

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

KaraM
Güz 2016 • Sayı 51

Karadeniz Araştırmaları
Journal of the Black Sea Studies
Cilt/Volume 13 Sayı/Number 51
Güz/ Fall 2016 e-ISSN 2536-5126

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Owner and Managing Editor
Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Editörler/Editors
Osman KARATAY - M. Seyfettin EROL

Yazı işleri / Secretariat
Yaşar ŞİMŞEK - Umut ÜREN

Tasarım/ Design
Ali BALCI

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Bernt Brendemoen (Oslo Üni.)
Prof. Dr. Haydar Çakmak (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Necati Demir (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Peter Golden (Rutgers Uni.)
Prof. Dr. Sadettin Gömeç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hakan Kırımlı (Bilkent Üni.)
Dr. Yuri Kochubey (NAS of Ukraine)
Prof. Dr. Mihai Maxim (D.Kantemir Kültür Mrk.)
Prof. Dr. David McDonald (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Hikmet Öksüz (KTÜ)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Yücel Öztürk (Sakarya Üni.)
Prof. Dr. Dan D.Y. Shapira (Bar-Ilan Uni.)
Doç. Dr. Feridun Tekin (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Uli Schamiloglu (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. İliya V. Zaitsev (Moskova Devlet Üni.)

İdare Merkezi / Adress
Hacı Hasan Mah., Kahraman İbad Hüseyinli Sok. No: 2
Gölbaşı - ANKARA
Tel: 0536 760 55 42
www.karam.org.tr
karadenizarastirmalari@gmail.com

Yayın Türü / Type of the Periodical
3 aylık, uluslararası / quarterly, international

İçindekiler/ Contents

- 1-18** I. Balkan Savaşı ve Bulgar Ordusunda Ermeni Bölüğü / *The Armenian Volunteer Division in the Bulgarian Army During the First Balkan War*
İbrahim KAMİL
- 19-35** Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan Çekilme Sürecinde Panslavist Bir Propagandacı: Olga Novikoff (Novikova) / *Olga Novikoff (Novikova): A Panslavist Propagandist During the Withdrawal of the Ottoman State From the Balkans*
Taha Niyazi KARACA
- 37-49** Bulgaristan Türklerinin Mani Söyleme Geleneği / *The Tradition of Mani Narrating among the Turks in Bulgaria*
Çiğdem SÜTÇÜ
- 51-74** Türkiye ve Bulgaristan Eğitim Sistemlerinin Okullaşma Açısından Karşılaştırmalı İncelemesi / *A Study on the Turkish and Bulgarian Education Systems in Terms of Schools*
Rüştü İLGAR - Leman İNCEDERE
- 75-100** Bosna-Hersek Çöküş Halinde Olan Bir Devlet Mi? / *Bosnia-Herzegovina, A Failing State?*
Göktürk TÜYSÜZOĞLU
- 101-112** Romanya'da Neo-Liberal Gelişmelere Bağlı Demokratikleşme Reformları: Romanya Ombudsmanı Örneği / *Democratization Reforms Linked to Neo-Liberal Developments in Romania: The Case of Romanian Ombudsman*
Kadir Caner DOĞAN - Mürşit RECEPOĞLU
- 113-128** Rus İç Savaşı'ndan Sonra Türkiye'ye Sığınan Göçmenlerin Gelibolu Günleri / *The Gallipoli Days of the Emigrants Taking Refuge to Turkey After the Revolution in Russia*
Ramin SADIGOV
- 129-148** 18. ve 19. yy Polonya'sında Soylu Yaşantısı ve Kültürü (Adam Mickiewicz'in "Pan Tadeusz"u Bağlamında) / *Noble Life and Culture in Poland During the 18th and 19th Centuries (Within the Context of 'Pan Tadeusz' of Adam Mickiewicz)*
Seyyal KÖRPE
- 149-169** Birinci Dünya Savaşı Bağlamında Yusuf Akçura'dan Bir Tarih Yorumu: "Türklerin, Cermenlerin ve Slavların Münâsebât-ı Târihiyyeleri" / *An Interpretation of History by Yusuf Akçura within the Context of the First World War: Historical Relations of Turks, Germans and Slavs*
Mehmet Kaan ÇALEN
- 171-190** Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye'de İktidarların "Sol" Algısı (1923-1960) / *The Perception of "Left" of Turkish Governments within the Scope of Turko-Russian Relations (1923-1960)*
Zehra ASLAN
- 191-206** Ukrayna Krizinin Dini Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme / *An Evaluation on Religious Foundations of the Crisis in Ukraine*
Şir Muhammed DUALI
- 207-221** Ukrayna Krizi ve Yeni NATO/ The Crisis in the Ukraine and the New NATO
Şafak OĞUZ
- 223-232** Kırım-Kafkasya İlişkilerinde "Atalık" Kurumunun Kökeni Üzerine Değerlendirmeler / *Evaluations on the Origin of "Fatherhood (Atalık) Institution" in Crimea-Caucasus Relationships*
Ufuk TAVKUL
- 233-243** Kırım Tatarlarının Kültürel Kimliklerini Yeniden İnşa Çabaları / *Crimean Tatars' Efforts to Revive Their Historical Heritage*
Ahmet KANLIDERE

- 245-257 Kırım'ın Sembol Şahsiyetlerinden Gerçekle Kurgu Arasında Alim Azamat-
oğlu/ *A Symbolic Figure of the Crimea: Alim Azamatoglu between Reality
and Fiction*
Kamelya KESKİN
- 259-272 Dede Korkut Kitabı'nda Alplik Kavramı ve Alp Tipi İnsanların Özellikleri /
*Bravery Concept and Characteristics of Brave Men in the Book of Dede
Korkut*
Servet KARÇIĞA
- 273-300 Erzincan-Kemaliye (Eğin) Sıra Gezme Sohbet Toplantıları ve "Eğin Fasil
Grubu" / *Erzincan-Kemaliye (Eğin) Sıra Gezme Sohbet Meetings and the
"Eğin Fasil Group"*
Sagıp ATLI
- 301-316 XV-XVI. Yüzyıllarda Kırşehir'de Bulunan Konar-Göçer Gruplar / *Semi-
Nomadic Groups in Kırşehir in the 15th and 16th Centuries*
Rafet METİN
- 317-335 Karadeniz'in En Önemli Metropollerinden Samsun'un Merkez İlçesi Can-
ik'in Demografik Yapısının Sosyolojik Tahlili / *Sociological Analysis of the
Demographic Structure of the District Canik, Samsun*
D. Ali ARSLAN
- Kitap Değerlendirme / Book Review**
- 337-340 Kemal Özcan, *Kırım Dramı*
Cem UNCU
- 341-343 Mahmut Sarıkaya, *Yukarı Arpaçayı Boylarının Söz Varlığı -I- Kalıp Sözler
(Deyimler, Atasözleri, Darbimeseller, Kargışlar ve Alkışlar)*
Şaziye DİNÇER BAHADIR
- 344-347 David Magie, *Anadolu'da Romalılar 5: Batı Anadolu'nun İç Taraflarındaki
Uyruk Topluluklar*
Hüseyin ÜRETEN
- 348-349 Miloš K. Vojinović, *Stotinu godina od iseljavanja Muslimana iz Crne Gore za
Tursku 1914-2014*
Murat KİRMAN
- 351-358 Yayın İlkeleri/ Editorial Principles

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Semra AYYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Tülin DURUKAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ruhi ERSOY	Gazi Üniversitesi/TBMM
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla JORMA	University of Turku
Prof. Dr. Şenol KANTARCI	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Barış METİN	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Seyit SERTÇELİK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. A. Nezih TURAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Doç. Dr. Serkan Acar	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atif Akgün	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Nail Alkan	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Müjdat Avcı	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai Balcı	Giresun Üniversitesi
Dr. Hatem Cabbarlı	AGSAM, Bakü
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çağlayandereli	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Birgül Demirtaş	TOBB Üniversitesi
Doç. Dr. Giray Saynur Derman	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram Durbilmez	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Duymaz	Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muharrem Ekşi	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol	Gazi Üniversitesi
Dr. Nilüfer Erol	MEB
Yrd. Doç. Dr. Pınar Fedakar	Ege Üniversitesi
Dr. Seyit Gezer	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Görkem	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kamelya Keskin	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Yahya Kadioğlu	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Adem Kara	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal Karabulut	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya Karadavut	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi Karasu	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Karatay	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezgin Kaya	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri Korkmaz	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Seda Köycü	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay Mirzaoğlu	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Beşir Mustafayev	Siirt Üniversitesi
Dr. Şafak Oğuz	USGAM

Dr. Hasan Oktay	KAFKASSAM
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emre Ozan	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erjada Progonati	Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Şen	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Temizkan	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tufan Turan	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Üstün	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe Yüce	Ankara Üniversitesi

Dergimizi Tarayan Veritabanları / Scanned by the Databases

ASOS, CEEOL, DOAJ, EBSCO, Index Copernicus, Index Islamicus, MLA International Bibliography, International Medieval Bibliography, ProQuest, Serials Solutions, TÜBİTAK-ULAKBİM, Ulrich's periodicals directory, CNKI, InfoBase

I. BALKAN SAVAŞI VE BULGAR ORDUSUNDA ERMENİ BÖLÜĞÜ

İbrahim KAMİL*

ÖZET

Balkan Savaşları Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Balkan İttifakı'nın Osmanlı Devleti'ne saldırması üzerine başlamıştır. Aralarında daha güçlü orduya sahip Bulgaristan, bu savaşa öncülük etmiş, hedefi olan Edirne dâhil bütün Trakya'yı ele geçirmek istemiş, Çatalca'ya kadar gelmiştir. Bulgaristan, Osmanlı topraklarına yönelik çıkarlarını elde etmek hedefinde ülkesinde yaşayan veya başka ülkelerde bulunan Ermenilerin de savaşa katılmalarını teşvik etmiş, Bulgar-Ermeni işbirliğini pekiştirmek amacıyla ordusu içerisinde bir Ermeni Gönüllüleri bölüğü kurmuştur. Bu bölük savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmış, I. Balkan Savaşı'ndan hemen sonra da terhis edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan İttifakı, Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı, Bulgaristan, Ermeniler, Ermeni Gönüllüleri Bölüğü.

ABSTRACT

The Balkan wars begun with the aggression of the Balkan Alliance including Bulgaria, Serbia and Montenegro against the Ottoman Empire. Bulgaria that had the strongest army was pioneer in this war, aimed to conquer the whole Thrace, Edirne included, and advanced until Chataldja. It urged the Armenians living on its territory or abroad to take part in the war in order to reach its aspirations towards the Ottoman Empire; thus it formed a Armenian Volunteer Troop inside its army in order to increase the Bulgarian-Armenian cooperation. This troop fought against the Ottoman Empire and was demobilized just after the end of the First Balkan War.

Keywords: Balkan Alliance, Ottoman state, Balkan War, Bulgaria, Armenians, Armenian Volunteer Troop.

1789 Fransız İhtilali'nin yaygınlaştırdığı milliyetçilik hareketlerinden en fazla Balkanlar etkilenmiştir. Yüzyıllardır Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan bu topraklar, farklı etnik ve dini yapıları sebebiyle azınlıkların hareket alanı haline getirilmiştir. Bölgeye yönelik çıkarları yüzünden büyük devletler ve Rusya, Balkanlardaki halkları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmış, isyan ettirmiş ve nihayetinde bağımsız birer devlet olarak ortaya çıkmalarına vesile olmuştur. Yeni kurulan bu küçük devletlerin elde ettikle-

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Edirne. ikamil2002@yahoo.com

ri sınırlardan memnun kalmamaları ve daha geniş alanlar için yayılcı tavırlar sergilemeleri krizleri devam ettirmiştir. Bu süreçte Osmanlı topraklarında gözü olan ülkeler bir araya gelmişler, hedefledikleri amaçlarını gerçekleştirmek için farklı etnik ve dini topluluklarla da işbirliği yapmışlardır. Bulgaristan'ın I. Balkan Savaşı'nda Ermenileri kullanması buna örnektir.

Ermeniler 5-6., 8., 10-11., 17. yüzyıllar ile 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Bulgaristan'a göç etmişlerdir. Daha çok kilise ve okul inşaatlarında çalışmışlardır (Krikoryan, 2001: 414-415). Bulgaristan'daki nüfusları hakkında kesin bilgiler olmamasına rağmen, 19. yüzyılın sonlarında (1881) bölgede bulunan bazı seyyahlar sayılarının 3436 olduğunu belirtmişlerdir (Krikoryan, 2001: 414). 1894-1896 yıllarında Anadolu'da başgösteren Ermeni isyanları sonucu, yarısının kısa zamanlı ve transit geçişli olduğu düşünülen, 50 bin kadar Ermeni Bulgaristan'a göç etmiştir (Agukyan, 2001: 124). Sayıları ile ilgili Basmacıyan'ın hazırladığı tablodan 1915 tarihinde Bulgaristan'da 20 bin Ermeninin yaşadığı anlaşılmıştır (Uras, 1987:130). Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında Bulgaristan'a giden Ermeniler ile Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Ermenistan Devleti'nin kurulmasından sonra göç edenler düşünüldüğünde Bulgaristan'daki Ermeni nüfusunu 47 bin olarak tahmin etmek mümkündür (Krikoryan, 2001: 414).

Sadece I. Balkan Savaşı dönemini kapsayan bu çalışmayla; Bulgaristan'ın bir Makedonya-Edirne Gönüllüler ordusu kurmaya neden ihtiyaç duyduğu ve bu ordu bünyesinde bir Ermeni bölüğüne yer vermeyi niçin önemseydiği araştırılmıştır. Ayrıca, Ermeni bölüğünün kurulma aşamasından itibaren I. Balkan Savaşı'na katılması ve savaştaki faaliyetleri irdelenmiş, Osmanlı Devleti aleyhine oluşturulan Bulgar-Ermeni işbirliğinin sebepleri, ortak terminolojiye dikkat edilerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çıkar çatışmaları Balkanlar'da yeni bir savaşa gidilmekte olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede Balkan Savaşları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın devamı olarak değerlendirilmiştir (İliev, 1989: 3). İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması üzerine Osmanlı Devleti'nin müdahalede bulunması zaten bozuk olan mali ve askeri durumunun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Bunu fırsat bilen Balkan Devletleri Bulgaristan'ın önderliğinde ittifak girişimlerini başlatmışlardır. Öncelikle, Makedonya'nın paylaşılması konusunda anlaşmazlıklar çıkmış olsa da Bulgaristan Sırbistan'ı ikna etmiş, aralarında 13 Mart 1912 tarihinde "*Dostluk ve İttifak Antlaşması*" imzalanmıştır (Radoslavov, 1995: 431). Bulgaristan ve Sırbistan bu antlaşma ile birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanımış ve Osmanlı Devleti'nden ele geçirilecek yerleri aralarında paylaşmayı esas almışlardır. Bundan sonra antlaşma yapma sırası Yunanistan'a gelmiştir. Daha önce Yunanistan'ın bu doğrultudaki çabalarını geri çevirmesine rağmen Bulgaristan, bu sefer kendisi işbirliği teklifinde bulunmuştur. İki devlet arasında Makedonya'nın paylaşılması konusunda anlaşmazlıkların varlığı görüşmelerin uzamasına sebep olmuşsa da sonuçta, Bulgaristan ile Yunanistan 29 Mayıs 1912 tarihinde Sofya'da bir "*İttifak Antlaşması*" imzalamışlardır (Stanev, 1992: 160).

Üç Balkan devletinin ittifak oluşturduğunu gören ve bunu değerlendiren Karadağ, Bulgaristan ile Ağustos 1912'de sözlü bir antlaşma yaparak birliğe katılmıştır (Dimitrov vd., 1981: 283; Stanev, 1992: 160). Bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı bir araya gelmelerinde Rus diplomasisinin rolü olduğu gözlerden kaçmamıştır (Balkanskata Voyna ili Ruskata Oranjeva Kniga, 1914; Bayur, 1983: 350-364; Dimitrov vd., 1981: 283-248). Osmanlı Devleti ise Balkanlar'da kendisine karşı ittifaklar kurulurken iç çekişmeler, partiler arası mücadeleler, Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı maddi ve manevi kayıplar, Yemen ve Arnavutluk'ta çıkan iç isyanlarla uğraşmıştır (Uçarol, 1995: 435).

Osmanlı Devleti'ne karşı yapacakları savaşa hazırlanmak üzere Balkan İttifakı'nı oluşturan devletler 17 Eylül 1912 tarihinden itibaren seferberlik ilan etmeye başlamışlardır (Lazarov vd., 1999: 267). Bulgar kaynaklarına göre Bulgaristan 30 Eylül'de seferberlik ilan etmiştir (Lalkov, 1982: 28). Yine aynı kaynaklara göre Bulgar ordusu Trakya'daki Osmanlı orduları ile kıyaslandığında, sayısal anlamda, daha üstün konumda olmuştur. General Vasili Kutinçev komutasında 79.370 kişilik 1. Ordu, General Nikola İvanov komutasında 122.748 kişilik 2. Ordu ile General Radko Dimitriev komutasında 94.884 kişilik 3. Ordu savaşa hazırlanmıştır. Bu güçlere ilave olarak Makedonya cephesinde 48.523 asker ve Rodoplarda 33.180 asker konuşlandırılmıştır. Yine Rodoplarda 16 bin kişiden oluşan Makedonya-Trakya Gönüllüleri olarak adlandırılan birlikler bulunmaktadır. I. Balkan Savaşı'nda Bulgarlar toplam 1.914.160 kişi olan erkek nüfusunun 599.878'ini savaşa hazır hale getirmişlerdir (Ministerstvo na Voynata, 1933; Hall, 2003'ten). Diğer Balkan Devletleri de hesaba katıldığında Osmanlı Devleti'ne karşı aktif olarak katılan toplam asker sayısı 520 bindir (Halaçoğlu, 1995: 15). Bunların 235 bini Bulgar, 100 bini Sırp, 45 bini Yunan ve 35 bini Karadağlıdır. Yunanistan'ın 150 bin askeri silah altına alma gücünde olduğu göz önüne alınmalıdır. Osmanlı ordusunun Balkanlardaki mevcudu ise 450 bin olarak tespit edilmiştir (Halaçoğlu, 1995: 15).

Balkanlarda olası bir savaşın gidişatını yakından görmek, gelişmeleri izlemek üzere 531 yabancı temsilci görev almıştır. Bunlar; 275'i Ermeni, 82'si Rus, 68'i Romen, 40'ı Sırp, 25'i Ege kıyılarından gelenler, 15'i Avusturya-Macaristan, 12'si Karadağ, 3'ü Yunan, 2'si Çek ve birer İtalyan, İngiliz, Arnavut, Hırvat ve diğerleri şeklinde tanımlanmıştır (Dırvingov, 1919: 655).

Makedonya-Edirne Gönüllüleri Ordusu

Bulgaristan, seferberlik ilanından sonra birliklerini savaşa hazırlamaya başlamıştır. Planlanan yapılanmadan farklı olarak asker olmayan Bulgar vatandaşları ile ülke dışından Bulgar olmayanların da savaşa gönüllü olarak katılmak istemeleri üzerine bir gönüllüler ordusu kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Büyük devletler ve Rusya da bu oluşuma destek vermiştir. Hatta ülkelerindeki Bulgar asıllı vatandaşlarının savaşa gitmelerini teşvik etmiştir. Bulgaristan'a gelen gönüllülerin sayısı 14.670 kadardır (Petrov, 2008: 486). Aralarında 1.185 kadar yabancı ülke vatandaşı da bulunmaktadır (Ginçev, 1982: 141).

I. Balkan Savaşı'nın öncelikli amacı Makedonya ve Edirne'nin ele geçirilmesi olduğu için gönüllü orduya Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusu adı verilmiştir. Bu gönüllüler ordusuna, diğerleri yanında Makedonya ve Edirne Trakya'sından Bulgaristan topraklarına göç eden Bulgarlar da yazılmıştır. Bunların sayısı 35-40 bin kadar olmuş, değişik yaş gruplarındakiler savaşa katılmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bulgaristan içlerinden de, sadece 17-24 Eylül 1912 tarihlerinde başta Filibe (Plovdiv), Plevne (Pleven), Silistre, Eski Zağra (Stara Zagora) ve Varna gibi şehirler olmak üzere binlerce gönüllü Sofya'ya akın etmiştir. Ayrıca yine farklı bölgelerin yerel makamlarından 62 adet telgraf gönderilerek orduya katılmak üzere gelmek isteyenlerin olduğu belirtilmiştir (Dırvingov, 1919: 47). Gönüllüler ordusuna katılımlar seferberlikten sonra da devam etmiştir. Loveç, Radomir, Sviştov, Aydos, Razgrad, Haskovo, Dobriç, Rila, Rahovo, Lom, Sestrime ve Köstendil gibi şehirlerden bu doğrultuda telgraflar gelmiştir (Dırvingov, 1919: 50). Bulgaristan dışından da mesela Rusya, Avusturya-Macaristan, Romanya ve hatta ABD'den telgraflar çekilmiş, gönüllüler ordusuna katılma istekleri iletilmiştir (Dırvingov, 1919: 48).

Osmanlı Devleti'ne yönelik bir savaş düşüncesi Bulgaristan'daki Ermeni göçmenler arasında da heyecan dalgası yaratmış, ne yapılması gerektiği konusunda fikirler ileri sürülmüştür. Bazı Ermeniler bu savaşa Bulgaristan safında katılmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Zaten Bulgaristan'daki subay okullarından mezun olmuş olan Ermeniler savaşa gitmek üzere başvurmaya başlamışlardır. Bazıları da daha yeni Bulgaristan'a gelmiş olmalarına ve hazırlanan gönüllüler listelerinde isimleri bulunmamasına rağmen orduya katılmak istemişlerdir. Mesela bu Ermeni göçmenlerden Rusçuk'a (Ruse) yerleştirilenlerden altmış kadarı, Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusuna yazılmışlardır (İliev, 1989: 20).

Bu dönemde özellikle Çarlık Rusya'sının, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik savaş kararını desteklemesi tarihî çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini göstermiştir. Birinci Petro'nun 1725'te yazdığı ve 1738 tarihinde açıklanan vasiyetnamesinde (Mustafaev, 2013: 19-21) de belirtildiği üzere Çarlık Rusya'sı; "*Avrupa ve sair komşu devletler dâhilinde fitne, kin ve nefret tohumları yaymalı...*" (Mustafaev, 2013: 20), "*Avrupa ve Asya hazinelerinin anahtarı olan İstanbul'u başkent olarak elde etmeli...*" (Mustafaev, 2013: 20) ve "*...âlemde padişahlar padişahı olmalıdır...*" (Mustafaev, 2013: 20). Bu sebeple Rusya, Bulgar ordusunda bir Ermeni bölüğü kurma çalışmaları başlayınca ülkesindeki Ermenilerin bu birliğe katılmasını teşvik etmiştir.

Ermeni Gönüllüleri Bölüğü

Ermeni Cemaati arasında Osmanlı Devleti ile yapılacak bir savaşa katılmak gerektiğini ileri sürenlerden biri tanınmış ihtilalci Andranik Ozanyan'dır. Andranik, 1865 Şebinkarahisar doğumludur. Osmanlı'ya karşı başlatılan ilk isyanlara buradan katılmıştır (Mustafaev, 2012: 290). Daha sonra İstanbul'a gitmiş ve Ermeni örgütlerinde aktif rol almıştır. Özellikle Hınçak Komitesi Ozanyan'ın tecrübe kazandığı örgüt olmuştur. Katıldığı eylemler sırasında

bir Türk polis şefini öldürmüş ve Batum'a kaçmıştır. Bir süre sonra buradan da ayrılarak 16 Mayıs 1895 tarihinde 40 silahlı adamıyla birlikte Sason'a gitmiş ve Ermeni Serop çetesine katılmıştır. Serop'un ölümü üzerine çetenin başına geçmiş, Sason isyanlarında* çok sayıda Müslümanı katletmiştir (Mustafaev, 2012: 290). Hatta Ermeni köylerine de baskınlar düzenlemiş ve birçok Ermeni'ye işkence yapmıştır. Ruslardan silah yardımı alan Ozanyan 1906 yılında Bulgaristan'a geçmiştir (Mustafaev, 2012: 290).

Ozanyan'ın katıldığı ve eylemler düzenlediği Hınçak Komitesi, Kafkasyalı Ermenilerden Avedis Nazarbeg, eşi Maro ile Kafkasyalı Ermeni öğrenciler tarafından 1887'de İsviçre'de kurulmuştur (Uras, 1987: 431). Siyasi programı Sosyalist-Marksist ve merkezîyetçi olan bu komitenin amacı; Türkiye Ermenistan'ını kurtararak Rus ve İran Ermenistan'ı ile birleştirip bağımsız bir devlet kurmaktır (Uras, 1987: 431-439). Osmanlı Devleti içerisinde terör eylemleri yapmayı amaçlayan diğer bir örgüt olan Taşnak Komitesi 1890'da Tiflis'te kurulmuştur (Şimşir, 2007: 24). Osmanlı Devleti aleyhine çalışan Balkanlı çeteleri örnek alan bu hareket, daha önce kurulmuş olan çeşitli dernek ve örgütlerin bir araya gelerek Taşnaksutyun Komitesini (Ermeni İhtilâl Cemiyetleri Birliği) oluşturması ile faaliyete başlamıştır. Bu birleşmeyi Krisdapor Mikaelyan ve arkadaşları gerçekleştirmiştir (Uras, 1987: 442). Taşnak Komitesinin ilk kuruluşundaki amacı Tiflis ve Van'daki örgütler ile Hınçak Komitesini birleştirmek olmuştur. Ama esasta Osmanlı topraklarında ihtilâl yolu ile Ermenistan kurmayı (Osmanlı Belgelerinde Ermeni..., 2008: VI), Bulgaristan gibi bağımsız bir devlet olmayı hedeflemiştir (Uras, 1987: 443). Bu sebeple, her iki komite Bulgar isyancılarını örnek almıştır. Nisan 1876'da Bulgarların ayaklanması (İstoriya, 1993: 64; Todorov, 1979: 77) Osmanlı ordusu tarafından bastırılınca "*Müslüman Türkler Hristiyan Bulgarları katlediyor*" denilerek Avrupa'da propaganda yapılmış ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasına sebep olunmuştur. Ermeni komiteleri de aynı stratejiyi takip etmişler (Şimşir, 2007: 82-83), tıpkı Bulgar isyanlarının Rusya ve Batılı devletler tarafından sürekli istismar edilmesi gibi (Todorov, 1979: 78-79), Ermeni Komitelerinin, isyanlar sırasında kendi halkı başta olmak üzere Müslüman Türklere yaptığı baskı, zulüm, işkence ve katliamların Osmanlı güvenlik güçlerince bastırılmaya çalışılması üzerine Avrupa kamuoyunun müdahale etmesini istemişlerdir (Kocabaş, 2014: 595).

Dolayısıyla Ermeni Komiteleri Balkanlarda da örgütlenmiş, özellikle Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar çeteleri ile işbirliğine gitmişler, Osmanlı Devleti aleyhine 1896 tarihinde kalkıştıkları isyanlar sonrası daha aktif bir şekilde bir araya gelmişlerdir (Uras, 1987: 541). 1898 yılında Taşnak Komitesinin Balkanlardaki temsilcisi, Filibe'deki Ermeni okulu müdürü Rosdom (Stephan Zorian) tarafından Ermeni-Makedonya Birliği kurulmuş (Günay, 2015: 28), Osmanlı topraklarında yapılacak terör eylemleri için kullanılacak bombalar Bulgaristan'daki uzmanlar tarafından hazırlanmıştır

* Sason olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Şaşmaz, İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2013, s. 484-557.

(Uras, 1987: 541). Yine Osmanlı Devleti-Bulgaristan sınırına yakın Tupnisa denilen yerde gizli bir askerî okul açılmış ve Bulgar ordusunda yüzbaşı olan Bogosyan tarafından 80 kadar Ermeni genci burada eğitim görmüştür (Uras, 1987: 541). Ayrıca İstanbul'daki Osmanlı Bankası baskını (Gürün, 1983: 164; Kamil, 2014: 1600-1605), Selanik'te atılan bombalar ve Abdülhamid'e suikast (Gürün, 1983: 167; Şimşir, 2007: 25) gibi terör eylemlerinde birlikte yer almışlardır.

Yine Genevre, Paris, Londra ve Milano gibi Avrupa şehirlerinde Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhinde düzenlediği mitinglere Bulgar Komiteleri katılmışlardır (Günay, 2015: 28). Verilen bu desteğe karşılık olarak 1901 tarihinde Edirne yakınlarındaki Makedonya Komitesinin Osmanlı güvenlik güçleriyle girdiği bir çatışmaya Taşnak Komitesi üyeleri destek olmuşlardır (Uras, 1987: 542).

Andranik Ozanyan Bulgaristan'dan Avrupa'ya geçmiştir. Taşnak Komitesi'nin 22 Şubat-4 Mayıs 1907 tarihleri arasında Viyana'da düzenlediği IV. Dünya Kongresi'ne katılmış ve radikal görüşleri sebebiyle çete temsilcisi seçilmiştir. Daha sonra Bulgaristan'a geri gelerek Balkan Savaşlarında birlikte savaşacağı Makedon-Bulgar Komitacıları ile temas kurmuştur (Yıldırım, 2014: 119). Andranik, bir süre sonra Varna'nın Galata köyünde bir eve yerleşmiş, evin iki odasını silah ve cephane imalathanesine dönüştürmüştür. Zaman zaman Sofya, İngiltere, Fransa ve Belçika'ya gidip gelmiş, burarlardan silah ve cephane temin etmeye çalışmıştır. Ozanyan'ın faaliyetleri dikkatlerin üzerine çevrilmesine yol açmıştır. Herkes onun Bulgaristan'daki Ermenileri organize etmesini, bir araya getirmesini ve Bulgar yetkili makamları ile görüşmeler yaparak savaşa katılmak isteyen Ermenilerin Bulgar ordusu arasında yerlerini almasını sağlamasını beklemiştir. Andranik de bu beklentileri boşa çıkarmamıştır. Osmanlı Devleti'nin elde ettiği bilgilerden Ozanyan'ın, 1908 yılından itibaren Taşnak Komitesi'nin Bulgaristan şubesi sorumlusu olarak görevlendirildiği anlaşılmıştır (Yıldırım, 2012: 282).

Bu arada başka Ermeni ihtilalcilerin de Ermeni komitelerinde aktif görevler almaya başladığı görülmüştür. Bunlardan biri Azerbaycan Nahçıvan doğumlu, Batı kökenli Garegin Njdeh'tir. Njdeh, "Büyük Ermenistan" yolunda Zengezur'da Müslümanlara katliamlar yapmıştır (Mustafayev, Mart 2013: 206). Njdeh, Makedonya Bağımsızlık Hareketi liderleri Boris Sarafov ve Liabov Gurin'in aracılık etmesiyle 1906'da 20 yaşındayken Bulgaristan'a gelmiştir (Nikolova, 2001: 406). Sofya'daki harp akademisinde okumuş ve Balkan savaşlarında Osmanlı'ya karşı Ermeni gönüllü birliklerini kurmuştur (Troçki, 1995: 362). Daha sonra Taşnak Komitesi'nin liderlerinden Rosdom'un, Makedonya İç İhtilalci Örgütü'ne önerisi üzerine Rila Manastırı yakınlarındaki askeri okulda (Garabedyan, 2001: 353) Ermeni ve Bulgarlardan oluşan 400 kişilik gruba eğitim vermiştir. Petersburg Üniversitesinin eski öğrencisi ve Taşnak Komitesi'nin Lijin davasında yargılanarak üç yıl tutuklu kalan "*Yoldaş Garegin*", bu grubu on gün boyunca günde on saat çalıştırarak Balkan Savaşı'na hazırlamıştır (Kamil, 2014: 1614). Garegin savaşta önce Bulgaristan ordusunun ihtiyat kuvvetlerinde teğmen olarak

görev yapmıştır. Ermeni Gönüllüleri bölüğüne resmi olarak da komuta etmiştir. Ancak gerçek lider Andranik Ozanyan olmuştur (Mustafayev, 2012: 290-293; Yıldırım, 2012: 283). Sofya'daki askeri okulda eğitim veren bir başka Ermeni Bulgar ordusunda yüzbaşı olarak görev yapan Bohos Bohosyan'dır (Garabedian, 2001: 353). Bohosyan savaşmak dışında Makedonya ve Doğu Anadolu'da çeşitli eylemler yapacak olan bu adaylara iyi birer istihbaratçı ve ajan olmaları için dersler de vermiştir (Garabedian, 2001: 353; Kamil, 2014: 1615).

Andranik ve Garegin, gönüllü Ermenileri Bulgar ordusuna almak ve "ortak düşman" Türklere karşı birlikte savaşmalarını sağlamak için çalışmaya başlamışlardır. Andranik kurumlar arası görüşmeleri üstlenmiş, Garegin ise savaşa katılmak isteyen Ermenilerin organizasyonunu yapmıştır. Bu arada zaten bir grup Ermeni Sofya'da teşkilatlanmış ve askeri eğitime başlamışlardır. Plovdiv, Ruse, Burgaz, Dobriç, Varna ve diğer yerlerde oluşturulan küçük gruplar da oralarda eğitime alınmışlar, Sofya'ya gönderilecekleri zamanı beklemeye başlamışlardır (Diamandiev, 1938: 6). Çalışmaları düzenli yürütmek amacıyla 7 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Ermenilerden oluşan bu komisyondakilerin görevi Ermeni askerleri için gerekli olan elbise, çamaşır, sırt çantası, sargı bezi, pansuman aleti ve ilaç gibi ihtiyaçları tedarik etmek olmuştur. Ayrıca Ermeni kadınları savaş alanında kullanılacak Ermeni bayrak ve flamaları dikmekle görevlendirilmişlerdir. Bazı Ermeni tüccarlar da maddi yardımlarda bulunmuşlardır (Agayan, 1979: 78-79).

Seferberlik ilan edilince diğer şehirlerde savaş eğitimi alan gruplar Sofya'ya çağırılmıştır. Bu arada Andranik Ozanyan, Haçik Takvoryan ve Hugas Minasyan'dan oluşan bir heyet kurulmakta olan Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusu yetkilileriyle görüşmelere devam etmiştir. Heyet, Ermeni Cemaati ve savaşa katılmak isteyen Ermeni gönüllülerinin yazıp gönderdikleri dilekçeleri Yarbay Protogerov, Binbaşı Dirvingov, Dr. Polihron, N. Neyçev ve Kristö Stançev'den oluşan komisyona iletmış, kabul etmeleri için çalışmıştır (İliev, 1989: 20). Buradaki amaçları kurulmakta olan Gönüllüler ordusuna Ermenileri yazdırmak ve önemli görevler almalarını sağlamaktır.

Ermeni heyetinin ısrarlı başvuruları sonuçlanmış, Bulgar hükûmetinden 27 Eylül 1912 günü cevap alınmıştır. Cevapta, verilen desteğin memnuniyetle kabul edildiği ve gerekenin yapılacağı bildirilmiştir. Bu doğrultuda yetkili makamlardan 3 Ekim 1912'de Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusu komutanlığına 2 Numaralı emir gönderilmiştir. Bu emirde "Ermenilerin Bulgaristan'a yönelik sempatilerinin göz önüne alınarak, kendilerinden oluşan bir Gönüllüler bölüğünün kurulması, bu bölüğün Ermeni subay ve erlerinden oluşturulması ve Ermeni bayrağı taşımalarının sağlanması" istenmiştir (İliev, 2001: 368). Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusuna gönderilen Ermeniler çeşitli kademelerde görev almışlardır. Mesela, Dr. Arşak Mnatsakanov 3. Tugay'a doktor olarak atanmıştır. 12. Kırklareli taburuna bağlı 3. Bölük komutanlığına Ermeni Torg getirilmiştir. Yine 3. Tugay'da Dr. Arman Süni ve sağlık görevlisi Aram görevlendirilmiştir (Agayan, 1979: 79). Erme-

ni Gönüllüleri bölümü Bulgaristan Genelkurmay Başkanlığı'nın emirleri doğrultusunda oluşturulup gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 8 Ekim 1912'de Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusuna katılmıştır. Aynı gün Sofya'da törenler yapılmıştır. Törenlerde iki bayrak kullanılmıştır. Biri Ermeni bayrağı diğeri ise devrim bayrağıdır. Ermeni gönüllüleri sırayla sadakat yemini etmişlerdir (İliev, 2001: 368). Bu arada I. Balkan Savaşı başlamıştır. Balkan İttifakı'nı oluşturan devletler 14 Ekim 1912 günü Osmanlı Devleti'ne bir nota vermişler ve Balkan topraklarında reform yapılmasını istemişlerdir. Bu notaya daha cevap verilmeden Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan bunu takip ederek 18 Ekim 1912'de savaşa katılmışlardır (Mançev, 1999: 163).

16 Ekim 1912 tarihinde Ermeni Gönüllüleri bölümü 2. Bölük adı altında Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusunun 12. Kırklareli taburuna bağlı 3. Tugay emrine verilmiştir. İlk oluşumda 231 asker vardır. Cepheye hareketi sırasında 42 gönüllü daha katılmıştır (Armenskata Rota v Osvoboditelnata Voyna 1912-1913, 1914: 126). Daha sonra bu sayı 300 kişiye çıkmıştır (Yıldırım, 2014: 118; Lalkov, 1982: 29). Bölükte her meslekten asker yer almıştır. Zanaatkârlar, tezgâhtarlar, işçiler, öğretmenler, Romanya'dan gelen ayakkabıcılar ve değişik ülkelerden gelen devrimciler bunlardandır (Ağayan, 1979: 80). Ermeni bölümüne bölüm komutanı olarak savaşçı kişiliği yanında demokratik idealleri ve milliyetçi duyguları ile de tanınan Teğmen Garegin atanmıştır. Bölük Voyvodalığına ünlü ihtilalci Andranik Ozanyan getirilmiştir. Ermeni Gönüllüler bölümünün resmen kurulmasından sonra gönüllülerin eğitimine devam edilmiştir. Cepheye gönderilene kadar bütün Ermeniler Sofya'daki kız lisesinde konaklamışlar (Yıldırım, 2014: 121; İliev, 1989: 24), Teğmen Garegin komutasında Sofya'ya yakın Lozenets çayırında savaşa hazırlanmışlardır.

Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusu büyük zorluklarla kurulmuştur. Subay ve astsubay kadroları noksandır. Telefon teknisyenleri ile yeterli silah ve teçhizatlar bulunması için epey uğraş verilmiştir. Ama bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edildiğinde Gönüllüler ordusu hemen hemen hazır hale getirilmiştir. Bu ordu üç tugaydan oluşturulmuştur. Toplam 14.670 asker mevcudu vardır (İliev, 2001: 369). Ordunun ve her taburun savaş bayrağı hazırlanmıştır. Ayrıca 430 at arabası, 1.780 at ve 820 öküz bulunmaktadır (İliev, 1989: 24). Silahlar yeterli değildir. Ordu komutanlığından, Gönüllü taburları cepheye vardıklarında ganimet silahların kendilerine teçhizat olarak verileceği bilgisi iletilmiştir. Ermeni bölümüne verilmek üzere İngiltere'den bin adet kama getirilmiştir. Bu kamalar, kendisinin de savaşa katkısı olmasını isteyen Ermeni bir tüccar tarafından Bulgaristan'a gönderilmiştir (İliev, 1989: 24).

Ermeni Gönüllüleri bölümü cepheye gitmek üzere yola çıkmış, öncelikle törenin yapıldığı Kral Aleksandır II. heykeli önünden geçmiştir (Yıldırım, 2014: 121). Burada kendilerine kasımpatı ve diğer sonbahar çiçekleri takılarak fotoğraflar çekilmiştir. Sonra başkentin Slaveykov meydanında kendilerini bekleyen birliklerine katılarak yerlerini almışlardır. Sofya'daki yerli

Ermeniler de cepheye giden Ermeni bölüğüne destek olmuşlardır. Yol boyunca çiçek demetleri taşımışlar, tatlılar, sigaralar ve sıcak ekmekler vererek, sağlıklı dönüş temennilerinde bulunmuşlardır (İliev, 2001: 370).

23 Ekim 1912'de Ermeni bölüğü Güneydoğu cephesine hareket etmiştir. Yolda bir gece Dolni Pasarel köyünde, bir gece Samakov'da, bir gece Kostenets'te kalınmış, oradan tekrar geriye Saranbey istasyonuna dönmüştür. Buradan 75-80 kişilik yük vagonlarıyla Tırnovo-Seymen'e hareket edilmiş ve 28 Ekim öğleden sonra hedefe varılmıştır. Tırnovo-Seymen yanında Ermeni bölüğüne silah ve teçhizatları verilmiştir. Gecelemek üzere Seymen'e geçilmiş, burada karınlarını doyurmuşlardır (İliev, 2001: 370).

29 Ekim'de Ermeni bölüğü 12. Kırklareli taburu ile birlikte Hasköy'e (Haskovo) doğru yola çıkmıştır. Akşam karanlığında şehre varılmış, gönüllüler burada çeşitli evlere dağılarak konaklamışlardır. 30 Ekim'de Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusuna bağlı tüm birlikler Hasköy ovasına çıkarak düzen almışlardır. Burada törenler yapılmış ve yeminler edilmiştir. Gönüllüler tekrar şehre dönerek gecelemişlerdir. 31 Ekim'de ordu birlikleri cepheye gitmek üzere güneye doğru yola çıkmışlardır. 1 Kasım'da Kırcaali'de konaklamışlar, burada özellikle Ermeni bölüğü, atış eğitimi yapmış, yavaşık düzen talimlerini tekrarlamıştır. 2 ve 3 Kasım'da yola çıkmış ve Karacaköy-Uzun Hamitler mevkiinden geçerek Uzun Hamitlere varılmıştır (Diamandiev, 1938: 4).

Ermeni Gönüllüleri Bölüğü'nün Faaliyetleri

Ordu Komuta Karargâhı, Bulgar ordusunun peş peşe zaferler kazandığı cephedeki durumların süratle değişmesi üzerine, Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusunun 1. ve 2. Tugaylarına Edirne Trakya'sına yayılmaları emrini vermiştir. Bu yayılma sırasında Edirne'yi kuşatan 2. Ordu'nun güney hatlarının da koruma altına alınması hedeflenmiştir. Ermeni Gönüllüleri bölüğünün de içinde bulunduğu 3. Tugay'ın General Nikola Genev komutasında Kırcaali bölgesinde durumu kontrol altında tutması emredilmiştir. 4 Kasım 1912'de Ermeni Gönüllüleri bölüğü ilk savaşlarını yapmıştır. Mestanlı yakınlarında çarpışmalara katılmış ve Edirne bölgesinin Türklerden temizlenmesi için Bulgar topçu birliğine yardım etmiştir. Daha sonra Gönüllüler bölüğü, Türklerin asıl birlikleri ile karşılaşmış, 5 Kasım'da cephedeki Türk birliklerine yaklaşmış, gece olması sebebiyle saldırı ertesi güne bırakılmıştır. Voyvoda Andranik bölük içerisinde sessizce dolaşarak askerlere moral vermiş ve keskin nişancılardan oluşan 15 kişilik bir müfreze kurmuştur (Agayan, 1979: 80-81). 6 Kasım 1912 günü sabahın erken saatlerinde Uzun Hamitler tepelerinde savaş başlamıştır (İliev, 2001: 371).

İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar olmuş ve savaş öğlene kadar devam etmiştir. Ermeni bölüğü tehlikeli bölgede savaşmasına rağmen başarılı bir şekilde Türkleri durdurmuştur. En kritik anda ise Voyvoda Andranik'in keskin nişancılarından oluşan müfrezesi Türk askerlerini püskürtmüştür (İliev, 1989: 26). Bu zafer Ermeni Gönüllüleri bölüğüne 7 ölü ve 16 yaralıya mal olmuştur. Makedonya-Edirne Gönüllüler ordusunun 3. Tugay'ı ise toplam 40 ölü 124 yaralı vermiştir (İliev, 2001: 373). Bu arada Ermeni bölüğü

Uzun Hamitler tepesine iyice yerleşmiş, savaşta ölen arkadaşlarını gömmüşler ve tepeden Türk askeri birliklerinin hareketlerini gözlemeye başlamışlardır (Agayan, 1979: 81).

Başka bölüklerde bulunan Ermeniler de Yaver Paşa'nın güçlü kolordusuna karşı kahramanca savaşmışlardır. Özellikle 16 yaşındaki Pagos (Bohos) onbeş saat boyunca en ön saflarda Türklerle savaşmıştır. Teğmen Arşak Torkomyan da iyi bir komutan, istihbaratçı ve diplomat olduğunu göstermiştir. Ertesi gün Ermeni bölüğünün de aralarında bulunduğu birliklere, geri çekilen Türk birliklerini takip emri verilmiş, 25 kilometre yürüme mesafesinde Türk birliklerine rastlamadan Gümülcine ovasına gelmişlerdir. Kısa süre önce burasının boşaltıldığı anlaşılmıştır. Şehre yaklaşınca Ermeni, Rum ve Bulgarlardan oluşan bir heyet onları karşılamıştır. Ermeni bölüğüne 80 ailenin yaşadığı Ermeni mahallesine yerleşme görevi verilmiştir (Agayan, 1979: 81-82).

13 Kasım'da, Yaver Paşa'nın komutasındaki Osmanlı kolordusu Meriç nehrinin Marmara Denizi'ne dökülmeden önce birkaç yöne dağıldığı Merhamlı köyü civarına gelip yerleşmiştir. İki gün sonra da aynı bölgeye Ermeni bölüğü konuşlandırılmıştır. Karşılıklı çarpışmalar sırasında Ermeni bölüğünün yaptığı manevralar ve Kırcalı Bölge Komutanı General Nikola Genev'in başarılı komutası sayesinde Yaver Paşa'nın kolordusu abluka altına alınmış, bir tek kayıp verilmeden Paşa ile birlikte kolordunun tamamının teslim olması sağlanmıştır (Dırvingov, 1919: 313). Böylece sadece Merhamlı köyü yakınlarında yapılan savaşta Türk kolordusundan 9.645 subay ve asker esir alınmış, büyük miktarda ganimet ele geçirilmiştir. Bu ganimetler arasında 9 bin silah, 2 topçu bataryası, 2 makineli tüfek, 1.280 at ve çok miktarda cep hane vardır (Dırvingov, 1919: 318). General Nikola Genev jest yaparak esir alınan kolordu komutanı Yaver Paşa'nın kılıcını iade etmiştir. Daha sonraları Yaver Paşa esir alınması ile ilgili bir Rus gazetesi olan "*Akşam Zamanı'na*" röportaj vermiştir. Paşa, bu röportajda Bulgar askerinin anlayış ve yaklaşımının iyi olmasına çok şaşırıldığını, askerleri asker elbiseleri giymiş subaylar sandığını, Bulgar askerlerinin cephedeki manevra kabiliyeti ve hücumlarının inanılmaz olduğunu, savaşa iyi eğitim alarak hazırlanmış olduklarını itiraf etmiştir (İliev, 1989: 28). I. Balkan Savaşı'nın en önemli olaylarından biri şüphesiz Yaver Paşa'nın esir alınması olmuştur. Çünkü bu sonuç, en az kayıp ve başarılı sevk ve idare ile elde edilmiştir. Türk kolordusunun esir alınması bölgedeki başıbozukların ve çapulcuların zulümlerini azaltmıştır. Bu sırada Edirne kuşatması da devam etmektedir. Esir alma olayı Türk Genelkurmay'ının elini zayıflatmıştır. Mecburen Bulgarların Edirne demiryolunu kullanmalarına izin verilmiş ve Çatalca civarındaki Bulgar ordusuna gerekli yardımların ulaştırılmasına seyirci kalınmıştır.

Bulgar ordusunun İstanbul kapılarına dayanması Osmanlı siyasal iktidarında sarsıntılara sebep olmuştur. Başbakan Gazi Ahmet Muhtar Paşa 29 Ekim 1912'de istifa ettirilmiştir. Kâmil Paşa yeni hükûmeti kurmuştur. Ancak, savaşın kötü gidişatını bu değişiklik de durduramamış, ateşkes yapılması konuşulmaya başlanmıştır. Ateşkes fikrini ise Bulgarlar ciddiye alma-

mışlar ve Çatalca'ya kadar gelip yenildikten sonra kabul etmişlerdir. 28 Kasım 1912'de Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında görüşmeler başlamış, büyük güçlerin de baskısıyla 3 Aralık'ta ateşkes imzalanmıştır (McMillan, 2014: 693). Ancak Yunanistan ve Karadağ savaşı devam ettirmişlerdir. Bulgaristan ile yapılan ateşkese göre Osmanlı Devleti, Bulgarların kuşatması altındaki Edirne'ye yardım göndermekten vazgeçmiş ve bir barış antlaşmasının görüşmelerinin Londra'da yapılmasına razı olmuştur (Uçarol, 1995: 439).

I. Balkan Savaşı'nın sonlandırılması ve tarafların isteklerinin belirlenmesi için 17 Aralık 1912 tarihinde Londra'da "*Büyükelçiler Konferansı*" toplanmıştır. Konferansa Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya katılmıştır (Ünal, 1977: 418). Bu konferansta Osmanlı Devletiyle savaşan Balkan devletleri arasındaki sınırların tespit edilmesi, tarafların ileri sürdüğü barış esaslarının görüşülmesi, Osmanlı Devleti'nden ele geçirilen toprakların paylaşılmasından doğan ve büyük devletleri de karşı karşıya getiren anlaşmazlıkların çözülmesi amaçlanmıştır (Hall, 2003: 95).

Osmanlı Devleti başlangıçta "*Büyükelçiler Konferansı'na*" şüphe ile yaklaşmıştır. Bu şüphecilik sebebiyle Hariciye Nazırı Gabriel Efendi Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya bir şifreli telgraf çekerek uyarılarda bulunmuştur. Telgrafa göre; konferansa katılan büyük devletler "Balkan Sorununun" yanı sıra Boğazlar ve Adalar konularını da gündeme getirerek ele almaya çalışacaklardır. Toplantının "Balkan Sorunu" ile sınırlandırılması Osmanlı Devleti açısından önemlidir. Görüşmelerin yakından takip edilmesi ve bilgi verilmesi istenmiştir (Şimşir, 1976: 325). Bu talimat üzerine Büyükelçi Tevfik Paşa İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı ile temas kurmuş, konferansta görüşülecek konuların henüz tespit edilmediği cevabını almıştır. Barış görüşmelerinin uzun süreceği anlaşılmıştır (Hayta, 2008: 26-32). Katılan taraflar ima edilerek "*toplantıların masada altı iskelet kalıncaya kadar devam edeceği*" esprisinin yapılmasına bile yol açmıştır (McMillan, 2014: 713).

"*Büyükelçiler Konferansı'nın*" ileri safhalarında büyük devletler, Osmanlı Devleti'nden Edirne'yi istemişler, ret cevabı alınca da bir nota vermişlerdir. Bu sırada İstanbul'da iktidar değişmiştir. Mahmut Şevket Paşa Başkanlığında yeni bir İttihat ve Terakki Hükûmeti kurulmuştur (Okur, 2013: 598). Yeni hükûmet de verilen notayı reddedince, savaş yeniden başlamıştır (Kurdakul, 1976: 115).

Savaşla birlikte Ermeni Gönüllüleri bölüğü Dimotoka üzerinden Keşan'a hareket etmiştir. Voyvoda Andranik, arkadaşı Hugas Minasyan ile birlikte Malkara'ya oradan da Tekirdağ'a geçmiştir. Burada yerli Ermenilerden Ermeni Gönüllüleri için yiyecek ve giyecek toplamıştır. Aralık 1912'de Rus Kızılai'yı da Ermeni Gönüllüleri bölüğüne askeri malzeme yardımı yapmış ve yeni üniformalar göndermiştir (İliev, 1989: 28). Ermeni Gönüllüleri bölüğü daha sonra Marmara Denizi kıyısında bulunan Yunan köyü Panados yakınlarına yerleşmiştir. Buraya Türk birliklerinin çıkarma yapmasını engellemeye çalışmakla görevlendirilmiştir. Ancak ön saflarda yer alıp çatış-

maya girdiklerine dair kesin bir bilgi yoktur (Yıldırım, 2014: 130). Kışın zor şartları düşünülerek kendilerine 100 kaput ve 70 pelerin verilmiştir (İliev, 2001: 374).

6 Ocak 1913'te Tekirdağ'da yaşayan Ermenilerin daveti üzerine Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusunun 3. Tugay'ı ve Ermeni Gönüllüleri bölüğü burayı ziyaret etmiştir. O gün sabah saat 9.00'da Bulgar ordusu şehre girmiştir. En önde 3. Tugay komutanı Yarbay Aleksandır Protogerov kurmay heyeti ile birlikte yürümüş onun arkasında ise Voyvoda Andranik ve Ermeni Gönüllüleri bölüğü yer almıştır. Kortej Ermeni kilisesine kadar gelmiştir. Burada Yarbay Aleksandır Protogerov Ermeni bölüğüne bir konuşma yapmıştır. Protogerov konuşmasında, bu günün en büyük bayram olduğundan, savaşta üstün başarı gösterenlere kahramanlık madalyası verileceğinden söz etmiş, Ermeni bölüğünün Uzun Hamitler ve Balkan Toresi savaşlarındaki kahramanlığından bahsetmiştir (Agayan, 1979: 83). Sınırlı sayıdaki madalyalar bölük adına Ermeni Gönüllüleri bölüğü Voyvodası Andranik'e verilmiştir (Yıldırım, 2014: 128; İliev, 1989: 29). Madalyayı takan 3. Tugay komutanı Yarbay Protogerov bir konuşma daha yapmıştır. Yarbay, kahramanlarına değer veren, saygı duyan bir halkın hiçbir zaman ölmeyeceğini, bu halkın geleceğinin aydınlık, kurtuluşunun yakın olduğunu söylemiş, *"Yaşasın Andranik"* diye bağirmiştir. Daha sonra Ermeni Kulübü'nün verdiği yemek yine törenler eşliğinde yenilmiş, burada da çeşitli konuşmalar yapılmış ve Ermenilerin geleceğinden söz edilmiştir. En sonunda sözü Andranik almış, *"Bulgar ordusunun zaferlerini kutladığımız şu anda ben düşman kurşunlarıyla aramızdan ayrılan arkadaşlarımızı anıyorum. Onlar kahramanca öldüler. Biz de onların arkasından gitmeye hazırız. Ölen kahramanların anıları daima yaşasın"* demiştir (Yıldırım, 2014: 128; Agayan, 1979: 83; İliev, 1989: 30). I. Balkan Savaşı'nın en kritik döneminde Ermeni bölüğünün faaliyetleri ile bunlara açık destek veren Tekirdağ'daki Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları işbirliği ve ihanetleri gözlerden kaçmamıştır.

26 Ocak 1913 tarihinde Şarköy yakınlarında Hurşit Paşa komutasındaki 10. Kolordu birlikleri çıkarma yapmaya başlamıştır. 6 savaş gemisi ve birçok torpido gemisi eşliğinde yapılan çıkarmayı Enver Paşa yönetmiştir. Çıkarma birlikleri şehrin üç kilometre güneybatısına konuşlanmışlardır. Burada Makedonya-Edirne Gönüllüler ordusunun 1. ve 3. Tugayları ile karşılaşmışlar, çatışmalar yaşanmıştır. Bu sırada Ermeni Gönüllüleri bölüğü stratejik özelliği olan Sveti İliya tepesini korumakla görevlendirilmiştir. Çatışmalar öğleden sonra da devam etmiştir. Enver Paşa komutasındaki 10 bin kişilik bir Türk ordusu Şarköy'ü ele geçirmiş Edirne'ye yönelmiştir. Bunun üzerine 28 Ocak 1913'te General Nikola Genev Gönüllü taburlarını cepheye sürmüştür. Burada Ermeni bölüğü iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplardan birisinin görevi Şterna köyünü ele geçirip Mürefte, Heraklitsa, Sveti İliya ve Araplı'daki diğer birliklerle buluşmak olmuştur (İliev, 2001: 376). Edirne yönüne giden Türk ordusu Makedonya-Edirne Gönüllü ordusu ile Ermeni bölüğü tarafından durdurularak geri püskürtülmüştür (Agayan, 1979: 84).

Şarköy Savaşı'nın kazanılmasından sonra Ermeni Gönüllüleri bölüğü yeniden Marmara Denizi kıyısına konuşlandırılmıştır. Burada karakol görevi üstlenmiştir. 21 Nisan 1913'te Ermeni Gönüllüleri bölüğü Makedonya'ya gönderilmiştir (Agayan, 1979: 84). Yolda Londra Barış Antlaşması'nın imzalandığı öğrenilmiş (Eyicil, 2005: 225), Koçani'ye varan Ermeni Gönüllüleri bölüğünün silah ve teçhizatları teslim alınarak bölük dağıtılmıştır (İliev, 2001: 377).

Savaş sırasında kazanılan başarılar ve gösterilen kahramanlıklardan dolayı birçok gönüllü Ermeni askeri madalyalarla mükâfatlandırılmıştır. 3. derece kahramanlık madalyası onbaşı Rahatsık Ohanesyan'a; 4. derece kahramanlık madalyası genç çavuşlar Minas Ohanesyan, Minas Matkusyan ve Sarkis Armagyan ile erler Aslan Murdyan, Kevork Bedrosyan, Ohanes Bedrosyan, Şand Emmekçyan, Gaspar Tamasyan, Nigohos Garabedian, Taçat Mardrosyan, Ervent Aturyan, Humayak Tanosyan, Adran Azaryan, Kirkos Tarasyan, Bedros Agopyan, Manuk Kevorkyan, Garabet Karakoçyan, Kevork Eskedryan, Aram Ter Minosyan, Garnik Ayrabedian, Stepan Ter Asaduryan, Tatevos Agopyan, Garnik Stepanyan ve Artak G. Martanyan'a; savaşa hizmetleri dolayısıyla da gümüş madalya erler Arpasiyan Sutinyan, Araş Handjan, Piliboş Nisiviyan, Asiparuş Nigiyasyan, Toros Muradyan, Garabet Paşakalyan, Tardik Elengdjiyan ve Malardiç Çuheryan'a verilmiştir (İliev, 1989: 31). Ermeni Gönüllüleri bölüğü bayrağına da kahramanlık madalyası takılmıştır (Yıldırım, 2014: 138; İliev, 2001: 376).

Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusu komutanı General Nikola Genev, 31 Ağustos 1913'te Ermenilere savaşa katılım belgelerini verirken yaptığı konuşmada, Gönüllüler bölüğünün başta elbise noksanlığı, silah ve teçhizatlarındaki eksikliklere rağmen disiplin ve ciddiyetten kopmadan katıldıkları savaşlarda üstün başarı gösterdiklerini söylemiş; Mestanlı, Uzun Hamitler, Balkan Toresi, Merhamlı ve Şarköy savaşlarında Ermeni bölüğünün Bulgaristan için kayıplar verdiğinden bahsetmiş, bu kayıpların hatıralarını yaşatmak için Mestanlı'ya bir anıt yapılarak kitabesine ölenlerin isimlerinin yazılacağı sözünü vermiştir (İliev, 2001: 378).

Aslında tıpkı General Genev'in Ermeni bölüğü ile ilgili yaptığı övücü konuşmaların gerçekte ilgisinin olmaması gibi Bulgar ordusu içindeki söz konusu bölük hakkında kullandığımız Bulgarca kaynakların tamamında abartılı ve gerçek dışı bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bunun sebebi Ermeni ve Bulgar halklarında Türklere karşı düşmanlık duygularını arttırmak, "ortak düşmana" karşı işbirliğini sadece savaş zamanlarında değil diğer zaman ve konularda geliştirmeye çalışmaktır. Hâlbuki I. Balkan Savaşı'nda Ermeni bölüğünün yaptıkları hakkında bölüğü denetlemekle görevli Yarbay Protogerov tam aksi bilgiler vermektedir (Yıldırım, 2014: 139). Protogerov'un tespit ettiği olayların bir tanesi Ermeni bölüğündeki 78 askerin bölük komutanı aleyhinde, onun komutanlıktan alınması ile ilgili verdikleri dilekçedir (DVIA, f. 437, op. II, a. e. 1, l. 83-84). Askerler bu dilekçelerinde komutanlarının kendilerine "casus, haydut" gibi sözlerle hakaret ettiklerini, başlarında bulunan voyvodaları Andranik Ozanyan'a da saygısızlık yapıldı-

ğini söylemişlerdir. Bölükte bir iktidar kavgası olduğunu fark eden Protogorov şikâyetçi askerlere yönelik bir konuşma yapmış, telkin ve yalan kurbanı olduklarını söylemiş ve bu provokasyonu yapanların bulunarak 50 sopa ile cezalandırılmalarını istemiştir. Ayrıca, Ermeni bölüğündeki onbaşı Aram Belikyan, Amazas Balsacıyan ve Sohrap Çengolyan'ın tutuklanarak askeri mahkemeye verilmesini emretmiştir. Avedis Monitagan, Vartan Uvevsesyan, Parunak Azaryan, Arut Agolyan ve Ervagad Saryaboyacıyan'a 25 sopa vurulmasını söylemiştir. Astsubay Bohos Magırdıçyan, Ohanes Bedrosyan, Aram Belikyan, Kandil Sohagyan, Kevork Bedrosyan, Aslan Muradyan, Arutgon Agolyan, Zakar Hacaduryan ve Markaz Kevorkyan'ın rütbelerini söktürmüştür (DVIA, f. 437, op. II, a. e. 1, l. 84).

Yine Ermeni bölüğü askerlerinin, son zamanlarda hırsızlık olaylarının artması üzerine sırt çantalarının arandığı belgelerle sabit olmuş, Ermenilerin disiplinsizlikleri dile getirilmiştir. Keza Andranik Ozanyan, Hugas Minasyan, Garabet Baronyan ve Tilabos Nişanyan'ın ev izninden döndüklerine dair kayıtlar (DVIA, f. 437, op. II, a. e. 1, l. 60); kendilerine görev verilen bazı Ermenilerin işgal edilen Trakya'daki köy ve kasabalara gidip Türklere katliam yaptıkları izlenimi vermiştir. Türk askerlerinin geri çekilirken bırakmak zorunda kaldıkları askeri malzemeleri de bu Ermenilerin ele geçirerek, daha sonraları çıkarılacak olan isyanlarda kullanmak için Anadolu'daki Ermeni isyancılarına göndermeleri ihtimali de söz konusu olmuştur (Yıldırım, 2014: 136).

Bulgar ordusundaki Ermeni bölüğünün savaş sırasında sivil halka zulüm yaptığını Troçki de tespit etmiştir. Troçki Sofya'da bulunduğu sırada cepheden gelen 20 kadar Ermeni yaralıya rastlamış ve onlarla görüşmüştür (Yıldırım, 2014: 132). Anlatılanlara göre Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusu Türk mevzilerine girince hiçbir direnişle karşılaşmamış, aksine yüzlerce ölü ile düzinelerce yaralı subay ve er bulmuşlardır. Yaralıları esir almamışlar, ilerlemelerini ağırlaştıracağı düşünülerek verilen emre uymuşlar ve hepsini orada öldürmüşlerdir. Yaralı bir Ermeni askeri "...o iş hakkında bana bir şey sormayın. O silahsız, sakatlanmış, yarı-ölü adamları nasıl öldürdüğümüzü hatırlamaya dayanamıyorum..." demiştir (Troçki, 1995: 296). Gönüllüler ordusu ile birlikte Ermeni bölüğü de terkedilmiş Türk köylerine saldırmış ve savunmasız sivil halkı katletmişlerdir (Yıldırım, 2014: 132). Bu konu ile ilgili Osmanlı Devleti'nin kayıtlarında da bilgilere rastlanmaktadır. Bu bilgilere göre; Ermeni bölüğü içerisindeki Ozanyan ve çetesi Rumeli'nde, Edirne, Keşan, Malkara ve Tekirdağ'daki çaresiz Müslüman kadınlarını ve çocuklarını öldürmüş, ihtiyarları camilere doldurup diri diri yakmış ve camileri kiliselere dönüştürmüştür (Ermeni Komitelerinin Emelleri, 2001: 79). Daha geç tarihli bir başka raporda ise Ozanyan'ın Balkan Savaşları sırasında Müslüman Türk halkına zulüm ve katliamlar yaptığından bahsedilmektedir (Yıldırım, 2014: 133).

Ermeni Gönüllüleri bölüğünün dağıtılmasından sonra bu bölükte görev alan Ermenilerin bir kısmı Bulgaristan'a yerleşmişlerdir. Bulgaristan onların ikinci vatani olmuştur (Armenskata Rota v Osvoboditelnata Voyna

1912-1913, 1914: 127). Varna'da yaşamaya başlayan Andranik Ozanyan'a Bulgar Hükûmeti 1 Ocak 1913 tarihinde Bulgar vatandaşlığı vermiştir. Bulgar ordusunda teğmen rütbesine yükseltilmiştir. Emekli maaşı almaya hak kazanmıştır. Ayrıca savaşta gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle 4. ve 3. derece gümüş madalya (Agayan, 1979: 86) ile 2. derece cesaret madalyası ile ödüllendirilmiştir (DVIA, f. 437, op. I, a. e. 2, l. 41).

Sonuç

Balkan Savaşları genel olarak I. ve II. Balkan Savaşı olarak adlandırılmaktadır. Ancak süreci üç bölümde değerlendirmek de mümkündür. Birinci bölüm, Karadağ'ın fiili olarak Osmanlı sınırlarını ihlal ettiği 17 Ekim 1912 tarihinden itibaren başlatılabilir ve 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması'nın imzalanması ile sona erdirilebilir. Bu bölüm de kendi içinde 17 Ekim-28 Kasım 1912 tarihleri arasındaki savaş devresi, 28 Kasım 1912-23 Ocak 1913 ateşkes ve barış görüşmeleri devresi, 23 Ocak-30 Mayıs 1913 anlaşma girişimleri ve Londra Barış Antlaşması'nın imzalanması devresi şeklinde tasnif edilebilir. İkinci bölüm 30 Mayıs 1913 tarihinden sonraki iki aylık bir barış dönemidir. Üçüncü bölüm, bu iki aylık dönemden sonra Balkan Devletlerinin, Osmanlı Devleti'nden aldıkları toprakları paylaşamamalarından kaynaklanan savaştır. Birinci bölümde savaşın Balkan İttifakı'nın karşısında Osmanlı Devleti vardır. Üçüncü bölümde ise birbirlerine düşmüşlerdir.

Bulgaristan, ordusundaki asker mevcudunun çok küçük bir bölümünü oluşturan Ermeni Gönüllüleri bölüğünü kurmuş, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa göndermiş, Tekirdağ ve Şarköy civarına konuşlandırmıştır. Savaşın gidişatına göre Ermeni bölüğüne veya bölük içindeki güvenilir Ermenilere gizli görevler vermiştir. Bu Ermeniler savaş dışı uygulamalarla sivil halka yönelik zulümler ve katliamlar yapmışlar, Türklere karşı iflah olmaz düşmanlıklarını tekrarlamışlardır. Bulgaristan'ın bu savaşta Ermeni bölüğü oluşturmasındaki asıl amacının askeri ihtiyaçtan kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır. Yine Ermeni çetecilerin Makedonya-Edirne Gönüllüleri ordusu içerisinde yer almış olmaları, bu ordudaki Makedon-Bulgar komitacıları ile Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği içinde bulunmaları "isyan kardeşliğini" pekiştirmek ve cepheyi genişletmek amaçlıdır. Keza Ermeni Gönüllüleri bölüğü söz konusu edildiğinde, II. Balkan Savaşı'nı beklemeden I. Balkan Savaşı'nın hemen sonrasında, 27 Mayıs 1913 tarihinde, bölüğün terhis edilerek dağıtılması da bu savaşta sadece Osmanlı Devleti'nin hedef alındığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri: Dirjaven Voenen İstoriçeski Arhiv/DVIA (Bulgaristan Askerî Tarih Arşivi)

DVIA, f. 437, op. II, a. e. 1, l. 83-84.

DVIA, f. 437, op. II, a. e. 1, l. 60.

DVIA, f. 437, op. I, a. e. 2, l. 41.

II. Eserler:

AGAYAN, Tsagur P. (1979). "Armenskata Rota v Osvoboditelnite Boeve na Bilgarskiya Narod", *İstoriçeski Pregled*, No: 3: 76-86.

AGUKYAN, Stepan (2001). "Bilgarskite Zemi-Vtora Rodina Na Preselilite Se Armentsi i Rodina Na Potomtsite İm", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tsentur za İzsledvaniya na Bilgarite, Eparhiyski Sivet na Armenskata Apostoliçeska Tsirkva, Tangra TanNakRa İK, Sofya: 121-145.

Armenskata Rota v Osvoboditelnata Voyna 1912-1913 (1914). Haskovo.

Balkanskata Voyna ili Ruskata Oranjeva Kniga (1914). Sofya: Peçatnitsa Vitoşa.

BAYUR, Yusuf Hikmet (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt II, Kısım I, Ankara: TTK. Yay.

DIRVİNGOV, Petır (1919). *İstoriya na Makedono-Odrinskoto Opılçeniye*, Tom I, Sofya: Voенno İzdatelstvo.

DİAMANDİEV, Angel (1938). "Armenskata Rota Prez Balkanskata Voyna", *Bilgarski Dobrovolets*, God. 4, Mart, No: 3, Sofya: 5-6.

DİMİTROV, İlço-Minço Lalkov (Ed.) (1981). *Kratka İstoriya na Bulgariya*, Sofya: İzdatelstvo Nauka i İzkustvo.

Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri, Meşrutiyetten Önce ve Sonra (2001). (Yay. Haz.) Mehmet Kanar, İstanbul: Der Yay.

EYİCİL, Ahmet (2005). *Siyasî Tarih (1789-1939)*, Ankara: Gün Yay.

GARABEDYAN, Agop (2001). "Sıtrudniçestvo i Sivmestni Deystviya Mejdu Armenskoto i Bilgarskoto Osvoboditelno Dvijenie v Kraya na XIX. Vek i Naçaloto na XX. Vek", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tsentur za İzsledvaniya na Bilgarite, Eparhiyski Sivet na Armenskata Apostoliçeska Tsirkva, Tangra TanNakRa İK, Sofya: 331-359.

GİNÇEV, G. (1982). "Çujdentsite v Bilgarskata Armiya Prez Balkanskata Voyna (1912-1913)", *Voyenno İstoriçeski Sbornik*, Sofya, No: 4.

GÜNAY, Nejla (2015). *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

HALAÇOĞLU, Ahmet (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: TTK Yay.

HALL, Richard C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913, I. Dünya Savaşının Provası*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi.

HAYTA, Necdet (2008). *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı, (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay. 9-88.

- İLİEV, İliya (1989). *Armenskata Dobrovolçeska Rota v Balkanskata Voyna 1912-1913*, Sofya: Voenna İzdatelstvo.
- İLİEV, İliya (2001). "Çedata na Armenskiya Narod za Svobodata na Bilgariya", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Sofya: 360-383.
- İstoriya na Bilgariya s Nyakoi Premilçavani Dosega İstoriçeski Fakti*, (1993). (Der.) Petır Konstantinov, Sofya: İzdatelstvo "Feniks".
- KAMİL, İbrahim (2014). "Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Abdülhamid Suikastına Ermeni-Bulgar İşbirliği ve Terörü (1877-1905)", *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı-II*, Yıl 20, Sayı 61, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara: 1587-1617.
- KOCABAŞ, Süleyman (2014). "Ermeni Meselesi Hakkında Duyduklarım ve Gördüklerim", *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I*, Yıl 20, Sayı 60, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara: 594-597.
- KRİKORYAN, Rupen (2001). "Armenskata Obştnost v Bilgariya", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tsentır za İzsledvaniya na Bilgarite, Eparhiyski Sivet na Armenskata Apostoliçeska Tsirkva, Tangra TanNakRa İK, Sofya: 414-422.
- KURDAKUL, Necdet (1976). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Orta Doğu'ya Belgelerle Şark Meselesi*, İstanbul: Dergâh Yay.
- LALKOV, Milço (1982). *Balkanskata Voyna 1912-1913*, Sofya: İzdatelstvo na Oteçestveniya Front.
- LAZAROV, İvan-Plamen Pavlov-İvan Tütündjiev-Milko Palangurski (1999). *Kratka İstoriya na Bilgarskiya Narod*, Sofya: İzdatelska Kışta "Anubis".
- MANÇEV, Kristö (1999). *Natsionalniyat Vıpros na Balkanite*, Sofya: Akademiçno İzdatelstvo Prof. Marin Drinov.
- MCMILLAN, Margaret (2014). *Barişa Son Veren Savaş*, 1. basım, İstanbul: Alfa Yay.
- MUSTAFAYEV, Beşir (Haziran 2013). "Cihan Hâkimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro'nun Vasiyetnamesi ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 4, S. 11, Mersin: 17-27.
- MUSTAFAYEV, Beşir (2012). "Nahçıvan Olayları ve General Andranik Ozanyan'ın Nahçıvan'daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden)", *Atatürk Üniversitesi Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S. 47, Erzurum: 277-302.
- MUSTAFAYEV, Beşir (2013). "Tarihte Ermeni Terörü ve Uzantıları (Taşnak, Hınçak, Ramgavar, JCAG, NAR, ASALA, PKK, Ermeni Devleti ve Lobisi)", *Azerbaycanlıların Soyqırımı Arxiv Senedlerinde, I. Beynelxalq Elmi Konfransın Materialları*, Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Azerbaycan Universiteti, Bakü: 203-211.
- NİKOLOVA, Vidka (2001). "Sreşta Na Sıçovetsi", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tsentır za İzsledvaniya na Bilgarite, Eparhiyski Sivet na Armenskata Apostoliçeska Tsirkva, Tangra TanNakRa İK, Sofya: 403-413.

- OKUR, Mehmet (2006). "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı, 1. C., Tarih, 2.* Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara: 595-606.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1878-1895)*, I, (2008). (Yay. Haz.) Recep Karacakaya, Hüseyin Özdemir, Aziz Mahmut Uygun, Numan Yekeler, Mustafa Çakıcı, Yılmaz Karaca, Salih Kahraman, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- PETROV, Todor (2008). "Sıstav i Zagubi na Voyuvaştite Sili Prez Balkanskata Voyna 1912-1913", *KLÍO, Sbornik v Çest na 65 godişninata na st.h.s. Milen Kumanov*, Fondatsiya Arete – Fol, Sofya: 485-500.
- RADOSLAVOV, Vasil (1993). *Bulgariya i Svetovnata Kriza*, Vtoro Fototipno İzdanie, Sofya: İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite.
- STANEV, Nikola (1992). *İstoriya na Nova Bulgariya, 1878-1941*, Sofya: İzdatski Tsentr "İvan Vazov".
- ŞAŞMAZ, Musa (2013). *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (1976). *Ege Sorunu, Belgeler (1912-1913)*, C. I, Ankara: TTK Yay.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (2007). *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Ankara: Bilgi Yay., 4. Basım.
- TODOROV, Nikolay (1979). *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1. Baskı.
- TROÇKİ, Lev (1995). *Balkan Savaşları*, Çeviren Tansel Güney, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 1. Baskı.
- UÇAROL, Rifat (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- URAS, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yay., 2. Baskı.
- ÜNAL, Tahsin (1977). *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Ankara: Emel Yayınları.
- YILDIRIM, Bülent (2012). "I. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan Ordusu'nda Taşnak Komitecisi Antranik Ozanyan ve Faaliyetleri", *Balkan Savaşları'nın 100.Yılı, Uluslararası Balkan Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul: 11-13 Mayıs 2012, Bağcılar Belediyesi: 282-295.
- YILDIRIM, Bülent (2014). *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Ankara: TTK Yay.

OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKANLARDAN ÇEKİLME SÜRECİNDE PANSLAVİST BİR PROPAGANDACI: OLGA NOVİKOFF (NOVİKOVA)

Taha Niyazi KARACA *

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıl başından itibaren dağılma sürecine girmesi Balkanlarda yaşanan bağımsızlık hareketleri ile hızlandı. 1804 Sırp İsyanı ile başlayan gelişmeler Yunanistan ve Romanya'nın bağımsız olmalarıyla devam etti. 1875 yılında gelindiğinde Hersek'de başlayan karışıklıklar kısa sürede Balkanların her bölgesine yayılan bir isyan haline geldi. Bu süreçte etkin rol oynayan fakat ismi gündeme gelmeyen şahıslardan biri de Rus Panslavistlerinden Olga Novikoff'tur. Panslavist hareketin etkin isimlerinden biri olan Olga Novikoff; bir yönüyle teorisyen, diğer bir yönüyle ise aktivisttir. Yazdığı eserlerle Panslavist harekete önemli katkılar sağlarken, diğer taraftan Rusya'nın yayılmacı politikalarına destek sağlamak amacıyla çeşitli Avrupa ülkelerinin başkentlerinde devlet adamlarını kazanmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çalışmada, Olga Novikoff'un Panslavist eksenindeki düşünceleri ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilme sürecine etki yapan faaliyetleri değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bulgar, Balkan, Panslavizm, Rusya, İngiltere, Osmanlı, Olga Novikoff (Novikova), William Ewart Gladstone, Kont Ignatyev, Gorchakov.

ABSTRACT

The independence movements in Balkans accelerated with entering of Ottoman Empire's disintegration process. The events, begins with starting of 1804 Serbian uprising, went on with being independence of Greece and Romania. When was come to 1875, the upheavals began in Herzegovina turned into a riot spreading all over Balkan. One of persons who had not come to the fore although she had an effective role during this process, was Russian Panslavist Olga Novikoff. Olga Novikoff who is one of effective names of Panslavists was a theorist with one aspect, and was an activist with other aspect. As she was important contributing to Panslavist movement with her writings, on the other hand so as to provide support for the expansionist policy of Russia, she got in acts in capital cities of some European countries for gaining the important statesmen. In this work, It is evaluated the Panslavist thoughts of Olga Novikoff and her acts which effected the process of Ottoman Empire's recession of Balkan.

* Prof. Dr., Bozok Üniversitesi, tahaniyazikaraca@gmail.com

Keywords: Bulgar, Balkan, Panslavizm, Russia, England, Ottoman, Olga Novikoff (Novikova), William Ewart Gladstone, Count Ignat'yev, Gorchakov.

1876 yılında başlayan Bulgar ayaklanması sonrasında yaşanan olaylar Rusya ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirerek 1877-1878 savaşının yaşanmasına zemin hazırladı. Bulgar ayaklanması, Balkanlarda gelişen milliyetçilik hareketlerinin bir sonucuydu. Bununla birlikte bu ayaklanmanın hazırlanması ve gelişmesinde Rus Panslavistlerin çok büyük etkileri oldu. Panslav hareketin en önemli isimlerinden biri olan Olga Novikoff (Novikova)¹'un bu süreçteki etkisi ise özel bir mahiyetteydi. Olga'nın küçük kardeşi Nicholas Krieff, Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında cereyan eden çatışmalarda hayatını kaybetmişti. Kardeşinin intikamını almak için yanıp tutuşan Olga, Rusya'da önemli konumda bulunan devlet adamları ve askerlere Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan edilmesi için baskı yapmaya başlamıştı. Olga Novikoff'un bu çabalarını ve Panslavist devlet adamlarıyla olan ilişkisini yakın arkadaşlarından A.W. Kinglake ortaya koymaktadır. Olga Novikoff, Bulgar ayaklanmasının başlaması ve gelişme sürecini Kinglake ile paylaşmıştı. Kinglake de, bu bilgilere dayanarak Novikoff'un Panslavistler ve Rusya Başbakanı Gorchakov ile yapmış olduğu görüşmeleri biyografi yazarı Tuckwell'e anlatmıştı. Bu anlatıma göre; Olga Novikoff, Bulgaristan ayaklanmasının başlatılması konusunda çok istekli hareket ederek Başbakan Gorchakov'a baskı yapıyordu. Nitekim yaptıkları bir görüşmede;

"Bulgaristan'da ayaklanma başlatma konusunda Panslavistlerin çok yavaş hareket ettiklerini, bir kadın için en can sıkıcı durumun vaat edilmiş bir ayaklanmanın başlamasını beklemek olduğunu" söylemişti. Gorchakov da cevabında: "Bulgaristan ayaklanmasının başlatılmasında, bürokrasiye çok bağlı olan Rusya'nın Avusturya'daki elçisinden (Olga Novikoff'un akrabası) kaynaklandığını fakat ortaya çıkan kan ve ateşten Madamın hoşnut kalacağını umduğunu" söyleyerek Novikoff'u rahatlatmaya çalışıyordu (Tuckwell 1902: 106; Hupchick 2001:249-255).

Bulgar ayaklanması sürecinde Olga Novikoff'un sergilediği davranışlar, tamamen nakledilen bu konuşmanın paralelindedir. Bayan Novikoff'un bütün çabası Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesini gerçekleştirmek ve oluşacak boşluğun yerine büyük bir Panslav imparatorluğunun kurulmasını sağlamaktı. Bu doğrultuda İngiltere nezdinde yaptığı faaliyetlerden dolayı kendisine "İngiltere'deki Rusya milletvekili" (The Member of Parliament (MP) for Russia) gibi bir unvan bile verilmişti (The M.P. for Russia 1909: 1-2)

Avrupa ülkelerinin başkentlerinde yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren Olga Novikoff'un Osmanlı Sarayı tarafından da takip edildiği anlaşıl-

¹ Olga'nın soyadı Rusça orijinal şekliyle *Novikova*'dır. Fakat 19. Yüzyılda Batı ile ilişkisi olan bütün Ruslar adlarını Batılıların telaffuz ve yazım şekillerine uygun yapmışlardır. Osmanlı belgelerinde de bu telaffuz benimsenmiştir. Olga da yazdığı mektuplarda ve kitaplarda soyadını *Novikoff* olarak yazmıştır. Bu nedenle soy isim *Novikoff* olarak kullanıldı.

maktadır. İlk olarak, 1865 yılında Sultan Abdülaziz'in Olga Novikoff'a "murrassa bilezik" hediye ettiği bilgisine ulaşılmaktadır. Sultan Abdülaziz'in Bayan Novikoff'u ve ailesini Osmanlı Devletine yakın tutma çabasıyla böyle bir iltifatta bulunduğu düşünülebilir. Petersburg elçisinin Saray'a bildirdiğine göre; Olga Novikoff Sultan'ın nezaketinden çok etkilenmiş, içten teşekkürlerini iletmişti (BOA. HT.TO. 86/62). Bu tarz iyi niyet gösterilerine rağmen 1875 yılından sonra Olga Novikoff'un Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmasının önüne geçilememiştir. Nitekim aleyhteki faaliyetler Sultan II. Abdülhamid döneminde artış gösterdiğinden Olga Novikoff'un bütün hareketlerinin takibe alınmasına ihtiyaç duyulmuştur (BOA. HR.SYS. 1368/78).

Rusya Başbakanı Gorchakov ile doğrudan görüşerek onu Balkanlarda bir ayaklanma çıkarmaya sevk edebilecek konumda olan ve Sultan II. Abdülhamid'in faaliyetlerini kontrol altında tutmak ihtiyacını hissettiği bu Olga Novikoff kimdi? Osmanlı Devlet adamlarını teyakkuza geçiren faaliyetleri ve siyasal düşünceleri nelerdi?

Olga Novikoff

Olga Krieff (evlendikten sonra Novikoff soyadını aldı), 29 Nisan 1840'da Moskova'da doğdu. Anne ve babası Rusya'nın köklü ve asil ailelerinden geliyorlardı. Annesi, Avrupa'da güzelliği ile tanınan ve Puşkin ile diğer Rus şairlerine ilham kaynağı olduğu söylenen, Alexandra Alabieff idi. Babası Alexei Krieff, Rus ordusuna hizmet etmiş bir subaydı ve 1832 yılında Polonya ayaklanmasını bastırmıştı. Cesaret ve başarısından dolayı St. George madalyası ile ödüllendirilmişti. Alexei'nin beş çocuğu olmuştu. Bunlardan Alexander, Olga ve Nicholas hayatta kalmış diğer ikisi ölmüştü (The M.P. for Russia 1909: 7).

Ailenin en önemli özelliği Panslavist akıma bağlı olmalarıydı. Bu da baba Alexei Krieff'in, gençlik dönemlerinden beri Panslavist gruplar içerisinde yer almasından kaynaklanıyordu. Alexei'nin Panslavizme ilgi duyması ise yetişme döneminin doğal bir sonucuydu. Yetişmesinde Baxter adında bir İskoçyalı etkili olmuştu. Alexei, Baxter'den çok etkilenmiş, ilişkileri uzun yıllar devam etmişti. Alexei'nin yetişmesinde etkili olan Baxter, daha sonra Türk düşmanlığı ile tanınan İngiliz Başbakanı William Ewart Gladstone'un ilk kabinesinde görev almıştı (The M.P. for Russia 1909: 8).

Alexei, çocuklarının da kendisi gibi iyi bir eğitim alması için gayret göstermişti. Nitekim Olga ana dilinin dışında İngilizce, Fransızca ve Almancayı çok iyi derecede öğrenmişti. Moskova'daki evleri Panslavistlerin toplanma mekânlarından biri olmuştu. Alexei'nin Panslavizm hakkındaki düşünceleri çocuklarına da sirayet etmişti. Olga, evlilik tercihini yine kendisi gibi bir Panslavist olan İvan Novikoff'tan yana kullanmış ve 1860'da evlenmişti. Kendisi gibi Panslavist olan İvan'ın kardeşi Eguene Novikoff ise uzun süre Viyana ve İstanbul'da elçilik görevlerinde bulunmuştu (The M.P. for Russia 1909: 13-14). Panslavist bir ailede yetişen Olga Novikoff, diğer aile bireyleri gibi büyük Slav imparatorluğunun kurulması için çalışmaya başlamıştı. Bu açıdan onun hayatını yönlendiren en önemli etken Panslavizm olmuştu.

Panslavizm ve Olga Novikoff

19. yüzyıl siyasi tarihinde en çok kullanılan terimlerden biri de “Panslavizm” oldu. Fikri temelleri Rusya dışında şekillenen, fakat Rusya’da yayıldıktan sonra etkin bir siyasal düşünce haline gelen Panslavizm (Kurat 1953:241-242; Subaşı 2007: 49-62), Orta ve Doğu Avrupa’da yaşayan ve toplam nüfusları 150 milyonu bulan Slavların kültürel ve siyasi olarak birlik oluşturmasını hedefleyen harekettir (Levine 1914:664-665; Leger 1917:1-2).

Panslavizm düşüncesi Alman romantizminin güney Slavları üzerindeki etkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Alman ırkını bir araya toplayan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu’nun varlığı bir bakıma Slavları da böyle bir birlik oluşturmaya yönlendirmişti. Bu konudaki ilk kıvılcıklar Alman hâkimiyetinde olan güney Slavlarından ortaya çıkmıştı (Krasinski 1848; Guinis 1949:125-128). Vladimir Lamansky, Jan Kollar, P. Janko Safarik, J. Herkel ve Frantisek Palacky’nin çalışmaları Slavcılık düşüncesinin şekillenmesinde önemli oldu (Kohn 1991: 25-39; Aydın 2004a: 109-124; Kohn 1952: 25-46; Kohn 1961: 323-333; Bradley 1961: 184-205; Morisan 1968:422-441). Panslavizm düşüncesinin oluşması sürecinde 1848 yılında 340 delege ile Prag’da toplanan Slav Kongresinin de önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Çünkü bu kongrede Panslav ilkeler ortaya konuyor ve alınan kararlar 10 Haziran’da Avrupa Milletlerine Manifesto başlığı ile ilan ediliyordu (Prazac 1928: 141-159).

Almanların Slavlar üzerindeki baskısına tepki olarak gelişen bu hareket kısa sürede Rusya’nın faydalanacağı bir ideolojiye dönüştü. Özellikle Kırım Savaşı’ndan sonra 1856 Paris Anlaşması ile Rusya’nın Karadeniz’den uzaklaştırılması Panslavizm düşüncesini daha da önemli kıldı. Slavların birleştirilmesi düşüncesi Rusya’nın Balkanlardaki etkinliğini artıracaktı. Slavların kültürel veya siyasal bir birlik etrafında birleşmeleri diğer taraftan da Osmanlı Devleti’nin Balkanlardan tamamen çekilmesini sağlayacak bir süreci de başlatabilecekti (Kohn 1991: 143-157). Bu açıdan Panslavizm düşüncesi Rus devlet adamları veya aydınları tarafından hararetle savunuldu. Özellikle İvan Aksakov’un da bir süre için başkanlığını yaptığı Güney Slavlarına Yardım Kuruluşu, Panslavizm düşüncesinin yayılması konusunda önemli bir araç oldu (Demiroğlu 2009: 146-198). Aynı zamanda Rusya Başbakanı olan Aleksandr Mihayloviç Gorchakov, Panslavist hareketin en önemli isimlerindendi. Ayrıca Kont Ignatiev ve Michael Skobelev gibi devlet adamları da Panslavizm düşüncesinin katı savunucuları arasında yer aldılar (Summer 1936:45-52; Onou 1931:386-407; Summer 1933: 341-353).

Panslavizm düşüncesini hararetle savunan isimlerden biri de Olga Novikoff oldu. Daha önce de belirtildiği gibi, aileden gelen bir etki ile Panslavizm düşüncesine yönelmişti. Olga Novikoff, Panslavizme dair düşüncelerini yazdığı eserlerinde ortaya koymuştur. Panslavizmin meşhur isimlerinden Skobelev’in biyografisini yazan Novikoff, kitabı yazma gerekçesini; “bütün Slavların en büyük kahramanlarından birinin ismini ölümsüzleştirmek isteği” şeklinde açıklamaktadır (Novikoff 1883: v-vi).

Panslavizme veya özellikle İngiltere'deki Rus karşıtlığına yönelik çeşitli yazılara cevap niteliğindeki mektuplarını topladığı *Is Russia Wrong?* başlıklı eserinin ilk bahsinde; sempati olmadan Panslavist hareketi anlamının imkansız olduğunu, önyargıların kapıları tamamen kapatacağını, güneydeki Slav kardeşlerine Türkler tarafından uygulanan vahşetin durdurulması için savaşın kaçınılmaz olduğunu, güney Slavlarının korunması için her türlü önlemin alınması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, Panslavist Slav komitelerinin hiçbir faaliyetinin gizli olmadığını, açıkça Slav kardeşlerinin kurtarılması için çalıştıklarını ifade etmektedir (Novikoff 1877: 20-22).

Olga Novikoff, aynı eserinde doğu sorununa yaklaşım konusunda iki farklı Rusya bulunduğunu, birisinin Petersburg merkezli diğerinin ise Moskova merkezli olduğunu belirtmektedir. Bunlardan Moskova merkezli sivil inisiyatifin aktif olarak çalıştığını ve amacının Slavları Türk vahşetinden kurtarmak olduğunu söylüyor. Aynı durumun İngiltere için de geçerli olduğunu, bir tarafta özgürlük için savaşan William Ewart Gladstone'un diğer tarafta ise Lord Disreali'nin (Beaconsfield Lordu) bulunduğunu belirtiyor (Novikoff 1877: 31-40). Novikoff, eserinde Rusların neden Türklerden nefret ettiğini "Why Russians Hate The Turks" başlığı altında açıklıyor. Ona göre; Ruslar yüzyıllar boyunca Türk Tatarların zulmü altında kalmış, Balkanlarda ise diğer Slavlar Osmanlı Türklerinin vahşetleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu vahşetle karşılaşan Slavların Türklere kin duyması son derece doğaldır ve bu zulümle karşılaşmayan batılıların bu nefreti anlamaları zor olabilir (Novikoff 1877: 69-75).

Slavların bir araya gelmeleri konusunda Olga Novikoff ve kardeşleri üzerlerine düşeni yapmaktadırlar. 1875 yılında Sırp ayaklanmasının başlaması Balkanlardaki Osmanlı muhaliflerine ayaklanmayı büyüterek yayılmasını sağlamak konusunda imkân sağlamıştır (Aydın 2004b: 139-163). Bu konuda büyük sevinç yaşayanlar arasında Olga Novikoff ve kardeşleri de vardır. 1875 yılında Sırp ayaklanması başladığında duyduğu sevinci açıkça belirten ve bu ayaklanmanın bir fırsat olduğunu düşünen Olga Novikoff (Novikoff 1917: 17-19) ve diğer aile bireyleri ayaklanmaya destek vermekte tereddüt etmediler. Olga'nın küçük kardeşi Nicholas, Slavcılık idealleri uğruna Türklerle savaşmak için gönüllü olarak Sırp ordusuna katıldı ve savaş sırasında hayatını kaybetti (Novikoff 1917: 31-36).

1875 yılında kardeşinin ölümünden sonra Olga Novikoff'un temel hedefi Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhinde kamuoyu oluşturmak oldu. Jurij Samarin, Ivan Aksakov, Mikhail Katkov ve Konstantin Pobedonoscev gibi Panslavistlerin düşüncelerini Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de yaymaya çalışıyordu. Bir bakıma kamp kurduğu Londra'daki Claridge's Hotel'in toplantı salonunda devlet adamları, yazarlar ve yayıncılarla görüşen Novikoff; Thomas Carlyle, Kinglake, Froude, Freeman ve yayıncı W.T. Stead'i kendisine bağlamayı başarmıştı (Boyle 1951: 256-257).

İngiltere'de onun kontrol altında tutmaya çalıştığı en önemli isim ise Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone idi. Onu ele geçirmek, Rus isteklerinin gerçekleştirilmesi için en önemli dönüm noktası olacaktı.

Olga Novikoff ve William Ewart Gladstone'un Elde Edilmesi

Kraliçe Victoria İngiltere'sinin en ünlü politikacılarından biri olan Gladstone, dört dönem başbakanlık görevini üstlenmiş, ilk başbakanlığını 1868-1874 yılları arasında yapmıştı. 1874 seçimlerinde yenilgiye uğramış, koltuğunu muhafazakâr Benjamin Disreali'ye kaptırmıştı. Yenilginin etkisiyle politikayı bıraktığını ilan ederek, Hawarden'daki malikânesine çekilmişti. 1875 yılında Balkanlarda olaylar çıkmaya başlaması, Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını takip ettiren en büyük rakibi Disreali'ye karşı elini kuvvetlendirmişti (Karaca 2011).

Olga Novikoff, Osmanlı Devleti'ne karşı duyduğu nefretin bir benzerini Disreali'ye karşı da hissediyordu. Hatıralarının "Rusya Uyanıyor" başlıklı bölümünde Disreali'nin Rusya'ya karşı takip ettiği düşmanca hareketler nedeniyle Balkanlardaki Slavların büyük acılar çektiğini, Disreali'nin verdiği destek ile Osmanlı Devleti'nin Slavları katlettiğini anlatıyordu (Novikoff 1917:29-30).

Olga Novikoff, Osmanlı Devleti'ne karşı kamuoyu oluşturmak ve Rusya'nın Balkanlardaki hareketlerini savunmak için Gladstone ile işbirliğinden başka çare olmadığını düşünüyordu. Çünkü Disreali ile irtibat kurmak istemiş olmasına rağmen, Disreali kendisine pek nazik bir şekilde davranmamıştı (Novikoff 1917:23-24). Disreali'den yüz bulamayan Olga Novikoff, 1873 yılında Claridge's Hotel'de Gladstone ile tanışarak kısa sürede ilişkilerini geliştirmişti (Harrison 1977: 33).

Gladstone ile ilişkilerini kısa sürede geliştirmesi Novikoff için hiç de sorun olmadı. Çünkü Gladstone'un en büyük zaaflarından biri kadınlardı. Öyle ki, Londra gecelerinde fahişelerle düşüp kalkmaktan çekinmiyordu. Aleni olarak fahişelerle görünmesini ise onları "kurtarma işi" olarak adlandırıyordu. Fakat günlüklerinde tuttuğu notlar ve yazdığı mektuplar bu işin kurtarma işinden daha fazla bir noktada olduğunu göstermektedir (Karaca 2011: 49-51). Nitekim madam Novikoff, onu nasıl kontrol altına aldığını arkadaşı Kinglake'e anlatmış ve o da bunları karşılıklı bir diyalog sahnesi içerisinde kaleme almıştı. Buna göre madam Novikoff, Gladstone'u nasıl elde ettiğini şu şekilde ifade ediyordu:

"Birkaç yıl önce onun zayıf iki noktasını öğrendim. Birincisi kızgınlık, ikincisi ise din idi. Bu bilgi ile onu kontrol etmek tamamen bir çocuk oyuncağı oldu. Onu Münich'e davet ettim ve orada kendi amaçlarımız için kullanmak için hazır hale getirdim. Katliam iddiaları halkım tarafından 1871 yılından itibaren gündeme taşınmaya başlandı ve 1876 yılına kadar devam etti. Ben ise Gladstone'u 1875 yılında kendi amaçlarımız için hazır hale getirmiştim. Nihayetinde bizim planlarımız Bulgaristan hadisesi ile olgunlaşmıştı" (Tuckwell 1902: 105-106).

Novikoff hakkında bir eser kaleme alan W.T. Stead, Londra'daki toplantıları tanımlarken erkeklerin Madamın etkisinden kurtulamadığını ve ona âşık olduklarını söylemesi Novikoff'un bilinçli olarak kadınlığını kullanarak etrafındakileri kendisine bağladığını teyit etmektedir (*The M.P. for Russia* 1917: 2-3).

Novikoff, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesi için İngiltere'nin desteğinin kesilmesi gerektiğine inanıyordu ve Liberal Parti lideri Gladstone'u kendisine daha fazla bağlamak için onu Almanya'ya Münih'e davet etmişti. Gladstone'un bu daveti kabul ederek Münih'e gitmesi ve onbeş günlük bir süreyi Novikoff ile birlikte geçirmesi ve daha sonra da İngiltere'de iken sık sık görüşmeleri ikili arasındaki gayrimeşru ilişkiye bağlanmıştır. İkilinin ilişkilerini gayrimeşru çerçevede değerlendiren isimlerden biri de Karl Marx olmuştur. Marx, Olga Novikoff ile Gladstone arasındaki ilişkiyi şu şekilde yorumluyordu:

"Novikoff, bizim eski başbakanın gizli ve açık ittifak yaptığı biriydi. Katliam ajitasyonu Gladstone'un özel yaşantısını gizlemek için kalkan olarak kullandığı politik entrikasıydı. Gladstone, bu sorunda kendi ülkesinin insanlarından çok uzaktaydı. Gladstone'u ele geçiren Madam Novikoff, ertesi gün Paris'e gitti. Amacı büyük güven duyduğu Troubitzkoi'ye yardım etmekti. Troubitzkoi bu sırada M. Thiers ve M. Gambetta'yı Moskova taraftarlığına çevirmeye çalışıyordu. Fakat Fransız devlet adamları İngiliz meslektaşları gibi değillerdi. Madam Novikoff'un Londra'daki salonu İngiliz, Fransız ve Avusturyalı ve diğerleri tarafından dolduruluyordu. Novikoff, Moskova taraftarlığını sağlamak için kadınlığını kullanıyordu. Gladstone ilişkilerini gizlemesini bilmesine rağmen Novikoff ile olan ilişkileri bir dizi yazışmanın neticesinde yayıldı. Gladstone, *Contemporay Review*'de yayınlanan 'Russian Policy and Deeds in Turkistan' adlı makalesinde General Gorloff'u överken Madam Novikoff'un ismini zikretmekten kaçınarak bir arkadaş diye yazmıştı. Rus taraftarlığı ajitasyonu doruk noktasına çıktığında St. James Hall konferansının kapanışında Gladstone oturduğu yerden kalkarak Madam Novikoff'un yanına giderek, onun koluna girmesini isteyerek çılgına dönmüş kalabalığın arasından zafer kazanmış komutan edasıyla kürsüye yürüdüler. Bunu yapmaktaki amacı, halka İngiltere ve Rusya arasındaki Türk düşmanlığına dayanan anlaşmayı somut olarak göstermekti" (Marx/Engles 2004: 459).

Karl Marx 10 Kasım 1876'da arkadaşı Charles Dobson Collet'e yazdığı mektupta da yine Novikoff ile ilgili bir değerlendirmede bulunuyordu:

"Bayan Novikoff, Sonbahar ve Kış aylarını Londra'yı karargâh yaparak geçirdi. Yılın diğer aylarında ya Moskova'ya ya da yakın yerlere gitti. İstanbul'daki dragoman Novikoff'un karısı (ikisi boşanmıştı) idi. İstanbul'daki bu şahsın kardeşi Rusya'nın Avusturya büyükelçisiydi. Propaganda işleriyle uğraşan Bayan Novikoff, hemen her yerde görünüyor. Brüksel'deki bir bilimsel toplantıda ya da Almanya'daki eski Katolik toplantısında o görünüyor. İngiliz centilmenleri, Fransızlar, Slavlar, Ruslar onun Londra'daki salonunda toplanıyorlar. Onun cazibesine kapılanlardan biri de Avusturya Büyükelçisi Kont Beust'tu. Bu şahıs madamın hizmetkârı gibiydi" ifadelerinden sonra Amerikalı gazeteci Eugene Schuyler'in Rusların Türkistan'da yaptıkları katliamları haber vermesine rağmen Novikoff'un bu bilgileri etkisizleştirmek için gösterdiği gayreti ve başarısını anlatıyordu. Bu başarının sonucu olarak Gladstone, Rusların Türkmenistan'da yaptığı katliamları savunur bir

konuma gelmişti (Harrison 1977: 31-32; Mert 1981:194-203)

Kısacası, Karl Marx bu yazdıklarıyla Gladstone'un Olga Novikoff'a özel bilgiler sızdırdığını, Novikoff'un Rusya'ya döndükten sonra Rus hükümetiyle özel bir toplantı yapacağını söyleyerek, Gladstone'un Novikoff uğruna Rus hizmetine girdiğini açıklıyordu.

Karl Marx'ın Gladstone'un Novikoff ile olan ilişkisini cinselliğe dayandırması diğer kaynakların da teyit ettiği bir açıklama olmuştur. Gladstone bu ilişkisinden dolayı döneminde çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Standart gazetesi, Gladstone'un Karadağ olaylarıyla ilgilenmesinin sebebini Novikoff'a bağlayarak onu şiddetle eleştirmiş ve çeşitli yazışmalarda Olga Novikoff, Gladstone'un metresi olarak zikredilmişti (Matthew 1995: 71). Novikoff'un da itiraf ettiği gibi, aralarındaki yakın ilişkiler nedeniyle Gladstone'a İngiltere'de Gladstonoff adı takılmıştı (Novikoff 1917: 55).

Olga Novikoff, kendisinin de belirttiği gibi, açıkça ve sistemli olarak Gladstone'u ele geçirmiş ve onu Türk düşmanlığı yapması konusunda etkileyerek Doğu Sorunu'nda kullanmıştı (Gardiner 2001: 409-424). Novikoff'un amacı, Gladstone'u kullanarak Disreali hükümetinin Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını terk etmesini sağlamaktı. Bunun sonucunda da Panslavizmin temel hedefi olan Slavların siyasi birliğini temin etmekte. Olga Novikoff'un hedeflerinin gerçekleşmesi için en uygun ortam Bulgar ayaklanması ile ortaya çıkmıştı.

Olga Novikoff ve Bulgar Ayaklanması

Avrupa'da ortaya çıkan 1848 İhtilalleri Osmanlı Devleti'ni Balkanlarda zor durumda bırakmıştı. İhtilallerin etkisi ile Eflak ve Boğdan ve Bulgaristan'da ayaklanmalar ortaya çıkmış fakat Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Paşa tarafından bastırılmıştı (Harris 1939: 2-23; Karal 1995: 83-95; İnalçık 1992: 45-73).

1875 yılına gelindiğinde Panslavist Rusların kışkırtmalarıyla oluşturdukları bir İhtilal Komitesi etrafında birleşen Bulgar milliyetçileri 12 Ağustos 1875'de bir toplantı yaparak ayaklanma kararı aldılar ise de girişimleri başarıya ulaşmadı (Millman 1979: 124). Daha sonra 1876 yılında bir araya gelen Bulgar milliyetçileri, Avrupa devletlerinin dikkatlerini Bulgar sorununa çekmek ve Bulgarlar bağımsızlık isteklerinin kabul edilmesi için ayaklanmanın şart olduğuna karar verdiler (Harris 1969: 63-132). Bulgar milliyetçileri özellikle Rusya'nın İstanbul'daki elçisi İgnatyev'ten, Filibe'de (Plovdiv) bulunan Rus konsolos yardımcısı Gerov'den ve Panis Slavistlerden büyük destek temin ediyorlardı (British Documents 1984: 374)

Olga Novikoff'un övgüyle söz ettiği İstanbul'daki Rus elçisi Kont Nicolai Pavlovich Ignatyev, bu ayaklanmanın kilit isimlerinden biri idi. Panslavist yardım derneklerden birinin de başkanlığını yapan Ignatyev (Novikoff 1917: 47), Osmanlı devlet adamlarından Mahmut Nedim Paşa ile yakın bir arkadaşlık tesis etmişti (Ahmet Cevdet Paşa 1991: 146). Bu arkadaşlıktan faydalanarak Osmanlı Devleti'nin boçlarını ödemesi yerine borçlarının faizlerini indirmesinin daha akıllıca olduğunu Mahmut Nedim Paşa'ya söyleyerek 1875 Tenzil-i Faiz Kararnamesini çıkarttırmıştı. Bu karar, Avrupa ban-

kerlerinin ve siyasilerinin Osmanlı Devleti'ne karşı tavır almalarına sebep olmuş, Panslavistler Balkan ayaklanmalarını başlatmak konusunda istedikleri ortamı elde etmişlerdi (Karaca 2011: 184-190)

Panslavistlerin Bulgar ayaklanmasına verdikleri destek hazırlanan raporlarda da açıkça görülüyordu. İngiltere'nin Edirne konsolosu Dupuis'un 9 Mayıs'ta İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Elliot'a gönderdiği rapora göre; Bulgar isyanını hazırlayanların büyük çoğunluğu Bulgarlardan değil, Panslavistlerden oluşuyordu (British Documents 1984: 197)

Makalenin giriş kısmında da belirtildiği gibi, Bulgar ayaklanmasının bir an önce çıkartılması için Olga Novikoff büyük bir sabırsızlık içerisindeydi. Başbakan Gorchakov, Novikoff'un biraz sabırlı olmasını "ortaya çıkacak kan ve ateşten madamın memnun kalacağını" söylüyordu (Tuckwell 1902: 166)

Panslavistlerin beklediği ayaklanma, 2 Mayıs 1876 tarihinde, Filibe'de Tatarpazarcık'a bağlı Avratalan'da (Koprivstitsa) başladı. Plana göre; ayaklanma bölgesi olarak, Filibe, Tatarpazarcık, Karlovo, İhtiman, İzkadi ve Sofya şehir ve kasabaları tespit edilmişti. Buralar ateşe verilecek ve direnen bütün Bulgarlar zorla kendilerine katılmaya mecbur bırakılacaklardı. Her iki toplumun karışık olarak yaşadıkları bölgelerde Türkler katledilecekler, evleri yakılacak ve malları yağma edilecekti. Bütün Müslüman köyleri ayaklanma esnasında yok edilecekti (British Documents 1984: 333; Turan 1998: 47; Karal 1995: 98). Nitekim karar gereğince Benkovski'nin liderliğindeki Bulgar ayaklanmacıları Avratalan kasabasını kuşattılar (British Documents 1984: 332-333). Ayaklanma üç gün içinde Filibe, Tatarpazarcık ve Peştera bölgelerine yayıldı. Ayaklanmanın en fazla etkili olduğu yer ise Filibe idi. Böyle olmasında Rusya konsolos yardımcısı Gerov'un Avratalan kasabasında doğmuş olması önemli bir etkendi (Turan 1998: 48)

Osmanlı Devleti ayaklanmaları yatıştırmaya çalıştı. Fakat devreye Olga Novikoff'un baskılarıyla Liberal Parti lideri Gladstone'un girmesi, bütün bir süreç dünyaya Bulgar katliamı olarak duyuruldu. Gladstone'un kara propaganda yapmak için kaleme aldığı *Bulgarian Horrors and the Question of the East* (Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu) başlıklı risalesi Avrupa kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırdı.

Olga Novikoff ve Gladstone'un "Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu"

Risalesi

1874 yılında yapılan seçimlerde yenilgiye uğrayan Gladstone, Parti liderliğinden istifa ederek inzivaya çekilmişti. Böyle olmakla birlikte politikadan tam anlamıyla kopmamıştı. Aktif politik yaşantıya dönmek için fırsat bekleyen Gladstone'u tekrar iktidara taşıyacak gelişmeler 1876 yılında Bulgar ayaklanmalarıyla ortaya çıktı. Arkadaşlarından Evanjelik rahip Fraser, Canon Liddon, John Bright ve tarihçi Freeman Türklere karşı kampanya başlatılması kararı aldılar. Bulgar ajitasyonunu kontrol eden bu isimlerin en önemli özelliği ise Evanjelik olmalarıydı (Saab 1991: 57-58)

Olga Novikoff, ortak hareket edebilmek amacıyla kısa sürede bu grupta irtibat kurdu. Novikoff ile İngiltere'deki bu grubun ortak noktaları ise Türk düşmanı olmaları ve Türklerin Balkanlardan atılmasını ortak amaçları hal-

ne getirmiş olmalarıydı. Bulgar ayaklanması üzerine Gladstone ile ortak hareket etmeye başlayan Novikoff, başlatılan kara popagandanın bir parçası haline geldi. Hatta Gladstone'un kadınlara olan zaafını da kullanarak onun üzerinde baskı oluşturmaya başladı. Bu baskıyı ve duygu sömürsünü yazdığı mektuplarda görmek mümkündür. Bir mektubunda Sırp isyanı sırasında Türklerle savaşarak ölen kardeşinin kahramanlığından bahsederek Gladstone'un hükümetin başında olması durumunda Osmanlı Devleti'nin o kadar rahat edemeyeceğini ve kardeşinin de hayatta olacağını ifade ediyordu (Saab 1991: 76)

Novikoff'a cevap veren Gladstone, "Türklerin Bulgaristan'da yaptığı barbarlığı konu edindiğini" söylediği bir risale kaleme aldığını ve Madamı memnun edecek bu risalenin aynı zamanda halkı da harekete geçireceğini müjdeliyordu (Isba 2006: 172). Gladstone'un Novikoff'a müjdelediği bu risale kısa bir süre sonra 6 Eylül 1876 tarihinde yayınladı. "Bulgarian Horrors and the Questions of the East" (Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu) başlıklı altmış dört sayfalık bu eser; Gladstone'un tahmininin ötesinde bir etkiyle İngiltere ve Avrupa kamuoyunda o tarihe kadar hiçbir esere gösterilmeyen büyük bir ilgiyle karşılandı. Risale bir hafta içinde 200.000 adet satıldı (Millman 1979: 183)

Gladstone bu risalesinde Bulgaristan olaylarını anlatmaya "bu güne nasıl gelindi" sorusuna cevap vererek başlıyor ve hükümetin Bulgaristan olaylarına yönelik hiçbir önlem almadığını, kapalı kapılar arkasında sessiz kaldığını vurgulayarak, en büyük sorumlunun yönetimi elinde bulunduranlarda olduğunu belirtiyor. Hükümeti çok sert ifadelerle eleştirdikten sonra Türkleri tanımanın Bulgaristan olaylarını anlamayı kolaylaştıracağını ileri sürerek Türklük ve Müslümanlık hakkında şu satırları kaleme alıyor:

"En kısa şekliyle Türk ırkının ne olduğunu tasvir etmeme müsaade edin. Bu yalın olarak Müslümanlık sorunu değildir. Sorun Müslümanlığın acayip karakterli bir ırkla birleşmesindedir. Onlar ne Hint Müslümanları gibi yumuşak başlı ne de Suriyeli Selahaddin gibi şövalye ruhlu ne de İspanyalı Müslümanlar gibi kültürlüdürler. Onlar Avrupa'ya girdikleri ilk kara gündən beri bütün insanlığın insanlık düşmanı örnekleridir. Her nereye giderlerse gitsinler arkalarında geniş bir kan izi bıraktılar. Onların hâkimiyeti ortaya çıkar çıkmaz medeniyet ortadan kayboldu. Hâkimiyetlerini her yerde kuvvetle tesis ettiler. Bu tarz bir hayatın sonucu olarak kendilerine ödül olarak şehvi bir cennet sunan katı kaderciliğe inandılar" (Gladstone 1876: 12-14)

Gladstone, Türklerin medeniyet düşmanı bir ırk olduğunu yüzyıllarca Avrupa'yı kuvvetle yönettikten sonra güçlerinin artık zayıfladığını, bu gücü eski haline getirmek için yirmi yıl boyunca Avrupalı bankacılardan 200 milyon sterlin borç aldıklarını anlatıyor. Türklerin bu denli zalim ve medeniyet düşmanı olmalarına rağmen İngiltere ve Fransa'nın reformlar yoluyla Türkiye'nin bütünlüğünü sağlamaya çalıştığını fakat bu çabaların başarısızlıkla sonuçlandığını belirtiyor. Bulgar olaylarında ise yine büyük bir katliam yapılmasına ve bu katliamların tasvirleri gazetelerde yer almasına rağmen

hükümetin bu haberleri yalanladığını ve ciddiye almadığını dile getirerek şu şekilde devam ediyor:

“Biliyoruz ki, İstanbul’daki büyükelçi ve Avrupa Türkiye’sinin her eyaletinde diplomatik görevlerini yerine getiren iyi eğitilmiş konsoloslarımız var. Köyler yakılır, binlerce erkek, kadın ve çocuk katledilir ya da daha kötüsü yapılırken bizim buralardaki görevlilerimizin bunlardan haberi yok, öyle mi? Bu imkânsız bir şey” (Gladstone 1876: 20).

Osmanlı Sultanı’na başkaldıran Sırp ve Karadağlıların kahramanlıklarından bahseden Gladstone, İngilizlerin bu zalimleri desteklemelerinin doğru olmadığını daha önce Kırım Savaşı’nda benzer bir hatanın yapıldığını ifade ettikten sonra Türklerin artık Bulgaristan’dan ve Avrupa’dan atılmaları gerektiğini şu cümlelerle belirtiyordu:

“Türkler kötü yönetimlerini kendileriyle birlikte alıp götürsünler. Umarım zaptiyeleri, müdürleri, binbaşları, yüzbaşları, kaymakamları ve paşaları, her şeyleri, çerleri çöpleri, onların harap bıraktığı yerlerden silinip atılacaktır. Tüm bu kurtuluş, bu kutsal kurtarma insanlık ahlakı için, Tanrı’nın kanunları için, medeni dünyanın karşı karşıya kaldığı utanç için, saflık ve temizlikleri kirletilmiş, tecavüz edilmiş çocuk, genç kız, yaşlı kadınlar için, öbek öbek yığılmış cesetlerin hatıraları için yapabileceğimiz bir temizlik olacaktır” (Gladstone 1876: 61-62).

Gladstone’un yazdığı risaleden sonra Bulgar ajitasyonu kısa sürede Evanjelist vaazlarla bütün İngiltere’ye yayıldı (Saab : 94-95; Biagini 2000: 60-65). Hatta Lord Hartington ve Dük Argyll gibi propagandacılar hiç vakit geçirmeden Türklere karşı savaşa girilmesi gerektiğini savunmaya başladılar (Low vd. 1907: 283). Meşhur tarihçilerden Thomas Carlyle’in yazdıkları Panslavist Rusların ve özellikle Olga Novikoff’un savunduklarının yansımasıydı:

“Ruslar Avrupa’da iyi hatta soylu bir unsur oluştururlar. Dünyanın kendi bölümlerindeki anarşik halklara düzen ve özgürlük götürerek Allah’a ve insaniyete hatırı sayılır bir hizmette bulundular...Çar doğru ve dürüsttür...Türkler lehine Ruslara bir savaş açmak çılgınlıktan da kötü bir şey olur...Türk’e, artık Avrupa’da hüküm sürmesine daha fazla hoş güru göstermeyeceğimiz ve her şeyden önce yüzünü Doğu’ya çevirip Hellespont’un bu tarafını terk etmesi gerektiği anlatılmalıdır...Hemen çıkarılmalı, Avrupa’dan derhal yok olmalıdır...Türk ortadan kaldırılıp üç devlet anlaşarak toprakları paylaşılmalıdır” (Koloğlu 2005: 22).

Bu risalenin Avrupa ülkelerinde gördüğü ilgi üzerine Gladstone ikinci bir kitapçık kaleme aldı. *Bulgarian Horrors* başlıklı kitapçıkta da, Bulgarların nasıl vahşice katledildikleri, kadınlarına tecavüz edildiği hayali anlatımlarla resmediliyordu. Hiçbir zaman tanık olmadığı olayları ve özellikle tecavüz sahnelerini çok canlı bir şekilde resmetmesi, Gladstone’un psikolojik analizini yapan Loewenberg’e göre; ancak ve ancak onun hastalıklı ruh halinin bir yansıması olabilirdi (Loewenberg 1995: 93-107).

Bulgar olayları sonucunda Osmanlı Devleti’nin 100 binlerle ifade edilen sayıda Bulgar’ı katlettiğine dair asılsız iddiaların özellikle İngiltere’de

yayılması büyük infiale yol açtı. Hâlbuki iddiaları araştıran uluslararası komisyon, iddiaların tam tersine katliama uğrayanların Müslümanlar olduğunu ortaya koyuyordu. Buna rağmen olayların bir kara propaganda olarak topluma yansılma şekli İngiliz kamuoyunun algısında Rusya ile Osmanlı Devleti'nin yer değiştirmesini sağlamıştı (The M.P. for Russia 1909: 349-365). 1876 yılında kadar kamuoyunda ve siyasette Türk taraftarlığına karşı Rus antipatisi hâkim durumda iken, bu tarihten sonra Rus taraftarlığına karşı Türk antipatisi hâkim vaziyete geçti. Ortaya çıkarılan bu algı ise Disreali hükümetinin Osmanlı Devletini koruma politikasını terk etmesine yol açtı.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Koruma Politikasını Terk Etmesi ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan Çekilmesi

Türklere karşı başlatılan kara propagandanın amacı, Türkleri barbar, kan dökücü olarak dünya kamuoyuna sunarak iktidarda bulunan muhafazakâr Disreali hükümetini köşeye sıkıştırmaktı. Böylece hükümet Türkleri desteklemekten vazgeçecekti. Neticede ise İngiltere, Osmanlı Devleti ile ittifak yapmaktan vaz geçerek Rusya ile ittifak yoluna gidebilirdi ki bu durum Panslavistlerin uygulamaya koymak istedikleri plandı. Novikoff, İngiltere'de yaptığı bütün propagandalarında İngiltere ve Rusya'nın dost olması gerektiği üzerinde durmuştu. Eğer İngiltere Osmanlı Devleti'ni desteklemekten vazgeçer ise Rusya'nın Balkanlardaki durumu rahatlayacak ve büyük bir Panslav imparatorluğu kurulabilecekti. Bunun için İngiltere'de Disreali hükümetinin devre dışı bırakılması gerekiyordu ki yapılan propaganda ile Avrupa'da Rusya'ya yönelik büyük bir sempati oluşturulmuş, böylece İngiltere'de Rusya karşıtı muhafazakâr politikalar etkisiz hale getirilmişti (Novikoff 1877: 101-102)

Gladstone, Disreali hükümetini etkisizleştirmek için büyük mitingler düzenledi. Bu mitinglerin sonuncusu 8 Aralık 1876'da St. James Hall'de gerçekleştirildi. Bu toplantıda Gladstone, Türklerin ne pahasına olursa olsun Avrupa'dan atılmalarının sağlanmasını istedi (Colp 1985: 9-10)

Diğer taraftan Gladstone ve taraftarları Disraeli'nin Türk taraftarlığını ilginç bir noktaya bağlamışlardı. Eleştirilere göre Yahudi ve Doğulu olan Disraeli bu özelliğinden dolayı Osmanlı Devleti taraftarlığı yapıyor ve Rusların Balkan diplomasisine karşı çıkıyordu (Berkes 1978: 308). Bu çıkıştan anlaşıldığına göre, Gladstone Disraeli'yi yıpratmak için her yolu kullanıyordu. Bu fikri benimsemiş olan kimi Türk yazarları da Disraeli'nin Osmanlı Devleti ile olan yakınlığını Yahudi Camondo ailesine bağlamaktadırlar. Bu yazarların iddialarına göre; Disraeli ailesi, Osmanlı vatandaşı Camondo'larla akrabaydı ve bu akrabalık nedeniyle Benjamin Disraeli Osmanlı Devleti'ne yakınlık duyuyordu (Çulcu 2006: 205-208; Yalçın 2006: 173). Fakat bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir kayıt bulunmamaktadır (Erdem 2008: 122-123). Kaldı ki Disraeli, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını koruyan değil, tam tersine İngiltere'nin çıkarlarını koruyan bir devlet adamı olmuştur.

Gladstone yaptığı ajitasyonla bütün Hıristiyanları Türklerle mücadele etmeye çağırıyordu. Gladstone'un bu çağrıları bütün Dünya'daki Türk kar-

şitlerini harekete geçirerek Türkler aleyhine yazılar yazmalarına sebep olmuştu. İngiltere’de Charles Darwin ve Oscar Wilde; Fransada Victor Hugo ve halkçı Girardin; İtalya’da Garibaldi; Rusya’da Dimitri Mendeleev, Dostoyevski, Tolstoy, Turgenyev, Ivan Aksakov, Gareshin ve Makovsky Türk karşıtı yazılardan bazılarıydı (Turan 1998: 55).

Rusya’nın Osmanlı Devletine savaş ilan etmesinden hemen sonra Gladstone, 7 Mayıs 1877’de Avam Kamarası’nda bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Rusları destekleyen Gladstone, Disraeli’nin İngiltere’yi harap bir hale getirdiğini, Türkleri desteklemekle soykırıma ortak olduğunu ifade etti. Rusları, Türk zulmünü bitirme konusunda bir fırsat olarak gören Gladstone, bu konuşmasını şu sözleriyle bitirdi:

“Beyler, bu üzüntü ve utanç yükünü yok etmek en büyük saygın ödüdür. Mücadele edilebilecek en iyi şeyler için verilebilecek bir ödül. Kendi inançları ve arzuları doğrultusunda hareket edenlerin bu ödülü kazanmaları için şu an çok geç değil. Yani bu ödülü kazanacak yarışmacı olmak için çok geç değil. Fakat kesinlikle emin olun ki, şöhret çelenginden bir yaprağı dahi kendiniz için talep etme niyetindeyseniz bu davada kazanılacak bir ödül olacaktır. İnanıyorum ki, sizler bu davaya ve görevlere arkanızı dönseniz bile Türk zulmünün ölüm çanı bu eyaletlerden duyulacaktır. Herhangi bir insan bu zulmün yok edileceğini görebilir. Bu yok oluş bizim seçtiğimiz araçlarla ya da yolla gelmeyebilir. Fakat her nasıl gelirse gelsin bu lütf, saygın bir lütf olacaktır ve bu lütf bütün Hıristiyanlık ve Dünya tarafından büyük bir sevinçle karşılanacaktır” (Basset 1916: 503-504).

Disraeli hükümetine yönelik bu baskılar sonucunda İngiltere’nin geleneksel olarak devam ettirdiği Osmanlı Devleti’nin yıkılmasını engelleme ve Ruslara yönelik politikaları tamamen değişti. Bulgar ayaklanması üzerine İngiltere’nin isteği ile 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul’da bir Konferans toplandı. Tersane Konferansı olarak anılan bu toplantıya Rusya, İngiltere, Fransa, Prusya ve Osmanlı Devleti katıldı. Konferans’ta batılı devletler Balkanlarda büyük bir reform yapılmasına vurgu yaparak; Sırbistan ve Karadağ’a bağımsızlık verilmesi, Bulgaristan’a ise özerklik tanınmasını istediler. Bu isteklerin arkasında İngiltere’nin de olması artık Osmanlı Devleti’ni yalnız bırakmıştı. Yapılan bir saltanat şurasından batılı devletlerin taleplerinin reddedilmesi kararı çıktı. Bunun üzerine Rusya, artık yalnız kalan Osmanlı Devleti’ne 1877 yılında savaş ilan etti (Uzunçarşılı 1954: 123-137).

Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi belki de en çok Olga Novikoff ile Gladstone’u sevindirmişti. Savaşın çıkmasından sonra sürekli yazışan ikili savaşın gidişatını ve özellikle İngiliz parlamentosunda yapılan görüşmeleri yorumluyorlardı. Bir keresinde Gladstone, bayan Novikoff’a “İngiliz politikasını eleştirmesinin kendilerine yol gösterdiğini” belirterek, Parlamentoda Türkleri destekleyenleri engellediğini söylüyordu (The M.P. for Russia 1902: 373-374).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın sonucu Osmanlı Devleti için çok ağır oldu. Kısa sürede hem Balkanlarda hem de Kafkaslarda yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Rusya ile anlaşmak zorunda kaldı. Ayastefanos ve ar-

dından imzalanan Berlin Anlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını aldılar. Bulgaristan özerk hale geldi. Böylece Osmanlı Devleti içine çekildiği 1877-78 Savaşı neticesinde Balkanlardan çekilmek zorunda kalmış oluyordu.

Sonuç

Bulgar ayaklanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmek zorunda kalacağı bir sürecin başlatılması; İngiltere'deki Evanjelicler ile Rusya'daki Panslavistlerin yaptıkları ortaklığın bir sonucu olduğu görülmektedir. Bu gruplarının bu denli başarılı bir sonuca ulaşmalarının en büyük sebebi ise Evanjeliclerin progandayı siyasal bir araç olarak kullanması ve yönetmesi olmuştur. Bu bakış açısıyla yapılan çalışmadan çıkarılacak sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür.

1856 Paris Konferansı sonucunda Balkanlarda istediği sonuca ulaşamayacağını düşünen Rusya, Balkanlardaki askeri-siyasi taleplerini ertelerek daha çok kültürel ve eğitsel faaliyetlere ağırlık vermiştir. Panslavist dernekler vasıtasıyla Osmanlı Devleti yönetimi altında bulunan Slavlara milliyetçi düşünceler aşılamaya çalışmıştır. 1875 Sırp-Kardağ ve 1876 Bulgar ayaklanmaları bu tarz çalışmaların başarılı olduğunu göstermektedir.

Çalışmadan çıkarılacak sonuçlardan biri de lobi faaliyetlerinin ve propagandanın ne denli önemli bir güç olduğunun tespit edilmesidir. Rusya adına lobi faaliyetlerinde bulunan Olga Novikoff, bilim-sanat ve siyaset çevreleriyle kurduğu arkadaşlık ilişkileriyle ve yaptığı propagandalarla birçok şahsı Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhinde hareket etmeye ikna etmiştir. Propagandanın bu büyük gücünün 19. yüzyılda anlaşılması üzerine birçok Avrupalı devlet özel propaganda büroları kurmaya başlamıştır. Bu tarz büroların en etkin çalışanlarından biri de İngiliz propaganda bürosu olan Wellington House olmuştur.

Bulgar ayaklanmasının bölgesel bir olay olmaktan çıkarak, uluslararası boyut kazanmasının da propaganda ve lobi faaliyetlerinin bir sonucu olduğu tespit edilebilmektedir. Bulgar ayaklanmasının Osmanlı Devleti'ne karşı kara propagandaya dönüştürülmesi ise Gladstone ve Panslavistler arasındaki işbirliğinin sonucu olmuştur. Çalışmadan çıkarılacak diğer bir sonuca göre İngiltere ile Rusya arasında atılan işbirliği köprüsünün en önemli ismi Olga Novikoff olmuştur. Novikoff'un baskısı ile Bulgar olaylarına dair iki eser kaleme alan ve birçok toplantı yapan Gladstone, oluşturduğu kamuoyu ile İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını terk etmesini sağlamıştır.

İngiltere'nin dış siyaset ilkelerini değiştirmesi Osmanlı Devleti için çok ağır sonuçlar doğurmuştur. Rusya'nın en büyük beklentisi İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerde devre dışı kalmasıdır ki, Bulgar olayları ve ajitasyonu ile bu sonuç elde edilmiştir. Bu sürecin hazırlanmasında en önemli etkenlerden biri Büyük Slav İmparatorluğunu gerçekleştirmek için çalışan propagandacı Olga Novikoff olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa (1991); *Tezakir*, IV, (Yayına Hazırlayan: Cavit Baysun), Ankara.
- AYDIN Mithat (2004); "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:15.
- AYDIN Mithat (2004b); "Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, Sayı:15, Ankara.
- BASSET Arthur Tilney (2016); *Gladstone's Speeches*, London.
- BOA, HR.TO, D:86, G: 62; 6.7.1865 tarihli yazı.
- BOA, HR.SYS, D:1368, G:78, 27.05.1899 tarihli belge.
- BERKES Niyazi (1978); *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul.
- BIAGINI Eugenio F. (2000); *Gladstone*, Honk Hong.
- BOYLEN Joseph O. (1951); "Madame Olga Novikov, Propagandist", *American Slavic and East European Review*, Vol: 10, No. 4, (December)
- BRADLEY J.F.N. (1961); "Czech Pan-Slavism before the First World War", *The Slavonic and East European Review*, Vol:40, No:94 (December)
- British Documents on Foreign Affairs* (1984): Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print (General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt), Part I, From the Mid-Nineteenth Century to the First World War, Series B, The Near and Middle East, 1856-1914 (Editor: David Gillard), Volume 2, The Ottoman Empire: Revolt in the Balkans, 1875-1876, University of Publications of America.
- COLP Ralph (1985); "William Gladstone, Karl Marx, Charles Darwin, Kliment Timiriyaev ve 1876-1878 Doğu Sorunu Üzerine Notlar", *Tarih ve Toplum*, sayı:20, (Ağustos)
- ÇULCU Murat (2006); *Marjinal Tarih Tezleri*, İstanbul.
- DEMİROĞLU Hasan (2009); *Rus Kaynaklarına Göre Rusların Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- ERDEM Y. Hakan (2008); *Tarih-Lenk*, İstanbul.
- GARDINER John P. (2001); "Gladstone, Gossip and the Post-war Generation", *Historical Research*, Vol:74, No:186, (November)
- GLADSTONE W.E. (1876); *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London.
- GUINIS George C.(1949); "The Politics of Pan-slavism", *American Journal Economics and Sociology*, Vol:8, No:2 (January)
- HARRIS David (1939); *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago.
- HARRIS David (1969); *Diplomatic History of Balkan Crisis 1875-1878*, Archon Books.
- HARRISON Royden (1977); "Marx, Gladstone and Olga Novikov", *Bulletin-Society for the Study of Labour History*, Issue:35, (Autumn)
- HUPCHICK Dennis P. (2001); *The Balkans: from Constantinople to Communism*, New York.
- ISBA Anne (2006); *Gladstone and Women*, London.

- İNALCIK Halil (1992); *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul.
- KARACA Taha Niyazi (2011); *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul.
- KARAL Enver Ziya (1995); *Osmanlı Tarihi*, VII, (Islahat Fermanı Devri 1861-1876), Ankara.
- KOHN Hans (1952); "Romanticism and Realism Among Czechs and Slovaks", *The Review of Politics*, Vol:14, No:1 (January)
- KOHN Hans (1961); "The Impact of Pan-Slavism on Central Europe", *The Review of Politics*, Vol:23, No:3 (July)
- KOHN Hans (1991); *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- KOLOĞLU Orhan (2005); *Avrupa Kışkacında Abdülhamit*, İstanbul.
- KRASINSKI, Count Valerian (1848); *Panslavism and Germanism*, London.
- KURAT Akdes Nimet (1953); "Panslavizm", *DTCF Dergisi*, XI/2-4, (Ankara)
- LEGER Louis (1917); *Le Panslavisme*, Paris.
- LEVINE Louis (1914); "Pan-Slavism and European Politics", *Political Sciences Quarterly*, Vol:29, No:4 (December)
- LOEWENBERG Peter (1995); "Gladstone, Sin and Bulgarian Horrors", *Fantasy and Reality in History*, Oxford.
- LOW Sidney - Lloyd C. Sanders (1907); *History of England: During the Reign of Victoria (1837-1901)*, London.
- MARX/Engels (2004); *Gesamtausgabe, Akademie Verlag*, Berlin.
- MATTHEW H.C.G. (1995); *Gladstone*, II, 1875-1898, Oxford.
- MERT Özcan (1981); "Amerikalı İki Seyyahın XIX. Yüzyıl Türkistanı İle İlgili Eserleri", *Türk Kültürü*, XIX/218, (Ocak-Şubat)
- MILLMAN Richard (1979); *Britain and Eastern Question 1875-1878*, London.
- MORISAN, J.D. (1968); "Katkov and Panslavism", *The Slavonic and East European Review*, Vol:46, No:107 (July)
- NOVIKOFF, Olga (1877); *Is Russia Wrong?*, London.
- NOVIKOFF, Olga (1917); *Russian Memories*, London.
- NOVIKOFF, Olga (1883); *Skobelev and Slavonic Cause*, London.
- ONOU Alexander; "The Memories of Count N. Ignatyev, ", *The Slavonic and East European Review*, Vol:10, No:29 (December 1931)
- PRAZAC Albert (1928); "The Slavonic Congress of 1848 and the Slovaks", *The Slavonic and East European Review*, Vol:7, No:19 (January)
- SAAB Ann Pottinger (1991); *Reluctant Icon: Gladstone, Bulgaria and the Working Classes, 1875-1878*, London.
- SUBAŞI Cuma Sertan (2007); *Dünden Bugüne Panislavizm*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- SUMMER B.H. (1933); "Ignatyev at Constantinople, 1864-1874", *The Slavonic and East European Review*, Vol:11, No:32, (January)
- SUMMER B.H. (1936); "Russia and Panslavism in the Eighteen-Seventies", *Transactions of the Royal Historical Society*, Fourth Series, Vol:18.

Panslavist Bir Propagandacı: Olga Novikoff (Novikova)

THE M.P. FOR RUSSIA (1909): Reminiscences&Correspondence of Olga Novikoff, I, (Edited by W.T. Stead) London.

TUCKWELL W. (1902); *A.W. Kinglake: A Biographical and Literary Study*, London.

TURAN Ömer (1998); *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1954); "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şura Mazbatası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt:6 Sayı:9.

YALÇIN Soner (2006); *Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı/Efendi*, II, İstanbul.

DÜZCE İLİ ÖRNEĞİNDE BULGARİSTAN KÖKENLİ TÜRKLERİN MÂNİ SÖYLEME GELENEĞİ*

Hilal ZENGİN**
Çiğdem SÜTÇÜ***

ÖZET

Türk halk edebiyatı türlerinin en sevilenlerinden biri olan mâni, hem Türkiye Türkleri hem de Türkiye dışındaki Türk toplulukları arasında yüzyıllardır devam eden bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumun ulusal hafızası olarak nitelendirilen kültür miraslarından sayabileceğimiz, nesilden nesle dil ile aktarılan mâniler, halkın duygu ve düşünce dünyasını da en yalın şekliyle ifade etmektedir. Bu çalışmada Düzce ilinde Yeni Taşköprü, Hasanağa ve Selamlar köylerinde yaşayan Bulgaristan Türklerinin mâni söyleme geleneği üzerinde durulmuştur. Nitel araştırma deseni kullanılarak görüşme formları ile grup ve bireysel görüşmeler yapılarak bilgiler toplanmış, alınan cevaplar ses kayıt cihazı ve kamera ile kaydedilmiş, deşifre edilen bilgiler incelenmiş ve çalışmada derlemeye konu olan mâniler dış yapı ve iç yapı özelliklerine (ölçüsüne, mısra sayısına, kafiye düzenine, konusuna) göre frekans ve yüzdeleriyle sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düzce, Bulgaristan Türkleri, kültür, mani, manide dış yapı, manide iç yapı.

ABSTRACT

Mâni is one of the most popular of all forms of Turkish Folk literature appears to be an ongoing tradition both among Turks living in Turkey and the Turkish communities outside Turkey. Mânis, which are transmitted from generation to generation via language, can be regarded as cultural heritage since they are elements of national memory that express the community's reservoir of sense and emotions in the simplest form. This study focuses on the tradition of mâni narration among the Bulgarian Turks living in Yeni Taşköprü, Hasanağa and Selamlar villages located in the province of Düzce, Turkey. In this qualitative research design, the data was collected with survey forms through group or individual interviews, responses were recorded on a sound recorder and a camera, the decrypted data was analysed and mânis, which are subject to this compilation in the study, were classified and assessed in terms of their frequency and percentages according to

* Bu bildiri, Düzce Üniversitesi BAP kapsamında yürütülen "Düzce'de Halk Edebiyatı, İnanışlar, Geleneksel Giyim ve Mimari" adlı 2011.03.06.067 nolu proje çerçevesinde hazırlanmıştır.

** Okutman, Düzce Üniversitesi Türk Dili Bölümü, hilaldemir@duzce.edu.tr

*** Okutman, Düzce Üniversitesi Türk Dili Bölümü, cigdemsutcu@duzce.edu.tr

external structural characteristics and the inside structural characteristics (prosody, number of lines, rhyme pattern, topic).

Keywords: Düzce, Bulgarian Turks, culture, mani, external structure, internal structure.

Türk halk edebiyatı sözlü ve yazılı ürünleriyle toplumun inançları, sevinçleri, kederleri, dünyaya bakışı, kırgınlıkları gibi insana ve yaşama dair her şeyi içerisinde barındırmaktadır. Bu zengin edebiyatın en sevilen türlerinden biri olan mâni, kolay söylenişi, hemen her konuda söylenilebilmesi ve kısa olması gibi nedenlerle Türk toplumu içerisinde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Mâni söyleme geleneği Anadolu'da hala yaşatılmakta ve ortaya çıktığı kültürün özelliklerini yansıtmaması bakımından son derece önem taşımaktadır.

Elçin'in mâni tanımında da görüleceği üzere mâniler hece ölçüsünün yedili veya sekizli vezniyle yazılmaktadır: "*Mâniler, genellikle yedili veya sekizli hece vezni ile meydana getirilen, dört mısradan oluşan ve kadın topluluklarında, tarlalarda, iş yerlerinde vb. söylenen anonim halk edebiyatı mahsullerinin en yaygın olanlarından biridir*" (Elçin, 2005: 281).

Boratav, mâninin tanımını yaparken mânide anlam üzerinde de durmuştur: "*Bilindiği üzere mâni genellikle yedi heceden oluşan dört dizelik bir türdür. Bir tek dörtlük içinde bir anlam bütünlüğü gösterir. Genellikle anlamın ağırlığı üçüncü ve dördüncü dizelerdedir. Mânilerde anlamın dört dizeye yayılması, ilk iki dizede çizilen tablo mâniyi estetik bir yapıya kavuşturur. İlk iki dize mâninin dış dünyayla bağıdır. Üçüncü ve dördüncü dizede duygu ve düşünce ortaya konur. Mânilerin doğaçlama söylenmesi mâniyi iki bölüme ayırır. Birinci bölüm genellikle hazırlıktır ve mâniciye kafiye, söz için zaman kazandırır. Mânici için birinci bölüm çağrışım, duygu ve düşünce için hareket noktasıdır*" (Boratav, 1978:185).

Türk topluluklarında maniye verilen isimler şunlardır: "*Türklerin bulunduğu her coğrafyada örneklerine rastlayabildiğimiz bu tür için, Kazak-Kırgızların **aytipa** veya **kayım ülenek**, Step-Kırım Tatarlarının **çinik** veya **çiniğ**, Kırım Tatarlarında **mane**, Tatarlarda **çinik**, **çiniğ**, **cing**, **şın**, Özbeklerin **aşula** veya **koşuk** kelimelerini kullandığını görmekteyiz. Bunlara ilaveten Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü'ne göre Azerbaycan Türkçesinde **bayatı**, Başkurt Türkçesinde **şigirtörö**; Kazak Türkçesinde **ölentürü**; Kırgız Türkçesinde **törtsap**; Özbek Türkçesinde **törtlik (halk şe'ri)**; Tatar Türkçesinde **rubayı**, **rubâğı**, Uygur Türkçesinde **törtlik** kelimeleri de mâni karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Makedonya ve Kosova'da da mâni için "**martufal**" denmektedir*" (Sol, 2011:102).

Düzce yöresi farklı kökenden insanların beraber yaşadığı bir yer olup pek çok farklı dil ve kültürü bir arada barındırmaktadır. Bilindiği gibi somut olmayan kültürel miras, zaman içinde unutulabileceğinden mutlaka araştırılıp Türkiye'deki ortak kültüre katkıları tespit edilmelidir. Bu bağlamda Düzce ili halk inanışlarıyla, gelenekleriyle, adetleriyle ve halk edebiyatıyla Türk kültürünün zenginliğini göstermesi bakımından incelemeye değerdir.

Düzce Kafkaslardan ve Anadolu'dan gelen kültürlere olduğu kadar Balkanlardan gelen çeşitli kültürlere de kucak açmış; 93 Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan göç ederek ülkemize gelen çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Bu toplulukların Düzce'deki yerel halk ile kaynaşması sonucunda zengin bir kültürel doku ortaya çıkmıştır.

Osmanlı döneminde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Bulgaristan'a yerleştirilen Türkler, Osmanlı Rus Savaşı (1877-1878) sonrası Türkiye'ye geri dönmek zorunda bırakılmıştır. Bu göçler esnasında, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'de kendilerine yerleşim yeri olarak seçtikleri bölgelerden biri de Düzce olmuştur. Bugün Düzce'de Balkan Türkleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Başkanı Âlim Ozan'dan edindiğimiz bilgiye göre Selamlar, Hasanağa, Yenitaşköprü olmak üzere otuz iki köyde varlıklarını sürdüren Bulgaristan Türkleri, şüphesiz ki Düzce halk kültürünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Düzce'de yaşayan diğer topluluklarla sosyolojik olarak da etkileşim içinde bulunan Bulgaristan göçmenleri diğer kültürleri etkilediği gibi bu kültürlerden de etkilenmiştir.

Bu çalışmada Düzce ilinde Yeni Taşköprü, Hasanağa ve Selamlar köylerinde yaşayan Bulgaristan Türklerinin mâni söyleme geleneği üzerinde durulmuştur. Dernek başkanları ve muhtarların da yol göstermesi ile Bulgaristan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı ve geleneklerin, adetlerin sürdürüldüğü bu üç köy örneklem olarak seçilmiştir. 10 kişiden yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak 139 adet mâni derlediğimiz bu araştırmanın amacı, Bulgaristan Türklerine ait mânileri konu, ölçü, uyak, mısra sayısı bakımından analiz ederek mânilerin dış yapı ve iç yapı özelliklerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma deseni kullanılarak görüşme formları ile grup ve bireysel görüşmeler yapılarak bilgiler toplanmış, alınan cevaplar ses kayıt cihazı ve kamera ile kaydedilmiş, deşifre edilen bilgiler incelenmiş ve çalışmada derlemeye konu olan mâniler dış yapı ve iç yapı özelliklerine (ölçü, mısra sayısı, kafiye düzeni, konusu ve söyleyenin cinsiyeti) göre frekans ve yüzdeleriyle sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir.

Dış Yapı Özelliklerine Göre Mâniler

Ölçü bakımından değerlendirildiğinde 139 mâniden 128'i 7'li hece ölçüyle söylenmişken 11 mâni hece ölçüsüne uymamaktadır. Genel olarak Bulgaristan Türklerine ait mânilerine bakıldığında mânilerin aaba şeklinde uyaklandığı görülmektedir:

Altın orak elimde
Kemer kuşak belimde
Yeniden bir yar sevdim
Cümle âlem dilinde
 Bugün hava yaz yârim
 Mintanı beyaz yârim
 Gölgelerin altında
 Bana mektup yaz yârim

İki tahta çaktılar
Arasından baktılar
Yârimle ikimizi
Cayır cayır yaktılar
Oturtma tatlısını
Yeme sevdiğim yeme
Yavuklum olduğunu
Kimselere söyleme

Bu bilgilerin frekans ve yüzdeleriyle ifadesi ise şöyledir:

	Maniler (150)	Numarası	Frekans	Yüzde
Ölçü	7'li hece ölçüsü	1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17,18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150	135	%90
Ölçü	7'li hece ölçüsü dışında kalanlar	3, 8, 14, 38, 40, 45, 56, 59, 62, 91, 96, 98, 99, 104, 149	15	%10
Uyak	aaaa	1, 2, 32, 40	4	%2,667
Uyak	abab	33, 36, 62, 66, 108, 114	6	%4
Uyak	abcb	13, 15, 20, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 39, 41,42, 48, 59, 60, 63, 67, 68, 69, 70, 72, 79, 82, 86, 92, 101, 102, 106, 110, 111, 113, 123, 127, 128, 130, 133, 135, 137, 138, 142, 146, 148	42	%28
	aabb	26, 139	2	%1,33
Uyak	aaba	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 64, 65, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 107, 109, 112, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 131, 132, 134, 140, 141, 143, 144, 145, 147, 149, 150	90	%60
Mısra Sayısı	4		150	%100

Muhteva Özellikleri

Mânilerin ortaya çıkmasında ve muhtevasının oluşmasında toplumun yaşam şartları ve kültürel birikimi belirleyici olmuştur. Yaşama dair her şeyi içerisinde bulabileceğimiz mâniler muhteva bakımından oldukça zengindir. Geniş bir konu yelpazesine sahip olan Bulgaristan Türklerine ait mâniler incelendiğinde, “mânilerin çoğunun konusu aşk üzerinedir” gibi genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bunun yanında evlilik, gelin-kaynana, gelin-görümce ve eltiler arası ilişkiler, kargışlar, geçmişe ve günümüze dair hayatın içerisinde bulunan her şey mâniler içerisinde karşımıza çıkmaktadır.

a) Aşk Üzerine Söylenen Mâniler

Bulgaristan Türklerinden derlenen mânilerde en çok kullanılan konu aşk olmuştur. Âşık kimi zaman aşkına karşılık bulurken kimi zaman da karşılıksız bir aşkın içine düşmüştür. Aşk uğruna çekilen sıkıntıları ve yapılan fedakârlıkları da bu mâniler içerisinde görmek mümkündür:

Al entarim asılsın
Etekleri basılsın
Ben sevda yollarında
Söyle yar sen nasılsın
Annem entari almış
Siyah dalları varmış
Keşke sevmez olaydım
Yârimin yâri varmış
Ay doğar sini gibi
Sallanır selvi gibi
Yârin kokusu gelir
Bursa'nın gülü gibi
Ayağымda donum var
Suya gitme yolum var
Ver baba sevdiğime
Bu dünyada ölüm var
Ayakkabım var benim
Ayağıma dar benim
Selamların içinde
Karagözlüm var benim
Ayakkabımın teki
Yârimin adı Zeki
Cumartesi gelmedi
Pazara gelir belki
Bağladılar başımı
Sormadılar yaşımı
İstemediğim yere
Yakma baba başımı

Başımdaki yazmanın
Solsun gülleri solsun
Kör olsun topal olsun
İlle sevdiğim olsun

a) Sosyal İlişkiler Üzerine Söylenen Maniler:

Manilerin içeriğine baktığımızda gelin-kaynana, gelin-görümce ve ehtiler arası ilişkiler üzerine olan maniler bulunmaktadır:

Bahçelerde iğrelti
Bunlar ikisi elti
Elti elti eş olur
Günde kavga beş olur
Bahçelerde bürölce
Oynar gelin görümce
Oynasınlar bakalım
Bir araya gelince
Kaynanayı napmalı
Merdivenden atmalı
Merdivenden inerken
Cümbüşüne bakmalı

Bulgaristan Türklerine ait manilerde sosyal hayat içerisindeki meselelere de rastlanmaktadır:

Çak kibriti çakmadım
Hiç de yar bırakmadım
Çok sözlerim var ama
Hiç meydana atmadım
Kızılıcığı ezdiler
Şişe şişe dizdiler
Ahretimin yüzünden
Mahalle mahalle gezdiler
Yandım Allah'ım yandım
Hükümete dayandım
Emsallerim içinde
Garip kuş gibi kaldım

Evlilik Üzerine Söylenen Maniler:

Bazı maniler istemediğı halde evlenmek durumunda kalan kız ve erkek için söylenilmiştir. Bu manilerde kişilerin hayat hikâyelerini de görmek mümkündür:

Bir minare bacasından
Güvercin atlattılar
Naciye'yi verirken
Çiti misir patlattılar
Kazmayı vurdum derine
Gel serine serine

Resmiye'ye gittiler
Meryem geldi yerine
Uzun saçlı Ülkiye
Gel sallana sallana
Nişanlını bırakıp
Nasıl kaçtın Sallara
Yusufların beygirleri
Zilleridir zilleri
Hüseyin bağırıp geziyor
İstemez Naciye'yi

Yukarıda verilen bilgilerin frekans ve yüzdeleriyle ifadesi ise şöyledir:

Konu	Maniler (150)	Frekansı	Yüzdesi
Aşk	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 148, 150	136	%90,667
Sosyal ilişkiler	26, 27, 40, 46, 94, 99, 147	7	%4,667
Kargış(Beddua)	14, 81, 89,	3	%2
Evlilik	38, 96, 142, 149, 139		%3,33

Derlenen Maniler

1. Ah benim anacağım Yanıyor yüreceğim Ben yârimi görmedim Ne zaman göreceğim	2. Ak üzümün salkımı Benim yârim saklı mı Tez çıkartın yârimi Oynatacam aklımı
3. Al basmadan donum var Suya gitmeye yolum var Ver baba istediğime Bu dünyada ölüm var	4. Al eline kalemi Yaz başına geleni Yârim senin uğruna Oldum yatak veremi
5. Al entarim asılsın Etekleri basılsın Ben sevda yollarında Söyle yâr sen nasılsın	6. Altın orak elimde Kemer kuşak belimde Yeniden bir yâr sevdim Cümle âlem dilinde
7. Altın tabakta vişne Kişne sevdiğim kişne Allah'ımı seversen Beni babamdan iste	8. Altını bozduracam Gerdana dizdirecem Ellere inadıma Yâri kolumda gezdirecem

9. Altınlarım bir dizi Olmuyor iki dizi Söyle yârim annene Ayırmasınlar bizi	10. Annem entari almış Düzce'nin pazarından Yârim hasta yatıyor Hep benim nazarımdan
11. Annem entari almış Siyah dalları varmış Keşke sevmez olaydım Yârimin yâri varmış	12. Asker ettiler yâri Kura çıktı Yemen'e Sol yanından vuruldu Kanı aktı çimene
13. Asker ettiler yâri Erzurum alayına Düşünme yâr düşünme Bakarız kolayına	14. Ay doğar sini gibi Sallanır selvi gibi Yârin kokusu gelir Bursa'nın gülü gibi
15. Attın beni fırına Ben yanayım yanayım Eller yârim dedikçe Ben nasıl dayanayım	16. Ayağımda donum var Suya gitme yolum var Ver baba sevdiğime Bu dünyada ölüm var
17. Ayağında çorabı İçme yârim şarabı Vaktin gelmiş geçiyor Dik babana cevabı	18. Ayağımda şalvarın Yandandır eklemesi Gitti yârim askere Kolay mı beklemesi
19. Ayağımda meslerim Hem giyer hem seslerim Çakır gözlü yârimin Boy resmini isterim	20. Ayakkabım var benim Ayağıma dar benim Selamlar'ın içinde Karagözlüm var benim
21. Ayağımda terliğim Dönüp de giyer miyim Tenezzül etmeyene Tenezzül eder miyim	22. Bağladılar başımı Sormadılar yaşımı İstemediğim yere Yakma baba başımı
23. Ayakkabımın teki Yârimin adı Zeki Cumartesi gelmedi Pazara gelir belki	24. Bahçelerde iğrelti (bitki adı) Bunlar ikisi elti Elti elti eş olur Günde kavga beş olur
25. Bahçelerde ibrişah (çiçek adı) Kendi uzun boyu şah İki gönül bir olsa Ayıramaz padişah	26. Bahçelerde ot yârim Otun ucu yok yârim Annem beni verecek Acelesi yok yârim
27. Bahçelerde bürülce Oynar gelin görümce Oynasınlar bakalım Bir araya gelince	28. Başımdaki oyalar Deve tüyüdür deve Bugün ben yâri gördüm Nasıl giderim eve
29. Bahçelerin biberi Yanıyom dünden beri Sevdiğimi görmedim Geçen salıdan beri	30. Başımdaki yazmanın Solsun gülleri solsun Kör olsun topal olsun İlle sevdiğim olsun
31. Başımdaki yazmanın Oyaları dik durur Bugün ben yâri gördüm Sokakta gezer durur	32. Başımdaki yazmayı Ben dokudum dokudum Sevdalık mektebinde Yedi sene okudum
33. Başımdaki yazmayı Dokuyamadım yârim Gönderdiğin mektubu Okuyamadım yârim	34. Ben bir fırın yaptırđım Attırdım ekmekleri Gel yârim konuşalım Bağladım köpekleri

Bulgaristan Türklerinin Mani Söyleme Geleneği

35. Ben bir bina yaptırdım Bina ustalarına Acep ilaç var mıdır Sevda hastalarına	36. Bir minare bacasından Güvercin atlattılar Naciye'yi verirken Çiti misir patlattılar
37. Beşi birlik dizisi Vuruyor dizlerime Bugün yârimi gördüm Ne mutlu gözlerime	38. Bizim evin arkası Mobilya fabrikası Erkeklerin kafası Kontrolak kafası
39. Bizim bahçe başında Ot otluyor geyikler Küçüklerin işine Ne karışır büyükler	40. Bizim köye giderken Sıra sıra direk var İzin al da gel yârim Sende nasıl yürek var
41. Bizim evin önünde Ne uzarsın be kavak Arkadaşım seviyor Anlamıyon avanak	42. Bugün hava yaz yârim Mintanı beyaz yârim Gölgelerin altında Bana mektup yaz yârim
43. Bizim köyün camisi Yanıyor minaresi Anne sevdiğim ölmüş Geçiyor cenazesi	44. Çık yârim minareye Ezan oku göreyim At yârim tabancayı Sevdiğini bileyim
45. Cam cama eklenir mi Cam dibi beklenir mi İnsaf et sevdiğim Dört sene beklenir mi	46. Dağların darısını Sel aldı yarısını Beni alacak adam Boşasın karısını
47. Çeşmeye varmadın mı Gül koydum almadın mı Ben sevdadan ölüyüm Sen sevdalanmadın mı	48. Demet yaparım demet Yârimin adı Memet Ben sana varır isem Şenlik olur memleket
49. Dağlar dağladı beni Gören ağladı beni Demir zincir kar etmez Sevda bağladı beni	50. Dere geliyor dere Kumunu sere sere Al dere götür beni Yârin olduğu yere
51. Dareyi çalamazlar Bir daha bulamazlar İste sevdiğim iste Bizi ayıramazlar	52. Derenin akımı Mavi oda takımı Ver anne sevdiğime Helal etmem hakkımı
53. Deniz dalgasız olmaz Kızlar sevdasız olmaz Yâri güzel olanın Başı belasız olmaz	54. Duvar üstünde duvar Duvar üstünde yol var Merak etme sevdiğim Kavuşmadık kimler var
55. Dere suyu taşmaz mı Yol buradan aşmaz mı Söyle bana sevdiğim Ayrılan kavuşmaz mı	56. Entarimin rengine Krem diyorlar krem Yârim senin derdine Verem diyorlar verem
57. Derenin derincesi Akarsuyun incesi Nerelerden geliyor Gönlümün eğlencesi	58. Entarisi aktandır Ne gelirse haktandır Benizimin solması Senden ayrılmaktadır
59. Elektrik al yârim Düğünlerde çakarsın Benim olmadığım yerde Ahretime bakarsın	60. Fasulyeyi pişirdim Toprak tenceresinde Gel yârim konuşalım Mutfak penceresinde

61. Entarimin pilesi Kim bilir kalbimizi Esti bir acı rüzgar Ayrırdı ikimizi	62. Fındıklık bahçesinden Yârin sesi geliyor Evlensene be yârim Kardeşin yetişiyor
63. Entarimin yakası Yana bakıyor yana Ahret senin sevdiğin Bana bakıyor bana	64. Gel sevdiğim kaçalım Arada durmak olmaz Gözden ırak olanlar Gönülden ırak olmaz
65. Entarisi mor beni Verem ettin sen beni Nasıl verem olmayım Eller sarıyor seni	66. Gidersin geri bakma Yakma yüreğim yakma Ben sana demedim mi Elin ağzına bakma
67. Fayton geliyor fayton Arkası tenekeli Kalkmış beni istiyor Allah'ın tevekkeli	68. Gidiyor musun yârim Ben de gelecek miyim Koydun beni sevdaya Yâr ben ölecek miyim
69. Feracemin yenleri Marikendir mariken (kumaş adı) Yâr biz kavuşamayız Düşmanlarım var iken	70. Gitme yârim üşürsün Yârim ne düşünürsün Dua et Allah'ına Beni sana düşünürsün
71. Gel sevdiğim kaçalım Bu köyde durmayalım Gözden ırak olursak Gönülden olmayalım	72. Gönderdiğin mektubu Telgraf teline bağla Ben yazarken ağladım Sen de okurken ağla
73. Gene böyle beklerim Vay benim emeklerim Yârimi beklerkene Çürüdü kemiklerim	74. Hendekten atlasana İspanak toptasana Ben sana varacağım Ağzını kapasana
75. Giden eşekli oğlan Beli kuşaklı oğlan İşaretten anlamaz Eşek kafalı oğlan	76. İn dereye dereye Toplayalım taşları Senin yârla benim yâr Mektep arkadaşları
77. Gidiyom gidemiyom Az doldur içemiyom Sen benden geçtin ama Ben senden geçemiyom	78. İndim dere akıyor Yâr yüzüme bakmıyor Yâr üstüme yâr sevmiş Hiç Allah'tan korkmuyor
79. Gitme dedim de gittin Bilmediğin yollara Kar mı yağdı sevdiğim Güvendiğin dağlara	80. Kara şapka giymişsin Bizim yana gelmişsin İşitiyom sevdiğim Başka yâr peylemişsin
81. Güvercini vurdular Kanadını kırdılar On beşime girmeden Yârimden ayırdılar	82. Karşındaki bakkaldan Fıstık aliver yârim Bizim ordan geçerken Islık çalı ver yârim
83. İki tahta çaktılar Arasından baktılar Yârimle ikimizi Cayır cayır yaktılar	84. Kaynanayı napmalı Merdivenden atmalı Merdivenden inerken Cümbüşüne bakmalı
85. İndim dereye durdum Bir çift güvercin vurdum Bir çift güvercin ile Ben o yâre vuruldum	86. Kazmayı vurdum derine Gel serine serine Resmiye'ye gittiler Meryem geldi yerine

Bulgaristan Türklerinin Mani Söyleme Geleneği

87. Karşı karşı duralım Telgrafi kuralım Telgraf kandırmıyor Gel yârim konuşalım	88. Kırmızı gülüm dalım yok Gencecikim yârim yok Aldılar sevdiğimi Kurtaracak halim yok
89. Karşıma gel göreyim El uzat gül vereyim İste beni babamdan Yâr olduğun bileyim	90. Kızılıklar oldu mu Selelere doldu mu Gönderdiğin mektuplar Yârim seni buldu mu
91. Kaz be yârim kuyunu Mevla'm verir suyunu Hangi terziler biçmiş Senin fidan boyunu	92. Koyun güderim koyun Mezarlığın içinde Ayrılmak var mı yârim Pazarlığın içinde
93. Kestane kavrulur mu Kabından ayrılır mı Boy resmi bende iken Yâr benden ayrılır mı	94. Makinada makara Biri ak biri kara Biliyorsun sevdiğim Can sıkıntısı sigara
95. Kızılıçığı ezdiler Şişe şişe dizdiler Ahretimin yüzünden Mahalle mahalle gezdiler	96. Mezarlığın taşını Koyun mu sandın yârim Benle dalga geçmeyi Oyun mu sandın yârim
97. Kolundaki saatin Ayârı ben olacam Düşünme yâr düşünme Hayatın ben olacam	98. Nice yedek koşayım Dere tepe aşayım Bana kaçır diyenin Ben aklına şaşayım
99. Kuyunun kapakları Çınarın yaprakları Düzce'deki yârimin Çınlasın kulakları	100. Oturtma tatlısını Yeme sevdiğim yeme Yavuklum olduğunu Kimselere söyleme
101. Mavi boncuk koldadır Yârim irak yoldadır Gitti yârim gelmedi Hep gözlerim yoldadır	102. Parmağında yüzüğüm Kahverengi gözlüğüm Bana bakan aldanır Sevdiğime sözlüğüm
103. Mektup yazdım acele Al eline hecele Mektup benim vekilim Al koynuna gecele	104. Parmağında yüzüğün Sekiz tane taşı var Benim sevdiğim yârin İki kız kardeşi var
105. Mısır ektim azmasın Gelen geçen kazmasın Ben yârimle konuştum Allah günah yazmasın	106. Sandık üstünde sandık Baştan ayağa yandık Sana gönül verdisek Adam evladı sandık
107. Oku sevdiğim oku Okuyanı severler Sokakta gezenlere Sokak güzeli derler	108. Seni sevdim kalbimle Bağlandım her şeyimle Seni seviyom diye Söylemiştin dilinle
109. Oyna kardeşim oyna Ne baktın fena fena Şu benim eski yâri Hediye ettim sana	110. Sigara içer misin Paketi seçer misin El ağzına bakıp da Benden vazgeçer misin
111. Parmağında yüzüğün Ben verdim parasını Sevdiğimi alanın Satayım anasını	112. Su yolu susa (şose) yolu Ne uzun Bursa yolu Kimler içirdi bize Yârim ayrılık suyu

113. Pınara giden bilir Suyunu içen bilir Anne benim derdimi Sevdalık çeken bilir	114. Susada arabalar İnadına bağrıyor Anne benim yüreğim Nazlı yâre yarıyor
115. Selamlardır köyümüz Zemzem akar suyumuz İsteyip de vazgeçmek Yoktur böyle huyumuz	116. Susadım su isterim Yeşil yapraklı tasta Yârim çok geziyorsun Hasta olacan hasta
117. Sırtındaki yeleşti Annen mi ördü yârim Neden öyle üzgünsün Baban mı dövdü yârim	118. Suya giden su kuşu Al şu elli kuruşu Kimden öğrendin yârim Böyle asker duruşu
119. Su gelir ben gelemem Taş binayı delemem Bolu'dan gelse vali Ben yârimden dönemem	120. Suya giderim suya Elmayı soya soya Kaldır yârim kasketi Göreyim doya doya
121. Susa boyundan geçti Yolcu arabaları Yârime yakışıyor Asker urubaları	122. Suya giderim suya Hep utana utana Saat beşte gel yârim Sağ taraftaki cama
123. Suya giden geline Bakır verin eline Biz de kapıldık yârim Ayrılığın seline	124. Şu karşığı bayırda Oturuyor geyikler Yâr bizim ikimizi Söz kesmedi büyükler
125. Suya giderim suya Arkamda mısın yârim Dün akşam bir şey dedin Farkında mısın yârim	126. Tabancam dolu saçma Yârim karşımdan kaçma Yedi yerde yârem var Bir yâra da sen açma
127. Suya giderim suya Geyiklerin izinden Yâr bizim ayrılmamız Büyüklerin yüzünden	128. Uzun saçlı Ülkiye Gel sallana sallana Nişanlıyı bırakıp Nasıl kaçtın Sallara
129. Şu dağın arkasında Ot otluyor geyikler Şu bizim işimize Söz kesinler büyükler	130. Velespite (bisiklet) binersin Bizim orda inersin Annem babam görürse Teker patladı dersin
131. Şu yolların uzununu Kıramadım budunu Aldım macır kızını Çekemedim nazını	132. Yağmur yağıyor yağmur Dereye sel gelecek Hiç üzülme sen yârim Bu askerlik bitecek
133. Uykum geldi esnerim Kaba döşek isterim Kaba döşek üstünde Nazlı yâri isterim	134. Yazı yazarım yazı Aynanın kapağına Biz de mi geldik yârim Ayrılık sokağına
135. Uzun uzun kamışlar Ucunu boyamışlar Benim nazlı yârimi Gurbete yollamışlar	136. Verin bana dareyi Çınlatayım mahleyi Şimdi yârim duyarsa Kapar gelir kahveyi
137. Yusuf'ların beygirleri Zilleridir zilleri Hüseyin bağırıp geziyor İstemez Naciye'yi	

SONUÇ

Düzce ilinde Bulgaristan Türklerinin yaşadığı köylerden üç köy ile sınırlı tuttuğumuz çalışmamızda mâni söyleme geleneği incelenerek bu köylerde sözlü kültür ürünü olan mânilerin yaşlıların dimağında hala yaşadığı; ancak geçmişte yaygın olan bu geleneğin günümüz gençleri tarafından sürdürülmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu üç köyde derlenen mâni sayısı Bulgaristan göçmenleri arasında geçmişte mâni söyleme geleneğinin ne kadar yaygın olduğunun göstergesidir. Mânilerin derlendiği kaynak kişilerin göç sonrası Düzce’de doğan ilk nesil ve ikinci nesil oldukları gözlenmiştir. Mâni söyleme geleneği Türkiye’nin çoğu bölgesinde olduğu gibi Düzce yöresindeki Bulgaristan Türklerinde de kadınların arasında yaygındır diyebiliriz.

Bulgaristan Türklerinden derlenen 139 adet mâniyi dış yapı özelliklerine göre değerlendirdiğimizde bütün mânilerin dört mısradan meydana geldiği, genellikle 7’li hece ölçüsüyle söylendiği ve kafiye düzeninin de genellikle aaba şeklinde olduğu görülmektedir.

Bulgaristan Türkleri arasında mâni söyleme geleneği dini bayramlarda, köye dışarıdan gelenlerin şerefine tertiplenen cümbüşlerde, yöre ağzında meci olarak adlandırılan (Meci, imecenin bölgesel adıdır.) ve mısır ayıklama mecisi, tütün dizme mecisi, yün ditme mecisi gibi adlar verilen imecelerde ve Ramazan’da karşımıza çıkmaktadır.

Bestecisi bilinmeyen ve hususi bir makamla okunan mâniler, bizim çalışma alanımız olan Bulgaristan göçmenlerinin yaşadığı köylerde daha çok eğlence amaçlı olarak icra edilmektedir. Mânilerin konusu genelde aşk üzerinedir. Gelin-kaynana, gelin-görümce ve eltiler arası ilişkiler üzerine duyguların dile getirildiği mâniler olduğu gibi sevdiğine kavuşamayan kişilerin bunda rolü olanlara beddua ettikleri mâniler de bulunmaktadır.

Manilerin Derlendiği Kaynak Kişiler

1. Ahmet Kırıkçı, 51 yaşında, Düzce-Selamlar.
2. Ayşe Varol, 42 yaşında, Düzce-Sarıdere.
3. Fatma İlhan, 49 yaşında, Düzce- Yakabaşı.
4. Hanife Kırıkçı, 51 yaşında, Düzce-Selamlar.
5. Makbule Şahin, 83 yaşında, Düzce-Selamlar.
6. Meryem Kırıkçı, 54 yaşında, Düzce-Taşköprü.
7. Nurten Şahin, 56 yaşında, Düzce-Selamlar.
8. Sadi Duran, 69 yaşında, Düzce-Yakabaşı.
9. Ükiye Bay, 75 yaşında, Düzce-Selamlar.
10. Zeynep Akman, 68 yaşında, Düzce-Selamlar.

KAYNAKÇA

- BORATAV, P. Naili, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1978.
- ELÇİN, Şükrü, Halk Edebiyatına Giriş, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.
- SOL, Selma, “Gostivar Türklerinin Manileri”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ocak-2011, Cilt: 1, Sayı: 1.: 101-120.

TÜRKİYE VE BULGARİSTAN EĞİTİM SİSTEMLERİNİN OKULLAŞMA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Rüştü ILGAR* - Leman İNCEDERE**

ÖZET

Tarih içinde insanların çeşitli devletler, toplumlar, gelenekler ve dinler içinde yaşaması, onların farklı eğitim sistemleri geliştirmelerine neden olmuştur. Bu nedenle her iki ülkenin eğitim sistemlerinin tarih süreci, eğitim sistemlerin yapısal özellikleri, okullaşma sistemleri, eğitim finansmanı, personel ve kaynak tahsisi konuları irdelenerek incelenmiştir. Türkiye ve Bulgaristan'da eğitimin kalitesinin artırılmasında eğitime ayrılan bütçelerin ve eğitim yatırımlarının önemi büyüktür. Her iki ülke gelir düzeyi ve eğitim yeterlilikleri açısından değerlendirildiğinde OECD ülkeleri ortalamasının altında kalmaktadır. Türkiye kamu harcamalarının % 3,8 'ini eğitime ayırırken Bulgaristan da bu durum % 9,6 düzeyindedir. Türkiye ve Bulgaristan'ın genel eğitim sistemleri karşılaştırıldığında ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklar mevcuttur. Bu benzerlik ve farkların tespit edilmesi ve irdelenmesi olumlu yönlerin ön plana çıkarılmasında ve eğitim sistemlerinin özellikle okullaşma açısından geliştirilmesinde önemlidir. Dünyada sürekli artan küreselleşme eğilimi toplumları ve bu bağlamda eğitim sistemlerini de birbirine yakınlaştırmakta ve bazı açılardan daha ayrıntılı incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Sistemi, Eğitim, Karşılaştırmalı İnceleme, Okullaşma, Eğitim Finansmanı

ABSTRACT

Throughout the history, to live within a variety of states, communities, traditions and religions has caused people to develop distinct education systems. Therefore, the historical process of the Turkish and Bulgarian education systems, the structural characteristics of these education systems, enrollment systems, education finance, allocation of personnel and resources were scrutinized. The importance of the budgets allocated to education and the investments made into education to increase the quality of education in Turkey and Bulgaria is great. When the levels of income and education in both countries are evaluated in terms of efficiency, they remain below the OECD countries averages. While 3.8 % of the public expenditures are allocated to education by Turkey, this rate is 9.6 % in Bulgaria. There are similarities and differences when the general education systems of Turkey and

* Doç., Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ilgar@mail.com

** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, lemanincedere@hotmail.com

Bulgaria are compared. To determine and scrutinize these similarities and differences is highly important in giving prominence to their positive aspects and in developing education systems especially in terms of enrollment. The constantly increasing tendency to globalization worldwide converges both communities and in this context, education systems and entails their more detailed examination from certain points.

Key Words: Education System, Education, Comparative Study, Enrollment, Education Funding

Türk Milli Eğitim Sistemi modernleşme sürecine, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ıslahat ve yenilik hareketleriyle başlamıştır. Ancak bu yeniliklere rağmen eğitim sistemi ulusal bir karakter kazanamamıştır. (Sekin 1999). Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türk Eğitim Sisteminde çağdaşlaşma yolunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin ilk basamağı 3 Mart 1924 yılında çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Yasasıdır. Bu yasa ile tüm okullar Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve medreseler kaldırılmıştır. Cumhuriyet ilkelerine dayalı laik eğitim sistemi, 22 Mart 1926 tarihinde kurulmuştur. Böylece yeni düzenlemelerin yanı sıra, sistemin bugünkü eğitim kademeleri belirlenerek eğitim bakanlığının bünyesine alınmış eğitimde ikilik ve ayrılık hareketleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Fer 2005). Cumhuriyet Döneminde eğitim modernleşmenin ve kalkınmanın önemli bir aracı olarak görülmüştür.

Türk Milli Eğitim Sisteminde son dönemlerde meydana gelen en önemli yeniliklerden birisi ülke genelinde 18 Ağustos 1997 tarihinde uygulamaya konan sekiz yıllık kesintisiz eğitim sistemidir (Şahin 2001). Ülkemizde uzun süre uygulanan bu sistem, 6287 Nolu İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun 12 Nisan 2012'de resmi gazetede yayınlaması ile yürürlükten kaldırılmıştır. 2012-2013 eğitim öğretim döneminde uygulanmaya başlanan yeni düzenleme ile zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılmış, eğitim süreçleri ilk, orta ve lise olmak üzere 4+4+4 yıl şeklinde düzenlenmiştir (TC Resmi Gazete 2012).

Bulgaristan Milli Eğitim Sisteminin kuruluşu ise IX. yüzyıl ortalarına kadar dayanmaktadır. Bu dönemde eğitim sistemi kilisenin etkisi altında şekillenmiştir (Grant 1970). Uzun yıllar Osmanlı devletinin egemenliği altında kalan Bulgaristan'da sosyal, siyasi ve eğitim alanında Osmanlı etkisi hakim olmuştur. Bulgaristan 1878 yılında Osmanlı egemenliğinden çıkarak bağımsızlığını kazanmıştır. Bu dönemde Bulgaristan Krallığı tarafından geçici bir eğitim yasası düzenlenmiştir. Bu yasa ile eğitim sisteminde demokrasi ve bölgesel yönetim benimsenmiştir. Eğitime laik bir anlayış getirilmiş ve üç yıllık ilköğretim okulları zorunlu eğitim kapsamında düzenlenmiştir. Bu değişiklikten sadece iki yıl sonra 1880 yılında Ulusal Eğitim Yasasının yapısı değiştirilmiştir ve okul sistemi dört yıllık ilköğretim, beş yıllık ortaöğretim ve dört yıllık lise şeklinde düzenlenmiştir. 1981 yılında Kamu Eğitim Yasası ile Eğitim Bakanlığına eğitimi merkezileştirme yetkisi verilmesi, zorunlu eğitim süresinin 6 yıla çıkarılması ve eğitimin ilk seviyesi

olarak 3-7 yaş arası çocuklar için anaokullarının kurulması gibi çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Eğitim alanında ikinci önemli adım ise 1909 yılında çıkarılan Ulusal Eğitim Yasası ile atılmıştır. Bu yasayla Avrupa'nın eğitim seviyesine ulaşılması hedeflenmiş ve eğitimde merkezi yönetim sistemi güçlendirilmiştir. Eğitim sistemi dört yıl ilköğretim, üç yıl ortaöğretim ve beş yıl lise olarak tekrar düzenlenmiştir. Bu sistem 35 yıl boyunca aynı kalmış, bu dönemde çok sayıda iki yıllık öğretmen kolejleri açılmıştır (Hömer vd. 2007).

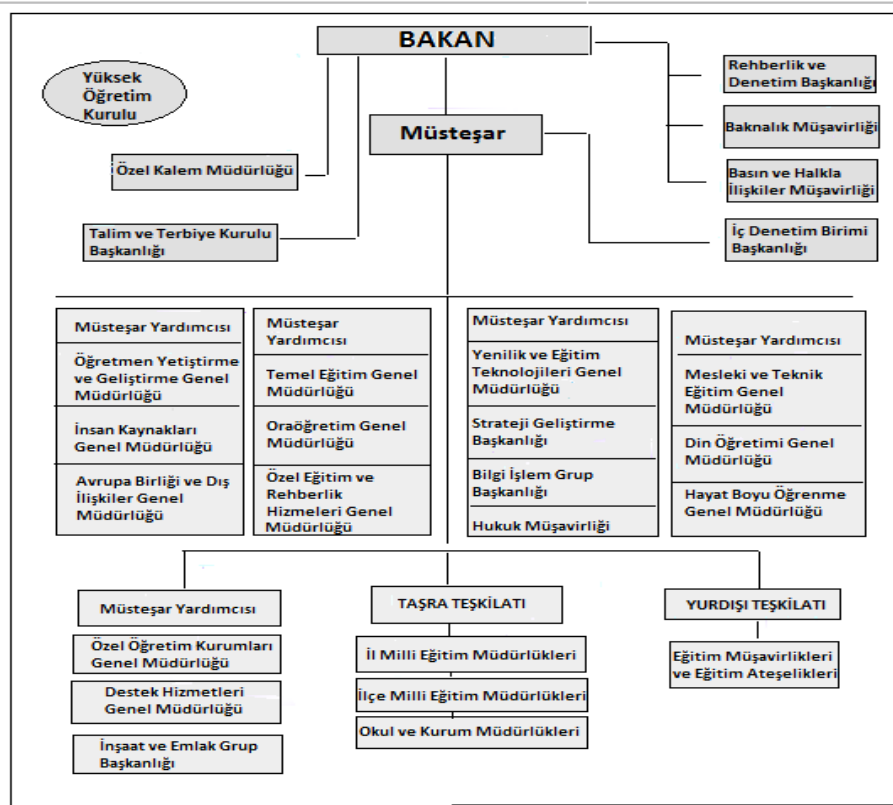
1944 yılında Bulgaristan Eğitim Sistemi komünist rejimin etkisi altına girmeye başlamıştır. Okulların hedefleri ve fonksiyonları bu ideolojiye göre şekillendirilmiştir. Özellikle ilköğretim müfredatında önemli değişiklikler yapılmıştır (Glenn 1995). Komünist rejim döneminde Bulgaristan'da eğitim sistemi 7 kademeye ayrılmıştır. Bunlar: okul öncesi eğitim, genel eğitim, pedagoji okulları, meslek okulları, profesyonel ortaokullar (teknik kolej, meslek okulları), birleşik politeknik ortaöğretim okulları ve yüksek eğitim enstitüleridir (Georgeoff 1977). 1944-1989 dönemindeki eğitim, büyük ölçüde merkezileşmiş ve komünist ideoloji ile şekillenmiştir. Bu dönem içerisindeki eğitimin işleyişi ve yönetimi, dönemin iktidar partisi Komünist Parti tarafından çıkarılan kararnameler, mahkeme kararları, Eğitimi Kalkındırma Tezi (1980) gibi belgeler temel alınarak yürütülmüştür. Bu dönemde kabul edilen tek kanun, 1959 yılında çıkarılan politeknik eğitim ve eğitim ile üretim süreçlerini birleştirme ihtiyacını vurgulayan Okul ve Hayat Arasındaki Yakın İlişki Kanunudur (Popov 2006).

Bulgaristan'da sosyal, siyasi ve eğitim alanında en önemli gelişmelerden birisi 1991 yılında Bulgaristan yeni anayasasının 56 sayılı resmi gazete de yayınlanarak yürürlüğe girmesidir. Bu yasayla toplumun ve eğitim sisteminin demokratik ilkelerle işlemesi, okullarda özerkliğin artırılması ve eğitim sisteminin yönetiminde merkezi otoritenin dağıtılması amaçlanmıştır. Herkes için eğitim hakkının ve daha iyi eğitim şartlarının garantisi verilmiştir (Madde 4). İnsanların eğitim hakkı üzerinde ulus, sınıf, etnik ve sosyal köken, inanç ve sosyal statü ayrımı yapılmayacağını vurgulamıştır. 1991 Anayasası hem geleneksel hem de modern yapıdadır. Eğitim sisteminin temel sorunlarına çözümler üretmeyi amaçlar (BG Resmi Gazete 1991). 1991 eğitim döneminde yeni çıkan kanunla eğitim sistemi ilköğretim (4 yıl), temel eğitim (4 yıl) ve ortaöğretim (3-5 yıl) olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır (Assenova vd. 1996).

Türkiye ve Bulgaristan Milli Eğitim Sistemlerinin Yapısal Özellikleri ve Milli Eğitim Bakanlıkları

Eğitim sistemlerinin oluşmasında tarihsel, ekonomik, geleneksel, siyasi faktörler etkili olmaktadır. Her ülkenin kendine özgü bir milli eğitim sistemi mevcuttur. Türk Eğitim Sistemi, Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmayı; milli birlik ve bütünlük içerisinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı hedeflemektedir (Töremen 2011). Bu hedefler doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı örgüt yapısı oluşturulmuştur.

Şekil 1. Türk Milli Eğitim Bakanlığı Örgütsel Şeması

Kaynak: <http://www.meb.gov.tr/meb/teskilat.html> (06.12.2013)

Şekil 1'de görüldüğü gibi Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilatı; merkez örgütü, taşra örgütü, yurtdışı örgütü ve bağlı kuruluşlar olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı 81 il ve 70'i büyükşehir merkez ilçesi olmak üzere 924 ilçede örgütlenmiştir. (Balcı 2007).

Bulgaristan'da ise özellikle Avrupa Birliğine üyeliği sürecinde politika, ekonomi ve eğitim alanında radikal yenilikler yaşanmıştır. Bu yapılanma süreci milli eğitim bakanlığına da yansımıştır ve Bulgaristan Eğitim Sistemi birçok yönden batılı ülkelere entegre edilmeye çalışılmıştır (Psifidou 2007). Eğitim sistemini daha bağımsız bir hale getirmek ve okul ağlarını en iyi şekilde kullanmak için okul müfredatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Yeni ulusal program 1999 yılında milli eğitim standartları ile birlikte kabul edilmiştir (MES 1991). Bulgaristan'da son dönemlerde milli eğitim sistemini şekillendiren temel mevzuat ve strateji dokümanları şunlardır (Ministry of Education and Science 2008):

- 1991 yılında yayınlanan *Kamu Eğitim Yasası*: Demokratik özellikler ve geleneksel yapının özelliklerini taşır. Avrupa trendleri ve Bulgaristan yasalarının etkisi altında şekillenmiştir. İdari yapının tanımı yapılmış, eğitim

alanında ulusal hükümet organlarının fonksiyonları ve eğitim kademelerinde öğretim şekli belirlenmiştir

• *1999 yılında yayınlanan Eğitim Seviyeleri ve Genel Eğitim Müfredat Yasası*: Zorunlu eğitim kapsamında zorunlu seçmeli ve serbest seçmeli dersler tanımlanmış, müfredat ve genel eğitim sistemi ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir

• *1999 yılında yayımlanan Mesleki Eğitim ve Öğretim Yasası*: Meslek eğitimi ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Mesleki eğitimin hedefleri, ilkeleri, aşamaları, organizasyonu ve yönetimi bu yasayla belirlenmiştir

• *1995 yılında yayınlanan Yüksek Eğitim Yasası*: Bu yasa ile Bulgaristan Cumhuriyeti'ndeki yüksek eğitim kurumlarının organizasyonu, fonksiyonu, yönetimi ve finansmanı ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır

• *2006 yılında yayınlanan Ulusal Eğitim Yasası*: Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan okulların ve okul öncesi eğitimin geliştirilmesi için ulusal program 1 Haziran 2006 yılında meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu program öğrenci merkezli yaklaşımı temel almıştır. Eğitimde eşitlik, yüksek kalite ve eğitimin etkinlik merkezli olmasını savunmaktadır.

Yukarda saydığımız yeni eğitim düzenlemeleri ile Bulgaristan'da komünist rejim döneminde ağırlıklı olarak mesleki eğitime verilen önem yerini herkes için genel eğitim ve yaşam konseptinin geliştirilmesi çalışmalarına bırakmıştır. Bulgaristan'daki yeni demokratik rejimi desteklemek için eğitim müfredatlarına ve kitaplara Avrupa vatandaşlığı, hoşgörü, barış içinde yaşam, insan hakları gibi yeni değerler ve ilkeler yerleştirilmiştir (Psifidou 2009). Bulgaristan Milli Eğitim Sisteminin yapısına baktığımızda ise Bulgaristan Eğitim Sisteminin yönetiminin Bakanlar Konseyi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Kamu eğitim sisteminin yönetim organları Milli Eğitim Bakanlığı (MES), bölgesel eğitim müfettişlikleri ve eğitim sisteminin değerlendirme kurulu, okullar ve hizmet birimleri, belediyeler, maliye bakanlığı, yüksek öğretim okullarıdır (UNESCO 2008).

Eğitim yönetiminin temel özellikleri, her geçen gün artan demokratikleşmesi ve merkezden uzaklaştırılması ile eğitim kuruluşlarına verilen otonominin genişletilmesidir. Milli Eğitim Bakanlığı (MES), Bakanlar Konseyi'nin eğitim yönetimi için en önemli organıdır. MES, eğitim alanında devletin politikasını belirlemekte ve uygulamakta; uzun vadeli programlar ve işlevsel planlar yoluyla eğitimin kalkınmasını sürdüren faaliyetleri yaratmakta ve planlamakta; yönetim birimlerinin ve eğitim kuruluşlarının çalışmalarını organize ve koordine etmekte; ülkedeki her çeşit ve bütün seviyedeki okulların faaliyetlerini gözlemekte; okul dokümantasyonlarını ve okul yerlerini onaylamakta; yeniliklerin uygulandığının ve ders kitaplarının, ders programlarının ve öğretim kadrosunun sağlandığının güvencesini vermekte ve eğitim alanında uluslararası faaliyetleri yürütmektedir. (Eurydice 2010). Bulgaristan'da temel eğitim sistemi içinde sorumlulukların dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Bulgaristan'da Temel Eğitim Sistemi İçinde Sorumlulukların Dağılımı

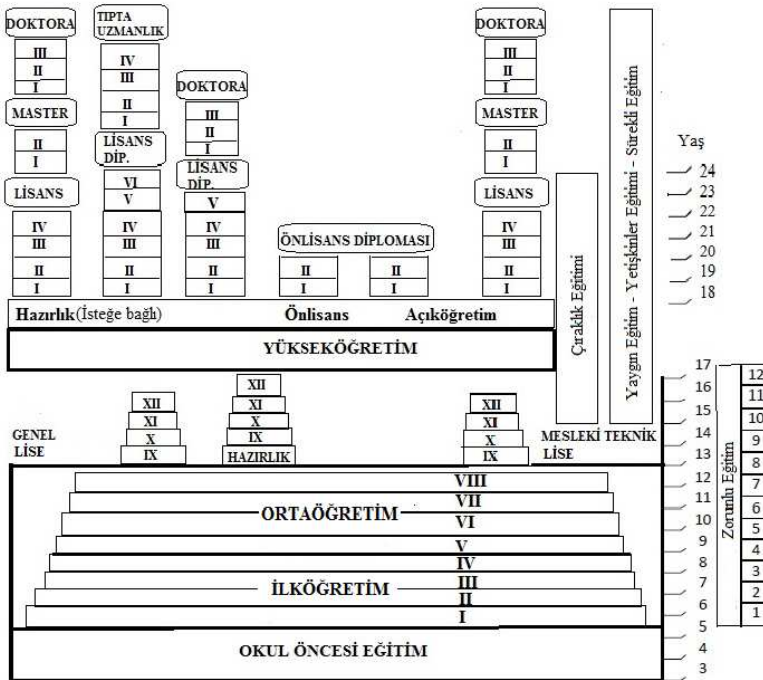
Kurumlar	Sorumlulukları	Sınırlılıkları
Eğitim ve Bilim Bakanlığı (MES)	Eğitimin geliştirilmesinde uzun vadeli gelişim stratejileri, programlar ve projelerine bağlı olarak ulusal eğitim politikasını uygular	MES okulların kendi yönetim organlarının kendi yönetsel bağımsızlıkları yerine ulusal eğitim politikalarına odaklanmıştır.
Maliye Bakanlığı	Eğitim bütçesinin çerçevesini ve bütçeden eğitim için ayrılan payı belirler (MES ve Ulusal Belediyeler Birliğine de danışarak)	Eğitim harcamalarının standartları ile giderler arasında düzgün bağlantı kurulması zordur.
Belediyeler	Belediyelerde eğitime ayrılmış organlar, devlet yapısının bir parçasıdır ve belediyelerin eğitim politikası uygulamalarına katılmaktadırlar. Bu organlar, 16 yaşına kadar çocukların zorunlu eğitiminden, sorumludurlar	Yönetim organları ve uygulama organları arasındaki bağlantıyı keserler.
Eğitim Kalitesinin Değerlendirilmesi ve Kontrol Merkezi (CKOKO)	Eğitim çıktılarının organizasyonu ve yönetimini düzenlerler. Bu organlarını geliştiren standartlar çerçevesinde dış değerlendirme yaparlar.	Her eğitim kademesi için zorluk düzeyleri farklı testler oluşturulmalıdır ve bunlar her yıl değiştirilmelidir. Bazı testlerin dış değerlendirme güvenilirliği yetersizdir.
Bölgesel Eğitim Teftişi	Öğretmenlerin mesleki yeterliliklerini kontrol eder. Okul müdürlerinin seçim ve tayini denetler. Okullar, öğrenciler idari işler ve finansman uygulamalarının yasalara ve kurlara uygun yapıp yapılmadığını denetlerler.	Resmi program ve uygulamadaki farklılıklar nedeniyle denetleme aşmasında zorluklar yaşanmaktadır.
Okul Müdürü	Okula tahsis edilen tüm fonların yönetimi, anlaşmalı çalışan öğretmenlerin ücretleri ile iş gücünün belirlenmesi, bir sonraki yıl kamu personeli dışında çalışacak olan personel için fon ayrılması, okul içinde öğrencilerin niteliksel ve niceliksel özellikleriyle ilgilenilmesi.	Bütçe kararları konusunda öğretmen ve sendikalardan çok veliler ve okul topluluklarından etkilenmesi
Okul Konseyleri	Bağışlar ve çeşitli destekler	Okul konseyi kararlarının resmi bir dayanağı ve yaptırımı yoktur

Kaynak: World Bank 2010

Bulgaristan'da eğitim sistemi yönetiminde, bölgesel eğitim yapılarına bireysel bir karakter kazandıran yeni bir yönetim modeli geliştirilmiştir. Bu süreç temel olarak birimlerin yönetsel işlevlerinin, özelliklerine ve hazır bulunmuşluklarına uygun olacak şekilde sistem içerisinde yeniden dağıtılması ile ilişkilidir. Okulun yerel yönetimler, belediyeye ait olan ve olmayan organizasyonlar ile iş birliği ve ortaklığı da genişleme sürecinin içinde yer almaktadır. Bulgaristan'ın Eğitim Bakanlığı tarafından sözü geçen alan sınırları için belirlenmiş eğitim politikalarının tamamından sorumlu olan 28 tane bölgesel eğitim teftiş kurulu bulunmaktadır. Belediyelerde eğitime ayrılmış organlar, devlet alan yapısının bir parçasıdır ve belediyelerin eğitim politikası uygulamalarına katılmaktadırlar. Bu organlar, 16 yaşına kadar olan çocukların zorunlu eğitiminden, okul öncesi eğitiminden, okul dışı faaliyetlerinden, sağlık hizmetlerinden, finansmandan, araç-gereç temininden, binalardan, okul yemeklerinden, barınmalarından, sosyal ve spor tesislerinden, çocukların ulaşımından, öğrenciler ve öğretmenlerden, burslardan sorumludurlar ve son yıllarda oldukça yaygın hale gelmişlerdir. Okul kamu organları aynı zamanda veli konseyi, öğrenci konseyi, sınıf konseyi gibi konseyleri de içerebilmektedir. Okul kamu organlarının öğrencilerin yaşı, sınıfları, program dışı aktiviteleri ve okulun yönetsel işlevini dikkate alarak, okulun faaliyetlerini düzenleme hakkı da vardır (Eurydice 2010).

Okullaşma Sistemi ve Özellikleri

Şekil 2. Türk Milli Eğitim Sistemi

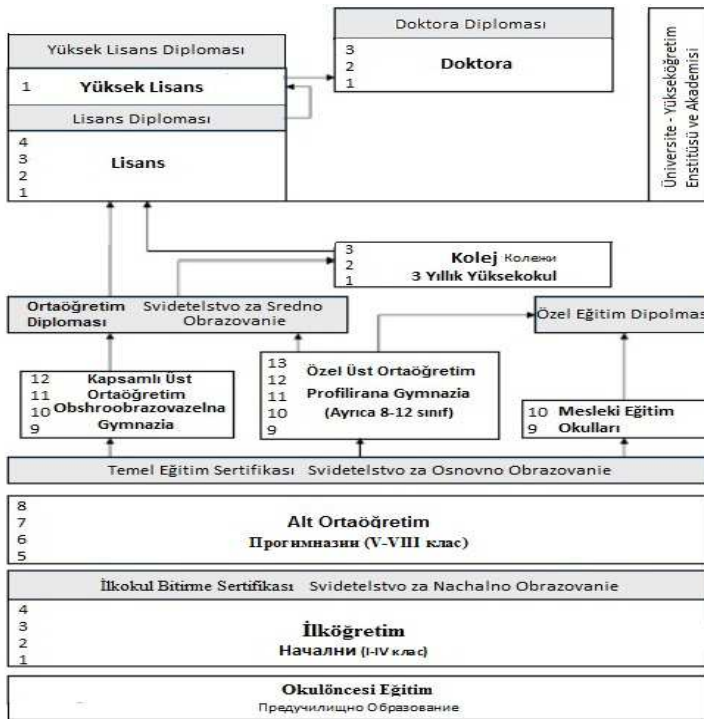

Kaynak: <http://munster.meb.gov.tr/mesistemi.htm> (18.02.2013)

Ülkelerin bilgi toplumunu oluşturma sürecine girmesiyle birlikte, meydana gelen hızlı bilimsel ve teknolojik gelişmeler, okul örgütlerinin yapı ve davranışlarında önemli değişimlere yol açmıştır. (Dilaver vd. 2011.). Ülkemizde son düzenlemelerle zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılmış eğitim süreçleri Şekil 2’de görüldüğü gibi ilk, orta ve lise olmak üzere 4+4+4 şeklinde düzenlenmiştir (T.C. Resmi Gazete 2012). Bu yasayla, okula başlama yaşı 72 aydan 60 aya indirilmiştir.

Bulgaristan’da eğitim 6-7 yaş ile 16 yaş arasında zorunludur. Temel eğitim (Основни Образование) sistemi 1. sınıf ile 8 sınıf arasındaki dönemi kapsar. Temel eğitim iki aşamaya ayrılır: ilk aşama (natchalen etap) 1. sınıftan 4. sınıfa kadar, ikinci aşama (progimnazianlen etap) 5. sınıftan 8. sınıfa kadardır. Temel eğitim devlet okulları, belediye okulları ve özel okullar tarafından verilmektedir ve özel okullar dışında ücretsizdir. İlkokul kademesinin başarıyla tamamlanmasının ardından öğrencilere ilkökul bitirme sertifikası (удостоверение за завършен IV клас) verilmektedir. İlköğretimin ikinci aşamasının sonunda öğrencilerin belirli altyapı becerilerini kazanmış olması beklenir. 8. sınıfın başarıyla tamamlanmasının ardından öğrenciler temel eğitim sertifikası (Свидетелство за завършено основно образование) almaya hak kazanmaktadır.. Genel ortaöğretim (sredno obchto obrozovanie) 9. sınıftan 12 (13) sınıfta kadarki eğitimi kapsar (Schneider 2008).

Şekil 3. Bulgaristan Eğitim Sistemi Şeması

Kaynak: Karabunarlieva 2008

Bulgaristan'da kamu eğitimi yasalarına göre eğitim sistemi şu basamaklardan oluşmaktadır (OCED 2004):

- 1 Okul Öncesi Eğitim - Предучилищно Образование
 - 2 İlköğretim - Начални (I-IV клас)
 - 3 Ortaöğretim Alt Kademe - Прогимназии (V-VIII клас)
 - 4 Temel Eğitim - Основни (I-VIII клас)
 - 5 Ortaöğretim Üst Kademe - Средно Образование (IX-XII или VIII-XII клас)
 - 6 Özel Okullar - Частни Образование (VIII-XII клас)
 - 7 Genel Eğitim - Средни Общо-Образователни (I-XII клас)
 - 8 Meslek Okulları - Професионално (VII-IX, XIII клас)
 - 9 Sanat Okulları - Училища по Изкуствата
 - 10 Kolejler – Колежи
 - 11 Yükseköğretim ve Üniversiteler - Висше Образование-Университети
- Испециализирани Висши Училища

Bir ülkede okul çağındaki çocukların okula gitme oranı okullaşma oranını göstermektedir. Okullaşma oranları ülkenin eğitim düzeyini ve ileride erişebileceği eğitim düzeylerini göstermesi açısından önemlidir. Türkiye ve Bulgaristan'da eğitim kademelerine göre okullaşma oranları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkiye ve Bulgaristan'da 2011-2014 Yılları Arasında Eğitim Kademelerine Göre Okullaşma Oranları

	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Türkiye			
Okul Öncesi	% 65,69	% 55,35	% 43,49
İlköğretim	% 98,67	% 89,86	% 99,57
Ortaöğretim	% 67,37	% 70,06	% 76,65
Yükseköğretim	% 35,51	% 38,50	-
Bulgaristan			
Okul Öncesi	% 81,5	% 82,1	% 83,6
İlköğretim (I-IV Sınıf)	% 95,8	% 95,3	% 95,5
Ortaöğretim Alt Kademe (V-VIII Sınıf)	% 81,8	% 81,0	% 79,7
Ortaöğretim Üst Kademe (IX-XIII Sınıf)	% 81,3	% 82,1	% 83,0
Yükseköğretim (19-23 yaş)	% 42,6	% 43,3	% 43,7

Tablo 2'yi incelediğimizde görüldüğü gibi okul öncesi eğitim, ortaöğretim ve yükseköğretim kademelerinde okullaşma oranları Bulgaristan'da Türkiye'ye oranla daha yüksektir. Ancak 2011-12 ve 2013-14 eğitim öğretim dönemlerinde ilköğretim kademesinde ülkemizde yapılan önemli girişimler sayesinde okullaşma oranı Türkiye'de Bulgaristan'a göre daha yüksek olmuştur. Ayrıca ülkemizde zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması kap-

samında okula başlama yaşının 72 aydan 60 aya düşürülmesinin okulöncesi eğitimde okullaşma oranına etkisi açıkça görülmektedir. Okulöncesi eğitimde 2011-12 döneminde % 65,69 olan okulöncesi okullaşma oranları 2013-14 eğitim öğretim döneminde % 43,49'a gerilemiştir.

Okulöncesi Eğitim

Okulöncesi eğitim kademesi Türkiye ve Bulgaristan'da zorunlu eğitim kapsamında değildir. Ülkemizde okulöncesi eğitim kurumları, bağımsız anaokulları olarak kurulabileceği gibi, gerekli görülen yerlerde ilköğretim okuluna bağlı anasınıfları halinde veya ilgili diğer öğretim kurumlarına bağlı olarak da açılabilir. (Balci 2007).

Bulgaristan'da okulöncesi eğitim 3-7 yaş arasındaki çocukların kavrayabilecekleri bilgileri, becerileri ve tutumları kapsar. Çocukların öz bakım ve eğitim alanında geliştirilmesiyle ilgili gerekli düzenlemeler eğitim müfredatının 10. Maddesinde belirtilmiştir (BG Resmi Gazete 2005). Türkiye ve Bulgaristan'da okulöncesi eğitim veren okul, öğrenci ve öğretmen sayıları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Türkiye ve Bulgaristan'da 2011-2014 Yılları Arasında Okulöncesi Eğitim Veren Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

	Okul	Öğretmen	Toplam Öğrenci Sayısı	Erkek Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayısı
Türkiye					
2011-2012	28 625	55 883	1.169 556	607 052	562 504
2012-2013	27 197	62 933	1 077 933	562 179	515 754
2013-2014	26 698	63 372	1 059 495	555 194	504 301
Bulgaristan					
2011-2012	2 112	19 729	227 971	117 804	110 167
2012-2013	2 070	20 015	235 015	121 253	113 762
2013-2014	2 051	20 269	240 622	123 974	116 675

Türkiye ve Bulgaristan'da Tablo 3'te görüldüğü gibi okulöncesi eğitimde benzerlikler ve farklılaşmalar mevcuttur. Her iki ülkede de 2011-2014 dönemleri arasında okul sayılarında azalma söz konusuysen, öğretmen sayılarında bunun aksine bir artış olduğu gözlenmektedir. Türkiye'de eğitim sisteminde yapılan değişikliklerle birlikte okulöncesi kademesinde öğrenci sayısında azalma yaşandığı bunun aksine Bulgaristan'da öğrenci sayısında her geçen yıl bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir. Her iki ülkede de erkek öğrenci sayısı kadın öğrenci sayısından fazladır.

İlköğretim

Türkiye'de mecburi ilköğretim çağı 6-13 yaş grubundaki çocukları kapsar. İlköğretimin amacı; tüm öğrencilerin iyi birer vatandaş olabilmesi için, gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlık kazanmasını, milli ahlak anlayışına uygun olarak yetişmesini, ilgi, istidat ve kabiliyetleri yönünden hayata ve bir üst öğrenime hazırlanmasını sağlamaktır (MEB SGB 2013).

Bulgaristan'da ise ilköğretim 6-7 yaş ile 14 yaş arasında (I-IV, V-VIII sınıf modeli şeklinde) iki bölümde yürütülür. İlk bölüm, 6-7 yaşından 9-10 yaşına kadar dört yıl boyunca ilkokullarda gerçekleştirilir ve tamamlandığında 4. sınıfı bitirme belgesi verilir. İkinci bölüm, 9-10 yaşından 14 yaşına kadar ortaokullarda gerçekleştirilir ve sonunda ilköğretimi tamamlama belgesi verilir (NSİ 2011). Bulgaristan ve Türkiye'de 2011-2014 eğitim öğretim döneminde okul, öğrenci ve öğretmen sayıları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Türkiye ve Bulgaristan'da 2011-2014 Yılları Arasında İlköğretim Eğitimi Veren Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

	Okul	Öğretmen	Öğrenci
Türkiye			
2011-2012	32 108	515 852	10 979 301
2012-2013	29 169	282 043	5 593 910
2013-2014	28 532	288 444	5 478 399
Bulgaristan			
2011-2012	1 520	14 290	608 802
2012-2013	1 489	14 224	604 773
2013-2014	1 478	14 448	606 277

Türkiye'de 2013-2014 eğitim öğretim döneminde ilköğretim kademesinde 28 532 okul mevcutken Bulgaristan'da bu sayı 1 478 dir. Her iki ülkede de 2011 yılından beri ilköğretim okullarının sayısının azalmasının yanı sıra öğretmen sayılarında da bir dalgalanma söz konusudur. Türkiye'de ilköğretim kademesinde öğrenci sayısında 2011-2012 döneminden sonra ilköğretim sisteminin yerine ilkokul sisteminin getirilmesi nedeniyle ciddi bir düşüş görülmektedir.

Ortaöğretim

Ortaöğretim, Ülkemizde genel ve mesleki-teknik olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. Ortaöğretim okulları en az 4 yıl sürelidir. Ortaöğretimin amaç ve görevleri, milli eğitimin amaç ve temel ilkelerine uygun olarak belirtilmiştir.

Bulgaristan'da ise Orta öğretim düzeyi, ilköğretimi tamamlama belgesi alınmasını takiben 4 veya 5 yıl devam etmektedir. Bu eğitimi veren kurumlar şunlardır (NSİ 2004):

- *Kapsamlı Ortaöğretim:* Tüm eğitim kademelerini kapsar (1-12 sınıf).
- *Yoğunlaştırılmış Dil Eğitimi Veren Orta Okullar (Dil Okulları):* Öğrenciler 7. sınıfı tamamladıktan sonra dil okullarına devam edebilmektedirler. Bu okullar 8. sınıftan 12. sınıfa kadar eğitim veren ortaöğretim kurumlarıdır.
- *Genel Ortaöğretim Okulları:* Öğrenciler 8. sınıfı tamamladıktan sonra bu okullara kaydolabilmektedir (sosyal bilimler, sayısal, beşeri bilimler, spor okulları, sanat okulları vs). Bu okullar 9. sınıftan 12. sınıfa kadar devam etmektedir.
- *Belirli Bir Alan Üzerine Odaklanmış Ortaöğretim:* Belirli bir alan üzerine odaklanmış ortaöğretim okulları, 1989 yılından sonra genel ve mesleki eğitim modelini belirli bir iş alanında uzmanlaşmış eğitim ile birleştirecek

daha esnek bir eğitime duyulan piyasa talebine karşılık olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, mevcut genel liseler ekonomi, işletme, İngilizce veya diğer Avrupa dilleri üzerine odaklanmış liselere dönüşmeye başlamışlardır. Ancak bu liseler, devlet tarafından tanınan genel ders programını takip etmek zorunda olduklarından, mezunlarının çoğunu üniversitelere yerleştirmeye devam eden teknik meslek liseleri ve kapsamlı liseler kadar etkili olamamışlardır (Slantcheva 2002).

Bulgaristan ve Türkiye’de 2011-2014 eğitim öğretim döneminde orta-öğretim kademesinde okul, öğrenci ve öğretmen sayıları Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5. Türkiye ve Bulgaristan’da 2011-2014 Yılları Arasında Ortaöğretim Kademesinde Eğitimi Veren Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

	Okul	Öğretmen	Öğrenci
Türkiye			
2011-2012	4 171	122 716	2 666 066
2012-2013	4 214	119 393	2 725 972
2013-2014	3 744	117 353	2 906 291
Bulgaristan			
2011-2012	1 514	31 955	358 453
2012-2013	1 487	30 848	352 811
2013-2014	1 476	30 645	349 112

Tablo 5’te de görüldüğü gibi Türkiye ve Bulgaristan’da ortaöğretim kademesinde 2011-2012 eğitim öğretim döneminden itibaren okul ve öğrenci sayılarında azalma söz konusudur. Her iki ülkenin ortaöğretim kademesindeki öğrenci sayılarını baz aldığımızda ise farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de okul ve öğretmen sayılarının aksine öğrenci sayıları her geçen yıl artmaktayken Bulgaristan’da okul ve öğretmen sayılarına paralel olarak öğrenci sayılarının da azalışı görülmektedir.

Ülkemizde mesleki ve teknik ortaöğretim okulları; sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinin ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünü yetiştirmek, başarılı öğrencilerin yükseköğretim kurumlarına geçiş için gerekli ve yeterli eğitimi vermek amacıyla kurulmuştur. Bu okullar, çoğu endüstri meslek, ticaret meslek, kız meslek, imam hatip ve teknik liselerden oluşmak üzere yaklaşık 60 farklı türdedir (Şahin 2008). Meslek liselerin ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün sağlanması açısından önemli bir yeri vardır.

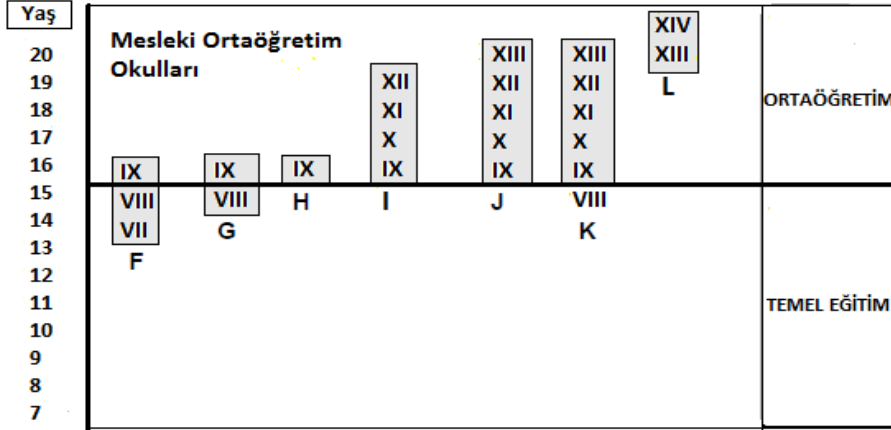
Bulgaristan’da ise mesleki eğitim sistemi bileşik bir sistemdir ve çeşitli türleri vardır. Mesleki eğitimin tipolojisi ve organizasyonu Şekil 4’de gösterildiği gibidir.

Bulgaristan’da mesleki eğitim Şekil 4 de görüldüğü gibi 3 kategoride 7 çeşit mesleki eğitim okulu ve koleji imkânı sunar. Bunlar (World Bank 2007):

- *Mesleki Eğitim Okulları:* Bu okullara 7. sınıfı tamamlamış öğrenciler (tür F) 8. sınıfı tamamlamış öğrenciler (tür G) ve 9. sınıfı tamamlamış öğrenciler (tür H) kaydolabilmektedir. Yani öğrenciler zorunlu eğitimi tamam-

lamadan önce bir mesleki okul seçebilmektedirler. Eğer öğrenciler içinde oldukları mesleki eğitim programını başarıyla tamamlayabilirlerse yarıvasıflı unvanı alırlar ve (1. derece yeterlilik). bu unvanla iş piyasası içinde rutin aktiviteleri ve tekrarlayan görevleri yapabilme yetisi kazanırlar.

Şekil 4. Bulgaristan'da Mesleki Eğitim Kademeleri

Kaynak: World Bank 2007

- *Mesleki Ortaöğretim Okulları*: Bu okullar öğrencilere seçtikleri meslekte ilerleme imkânı vermektedir. Genel eğitimde sunulana benzeyen bir akademik gelişim söz konusudur. Bu okulların bazıları (tür I, J, K) iş piyasasında ustalık unvanı alma hakkı kazandırır (2. derece ustalık). Diğerlerine ise (J, K) iş piyasası içinde diğer işçilerin denetimini sağlayan yeterlilikler verir (3. derece yeterlilik).

- *Meslek Koleji*: Bu kolejler Mesleki Eğitim ve Öğretim Yasasının 18. Maddesi ile kurulmuştur. Bu okullar yüksek meslek eğitimi olanağı sunmaktadır (tür L). Meslek koleji mezunu öğrencilere 4. derece yeterlilik verilmektedir.

Bulgaristan'da ve Türkiye'de mesleki eğitim kademesinde okul, öğretmen ve öğrenci sayıları Tablo 6 da gösterilmiştir.

Tablo 6. Türkiye ve Bulgaristan'da 2011-2014 Yılları Arasında Mesleki Eğitim Kademesinde Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

	Okul	Öğretmen	Öğrenci
Türkiye			
2011-2012	5 501	113 093	2 666 066
2012-2013	6 204	135 502	2 725 975
2013-2014	7 211	161 288	2 906 291
Bulgaristan			
2011-2012	6 360	18 512	145 728
2012-2013	6 301	18 142	142 733
2013-2014	6 334	17 984	140 882

Türkiye ve Bulgaristan'da mesleki eğitim kapsamında okul, öğretmen ve öğrenci sayılarının 2011 ve 2014 yılları arasında farklı yönlerde değiştiği görülmektedir. Türkiye'de mesleki eğitim okul öğrenci ve öğretmen sayılarında sabit bir artışın olduğu Tablo 6 dan açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Bunun aksine Bulgaristan'da ise 2011 yılından beri mesleki eğitim alanında okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında bir azalma söz konusudur.

Yükseköğretim

Yükseköğretim, ortaöğretime dayalı, en az iki yıllık yükseköğretim veren kurumları kapsamaktadır. Yükseköğretimin amaç ve görevleri, Türk Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak belirlenmiştir (Sönmez 2007). Türkiye'de 53 devlet ve 26 vakıf olmak üzere toplam 79 üniversite bulunmakla birlikte bu üniversitelerde açık öğretim hariç toplam 1 377 837 öğrenci eğitim görmektedir. Bu öğrencilerden 130 433'ü lisansüstü eğitimi görürken 1 247 404'ü ise ön lisans ve lisan eğitimi almaktadır. Yükseköğretimimizde toplam 79 555 kişilik öğretim kadrosu eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmektedir (Özey vd. 2013).

Bulgaristan'da ise yükseköğretim fakülte ve kolejlerde verilmektedir. Öğrenciler, 12 yıllık ilköğretim ve ortaöğretim eğitimden sonra uygun buldukları yükseköğretim fakültelerine giriş yapabilmektedirler. Yüksek öğretimde fakülte, mastır ve doktora olmak üzere üç eğitim seviyesi mevcuttur (Christidi 2009). Yüksekokullarda ve fakültelerde eğitim süresi 4 yıldır. 4 yıllık bu eğitimden sonra öğrenciler 1 yıl süren master programlarına katılabilmektedirler. Master eğitiminden sonra 3 yıl devam eden doktora eğitimi alınabilmektedir. Kolej eğitimi alan öğrencilere yüksek öğretim diploması verilmemektedir. Bunun yerine uzman unvanı verilir. Ancak isteyen öğrenciler kolej eğitimini tamamladıktan sonra fakültelerin 2. veya 3. sınıfından öğrenimlerine devam edebilmektedirler (Angelova vd. 2013). Bulgaristan'da 2013-2014 eğitim öğretim döneminde toplam 277 239 tane yüksek öğretim kurumu bulunmaktadır. Bunların 231 019 tanesi devlet yüksek öğretim kurumu, 46 220 tanesi ise özel yüksek öğretim okuldur. Yüksek öğretim kademesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin 126 564'i erkek, 150 675'i ise kadındır (NSİ 2014).

Eğitim Finansmanı

Eğitim sisteminin başlıca öğelerini öğrenciler, öğretmenler, eğitim programları, yöneticiler, eğitim uzmanları, eğitim teknolojisi, fiziki ve finansal kaynaklar oluşturmaktadır (Şişman 2007). Ülkemizde 2012 yılında merkezi yönetim bütçesinde eğitim harcamaları için öngörülen ödenek toplamı 53,1 milyar TL seviyesindedir. Diğer kamu kurumlarının eğitim ödenekleri de tahmini olarak eklendiğinde, bu tutar 55,1 milyar TL'ye çıkmaktadır. Sosyal harcamalar içinde diğer sektörlerden belirgin bir şekilde farklı olarak eğitim harcamalarının yaklaşık % 95'i doğrudan merkezi yönetim bütçesi tarafından yapılmaktadır. Kamu eğitim harcamalarının GSYİH'ye oranı 2000'lerin başında % 3,2 seviyesinde iken, özellikle 2006 yılından sonraki dönemde % 3,8 seviyesine çıkmıştır. Bu oran OECD ülkelerinde ise ortalama

ma % 5-5,5 arasında gerçekleşmiştir. Türkiye’de eğitim harcamaları son dönemde artmakla birlikte, seviye olarak OECD ülkeleri ortalamasının altında kalmaktadır. Öğrenci başına harcamalara baktığımızda Türkiye, OECD ülkeleri içinde eğitim düzeyleri itibarı ile öğrenci başına en düşük harcama seviyesine sahip ülke konumundadır. En son açıklanan 2008 yılı verilerine göre ilköğretimde öğrenci başına kamu sektörü harcaması OECD ortalamasında 6150 ABD doları iken, bu tutar Türkiye’de 1 450 ABD doları düzeyinde çıkmaktadır (TEPAV 2012).

2011 yılında, Bulgaristan’da bütçe yasası içinde eğitim harcamaları için ayrılan pay 1,3 milyar Euro olarak belirlenmiştir. Bu miktar, bütçe harcamalarının tamamının % 9,6’sını oluşturmaktadır. Bulgaristan’da eğitim ve okul öncesi eğitimi finanse etmek hususunda söz konusu yeni uygulamalar, 2012 yılında kabul edilen okul öncesi eğitim ve okul eğitimine ilişkin yeni yasada ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MES) ulusal programlar yoluyla, zorunlu okul yaşına gelmiş çocukları tespit edebilmeyi ve daha fazla çocuğu okulda tutabilmenin yanı sıra Bulgaristan’ın eğitim kalitesini arttırmayı hedefleyen özel önlem ve faaliyetleri finanse etmektedir. Ulusal programlar, her yıl Bakanlar Konseyi tarafından onaylanmaktadır. Finans modelinin ve uygulamasının incelenmesi ile eğitim kalitesinin ölçülmesi ve artırılması planlanmaktadır (National Reform Programme 2011). Bulgaristan hükümetinin temel önceliklerinden biri eğitim sektörünü geliştirmek ve güçlendirmektir. Bu amaçla 2004-2008 döneminde eğitim bütçesi artırılmaya çalışılmıştır. Bu periyot Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Bulgaristan’da 2004-2008 Yılları Arasında Eğitim Bütçesi

	2004	2005	2006	2007	2008
<i>(Bulgaristan levası)</i>					
Toplam Eğitim Bütçesi	1 272 739	1 410 503	1 488 940	1 684 218	2 171 059
GSMH İçindeki Payı	% 3	% 3	% 3	% 3	% 3
Toplam Maaş Ödemeleri	587 853	607 412	669 067	731 424	934 930
Öğrenci Başına Harcama	1 692	1 960	2 143	2 529	3 402

Kaynak: World Bank 2010

Bulgaristan’da 2008 yılında 2004 yılına göre eğitim bütçesinden maaş tahsisinin payının azatlılığı görülmektedir. Sermaye yatırımları için mevcut fonların payında artışa gidilmiştir. Bunun yanı sıra mevcut finansmanın artması ve toplam öğretmen sayısının azalması sebebiyle öğretmen maaşları da artırılmıştır. Aynı zamanda kişi başına düşen öğrenci harcamaları da günden güne azalan öğrenci kayıtları ve eğitim bütçesinin artırılması sonucu önemli derecede yükselmiştir.

Eğitim Alanında Personel ve Kaynak Tahsisi

Ülkemizde günümüzde halen öğretmen sayılarında istenen düzeye ulaşamamıştır. 2010-2011 eğitim döneminde ilköğretim kademesinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı yaklaşık 21 iken OECD ortalaması 16'dır. Tablo 6'da da görüldüğü gibi ortaöğretimin genel ve mesleki teknik ortaöğretim alanlarında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ortalama 18 olarak belirlenmiştir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayılarının 2007-2008 dönemine göre azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum olumlu bir gelişme olsa da yeterli düzeyde değildir.

Ülkemizde derslik başına düşen öğrenci sayıları, 2010-2011 eğitim döneminde ilköğretimde ve genel ortaöğretim okullarında 31, mesleki ortaöğretim okullarında ise 38'dir. İlköğretimde yapılan okullaşma çabalarının sonucu olarak 2007-2008 dönemine göre derslik başına düşen öğrenci sayısı 33'ten 31 düşmüştür. Derslik sayısı bakımından ülkemizde, Dünya Bankası kredileri, AB katkısı, yerel idareler ve özel sektörün katkılarıyla çarpıcı bir ilerleme sağlanmıştır. Ancak, ikili öğretimi kaldırmak ve 2014 yılında her sınıfta 30 öğrenci öngören hükümet hedefine ulaşmak için daha çok şey yapması gerekmektedir. Tahminlere göre bu hedeflere ulaşılabilmesi için ilköğretimde 55-60 bin, ortaöğretimde ise 75-80 bin yeni derslik gerekmektedir (Eğitim İzleme Raporu 2008).

Tablo 8. Türkiye'de Eğitim Seviyesine Göre Derslik ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları

	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011
Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı				
İlköğretim	33	32	32	31
Ortaöğretim (Toplam)	29	31	33	34
Ortaöğretim (Genel)	28	29	31	31
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	29	33	36	38
Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı				
İlköğretim	24	23	22	21
Ortaöğretim (Toplam)	15	17	18	18
Ortaöğretim (Genel)	16	18	18	18
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	14	16	17	18

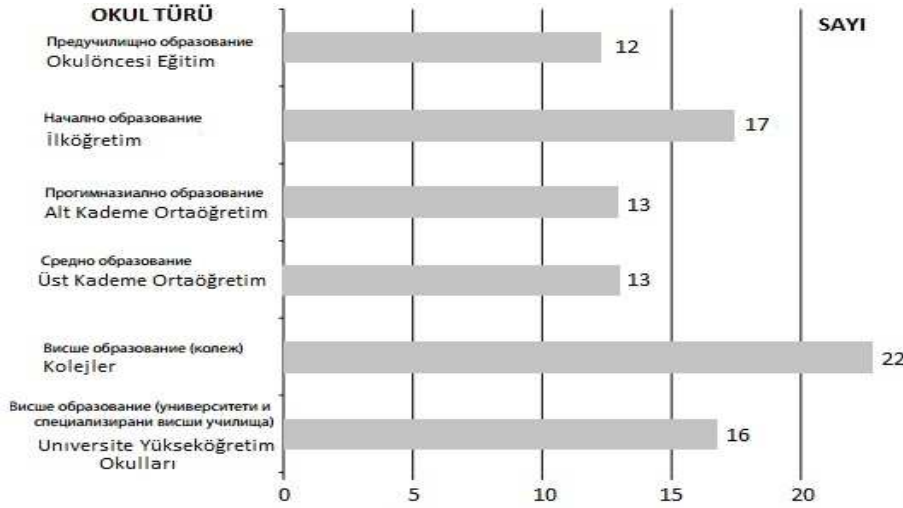
Kaynak: Özenç vd. 2012

Bulgaristan'da okullardaki şube sayısına göre personelin kaç kişiden oluşacağı Eğitim Bakanlığının 7 numaralı kanunnamesinde belirtilmiştir. Bu kanunname bir şubede, okul öncesi eğitim sınıflarında ve hizmet eden bölümlerde asgari ve azami sayıları belirler. Şubelerin gerçek sayıları ders yılının başında bir defa belirlenir (bütçe de buna göre ayarlanır) ve bu durum ders yılının sonuna kadar değişmeden kalır. Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitü-

sü verilerine göre (NSI) Bulgaristan'da 2011-2012 eğitim döneminde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Şekil 5'de gösterildiği gibidir.

Bulgaristan'da 2011-2012 eğitim döneminde okulöncesi kademesinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı yaklaşık olarak 12'dir. OCED ülkelerinde 16 olan ilköğretim kademesinde öğretmen başına düşen öğrenci oranları, Bulgaristan'da 17 olarak belirlenmiştir. Orta öğretim kademelerinde öğretmen başına yaklaşık olarak 13 öğrenci düşerken bu sayı kolejlerde 22, üniversite ve yükseköğretim okullarında ise 16'dır.

Şekil 5. Bulgaristan'da 2011-2012 Eğitim Döneminde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı

Kaynak: NSI 2012

Türkiye ve Bulgaristan Genel Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması

Türkiye ve Bulgaristan'ın eğitim sistemleri arasındaki farklar ve benzerlikler karşılaştırılmadan önce her iki ülke nüfusunun eğitim yapısının değerlendirilmesinde fayda vardır. Bulgaristan'da 7 yaş üstü eğitim alan nüfusun sayısı her geçen gün artmaktadır. 01 Şubat 2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusun % 19 yüksek eğitim kademelerinden, % 43'ü üst kademe ortaöğretim okullarından, 13'ü ise ilköğretim veya ortaöğretimin alt kademelerinden mezun olmuştur. Çoğu eğitim kademesinde öğrenciler arasında cinsiyet farklılaşması fazla değildir. Ortaöğretim ve yükseköğretim veren okullarda öğrencilerin % 63'ü erkek % 62 ise kadınlardır. Bulgaristan'da kentsel ve kırsal alanlarda ise eğitim yapısı oldukça farklılaşmaktadır. Kentlerde nüfusun % 71 en az üst ortaöğretim kademesinden mezundur. Kırsal alanda ise bu oran % 40 olarak belirlenmiştir. Türkiye'de ise Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre (TUİK) 2008-2012 yılları arasında 15 yaş üstü nüfusun eğitim durumu yaklaşık 15 milyon ilkokul mezunu, 14 milyon ortaöğretim mezunu, 12 milyon lise ve dengi okullar mezunu, 5 milyon yüksek okul ve fakülte mezunu olarak açıklanmıştır (İncedere 2013).

Türkiye İstatistik Kurumu 2012 verilerine göre Türkiye’de okuma-yazma bilen erkek sayısı 32 628 320 kişi olup, oranı ise % 98,6’dır. Okuma-yazma bilen kadın nüfus 30 719 323 kişi iken oranı % 93,0 olarak belirlenmiştir. Bulgaristan’ da ise UNİCEF istatistik verilerine göre genç erkek nüfusun (15-24 yaş) okuma-yazma bilme oranı 2008-2012 tarihinde 98.1, genç kadın nüfusun okum-yazma bilme oranı ise 97.7 olarak belirlenmiştir (http://www.unicef.org/infobycountry/bulgaria_statistics.html). Ülkemizde erkek ve kadın nüfus arasındaki okur-yazarlık oranı Bulgaristan’da okuma-yazma bilmeyen erkek ve kadın nüfus arasındaki farktan daha fazladır. Türk Eğitim Sisteminde zorunlu eğitim süresi 12 yıla çıkartılmışken bu süre Bulgaristan’da 9 yıldır. Her iki ülkenin eğitime başlama, bitirme yaşları ve zorunlu eğitim süreleri Tablo 9’da gösterildiği gibidir.

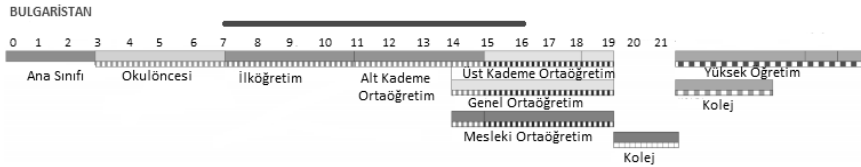
Tablo 9. Bulgaristan ve Türkiye’de Eğitim Yapısı

	Başlama Yaşı	Bitirme Yaşı	Kesintisiz Eğitim
Bulgaristan	7	16	9
Türkiye	5 yaş + 6 ay	17 yaş + 6 ay	12

Kaynak: İncedere 2013

Bulgaristan ve Türkiye’de eğitim sistemi merkezi bir yapıya sahiptir. Öğretim programları, ders içerikleri, kitaplar her iki ülkenin milli eğitim bakanlıkları tarafından belirlenmektedir. Bakanlıkların bu yetki ve sorumluklarını paylaşacak başka kurumların az sayıda olması eğitim sisteminde tutarsızlıklara sebep olmaktadır. Bulgaristan’da okul sistemi Şekil 6’da da görüldüğü gibi, genel olarak okul öncesi eğitim, ilköğretim, alt ortaöğretim, üst ortaöğretim, meslek okulları, kolejler ve yüksek öğretim kademelerine ayrılmaktadır.

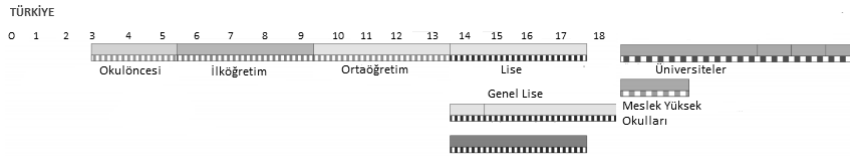
Şekil 6. Bulgaristan’da Genel Eğitim Yapısı

Kaynak: Eurydice 2013

Türkiye’de ise okul sistemi genel olarak okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim, liseler, meslek yüksek okulları ve üniversiteler şeklinde düzenlenmiştir. Türkiye’deki eğitim kademelerinin dağılımı Şekil 7 de gösterildiği gibidir.

Şekil 7. Türkiye’de Genel Eğitim Yapısı

Kaynak: Eurydice 2013

Bulgaristan'da okul öncesi okullaşma oranları 2005 verilerine göre 5 yaş için 77,8, 6 yaş için 86,3 ve 7 yaş için 88,5'tir (UNESCO 2006). Türkiye'de okul öncesi eğitim Bulgaristan'da olduğu gibi zorunlu değildir. Türkiye'de okulöncesi okullaşma oranları Milli Eğitim Bakanlığının 2012-2013 örgün eğitim istatistiklerine göre 4 yaş için bürüt 44,04, 5 yaş için ise 55,35'tir Türkiye'de ilköğretim kademesi 5 buçuk yaşındaki çocuklar için zorunludur. 2011-2012 verilerine göre ilköğretimde 10 692 329 öğrenci eğitim görmüştür. Bu dönemde ilköğretim okul sayısı 31 177, öğretmen sayısı ise 484 161'dir (MEB SGB 2013). Bulgaristan'da ise ilköğretim 6 veya 7 yaşındaki çocuklar için zorunludur. Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü (NSI) verilerine göre 2011-2012 öğretim döneminde ilköğretim kademesinde 352 372 öğrenci öğrenim görmüştür ve 14 666 öğretmen görev yapmıştır (NSI 2011).

Ülkemizde Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2012-2013 eğitim döneminde ortaöğretim kademesinde 4 995 623 öğrenci eğitim görmüştür. 254 895 öğretmen görev yapmıştır ve 10 918 okulda eğitim verilmiştir (TÜİK 2013). Bulgaristan'da ise 2011-2012 verilerine göre ortaöğretim alt kademesinde 221 274 öğrenci, üst kademesinde 285 512 öğrenci öğrenim görmüştür. Aynı eğitim döneminde alt kademe 19 504 öğretmen görev yaparken üst kademe 25 339 öğretmen görev yapmıştır (NSI 2011).

Gerek Bulgaristan'da gerekse Türkiye'de ölçme değerlendirme kriterleri değerlendirildiğinde standart numaralı bir sistemin kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. Türkiye'de en düşük not 1, en yüksek not ise 5 olarak belirlenmişken, Bulgaristan'da en düşük not, 2; en yüksek not, 6 olarak düzenlenmiştir.

Tablo 10. Türkiye ve Bulgaristan'da Not Sistemleri

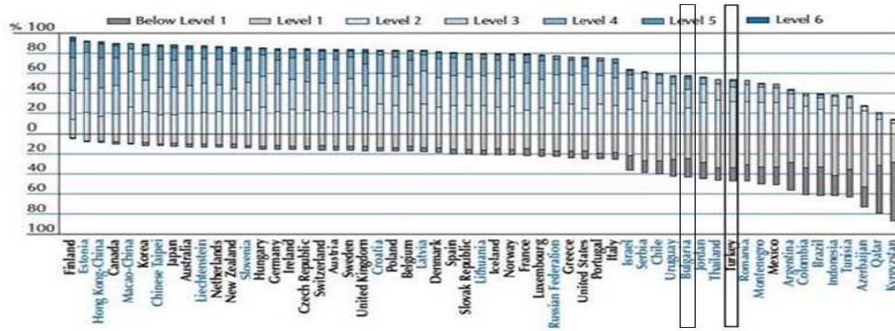
Notlar	Türkiye	Bulgaristan
1	Zayıf	-
2	Geçer	Başarısız (Slab)
3	Orta	Yeterli (Sreden)
4	İyi	İyi (Dobur)
5	Pekiyi	Çok İyi (Mnogo Dobur)
6	-	Mükemmel (Otlichen)

Kaynak: İncedere 2013

Bulgaristan da tamamlanan eğitim kademelerinden sonra öğrencilere başarı sertifikası verilmektedir. İlkokulu tamamlayan öğrenciler ilkokulu bitirme sertifikası (удостоверение за завършен IV клас), alt ortaöğretim kademesini tamamlayan öğrenciler temel eğitim sertifikası (Свидетелство за завършено основно образование), ortaöğretimi tamamlayan öğrenciler ise ortaöğretim diploması (средно общообразование) almaktadır.

Türkiye ve Bulgaristan'da eğitimin kalitesinin artırılmasında eğitime ayrılan bütçelerin ve eğitim yatırımlarının önemi büyüktür. Türkiye'de 2012 yılında merkezi yönetim bütçesinde eğitim harcamaları için öngörülen ödenek toplamı 53,1 milyar TL olarak belirlenmiştir. Eğitim harcamalarının yaklaşık % 95'i doğrudan merkezi yönetim bütçesi tarafından yapılmaktadır. Kamu eğitim harcamalarının Gayri safi milli hasılaya oranı özellikle 2006 yılından sonraki dönemde % 3,8 seviyesine çıkmıştır. Bu oran OECD ülkelerinde ise ortalama % 5-5,5 arasında gerçekleşmiştir (TEPAV 2012). Türkiye'de eğitim harcamaları son dönemde artmakla birlikte, Şekil 11'de görüldüğü gibi seviye olarak OECD ülkeleri ortalamasının altında kalmaktadır.

Şekil 8. OECD Ülkeleri Arasında Her İki Ülkenin Gelir Düzeyi ve Eğitim Yeterlilikleri

Kaynak: Ilgar 2011

2011 yılında, Bulgaristan devletinin bütçe yasası içinde eğitim harcamaları için ayrılan pay 1,3 milyar Euro olarak belirlenmiştir. Bu miktar, bütçe harcamalarının tamamının % 9,6'sını oluşturmaktadır (National Reform Programme 2011). Bulgaristan'da eğitim harcamaları Şekil 11'de görüldüğü gibi OECD ülkeleri arasında Türkiye'den daha iyi konumda olsa da OECD ülkeleri ortalamasının altındadır.

SONUÇ

Konusunu Türkiye ve Bulgaristan eğitim sistemlerinin okullaşma açısından karşılaştırmalı incelemesinden alan bu çalışma; kapsamı itibariyle sadece her iki ülkenin okullaşma sistemleri ile sınırlandırılmamış, aynı zamanda eğitim sistemiyle bağlantılı olan tüm unsurların etkili olduğu gerçeğinden hareket ederek iki ülkenin genel eğitim tarihi, personel ve kaynak tahsisi ve eğitim harcamaları özellikleri de incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Bu konuda yapılmış benzer makaleler yanında diğer ülkeler için yapılmış karşılaştırmalı eğitim içerikli çalışmalar da dikkate alınarak benzer eksen ve içerikle bu makale hazırlanmıştır.

Türkiye ve Bulgaristan'da genel eğitim sistemlerinin okullaşma açısından incelenmesi sonucunda önemli farklılıklar ve benzerlikler bulunmuştur. Bunun yanı sıra her iki sistemin birbirine göre avantaj ve dezavantaj taşıyan yönleri de mevcuttur. Türkiye ve Bulgaristan'ın genel eğitim sistem-

leri karşılaştırıldığında ortaya çıkan en büyük benzerlik eğitim sisteminde yetki ve sorumluluğun bir merkezde toplanmış olmasıdır. Bu durum nedeniyle eğitimle ilgili hizmetlerin bürokratik karmaşa içerisinde gerçekleşmesi ve problemlerin çözüm aşamasında mekanizmanın yavaş işlemesi gibi sorunların gözlemlendiği müşterek bir dezavantaj görülmektedir. Bunun yanında bu iki ülke okul sistemleri farklılıklar da barındırmaktadır. Zorunlu eğitim süresi ve okula başlama yaşı öğrencilerin bilişsel ve sosyal becerilerinin geliştirilmesinde önemli bir unsurdur bu eksen doğrultusunda ülkemizde son düzenlemelerle zorunlu eğitim süresi 12 yıl, okula başlama yaşı 5 buçuk olarak belirlenmiştir. Bulgaristan'da ise zorunlu eğitim süresi ise 9 yıldır. Okula başlama yaşı Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslandığında geç bir olan 7 yaştır. Bu nedenle son dönemlerde Bulgaristan'da okula başlama yaşını erken dönemlere çekmeyi planlayan çalışmalar yapılmaktadır.

Bulgaristan'daki okulların fiziki ortamı incelendiğinde Türkiye'ye göre üstün ve eksik yönleri dikkat çekmektedir. Bulgaristan'da sınıflarda bilgisayar, internet ve araç-gereçlere açısından öne çıkan eksikliklerin yanı sıra sınıf mevcudu açısından özellikle kentsel alanlarda birçok okulun uygun şartlara sahip olması gibi üstün yönleri de bulunmaktadır. Bulgaristan'da Sofya (Сòфия), Filibe (Пловдив) gibi kentsel alanlarda okulların sınıf mevcudu 19-25 kişi olduğu halde, bu rakam Türkiye'deki İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde 40-50 kişiye çıkabilmektedir. Türkiye'de ve Bulgaristan'da ders ortamı ve dersi daha etkili kılmak için kullanılması öncelik taşıyan araç-gereçler açısından birçok okulda eksiklikler mevcuttur. Bu konuda her iki ülkenin de gelişmiş ülkelerin standartlarına ulaşamadığı açıktır. OECD ülkelerinde 16 olan ilköğretim kademesinde öğretmen başına düşen öğrenci oranları, Türkiye'de Bulgaristan'a kıyasla daha fazladır. Kalabalık sınıflar ülkemizde eğitim-öğretimin yürütülmesinde ve istenilen kaliteye ulaşmasında bir sorun teşkil etmektedir. Bu durumun özellikle yoğun göç alan ve nüfusu fazla olan şehirlerde daha da ciddi boyutlarda olduğu görülmektedir. Bu sorunun çözülmesinde okullaşma oranlarının artırılması ve kırsal kesimlerin cazip hale getirilerek göçün azaltılması önemli bir gerekliliktir.

Dünya üzerinde çok az bulunan bir özellik her iki ülkeyi birbirine yaklaştırmaktadır. Bulgaristan nüfusunun 1/10 unun Türk olması, Türkiye sınırları içerisinde uzun yıllar Bulgaristan toprakları içinde yaşamış Türk vatandaşlarının olması, bu iki ülkenin gerek eğitim, gerekse kültürel açıdan kaynaşmasını sağlayan bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu avantaj gün geçtikçe küreselleşen dünyada iki ülke tarafından da eğitim sistemlerinin iyileştirilmesi açısından daha aktif bir şekilde kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ANGELOVA, Tatyana; DACHEVA, Gergana; VLAHOVA, Radka; TİSHEVA, Yovka (2013) Bulgarian Teacher Education Partnership Report, Sofia-University. <http://www.erisee.org/downloads/2013/2/b/TEP%20Report%20Bulgaria%20ENG.pdf> (04.03.2013).
- ASSENOVA, Petia; NİKOLOV, Rumen; STANCHEV, Ivan; KELOVA, Jorjeta (1996). "Teaching Informatics in The Bulgarian Schools", *Cross National Policies And Practices On Computers in Education Technology Based Education Series*, Vol: 1, 139-155.
- BALCI Ali (2007). *Karşılaştırmalı Eğitim Sistemleri*, Ankara: Pegem Yayınevi.
- BG Resmi Gazetesi, 1991, Sayı: 56.
- BG Resmi Gazetesi, 2005, Sayı: 70.
- CHRISTIDI, Rumiana Marinova (2009). Bulgaria's Higer Education System and Implementation of The Bologna Process, Proceeding of The Emuni Conference on Higer Education and Reserch Portoroz, Slovenia.
- DİLAVER, Hasan Hüseyin; CAN, Niyazi; SARITAŞ, Mustafa; HELVACI, Mehmet Akif; KESKİNKILIÇ Sultan Bilge; KESKİNKILIÇ Kadir; YÜCEL, FATMA Hümeysra (2011). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, Ankara: Pegem Akademi.
- EĞİTİM İZLEME RAPORU (2008). Eğitim Reformu Girişimi, <http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/E%C4%B0R_2008_0.pdf> (06.09.2012).
- EURYDICE. 2010. Structures of Education, Vocational Training and Adult Education Systems in Europe. Cedefop and ETF. 2009/10 Edition, Bulgaria.
- EURYDICE (2013). The Structure of The European Education Systems 2012/13: Schematic Diagrams <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/facts_and_figures/education_structures_EN.pdf> (19.06.2013).
- FER Seval (2005). "1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme", İstanbul 7-9 Aralık 2005, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi ve Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul.
- GEORGEOFF Peter John (1977). *The Educational System of Bulgaria. Education Around The World*, Washington: Government Printing Office.
- GLENN Charles (1995). *Educational Freedom in Eastern Europe*, Washington: Coto İnstitute,
- GRANT Nigel (1970). "Educational Reform in Bulgaria", *Comparative Education*, Vol: 6, 1970, 179-191.
- HÖMER, Wolfgang; DÖBERT, Hans; VON KOPP, Botho; MİTTER, Wolfgang (2007). *The Education Systems of Europe*, Netherlands: Published By Springer.

- ILGAR Rüştü (2011). "Geography Education for Sustainable Education System Under the Influence of Globalization, The Case of Turkey", *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, Sayı:5(4).
- İNCEDERE Leman (2013). Türkiye'de ve Bulgaristan'da Ortaöğretim Coğrafya Eğitimi ve Öğretiminin Müfredat, Araç-Gereç ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2013, Çanakkale.
- KARABUNARLİEVA Kristalina (2008). "The Education System of Bulgaria". AACRAO 94th Annual Meeting, Orlando, Florida, March
- MEB SGB (2013). Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2012-2013 <<http://sgb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2012-2013/icerik/79>> (12.02.2013).
- MES (1991). The Framework Requirments For Devoloping National Education Standarts for The Content of Education in Azbuki Newsletter Issue 47/1999 Official Document. Bulgaria.
- MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE (2008). the Development of Education, International Confarance on Education. 48 Session, November 2008, Geneva.
- NATIONAL REFORM PROGRAMME. (2011). Republic of Bulgaria, National Reform Programme (2011-2015), in Implementation of "Europe 2020" Strategy, 13 April 2011 Sofia, Bulgaria <http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/nrp/nrp_bulgaria_en.pdf> (12.11.2012)
- NSI (2004). The Development of Education, National Report of Republic of Bulgaria, National Institute of Education Ministry of Education and Science, Sofia <<http://www.ibe.unesco.org/International/ICE47/English/Natreps/reports/bulgaria.pdf>> (09.10.2012).
- NSI (2011). Education and Lifelong Learning in Bulgaria <<http://www.nsi.bg/indexen.php>> (02.04.2013).
- NSI (2012). Education in the Republic of Bulgaria 2012 <http://statlib.nsi.bg:8181/FullT/FulltOpen/SO_26_2012_2012.pdf> (01.02.2013).
- OECD (2004). Reviews of National Policies for Education: Bulgaria, OECD. Paris. Fransa.
- ÖZENÇ, Bengisu; ARSLANHAN Memiş, Selin (2012). "Yeni Milli Eğitim Kanunu Tasarısı Bütçesi: Nicelik mi, Nitelik mi?", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 1-7.
- ÖZEY, Ramazan; KILINÇ, Yusuf; ATEŞ, Murat (2013). *Farklı Ülkelerde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi.
- POPOV Nikolav (2006). "History of Bulgarian Comparative Education", *Comperative Education and Teacher Traning*, Sayı 4, 11-28.
- PSIFIDOU Irene (2009). "Innovation in School Curriculum: The Shift to Learning Outcomes" *In Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 1, Issue 1, 2436-2440.
- PSIFIDOU Irene (2007). International Trends and Implementation Challenges of Secondary Education Curriculum Policy: The Case of Bulgaria, Doctoral Dissertation İniversidad Autonoma de Barcelona, Spain.

- SEKİN Sefa (1999). "Cumhuriyetin 75. Yılında Coğrafya", *M.Ü. Öneri Dergisi*, 2-11.
- SCHNEIDER Silke (2008). The International Standard Classification of Education (ISCED 97). An Evaluation of Content and Criterion Validity for 15 European Countries, Mannheim University, Germany.
- SLANTCHEVA Snejana Ivanova (2002). *Center for International Higher Education: Private Higher Education and Privatization*, International Higher Education, Bulgaria
- SÖNMEZ Veysel (2007). *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ŞAHİN Cemalettin (2001). Türkiye’de Coğrafya Öğretimi: Sorunlar, Çözüm Önerileri, Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları.
- ŞAHİN Salih; FINDIK Tayfun (2008). "Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitim: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:3, 65-86.
- ŞİŞMAN Mehmet (2007). *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Ankara: Pegem Akademi,
- T.C. Resmi Gazete (2012), Sayı: 28261.
- TEPAV (2012). Mali İzleme Raporu, İstikrar Enstitüsü <http://www.tepav.org.tr/upload/files/13287835459.Mali_Izleme_Raporu_2012_Mali_Yili_Butcesi_ve_Makro_Cerceve.pdf> (15.12.2012).
- TÖREMEN Fatih (2011). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, Ankara: Pegem Akademi.
- TUİK (2013). Türkiye İstatistik Kurumu Eğitim İstatistikleri <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=14> (02.05.2013).
- UNESCO (2008). National report on the Development and State of the Art of Adult Learning and Education in Bulgaria, VI International Conference on Adult Education-CONFINTEA VI, Sofia <http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/INSTITUTES/UII/confintea/pdf/National_Reports/Europe%20-%20North%20America/Bulgaria.pdf> (12.11.2012).
- WORLD BANK (2007). Bulgaria Accelerating Bulgaria’s Convergence The Challenge of Raising Productivity (In Two Volumes) Volume II: Main Report. Report No. 38570-BG <<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7876>> (03.12.2012).
- WORLD BANK (2010). A Review of the Bulgaria School Autonomy Reforms, World Bank, Washington, D.C. USA.

İnternet Uzantıları

- <http://www.meb.gov.tr/meb/teskilat.html> (06.08.2013).
- <http://munster.meb.gov.tr/mesistemi.htm> (18.02.2013).
- http://www.unicef.org/infobycountry/bulgaria_statistics.html (20.06.2014).

BOSNA-HERSEK ÇÖKÜŞ HALİNDE OLAN BİR DEVLET Mİ?

Göktürk TÜYSÜZOĞLU*

ÖZET

Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın parçalanması sürecine paralel olarak, sahip olduğu etno-kültürel ve dinsel çeşitliliğe referansla kanlı bir iç savaşa sahne olmuştur. İç savaşı sona erdiren Dayton Antlaşması ise kimlik tabanlı toplumsal farklılıkları yönetsel anlamda meşrulaştıran bir siyasal görünüm yaratmıştır. Dayton'un yarattığı devlet aygıtı, toplumsal kimliklere içkin olan anlaşmazlıkları birbirinden ayrı yönetsel birimler içerisinde sıkıştırmış ve toplumsal/etnik kimlik odaklı yabancılaşmanın süreklilik arz etmesine neden olmuştur. Bu gerçeklik, federal (merkezi) hükümetin ülke içerisindeki federe entiteler ve kantonlar gibi alt seviye yönetsel birimler nezdinde siyasal bir meşruiyete haiz olmasının önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Başarısız devlet yaklaşımı, kendi toprakları üzerinde tek meşru otorite olma iddiasını yitirmiş, ekonomik ve siyasal istikrarsızlık içerisinde ve geniş çaplı yolsuzluk ile ciddi güvenlik problemleri yaşayan ülkeler için kullanılan bir tanımlamadır. Bosna-Hersek'in siyasal görünümünü analiz ettiğimizde, başarısız devlet yaklaşımının öngördüğü problemlerin büyük bir bölümüne rastlamaktayız. Bu bakımdan, Bosna-Hersek'in, başarısız devlet yaklaşımı içerisinde değerlendirilen "zayıf ya da çöküş sürecinde olan devlet" anlayışı bağlamında ele alınabileceğini söyleyebiliriz.

Anahtar Sözcükler: Dayton Barış Antlaşması, Bosna Sırp Cumhuriyeti, Etno-federalizm, AB, Çöküş Halinde Olan Devlet.

ABSTRACT

Bosnia-Herzegovina witnessed a bloody civil war during the dissolution of Yugoslavia, in parallel with the ethno-cultural and religious diversity that she possesses. By finishing the civil war, Dayton Agreement is also created a political outlook that legitimizes the identity based societal differences in administrative terms. The state apparatus that Dayton has built, constrained the disagreements related with societal identities into the political units that are disjointed and paved the way for the continuation of identity based alienation. This reality also avoids the federal (central) government to have a political legitimacy within the context of federate and other sublevel administrative authorities. Failed state approach defines the states, which lose their monopoly of being the unique authority on their homestall, experience political and economical instability and wrapped up with security problems and fraud. When we assess the political outlook of Bosnia-

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-mail: gktrkt@gmail.com

Herzegovina, many prescriptions of the “failed state approach” urged will give the meaning that this country could be seen as a failing state.

Keywords: Dayton Peace Agreement, Republika Srpska, Ethno-federalism, EU, Failing State.

Başarısız devlet yaklaşımı özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler disiplini üzerinde ciddi tartışmalar yapılan bir konu olmuştur. Tartışmanın çıkış noktası ise özellikle Afrika ve Asya kıtaları ile eski Yugoslavya coğrafyası başta olmak üzere, dünyanın birçok bölgesinde/ülkesinde özellikle etnik/dinsel ya da bölgesel bazlı iç savaşların, Soğuk Savaş sonrası artış göstermesi olmuştur. Tartışmanın esas odaklandığı nokta ise, başarısız devlet tanımının hangi “devlet” tanımına göre yapılabileceği olmuştur. Zira değerlendirme yapılırken göz önünde bulundurulmuş temel referans birimi Batılı anlamdaki “modern devlet” anlayışı olmuştur. Başarısız devlete ilişkin değerlendirme noktasında beliren bu kıyaslama, her bölgenin/toplumun kendisine özgü bir yapısı olabileceği ve bu yapının da Batılı anlamdaki “modern devlet” anlayışı ile tam manasıyla uyumlu olmayabileceğini belirten analistler tarafından eleştirilmektedir. Başarısız devlet (failed state) tanımı, genel itibarıyla, toprakları üzerindeki şiddet tekeli yitiren, egemenliği altındaki toprakların belli bölgelerinde meşruiyetini/kontrolünü kaybeden, temel kamu hizmetlerini vermekte güçlük çeken, toplumsal güvenliği sağlayamayan ve kurumsal anlamda çözülme ya da çözümlenemeyen emareleri gösteren devletler için kullanılmaktadır. Bu tanıma ilişkin çeşitli sınıflandırmalar da yapılmaktadır. Zayıf ya da çöküş halindeki devlet (failing state) ve çökmüş (collapsed) devlet gibi adlandırmalar “başarısız devlet” yaklaşımı içerisinde değerlendirilen farklı analiz düzeylerini oluşturmaktadır. Bu analiz düzeyleri arasındaki farklılıklar ise genel-geçer olarak betimlenmiş ancak tam manasıyla açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu nedenle, konuya ilişkin literatürde, bu analiz birimlerine ilişkin farklı içerikler ortaya konabilmektedir.

Yugoslavya'nın dağılmasına paralel olarak bağımsızlığını ilan eden, ancak yükselen etno-kültürel gerginliğin 3 yıl süren büyük çaplı bir iç savaşa dönüştüğü Bosna-Hersek, Dayton Antlaşması'nın imzalanması ile “soğuk” bir barış dönemine girmiştir. Boşnak, Sırp ve Hırvat kimliklerinin bir arada yaşadığı Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ne ilişkin temel problem, Boşnakların dışında kalan toplumların kendilerini farklı ulusal kimlikler ve hatta devletlere referansla tanımlamalarıdır. Yani anayasal (üst) kimlik olarak görülen Bosna-Hersek yurttaşlığı yalnızca Boşnaklar tarafından kabul edilmektedir. Dayton Antlaşması, ülkedeki iç savaşı sona erdirmiştir. Ancak bu antlaşmanın kurguladığı Bosna-Hersek Federal Cumhuriyeti, sahip olduğu yönetsel yapılar ekseninde, farklı etnik/dinsel kimlikler arasında iletişimi özendirilmeyen, anayasal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesini ciddi anlamda zorlaştıran ve hatta belli kimliklerin “bağımsızlık” söylemine eklemesini beraberinde getiren bir siyasal görünüm yaratmıştır. Federal

hükümetin ciddi bir toplumsal/siyasal meşruiyet krizi yaşıyor olması, gerçekleştirilemeyen reformlar nedeniyle yaşanan derin ekonomik kriz, ülkenin halen uluslararası vesayet altında olması ve ülkenin geleceğine dair ümidini yitiren insanların yurtdışına göçüyor olması, Bosna-Hersek'e ilişkin olumsuzluklardır.

Çalışma kapsamında, öncelikle “başarısız devlet” literatürüne ilişkin değerlendirmeler yapılacak ve farklı adlandırmalar hakkında bilgi verilecektir. Daha sonrasında ise Bosna-Hersek'in yaşadığı toplumsal, siyasi ve sorunlar değerlendirilecek ve ülkenin geleceğine dair çıkarımlarda bulunulacaktır. Son olarak ise Bosna-Hersek'in mevcut durumu “başarısız devlet” yaklaşımına ilişkin sınıflandırmalar çerçevesinde irdelenecektir. Çalışmanın varmaya çalıştığı ana fikir ise, Bosna-Hersek'in “zayıf ya da çöküş halindeki devlet (failing state)” olarak adlandırılabilirliği hususudur.

Başarısız Devlet Yaklaşımı

“Başarısız devlet” yaklaşımı Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrası uluslararası ilişkiler literatüründe kendisine yer bulmuştur (Kraxberger, 2007: 1057). Pratik amaçları yansıttığı ve genel-geçer bir kuramsal arka plana sahip olmadığı için ciddi eleştirilere uğrayan bu yaklaşımı, Batılı devletlerin, özellikle de ABD'nin dış politikasına eklenmiş bir araç olarak ele alanlar da bulunmaktadır (Ezrow ve Frantz, 2013: 1324-1325). Yaklaşımın bu şekilde değerlendiriliyor olmasının en önemli nedeni, devlet tanımının Batı'nın siyasal gelişiminin/evriminin bir sonucu olan “modern ulus devletlere” referansla yapılıyor olmasıdır (Rotberg, 2003: 1-25). Yani, bu tanımın içeriğine uygun bir kurumsallaşmaya ya da işleyişe sahip olmayan devlet yapıları “başarısız devlet” tanımı çerçevesinde betimlenebilmekte ve bu yapılar küresel/bölgesel barış ve refaha zarar verebilecek birer istikrarsızlık unsuru ya da tehdit olarak ele alınabilmektedir. Tehdit olarak görülen devletlere askeri ya da siyasal anlamda müdahale edebilme meşruiyeti sağlayabiliyor olması, başarısız devlet yaklaşımının bu denli sıkça kullanılıyor olmasının en açık nedeni olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, tanımın “objektif” kriterlere dayandırılmadığı ve neredeyse aynı tür örneklerde dahi farklı uygulamalara başvurulmasıyla, başarısız devlet yaklaşımının meşruiyeti üzerinden kendi dış politika hedeflerine uygun hareket etmeye çalışan devletlerin çıkarlarını yansıttığı ifade edilmektedir (Manjikian, 2008: 335-357). Örneğin, Belucistan Eyaleti'nde yaşanan siyasal ayrılıkçılık girişimi ile mücadele eden Pakistan, ABD ve genel itibarıyla Batı tarafından başarısız devlet yaklaşımı çerçevesinde ele alınmazken, Darfur ekseninde aynı tür bir sorunla karşı karşıya olan Sudan “başarısız devlet” tanımı ekseninde uluslararası barış ve istikrara tehdit olarak betimlenmektedir (Brooks, 2005: 1159-1196). Bu durum, kavramın ciddi anlamda “siyasal” ve “dış politika çıkarlarına eklenmiş” doğasını yansıtmaktadır.

Başarısız devlet oldukları belirtilerek büyük bir bölümü Afrika ve Asya kıtalarında olmak üzere birçok ülkeye askeri ya da insani müdahalede bulunulmuştur. Somali, Liberya, Irak, Afganistan, Mali ve Bosna-Hersek bunlardan bazılarıdır (Yoo, 2011: 96). Ne var ki, bu noktada kavrama ilişkin bir

başka eksiklik ortaya çıkmaktadır. Başarısız devlet yaklaşımı, dünyanın çeşitli bölgeleri arasındaki tarihsel, toplumsal, siyasal ve kurumsal gelişim düzeyleri arasındaki farklılıkları da dikkate almayan bir içerik sunmaktadır. Yani tanım, tek bir gerçekliği “doğru” ve “kabul edilebilir” olarak gördüğü gibi, bölgesel eşitsizlikleri ve dengesizlikleri de yadsımaktadır. Örneğin, Haiti ve Somali ya da Afganistan ile Liberya aynı tanım ekseninde irdelenmekte ve bu ülkelerde istikrarın sağlanabilmesi için, aynı “çözüm reçetesi” (modern ulus devlete referansla) sunulmaktadır. Bu reçetenin uygulanması esnasında ortaya çıkan ve bölgesel farklılıklardan hareketle beliren sorunlar ise göz önünde bulundurulmamaya çalışılsa da istikrarsızlığın devamlılığında etkin birer husus olarak belirmektedir. Uluslararası istikrarın ve güvenliği sağlanması noktasında Batı’nın öngördüğü ve evrensel olarak betimlediği ulus devlet yaklaşımına alternatif olacak ve refah içerisinde istikrarı sağlayacak farklı bir örgütlenme tarzının ortaya çıkmamış olması da ulus devlet yaklaşımının siyasal örgütlenme anlayışı bağlamındaki hegemonyasını devamlı kılmaktadır (Call, 2008: 1491-1507). Başarısız devlet yaklaşımı ve bu yaklaşımın beraberinde getirdiği müdahaleci anlayış da ortaya çıkabilecek alternatifleri engelleme ve böylece Batılı anlamdaki devlet aygıtının hegemonyasını sürekli kılma anlamında önemli bir katkı sunmaktadır (Verhoeven, 2009: 407-410). Yani ulus devlet kavramının evrenselliği ve başarısız devlet yaklaşımının meşruiyeti arasında karşılıklı bir ilişki, hatta bağımlılık bulunmaktadır.

Modern ulus devletlerin kuruldukları topraklar üzerinde yaşayan halka sağladığı güvence ve hizmetler bulunmaktadır. Bunların en başında da güvenlik gelmektedir. Toplumun iç ve dış tehditlere karşı korunması modern devletlerin en önemli görevidir. Nitekim *Max Weber*, devleti, “sınırları belli bir toprak parçası üzerinde şiddet kullanma tekeline sahip bir siyasal örgütlenme” (Weber, 1946: 78) olarak tanımlamıştır. Devletin topluma sağladığı olanaklar ise “kamusal olanaklar” bağlamında ele alınmakta ve eğitim, sağlık, altyapı yatırımları gibi başlıklar çerçevesinde sıralanabilmektedir. Modern devlet, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan toplum nezdinde “yönetim meşruiyetine” sahip, aynı toplumun güvenliğini sağlayan, toprakları üzerinde etkin ve sürekli bir egemenlik kurabilmiş ve aynı zamanda kendi toplumunun kamusal ihtiyaçlarını karşılayabilme yeterliliğine sahip bir siyasal kurumsallaşma olarak tanımlanmaktadır.

Başarısız devlet yaklaşımı ise, modern devletin sahip olması gereken ve belirtmiş olduğumuz özelliklerden bazılarını, önemli bir bölümünü ya da tamamını yerine getiremeyen devletler için öngörülmuş bir tanımlama olarak belirlemiştir (Helland ve Borg, 2014: 877-897). Bu yaklaşımın “uluslararası literatüre” ancak Soğuk Savaş’ın bitişi sonrası girmiş olmasının nedeni ise “çift kutupluluğun” yarattığı sistemsel güç dengesi ve istikrar üzerinden açıklanabilir. Nitekim ABD ile SSCB arasındaki denge dünyanın çeşitli bölgelerinde beliren ve bugün “başarısız devlet” tanımı çerçevesinde değerlendirilebilecek ülkelere müdahale edilmesini güçleştirmiştir. Yine de, Soğuk Savaş döneminde de, özellikle Afrika ve Latin Amerika’da ABD ve SSCB’nin

doğrudan ya da dolaylı olarak müdahil olduğu devletler olmuştur (Schmidt, 2013). Angola, Küba ve Guatemala bu devletlerden bazılarıdır. Ne var ki, bu dönemde başarısız devlet adı altında bir tanımlama mevcut değildi.

SSCB'nin dağılması sonrası çift kutupluluğun yarattığı güç dengesinin ortadan kalkması ve ABD'nin öncülüğündeki Batı Dünyası'nın küresel işleyişi kendi siyasal, ekonomik, kültürel ve ideolojik değerleri ekseninde değiştirmeyi arzulaması; gerek SSCB'nin güdümünden kurtulan ülkelerin, gerekse de Batı Dünyası için önemli olan bölgelerin/ülkelerin Batı'nın sistemsel hegemonyasına eklenmesi gerektiği düşüncesini ortaya koymuştur. Böylece, özellikle ABD, kendi liderliği ekseninde betimlenen Batı hegemonyasını kurumsallaştırmak için daha müdahaleci bir anlayışa yönelmiş ve gerek bu hegemonyaya karşı çıkan, gerekse de istikrarlı bir ulus devlet yaratma yönünde sorunlar yaşayan ülkelere yönelik "başarısız devlet" yaklaşımı benimsenmiştir (Nay, 2013: 1-16). Bu yaklaşım bağlamında ele alınan ülkelerin önemli bir bölümünün eski birer "sömürge" olan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan Afrika ve Asya ülkeleriyle, ABD'nin yanı başındaki Orta Amerika ülkeleri olduğu görülmektedir. Başarısız devlet yaklaşımı, çeşitli coğrafyalarda "farklı ya da benzer sebeplerden dolayı önemli görülen", "ciddi toplumsal/siyasal sorunlarla karşı karşıya olan", "topraklarının bir bölümü ya da tamamı üzerindeki kontrolünü yitiren", "sorun yaratan ya da yaratma potansiyeli olan" ülkelere yönelik olarak izlenecek askeri, siyasal ya da insani müdahaleleri kavramsal anlamda meşrulaştıran bir araç olarak kullanılmak istenmiştir (Yoo, 2011: 100-104). Toprakları üzerindeki güç tekelini yitiren, kamu hizmetlerini sunma konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıya olan ve topraklarının belli bir bölümünde ya da tamamında sürekli ve etkin egemenlik kriterini karşılayamayan ülkeler, "işlemeyen" ülkeler olarak görülmektedir (Kraxberger, 2007: 1057). Bu ülkelere ekonomik, siyasal, insani ve hatta gerekirse askeri anlamda "müdahale" edilmesi "başarısız devlet" yaklaşımının uluslararası politikaya eklenmesi ile meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada göz önünde bulundurulmayan en önemli hususlardan biri, özellikle Afrika'da yer alan ve neredeyse tamamı eski "sömürge" olan ülkelerin, sömürge oldukları dönemin mirası olarak görülebilecek toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenlerle, daha bağımsızlıklarını ilan ettikleri günden itibaren kaçınılmaz bir şekilde istikrarsızlığı içselleştirmiş olmalarıdır. Bu ülkelerde klan ya da kabile aidiyetlerinin ve bölgesel kimliklerin, ulusal kimliğin önünde gelmesi ve ekonomik ya da siyasal işleyişin bu doğrultuda şekillendirilmesi, modern ulus devlet anlayışını içselleştirmenin bahsedilen devletler için çok zor bir sürece işaret ettiğini kanıtlamaktadır.

Batı tarafından inşa edilen modern devlet anlayışına uygun hareket etmeyi reddeden ya da buna uygun hareket etmekte büyük sorunlarla karşı karşıya kalan devletlerin, müdahale edilmesi gereken birer "tehdit" olarak görüldükleri, ABD'nin 2002 yılında yayınladığı "*Ulusal Güvenlik Belgesi*"nde açıkça ifade edilmiştir (Boas ve Jennings, 2007: 477). Ancak hangi devletlerin "başarısız" olduklarının tespit edilmesi noktasında politikacılar, siyaset

bilimciler, askerler ve ekonomistler arasında bir eşgüdüm yoktur (Howard, 2008: 125-146). Bunun yanı sıra, devletlerin birbirlerinden farklı ve değişken çıkarlara sahip olmaları da tanımın muğlâklığını ve uygulanması hususundaki kafa karışıklığını arttırmaktadır. Başarısız devlet yaklaşımının, aynı sorunları yaşayan farklı ülkelere yönelik olarak objektif bir şekilde kullanılmaması, bu belirsizliğin yansımasıdır. Darfur Meselesi ile anılan Sudan'ın başarısız bir devlet olarak betimlenmesine karşın, *Biafra*'daki ayrılıkçı hareket ve *Boko Haram*'ın geniş çaplı saldırıları ile karşı karşıya olan Nijerya'nın bu çerçevede değerlendirilmemesi buna bir örnektir (International Crisis Group, 2014).

Başarısız devletin tanımı yapılırken göz önünde bulundurulmuş en önemli hususlar, *Fund For Peace (FFP)* tarafından her yıl yayınlanan "*Failed States Index (FFP-Başarısız Devletler İndeksi)*" oluşturulurken göz önünde bulundurulmaktadır (Call, 2008: 1495). Nüfus yoğunluğunun yarattığı sorunlar, gayrisafi milli hasıladaki dramatik düşüş, artan beyin göçü, toplumun geniş kesimlerinin ya da belli bir bölümünün uygulanan baskı ile siyasal işleyiş dışında tutulması, ülkenin belli bir bölgesinde ya da bazı bölgelerinde devlete karşı silahlanan gerilla gruplarının ve savaş lordlarının komutasında oluşturulmuş silahlı unsurların varlığı, toplumu oluşturan farklı etnik, dinsel ya da bölgesel kimlikler arasında tarihten ileri gelen sorunlar bulunması, bazı etnik/dinsel grupların sürekli olarak fakirleşmesi, artan yolsuzluk, yoğun insan hakları ihlalleri, toplumsal/siyasal elitlerin sahip oldukları kimliklere referansla devleti yönetmeye çalışmaları ve böylece devleti belli bir grubun ya da bazı grupların kontrolünde şekillenen bir siyasal varlık haline getirmeleri gibi faktörler FFP'nin "başarısız devletler indeksini" oluştururken göz önünde bulundurduğu faktörlerdir (Van Veen, 2011: 1-3).

Başarısız devlet, birçok alt başlığı da bünyesinde bulunduran bir "genel çerçeve" olarak değerlendirilebilir. Bu genel çerçeve içerisindeki kavramlar kimi zaman yalnızca eşanlamlı sözcükler olarak görülebilecekken, kimi zaman da çok küçük nüans farklılıkları üzerinden tanımlanmaktadır. Bu alt başlıklardan birincisi ise "zayıf devlet (weak state) ya da çöküş halindeki devlet (failing state)" olarak bilinen adlandırmadır. Zayıf ya da çöküş halindeki devlet, merkezi hükümetin kendi toprakları içerisindeki "kamu düzenini" ve "güvenliği" sağlama noktasında yetersiz kaldığı, sınırlarını istikrarlı bir şekilde kontrol edemeyen, kamu hizmetlerini etkin ve sürekli bir şekilde sunamayan ya da sunacak bir kurumsallaşmaya sahip olmayan ve anayasal/yasal bir temeli olmayan içsel sorunlarla uğraşmak zorunda kalan ülkeleri tanımlamaktadır. Bu devletler, ekonomik anlamda oldukça zayıf bir performans göstermekte, gelir dağılımı dengesizliğine sahne olmakta, insani gelişmişlik açısından düşük bir düzeyde kalmakta ve ülke içerisinde nüfus hareketlerine sahne olabildiği gibi, ülke dışına da yoğun bir şekilde göç vermektedir (Newman, 2007: 463-488).

Literatürde, bu ülkelerin karakteristik özellikleri arasında gösterilen başka hususlar da bulunmaktadır. Merkezi yönetimin kontrolünün zayıfla-

dığı, siyasal meşruiyetini kaybettiği ve kamu düzenini sağlamakta güçlük çektiği bölge ya da bölgelerde beliren alternatif siyasal/askeri güç odakları bunlardan biridir. Bu odaklar, silahlı terör eylemleri ile devlete karşı mücadele yürütebilirler. Silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı ile çeşitli örgütlü suçlara karşı etkin bir mücadelenin yürütülememesi ve ülkenin uluslararası suç şebekeleri ile anılan bir bölge haline gelmesi bir diğer “zayıflık” ya da “çöküş sürecine girildiğinin” göstergesidir (Rotberg, 2003: 2-4). Bunun yanı sıra, ekonomik/teknolojik yetersizlikler ve siyasal meşruiyet kaybına paralel olarak devletin topraklarının bir bölümü ya da tamamında “kamu hizmetlerini verme konusunda sorunlarla karşılaşması önemli bir “çöküş” göstergesidir. Ulaştırma alanında yapılamayan yatırımlar, eğitim sisteminin çağın gereklerine uygun olarak yenilikçi ve toplumun tamamına hitap edecek bir kapsama kavuşturulamaması ve salgın hastalıklara, kolaylıkla müdahale edilebilecek sorunlara çözüm bulamayan sağlık sektörü devletin zayıf olduğunu ve çöküş sürecine girdiğini kanıtlayan diğer hususlardandır (Patrick, 2006: 7-12). Başarısız devletler ana başlığı altında değerlendirilen tanımlamalar içerisinde en geniş kapsama sahip olan, zayıf ya da çöküş sürecindeki devletlere, dünyanın çeşitli bölgelerinden çok sayıda örnek verilebilir. Tabii bu ülkeler arasında da kavramın içeriğinde ifadesini bulan çöküş/zayıflık belirtileri anlamında farklılıklar bulunmaktadır. Afrika, Asya ve Orta/Latin Amerika zayıf devletler anlamında ön plana çıkmaktadır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Mali, Kırgızistan, Kolombiya, Guatemala, Ukrayna ve Irak bu ülkelerden bazılarıdır (Carment ve Samy, 2012).

Başarısız devlet sözcüğü, yaklaşıma ilişkin genel bir çerçeve olarak değerlendirildiği gibi, ayrıca belli bir duruma da vurgu yapmakta ve bu yönüyle “zayıf” ya da “çöküş sürecine giren” devlet tanımından ayrılmaktadır. Yani bu sözcük hem yaklaşıma ilişkin genel çerçeveyi çizmekte hem de yaklaşım içerisinde değerlendirilen bir durumu anlatmaya çalışmaktadır. Buna göre, içerisinde barındırdığı farklı toplumsal grupların aynı devlet çatısı altında yaşama konusunda anlaşamadığı, yoğun şiddet görünümüleriyle beliren bir iç savaşa sürüklenmiş, topraklarının belli bölümlerinde “de facto” bağımsız siyasal yapılar beliren, silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığının normal bir hale büründüğü ve bu suçları işleyenlerin siyasal işleyiş üzerinde ciddi bir etkinliğinin olduğu, yasama ve yargı organlarının işlemediği ülkeler “başarısız” devlet olarak görülmelidir (Kraxberger, 2007: 5-9). Bu hususlara, para biriminin değerindeki aşırı düşüş, dış yardım almadan ayakta kalamayacak bir ekonomik görünüm, eğitim, sağlık ve diğer kamu hizmetlerinin devletin kontrolünden çıkarak birbirlerinden farklı çıkarılara ve beklentilere sahip belli gruplar tarafından verilmeye başlanması gibi faktörler de eklenebilir. Tüm bu olumsuzluklara karşın “başarısız (failed) devlet” olarak adlandırılan yapılarda, çok zayıflamış ve birçok yönden meşruiyetini yitirmiş olmasına karşın devlet halen varlığını sürdürmektedir. Somali, Afganistan, Güney Sudan, Yemen, Suriye gibi ülkeler, “başarısız devlet” kategorisi çerçevesinde değerlendirilebilir (Dowd, 2012: 1-5).

Çökmüş (collapsed) devlet ise, başarısız devlet tanımında geçerli olan tüm belirtilerin yaşanması sonrasında “devlet” varlığının tamamen ortadan kalkması ve devlete ait topraklar ile o devlet çatısı altında yaşayan halkın/halkların belli güç odaklarının ya da “savaş lordlarının” kontrolüne girmesi anlamına gelmektedir (Ottaway, 2002: 1001-1023). Devlet otoritesi tamamen ortadan kalktığı için ülke toprakları her türlü yasadışı faaliyet için elverişli bir görünüm kazanmakta, özel çıkarlar peşinde koşan belli üç odaklarının ya da savaş lordlarının birbirleriyle olan silahlı mücadelelerine sahne olmakta ve bu mücadeleler “sınıraşan” göç hareketlerine ve terör faaliyetlerine kapıyı aralamaktadır (Call, 2008: 1501-1504). Çökmüş devletlerde, toplumun güvenliğinden, siyasal istikrardan, siyasal meşruiyetten ve kamu hizmeti sunulması gibi hususlardan söz etmek mümkün değildir. Yine de, örneklerden hareketle, bu devletlerde topyekun bir anarşinin, kuralsızlığın olduğunu söyleyemeyiz (Heilbrunn, 2006: 135-150). Nitekim devletin çöküşüne paralel olarak beliren güç odakları/savaş lordları, kontrol altında tuttukları bölgeleri “fiili” olarak ilan ettikleri kurallar çerçevesinde yönetmekte ve hatta bazı kamu hizmetlerini de sunar hale gelmektedir. Çökmüş devletler, tıpkı başarısız devletlerde olduğu gibi, terör faaliyetlerine kaynaklık ettikleri için küresel/bölgesel güçler tarafından uluslararası güvenliğe ve barışa yönelik “büyük tehdit” olarak görülmekte ve belli ülkeler tarafından bu ülkeye askeri, siyasal ya da insani anlamda müdahale edilmektedir. Bu konuda beliren en önemli problem ise, bu müdahalenin kapsamı, süresi ve hangi aktörlerin dahil olacağı noktasında, BM nezdinde sıklıkla anlaşmazlık ile karşılaşılıyor olmasıdır (Goodman, 2006: 107-141). Zira “çökmüş” ya da “başarısız” devletlere müdahale etmek isteyen aktörler, genellikle o ülkede çıkarları olan ya da ülkenin konumlandığı bölgede etkinliğini arttırmak isteyen ülkeler olmaktadır. Çökmüş devletlere sıklıkla rastlanmaz. Ancak 1991-2004 arası dönemde Somali, 2001’de yaşanan operasyonun ardından Kabil’de bir hükümet oluşturulana kadar Afganistan ve 2003’te yaşanan işgalin ardından Bağdat’ta bir hükümet kurulana kadar Irak, “çökmüş” birer devlet görünümündeydi (Rotberg, 2003: 6).

Bosna-Hersek’in Mevcut Siyasal Görünümü

Nüfusun çoğunluğunu Müslüman Boşnakların oluşturmasına rağmen, Boşnak nüfusun oranının ülkede yaşayan Sırp ve Hırvat nüfusun çok üzerinde olmaması ve Boşnakların dışında Sırp ve Hırvatların da topraklarının belli bölümünü kendi “anavatanları” olarak gördüğü Bosna-Hersek, Yugoslavya’nın dağılması esnasında büyük çaplı bir iç savaş yaşamıştır.¹ Yüzbinin üzerinde insanın hayatını kaybettiği ya da yüzbinlercesinin zorunlu olarak ülke dışına çıktığı bu iç savaş, etnik ve dinsel (Boşnaklar Müslüman, Hırvatlar Katolik ve Sırp da Ortodoks Hıristiyan’dır) kimliklerin yarattığı top-

¹ Sorunun tarihsel gelişimi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol ve Abdurrahman F. Aydın, “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar (1919-1939)”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt I: Tarih, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ (der.), Ankara, Karam&Vadi Yayın., 2006, s. 641-654; Mehmet Seyfettin Erol, “Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt I: Tarih, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ (der.), Ankara, Karam&Vadi Yayın., 2006, s. 666-683.

lumsal farklılıkların ve bu farklılıklar üzerine temellendirilmiş irredentist siyasal emellerin nasıl meşrulaştırılmaya çalışıldığını açıkça göstermektedir (Veremis, 2014: 262-270). Bu iç savaş, tıpkı Yugoslavya'yı oluşturan diğer kurucu cumhuriyetler gibi kendisinin de bağımsız bir ulus devlet kurmaya hakkı olduğunu ifade eden Boşnaklar ile bu bağımsızlık girişimini engellerek Yugoslavya'yı Sırp kimliğinin kontrolünde yaşatmayı planlayan *Slobodan Milosevic*'in karşı karşıya geldiği bir mücadele olmuştur. Bosnalı Hırvatlar ise yaşadıkları toprakların, Hırvatistan'a bağlanması yönünde bir çaba ortaya koymuş, ancak savaşın sonlarına doğru, gerek uluslararası aktörlerin baskıları, gerekse de Yugoslav Ordusu ile Bosnalı Sırpların geniş çaplı saldırılarına paralel olarak Boşnaklar'a daha yakın durmuşlardır. Yine de bu durum, Bosnalı Hırvatların, Bosna-Hersek'i kendi devletleri olarak bütüncül manada meşrulaştırdıkları anlamına gelmemelidir.

Doğu Bloğu'nun ortadan kalkması sonrası SSCB'nin yanı sıra Çekoslovakya ve Yugoslavya gibi "sosyalizmin kimlik talebini perdelediği" federal devletlerin dağılmasının doğal karşılığı olması (Bookman, 1994: 175-187), Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığına kavuşan diğer devletlerde olduğu gibi Bosna-Hersek'in bağımsızlığının da doğal karşılığına yol açmıştır. Tarihsel ve kimlik tabanlı sebeplerle Sırlara yakın duran ve kendisi de "federal" bir devlet olup her daim dağılma tehlikesini yakından hissedilen (o dönemde kendi topraklarında yer alan Çeçenistan'ın bağımsızlığını engellemek için ciddi çaba içerisindeydi) Rusya ile yine federe bir devlet olan ve benzer sorunlarla boğuşan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi, İç Moğolistan, Tayvan, vb.) Çin, Yugoslavya'nın parçalanması sürecine ve Bosna-Hersek de dâhil olmak üzere tüm bağımsızlık hareketlerine "kendi sorunlarına emsal olabileceği" gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.

AB, Yugoslavya'yı oluşturan diğer federe birimlerin olduğu gibi Bosna-Hersek'in de "bağımsız bir devlet" olma hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. Hatta Yugoslavya'nın parçalanma sürecini Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık ilanlarını "derhal" kabul eden Almanya'nın hızlandırdığı da belirtilmektedir (Lucarelli, 1997: 65-91). Ancak bu dönemde ekonomik bir entegrasyon girişiminden "siyasal" bir bütünleşme girişimine dönüşüyor olmanın sancuları ile uğraşan, SSCB'nin dağılması sonrasında ABD ile olan sistemsel müttefiklik ilişkisine dair büyük çaplı sorgulamalara sahne olan ve Washington'dan bağımsız bir tutum izlenmesi yönünde düşüncelerin ifade edildiği AB, sınırlarının yanı başında yaşanan iç savaşa, istediği şekilde müdahil olamamış ve yaşanan insani felaketi engelleyememiştir (Rodt ve Wolff, 2012: 138-141). Bu durum, AB'nin prestijine ciddi bir darbe vurduğu gibi, ABD'den bağımsız hareket etme yönündeki istekliliği de geri plana itmiştir. I. Körfez Savaşı'nın yarattığı maliyet ve Somali'deki başarısızlık sonrası daha az müdahaleci bir yaklaşım benimseyen ABD ise, Bosna'daki iç savaşın bir insanlık dramına dönüşmesi, AB'nin etkisiz kalması ve Temmuz 1995'te "*Srebrenica*"da yaşanan ve bugün "soykırım" olarak adlandırılan gelişmenin ardından Bosna-Hersek'teki soruna müdahil olmuştur. Deneyimli diplomat *Richard Holbrooke*'un çabalarıyla savaşın durdu-

rulmasını ve Bosna-Hersek'e belli bir toplumsal/siyasal istikrar kazandırılmasını hedefleyen "Dayton Antlaşması" 1995 yılı içerisinde imzalanmıştır (Muhic, 2015: 2).

Dayton Antlaşması, Bosna-Hersek'te savaşı sona erdirmeye anlamında başarılı olmuştur. Ancak bu konuda gösterdiği başarıyı ülkeye siyasal istikrarı ve gelişimi getirme bağlamında sağladığını söylemek mümkün değildir. Zira etnik/ulusal kimlikler üzerinden şekillenen savaşları durdurmak ve bütüncül bir ortak (üst) kimlik geliştirmek zaten çok zordur. Üstelik Bosna-Hersek'teki süreç, ciddi anlamda uluslararasılaşmış olmasının yanı sıra, Bosnalı Sırp ve Bosnalı Hırvatların kendi ulusal kimliklerinin yansımaları bulduğu birer devletleri olması, buna karşın Boşnakların da kurulan bu yeni devleti kendi ulusal kimliklerine entegre etme çabası içerisinde olması nedeniyle daha da çetrefilli bir hale gelmiştir (Sarajlic, 2012: 367-381). Bosna-Hersek'teki insani/siyasal krizin sonlandırılması aciliyet arz ettiği ve hem Washington hem de Brüksel'in bu bağlamda bir başarıya ihtiyacı olduğu için Dayton Antlaşması'nın öngördüğü yönetsel statü üzerinde çok detaylı çalışmaların yapıldığı söylenemez. Nitekim bu antlaşmanın önceliği akan kanın durdurulmasıydı.

Dayton Antlaşması'nın yarattığı Bosna-Hersek etno-federalizm ekseninde şekillendirilmiştir (Wise, 2014). Yani ülkenin yönetim biçimi etnik kimliklere referansla kurgulanmış federe birimler ve hatta onların da içerisinde yer alan ve yine bölgenin etnik yapısı özelinde şekillendirilmiş, siyasal/yönetsel özerkliğe haiz alt yönetsel birimler olan kantonlar çerçevesinde düzenlenmiştir (Keil ve Kudlenko, 2015: 471-489). Bu yönetim yapısı aracılığıyla farklı çıkarlara ya da hedeflere sahip ve birbirleriyle sorun yaşayan toplumsal kimliklere, yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde, kendi yöneticilerini seçecekleri ve yerel işleyişi kendi arzularını şekillendirebilecekleri toplumsal, ekonomik ve siyasal bir özerklik çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Böylece farklı toplumların (özellikle de Sırp ve Hırvatların), anavatana bağlanma yönündeki ayrılıkçı talepleri bastırılarak Bosna-Hersek'e olan bağlılıkları korunmak istenmiş ve yerel faktörlerden kaynaklanacak bir çatışmanın çıkması ihtimali ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Çatışmaları sonlandırmaya yönelik bu çaba büyük bir başarıya işaret etmektedir. Zira Dayton sonrası süreçte Bosna topraklarında toplumlararası bir silahlı çatışma yaşanmamıştır. Ne var ki, Dayton Antlaşması ile yaratılan devlet aygıtı, "çevre" olarak ifade edebileceğimiz "kurucu" federe devletlere, özerk bölgelere ve hatta kantonlara büyük çaplı bir yönetsel/siyasal yetki veren, bölgesel yönetimleri "etnik" bağlamda meşrulaştıran, merkezi yönetimin siyasal, ekonomik ve hatta güvenlik eksenindeki yetkilerini sembolik bir çerçeveye indirgeyen bir görünüm yaratmıştır. Bu minvalde, Bosnalı Sırp, Bosnalı Hırvat ya da Müslüman Boşnak gibi "alt kimlikler", Bosna-Herseklik "üst" kimliğinin önüne geçmiş ve bu durum antlaşmanın öngördüğü hukuki altyapı sayesinde konsolide olmuştur (Belloni, 2009: 355-375). Çatışmaları durduran ancak toplumlararası gerginliği engelleyebilmek için yönetsel duvarlar ören Dayton Antlaşması, ülke nüfu-

sunun neredeyse tamamını oluşturan ve birbirleriyle olan ilişkilerini anlaşmazlık ve hatta rövanşizm özelinde kurgulamış etnik kimliklerin kendilerine özgü taleplerinin ortadan kaldırılmasını sağlayamamıştır (Bieber, 2006: 15-31). Nitekim federe, özerk ya da kanton düzeyinde kimlik taleplerini yaşatan ve meşrulaştıran toplumlar, merkezi hükümete ihtiyaç duymadıkları, bir araya gelerek gerçek bir siyasal birlik oluşturamayacaklarını düşündükleri ve Sırp ile Hırvatlar özelinde anavatanlarına bağlanma, Boşnaklar özelinde ise ülkeyi kendi kimlikleri üzerine temellendirme hedefinden vazgeçmedikleri için süreç sağlıklı işlememektedir.

Bosna-Hersek, *Bosna Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska)* ve Boşnaklar ile Hırvatların oluşturduğu *Bosna-Hersek Federasyonu*'ndan oluşan iki federe birim ve *Brcko* özerk bölgesinden oluşmaktadır (Oellers-Frahm, 2005: 179-224). Bunun yanı sıra, Bosna-Hersek Federasyonu içerisinde, her birinin kendisine ait hükümeti ve parlamentosu bulunan 10 kanton yer almaktadır. Bu kantonlardan bazıları tek bir etnik grubun yoğun olarak yaşadığı topraklardan oluşurken, bazıları da kendisine ait “özel” anayasal/yasal haklarla donatılmış çok etnikli bir yönetim anlayışına yaslanmaktadır. Bosna Sırp Cumhuriyeti içerisinde 63, Bosna-Hersek Federasyonu içerisinde ise 74 belediye yer almaktadır ve bu belediyelerin her birinin de, tıpkı kantonlar gibi, kendilerine ait güçlü/meşru yerel yönetim organları bulunmaktadır. Bosna-Hersek'te “resmi (hukuki)” statüye büründürülmüş 4 büyük şehir (*Sarajevo, Doğu Sarajevo, Banja Luka ve Mostar*) vardır (Jahic, 2015: 143-163). Bu şehirler yönetim statüsü itibarıyla belediyeler ile federe birimler arasında bulunmakta ve bunların da kendilerine özgü yasaları, hükümetleri ve yönetsel organları vardır. Dayton'un kurguladığı yönetim anlayışı, onlarca hükümet, yüzlerce bakan ve binlerce parlamenterisi içerisinde barındıran, iç içe geçmiş ve yetki karmaşası yaratan çok sayıda yasal düzenlemeye yaslanan ve her bir yönetim biriminin “özerkliğinin” altını kalın çizgilerle çizerek, merkezin “çevre” üzerindeki etkisini büyük oranda azaltan bir içeriğe sahiptir. Bosna-Hersek merkezi hükümetinin meşruiyetini ve etkinliğini önemsizleştiren, hatta görünmez kılan, ülkeyi büyük çaplı bir bürokratik karmaşaya sürükleyen ve genel itibarıyla “etnik (ulusal) kimliklerin” özerkliklerini korumayı ve siyasal anlamda güçlendirmeyi referans alan bu etno-federal girişimin Batılı anlamda “modern devlet” yaklaşımına uygun bir Bosna-Hersek yaratılmasını imkânsız hale getirdiği görülmektedir.

Yönetim yapısı etno-federal bir bağlamda şekillendirilmiş ve yine etnik/ulusal kimliklere uygun bir yerel yapılanmaya sahip olan Bosna-Hersek'te, siyasal işleyiş, doğal olarak etnik milliyetçi partilerin kontrolünde şekillenmektedir (Toal ve Maksic, 2011: 285-287). Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren *Milorad Dodik*'in liderliğindeki *Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı (SNSD)*, Bosna-Hersek Federasyonu'nda *Bakir Izzetbegovic*'in önderliğindeki Boşnak ulusçuluğunu yansıtan *Demokratik Eylem Partisi (SDA)* ve yine aynı entite içerisinde faaliyet gösteren ve Hırvat milliyetçiliğinin adresi olarak bilinen *Dragan Covic*'in liderliğindeki *Hırvat De-*

mokratik Birliği (HDZ) bu partilerin en önemlileridir (European Parliament, 2015). Ülkede çok etnikli partiler de bulunmaktadır. *Sosyal Demokrat Parti (SDP)* ve *Demokrasi Cephesi* bunların en bilinenleridir. Ne var ki, siyasetin kimlik üzerinden işliyor olması, bu partilerin etkinliğini azaltmaktadır.

Dayton Antlaşması'nın Bosna'nın yönetsel yapısı bağlamında öngör-
düğü ve bugün özellikle Bosna Sırp Cumhuriyeti tarafından ortadan kaldı-
rılması istenen bir başka sorun kaynağı ise "*Yüksek Temsilcilik*" ofisidir (Se-
bastian, 2012: 597-611). Antlaşmada öngörülen Yüksek Temsilci, Dayton
Antlaşması'nın uygulanmasını denetleyen "Barış Uygulama Konseyi"nin
Bosna'daki sivil temsilcisi olarak görev yapmaktadır. Daha önce BM nez-
dinde görev yapan Yüksek Temsilci, artık aynı zamanda AB'nin Bosna'daki
özel temsilcisi halini almıştır (Juncos, 2012: 58-75). 1997 yılında ortaya
konan Bonn Düzenlemesi (Szewczyk, 2010: 29-34) ile yetkileri arttırılan
Yüksek Temsilci'nin, seçilmiş ve atanmış isimleri görevden alma, seçimler-
den sonra sıklıkla yaşanan koalisyon pazarlıklarında tarafları masaya
oturtma yönünde inisiyatif alma, savunma/güvenlik, vergilendirme ve eko-
nomik reformlar ile adalet sistemi özelinde gerçekleştirilmesi planlanan
değişiklikler bağlamında merkezi (federal) hükümeti güçlendirecek adımlar
atılmasını sağlama gibi yetkileri bulunmaktadır. Nitekim ortak ordunun
(Morton, 2012: 512-532) ve istihbarat teşkilatının kurulması ve ekonomik
reformlar noktasında Yüksek Temsilci'nin önemli katkıları olmuştur. Özel-
likle de İngiliz devlet adamı *Paddy Ashdown* döneminde (2002-2006) Yü-
sek Temsilcilik Ofisi oldukça aktifti (Chandler, 2006: 17-38). Dayton Ant-
laşması ile yaratılan bu pozisyon, özellikle Bosna Sırp Cumhuriyeti ve Bos-
nalı Hırvatlar tarafından benimsenmemiştir. Hatta Bosna Sırp Cumhuriyeti
lideri Milorad Dodik, bu ofisin ortadan kaldırılması yönünde uluslararası
aktörlere ciddi bir baskıda bulunmuş (Chivvis, 2010: 63-65) ve Paddy Ash-
down'ın ardından bu ofisin daha düşük bir profil izlemesinde etkili olmuş-
tur. Bosnalı Sırp ve Hırvatların Yüksek Temsilcilik'e karşı çıkmasının en
temel nedeni, başta Ashdown olmak üzere bu pozisyona gelen tüm isimlerin
yönetsel/siyasal, ekonomik ve askeri anlamda Bosna-Hersek'in geleceği-
ne yatırım yapacak ve özellikle federal hükümeti güçlendirerek, federe bi-
rimlerden federal hükümete yetki/görev aktarımı yapılmasını sağlayacak
adımlar atılması yönünde çalışmasıdır. Bosna-Hersek'i kendi ulusal kimlik-
lerini temsil eden bir devlet olarak gören Boşnaklar, merkezi hükümeti
güçlendiren Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin varlığının devam ettirilmesini is-
terken, ayrılıkçı eğilimlere sahip Sırp ve Hırvatlar ise bu ofisin etkinliği-
nin azaltılmasını ve hatta bu ofisin lağvedilmesini talep etmektedir.

Bosna-Hersek Federal Hükümeti'nin karşı karşıya olduğu en önemli
meselelerden biri, ülke sınırlarının korunması ve denetlenmesi hususudur.
Nitekim özellikle Bosna Sırp Cumhuriyeti ile Sırbistan arasındaki sınır hat-
tında ve Bosnalı Hırvatların yoğun yaşadığı Hırvatistan sınırında, Bosnalı
devlet görevlilerinin de içerisinde yer aldığı ve silah, uyuşturucu ile insan
kaçaklığı ekseninde işleyen organize suç şebekelerinin oluşturulduğu
bilinmektedir. Merkezi hükümetin entiteler özelindeki siyasal denetiminin

çok zayıf olması, Dayton Antlaşması'nın imzalanmasının ardından geçen ilk yıllarda sınırların kontrolü ve özellikle yasadışı sınır geçişleri ve kaçakçılık gibi konuları ön plana çıkarıyordu. Nitekim Bosna'da görev yapmış en yetkin Yüksek Temsilci olarak bilinen Paddy Ashdown'un, Bosna-Hersek'in sınır güvenliğini sağlamak için rüşvet ve yolsuzluk ile mücadele ettiğini ve özellikle gümrük anlamında yetkin bir örgütlenme oluşturmaya çalıştığını biliyoruz. Ne var ki, bugün dahi Bosna-Hersek Federal Hükümeti'nin kendi sınırlarını denetleme konusunda etkili olmadığını ve bu hususta federe birimler ve hatta sınırların geçtiği kanton yönetimlerinin ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

Bosna-Hersek, merkezi ordu ve istihbarat teşkilatının dahi 2005 yılında oluşturulabildiği bir ülkedir (Morton, 2012: 512-532). Paddy Ashdown'un yoğun çabaları ve özellikle Bosna Sırp Cumhuriyeti üzerinde uyguladığı baskı neticesinde oluşturulabilen ortak ordu ve istihbarat teşkilatı, aynı zamanda AB'nin de gerçekleştirilmesini "koşul" olarak sunduğu bir husustu. Merkezi ordu ve istihbarat teşkilatının oluşturulması ve hatta Bosna Ordusu'nun özellikle Afganistan gibi bir ülkede "barış gücü"ne destek veren paydaşlardan biri haline gelmesi (Ministry of Defense and Armed Forces of Bosnia Herzegovina, 2011), Bosna-Hersek'in devlet kimliğini az da olsa güçlendiren bir gelişme olarak görülebilir. Ortak ordu hamlesiyle daha önce entiteler hatta kantonlar düzeyinde örgütlenmiş ve birbirlerinden ayrı bir teşkilatlanmaya sahip güvenlik birimleri birleştirilmiştir. Ne var ki, bugün gelinen noktada Bosnalı Sırp ve Hırvatların, bu orduyu tam manasıyla benimsedikleri söylenemez. AB'nin gerçekleştirilmesi yönünde Saraybosna ve Banja Luka üzerinde yoğun bir baskı uyguladığı "*polis reformunun (iç güvenlik reformu)*" bir türlü sağlıklı bir şekilde hayata geçirilemediği düşünüldüğünde, özellikle Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin tutumu açıkça görülebilir olmaktadır (Aitchison, 2007: 321-343). Nitekim tıpkı öncesinde ordu ve istihbarat kurumlarında olduğu gibi, polis teşkilatı da Dayton Antlaşması'yla ortaya konan entiteler, özerk yapılar ve kantonlar arasında bölünmüştür. Üstelik tüm bu yapılar içerisinde oluşturulmuş olan polis teşkilatları işleyiş ve yetki itibarıyla birbirlerinden bağımsızdır (Padurariu, 2014: 1-18). Bu durum, tüm ülkeye hizmet eden, işleyiş, yetki ile otorite itibarıyla sorunsuz ve toplumsal/siyasal anlamda meşru bir iç güvenlik kurumunun oluşmasını engellemektedir. Organize suç örgütlerinin Bosna-Hersek topraklarında rahat hareket ediyor olmasının en temel nedenlerinden biri de güvenlik alanında yaşanan bu yetki ve uygulama karmaşasıdır. AB'nin gerçekleştirilmesini istediği en önemli anayasal reformlardan biri olan polis reformuna ilişkin olarak, Bosna-Hersek'i oluşturan halkların/entitelerin henüz hazır olduğu söylenemez. Ortak ordu ve istihbarat teşkilatının oluşturulmasının ardından, kendi etnik/ulusal kimliklerine entegre olmuş en önemli güvenlik birimi olarak yerel polis teşkilatını gören ve anlaşmazlık içerisinde oldukları etnik/ulusal gruba mensup polisleri kendi topraklarında görmek istemeyen taraflar (özellikle de ayrılıkçı bir yapıya sahip Bosna Sırp Cumhuriyeti ve Bosnalı Hırvatların yaşadığı kan-

tonlar), polis reformunun gerçekleştirilmesini engelleme yönünde hareket etmektedir.

Dayton Antlaşması'yla, çatışan tarafları merkezi yönetimde (federal hükümet) eşit söz sahibi kılmak için yaratılan “Üçlü Başkanlık Konseyi” (Gavric, Banovic ve Barreiro, 2013)² de ülke genelini ilgilendiren konularda, hızlı ve etkin karar almayı engelleyebilmekte, kişisel sorunların ülke sorunlarının önüne geçmesine neden olabilmekte ve yönetimde süreklilik ve istikrar problemlerine yol açabilmektedir. Bu nedenle, bu konseyin de ortadan kaldırılması ve ülke genelinde gerçekleştirilecek özgür, eşit ve adil seçimlerle belirlenecek bir başkanın göreve gelmesi gerekliliği, AB tarafından, Bosna'da atılması gereken adımlar listesine eklenmiş durumdadır (European Commission, 2014). Benzer bir durum, Bosna-Hersek'te federal “yasama” organını oluşturan iki kademeli parlamento için de geçerlidir. Bosna-Hersek'i oluşturan entitelerde ayrı birer parlamento bulunmakta ve özellikle Bosnalı Sırp ve Hırvatlar, yerel düzeyde oluşturulmuş bu parlamentoları, kendi kimliklerine referansla oluşturulduğu için siyasal anlamda meşru görmektedir (Bosna-Hersek Federasyonu'nda kantonlar düzeyinde ve Brcko Özek Bölgesi'nde yerel parlamenter birimler bulunmaktadır). Merkezi düzeyde ise, Boşnaklar dışında kalan toplumlar tarafından meşruiyeti tartışılan *Milletler Meclisi* (üst kanat) ve *Temsilciler Meclisi* (alt kanat) olmak üzere iki ayrı parlamento bulunmaktadır. Her iki meclisin temsilcileri de entiteler düzeyinde yapılan seçimlerle belirlenmektedir (Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina, 2006). Ne var ki, federal anlamda kurgulanmış bu meclislerin ülke yönetimi ve özellikle anayasal, ekonomik ve güvenlik alanında atılması gereken adımlar atma noktasında çok da etkin çalıştıkları ve toplumsal/siyasal meşruiyet anlamında yerel meclislerin üstünde olduğu söylenemez. Bu durum, Bosna-Hersek'in siyasal bütünlüğünü ciddi anlamda zedeleyen bir görünüm yaratmaktadır.

Bosna-Hersek'te Anayasa Mahkemesi ve yargı organları üyeliği dahi kimlik üzerinden tespit edilmektedir. Nitekim 9 sandalyeden oluşan Anayasa Mahkemesi üyelerinin 4'ü Bosna-Hersek Federasyonu'ndan (2'si Hırvat, 2'si de Boşnak olacak şekilde), 2'si Bosna Sırp Cumhuriyeti'nden, 3'ü ise, ülkedeki uluslararası vesayeti yansıtacak şekilde, *AİHM* Başkanı tarafından Üçlü Başkanlık Konseyi ile istişare edilerek ve Bosna-Hersek vatandaşı olmayan isimlerden oluşmaktadır (Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina, 2006).

Bosna-Hersek'teki siyasal işleyişin reform iradesini yansıtabilme konusunda verimsiz bir görünüme sahip olması önemli bir meseledir. Bir baş-

² Üçlü Başkanlık Konseyi'nde Boşnak, Sırp ve Hırvat üyeler yer almakta ve her biri sırayla ve eşit süreyle başkanlık görevini üstlenmektedir. Konseyin üyeleri, Boşnaklar ve Hırvatlar için Bosna-Hersek Federasyonu içerisinde, Sırp için ise Bosna Sırp Cumhuriyeti'nden seçilmektedir. Seçimler sonrası üçlü başkanlık konseyine başkanlık etmeye başlayan temsilci, diğer iki temsilciyle de müzakere ederek, federal bakanlar kurulunu oluşturacak kişiyi (başbakanlık makamı) atar ve atanmış kişi de bakanlarını belirleyerek üçlü başkanlık konseyinin onayına sunar. Üçlü başkanlık konseyi, bakanlar kurulu olarak önerilen isimlerle ilgili olarak değişiklik talebinde bulunma hakkına da sahiptir.

ka sorun ise, ülkedeki siyasal yapının tamamıyla ülke nüfusunun çok büyük bir bölümünü oluşturan ve 1992-1995 arası birbirleriyle savaşmış etnik/ulusal kimliklere referansla şekillendirilmiş olmasıdır. Zira Bosna-Hersek'te *Romanlar* ve *Yahudiler* başta olmak üzere başka etnik gruplar da yaşamaktadır. Ancak nüfusları az olduğu ve çatışmanın tarafı haline geldikleri için, Dayton Antlaşması'nın öngördüğü yapı, onları siyasal işleyişin dışında kalan edilgen birer unsur haline getirmiştir. Bu durum, AİHM'nin de dikkatini çekmiş ve yapılan başvurular sonrasında Bosna-Hersek'teki "üçlü başkanlık konseyi"nin kaldırılması konusu AİHM tarafından talep edilmiştir (Claridge, 2010; European Court of Human Rights, 2009). Zira bu konseyin yapısı gereği, Bosna-Hersek vatandaşı olmalarına karşın, Romanlar ve Yahudilerin "devlet başkanı" olma şansı ortadan kalkmış olmakta ve siyasal hakları çiğnenmektedir. AİHM, ayrıca federal parlamentonun her iki kanadının seçiminde entite parlamentolarını ön plana çıkaran sistemin ve etnik kotaların kaldırılmasını, Bosna-Hersek vatandaşlığı özelinde, tüm vatandaşların, nerede yaşadıkları ya da hangi kökene sahip oldukları göz önünde bulundurulmadan istedikleri partiye ya da kişiye oy vermelerini sağlayacak bir sistemin oluşturulmasını talep etmektedir (European Court of Human Rights, 2009). Böylece Bosna Sırp Cumhuriyeti topraklarında yaşayan bir Boşnak, istediği partiye/kişiye oy verebilecek ve iradesinin önündeki yasal engel ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu durum, Bosna-Hersek Federasyonu'nda yaşayan bir Sırp için de aynen geçerli olacaktır. AİHM'nin aldığı bu kararlar, aynı zamanda AB'nin, Bosna-Hersek Hükümeti'nin acilen gerçekleştirmesi gereken yapısal reformlar arasında da yer almaktadır.

Bosna-Hersek, varolan büyük çaplı ekonomik problemler nedeniyle de büyük bir sıkıntı içerisinde. Ülke dış yardıma önemli oranda bağımlıdır (Zupcevic ve Causevic, 2009: 31-48). Dayton Antlaşması'nın oluşturduğu yönetsel yapının beraberinde getirdiği bürokratik karmaşa, yolsuzluk ve rüşvetin halen büyük bir problem olması, federal hükümetin serbest piyasa ekonomisine uyum yönünde gerekli adımları atma noktasında yetersiz kalması ekonomik problemlerin merkezinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra, ülkenin içinden çıkılmaz bir görünüme sahip bürokrasisi nedeniyle yabancı yatırım alma yönünde çok zorlanması ve iç savaşın yarattığı altyapı sorunlarının halen çözümlenememiş olması da ekonomik anlamda Bosna-Hersek'in büyük çaplı bir krizin içerisine sürüklenmesine neden olmuştur (CIA, 2016).³ Bu durum, anavatan ülkelerinin AB üyesi olması (Hırvatistan) ya da AB ile üyelik müzakereleri yürütüyor oluşu (Sırbistan) göz önünde bulundurulduğunda Hırvatlar ve Sırp'ların, Bosna-Hersek'e olan bağlılıklarını azaltan bir faktördür. Bosna-Hersek, toplumsal/siyasal konsolidasyon

³ Ülkede enflasyon eksi düzeyinde (-0,6) seyrediyor olsa da, işsizlik oranı %43,9'dur. Ayrıca nüfusun %17,2'si ülke için öngörülen ortalama fakirlik sınırının altında yaşamaktadır. Sanayi üretimindeki artışın yalnızca %2,6 olduğu ülkede yaklaşık 1,5 milyonluk bir işgücü bulunmaktadır. Ortalama yıllık büyüme hızı ise %2,1'dir. Bosna-Hersek'in ihracatına göz atıldığında komşu ülkeler ve AB üyeleri ön plana çıksa da, ülkenin genel itibarıyla tarım ürünleri ihraç ediyor oluşu, sanayi altyapısının yetersizliğini ve ekonomik çeşitlendirmeye gidilemediğini de açıkça betimleyen bir husustur.

için ihtiyaç duyduğu “başarı öyküsünü” ekonomik bağlamda yazamadığı için bütünlüğünü koruma anlamında zorluklarla karşı karşıyadır. Hatta Boşnakların önemli bir bölümünün dahi, tıpkı Bosnalı Sırp ve Hırvatlar gibi, ülkelerine olan inançlarını yitirerek AB üyeleri ve ABD başta olmak üzere, yurtdışına göç ettiklerini görüyoruz. Bu durum, özellikle genç işsizliğin yüksek olması nedeniyle (ILO, 2013), geleceğe dair büyük bir problem yaratmaktadır.

Bosna-Hersek, yakın çevresinde yaşanan bölgesel gelişmelerden de olumsuz etkilenmektedir. Kosova'nın bağımsızlık ilanı ve sonrasında Kosovalı Sırp ile Sırbistan'ın bunu tanımaması, bir yönüyle Bosna'nın istikrarını ve toprak bütünlüğünü de yakından ilgilendiren bir durum yaratmıştır. Zira Kosova'nın uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirildiğinde “tartışmalı” olduğu söylenebilecek bağımsızlık ilanının kabulü sonrasında, Bosna Sırp Cumhuriyeti de, aynı yolu izleyerek “bağımsızlık” ilanında bulunabileceğini belirtmeye başlamıştır (Toal, 2013: 155-204). Bosnalı Sırp'ların önemli bir bölümünün, hiçbir dönem kendilerini Bosna-Hersek'e bağlı hissetmedikleri, Bosna-Hersek kurumlarını toplumsal/siyasal anlamda meşru görmedikleri ve anavatana bağlanma isteği içerisinde oldukları dikkate alındığında, Kosova'nın bağımsızlığı sonrası Bosna Sırp Cumhuriyeti lideri Dodik tarafından sıkça dillendirilen, “ayrılık” talebi ülkenin geleceğini ilgilendiren büyük bir problem haline gelmiştir. Üstelik Bosnalı Sırp'ların bu talebi, Bosna-Hersek Federasyonu içerisinde Boşnaklar ile birlikte yaşayan Hırvatları da etkilemiş ve Bosnalı Hırvatlar da anavatana bağlanma ya da en azından Bosnalı Sırp'ların olduğu gibi kendilerine de ayrı bir entite oluşturulmasını talep etmeye başlamıştır (B92, 2014). Bu konuda, Sırp ile Hırvatların aynı paydada birleştikleri açıktır. Bu tavır, Boşnaklar ile Sırp ve Hırvatlar arasındaki uzaklığı daha da arttırırken, ülkenin toprak bütünlüğüne ilişkin ciddi bir tehlikenin de altını çizmektedir.

Son dönemde, özellikle *Tuzla* ve Sarajevo'da görülen, daha sonra da ülke geneline yayılan sokak gösterileri ve sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülmeye çalışılan toplumsal farkındalık eylemleri (Majstorovic, Zuckovac ve Pepic, 2015: 661-682), her ne kadar Bosna'ya bütüncül yaklaşan ve etnik/dinsel çizgilerin dışında Bosna-Hersek'in ekonomik ve sosyal sorunlarına dair bir farkındalık oluşturmak istese de, bu girişimlerin yolsuzluk, rüşvet ve kurumsal düzlemde beliren anti-demokratik yönetim anlayışına yönelik bir rahatsızlığı yansıttığı ortadadır. Her ne kadar, Bosna'nın ihtiyaç duyduğu “vatandaşlık bilincini” yaratmaya ve yaşatmaya yönelik önemli bir görünüm oluşuruyor olsa da, Bosna-Hersek'in Dayton ile oluşturulmuş yönetim yapısını reforme etme yönünde, toplumsal/siyasal elitler bağlamında ciddi ve bütüncül bir çaba gösterildiği söylenemez.

Bosna-Hersek: Zayıf ya da Çöküş Sürecindeki Bir Devlet Mi?

Eski Yugoslavya coğrafyasındaki devletlerin, gerek farklı etno-kültürel yapıdaki toplumları bünyelerinde barındırmaları, gerek varolan siyasal sınırların toplumların öngördüğü tarihsel ve sosyo-kültürel sınırlar ile uyumlaşmaması (Balfour ve Basic, 2010: 2-3), gerekse de ekonomik dönüşüm

sürecini tam manasıyla gerçekleştirememiş olmaları gibi nedenlerle (Murgasova, İlahi, Miniane, Scott ve Vladkova-Hollar, 2015), “kırılgan” bir yapıya sahip oldukları bilinen bir husustur. AB üyelik sürecinin beraberinde getirdiği ekonomik, siyasal ve genel itibarıyla kurumsal reformlar yoluyla bu kırılganlığı aşma yönünde önemli adımlar atılıyor olsa da, bazı ülkeler, kendi yapısal sorunları nedeniyle reform yönünde ciddi anlamda geri kalmış durumdadır. İşte, Bosna-Hersek de böyle bir ülkedir.

Dayton Antlaşması'nın, yerel/merkezkaç yönetim yapılarına verdiği vergi toplama, kendi hükümetine, parlamentosuna ve polis gücüne sahip olma ve hatta eğitim sistemini kendi toplumsal özelliklerine göre şekillendirme gibi haklar özelinde yerel yönetimleri, merkezi hükümetten neredeyse bağımsız hareket eden birimler haline getirmesi, merkezi hükümetin “kamu hizmeti sunma” ve “düzeni sağlama” gibi toplumsal meşruiyet kaynağı olarak değerlendirilebilecek özelliklerini ciddi anlamda zayıflatmıştır. Üstelik bu uygulama birbirleriyle anlaşmazlık içerisinde olan etnik kimlikler özelinde geliştirildiği için, toplumlararası zaten mevcut olan çatışma iklimi ortadan kaldırılmamış, hatta siyasal/yönetimsel bir bağlamda meşruiyet kazanarak konsolide olmuştur. Bu durum, Bosna-Hersek'te alınacak kararların ve reform yönünde atılacak adımların ülkenin hukuken de geçerli olan çok parçalı siyasal yapısına uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Hiç şüphesiz, bu durum, kamu düzenini sağlama ve hizmet sunma anlamında federal hükümetin elini kolunu bağlamaktadır. Bu görünüm, zayıf ya da çöküş sürecinde olan bir devletin özelliklerinden birini yansıtmaktadır.

Bosna-Hersek Hükümeti, ülke sınırlarını kendi istediği şekilde kontrol etme ve gerekli gümrük düzenlemelerini yaparak, kendi sınırları özelinde faaliyet gösteren organize suç örgütleriyle mücadele edebilme anlamında da “tek otorite” değildir. Nitekim Bosna-Hersek Federasyonu'nun, Hırvatistan ile olan sınır bölgesinde ve Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin Sırbistan ile olan sınırında, etno-kültürel ve siyasal nedenlerle, sınırların etkin bir şekilde denetlendiğini söylemek mümkün değildir. Hatta Bosna-Hersek Federasyonu'nun Hırvatistan ile olan sınır hattında görev yapan Hırvat asıllı sınır görevlilerinin, Hırvatistan ile bağlantılı çeşitli usulsüzlük ve yolsuzluk olaylarına adlarının karıştığı da bilinen bir gerçektir. Bosna-Hersek Federal Hükümeti, bu konuda istediği adımları atacak siyasal meşruiyete ve araçlara sahip olmadığı için, özellikle Yüksek Temsilci'nin bu bağlamda ön plana çıktığını görüyoruz. Böylece ülke yönetiminin süregelen “zayıflığı” açıkça gözler önüne serilmiş olmaktadır (UNDP, 2009).

Bosna-Hersek'in zayıflığını ya da her an çöküşe uğrayabilecek bir görünüm sergileyen yönetim yapısını hazırlayan husus, ülke içerisinde beliren ve çeşitli terör eylemleri ve “de facto” kontrol altına aldığı topraklarla merkezi hükümeti ortadan kaldırmaya yönelik savaş lordları ya da onların güdümünde hareket eden ayrılıkçı hareketler değildir. Nitekim bu ülkenin çöküş sürecini içselleştiriyor olmasının esas nedeni Dayton Antlaşması'nın öngördüğü anayasal ve yasal uygulamalar ve kurumlardır. Alt-yönetimsel

birimlere ve entitelere verilen haklar ve sorumluluklar, bu birimler özelinde toplumsal/siyasal meşruiyete sahip ve üstelik etnik çoğunluğa vurgu yapan isimlerin/aktörlerin gücünü ve uygulamalarını yasallaştıracak bir hukuki altyapının kurgulanmış olması, Bosna'nın çok kültürlü/toplumlu yapısını (Simmons, 2002: 623-638) yadsıyan ve bu yapıyı siyasal alana yansıtması beklenen Bosna-Hersek Federal Hükümeti'ni zayıf düşürmektedir. Bu çerçevede, Bosna-Hersek'in siyasal bütünlüğünün sağlanabilmesi için Dayton'un öngördüğü hukuki/yönetimsel çerçevenin federal hükümet lehine reforme edilmesi gerektiği ortadadır (Mujkic, 2015: 623-638). Zira Bosna-Hersek'in bütünlüğünü sağlama ve ülkeyi çöküşten kurtarma ödevi, zaten kaldırılması gereken ve ülke üzerinde "vesayetçi bir görünüm" yaratan Yüksek Temsilcilik'te değil, Bosna-Hersek Federal Hükümeti'nde olmalıdır.

Sanayi altyapısının halen düzeltilmemiş olması, yabancı sermayeyi ülkeye çekecek reformların yapılamaması ve ülkedeki kronik siyasal istikrarsızlık nedeniyle yabancı firmaların Bosna'ya yatırım yapmaktan kaçınması, geciken yapısal ekonomik/finansal düzenlemeler ile birlikte düşünüldüğünde, Bosna-Hersek ciddi bir ekonomik krizin ve yetersizliğin tam ortasındadır (Maric, 2016). Ülke ekonomisinin tarıma dayalı olması ve tarımsal üretimin de halen "geleneksel" yöntemlerle sürdürülüyor olması, bu sektörden elde edilebilecek gelirin azalmasına yol açarken, sanayi altyapısının iç savaş esnasında büyük hasar görmesi ve sonrasında da yenilenememesi ülkenin ihracat anlamında kaydadeğer bir gelir elde edememesine yol açmaktadır. İşsizliğin yüksek düzeylerde seyretmesi, genç işsizliğin çok daha yüksek oluşu, *GSYH (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla)*'nin düşük, ülke içerisindeki entite/kantonlar özelinde bölünmüş ve farklı düzeyler öngörmesi, Bosna-Hersek'in "zayıf ya da çöküş sürecinde olan" bir devlet olarak görülmesinde önemli bir faktördür. Nitekim ekonomik göstergelerin oldukça kötü olması ve özellikle yüksek işsizlik oranının kronikleşmesi, Bosna'dan ülke dışına (özellikle AB ülkelerine) göçü sürekli kılmaktadır. Bosna-Hersek, en parlak insanlarını ve çalışabilir genç nüfusunu, ekonomik yetersizlik ve bu anlamda reform yapma yönünde beliren ve genel itibarıyla Dayton Antlaşması'nın ürünü olarak görülebilecek yönetimsel sorunlar nedeniyle kaybetmektedir.

Zayıf ya da çöküş sürecinde olan devletlerin temel özelliklerinden biri de bu devletlerde merkezi hükümetin denetiminin dışında faaliyet gösteren alternatif siyasal/askeri güç odaklarının belirmesidir. Dayton Antlaşması'nın yarattığı Bosna-Hersek'te "merkezi hükümet" zaten oldukça güçsüzdür. Süreçte, "merkezi hükümet yerine" NATO'nun üstlendiği rol oldukça belirleyici olmuştur (Erol ve Oğuz, 2012). Üstelik idari/siyasal yapılanmalar da etnik/ulusal kimliğe ilişkin olarak "anayasal" anlamda düzenlendiği için entite, şehir ve kanton düzeyinde kurumsallaşmış idari yapılar da hem hukuki hem de toplumsal bir meşruiyete sahiptir. Bu idari yapılanmalara anayasal anlamda büyük çaplı yönetimsel haklar/yetkiler tanındığı için ve bu yapılanmalar zaten var olan toplumsal anlaşmazlıkları yansıtacak şekilde oluşturulduğu için, Bosna-Hersek Federal Hükümeti'nin toplumsal meşrui-

yeti oldukça düşüktür. Bu ülkede beliren alternatif siyasal güç odakları, anayasal anlamda kurgulandığı için, merkezi hükümete karşı silahlı bir ayaklanmaya girişmelerine ya da terör faaliyetlerine başvurmalarına gerek kalmamaktadır. Ancak, Dayton Antlaşması'nın yarattığı Bosna'da toplumlararası şiddet gösterilerine başvurulmuyor olması, merkezi yönetimin güçsüzlüğü ve entiteler/kantonların konumu da dikkate alındığında, bu ülkenin "zayıf devlet" olarak görülmeyeceği anlamına gelmemektedir.

Bosna-Hersek, Balkanlar'da organize suç örgütlerinin rahat hareket ettiği, hatta siyasal hayat üzerinde dahi etkili olabildikleri bir ülkedir (Krzalic, 2014). Bunun en temel nedeni ise, merkezi hükümetin güçsüzlüğü ve suçla mücadele çerçevesinde gerekli reformları zamandında gerçekleştirememiş olmasıdır. Ülkeyi oluşturan entiteler ve kantonların her birinin organize suçla mücadele anlamında kendilerine ait denetim ve mücadele kriterleri bulunmaktadır. Bu durum, suçla mücadele anlamında ortak karar alınması ve uygulanmasını engellemektedir. Bosna-Hersek Federasyonu, organize suç örgütlerinin en güçlü olduğu yönetsel birimdir (OCCRP, 2015). Zira kendi içerisinde de çok parçalı bir yapıya sahiptir. Polis reformunun halen tam manasıyla yapılamamış olması ve ülkeyi oluşturan her bir siyasal birimin kendisine ait ve özerk polis biriminin olması da organize suç örgütlerinin işini kolaylaştırmaktadır. Kara para aklama, insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile rüşvet, ülkede en fazla görülen organize suçlar arasındadır. Organize suç örgütlerinin elinde bulunan mali imkanlar, suçla mücadele anlamında beliren başarısızlık ile birlikte düşünüldüğünde, Bosna siyasetinde, gerek yerel, gerekse de ulusal düzlemde "suç örgütlerinin" etkinliğini arttırmaktadır. Hiç şüphesiz, bu gerçeklik, zayıf ya da çöküş halinde olan devletlerde sıkça görülen bir duruma işaret etmektedir.

Bosna-Hersek'in en önemli problemlerinden biri de Yugoslavya döneminden kalma altyapının iç savaş esnasında büyük bir çöküntüye uğramasıdır. Gerek ülkenin ekonomik anlamda oldukça zor günlerden geçiyor olması, gerek dış yardımlara olan bağımlılık, gerekse de anayasal bir karşılığı da olan siyasal/yönetsel bölünmüşlük nedeniyle ekonomik kaynakların da eşit bir şekilde dağıtılamıyor olması, merkezi hükümetin tutarlı ve bütüncül bir altyapı yatırımına girişmesini engellemektedir. Bu minvalde değerlendirildiğinde, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin konut, ulaştırma ve sanayi altyapısını daha sağlıklı bir şekilde düzenlemeye çalıştığı görülürken, kendi içerisinde onlarca ayrı özerk idari birime ayrılmış olan Bosna-Hersek Federasyonu'nun durumu çok daha kötü durumdadır. Savaş esnasında zarar gören konutlar, sanayi tesisleri, demiryolları ve yollar dahi henüz tam manasıyla onarılabilmemiş değildir. Bu anlamda ülkenin bütüncül bir yatırım iklimine kavuşturulması ve ciddi bir yabancı yatırım alması gerekmektedir. Ne var ki, ülkenin her an çatışma iklimini içselleştirebilecek bir görünüm arz etmesi ve yönetsel bölünmüşlük bu durumun önünde çok önemli bir engel olarak durmaktadır. Mevcut görünüm dahi, ülkenin içerisine sürüklendiği zayıflığı sembolize etmektedir.

Eğitim sisteminin durumu da Bosna-Hersek'in çöküş halinde olan devletlere özgü bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim etnik/ulusal kimliğe referansla kurgulanmış olan entitelerde ve kantonlarda, öğretim programı ve okutulan kitaplar birbirinden farklıdır. Ortak bir öğretim müfredatının olmadığı ya da olması yönünde ortaya atılan çabaların da başarısızlığa uğradığı görülmektedir (Magill, 2010). Her bir yönetim biriminde ayrı bir eğitim-öğretim programının var olması bir yana, öğretim materyalleri ve öğretmenlerin anlatım tarzları ülkeyi oluşturan etnik/ulusal grupları birbirine yakınlaştırmaktan ve Bosnalı "ortak (üst) kimliğini" meşrulaştırmaktan daha çok tarafların birbirinden uzaklaşmasına yol açabilecek bir ortam yaratmaktadır (Karge ve Batarilo, 2008). Entiteler ve kantonlar, kendi eğitim-öğretim sistemlerini planlarken, Bosna özelinde düşünmemekte ve genel itibarıyla "anavatan" devletlerini göz önünde bulundurmaktadır. Yüksek Temsilcilik, daha önceki örneklerde bu durumun yaşanmasının önüne geçebilmek için bazı önlemler almış olsa da, gelinen noktada bu kurumun meşruiyetinin ve hatta varlığının dahi tartışılıyor olması Bosna'da gerçekleştirilebilecek eğitim reformu anlamında önemli bir dayanak noktasının etkisizleştiğini göstermektedir. Uluslararası vesayet zayıflamış olmasına karşın, Bosna-Hersek'in birçok alanda olduğu gibi, eğitim reformu konusunda da adım atamıyor olması, ülkenin zayıflığını yansıtan bir başka gelişme olarak görülmelidir.

Sonuç

Başarısız devlet kavramı; çeşitli nedenlerle ülke içerisindeki toplumsal meşruiyetini önemli oranda ya da tamamen yitirmiş, büyük çaplı ekonomik sorunlarla uğraşan ve bu nedenle sosyal refah düzleminden uzaklaşmış ve toprakları üzerinde terör örgütleri ya da alternatif silahlı güç odaklarının belirmesine paralel olarak güç kullanma tekelini, yani siyasal meşruiyetini de yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalan ülkeleri tanımlamaktadır. Kavramın içeriğine dair yapılan yorumlar ve ortaya atılan alternatif görüşler, başarısız devlet şemsiyesi altında irdelenen yeni alt-kavramların da belirmesini beraberinde getirmiştir. Hepsi birbiriyle ilgili olan, birçok ortak noktası bulunan ve devlet başarısızlığının çeşitli aşamalarını niteleyen bu alt-kavramların en önemlileri zayıf ya da çöküş halinde olan devlet ile çökmüş devlet olarak görülebilir. Başarısız devlet tanımı da bu iki kavram arasına yerleştirilebilir.

Balkanlar'da genişleme riski de taşıyan büyük çaplı bir iç savaşı sonlandıran Dayton Antlaşması, yarattığı koşullar açısından ele alınmalıdır. Nitekim bu antlaşma ile Bosna-Hersek topraklarındaki kanlı mücadele durdurulmuş olsa da, etno-federalizm bağlamında düzenlenen idari yapılanma çerçevesinde merkez-çevre ilişkilerine ciddi bir asimetri egemen olmuştur. Bosna topraklarında yaşayan farklı toplumsal grupları kendi kimlikleri etrafına örülen idari duvarların içerisine yerleştiren ve entite ya da kantonlar ekseninde beliren bu idari yapılanmalara büyük çaplı bir hukuki ve siyasal meşruiyet kazandıran Dayton Antlaşması, Bosna-Hersek Federal Hükümeti'nin güçsüzleşmesine neden olduğu gibi, toplumlararası işbirliği imkanla-

rının üzerinde durulmasını da zorlaştırmıştır. Antlaşmanın öngördüğü Yüksek Temsilcilik pozisyonu ile Bosna'daki siyasal işleyişin kontrol altında tutulması ve gerekli reformların gerçekleştirilmesi anlamında uluslararası bir vesayet rejiminin işletilmesi amaçlanmışsa da, belli dönemler dışında bu pozisyonun etkinliği arttırılamamıştır. Merkezi hükümetin, Dayton'un kurguladığı ve özellikle Bosnalı Sırplar ile Hırvatların kimlik taleplerini konsolide eden sınırlamalar nedeniyle etkisinin arttırılamaması, özellikle yönetsel, ekonomik, güvenlik bağlamı ve eğitim odaklı reformların gerçekleştirilmesini engellemekte ve Bosna-Hersek'in bütüncül anlamda hareket eden bir ülke olmasının önüne geçtiği gibi, Bosnalıların ülkenin geleceğine dair ümitlerinin kaybolmasına da yol açmaktadır. Ülkenin geleceğinin AB üyeliği ile taçlandırılabilmesi düşünülmeye karşın, Dayton Antlaşması'nın öngördüğü yönetsel yapı değiştirilmediği takdirde, Brüksel'in önkoşul olarak sunduğu adalet ve polis reformlarının dahi sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

İç savaş sona erdikten sonra, toplumlararası şiddet görüntüleri yaşanmamış olması, güçsüz olmasına karşın merkezi hükümetin varlığını sürdürüyor olması, entitelerin/kantonların temel kamu hizmetlerini sunmaya devam etmesi ve ülke çapında terör olaylarının yaşanmıyor oluşu Bosna-Hersek'in "çökmüş" ya da "başarısızlığa uğramış" devlet olarak adlandırılmasını önlemektedir. Ne var ki, yönetsel anlamda entitelerin ve hatta kantonların toplumsal/siyasal anlamda sahip oldukları meşruiyetin merkezi hükümetin üzerinde olması, gerçekleştirilemeyen ekonomik reformlar nedeniyle ülkenin büyük bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya kaldığı gibi altyapı ve sanayi yatırımlarını gerçekleştiremiyor oluşu ve Bosna-Hersek'in dış yardımlara bağımlı bir görünüm sergiliyor olması, ülkenin zayıflığını açıkça gözler önüne sermektedir. Bu faktörlerin dışında, ülkenin örgütlü suçlar ile mücadelede karşı karşıya kaldığı başarısızlık, ekonomik sorunların çözümlenememesi nedeniyle yurtdışına yoğun bir göç veriliyor olması, gelir dağılımı dengesizliği, insani gelişmişlik açısından çok gerilerde kalmış olması, polis reformunun dahi gerçekleştirilememesi ve eğitim sisteminin kapsayıcı bir görünüme kavuşturulamaması gibi faktörler Bosna-Hersek'in "çöküş sürecinde olan" zayıf bir devlet olduğunu kanıtlayan unsurlar arasındadır.

Başarısız devlet yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, mevcut görünümü itibarıyla Bosna-Hersek'in "zayıf ya da çöküş sürecinde olan" bir yapı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Dayton Antlaşması'nın, AB tarafından talep edilen reformları gerçekleştirecek ölçüde değiştirilmemesi halinde, Bosna Sırp Cumhuriyeti ve Bosnalı Hırvatların siyasal talepleri de göz önünde bulundurulduğunda, Bosna-Hersek'in zayıflığının orta vadede tam bir başarısızlığa dönüşmesi de söz konusu olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aitchison, Andy (2007), "Police Reform in Bosnia Herzegovina: State, Democracy and International Assistance", *Policing and Society*, 17 (4): 321-343.
- B92 (2014), "RS Leader Supports Third Croat Entity in Bosnia", http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2014&mm=10&dd=06&nav_id=91804, (Erişim Tarihi 4 Nisan 2016).
- Balfour, Rosa ve Basic, Dijana (2010), "A Bridge Over Troubled Borders: Europeanising the Balkans", *European Policy Centre Policy Brief*.
- Belloni, Roberto (2009), "Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton!", *Nationalism and Ethnic Politics*, 15 (3-4): 355-375.
- Bieber, Florian (2006), "After Dayton, Dayton? The Evolution of an Unpopular Peace", *Ethnopolitics*, 5 (1): 15-31.
- Boas, Morten ve Jennings, Kathleen M. (2007), "Failed States and State Failure: Threats or Opportunities?", *Globalizations*, 4 (4): 475-485.
- Bookman, Milica Z. (1994), "War and Peace: The Divergent Breakups of Yugoslavia and Czechoslovakia", *Journal of Peace Research*, 31 (2): 175-187.
- Brooks, Rosa Ehrenreich (2005), "Failed States or the State as a Failure?", *The University of Chicago Law Review*, 72 (4): 1159-1196.
- Call, Charles T. (2008), "The Fallacy of the Failed State", *Third World Quarterly*, 29 (8): 1491-1507.
- Carment, David ve Samy, Yiagadeesen (2012), "Assessing State Fragility: A Country Indicators For Foreign Policy Report", *CIFP Report*.
- Chandler, David (2006), "State Building in Bosnia: The Limits of Informal Trusteeship", *International Journal of Peace Studies*, 11 (1): 17-38.
- Chivvis, Christopher S. (2010), "The Dayton Dilemma", *Survival*, 52 (5): 47-74.
- CIA (2016), "World Factbook: Bosnia and Herzegovina", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>, (Erişim Tarihi 4 Nisan 2016).
- Claridge, Lucy (2010), "Discrimination and Political Participation in Bosnia and Herzegovina: Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina", *Minority Rights Group International Briefing*.
- Dowd, Alan (2012), "Freedom and Failed States", *Sagamore Institute*, Fraser Forum.
- Erol Mehmet Seyfettin ve Aydın, Abdurrahman F. (2006), "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar (1919-1939)", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt I: Tarih, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ (der.), Ankara, Karam&Vadi Yayın., s. 641-654.
- Erol Mehmet Seyfettin (2006), "Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt I: Tarih, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ (der.), Ankara, Karam&Vadi Yayın., s. 666-683.

- Erol Mehmet Seyfettin ve Oğuz, Şafak (2012), "NATO ve Kriz Yönetimi", *Sıcak Barışın Soğuk Örgütü: Yeni NATO*, -Mehmet Seyfettin Erol (der.), Ankara, Barış Kitap., s. 147-170.
- European Commission (2014), "Bosnia and Herzegovina Progress Report", *European Commission*, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-bosnia-and-herzegovina-progress-report_en.pdf, (Erişim Tarihi 4 Nisan 2016).
- European Court of Human Rights (2009), "Case of Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina", file:///C:/Users/G%C3%B6kt%C3%BCrk/Downloads/001-96491.pdf, (Erişim Tarihi 4 Nisan 2016).
- European Parliament (2015), "Bosnia-Herzegovina: Political Parties", *European Parliament*, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/568324/EPRS_ATA\(2015\)568324_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/568324/EPRS_ATA(2015)568324_EN.pdf), (Erişim Tarihi 2 Nisan 2016).
- Ezrow, Natasha ve Frantz, Erica (2013), "Revisiting the Concept of the Failed State: Bringing the State Back in", *Third World Quarterly*, 34 (8): 1323-1338.
- Gavric, Sasa, Banovic, Damir ve Barreiro, Marina (2013), "The Political System of Bosnia and Herzegovina: Institutions, Actors and Processes", http://cps.ba/wp-content/uploads/2013/09/POLITICAL-SYSTEM-OF-BiH_FINAL.pdf, (Erişim Tarihi 4 Nisan 2016).
- Goodman, Ryan (2006), "Humanitarian Intervention and Pretexts For War", *The American Journal of International Law*, (100): 107-141.
- Heilbrunn, John R. (2006), "Paying the Price of Failure: Reconstructing Failed and Collapsed States in Africa and Central Asia", *Perspectives on Politics*, 4 (1): 135-150.
- Helland, Leonardo Figueroa ve Borg, Stefan (2014), "The Lure of State Failure", *Interventions*, 16 (6): 877-897.
- Howard, Tiffany O. (2008), "Revisiting State Failure: Developing a Causal Model of State Failure Based Upon Theoretical Insight", *Civil Wars*, 10 (2): 125-146.
- ILO (2013), "Youth Employment and Migration Country Brief: Bosnia and Herzegovina", http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ed_emp_msu/documents/publication/wcms_230114.pdf, (Erişim Tarihi 4 Nisan 2016).
- International Crisis Group (2014), "Curbing Violence in Nigeria (II): The Boko Haram Insurgency", *Africa Report*, 216.
- Jahic, Dino (2015), "Bosnia-Herzegovina", *Freedom House Nations in Transit*.
- Juncos, Ana E. (2012), "Member State Building Versus Peacebuilding: the Contradictions of EU State Building in Bosnia and Herzegovina", *East European Politics*, 28 (1): 58-75.
- Karge, Heike ve Batarilo, Katarina (2008), "Reform in the Field of History in Education Bosnia and Herzegovina: Modernization of History Textbooks in Bosnia and Herzegovina: From the Withdrawal of Offensive Material From Textbooks in 1999 to the New Generation of Textbooks in

- 2007/2008", http://www.gei.de/fileadmin/gei.de/pdf/abteilungen/sc_hulbuch_und_gesellschaft/Suedosteuroopa/KB_eng_2012.pdf, (Erişim Tarihi 6 Nisan 2016).
- Keil, Soeren ve Kudlenko, Anastasiia (2015), "Bosnia and Herzegovina 20 Years After Dayton: Complexity Born of Paradoxes", *International Peacekeeping*, 22 (5): 471-489.
- Kraxberger, Brennan M. (2007), "Failed States: Temporary Obstacles to Democratic Diffusion or Fundamental Holes in the World Political Map?", *Third World Quarterly*, 28 (6): 1055-1071.
- Krzalic, Armin (2014), "Study in Organised Crime in Bosnia and Herzegovina", *Centre For Security Studies-BH*.
- Lucarelli, Sonia (1997), "Germany's Recognition of Slovenia and Croatia: An Institutional Perspective", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 32 (2): 65-91.
- Magill, Clare (2010), "Education and Fragility in Bosnia and Herzegovina", *UNESCO International Institute for Educational Planning*.
- Majstorovic, Danijela, Vuckovac, Zoran ve Pepic, Andela, "From Dayton to Brussels via Tuzla: Post 2014 Economic Restructuring as Europeanization Discourse/Practice in Bosnia and Herzegovina", *Southeast European and Black Sea Studies*, 15 (4): 661-682.
- Manjikian, Mary (2008), "Diagnosis, Intervention and Cure: The Illness Narrative in the Discourse of the Failed State", *Alternatives: Global, Local, Political*, 33 (3): 335-357.
- Maric, Zeljko (2016), "The Foreign Direct Investments Entrance and Its Impact into Countries in Transition (Case of Bosnia and Herzegovina)", *Interdisciplinary Management Research*, <http://www.efos.unios.hr/rep/osi/journal/PDF/InterdisciplinaryManagementResearchV/IMR5a35.pdf>, (Erişim Tarihi 6 Nisan 2016).
- Ministry of Defense and Armed Forces of Bosnia Herzegovina (2011), http://www.mod.gov.ba/files/file/maj_2011/bosura%20eng%20mail.pdf, (Erişim Tarihi 2 Nisan 2016).
- Morton, Matthew D. (2012), "Three Hearts in the Chest of One State: The Armed Forces of Bosnia and Herzegovina", *The Journal of Slavic Military Studies*, 25 (4): 512-532.
- Muhic, Ferid (2015), "The Dayton Peace Agreement, Two Decades Later: What was Achieved and What to Expect?", *Al Jazeera Center For Studies*.
- Mujkic, Asim (2015), "In Search of a Democratic Counter Power in Bosnia-Herzegovina", *Southeast European and Black Sea Studies*, 15 (4): 623-638.
- Murgasova, Zuzana, Ilahi, Nadeem, Miniane, Jacques, Scott, Alasdair ve Vladkova-Hollar, Ivanna (2015), "The Western Balkans: 15 Years of Economic Transition", *IMF Regional Economic Issues Special Report*.
- Nay, Olivier (2013), "Fragile and Failed States: Critical Perspectives on Conceptual Hybrids", *International Political Science Review*, 1-16.

- Newman, Edward (2007), "Weak States, State Failure and Terrorism", *Terrorism and Political Violence*, 19 (4): 463-488.
- OCCRP (2015), "Bosnia and Herzegovina: President of the Federation Indicted", *Organized Crime and Corruption Reporting Project*, <https://www.occrp.org/en/daily/3580-bosnia-and-herzegovina-president-of-the-federation-indicted>, (Erişim Tarihi 6 Nisan 2016).
- Oellers-Frahm, Karin (2005), "Restructuring Bosnia-Herzegovina: A Model with Pit-Falls", *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, A. Von Bogdandy ve R. Wolfrum (der.), (9):179-224.
- Ottaway, Marina (2002), "Rebuilding State Institutions in Collapsed States", *Development and Change*, 33 (5): 1001-1023.
- Padurariu, Amelia (2014), "The Implementation of Police Reform in Bosnia and Herzegovina: Analysing UN and EU Efforts", *Stability: International Journal of Security&Development*, 3 (1): 1-18.
- Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina (2006), "Constitution of Bosnia and Herzegovina", http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122416143453eng.pdf, (Erişim Tarihi 4 Nisan 2016).
- Patrick, Stewart (2006), "Weak States and Global Threats: Assessing Evidence of Spillovers", *Center For Global Development*, 73.
- Rodt, Annemarie Peen ve Wolff, Stefan (2012), "EU Conflict Management in Bosnia and Herzegovina and Macedonia", *EU As a Global Conflict Manager*, Richard G. Whitman ve Stefan Wolff (der.), (London: Routledge Publishing).
- Rotberg, Robert I. (2003), "Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators", *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, (Brookings: World Peace Foundation): 1-25.
- Sarajlic, Eldar (2012), "Conceptualising Citizenship Regimes in Post-Dayton Bosnia-Herzegovina", *Citizenship Studies*, 16 (3-4): 367-381.
- Schmidt, Elizabeth (2013), *Foreign Intervention in Africa: From the Cold War to the War on Terror*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Sebastian, Sofia (2012), "Constitutional Engineering in Post-Dayton Bosnia-Herzegovina", *International Peacekeeping*, 19 (5): 597-611.
- Simmons, Cynthia (2002), "A Multicultural, Multiethnic and Multiconfessional Bosnia and Herzegovina: Myth and Reality", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 30 (4): 623-638.
- Szewczyk, Bart M. (2010), "The EU in Bosnia and Herzegovina: Powers, Decisions and Legitimacy", *European Institute For Security Studies Occasional Paper*, 83.
- Toal, Gerard (2013), "Republika Srpska will have a Referandum": the Rhetorical Politics of Milorad Dodik", *Nationalities Papers*, 41 (1): 155-204.
- Toal, Gerard ve Maksic, Adis (2011), "Is Bosnia-Herzegovina Unsustainable? Implications for the Balkans and European Union", *Eurasian Geography and Economics*, 52 (2): 285-287.
- UNDP (2009), "Assessment of Development Results Evaluation of UNDP Contribution: Bosnia and Herzegovina".

- Van Veen, Erwin (2011), "Global Developments in State Failure: A Brief Analysis of the Failed States Index 2005-2010", *Clingendael Institute*.
- Veremis, Thanos (2014), *The Modern Balkans: A Concise Guide to Nationalism and Politics: The Rise and Decline of the Nation State*, (London: LSEE).
- Verhoeven, Harry (2009), "The Self-Fulfilling Prophecy of Failed States: Somalia, State Collapse and the Global War on Terror", *Journal of Eastern African Studies*, 3 (3): 405-425.
- Weber, Max (1946), "Politics as a Vocation" *From Max Weber: Essays in Sociology*, H.H.Gerth ve C.Wright-Mills (der.), (Oxford: Oxford University Press).
- Wise, Laura (2014), "Constitutional Paradox: Ethno-Federal Consociationalism and Refugee Return in Post-Dayton Bosnia-Herzegovina", <http://www.sintezis.org/wp-content/uploads/2014/12/Constitutional-Paradox.pdf>, (Erişim Tarihi 1 Nisan 2016).
- Yoo, John (2011), "Fixing Failed States", *California Law Review*, 99 (1): 95-150.
- Zupcevic, Merima ve Causevic, Fikret (2009), "Case Study: Bosnia and Herzegovina", *Centre For Developing Area Studies McGill University and World Bank*, 31-48.

ROMANYA'DA NEO-LİBERAL GELİŞMELERE BAĞLI DEMOKRATİKLEŞME REFORMLARI: ROMANYA OMBUDSMANI ÖRNEĞİ*

Kadir Caner DOĞAN**
Mürşit RECEPOĞLU***

ÖZET

Romanya, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet güdümü altında yönetilmiş bir ülkedir. Ancak 1980'li yılların sonlarına doğru Komünizmin çökmesi sonrasında Romanya, Sovyet anlayışına bağlı merkezi planlama ve sosyalist yönetim geleneğinden liberal ideolojiye dayalı kapitalizm sistemine dönüşmeye başlamıştır. Bu çerçevede Romanya, söz konusu dönemde dünyada etkili olan neo-liberal gelişmelerin etkisi içerisinde olmuştur. Bu dönüşüm ise Romanya'da düşünsel ve kurumsal birçok düzenlemeye neden olmuştur. Bu düzenlemelerden biri olan Romanya Ombudsmanı, bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada sözü edilen dönüşüme bir örnek teşkil etmesi adına ombudsmanın yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neo-Liberal İdeoloji, Kapitalizm, Komünizm, Ombudsman, Romanya.

ABSTRACT

After II. World War Romania is a country that has been governed under the Soviet-ordination. However, towards the end of the 1980s after the collapse of communism, Romania began to transform depending from on the Soviet approach which was the tradition of central planning and socialist government to based on liberal ideology capitalism system In this context, Romania has been the neo-liberal developments in the world of acting in effect in the said period. This transformation in the Romania have led to many intellectual and institutional arrangements. This arrangement is one of the Romania Ombudsman, this study of constitute the basic issue. This study referred to an example of the conversion on behalf of depending on the structural-institutional and functional aspects of the ombudsman is to provide the information.

Keywords: Neo-Liberal Ideology, Capitalism, Communism, Ombudsman, Romania.

* Bu makale, 3-5 Eylül 2014 tarihinde Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından Zonguldak'ta düzenlenen, I. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu'nda tam metin bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr.

*** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mursit_recepoglu@hotmail.com.

Eski bir Doğu bloğu ülkesi olan Romanya, günümüzde cumhuriyet rejimi ile yönetilen demokratik bir ülke hüviyetindedir. Romanya Cumhuriyeti, 1989 yılında komünizmin çökmesi sonrasında liberal ve Batılı ideolojiye dayanan Anayasası'nı kabul etmiştir.

Romanya'da komünizmin çökmesi, küreselleşme ve beraberinde gündeme gelen neo-liberal gelişmeler bağlamında siyasal, yönetsel ve ekonomik alanlarda çok büyük değişmeler meydana gelmiştir. Nitekim bunlara bağlı olarak Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik süreci ve AB'nin kendisine üye olmak isteyen aday ülkelerden istemiş olduğu katılım kriterleri bağlamında Romanya'da büyük düzeyde kapitalist ve Batılı modern demokratik reformlar gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada da yukarıda ele alınan faktörlere bağlı olarak özellikle 1990'lı yıllardan sonra siyasal, yönetsel ve ekonomik yönler başta olmak üzere birçok noktada dönüşümlere uğrayan Romanya'da demokratikleşme reformları üzerinden Romanya Ombudsmanlık Kurumu ele alınacaktır. Bu çerçevede çalışmanın ana teması, Romanya Ombudsmanlık Kurumu'nun Romanya kamu yönetimi reformları arasındaki önemi, yeri ve ombudsmanlık kurumun yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerinin açıklanmasıdır.

Bu çalışmanın temel tezi, neo-liberal gelişmeler ve Romanya'nın 1990'lı yıllardan sonra yaşamış olduğu siyasi-hukuki döneme bağlı olarak liberal demokratik Batılı değerlere sahip bir ombudsmanlık kurumunun kurulmuş olmasıdır. Nitekim makale çalışması, bu tez üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmada öncelikle Romanya'da genel düzeyde demokratikleşme ve kamu yönetimi reformlarından bahsedilecek ve sonrasında Romanya Ombudsmanlık Kurumu temel düzeyde açıklanacaktır.

I. Romanya'da Neo-Liberal İdeolojiye Dayalı Demokratikleşme Reformları

Romanya'da küreselleşme ve neo-liberal ideolojiye dayalı reformlar, komünist tek parti rejiminin çöküşü ve liberal çoğulcu demokrasiye adım atılması sonrasında belirginlik kazanmıştır. Romanya açısından bu dönem, ekonomik, siyasal, hukuki ve kültürel alanlarda büyük bir dönüşüm sürecine gönderme yapmaktadır. Romanya, liberal-kapitalist menşeli uluslararası örgütler ve AB tarafından büyük ölçüde yönlendirilmiş ve bu yönlendirilme sonrasında önemli demokratikleşme reformları gerçekleştirilmiştir.

A. Genel Olarak Neo-liberal İdeoloji

Neo-liberal ideoloji, her şeyden önce farklı düşünsel kavram ve kurumlardan destek alan bir anlayış özelliği taşımaktadır. Neo-liberal ideoloji veya neo-liberalizm asıl olarak ekonomik kaynaklı olmasına karşın siyasal, kültürel ve hukuksal dayanaklara da sahiptir. Neo-liberal ekonomik politikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen sosyal refah rejimlerinin krizi söylemi çerçevesinde meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır (Yıldız, 2008: 17). 1940'lı yıllardan sonra önemli bir teori ve uygulama alanı bulan Keynesyen iktisatçıların ortaya koymuş oldukları politikalar ve bu politikalara dayanan refah devleti modeli, 1960'lı yıllardan başlayarak ortaya çıkan

genel iktisadi bunalımı aşmada yetersiz kalmıştır. Bu kriz dönemini aşmak için öne sürülen neo-liberal politikalar ise “serbest piyasa, serbest ekonomi ve bireysel özgürlük” gibi ilkelerden hareketle etkili olmaya başlamışlardır (Arı, 2014). Buna bağlı olarak özellikle 1970’li yılların sonlarına doğru büyük ölçüde klasik liberalizmin ilkelerine bağlı olan (Aktan, 1995: 12) ve küreselleşme süreci ile de bütünleşen (Yeldan, 2007: 43) neo-liberal ekonomi veya ideoloji önemini artırmıştır.

1970’lerin sonlarında etkili olan ve bu dönemde görülmeye başlayan uluslararası düzeydeki krizlere ve kapitalizmin birikim bunalımına bir yanıt olan (Södersten, 2004: 2) neo-liberal ideoloji, büyük oranda aşağıdaki ilkelere ve politikalara bağlıdır (Zafir, 2009: 72):

- Siyasi olarak kısıtlanmamış bir piyasa rejimi,
- Büyüme sürecinde kamu yatırımına göre özel yatırımın etkinliğinin savunulması,
- Teknoloji ithalatının engellenmemesi,
- Rekabet edebilirliğin sağlanması,
- Sermayenin ve girişimlerin uluslararası hareketliliği.

B. Romanya’da Neo-Liberal İdeoloji Çerçevesinde Yapılan Demokratikleşme Reformları

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ)’nde eski komünist sistem sona erdikten sonra yeni politik, ekonomik ve sosyal sistemler belirgin olmaya başlamıştır (Nunberg, 1999: 1). Bu çerçevede geçiş ülkeleri (transition countries) adı ile anılan eski komünist sisteme sahip ülkeler, “*tek partili politik sistemden çoğulculuğa, merkez planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine*” geçiş yaşamışlardır (Becerikli & Kılıç, 2012: 95). Nitekim eski bir Doğu bloğu ülkesi olan Romanya da, 1989 yılından başlayarak dışa açılım ve liberalizm politikaları doğrultusunda, yeni dünya düzenine uygun bir biçimde anayasal, yasal ve sosyo-ekonomik dönüşüm sürecine girmiştir (Caner, 2009: 97). Bu bağlamda komünist rejimler çöktükten sonra totaliter rejimlerden demokratik rejimlere geçişler meydana gelmiştir. Demokrasiye geçişler, yasal düzenlemelerin temel odak noktasını oluşturmuştur. Bu anlayış çerçevesinde Romanya’da kurulan yeni sistemlerde öncelikle demokratik bir anayasa (Tunç & Türkoğlu, 2007: 1135) 1991 yılında kabul edilmiştir. Bu anayasanın birinci maddesine göre Romanya; “egemen, bağımsız, üniter ve bölünmez bir ulus-devlettir” (Constitution of Romania Art. 1, 1991).

Romanya, günümüzde çok partili parlamenter sisteme dayanan bir siyasal anlayış içerisinde, Senato ile Millet Meclisi’nden meydana gelen iki meclis ile yönetilen demokratik bir Cumhuriyet hüviyetindedir (Yılmaz & Doğan, 2013: 23). Nitekim Romanya, sadece kendi vatandaşlarına değil aynı zamanda kendi toprakları üzerinde bulunan diğer kişilerin de, Anayasa’ya ve diğer yasalarına uymaları koşulu ile belirli haklardan yararlanmaya sahip oldukları demokratik bir hukuk devletidir (Mocanu vd., 2012: 11).

Romanya’da komünizm sonrası dönemde ekonomik durgunluk, politik istikrarsızlık ve ideolojik belirsizlik yaşanmıştır (Ağır, 2012: 131; Sanin,

1994: 6). Dolayısıyla Romanya, bu dönemin getirmiş olduğu sıkıntılı ve kriz sancılıyla geçen dönemi atlatmak için yönünü Batı anlayış ve değerlerine çevirmiştir. Nitekim eskiden komünist rejim ile yönetilen bölgede Batı'nın Doğu Avrupa ülkelerini Avrupa-Atlantik anlayışına ve kurumsal yapısına dönüştürecek hamleler içerisinde olması bölge ülkelerinin yönünü Batı ile bütünleşmeye çevirmiştir. Bu bağlamda, Doğu Avrupa'daki dönüşüm süreci küresel düzeyde neo-liberal yeniden yapılanma ideolojisi ile bütünlük arz etmektedir. Nitekim 1990'larda Doğu Avrupa'daki reform çabaları, neo-liberal bir yaklaşım ile büyük oranda örtüşmüştür (Akşit, 2009: 68). Bu çerçevede Doğu Avrupa ülkelerinde liberalleşme politikalarına bağlı bir biçimde serbest piyasa ekonomisi reformları ve demokratikleşmeye yönelik siyasal reformlar yapılmıştır (Ağayev, 2012: 309-310; Ekiert, 2007: 8).

Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü ile birlikte AB gibi uluslararası örgütler "*kaliteli demokrasi, hukuk devleti ve ekonomik reformları*" destekleyen kriterler ve yardım programları oluşturmuşlardır. Bu reformlar arasında; "kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması, etnik azınlıkların haklarının korunması, ekonomide ve siyasette serbest piyasa, hukuk devleti ve saydamlığın geliştirilmesi" yer almaktadır (Demir, 2009: 137; Vachudova, 2014: 21). Diğer yandan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi kapitalist modern gelişmiş ülke kaynaklı uluslararası örgütler, reform kelimesi başlığı altında "*yapısal reform veya uyarılma politikaları*" ile uluslararası sermayenin geniş pazarlara yayılımını ön gören neo-liberal politikaların uygulanmasını önermektedirler (Çağlan, 2002: 69). Bu örgüt ve kuruluşlar içerisinde özellikle AB'ye üyelik süreci Romanya'da batı tipi modern demokratik reformların yapılmasını güçlendiren bir etki yaratmıştır (Viorescu, 2004). Bütün ekonomik varlıkların devlet tarafından kontrol edildiği bir sistemden özel mülkiyete ve rekabetçi bir yapıya geçmeyi hedefleyen bu reformlar, devletin rolü ve yönetim mekanizmasında köklü değişiklikleri gerektirmektedir (Çevik, 2009: 558).

Romanya'da genel olarak demokratikleşme reformları, dışa açık bir serbest piyasa ekonomisi yapısı ile bağlantılı olarak radikal düzenlemeler ile yapılmıştır. Nitekim siyasal anlamda, anayasada öngörülen; "*çok partili sistem, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlüklerin korunduğu bir devlet ve siyaset yapılanması*" meydana gelmiştir (Yılmaz & Doğan, 2013: 25). Ayrıca Romanya'da anayasanın öngördüğü ilke ve politikalar çerçevesinde kamu yönetiminin modernizasyonu ve yeniden yapılandırılması (Caner, 2009: 98), yerel yönetimlerin ve bölgesel yönetimlerin güçlendirilmesi, özzerleştirilmesi (Nicolae, 2011: 232) gibi liberalizm veya liberal demokrasi odaklı gelişmeler de yaşanmıştır.

Romanya'da yukarıda söz edildiği üzere komünizmin çökmesi ve 1990'lı yıllardan sonra kapitalist ideolojiye yön veren neo-liberal anlayışın da etkisiyle modern Batılı tarzda demokratikleşme reformları gerçekleştirilmiştir. Bu reformların etkili olmasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi güçlü Batılı kapitalist devletler ve bu devletlere odaklı uluslararası örgütler ve AB gibi serbest piyasa ekonomisi ve demokrasi menşeli uluslararası

tü birlikler etkili olmuştur. Nitekim sözü edilen bu demokratikleşme reformları arasında en önemli kurumsal yapılanma da özünde “*demokratik katılım, saydamlık, hesap verebilirlik, etik kural ve düzenlemeler, yerelleşme, sivil toplumun güçlenmesi ve yönetim*” ilkeleri bulunan ombudsmandır¹. Çalışmanın ilerleyen bölümünde Romanya’da sözü edilen dönüşüm döneminde kurulan ombudsmanlık kurumu, yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak açıklanmaktadır. Bu sayede de Romanya’daki demokratikleşme reformları, ombudsman ile kurumsal ve işlevsel düzeyde örneklenmek istenmektedir.

II. Romanya Ombudsmanı

Romanya’da ombudsman veya ombudsmanlık kurumu, çalışmanın ilerleyen bölümünde yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak genel hatlarıyla açıklanacaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle ombudsmanlık kurumunun kuruluşu, görevleri, atanması ve statüsü gibi yönlerine bağlı olarak genel düzeyde bilgiler verilecektir. Daha sonrasında ise ombudsmanlık kurumunun şikâyet başvurularını kabul şekilleri, çalışma biçimleri, denetimlerinin sonuçlandırılması ve yapılan denetimlerin etkinliği ve verimliliğine bağlı olarak işlevsel yönleri hakkında bilgi verilecektir.

A. Romanya Ombudsmanlık Kurumu İle İlgili Genel Bilgiler:

Yapısal-Kurumsal Yönler

Romanya’da ombudsmanın veya ombudsmanlık kurumunun, 1989 yılındaki rejim değişikliğinden sonra (Dragoş vd., 2010: 60), 1991 yılında yürürlüğe giren Anayasa’nın 58 maddesine göre bir yasal düzenlemeye bağlı olarak kurulacağından söz edilmiştir (Constitution of Romania, 1991 Art. 58; Cliza, 2011: 164). Bu düzenlemeye bağlı olarak ombudsman, 1997 yılında bir yasal düzenlemeye (the Law 37\1997) (Mariana, 2008) dayalı bir biçimde “*Halkın Avukatı (People’s Advocate)*” adı altında kurulmuştur (Reif, 2004: 158; Fendoğlu, 2011: 99; Vangansuren, 2002: 12; Finkel, 2013; Hossu & Dragoş, 2013: 67). Ayrıca Romanya Ombudsmanlık Kurumu’nu kuran bu yasa, 1998, 2002, 2004 ve 2010’da güncellenmiştir (Hossu & Dragoş, 2013: 68). Diğer yandan 2003 yılında yapılan bir düzenleme ile Romanya’da ombudsmanlık kurumu, Anayasa Mahkemesi önüne gelmeden önce yasaların

¹ Akademik literatürde genel kabul gören ve çok fazla sayıda atıf alan Uluslararası Barolar Birliği (International Bar Association-IBA)’nin yapmış olduğu ombudsman tanımlaması şu şekildedir (Seneviratne, 2002: 8): “*Ombudsman veya ombudsmanlık kurumu anayasa ile yetkilendirilmiş ve Parlamento adına yasal bir eylemle hareket eden hükümet kuruluşları, resmi makamlar ve kamu görevlileri veya o yönde hareket eden kurum ve kuruluşlar üzerinde inceleme görevi olan, kamu yönetiminin veya idarenin hatalı eylemlerine karşı önerilerde bulunan, hazırlamış olduğu raporu veya raporları Parlamento’ya sunan ve yasal olarak Parlamento’ya sorumlu olan yüksek düzeyde bir kamu görevlisinin bağımsız olarak başında bulunduğu bir görevli veya kurumun adıdır*”. Yine bir başka uluslararası kuruluş olan ve merkezi ABD’nde olan Ulusal Demokrasi Enstitüsü (National Democracy Institute-NDI)’ne göre ombudsman şu şekilde tanımlanmıştır (NDI, 2005: 6): “*Kamu yönetimi otoriteleri tarafından yapılan kararlar ve eylemlerle ilgili olarak meydana gelen başarısızlıklar karşısında vatandaşlar tarafından gelen şikâyetlerle ilgilenen bir kurumdur*”.

anayasaya uygunluğunu değerlendirmektedir (Balan & Varia, 2009: 19; Dragoş vd., 2010: 64).

Romanya Ombudsmanı, kamu yönetimi ve vatandaşlar arasında herhangi bir anlaşmazlık yaşanmaması için yönetimi gözetim altında bulunduran bir kurumdur (Balan & Varia, 2010; Stern, 2008: 360). Dolayısıyla ombudsman, temel olarak vatandaşların yönetimle ilişkilerinde özgürlüklerinin ve temel haklarının korunmasıyla görevlidir (Cliza, 2011: 164). Bu çerçevede Romanya’da ombudsman, kamu yönetimi ve vatandaşlar arasında iyi (başarılı) yönetimin (Glazer, 2011: 14) tesis edilmesinde önemli etkiye sahiptir. Bu bağlamda ombudsmanlık kurumu, vatandaşlardan gelen idari itirazlara karşı bir çözüm yolu görevini yerine getirmektedir (Dragoş vd., 2012: 41). Bu sayede ombudsman, hakların gaspa uğraması, bürokratikleşmenin artması ve kötü yönetim pratiklerine karşı harekete geçmektedir (Reif, 2004: 158).

Romanya’da ombudsmanlık kurumu, asıl olarak kamu yönetimi ve yerel yönetimlerin faaliyet ve eylemlerinden şikâyetçi olan vatandaşların şikâyetleri ile ilgilenmektedir (Hossu & Dragoş, 2013: 68). Buna bağlı olarak Romanya’da ombudsman veya ombudsmanlık kurumu, daha geniş bir biçimde aşağıdaki kamu otoritelerinden gelen şikâyetleri kabul etmektedir (ROMÂNIA Avocatul Poporului, 2014):

- Merkezi yönetim otoriteleri,
- Bölgesel yönetim otoriteleri,
- Bakanlar ve diğer merkezi organlar,
- Bölgesel kamu hizmetleri yerine getiren kuruluşlar,
- Yerel özerkliğe sahip otoriteler (belediye başkanı, yerel konsey ve bölümler),
- Diğer kamu ofisleri.

Romanya’da ombudsman, basit oy çokluğuna dayalı bir biçimde her iki Meclis üyelerinin ortak toplantısı sonrasında atanmaktadır (Stern, 2008: 259; Criste, 2014: 60; ROMÂNIA Avocatul Poporului, 2014). Romanya’da ombudsman, klasik bir ombudsmanın özelliklerine sahip olarak (Balan & Varia, 2009: 15) ulusal düzeyde tek kişi olarak (Cobarzan vd., 2008: 60) 5 yıllık bir dönem için atanmaktadır (Dragoş vd., 2010: 60) ve ombudsmanın bir kez daha seçilme şansı bulunmaktadır (Criste, 2014: 60). Romanya Ombudsmanlık Kurumu, görevlerini tarafsız ve bağımsız olarak yerine getirmektedir (Fendoğlu, 2011: 107; Cliza, 2011: 165; Mariana, 2008; Hossu & Dragoş, 2013: 68). Bu çerçevede Romanya’da ombudsmanlık kurumuna herhangi bir devlet otoritesinin emir ve talimat verme yetkisi yoktur. Romanya’da her vatandaş, atama şartlarını taşıdığı takdirde ombudsman olarak atanabilmektedir (Criste, 2014: 60). Ancak Romanya’da ombudsman, Romanya vatandaşı olmalı ve Anayasa Mahkemesi hakimleri gibi tamamıyla benzer yeterliliklere sahip olmalıdır (Stern, 2008: 359).

B. Romanya Ombudsmanlık Kurumu İle İlgili Uygulamaya Yönelik

Bilgiler: İşlevsel Yönler

Romanya’da her vatandaş, ombudsmanlık kurumuna kamu yönetimleri karşısında uğramış olduğu bir haksızlık karşısında başvuruda bulunabilmektedir (Stern, 2008: 360). Romanya Ombudsmanlık Kurumu, vatandaşlardan gelen şikâyetleri, postayla telefonla e-maile ve bizzat kuruma yapılan başvurular ile almaktadır (Hossu & Dragoş, 2013: 68). Dolayısıyla ombudsmana ulaşım son derece kolay ve hızlıdır. Diğer yandan Romanya Ombudsmanlık Kurumu, resen (kendiliğinden) ve kendisine ulaşan şikâyet başvuruları ile harekete geçebilmektedir (Demir, 2002: 159). Bu bağlamda ombudsmanlık kurumunun kamu yönetiminin herhangi bir uygunsuz hareket ve durumunda vatandaşlardan gelecek şikâyetleri beklemeden kendiliğinden harekete geçme yetkisi vardır.

Romanya’da ombudsmanlık kurumuna gelen şikâyetler yazılı olmalı (Mairana, 2008) ve şikâyet edilen konu, isim ve şikâyetin memurlar mı yoksa kamu yönetimi ile ilgili olduğu açıkça ifade edilmelidir (Stern, 2008: 360). Benzer şikâyetler alınması durumunda ilgili şikâyetler, ombudsman tarafından birleştirilebilir (Mariana, 2008). Ayrıca Romanya’da ombudsmanlık kurumuna şikâyetler, bir yıldan daha önceki zamanı kapsayan konularda yapılmamalıdır (Mariana, 2008; Hossu & Dragoş, 2013: 68). Ancak ombudsman, kendi inisiyatifini kullanarak önem arz eden konularda daha önceki yıllarda yaşanmış şikâyet konuları ile de ilgilenebilmektedir (Stern, 2008: 361).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu’nun her türlü kamusal nitelik taşıyan belge ve bilgilere erişim hakkı olduğu gibi ombudsmanlık kurumu, kamu yönetimlerinin de katılımıyla toplantılar düzenleyebilmekte ve şikâyet dosyalarının çözüme kavuşması için kamu yönetimi görevlilerinden gerekli bilgileri isteyebilmektedir (Popescu-Slăniceanu & Enescu, 2013: 159; Stern, 2008: 361; Criste, 2014: 61; Cliza, 2011: 167; Mariana, 2008).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu, bir şikâyet eline ulaştığı zaman tüm kabul edilebilirlik şartlarının sağlanması durumunda şikâyeti analiz etmeye başlamaktadır (Hossu & Dragoş, 2013: 68). Bunun için taraflardan ilgili belge ve bulguları toplamaktadır. Romanya Ombudsmanlık Kurumu, şikâyet incelemesi sonrasında varmış olduğu sonuçlara dayalı olarak, kendisine ulaşan şikâyeti haklı bulursa, şikâyete sebep olan kamu yönetimine yapmış olduğu aksaklığın düzeltilmesi için bildirimde bulunmaktadır (Stern, 2008: 361; Hossu & Dragoş, 2013: 69). Bunun için ilgili idareye söz konusu aksaklığa neden olan düzenlemenin iptal edilmesini veya reform edilmesini önerebilmektedir (Cliza, 2011: 167; Popescu-Slăniceanu & Enescu, 2013: 160; Mariana, 2008). Eğer ilgili kamu yönetimi tarafından ombudsmana 30 gün içerisinde bir bildirim gelmezse ombudsman konuyu ilgili idarenin hiyerarşik üstüne bildirebilmektedir (Criste, 2014: 61; Mariana, 2008; Hossu & Dragoş, 2013: 69). Bu bildirimden sonra ombudsman, 45 gün içinde zorunlu olarak konunun dikkate alınmasını isteyebilir (Cliza, 2011: 167; Mariana, 2008).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu, her yıl eylem ve faaliyetlerine ilişkin olarak Parlamento'nun her iki kanadına (Popescu-Slăniceanu & Enescu, 2013: 161) yıllık bir rapor sunmaktadır (Cliza, 2011: 166; ROMÂNIA Avocatul Poporului, 2014; Hossu & Carp, 2013: 83). Bunun yanı sıra ombudsmanlık kurumu, yıl içerisinde belirlemiş olduğu alanlara veya aksaklıklara yönelik özel raporlar da yayımlayabilmektedir (Stern, 2008: 362; Balan & Varia, 2010).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu'nun sahip olduğu yetki ve görevlere bağlı olarak yasaların anayasa uygunluğunun sağlanmasında önemli bir rolü vardır (Varia, 2011: 880; Reif, 2004: 158). Bu özelliği ile de Romanya Anayasa Mahkemesi'ne yardımcı olmaktadır (Gagu, 2014: 145-146; Valea, 2014: 100).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu, medya ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmakta ve Parlamento'yu da desteklemektedir (Hossu & Carp, 2013: 77; Popescu-Slăniceanu & Enescu, 2013: 160; Mariana, 2008). Bu çerçevede ombudsmanlık kurumu, yıl içerisinde inceleme ve gözlemler yapmış olduğu kamusal ve özel alana ilişkin uygulama pratiklerinde yasama organı tarafından yeni bir yasa taslağının hazırlanması sürecinde de yardımcı olabilmektedir (Reif, 2004: 158). Bu şekilde de yıl içerisinde devlet ve diğer kamusal organların eylem ve faaliyetlerinin düzeltilmesi hakkında yasama organına tavsiyeler verebilmektedir (Balan & Varia, 2010). Bu durum ise Romanya'da ombudsmanlık kurumunun Parlamento ve medya ile iyi ilişkileri sayesinde siyasi ve kamuoyu denetimine büyük katkılar sağladığı söylenebilmektedir. Bu sayede de ombudsmanın denetim süreci ve sonuçlarına ilişkin etkinlik ve verimlilik düzeyi artmaktadır.

III. Sonuç ve Değerlendirme

Dünyada 1980'li yıllardan sonra etkili olmaya başlayan küreselleşme ve neo-liberal ideoloji çerçevesinde hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkelerde iktisat ve siyaset politikalarında reformlar meydana gelmektedir. Kapitalizmin yürütücüsü olan liberaller reformlar sayesinde de; ekonomide serbest piyasa ekonomisi etkili olmakta, devletlerin faaliyet alanı küçülmekte ve kamu yönetimleri de yerleşmektedir. Nitekim dünyada yaşanan bu reform dalgası, 1990'lı yıllardan sonra Sovyet geleneğinden çıkan ülkelerde de etkili olmuştur ve bu ülkeler rotalarını kapitalist Batı'ya doğru çevirmişlerdir.

Romanya'da komünizmin çöküşü sonrasında siyasal, ekonomik ve kültürel düzeyde çok önemli liberal reform düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Romanya'nın demokratik bir Cumhuriyet olduğunu ifade eden 1991 tarihli anayasadır.

Romanya'da sözü edilen anayasanın öngördüğü kural, hüküm ve alanlara yönelik olarak birçok kurumsal reform düzenlemesi yapılmıştır. Bunlardan birisi içeriğinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve demokratik katılım bulunan ombudsman veya ombudsmanlık kurumudur. Gerçekten de Romanya'da ombudsmanlık kurumu, hem yapısal-kurumsal hem de işlevsel

yönelimlerine bağlı olarak demokrasiye ve hukuk devletinin gelişimine katkı sunmaktadır. Nitekim ombudsmanlık kurumu, bir taraftan kamu yönetimi karşısında vatandaşlardan gelen şikâyetleri inceleyerek vatandaşların demokratik katılım kanallarını artırırken bir taraftan da idarenin hukuki kuralları ve düzenlemeleri çerçevesinde kalmasını sağlayarak hukuk devletine katkı yapmaktadır.

Romanya’da ombudsmanlık kurumu, Parlamento tarafından atanmaktadır ve Parlamento ile yıl içerisinde sıkı ilişkilerde bulunmaktadır. Ayrıca ombudsmanlık kurumu medya ile de iyi ilişkiler kurarak kendi eylem ve işlemlerinden ve kamu yönetiminin düzen, kural ve davranışlarından kamuoyunu haberdar etmektedir. Bu durumda Romanya’da ombudsman, yalnız idari denetime değil aynı zamanda siyasi ve kamuoyu denetimine de veri ve çıktı sağlayan çok önemli çağdaş bir denetim aracı haline gelmektedir.

Sonuç olarak Romanya’da ombudsmanlık kurumu, küreselleşme, neo-liberal ideoloji ve AB’ye üyelik sürecinde kurulmuş önemli kurumsal bir reform örneğidir. Bu kurum sayesinde de Romanya’da liberal reformlara hukuk devleti, demokratikleşme, katılım ve açıklık bağlamında büyük katkı sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- AĞAYEV, Seymur (2012). “Geçiş Ekonomilerinde Liberalleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3): 309-322.
- AĞIR, B. Sarper (2012). “Romanya’nın Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Romen Milliyetçiliği ve Etnik Macar Azınlığın Konumu”, *Uluslararası Hukuk ve Politik*, 8(30): 125-148.
- AKŞİT, Sait (2009). “Doğu Avrupa’da Radikal Neo-Liberal Dönüşüm”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41: 61-85.
- AKTAN, Coşkun C. (1995). “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1): 3-32.
- ARI, Tayyar (2014). “Neo-Liberalizm: Bireysel Özgürlük, Siyasal Özgürlük ve Toplumsal Eşitlik İlişkisi ve Yeni Sağ”, Erişim Tarihi: 12.04.2014, <http://www.tayyarari.com/download/neoliberalism.doc>.
- BALAN, Emil & Varia Gabriela (2009). “The Ombudsman and the Judicial Power. The Romanian Experience”, *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 26E: 14-30.
- BALAN, Emil & Varia Gabriela (2010). “The Romanian Ombudsman’s Role in Keeping Checks and Balances in the Framework of the Separation of Powers”, *Agora International Journal of Juridical Sciences*, No. 1, 2010, Retrieved 11.04.2014, from <http://www.juridicaljournal.univagora.ro/download/pdf/1-2010-THE-ROMANIAN-OMBUDSMAN.pdf>.
- BECERİKLİ, Y. Sema & Kılıç, N. Pınar (2012). “Merkez ve Doğu Avrupa’da Halkla İlişkiler Uygulamaları: Romanya Örneği”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2): 89-112.

- CANER, Cantürk (2009). "AB'ye Üyelik Perspektifinden Romanya'da Kamu Yönetimi Reformları: Yapısal Bir Analiz", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(3): 85-108.
- CRISTE, Mircea (2014). "The Protection of the Fundamental Rights through the Advocate of the People", Retrieved 05.06.2014, from http://www.uab.ro/reviste_recunoscute/reviste_drept/annales_12_2009/10criste.pdf.
- CLIZA, M. Claudia (2011). "Constitutional Aspects Regarding the Institution of Ombudsman", *Lex ET Scientia. Juridical Series*, XVIII(2): 163-168.
- COBARZAB, Bianca V., Dragoş, Dacian C. & Neamtu, Bogdana (2008). "Free Access to Public Information: Enforcement, Appeals and Judicial Review. A Comparative Perspective from CEE Countries", *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 24E: 53-63.
- Constitution of Romania, (1991). Retrieved 13.04.2014, from http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?den=act2_2&par1=1.
- ÇAĞAN, Dündar (2002). "AB/Kopenhag Kriterleri Üzerine Bir Yaklaşım", *Görüş*, 3(4): 67-72.
- ÇEVİK, Savaş (2009). "Geçiş Ekonomilerinde Kamu Maliyesi ve Mali Sistem Reformları", *Journal of Azerbaijani Studies*, 1: 558-578.
- DEMİR, Galip (2002). *Ombudsman Aranıyor*. İstanbul: Ahi Kültürünü Araştırma Yayınları, Sade Ofset Matbaası.
- DEMİR, Fatih (2009). "Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği Adaylık Sürecinde Karşılaştıkları Zorluklar", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 129-142.
- DRAGOŞ, Dacian C., Neamtu, Bogdana & Balica Dan (2010). "The Romanian Ombudsman and its Interaction with the Courts-An Exploratory Research", *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 31E: 58-75.
- DRAGOŞ, Dacian C., Swora Mariusz & Skoczylas Andrzej (2012). "Administrative Appeals in Romania and Poland-A Topic Comparative Perspective", *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 37E: 38-54.
- EKIERT, Grzegorz, Kubik Jan & Vachudova M. Anna (2007). "Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?", *East European Politics and Societies*, 21(7): 7-30.
- FENDOĞLU, Hasan T. (2011). *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- FINKEL, Evgeny (2013). "Defending Rights, Promoting Democracy: The Institution of Ombudsman in Poland, Russia and Bulgaria", Retrieved 13.11.2013 from <http://www.ef.huji.ac.il/publications/finkel.pdf>.
- GAGU, Simina (2014). "Aspects in the Practice of the Romanian Ombudsman in Formulating the Objections of Unconstitutionality", Retrieved 02.05.2014 from http://www.uab.ro/reviste_recunoscute/reviste_drept/annales_13_2010/20gagu.pdf.
- GLAZER, Vendelin F. (2011). "The Europeanization of the Romanian Administration", *Revista de Administratie Publica si Politici Sociale*, 1(6)/Iunie: 5-19.

- HOSSU, Laura A. & Carp, Radu (2013). "The Multifaceted Image of the Romanian Ombudsman", *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 40E: 71-95.
- HOSSU Laura A. & Dragoş Dacian C. (2013). "Decentralization of the Ombudsman Institution in Romania: How Effective Is It?", *Romanian Journal fo European Affairs*, 13(4): 66-80.
- MARIANA, Jurj L. (2008). "The People's Advocate (Romanian Ombudsman)", Union of Scientists-Stara Zagora *International Scientific Conference*, June 5-6 2008, Retrieved 03.06.2014, from http://www.sustz.com/Proceeding08/Papers/SOCIAL%20STUDIES/Jurj_Liliana_Mariana_1.pdf.
- MOCANU, Gina, Guga, Simina & Novac, Rodica (2012). *Romanya'ya Hoş Geldiniz!: Yurtdışından gelen vatandaşlar için bilgilendirme rehberi*, II. Baskı, Bükreş, 2012, Erişim Tarihi: 12.06.2014, <http://www.mmuncii.ro/j33/images/Documente/Munca/MobilitateaForteiDeMunca/Ghid%20Bun%20venit%20in%20Romania%20in%20limba%20turca.pdf>.
- NDI. (2005). *The Role and Effectiveness of the Ombudsman Institution*. Washington, D.C.: National Democratic Institute For International Affairs, p.6.
- NICOLAE, Andrei (2011). "Efficiency and Effectiveness in Romanian Local Public Administration", In A. Matei & C. Rădulescu (Eds.), *National and European Values of Public Administration in the Balkans (pp.226-236)*, Bucharest: Sout-Eastern European Administrative Studies, Editura Economică, ASsee Online Series, No. 4.
- NUNBERG, Barbara (1999). "Reinventing Government Administration in Post-Communist Europe", In B. Nunberg (Eds.), *The State After Communism: Administrative Transitions in Central and Eastern Europe (pp.1-5)*, Washington, D.C: The World Bank.
- POPESCU-SLANICEANU, I., & Enescu C. I. (2013). "A Comparative Analysis of the Romanian and the European Ombudsmen", *AGORA International Journal of Juridical Sciences*, 1: 157-162.
- REIF, Linda C. (2004). *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System*. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- ROMÂNIA Avocatul Poporului. (2014). *The Romanian Ombudsman and the Romanian Judicial Authorities-reality and perspectives-*, Retrieved 06.04.2014, from http://www.varuhrs.si/fileadmin/user_upload/word/Mednarodna_porocila/Relationship_between_Ombudsmen_and_Judicial_Bodies/Romunija_-_zadnja_verzija_.doc.
- SANİN, Levent (1994). "İstikrar ve Reform Programları: Doğu Avrupa'da Geçiş Ekonomisi Deneyimi: 1989-1991", *Ekonomik Yaklaşım*, 5(13): 1-18.
- SENEVIRATNE, Mary (2002). *Ombudsmen: Public Services and Administrative Justice*, UK: Butterworths. Law in Context.

- STERN, Joachim (2008). "Romania", In G. Kucsko-Stadlmayer (Eds.), *European Ombudsman-Institutions; A Comparative Legal Analysis Regarding the Multifaceted Realisation of an Idea* (pp.357-363), Austria: SpringerWienNew York.
- SODERSTEN, Bo (2004). "Introduction: Globalization and the Welfare State", In B. Södersten (Eds.), *Globalization and the Welfare State* (pp.1-23), Great Britain: Palgrave Macmillan Ltd.
- TUNÇ, Hasan & Türkoğlu, Kamile (2007). "Doğu Bloku'nun Yıkılması Sonrasında (Post-Komünist) Devletlerde Anayasa Yapım Yöntemleri", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2): 1133-1163.
- VALEA, Daniela C. (2014). "The Control of Constitutionality of the Initiatives for Revision of the Romanian Constitution, Curentul Juridic", pp.91-102, Retrieved 11.06.2014, from http://www.upm.ro/facultati_departamente/ea/RePEc/curentul_juridic/rcj11/recjurid114_6F.pdf.
- VANGANSUREN, Ulziibayar (2002). *The Institution of the Ombudsman in the Former Communist Countries*, Paper written under the Charles and Kathleen Manatt Democracy Studies Fellowship at IFES, July - August, Washington, D.C.
- VARIA, Gabriela (2011). A Human Rights Perspective on the Reform of Public Administration in Romania, *The 6th Edition of the International Conference*, European Integration - Realities and Perspectives, Romania.
- VACHUDOVA, M. Anna (2014). "Democratization in Postcommunist Europe: Illiberal Regimes and the Leverage of International Actors", Center for European Studies Working Paper Series #139, Retrieved 06.06.2014, from <http://aei.pitt.edu/9023/1/Vachudova.pdf>.
- VIORESCU, Razvan (2004). "The Profesionalising of the Civil Service According to Public Administration Reform (Romanian Case)", *12th NISPA-see Annual Conference*, "Central and Eastern European Countries inside and outside the European Union: Avoiding a new divide", Vilnius, Lithuania, May 13-15, 2004, Retrieved 13.05.2014, from http://www.nispa.org/files/conferences/2004/papers/200404181920570.Profesionalising%20of%20the%20civil%20service.pdf?fs_papersPage=7.
- YELDAN, Erinç (2007). "Globalization as the Hegemonic Concept of Neoliberal Ideology", In A. H. Köse, F. Şenses & E. Yeldan (Eds.), *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery* (pp.43-54), New York: Nova Science Publishers, Inc.
- YILDIZ, Naciye (2008). "Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim", *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11: 13-32.
- YILMAZ, Nihat & Doğan, Kadir Caner (2013). "Avrupa Birliği (AB) Talepleri Doğrultusunda Çek ve Romanya Cumhuriyetleri'nin Demokratikleşme Reformları", *Karadeniz Araştırmaları*, 39: 15-29.
- ZAFİR, C. Zeynep (2009). "Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2): 65-82.

RUS İÇ SAVAŞI'NDAN SONRA TÜRKİYE'YE SIĞINAN GÖÇMENLERİN GELİBOLU GÜNLERİ

Ramin SADIGOV*

ÖZET

Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrası Çar taraftarları iktidarı kabul etmeyerek yeni hükümete karşı savaştılar. Birkaç yıl süren savaşta mağlup olan isyancılar sonunda Rusya'yı terketmek zorunda kaldılar. Rusya'dan ayrıldıktan sonra yaklaşık 150 binlik mülteci kitlesi Türkiye'ye geldi, onlardan 25 bini Gelibolu'da yerleştirildi. Mülteciler daha sonra anlaşma gereği Türkiye'den ayrılarak Avrupa ülkelerine göç ettiler. İşte bu mülteciler içerisinde bulunanlardan bazıları daha sonra hatıralarını yazarak Türkiye günlerini anlattılar. Bu makalede hatıralar ve Rus kaynaklarına dayanarak göçmenlerin Gelibolu günleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusyası, İç Savaş, Mülteciler, Gelibolu, Bolşevik İhtilali.

ABSTRACT

Tsarfans did not accept the political power after Bolshevik Revolution and fought against the new government in Russia. Rebels who were eventually defeated in the battle lasted few years had to leave Russia. About 150 thousands of refugees mass came Turkey after leaving Russia and 25 thousands of them were placed in Gallipoli. Then the refugees emigrated from Turkey to European countries according to the agreement. Some of these refugees wrote their memories of days in Turkey. In this article these memories and the Gallipoli days of immigrants are evaluated according to Russian sources.

Keywords: Tsarist Russia, Civil War, Refugees, Gallipoli, Bolshevik Revolution.

Rusya 1917 yılına ağır problemlerle başlamıştı. Uzayıp giden I. Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisine zararları hayatın her bir alanında açıkça görülüyor, bu arada halkın Çarlık'a karşı aldığı tavrı isyan kıvılcımına çevirmeye çalışan ihtilalci gruplar durmadan propaganda yürütüyorlardı. Fakat ne Çar Nikola, ne de hükümet yetkilileri artan huzursuzluğa çare bulabiliyorlardı.

Böyle bir ortamda, Şubat sonlarına doğru sokak çatışmalarının şiddetlenmesi ve ordunun bir kısmının isyancılar tarafında yer alması, hükümet güçlerini hayli zor durumda bırakmıştı. İşin ciddiyetini anlayan Çar Nikola Pskov'a gitmiş, oradayken en yakınlarının bile artık onu kurban verdiklerini anlamıştı. (Lorrain 2000: 171) Bu nedenle 2 Mart tarihinde günlüğüne "çev-

* Yrd. Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, ramin_sadygov@hotmail.com

remde korkaklık, ihanet ve yalancılıktan başka bir şey yok!" diyerek tahttan çekildiğine dair karara imza atmıştı. (Gosudarstvennoy Arhiv Rossiyskiy Federatsiy, Fond 601, Opıt 1, Delo 265, List 66-67)

Fakat Çar devrilse de şimdi Geçici Hükümet'in karşısında daha ciddi bir rakip vardı. (Riasonovsky vd. 2011: 489) Bu, Sovyet işçi ve askerlerin temsilcisi olduğunu iddia eden Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetiydi. Sovyet kendi yandaşlarını Geçici Hükümet'e karşı örgütlemeye çalışıyor, "*Ya bağımsızlık, ya ölüm*" diyerek yandaşlarına tüm fabrika ve garnizonlarda seçim yapılması çağrısında bulunuyordu. (Gosudarstvennoy Arhiv Rossiyskiy Federatsiy, Fond 1741, Opıt 3, Delo 1621, List 1) Geçici Hükümet ise ülkeyi bu buhrandan kurtarmanın yollarını arıyordu. Lakin bir çare bulamıyor, dahası doğru dürüst bir politika bile üretmiyordu. (Berhin 1979: 28)

Özellikle cephede alınan mağlubiyetler de halkın Geçici Hükümet'e olan inancını iyice sarsmıştı. Hele Rus ordusunun Galiçya'dan atıldığı sırada, yaklaşık 60 bin asker kaybı vermesi halkı yeniden sokaklara dökmüştü. Bu durumdan faydalanmaya çalışan Bolşevikler ise yaz aylarında hükümetin karşıt propagandasıyla büyük bir hayal kırıklığına uğramış, Lenin'in *vatana ihanetle* suçlanması sonucu beklentileri gerçekleşmemişti. (Moorehead 1958: 207)

Bu suçlamalar karşısında Lenin çareyi ülkeden kaçmakta bulmuştu. Ağustos ayı sonlarına doğru ise Geçici Hükümet'e karşı Başkomutan Lavr Kornilov tarafından askeri bir darbe teşebbüsünde bulunulmuş, Başbakan Aleksandr Kerenski halktan da yardım isteyerek isyanı bastırmaya muvafak olmuştu. (Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskiy Federatsiy, Fond 1780, Opıt 1, Delo 15, List 27)

Geçici Hükümet Kornilov'un askeri darbesine karşı durmayı başarmıştı lakin Eylül başlarından itibaren ülkedeki sıkıntılar daha da artmıştı. Bolşevikler ise bu durumu fırsata çevirmeye çalışmışlardı. Nitekim o dönemde Finlandiya'da ikamet eden ve kafasında silahlı isyandan başka hiçbir şey olmayan Bolşevik önder Lenin, durmadan Partinin genel merkezine mektuplar göndererek derhal isyana kalkışılması gerektiğini vurgulamıştı. (*İstoriya Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçeskoj Revolyutsiy* 1967: 167-168) Onun ısrarlı çağrışları sonuç vermiş, 10 Ekim'de toplanan Bolşevik genel merkezi Geçici Hükümet'i devirmek amacıyla silahlı bir darbe yapılmasını kararlaştırmıştı. (Riasonovsky vd. 2011: 498) Üstelik bu karar 16 Ekim'de gerçekleşen Petrograd asker ve işçi komitelerinin toplantısında da beğenilerek, desteklenmişti. (Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstoriy, Fond 17, Opıt 1a, Delo 34)

Geçici Hükümet ise yaklaşmakta olan isyana engel olmak amacıyla 23 Ekim'de harekete geçmeye karar vermiş, fakat hükümetten çabuk davranan Kızıl birlikler köprüleri, demiryolu istasyonlarını ve telgraf idarelerini ele geçirmeyi başarmışlardı. Son olarak Kışlık Sarayı'na sığınan Geçici Hükümet'in bakanları teslim olurken, Kerenski kaçmayı başarmıştı. Böylece 25 Ekim'de Lev Trotski imzasıyla Geçici Hükümetin devrildiği açıklanmış (Sentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Sankt-Peterburga, Fond 1000, Opıt 1,

Delo 98, List 1-3) ve iktidarın Petrograd İşçi ve Asker Sovyeti'nin eline geçtiği ilan edilmiştir. (Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sosialno-Politiçes-koy İstoriy, Fond 2, Opıs 1, Delo 4634, List 1)

Rus İç Savaşı

Bolşeviklerin Geçici Hükümeti devirmesi sonrasında ayrışan Rus toplumu arasında İç Savaş patlak vermiştir. Bunun farklı nedenleri olmuştur, ama özellikle şu hususu vurgulamakta yarar vardır: Aslında Çarlık rejiminin devrilerek Geçici Hükümet'in başa geçmesini Rusya genelinde bütün devlet kurumları ve yerel yönetimler kabul etmişlerdi. Fakat Ekim ayına kadar geçen 8 aylık süreçte hükümetin ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarıyla ilgili hiçbir şey yapamaması mevcut durumu daha da kötüleştirmiş, bundan yararlanmak isteyen Lenin ve arkadaşları silahlı bir isyan için tam da fırsatını bulmuşlardı. Diğer yandan ilk günlerden itibaren Bolşevik Devrimi'ni içine sindiremeyen Rus toplumu açıkça yeni iktidara karşı direnmeye başlamıştır. Bolşeviklerin iktidar yürüşü boyunca özellikle toplumun birçok kesimine, yani toprak ağaları, burjuvazi, zengin köylüler ve eski Çar ordusu mensuplarına karşı açıkça düşmanlıkları İç Savaş'ı daha da körüklemiştir.

İç Savaş 1917 sonbaharından 1922 sonbaharına kadar 5 yıl boyunca sürmüştür. Bu 5 yıllık dönemde özellikle dış ülkelerden destek de alan muhalifler, Sovyet yönetimine karşı ülkenin farklı bölgelerinde mücadele etmişlerdi. Fakat bütün bu savaşların sonunda mağlup olan muhalif güçler ailelerini de yanlarına alarak, kendilerine bağlı askerlerle beraber Rusya'yı terk etmek zorunda kalmışlardır.

Savaşın taraflardan hangisinin suçlu olduğu konusu yıllardır hem Rus hem de dünya tarihçileri arasında tartışılmıştır. Bazı araştırmacılar iktidarını, mülkünü ve nüfuzunu kaybeden eski Çarlık yöneticileri ve ordu mensuplarını, bazıları toplumu kendi düşüncelerine göre şekillendirmeye çalışan Bolşevikleri, bazıları da yönetimi ele geçirmek için halk kitlelerini kullanan her iki tarafı suçlu olarak göstermişlerdir.

Rus İç Savaş'ının nedenleri de farklı olmuştur. Fakat genellikle devrim sonrası Bolşeviklerin Kurucu Meclis'i feshetmesi, yeni hükümetin ekonomi ve sosyo-kültürel siyasetine karşı soylu, burjuvazi, askeri ve aydın sınıfının direnişi, toprakların devletleştirilmesi ve büyük toprak ağalarının buna karşı çıkması, üretimin bölüştürülmesinde devlet tekelinin oluşturulması, orta ve küçük esnaf sınıfının dağıtılması, ordu mensuplarına karşı uygulanan yıpratma siyaseti gibi nedenler gösterilmiştir.

Bolşevikler'in yönetimi ele geçirmesinden sonra ilk ciddi isyan girişimi ülkenin kuzeyinde, devrilmiş Başbakan Kerenski ve ona destek veren General Krasnov'dan gelmişti. Lakin Petrograd'ın 30 kilometre yakınlığına kadar gelen Kazak orduları 30 Ekim'de Bolşeviklerce geri püskürtülmüş, Kerenski kaçmış, Krasnov ise önce hapsedilmiş, daha sonra Sovyet Hükümeti'nin düşmanlarına karşı savaşacağına dair söz alınarak serbest bırakılmıştır. (Nenakorov 1987: 197)

İkinci isyanı Orenburg vilayetinde general Aleksandr Dutov başlatmış, fakat o da Ocak 1918'de Bolşevik güçlerce mağlup edilmiştir. (Lenin 1974:

322) Bu sırada Don nehri civarında Kazak orduları atamanı Kaledin isyan ederek önce Rostov ve Taganrok'u almış, fakat Bolşevik karşı saldırıları sonrası mağlup olarak 29 Ocak 1918'de intihar etmiştir. (Volkov 2004: 24)

Sovyet yönetimine karşı en ciddi tehlike 1918 yazında yaşanmıştır. Nitekim hem Müttefik ülkelerin Rusya'nın farklı bölgelerine askeri çıkar-ması (Korneyev 2011: 19), hem de Rusya'da yerleşen 45 bin kişilik Çekoslovak Birliğinin isyanı (Plotnikov 2003: 46) Sovyet Hükümeti'ni hayli sıkıntıya sokmuştur. Sonuçta birliğin isyanıyla kısa bir süre içinde Volqa'dan Vladivostok'a kadar bütün bölgelerde Sovyet yönetimi devrilmiştir.

Bu yıllarda Sovyet Hükümet'i için diğer bir tehlikeli güç de Sibiry'a da yerleşen Aleksandr Kolçak ordusu olmuştur. Çarın tüm borçlarını ödeyeceğini açıklayan Kolçak, ülkedeki tüm demiryollarını Müttefiklere vereceğini açıklamış, dolayısıyla bu açıklamalarla müttefiklerin yardımını sağlamıştır. Nitekim kısa zaman içinde müttefikler tarafından kendisine 70 bin tüfek, 3.150 mitralyöz, 580 top, 30 uçak ve top mermileri verilmiştir. Bu yardımların da etkisiyle 400 bin kişilik güçlü ordusuna güvenen Kolçak 1919 yılının Mart ayında saldırıya geçmiş, fakat tüm ülkede seferberlik ilan eden Bolşevikler 1919 yılının Nisan ve Haziran aylarında isyancı generali mağlup etmeyi başarmışlardır.

Sovyet iktidarı için başka bir tehlike de 1919 yılı Mayıs'ında ülkenin kuzeyinde ortaya çıkmıştır. Eski Çar generali Nikolay Yudenic Finlandiya ve Estonya hükümetlerinden de destek alarak Petrograd üzerine yürümüş, lakin Ekim'de Bolşevikler tarafından mağlup edilerek Estonya'ya kadar kovulmuştur. ("Yudenic", Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya 1957: 359)

Bu tehdidin de bertaraf edilmesinden sonra Bolşevikler ülkenin güneyinde, Don nehri civarı ve Kuzey Kafkasya'da kendi hükümetini kurmuş Denikin'le mücadeleye başlamışlardır. Özellikle İngilizlerin yardımını sağlamış Denikin diğer isyancı komutanlara göre daha güçlüydü. Bolşevikler ilk başlarda ona karşı mücadelede başarılı olamasalar da 1920 yılının Ocak ayına doğru Kuzey Kafkasya'da üstünlüğü sağladılar. Mart'ta artık savaştan çekilmeye karar veren Denikin görevi General Vrangel'e devrederek bir İngiliz mayın gemisi ile Rusya'dan ayrıldı. (Aleksyev 1931: 320-321)

Denikin orduları bertaraf edildikten sonra Sovyet Rusya'yı bu kez de meşgul eden olay Polonya konusu oldu. Nitekim 1920 yılının Nisan ayında Polonya devlet başkanı Josef Pilsudski, Ukrayna'nın bağımsızlığına destek olmak niyetini açıklayarak ordusunu Kiyev'e soktu. Müttefik devletlerin de yardımını alan Polonya orduları kısa zamanda Belorus ve Ukrayna'yı ele geçirmiştir. Buna karşın Kızıl Ordu birlikleri Mihail Tuhaçevski komutasında Varşova üzerinde baskı kurdular. Haziran ayında önce Kiyev Polonya ordusundan temizlendi, Temmuzda Kızıl Ordu birlikleri Belorus topraklarına girdi. Lakin tam Polonya ile barış müzakereleri başlarken, General Vrangel'in saldırıları Sovyet Hükümeti'ni endişeye soktu.

General Pyotr Vrangel, hem Güney Rusya ordularının, hem de yerel hükümetin başkanı gibi tüm görevleri üstlenmişti. 20 Mayıs 1920'de Sivas-topol'de bir bildiri yayınlayan General, Rus halkını Komünist *düzenbaz* ve

ahmak'lardan kurtarmak için harekete geçtiğini, bu nedenle bütün Rus halkından kendilerine yardımcı olmasını beklediğini açıkladı. (Alekseyev 1931: 325) Ardından daha da güçlendirdiği ordusuyla 1920 yılının Haziran ayında Kuzey Tavriya bölgesine girdi ve Donbas'ı ele geçirdi. Bu yaşananlar karşısında Polonya ile alelacele barış imzalayan Bolşevik hükümeti artık bütün dikkatini ülkenin güneyine yöneltti. Vrangel'e karşı derhal seferberlik ilan edildi, ardından toplanan birlikler Mihail Frunze komutasında cepheye yollandı. Ekim sonlarında Vrangel ordusunun mukavemeti kırıldı, muhalifler Kırım'a doğru sıkıştırıldı. Ardından 8 Kasım günü bütün cephe boyu şiddetli saldırıya başlayan Bolşevikler, Kırım'ı tamamen ele geçirdiler. Teslim olmak istemediği için Rusya'yı terketmekten başka çaresinin kalmadığını anlayan Vrangel, Kırım'dan göç etmek isteyenler için belli hazırlıklarını zaten bir hafta önceden tamamlamıştı. (Slobodin 1996: 58) Böylece Vrangel ordusunun mağlubiyeti ile büyük çatışmaların yaşandığı İç Savaş sona ermiş oldu.

Kırım'dan İstanbul'a Tahliye

Rusya'da iç savaşın başladığı 1917'den itibaren birçok kişi mülteci olarak başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Savaşın devam ettiği 5 yıl boyunca göç edenlerin sayının 3 milyon kişiye ulaştığı tahmin edilmekteydi. İç Savaşın sona ermesi ile Rusya'dan ayrılacak mültecilerin yeni adresi öncelikle Türkiye olacaktı. Zaten Sovyet Hükümeti ile batılı devletler arasında varılan anlaşma da bu yöneydi.

Aslında mültecilerin kendileri de bir belirsizliğe doğru yol aldıklarını çok iyi anlıyorlardı. Lakin bu göç yıllarının ne kadar devam edeceğini ve nerede sona ereceğini ise bilmiyorlardı. (Rayevski 2011: 74) Zaten başka çareleri de yoktu. Zira mülteci hayatını, Rusya'da Sovyet yönetimi altında yaşamaya tercih etmişlerdi.

Beyaz Ordular Kırım'dan ayrılmadan önce General Vrangel ile Fransızlar arasında birkaç gün boyunca sıkı bir pazarlığın yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle 11 Kasım'da "Waldeck Rousseau" adlı harp gemisiyle Sivastopol'e gelmiş Fransızlar'ın Akdeniz donanmasının geçici komutanı Amiral Dümenil, Beyaz Orduların, özellikle de donanmanın silahsızlandırılmasını talep ediyor ve bununla Beyaz Ordular'ı kendi hâkimiyetleri altına almayı düşünüyordu.

Bu konu hakkında Vrangel şöyle diyordu: "*Ekselansları, mültecilerin tahliye edilmesi, onların geçiminin sağlanması ve daha sonraki hayatlarının temini için Kırım hükümetinin elinde yalnız donanması ve ticaret gemileri bulunmaktadır. Fakat siz onların derhal Fransa'ya verilmesini talep ediyorsunuz.*" (Vrangel 2003: 441-443)

Müzakereler sonrasında General Vrangel'in ısrarla ordusunun kendi nezaretinde kalmasını isteyince Fransızlar rıza gösterdiler, lakin yine de bu orduyu birkaç parçaya ayırma isteğinden vazgeçemediler. Zaten bir süre sonra Vrangel ordusunun varlığından dahi rahatsız olduklarından bu ordunun savaş cephelerinde kullanılması teklifine de sıcak bakmadılar. Üstelik 30 Kasım 1920'de Müttefik devletler adına bir temsilci Vrangel'e, Güney Rusya hükümetini asla tanımayacaklarını da açıkladı. (Goldin 2006: 20)

11 Kasım'da Vrangel Kırım'ı terketmeden önce Güney Rusya hükümeti adına son kez seslendi taraftarlarına:

"Değerli vatandaşlarım! Bildiğiniz gibi Rus ordusu vatan toprağının her karışı için eşit olmayan şartlarda bir savaş yürütmektedir. Ben önceden bütün gelişmeleri görmek zorundayım. Bu nedenle emrime göre Kırım'da bekleyen gemilerle herkesin, asker ailelerinin, sivil vatandaşların, yani düşmanın gelmesi ile tehlike sezen herkesin tahliyesine karar verilmiştir. İleride bizi ne bekliyor bilemiyoruz. Kırım'dan başka toprağımız da yok. Her zamanki gibi açık söylüyor ve olabileceklere karşı sizleri uyarıyorum." (Vrangel 2003: 443)

Vrangel Kırım'dan ayrılmadan kısa bir süre önce Bolşeviklere son darbeyi indirmeye karar vermişti. Bu nedenle Sivastopol hapishanesindeki 500'ü aşkın siyasi tutuklunun kurşuna dizilmesini emretti. Fakat bunu önceden haber alarak hızla harekete geçen Bolşevikler mahkûmlara silah ulaştırmayı başardılar. Böylece içeride isyan çıkaran mahkûmlar gardiyan-ları kovduktan sonra şehre kaçtılar. Zaten o sırada artık gemilere çıkmış Beyazların da onları arayacak kadar zamanları yoktu. (Şirokorad 2009: 177)

14 Kasım'da Vrangelin *General Kornilov* gemisine çıkmasından sonra gemi Sivastopol limanını terk etdi. Vrangel'le birlikte aynı gemide karargah ve donanma komutanları, devlet bankasının yetkilileri, komutanların aileleri ve diğer yolcular, yaklaşık 500 kişi bulunuyordu. Müttefik devletlerin merkez karargâhının verdiği bilgiye göre aynı gün Kırım limanından yaklaşık 135 bin mülteciyi taşıyan 126 gemi ayrılmıştı. Yolculardan yaklaşık 70 bini silahlı askerlerdi. (Russkiye v Gallipoli 1923: 16) Fakat Fransız resmi raporlarında rakamların biraz fazla olduğu anlaşılmaktadır. O raporlara göre mültecilerin sayısı 150 bin civarındaydı. (Bakar 2012: 32)

Gemilerde mültecilerin 10 günlük ihtiyacını karşılayacak kadar yiyecek vardı. Avrupa'ya göç etmiş şahitlerin kaleme aldıkları hatıra kitaplarından anlaşıldığına göre, yolculuk hayli meşakkatli geçmişti. Nitekim havanın soğuk olması nedeniyle mültecilerin birçoğu üşümüş, yola çıktıktan uzun bir süre sonra kendilerine, karınlarını doyurmak için azıcık ekmek, çay, konserve ve kurutulmuş patates gibi bazı yiyecekler verilmişti. (Rayevski 2011: 87)

Vrangel'in İstanbul'a varmasından beş gün önce İstanbul'daki Rus konsolosluğunda 18 Rus örgütünün katıldığı büyük bir toplantı yapılmıştı. Toplantıda Bolşeviklere karşı mücadeleye devam edilmesi kararlaştırılır-ken, Vrangel de Rus ordularının ve hükümetinin meşru başkanı gibi kabul edilmişti. Bu toplantıya katılan temsilcilerden bir heyetin İstanbul'da Vrangeli karşılaması da planlanmıştı. (Yüceer 1998: 108)

İstanbul'daki Rus temsilciler müttefik devletlere General Vrangel'in, boğazları Mustafa Kemal saldırılarından korumak için Beyaz Ordunun yardımında bulunabileceği düşüncesini aktardılar. Fakat Müttefikler, Sevr Antlaşması'nın 178. maddesini gerekçe göstererek bu teklifi kesin bir dille reddettiler. Zira İngiliz ve Fransızlar, Beyaz Orduların İstanbul'la boğazlara hâkim olduktan sonra, affedilmeleri karşılığında bunları Sovyet Rusyası'na verebilecekleri endişesini taşıyorlardı. (Şirokorad 2009: 180)

Vrangel'in gemisi 17 Kasım'da İstanbul'a vardı. Aslında o dönem şehirde bu kadar mülteciyi yerleştirmek de zordu. Gerçi Amerikan Kızılhaç Örgütü ile Fransız ve İngiliz yetkililer mültecilere yardım etmeye çalışıyorlardı. Hatta müttefik devletler karargâhı yardım işleri için ayrıca 40 bin lira para da ayırmıştı. Bunun yanı sıra günlük olarak mültecilere ekmek götürülmesi için İstanbul'da büyük bir ekmek fırını da kiralanmıştı. (Volkov 2003: 31)

Müttefikler yaklaşık iki hafta boyunca İstanbul önlerine demirleyen gemideki mültecilerin akibeti konusunda müzakereler yaptılar. Bu süre zarfında mültecilerin gemileri terk etmesine izin verilmedi. Hepsi sabırsızlıkla kendileri hakkında verilecek kararı bekliyordu. Bekleyiş sürerken açlık ve hastalıktan onlarca mülteci hayatını kaybetmişti.

Ekim Devrimi'nden sonra Güney Rusya hükümetine katılarak Vrangel'in yanında yer alan ve daha sonra onunla birlikte İstanbul'a gelen, ardından Paris'e göç ederek orada hatıralarını kaleme alan Nikanor Vasilyeviç Saviç, mültecilerin İstanbul günleri hakkında şunları söylemektedir:

"Hükümetimizin İstanbul'daki durumu çok sıkıntılıydı. Bizler yabancı bir ülkede, her hangi bir hakka, güce sahip olmayan ve istenmeyen yabancıydık. Ne bir desteğimiz, ne de paramız vardı. Kendimizi güçsüz hissediyorduk." (Saviç 1993: 422)

Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre mülteciler İstanbul'da büyük sıkıntılar çekiyorlardı. Üstelik sıradan insanlarla beraber hükümet yetkililerinin de Müttefiklerce hüsn-ü kabul görmedikleri anlaşılmaktadır. Hatta bazı kaynaklara göre Müttefikler temsilcilerin Ruslara karşı acımasızca davrandığı, bir Fransız subayı gelirken üniformalı siyahi askerlerin mültecileri ellerindeki sopalarla sağa-sola itip kaktıkları büyük bir üzüntüyle anlatılmaktaydı. (Volkov 2003: 35)

Müzakereler sonunda mültecilerin üç bölgedeki kamplara yerleştirilmesine karar verildi. İlk kamp yeri olarak İstanbul'a yakın mesafedeki Çatalca belirlendi. Bu bölge Don Kazaklarına tahsis edildi. İkinci kamp yeri olarak Çanakkale Boğazı'nın Gelibolu yarımadası seçildi. Oraya General Aleksandr Pavloviç Kutepov komutasında 1. Kolordunun gönderilmesi uygun görüldü. Üçüncü kamp yeri için de Ege Denizi'ndeki Limni Adası üzerinde duruldu. Oraya da Kuban ve Tersk Kazaklarının gönderilmesi planlandı.

Rus Mültecilerin Gelibolu Günleri

Mültecilerin üç bölgeye yerleştirilmesi kararı açıklandıktan sonra, 19 Kasım'da I. Kolordu askerlerine bir duyuru yapıldı. General Kutepov imzalı bu duyuruya göre her tümen komutanı, subaylar hariç askerlerin silahlarını toplamalı ve münasip bir yerde gözetim altında tutmalıydı. Böylece Müttefiklerin talepleri de karşılanmış oluyordu. Ardından General Kutepov'la maiyetindekileri taşıyan *Herson* ve *Saratov* isimli iki Rus gemisi Gelibolu'ya doğru yola koyuldu. Gemiler 22 Kasım'da Çanakkale Boğazı'nın Gelibolu açıklarına vardılar. Yarımadaya çıkan 25 bin kişilik kafilenin 9500'ü subaylardan ibaretti. Tabii içlerinde ordu ile hiç ilişkisi olmayan siviller de vardı.

Gelibolu, Birinci Dünya Savaşı günlerinde, Müttefiklerin şiddetle bombardıman ettiği küçük bir yerleşim alanıydı. Savaşın ağır baskısı altında kalan kentte bu yüzden birçok bina ya tam yıkılmış, ya da ciddi zarar görmüştü. Çok az sayıda dükkân ayakta kalmıştı. Ayakta kalmayı başaran dükkânların çoğu da boştu. Dolayısıyla kentte yiyecek sıkıntısı had safhadaydı. Bu arada kentin ticari hayatı daha çok Musevilerin, balıkçılık ve zanaat Türklerin elindeydi. Rum nüfusu da vardı ve her ulus kendi okuluna ve ibadethanesine sahipti. Gerçi Mülteciler daha İstanbul'dan ayrılmadan önce Gelibolu'nun bu durumundan haberdardılar. (Russkiye v Gallipoli 1923: 23) Nitekim nasıl bir yere gittiklerini çok iyi biliyorlardı.

Gemiden inerek kıyıya çıkan General Kutepov'u şehrin Fransız komutanı Binbaşı Veyler karşıladı. Fransız binbaşı, Rus generaline mültecilerin hepsinin şehirde yerleştirilmesinin mümkün olmadığını, bu nedenle üçte ikisi için şehre 6 kilometre mesafedeki, Büyükdere Nehri vadisinde kamp yeri tahsis edildiğini söyledi. (Ribas 2000: 202) Ardından Kutepov'a bir at getirildi. Her iki komutan bölgeye bakmak için yola koyuldular. Gerçi bölgede daha önce İngilizlerin askeri bir birliği yerleşmişti. Bölge yılanların çokluğu ve yabangülü çalılıklarıyla kaplı olmasıyla tanınırdı. Yılan ısırması ve diğer hastalıklardan birçok askerini kaybeden İngilizler, bu nedenle bölgeyi *Gül ve Ölüm Vadisi* diye adlandırmışlardı. (Lukaş 1922: 6) Bölgede kamp kuran Ruslar ise, boş bir arazi olması ve Gelibolu ismini çağrıştırmamasından dolayı oraya *Goloye Pole*¹ dediler.

Kutepov'un bölgede kamp kurulmasına rıza göstermesinden sonra Fransızlar, mültecilere çadırları ve gerekli araç-gereçleri verdiler. Bu güç koşullar altında, hem çadırların hem de yatak sayısının yetersiz olmasına rağmen kamp düzenli bir halde kuruldu. Lakin çadırlarda aydınlatma ve ısıtma yönünden hayli sıkıntı vardı.

Denikin hatıralarında mültecilerin Gelibolu günleri ile ilgili şunları yazıyordu:

"Gönüllü ordunun dikenli yollarında üç aşama olmuştur. Oryol- şan ve şeref, Novorossiysk -mutsuzluk, Gelibolu- imtihan aşaması. Bu aşamaların hepsinde üç renkli bayrak dalgalanmıştır. O bayrak kahramanlık namına yükselmiş, ölenlerimizi haklı çıkartmış ve bizde geleceğe ümit uyandırmıştır" (Volkov 2003: 151)

Çıplak Alan (Goloye Pole) askeri birliklerin yerleşim bölgesi oldu. Gelibolu'da ise kolordu karargâhı, istihkâm alayı, askeri liseler ve subay okulları oldu. Gerçi şehir halkından Türkler her ne kadar Rusları çok iyi karşılamışlarsa da yine de evlerini bekârlara kiralık vermeye pek yanaşmıyorlardı. Kiralık bulunan evlerde ise bazen bir odada 10 kişi yerleşmek zorunda kalıyordu. Yatak, masa, sandalye gibi bir evde bulunması gereken en mühüm eşyalar bile yoktu. (Süer 1987: 319) Genel olarak Gelibolu'ya yerleşen mülteci sayısının 11 bin olduğu tahmin edilmekteydi. (Volkov 2003: 174)

Kolordunun beslenme ihtiyacını Fransızlar üstlenmişti. Kişi başına hesaplı, günlük yiyecekler veriliyordu. Genellikle verilen ekmek, şeker ve yağ

¹ Çıplak alan.

çok yetersiz kalıyordu. Diğer gıdaların da hayli az olduğu bir ortamda günlük yiyecek sıkıntısı hep yaşanıyordu. Bu nedenle 15 Aralık'ta Fransız komutanı Veyler'e bir mektupla müracaat eden Rus komutan, biraz daha kaliteli yiyecekler verilmesini istedi. Bunun üzerine Fransız komutan Veyler 27 Aralık'ta, Rus mülteciler için yiyecek miktarında değişikliğe gitti. Buna göre bir kişi için günlük, 500 gram ekme, 300 gram taze veya dondurulmuş yağ, kuru yiyeceklerden örneğin 100 gram patates, 20 gram tuz, 7 gram çay ve 20 gram şeker şeklinde tahsis edildi. (Russkiye v Gallipoli 1923: 63) Tabii bu yiyecek miktarı da çok az olduğundan, bir süre sonra Rus komutanlığı yeniden artırım için Fransız komutanlığına müracaat etti. Fakat Fransızlar artırım bir yana gıda yardımını daha da kısma yoluna gittiler. Hatta 1 Nisan'dan itibaren tamamen durduracaklarını açıkladılar. Tabii bunu yapmadılar, ancak özellikle ekmeği bir hayli azalttılar.

Mülteciler için ekmeğin ilk başlarda İstanbul'dan getiriliyordu, fakat daha sonraları bölgedeki Rum fırınlarından bu ihtiyaç karşılanmaya başlandı. Zaten birkaç ay sonra artık Ruslar kendileri de fırın sahibi oldular. Bu arada mültecilerden bazıları geçim sıkıntısıyla baş etmek için yanlarında bulunan değerli eşyaları satmaya veya küçük ticari faaliyetlerde bulunmaya başladılar.

Kuşkusuz mültecilerin sıkıntısı sadece yiyeceklerle sınırlı değildi. Giyim ve kuşam yönünden de bir hayli zorluk çekiyorlardı. Zira hızlı tahliye sırasında giysilerinin çoğunu Kırım'da bırakmak zorunda kalmışlardı. Ellerindeki bazı giysilere de Fransızlar İstanbul'da el koymuşlardı. Fakat Şubat ayında Fransızlar onlara biraz iç çamaşırı ve giysi dağıttılar. Şüphesiz dağıtılan giysiler tüm ihtiyaçları karşılamıyordu. Bu nedenle mültecilerin bazıları pantolon ihtiyacını karşılamak için dağıtılan battaniyelerden kendileri için pantolon dikiyorlardı.

Bir süre sonra kampta askeri düzenin kaybolmaya başladığı görüldü. Ast ve üstler arasında iletişim sorunundan, emre itaatsizliğe kadar birçok sorun ortaya çıktı. Bazı askerlerin yırtık giysilerle, sokaklarda kokartsız avareler gibi dolaşması ordu heyetini rahatsız etti. Bu sorun sadece General Kutepov'un yeniden sağlayacağı düzenle son bulabilirdi. Öyle de oldu. Nitekim Kutepov, orduda kaybolan düzeni yeniden sağlamak için herkesin askeri kurallara uyması gerektiğini, aksi yönde davranacakların şiddetle cezalandırılacağını belirtti. Bu sayede orduda belli bir düzen sağlanmış oldu. Zaten kamptaki düzensizlik müttefiklerin de hoşuna gitmiyordu. Bu nedenle Rus komutanlarının istedikleri askeri disiplini uygulamasına hiç ses çıkarmıyor, hatta bu uygulamaları destekliyorlardı. (Saviç 1993: 440)

Kuşkusuz Gelibolu'daki Rus mültecilerinin normal şartlarda yaşamlarını sürdürmeleri konusunda en fazla gayret edenlerden birisi de komutan Kutepov'du. Kendisiyle birlikte Gelibolu'da mülteci hayatı yaşayanlar, anılarında komutandan övgüyle söz ediyor ve sayesinde kamptaki herkesin geleceğe daha özgüvenle baktığını vurguluyorlardı. Komutanın vatanseverliği, Gelibolu'da mülteci hayatı yaşasa da bir gün yeniden Rusya'ya döneceğine ve Rus halkına hizmet edeceğine inandığını belirtiyorlardı. Hatıralarda

onun, “*Biz Rusuz. Biz son askerlerimiz ve Rusya bizi bekliyor*” diye söylediği kaydediliyordu. (Lukaş 1922: 14)

Komutanın Fransızlarla ilişkilerde hayli mesafeli davrandığı, onların sorularına, yalnız *Rus Ordusunun* değil, aynı zamanda *Rus yurdunun* şerefini korumak adına çok kısa ve kaçamak yanıtlar verdiği söyleniyordu. Ayrıca elinde bulunan ordunun değerini iyi bilen komutanın, bu ordu vasıtasıyla hatta Moskova’ya bile hâkim olabileceğini düşündüğü vurgulanıyordu. (Russkiye v Gallipoli 1923: 57-58)

Tabii bir yandan da Rus ordusunun disiplinli oluşu ve gelecekle ilgili düşünceleri Fransızları pek memnun etmiyordu. Örneğin Gelibolu’ya yerleşimden bir ay sonra mültecileri ziyaret eden General Vrangel Rus ordusunun eskisi gibi kalacağını söylediğinde, yanındaki Fransız Amiral De Bon yerdeki renkli taşlar arasında yeşermiş ikibaşlı kartala benzer çiçekleri göstererek, “*O uçar*” diye birşeyler söylemişti. (Rıbas 2000: 212-213) Rus kaynakları bunun iltifat anlamında söylenmediğini belirterek Fransızların gerçekten de Rus ordusundan rahatsızlık duyduklarını vurgulamaktadırlar.

Bu arada kampta zaman zaman mültecilerle müttefik askerleri arasında bazı problemler de yaşanıyordu. Örneğin, bir defasında pazarda yüksek sesle şarkı söyleyen iki Rus subayı, Senegal asıllı bir Fransız askeri tarafından gözaltına alınırken subaylar karşılık vermiş ve dolayısıyla tüfek kabzasıyla kanlar içinde kalıncaya kadar dövülmüşlerdi. Bunu haber alan Rus Generali Şteyfon derhal şehrin Fransız komutanı Veyler’in yanına gitmiş, subayların salıverilmesini talep etmişti. Fakat Fransız komutan buna keskin şekilde itirazını bildirince Rus komutan iki bölük askerle orayı basmış, bunun üzerine Fransız askerleri silahlarını bırakarak kaçmışlardı. Bu olaydan sonra Fransız devriyeleri kentte dolaşmaktan vazgeçmişlerdi. (Rıbas 2000: 213)

Gelibolu’yu konu alan hatıratlarda kentte yaşayan Türk ve Rumların mültecilere oldukça iyi davrandıkları kaydedilmektedir. Rusların gelişinden sonra nüfusun değiştiği, kentte 8400 Rus, 4300 Rum, 2900 Türk, 1400 Yahudi ve Ermeni’nin ikamet ettiği, ayrıca yaklaşık 800 Senegal asıllı Fransız askerinin bulunduğu söylenmektedir.

Hatıratlara göre Rusların gelişinden sonra her yere tam bir *Rus havası* hâkim olmuştu. Sokak duvarları Rusça yazılı kâğıtlarla süslenmişti. Rus mültecilerine ait bazı binaların üstünde Rusya bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. Aslında Ruslardan önce kentte ikamet eden Alman, İngiliz ve Fransız askerleri yerli halkla iyi geçinmediği için aralarında bir takım istenmeyen olaylar zuhur etmişti. Lakin Gelibolu’da kaldıkları süre içinde Rus mültecilerle yerli halk arasında en küçük anlaşmazlık bile yaşanmamıştı. Özellikle Türkler mültecilerle çok iyi anlaşıyorlardı. Hatıratlara göre yolda Ruslarla karşılaşan Türkler iki parmaklarını feslerine kadar kaldırarak selam verirlerdi. (Lukaş 1922: 12) Rusça neredeyse Gelibolu’nun konuşma dili olmuştu. Hatta bazı Rusça sözcükler yerli halk arasında kullanılmaya bile başlamıştı. Buna karşın *kardeş*, *efendi*, *ekmek*, *yok* gibi bazı Türkçe sözcükleri de Ruslar gündelik konuşmalarında telaffuz ediyorlardı. (Süer 1987: 347)

Soğuklar iyice bastırıp yağmurlar çoğalınca kamptaki yaşam çekilmez olmuştu. Hasta mültecilere tıbbi yardım konusunda büyük problemler yaşanmaktaydı. Daha Kırım'dan İstanbul'a yol alırken gemideki olağandışı koşullar yüzünden mülteciler arasında hastalıklar yayılmıştı. Hatta gemiler boğazda demirleyince 200 hasta mülteci askeri hastaneye kaldırılmıştı.

Gelibolu'da ise durum daha da ciddiydi. Mültecilerin yerleşiminin hemen akabinde Amerikan Kızılhaç örgütünün yanısıra Rus sosyal dayanışma örgütleri ve Fransızların yardımıyla derhal sahra hastaneleri kurulmuştu. Lakin bir hastane için gerekli olan en temel ihtiyaçlar yok denecek kadar azdı. Yine de zamanla mühim ilerlemeler kaydedilmişti. Nitekim verem hastaları için Amerikalılar tarafından deniz kıyısında bir hastane kurulmuş, hamamlar yapılmış, sakatlar için özel bir ev açılmıştı. Böylece kısa bir süre zarfında mültecilerin sağlık koşullarının iyileştirilmesi için gereken üniteler hazırlanmış, asker ve sivillerin tıbbi yardımla tedavi meselesi çözüme kavuşturulmuştur.

Gelibolu'ya yerleştikten sonra mültecilerin yapması gereken işlerden birisi de kilise meselesini halletmektir. İlk başlarda ibadetlerini Yunan kilisesinde yapıyorlardı. Bu konuyla ilgili Yunan metropolit Konstantin, Rum halkına, Rus mültecilere kiliselerinde ibadet hususunda yardımcı olmalarını istemişti.

Fakat bir süre sonra büyük çadırlarda ibadet yerleri kuruldu. Genel olarak kampta 7 kilise açıldı. Asıl sorun ise kiliselerin iç dizaynı meselesiydi. İkonaların çizimi ve duvarlardan haçların asılması bir hayli sıkıntı çıkardı, ama inançlarına uygun yapmayı başardılar. Konserve kutuları ve buldukları işe yaramaz diğer metal parçalarla, kilise için gerekli araçları hazırladılar. Böylece mültecilerin ibadet problemi de çözülmüş oldu.

Gelibolu'da genç mültecilere askeri eğitim verilmek maksadıyla 6 askeri kurs ve 14 subay okulu açılmıştı. Subay okullarında, Rusya'nın milli ve siyasi meseleleri, zirai problemleri, yasaları, kilise değerleri gibi dersler okutuluyordu. Kamp yaşamının zorluklarına, ders kitapları ve yeterli öğretmen olmamasına rağmen bu okullar gençlerin eğitimi konusunda büyük bir fayda sağlamıştı.

Kampta yetim çocuklar da unutulmamış, Amerikan Kızılhaç örgütünün yardımı ve mültecilerin kendi olanaklarıyla bir anaokulu açılmıştı. Ardından kendi kilisesi, kütüphanesi ve spor alanına sahip General Vrangeli adına bir lise de kurulmuştu. Lisede 159 erkek, 49 kız çocuğu eğitim alıyordu. Bu okulda daha önce Rus yüksek okullarıyla orta öğretim kurumlarında görev almış öğretmenler ders veriyorlardı. Ders programları da eski Rus okullarındakinin aynısıydı. Öğrenciler ders dışında sık sık edebiyat geceleri, sergiler düzenliyor, spor alanında farklı yarışmalar yapıyorlardı. (Süer 1987: 331)

General Vrangeli ikinci kez 15 Şubat 1921'de Gelibolu'yu ziyaret etti. Bu ziyaretinin şerefine kampta askeri geçit töreni düzenlendi. Yaklaşık yarım saat devam eden törenden hayli memnun kalan General askerlere hitaben: *"Çok yakın bir zamanda, yani vatanımız bizi çağırdığında hazır olmalıyız"*

diye konuştu. (Russkiye v Gallipoli 1923: 149) Töreni izleyen bir İngiliz gazeteci, "Bize mültecilerden bahsetmişlerdi ama bunlar tam bir ordu." diye şaşkınlığını gizleyememişti. Ertesi gün de şehirde büyük bir askeri geçit töreni yapıldı. En son geçit töreni ise General Kutepov riyasetinde 22 Mayıs'ta düzenlendi.

Mültecilerin kampta çok aktif kültürel hayat yaşadıkları anlaşılmaktadır. Zira gazete ve dergiler yayınlanıyor, konserler düzenleniyordu. Kornilov alayının generali Skoblin'in hanımı Nadejda Plevitskaya şarkılarıyla kamptakileri eğlendiriyordu. Hem şehrin, hem de kampın kendi tiyatrosu vardı. Sık sık düzenlenen spor faaliyetleri, futbol maçları ve olimpiyatlar da kampın eğlencelerindendi.

Gelibolu'ya geliştikten itibaren vefat eden mültecilerden 27 kişi Ermeni ve Yunan mezarlığına gömülmüştü. Sonra şehre yakın bir yerde bir arazi tahsis edildi. Şubat ayından itibaren orada bir mezarlık düzenlendi. Mezarlığın etrafı çitle çevrildi ve buraya toplam 255 kişi defnedildi. Daha sonra ölenlerin anısına bir anıt dikildi ve 16 Temmuz 1921'de anıtın açılış töreni yapıldı. (Volkov 2003: 160)

Gelibolu'dan Ayrılış

Gelibolu'da kaldığı süre zarfında mülteci ordunun, Bolşeviklere karşı yeniden savaşa katılacağına dair bir hayli söylenti yayılmıştı. Fakat haftalar, aylar geçmesine rağmen böyle bir şey gerçekleşmedi. Bu arada Slav ülkeleriyle mülteciler konusunda sık sık müzakereler yapıldığı da ortaya çıkmıştı. Müzakereler sonuçlandığında mültecilerin Sırbistan ve Bulgaristan'a gideceğine dair Genel Karargâh kararı yayınlandı. Dolayısıyla o yılın bütün ilkbaharını mülteciler Avrupa'ya gidiş ümidiyle yaşadılar. Sonunda 4 Ağustos 1921 tarihinde süvari birliğinin ilk kafesi Selanik'e doğru yola çıkmak üzere gemiye binmeye başladı. Düzenlenen törende konuşan General Kutepov süvari birliği komutanı General Barboviç'e teşekkür etti. 28 Ağustos'ta *Giresun* adlı gemiyle birliğin tahliyesi tamamlandı.

31 Ağustos'ta piyadelerin tahliyesi başladı ve Türk gemisi *Reşit Paşa*, Varna'ya doğru yola çıktı. Sonra uzun bir süre tahliyeler durdu. Sonbahar soğukları başladı, Kasımın 10'unda meydana gelen şiddetli fırtınada kamp yerle bir oldu.

Ordunun Gelibolu'ya gelişinin 1. senesinde kamptan yeni tahliyelerin yapılacağına dair haberler dolaşmaya başladı. Böylece 22 Kasım'da Genel Karargâh, 25 Kasım'da Markovski alayı Bulgaristan'a gitti. 27 Kasım'da ise büyük yolcu gemisi *Akdeniz* ile Kornilov alayı tahliye oldu.

Gelibolu'dan en son tahliyeler 18 Aralık'ta yapıldı. Bu kez General Kutepov da adayı terk edenler arasındaydı. Fakat kafiye yola çıkmadan önce Rus mezarlığını ziyaret etti, dini ayinler düzenledi. Tahliye sırasında dükkânların kapalı olduğu kent sakinleri Ruslarla vedalaştılar. Mültecilerin hatırasına sokaklardan birine General Vrangel'in ismi verildi. (Volkov 2003: 221) *Kutep Paşa* ise büyük bir sevgiyle uğurlandı. Fransız subaylar gemiye bininceye kadar Kutepov'a eşlik ettiler. Ardından şarkılar eşliğinde *Akdeniz* gemisi yola koyuldu.

Fakat bütün bu tahliyelere rağmen Gelibolu'da yine de 200 kadar Rus mülteci kaldı. General Martınov komutasındaki bu mülteciler, yaklaşık iki sene boyunca orada yaşadılar. Martınov son güne kadar Gelibolu geleneğine sahip çıkmaya gayret etti. Sonunda 1923 yılında bu grup da Yugoslavya'ya tahliye oldu.

Sonuç

Bolşeviklerin Geçici Hükümet'i devirmeleri sonrasında onlara karşı çıkan Beyaz Ordular, birkaç yıllık silahlı mücadele sonucunda mağlup olarak Rusya'yı terketmek zorunda kaldılar. Böylece büyük ümitler yerini, sonu belirsiz bir istikbale bıraktı. Müttefiklerden alınan yardımlara rağmen Bolşeviklere karşı savaşta başarılı olamayan Beyaz Ordu komutanı General Vrangel, son çare olarak müttefiklerle anlaşarak Kırım'dan İstanbul'a Rusların tahliyesini gerçekleştirdi.

Önce İstanbul'a gelen mültecilerden yaklaşık 25 bini daha sonra Gelibolu'ya götürüldü. Üstelik gidenlerin çoğu da askerdi. Büyük bir yoksunluğa rağmen Gelibolu'ya yerleşenler hızlı bir şekilde, bir yandan yaklaşan soğuk kışa ve hava koşullarına alışmaya çalıştılar, bir yandan da bölge halkı ile yakın ve samimi ilişkiler kurarak yaklaşık bir yıl boyunca Rus kültürünü Gelibolu'da yaşattılar. Mültecilerin komutanı General Kutepov herkes tarafından sevildi, takdir gördü. Bu nedenle kendisine Kutep Paşa denildi. Mülteciler Gelibolu'da kaldıkları süre içerisinde, daha önce bölgede yerleşenlerin aksine, yerel halkla sorun yaşamadılar. Üstelik kendi kültürlerini yaşatarak okullar açtılar, tiyatro ve konserler düzenlediler, kendi kiliselerini kurdular, askeri disiplinlerinden taviz vermediler, basın ve yayın faaliyetleriyle uğraştılar. Gelibolu günlerini dolu dolu geçiren Ruslar adaya yerleşmelerinin birinci yılında gemilerle Avrupa ülkelerine tahliye oldular.

Kaldıkları süre boyunca mültecilerden ölenler oldu. Onların hatırasına bugün bölgede bir anıt yükselmektedir. 17 Mayıs 2008'de açılan bu anıt, günümüzde bile Rus turistlerin ilgisini çekmektedir. Kuşkusuz bu aynı zamanda mültecilerin hatırasının Gelibolu'da yaşatılması bakımından çok büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Gosudarstvennoy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskiy İstoriy
Centralny Gosudarstvennyy Arhiv Sankt-Peterburga

Basılı Kaynaklar

Alekseyev Sergey (1931). *Denikin, Yudenich, Vrangel: Memuarı*, Moskva: Gosudarstvennoye Sotsialno Ekonomikçeskoye İzdatelstvo.

Bakar Bülent (2012). *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Berhin, İlya. (1979). *İstoriya SSSR (1917-1978)*, Moskva, Vıssşaya Şkola.

- Vladislav Goldin (2006) *Soldatı na Çujbine. Russkiy obşe voyinskiy soyuz, Rossiya i Russkoye zarubejye v XX-XXI vekah*, Arhangelsk: İzdatelstvo Solti.
- Korneyev Vladimir (2011). *Grajdanskaya Voyna: Interventsiya v Rossiy*, Himki: İzdatelstvo AGZ MÇS Rossiy.
- İstoriya Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçesкой Revolyutsiy*, (1967). Moskva: Nauka.
- Lenin Vladimir İlyiç (1964). *Seçilmiş eserleri*, Baku: Azernesr.
- Lenin Vladimir İlyiç (1974). *Polnoye Sobraniye Soçineniy*, tom 35, Moskva: İzdatelstvo Politıçesкой Literaturı.
- Lorrain, Pierre (2000). *Romanovlar: Bir hanedanın sonu*, (Çev. Nihal Öno), İstanbul: Doğan Kitap.
- Lukaş İvan (1922). *Goloye Pole. Kniga o Gallipoli 1921 god*, Sofia: Peçatnitsa Balkan.
- Moorehead Alan (1958). *The Russian Revolution*, London: Collins/Hamish Hamilton.
- Nenakorov Albert (1987). *Kratkaya İstoriya: dokumentı, fotografiy*, Moskva: İzdatelstvo Politizdat.
- Plotnikov Ivan (2003). "Vosstaniya Çekoslovakского korpusa", *Uralskiy Federalniy Okrug* 6, s. 46-47.
- Saviç Nikanor (1993). *Vospominaniya*, Sankt Peterburg: İzdatelstvo Logos.
- Slobodin Vladimir (1996). *Beloye Dvijeniye v Godı Grajdanskoy voyni v Rossiy (1917-1922)*, Moskva: MYU MVD Rossiy.
- Süer Aydın (1987). "Geliboluda Ruslar", *Belleten dergisi*, sayı 199, Ankara, s. 315-355.
- Şirokorad Aleksandr (2009). *Upuşonniy Şans Vrangelya. Kırım-Bizerta-Gallipoli*, Moskva: İzdatelstvo Veche.
- Rayevski Nikolay (2011). *Dnevnik Gallipoliytsa*, Moskva: Kniga po Trebovaniyu.
- Ribas Svyatoslav (2000). *General Kutepov*, Moskva: Olma Press.
- Riasonovskiy, Nicholas V. - Steinberg Mark D. (2011). *Rusya Tarihi: Başlanğıçtan günümüze*, İstanbul: İnkilap Yayınları.
- Russkiye v Gallipoli (1920-1921)*, (1923). Berlin: Eag Druck
- Vrangel Petr (2003). *Grajdanskaya Voyna v Rossiy: Oborona Krıma*, Moskva: İzdatelstvo AST
- Volkov Sergey (2003). *Russkaya Armiya na Çujbine. Gallipoliyskaya epopeya*, Moskva: Tsentrpoligraf.
- Volkov Sergey (2004). *Donskaya Armiya v Borbe s Bolşevikami*, Moskva: İzdatelstvo Tsentropoligraf.
- "Yudeniç", Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya (1957). tom 49, Moskva: Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo.
- Yüceer Saime (1998). "Vrangel Ordusunun İstanbuldaki faaliyetleri", *Atatürk Yolu*, sayı 23, s. 107-117.

EKLER

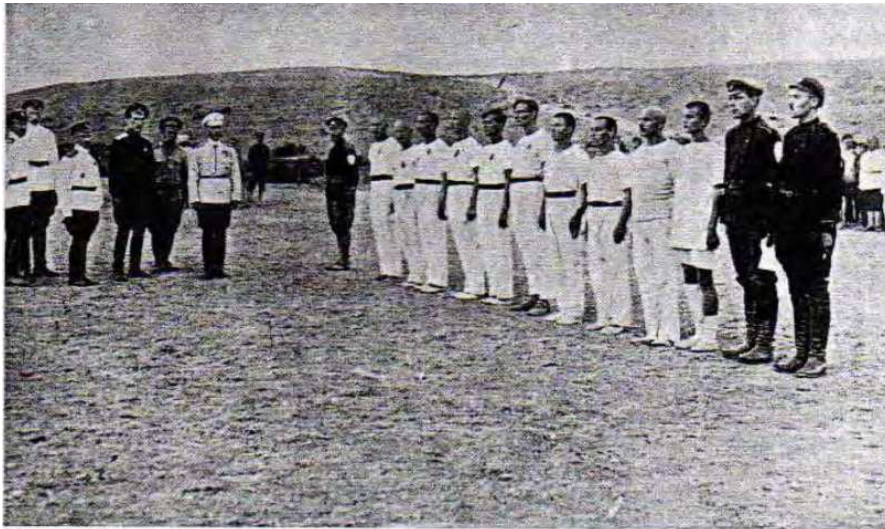
Resim 1: Gelibolu 1921. Rus askerleri ve keşiş

Resim 2: Kornilov Taarruz Alayının Gelibolu'daki kampının bir kısmının görüntüsü

Парад в ГАЛЛИПОЛИ,
Resim 3: Gelibolu'da askeri geçit t6reni

Галлиполи. Футбольная команда Корниловского Ударного полка.

Resim 4: Kornilov Taarruz Alayının futbol takımı

18. VE 19. YY POLONYA'SINDA SOYLU YAŞANTISI VE KÜLTÜRÜ (ADAM MICKIEWICZ'İN “PAN TADEUSZ”U BAĞLAMINDA)

Seyyal KÖRPE*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan olarak adlandırdığı Polonya, 1795 yılında komşuları Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından işgal edilerek Avrupa haritasından tamamen silinmiştir. 1830-1831 yılları arasında Polonya ordusundan bir grup genç subay önderliğinde patlak veren Kasım Ayaklanması'nın da başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından ülkede, “büyük göç” olarak adlandırılan bir göç süreci başlamıştır. Çok sayıda asker, subay ve aydın öncelikle Almanya, daha sonra Fransa'ya sığınarak yurdu terk etmiştir. Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Kamil Norwid, *Zygmunt Krasiński* gibi tanınmış Polonyalı şairler de bu göç dalgasına katılmış yurtseverler arasında yer alır. Polonya'nın bu büyük şairleri yapıtlarında yalnızca anayurt özlemlerini, uluslarının şanlı geçmişlerini dile getirmekle kalmamış, ülkelerinin yazgısını belirleyen ulusal hataların da altını çizmişlerdir. Polonya'nın ulusal şairi Adam Mickiewicz tarafından 1832 - 1834 tarihleri arasında yazılmış olan *“Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie”* (Bay Tadeusz, ya da Litvanya'daki Son Akın) 19.y.y. Polonya edebiyatının başyapıtları arasında yer almaktadır. Sanatçı, destan türünde yazılmış on iki bölümden oluşan yapıtında, sürgün yaşantısı içindeyken, anayurduna, çocukluk yıllarının geçmiş olduğu Litvanya topraklarına olan özlemini ve zihnine resmettiği Litvanya doğası ve güzelliklerini yansıtmıştır. Mickiewicz'in bu yapıtında ele aldığı diğer bir konu da 1811 yılı Polonya soylu yaşantısı ve kültürü olmuştur. “Pan Tadeusz” öncelikle ulusal birliği sağlamak adına, Polonya halkına giderek kaybolmakta olan soylu kültürüne ilişkin unsurlara, gelenek ve göreneklere sahip çıkılması gerektiğini anımsatmak amacıyla yazılmıştır. Yapıttan Polonya soylularının zaman geçirme biçimlerine, avcılık geleneğine, yemek düzenine, tüketilen yiyecek ve içecek adlarına ve içeriklerine ilişkin bilgi edinilebilir.

Anahtar sözcükler: Pan Tadeusz, Adam Mickiewicz, Litvanya, soylu, gelenek.

SUMMARY

Poland which had been named by Ottoman Empire as Lehistan, occupying by his neighbours Austria, Russia and Prussia in the year of 1795 was completely deleted from the map of Europe. Af-

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
seyyal.korpe@gmail.com

ter the failure of November uprising, which was broke out under the leadership of a group of young officers from the Polish army, a process of migration which was named as "great migration" began in the country. A large number of soldiers, officers and intellectuals, refuging primarily Germany, and then France left the country. The renowned Polish poets such as Adam Mickiewicz, Juliusz Slowacki, Cyprian Kamil Norwid and Zygmunt Krasinski were included between the poets, who took part in this migration. This great poets of the Poland not only described their longing for home and the glorious history of the nation, but also underlined the national errors, which determined the fate of the country in their works. *Pan Tadeusz* or the last foray in Lithuania, which was written between the years 1832-1834 by Adam Mickiewicz the national poet of Poland is one of the masterpiece of 19th. century Polish literature. The artist in his consisting of twelve parts work described a sense of longing for Lithuanian territory, where he had spent his childhood years, Lithuanian nature and Lithuanian beauty which he had recorded in his mind. The other issue which he handled in his this composition is the noble life and culture of the year of 1811. *Pan Tadeusz* in order to protect the national unity was written primarily to remind the Polish people the necessity of conserve the elements of the noble culture, customs and traditions which are increasingly being lost. From this work can be obtained information about the way of spending time, hunting tradition, consumed food and drink names of aristocrats.

Keywords: Mr. Tadeusz, Adam Mickiewicz, Lithuanian, nobility, customs

Polonya'nın ulusal şairi Adam Mickiewicz tarafından 1832 - 1834 tarihleri arasında yazılmış olan *Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie* (Bay Tadeusz, ya da Litvanya'daki Son Akın) 19. yy Polonya edebiyatının başyapıtları arasında yer almaktadır.

Büyük Litvanya Krallığı'nda dünyaya gelen Mickiewicz, Napoléon orduları Novogrodek'e girdiğinde henüz on dört yaşındadır. Şairin *Pan Tadeusz*'u kaleme almasında bu olayın büyük etkisi olmuştur. Mickiewicz'in, bu yapıtını oluştururken Goethe'nin "*Hermann ve Dorothea*"sından esinlendiği bilinmektedir (Yüce 2002:130). Sanatçı, destan türünde yazılmış on iki bölümden oluşan yapıtında, anayurduna, çocukluk yıllarının geçmiş olduğu Litvanya topraklarına olan özlem duygularını işlemiş, zihnine resmettiği Litvanya doğası ve güzelliklerini anlatmak istemiştir. Mickiewicz'in bu yapıtında ele aldığı diğer bir konu da 1811 yılı Polonya soylu yaşantısı ve kültürü olmuştur. *Pan Tadeusz* öncelikle ulusal birliği sağlamak adına Polonya halkına giderek kaybolmakta olan soylu kültürüne ilişkin unsurlara, gelenek ve göreneklere sahip çıkılması gerektiğini anımsatmak amacıyla yazılmıştır (Körpe 2005:39).

Mickiewicz *Pan Tadeusz*'u yazarken, ister sıradan bir insan olsun, isterse küçük bir çocuk, her okuyanın idealize edilmiş bir Polonya'yı idrak etmesini amaçlamıştır. Bunun nedeni, bu yapıtın henüz yurdunu görmemiş ikinci

kuşak sürgünler, yani sürgünlerin çocukları için yazılmış olmasıdır (Yüce 2002:131).

Pan Tadeusz, yayımlandığı ilk yıllarda halk tarafından çok büyük bir ilgi görmemiştir. Ancak, zamanla değeri anlaşılmış ve Polonya edebiyatının seçkin yapıtlarından biri olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır (Yüce 2002:131-132).

I. *Pan Tadeusz*'da Tarihsel Zemin

Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan olarak adlandırdığı Polonya, 1795 yılında komşuları Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından işgal edilerek Avrupa haritasından tamamen silinmiştir. Polonya devletinin çöküş süreci Napoléon Bonaparte'in altın çağına denk gelir. 24 Mart 1794 tarihinde Krakov'da Tadeusz Kościuszko önderliğinde çıkan Kościuszko Ayaklanması'nın bastırılmasının ardından, ayaklanmaya katılan çok sayıda Polonyalı başta Fransa olmak üzere, Avrupa'ya, Amerika'ya ve dünyanın farklı bölgelerine göç etmiştir. Söz konusu dönemde Avusturya, Rusya ve Prusya'nın Fransa'nın siyasi düşmanları olması ayaklanmacıların öncelikle Fransa'yı tercih etmelerine neden olmuştur. Böylesi bir durumda Polonya, umutlarını güçlü komutan Napoléon'a bağlamıştır. Polonyalı komutanların yönetiminde oluşturulan Polonya orduları Fransızlarla birlikte komşularına karşı savaşa girmiştir. 1807 yılında Almalara karşısında kazanılan zafer sonucunda yapılan Tilsit Antlaşması kararları doğrultusunda, yenilen Prusya'dan alınan topraklar üzerinde, Saksonyalı Frederik August yönetiminde, parlamentosu, bakanlar kurulu, medeni kanunu ve Józef Poniatowski komutasında düzenli bir ordusu bulunan Varşova Dükalığı kurulmuştur. 1809 yılında Avusturya'dan ele geçen Galiçya bölgesinin de katılmasıyla ülkenin sınırları genişlemiş, ancak, bu durum çok uzun sürmemiştir (Körpe 2005:14).

Józef Poniatowski'nin 1813 yılında Leipzig'de, Napoléon için savaşırken ölmesi, umutlarını Bonaparte'in yükselişine bağlamış olan Polonyalılarda büyük bir düş kırıklığı yaratmıştır. 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi sonucunda Varşova Dükalığı yerine Polonya Krallığı kurulmasına karar verilmiştir. Ancak, Rus çarının Polonya kralı, Rus prensinin Polonya ordusunun başkumandanı olarak seçilmesiyle birlikte tamamen Rus iradesi altına girilmiştir. Polonya Krallığı'nın sınırları giderek daralmış, Rusya, Prusya ve Avusturya eski Polonya topraklarında kendi sınırlarını genişletmiştir (Körpe 2005:14).

Polonya edebiyatının romantik dönemi 1822 yılında, sözü edilen olumsuz gelişmeler doğrultusunda başlamıştır. 1830-1831 yılları arasında Polonya ordusundan bir grup genç subay önderliğinde patlak veren Kasım Ayaklanması'nın da başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından ülkede, *büyük göç* olarak adlandırılan bir göç süreci başlamıştır. Çok sayıda asker, subay ve aydın öncelikle Almanya, daha sonra Fransa'ya sığınarak yurdu terk etmiştir. Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Kamil Norwid, *Zygmunt Krasiński* gibi tanınmış Polonyalı şairler de bu göç dalgasına katılmış yurtseverler arasında yer alır. Polonya'nın bu büyük şairleri yapıtlarında yalnızca anayurt özelemlerini, uluslarının şanlı geçmişlerini dile getirmekle kal-

mamış, ülkelerinin yazgısını belirleyen ulusal hataların da altını çizmişlerdir. Polonyalı romantik şairler yapıtları aracılığıyla ulusal değerleri korumayı, toplumu yönlendirmeyi, halkı bağımsızlık savaşına inandırmayı ve yüreklerde coşku yaratmayı amaç edinmişlerdir (Körpe 2005:15).

Siyasal ve toplumsal nedenlerden ötürü ülkelerini terk etmiş Polonyalı yurttaşların azımsanmayacak bir kısmı sürgün yaşantısı ve derin yurt özleminin etkisiyle ahlaki değerlerini büyük ölçüde yitirmiştir. Yaşam koşullarının güçlüğü Polonya halkını iç çatışmalara, entrikalara, kıskançlıklara, ruhsal çöküntülere ve intihara dek sürüklemiştir. Mickiewicz bu koşullar altında ulusal sorunların çözülemeyeceğini derin öngörüsüyle idrak ederek, kurtuluşa ve anayurda kavuşmak için öncelikle iç barışın sağlanması yönünde adımlar atılması gerektiğine kanaat getirmiştir. *Księgi pielgrzymstwa i narodu polskiego* (Polonya Ulusunun ve Polonya Haç Yolculuğunun Kitapları), *Oda do młodości* (Gençliğe Od, 1820), *Ballady i Romanse* (Balladlar ve Romanlar, 1822), *Grażyna* (Grażyna, 1823) *Dziady* (Atalar,1822-1833) ve *Pan Tadeusz* adlı yapıtları, şairin Polonya'dan başka ülkelere göç etmiş yurttaşların anayurdun kurtuluşu ve bağımsızlığı yolunda üzerlerine düşen görevleri gerçekleştirmeleri gerektiğine yönelik düşüncelerini paylaşmış olduğu çalışmalar arasında yer alır.

19. yy'da Polonyalıların ulusal bilincinde Polonya kültürünü, gelenek ve göreneklerini yaşatmayı sürdürmenin devlet kurmaya bağlı olmadığına ilişkin çağdaş bir yurtseverlik anlayışı doğmuştur. Bu düşünce açık bir biçimde din olgusu ile bağdaştırılmıştır. İşgalcilere karşı yürütülecek bağımsızlık savaşı iyilikle kötülüğün, şeytanla Tanrı'nın ebedi mücadelesine benzetilmiştir. İsa'nın dirilerek insanlığı kurtaracak olması gibi, iyi güç olarak belirlenmiş Polonya'nın tutsaklık altında olan diğer tüm ulusların kurtarıcısı olacağı şeklinde bir Polonya misyonu inancı doğmuştur. Mesyanizm (Mesihçilik) olarak adlandırılan bu inanç doğrultusunda, romantik dönem sanatçıları ulusun ruhani liderleri, geleceği görme yeteneğine sahip peygamberler olarak kabul edilerek derin saygı görmüşlerdir (Körpe 2005:16).

İşgal döneminde aydınların kitleler halinde göç etmeye başlamış olması Polonya romantik dönem edebiyatının yerli edebiyat ve göçmen edebiyatı adı altında iki farklı alanda gelişmesiyle sonuçlanmıştır. Ulusal kurtuluşa odaklanmış Polonyalı sanatçılar romantik unsurlar taşıyan çalışmalarında, yaşam döngüsünde var olmaya yönelik arzularını ve bağımsızlıklarına kavuşacaklarına ilişkin inançlarını dile getirmişlerdir. Polonya topraklarında kalan sanatçılar ise işgalci devletler tarafından uygulanan katı sansür nedeniyle yapıtlarında daha çok toplumsal ve ahlaki temaları ele almışlardır. Göçmen edebiyatında lirik şiir ve dramaya, yerli edebiyatta ise düzyazıya ağırlık verilmiştir (Körpe 2005:17).

Mickiewicz göçmen edebiyatının başlıca ürünlerinden biri olan *Pan Tadeusz'a* ulusunun geleceğine ilişkin görüşlerini yerleştirmiştir. Yapıtta destan kahramanlarının söylemleri, diğer bazı eserlerden yapılan alıntılar ya da şairin yorumları aracılığıyla Polonya'nın siyasal ve toplumsal durumuna ilişkin karşıt görüşlerin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Ancak, kah-

ramanlardan hiç birinin doğrudan yazarın sözcüsü ve öykünün aktarıcısı olmadığı belirtilmelidir. Yazar “*Görüyorum ve betimliyorum*” sözleriyle, eserin oluşum sürecinde benimsediği yaklaşımı ortaya koymuştur (Stefanowska, J. Tazbir:530).

Mickiewicz çok sayıda Polonyalı göçmen ile birlikte Paris’te bulunduğu dönemde ülkenin içinde bulunduğu tüm sıkıntıların ve son olarak Kasım Ayaklanması’nın Polonya halkının ruhsal durumu üzerinde yarattığı etkiyi yakından çözümleme fırsatı bulmuştur. Sürdürmekte olduğu sürgün yaşantısı yazarı bu şekilde bir yapıt yazmaya yönelten temel etken olmuştur. Mickiewicz *Pan Tadeusz* üzerinde çalışmaya başlarken, yurttaşlarında ulusun siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan içinde bulunduğu durumun değişebileceğine, olumlu bir değişim süreci içine girmenin mümkün olduğuna yönelik umutlar uyandırmak istemiştir (Lementowicz 2006:5).

Pan Tadeusz’un öyküsü Napoléon’un Moskova’ya girme hazırlıkları içinde olduğu 1811-1812 yılları arasında geçmektedir. Yapıtın ilk on bölümünde yer alan olaylar beş günlük bir zaman dilimi içinde ve Soplica¹ yaşantısı üzerine resmedilmiştir. Son iki bölümdeki olaylar ise 1812 yılının bahar ayında geçmektedir. Bu bölümlerde Fransa ve Polonya askeri birliklerinin Litvanya topraklarına yaptıkları akın anlatılmıştır. Nowogrodek kenti yakınlarında bulunan Soplica köyü sakinleri, konukları, artık hayatta olmayan *Horeszko*’nun malikânesi, han, çevrede bulunan tarlalar ve orman betimlenmiştir. Öyküde yer alan aşk maceraları, dost toplantıları, malikânenin harap olmasına ilişkin anlaşmazlıklar, siyasi tartışmalar, avcılık geleneği ve söz konusu akın bu mekânlarda geçmektedir. Son bölümlerde ise, bağımsızlığı yeniden kazanmaya yönelik umudun canlanması, toplumsal meselelerin düzene kavuşması ve kahramanların bireysel sorunlarının çözüme ulaşması konuları ele alınmıştır. Öykünün kısa bir bölümü topraklarını kendileri işleyen yoksul soyluların yaşamakta olduğu bir köy olan *Dobrzyń*’de geçmektedir. Başkahraman Peder Robak ise siyasi misyonunu bu köyde gerçekleştirmektedir (Lementowicz 2006:17).

Pan Tadeusz’da *Maciej Dobrzyński* dışındaki kahramanların tümü, Fransız prensine büyük bir saygı ve hayranlık duymaktadır. Anayurdu bağımsızlığa kavuşturmak amacıyla Napoléon safında savaşan Polonya lejyonlarının başında bulunan General *Jan Henryk Dąbrowski*’ye de benzer bir saygı duyulmakta ve desteklenmektedir.

Pan Tadeusz’da Karol Otto Kniaziewicz, Stanisław Małachowski, Józef Arnulf Giedroyć, Paweł Grabowski gibi diğer tarihsel kişiliklerin, yurtseverlerin ve komutanların adları da geçmektedir (Lementowicz 2006:31).

Pan Tadeusz’da bazı tarihi hatalar olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni, Mickiewicz’in öyküyü oluştururken tarihi olaylar sıralamasında değişiklikler yapmış olmasıdır. Örneğin, tarihsel kaynaklar Napoléon ordularının Rusya’ya 1812 yılının Haziran ayında girdiğini gösterir. Ardından Rusya ile savaş patlak vermiş ve sonunda Varşova Konfederasyonu oluşturulmuştur.

¹ Büyük Litvanya Grandüklüğü Topraklarında bulunan Nowogrodek kentine bağlı bir köyü adı.

Pan Tadeusz'da ise Fransız ve Polonya ordularının Litvanya'da birleşmesi bahar aylarına denk getirilmiştir. Mickiewicz'in bu şekilde zamansal bir değişiklik yapması bahar mevsiminin her zaman doğumu, gelişmeyi ve yeniden canlanmayı temsil etmesi ile ilişkilendirilmiştir. Mickiewicz ortak düşman karşısında birleşme zamanı olarak bahar aylarını seçerken, Polonya halkında anavatanın bağımsızlığa kavuşması yolundaki umutları güçlendirmeyi amaçlamıştır (Lementowicz 2006:31).

II. Pan Tadeusz'un olay örgüsü

Soplica köyü kodamanlarından Horeszko, kızı Ewa'nın, hayatını yoksul bir soylu olan Jacek ile birleştirmesine razı gelmeyerek, delikanlının evlilik teklifinin reddedildiğini bildirmek üzere kendisine "czarna polewka"² ikram eder. Bunun üzerine Ewa arzu etmediği bir evlilik yaparak Sibiry'a yerleşir, orada Zosia adında bir kız çocuğu dünyaya getirir, ancak, çok geçmeden hastalanarak yaşamını yitirir. Jacek ise sevdiği kıza kavuşamamış olmasından ötürü derin bir ruhsal bunalıma girerek kendini içkiye verir ve ardından bir başka kızla evlenir. Bu evlilikten Tadeusz adlı bir erkek çocuk sahibi olur, ancak, bir süre sonra o da eşini kaybeder.

Jacek Soplica yaşamını altüst eden bütün bu olayların intikamını almaya karar verir. Rus birliklerinin yaşamakta olduğu malikâneye gerçekleştirdiği akın sırasında Rus askerleri arasına karışarak Horeszko'yu öldürür. Horeszko'nun ölümünün ardından malikâne, Targowica Konfederasyonu³ tarafından diğer bazı gayrimenkullerle birlikte Jacek Soplica'nın erkek kardeşi Yargıca tahsis edilir. Böylelikle yapının neredeyse tamamında ele alınmış olan malikâne kavgasının zemini oluşmuştur.

Soplica köyü sakinleri Rus akınından istifade ederek Horeszko'ya suikast düzenlemiş olmasını çatışmada düşmanın yanında yer almak şeklinde yorumlayarak, Jacek'i vatan haini ilan eder. Artık malikânenin biricik yaşayanı olan Horeszko'nun sadık hizmetlisi Gerwazy ise, efendisinin intikamını alma arzusu ile dolup taşmaktadır. Öte yandan, Horeszko'ların uzaktan akrabası olan Kont da malikânenin yasal sahipliğinin kendisine tahsis edilmesi konusunda ısrar etmektedir. Yapıtta aydın, romantik ve sanatçı kişiliği ile öne çıkan Kont bu pitoresk kalıntılara ilk bakışta hayran kalmıştır. Gerwazy Kont'a malikâneye sahip olma savaşında destek vermektedir. Kendisine durmaksızın ve büyük bir coşku eşliğinde Horeszko ailesinin tarihini, efendisinin Jacek Soplica tarafından nasıl haince katledildiğini anlatmaktadır.

Jacek Soplica işlediği cinayetin ardından köklü bir içsel dönüşüm geçirerek kimliğini değiştirmiş, Peder Robak adını alarak izini kaybettirmiştir. Jacek Soplica son olarak vatan hainliği ithamının üzerinde yarattığı çöküntünün etkisiyle, yaşamının geri kalanını ulusal meselelere adamayı tercih etmiştir.

² Ördek eti ve sebze yahnisi.

³ 1792 yılının 18 Mayıs 'ını 19 Mayıs'a bağlayan gece anayasal monarşiyi getiren 3 Mayıs Anayasası reformuna karşı tehdit altında olan bağımsızlığın muhafaza edilmesi sloganıyla Eski Halk Cumhuriyetine dönmek amacıyla Burjuvazi Cumhuriyet Kampı liderleri tarafından Rus Çaricesi Katarina II ile birlikte oluşturulan Genel Krallık Konfederasyonu. Varşova Devrimci Meclis reformlarına ve Anayasa darbesine muhalif bir tepkidir.

Ancak, uzaktan da olsa oğlu Tadeusz'un iyi bir eğitim görmesi, Ewa'nın kızı Zosia'nın bakımının ise en iyi şekilde sağlanması için her ikisine de göz kulak olmuştur. Jacek Soplica öykünün ilerleyen bölümlerinde Peder Robak adıyla anılmıştır.

Taduesz ve Zosia iyi eğitim görmüş, idealist ve anayurtlarının yazgısı ve toprak kölelerinin yaşantılarına karşı duyarlı birer Polonyalı olarak yetişmişlerdir. Öyle ki, genç çift öykünün son bölümünde toprak köylülerine mülkiyet hakkı verme kararı almışlardır (Körpe 2015: 65-66).

Pan Tadeusz'un başlangıç bölümünde okuyucu yukarıdaki gelişmelerden habersiz, yapıta adını vermiş olan başkahraman Tadeusz ile tanışır. Genç Tadeusz amcasının arzusu üzerine çiftlik yönetimini üzerine almak amacıyla, titiz bir pederin himayesi altında eğitim görmek üzere gönderildiği başkent Vilnius'dan henüz dönmüştür. Tadeusz yapıtaki aşk temasının önemli bir unsurudur. Soplica köyü sakinlerinden Jacek'in amcası Yargıç ve Kont ise, Lehistan soylularından Horeszko ailesine ait harabe halindeki malikânenin yasal sahipliği konusunda ciddi bir çatışma içinde olan iki önemli karakterdir. Soylu sınıfında siyasi bilinç yaratma misyonunu yüklenmiş Peder Robak karakterine işlenmiş olaylar döngüsü öykünün temel unsurları arasında yer alır.

*Gerwazy'nın yoğun desteği ve kararlılığıyla malikânenin yasal sahipliği konusunda Kont'un yanında yer alması, eski bir Litvanya geleneği olarak, anlaşmazlıkların çözüme ulaştırılması için düşmanın yaşamını sürdürdüğü yerleşkeye komşulardan da destek alarak silahlı akın düzenleme düşüncesini oluşturmaya yöneliktir. Nitekim, kişilikleri isyan duygularıyla beslenmiş ve savaşa her daim hazır olan *Dobrzyń* soyluları malikâne davasında Gerwazy ve Kont'u desteklemektedirler. Ancak, Rus taburunun harekete geçmiş olduğu haberinin alınması, olayların yönünü bir anda değiştirecektir. Malikâne davası nedeniyle birbirlerine karşıt olan iki Polonyalı soylu topluluğu ortak düşman karşısında ansızın birleşme kararı almıştır.*

Jacek Soplica'nın oğlu olan genç Tadeusz Vilnius okullarında görmüş olduğu eğitimin ardından uzun yıllar sonra, yetişmiş olduğu amcasının evine henüz dönmüşken, pencerenin pervazından, üstelik yarı çıplak halde bahçeye atlamakta olan Zosia ile karşılaşır. Bu alışılmadık karşılaşma biçimi öyküyü trajikomik bir akışa doğru sürüklemiştir. Genç kızın güzelliğiyle gözleri kamaşmış ve büyük bir şaşkınlık içine düşmüş olan Tadeusz onun hoş, canlı, masum, utangaç ve oldukça doğal davranışları karşısında adeta büyülenmiştir. Yaşadığı bu hoş sarsıntının etkisiyle algısı zayıflayan Jacek kızın fiziksel ayrıntılarını yakalayamamış, onu belleğine yalnızca baştan çıkarır nitelikte dişi bir güzellik olarak yerleştirmiştir. Saf ve bakir Tadeusz akşam verilen ziyafette Zosia'yı karşı cinsle olan ilişkilerde deneyimli ve oldukça kurnaz bir dul olan Telimena ile karıştırmış, bu olgun kadının davetkâr tutumları karşısında yenik düşerek kısa sürede ona teslim olmuştur. Ne var ki, çok geçmeden, daha eve adım attığı ilk gün güzelliğiyle büyülediği genç kızın Telimena'dan çok daha güzel ve çok daha genç Zosia olduğunu fark etmiştir. Bu farkındalık birlikte geçirdikleri geceden ötürü Telime-

na'ya karşı yoğun bir suçluluk duygusuna kapılmasına neden olmuş ve kendini intiharın eşliğine dek sürüklemiştir.

Harabe halinde, üstelik yeniden restore edilmesi ve korunması olasılığı belirsiz bir malikâne için süregelen kavga, Soplica ve *Dobrzyń* köyünde yaşamakta olan Polonyalıların soylu geçmişlerine, manevi varlıklarına ve geleneklerine olan duygusal bağın gücünü göstermektedir. Tadeusz ve Zosia arasında doğan aşk, diğer kahramanlarla olan ilişkileri dışında, öyküye daha samimi ve özgün bir nitelik kazandırmıştır. Peder Robak'ın suikast girişimi ise yapıtın ulusalcılık ve yurtseverlik anlayışıyla ilişkilidir.

Soplica ve Horeszko'lar arasında yaşanan malikâne davası Rus akını karşısında birleşmeleri ile geçici bir süre için örtbas edilmiş, bu iki ailenin üçüncü kuşak kahramanları olan Tadeusz ve Zosia'nın nişanlanmasıyla ise kesin olarak son bulmuştur. Zosia, Yargıç'ın torunu olarak Malikâneye sahip olma hakkını elde etmiştir. Gelecekte çiftliğin sahibi olacak Tadeusz da Soplica'ların torunu olarak bu hakka sahiptir. Malikâne kavgası böylece her iki taraf için de olumlu bir şekilde mutlu sona ulaşmıştır.

Yapıtın başkahramanlarından Peder Robak, yani içsel değişim geçirmeden önceki Jacek Soplica öykününün siyasi boyutunun çıkış noktasına yerleştirilmiştir. Jacek yaşamı boyunca almış olduğu kararların ve gösterdiği etkinliklerin nedenini, yazgısının kendini sürüklediği noktaları ancak ölümle pençeleşirken Gerwazy'ye itiraf etme olanağı bulmuştur. Sürgün yaşantısı, evliliği, karısının ölümü, yaşadığı vicdan azabı, derin bir içsel değişimden geçerek manastıra kapanması, alçak gönüllülük ve tevazu anlamına gelen Robak adını alması, Napoléon'un yanında Dąbrowski lejyonlarında savaşmış ve ulusal bağımsızlık meselesine odaklanmış olması, bu uğurda aldığı yaralar ve Litvanya'da gösterdiği yer altı çalışmaları öyküde Jacek Soplica'nın rolünü belirleyen en önemli unsurlardır.

Peder Robak uzun bir süre ayrı kalmasının ardından Napoléon'un isteğini yerine getirerek, halkı Fransız ve Polonya ordularının Moskova'ya gerçekleştirecekleri akını destekleyecek şekilde ayaklanmaya teşvik etmek üzere anayurduna geri dönmüştür. Peder Robak öncelikle *Dobrzyń* köyünde yaşayan soyluları, bu orduların Rusya'nın hâkimiyeti altındaki ülkelere girmeyi neden amaçladıkları konusunda ikna etmek üzere çalışmaya başlamıştır. Mümkün olduğunca çok sayıda kişiyi Napoléon'un Rus askerlerini Litvanya'dan kovacağına ikna etmeyi amaçlamıştır. Aslında Peder Robak hassas ve zor bir görev üstlenmiştir. Söz konusu dönemde Polonyalıların azımsanmayacak bir kısmı savaşta kendisinin yanında yer almanın bir takım başka tehlikeleri beraberinde getireceğini öne sürerek, Napoléon'u destekleme düşüncesinin karşısında yer almıştır. Ancak, Peder Robak siyasi misyonuna başlamadan ve ayaklanmaya teşvik görevini kabul etmeden önce Napoléon'un yanında pek çok cephede savaşmış olduğundan, Polonya'nın uluslararası platformdaki durumunu ve zayıf yanlarını öğrenme fırsatı bulmuştur. Bu nedenle Polonya halkının herhangi bir teşvik olmaksızın ayaklanmaya cesaret edemeyeceğinin bilincindedir. Bu düşünce doğrultusunda bu zor ve riskli görevi kabul etmiştir (Lementowicz 2006:33).

Pan Tadeusz'da halk ayaklanmasının tarihi, Napoléon'un Litvanya'ya girdiği tarihe denk getirilmiştir. Bundaki amaç, güçlerin birleşmesini sağlamak ve bu durumdan azami ölçüde faydalanmak olmuştur. Napoléon'un Litvanya'ya somut giriş tarihi tespit edilememiş olsa da, Fransa'nı akın hazırlıkları içinde olduğu konusunda bilgi edinilmiştir. Bu nedenle Peder Robak malikânedenden malikâneye, handan hana gezerek, bu ulusal meseleler hakkında soyluları ve köylüleri bilinçlendirme işine koyulmuştur. *Pan Tadeusz*'un öyküsünde Peder Robak sakin ve mantıklı tavırlarıyla sofu görevini oldukça başarılı bir şekilde gerçekleştiren gizemli bir kişiliktir. Robak uysal bir keşişten çok, gerçek bir asker gibi davranmaktadır (Lementowicz 2006:33).

Robak'ın etkinlik gösterdiği *Dobrzyń* köyünün yoksul soyluları savaşa düşkünlükleri, kavgaya ve içki âlemine eğilimleri ile nam salmışlardır. Peder Robak ise soyluların bu enerjisini ulusal meselelerde faydalanmak üzere yönlendirmeyi amaçlamıştır. Siyasi misyona sahip bir keşiş olarak, Polonyalıları her şeyden önce yurdu düşmanlardan temizlemek gerektiğine ikna etmek ve onlara bu yolda nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek istemiştir.

Öyküde Polonya soylularının ortak düşmana karşı birleşmesi ile gerçekleşen akın başarıyla sonuçlanmıştır. Polonyalıların ortak fayda doğrultusunda dayanışma içinde hareket etmeye yetenekli olduğu oldukça dramatik sahnelerin sonunda anlaşılmıştır. Aralarında görüş ayrılıkları bulunan, ilgi alanları birbirinden farklı olan Polonya soyluları anayurdun sağlığı ve mutluluğunu hedefleyen kutsal bir görev adına ortak bir noktada birleşmeyi başarmışlardır (Lementowicz 2006:34).

III. Polonya Soylu Yaşantısı ve Kültürü

Pan Tadeusz'un öyküsünün geçtiği Soplica adlı ufak Litvanya köyünde tutuk yaşantısı sürmekte olan Polonya halkı, bağımsızlığın yeniden elde edilmesi uğruna her türlü özveride bulunmaya hazırdır. Mickiewicz yapıtında Polonya soylularının yaşam tarzını eleştirmekle birlikte, özellikle geleneğe bağlılıkları ve anayurdu işgalden kurtarmak uğruna savaşa girmeye hazır olmaları bakımından erdemlerinin de altını çizmiştir.

Pan Tadeusz dönemin sosyo-kültürel yaşantısı, anayurt konusunda var olan düşünce biçimleri, komşular arasında çıkan sorunların çözüme ulaştırılma biçimi ve soylu gelenek ve göreneklerine ilişkin geniş bilgi vermektedir.

Pan Tadeusz'da soyluların siyaset ile oldukça yakından ilgili olduğu fark edilir. Polonya soyluları Litvanya'ya dönen askerlerden aldıkları bilgileri durmaksızın değerlendirmekte ve ayaklanmaya hazır bir şekilde yaşamaktadırlar. Düşmana karşı birleşme konusunda düşünce ayrılığı olduğunda, Peder Robak, türlü propaganda konuşmaları yapmak suretiyle *Dobrzyń* yaşayanlarını buna ikna etmeye çalışır. Robak gündelik yaşam koşullarının ağırlığından ötürü taşra soylularının zaman zaman yönlerini kaybetmelerini doğal karşılamış, onlara gerekli açıklamaları yapmak, tarihi anımsatmak,

bağımsızlık döneminde geçerli olan gelenekleri yaşatmak suretiyle ulusal bilinçlerini güçlendirme görevini üstlenmiştir.

Mickiewicz, *Pan Tadeusz*'a soylu yaşantısı ve kültürünü, Polonya soylularının geleneğe ve göreneğe olan saygısını özenle yerleştirmiştir. Yapıttan soyluların zaman geçirme biçimleri, avcılık geleneği, yemek düzeni, tüketilen yiyecek ve içecek adları ve içeriklerine ilişkin bilgi edinilebilmektedir.

Pan Tadeusz'da özellikle, çok sayıda katılımcının bulunduğu ziyafet şölenleri soyluların konukseverliğinin ölçütlerine ilişkin ipuçları vermektedir. Sopllica soylularının yemeklerini "Dört Yıllık Meclisten"⁴ sahnelerin temsil edildiği tabaklar üzerinde yedikleri görülür. Yargıç'ın evinin duvarındaki saat "Dąbrowski mazurkasını"⁵ çalmaktadır. Tarihsel sahnelerin resmedildiği tablolar ulusal aidiyetin benimsenmesi ve sürdürülmesine hizmet etmektedir. Flörtler, nişan törenleri gelenekler çerçevesinde belirlenmiş kurallar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Avlanma sırasında özen gösterilmesi gereken bazı davranış biçimleri ve tartışmaların silahla gerçekleştirilmesi alışkanlığı vardır. Silaha ustaca hâkim olmak ve onu şerefli bir biçimde kullanmak gerekmektedir. Ziyafet şölenlerinde anayurt meselelerinden, sanattan, nezaket kurallarından, kavga ve anlaşmazlıklardan söz edilir.

Pan Tadeusz'da 18. yy Polonya yaşantısına, bazen döneme ilişkin söylemelerin doğrudan dile getirilmesine bazen kahramanların görünüş ve davranışlarına yansıtılması yoluyla sıklıkla yer verilmiştir. Mickiewicz'in *Pan Tadeusz*'da 19. yy'nın başlarına denk gelen çocukluk ve gençlik yıllarının Litvanya yaşantısı ve kültürünü resmetmek istediği bir gerçektir. Ancak, öykünün temel unsurlarından biri olan Sopllica Malikânesi yaşayanları içinde eski kuşağa ait olanlar zihinlerinde halen 18. yy anılarını taşımaktadırlar. Doğal olarak, düşünsel yapıları ve gelenekleri bu yüzyılın gerçekleri doğrultusunda biçimlenmiştir. Nispeten yaşlı kuşağın temsilcisi olan kahramanlar anılarını canlandırmak suretiyle gençlik yıllarına dönmekten büyük keyif duyarlar. Bunun yanı sıra, yapıttın olay örgüsü de kaynağını 18. yy'da gerçekleşen olaylardan almıştır. Kısacası, 18. yy gerçekleri, eylemlerinin 1811-1812 yılları arasına yerleştirilmiş olduğu karakterlerin gözleriyle ortaya çıkarılmıştır (Z Stefanowska, J. Tazbir 1978 :532).

Pan Tadeusz'un kahramanları üzerinde canlandırılmış olan tarihsel ve kültürel gelenek, III. Jan Sobieski dönemine kadar uzanmaktadır. Kahramanların Sobieski'ye duydukları tutku ve hayranlık kendilerine 18. yy'dan miras kalmış unsurlar arasındadır. Sobieski yönetiminin karanlık yanları nerdeyse tümüyle unutulmuş olup yalnızca Polonya ordusunun son parlak zaferleri anımsanmaktadır. *Pan Tadeusz*'un yaşlı kuşağa ait olan bu kahramanları Hotin ve Viyana seferlerinin kahramanı III. Jan Sobieski hükümdarlığını Polonya Cumhuriyetinin en güçlü dönemi olarak görüyor, anayurdun kurtuluşu için yeni bir Jan III'ün gelmesini bekliyorlardı. Aydınlanma çağı

⁴ 6 Ekim 1788 tarihinde Varşova'da Rus İmparatoriçesi Katarina II'nin onayı ile toplanmış genel meclis.

⁵ 1797 yılında bestelenmiş Polonya yurtseverlik şarkısı, 26 Şubat 1927 tarihinden itibaren Polonya Cumhuriyeti resmi devlet marşıdır.

düşüncesi tarafından güçlü bir şekilde benimsenmiş olan Saksonya döneminin anarşisi ve geri kalmışlığına karşı eleştirel tutum *Pan Tadeusz*’un bu kahramanları için tamamen yabancı duygulardır. Yapıtın Eski Polonya yaşantısının sadık hayranları olarak kurgulanmış kahramanları Gerwazy ve Subay’ın nezdinde sınırları somut olarak belirlenmemiş bir altın çağ bulunmaktadır. Polonya’nın güce ve mutluluğa sahip olduğu bu dönemde eski Leh beylerinin evlerinde verilen ünlü ziyafet şölenleri, söz konusu kahramanların zihninde yer etmiş geçmişe yönelik en canlı anılar arasında yer alır. Gerwazy, Horeszko Malikânesinin artık geçmişte kalmış olan “güzel yıllarını” anlatırken, aslında Saksonya devrinin gerçeklerini resmetmiştir (Z Stefanowska, J. Tazbir 1978 :531-532).

Pan Tadeusz’da tüm ayrıntılarıyla resmedilmiş olan ziyafet şölenleri 18. y.y. Polonya ve Litvanya soylu yaşantısının temel unsurları arasında yer alırdı. Özenle hazırlanmış görkemli ve cömert sofralarda konuklarla bir arada olmak, sohbet ve eğlence eşliğinde yiyip içmek toplumsal yaşama renk katar, insanlar arası iletişimin canlı ve kalıcı olmasını sağlardı. Bu etkinlikler sırasında ülkedeki siyasi gelişmelerden, önemli olaylardan söz edilir, siyasi koalisyonlar oluşturulur, sağlıklı evlilik ve aile müesseselerinin kurulabilmesi için görüşmeler gerçekleştirilir ve toplumsal yaşamı düzenleyen benzeri konular ele alınırdı (Korpe 2015:67, Szczepanowicz).

Mickiewicz’in bu yapıtında üzerinde bol miktarda ve türde yiyecek ve içecek bulunması, söz konusu dönemde Leh sofralarının ortak özelliği olarak öne çıkarılmaktadır. Yiyeceklerin kalitesi ve lezzeti büyük ölçüde sofranın sahibinin ait olduğu toplumsal sınıfa bağlı olmuştur. Köylülerin, kentlilerin, seçkin soyluların, burjuvaların ve kraliyet ailesi mensuplarının mutfağı birbirinden farklılık gösterir. Saray mutfağı, öncelikle mensuplarının, ürünlerini kendi topraklarında yetiştiriyor olmalarından ötürü içerik bakımından çok daha zengindir. Horoz eti, kaz eti, kemiksiz kaz göğsü, karabuğdayla doldurulmuş domuz eti, fırınlanmış geyik eti, göl balığı ve kerevit, kraliyet sofrasının temel öğünleri arasında yer alır (Szczepanowicz).

1795 yılında Polonya’nın bağımsız bir devlet olarak Avrupa haritasından silinmesinin ardından, ziyafet ve şölen biçimindeki etkinlikler giderek daha da azalmıştır. Mickiewicz’in *Pan Tadeusz*’da Litvanya’nın ziyafet şölenlerine geniş ölçüde yer vermesinin nedeni de budur. Öyküde geçen yemek adlarının bir bölümü dönemin çağdaş Polonyalıları tarafından bilinmemektedir. Şairin yemek çeşitliliğine ve hazırlanışlarındaki detaylara verdiği önem iyi bir Polonya mutfağına ne derece büyük bir özlem duyduğunu düşündürmektedir.

Pan Tadeusz’un öyküsünün geçtiği Sopllica’da yemekler komşularla bir arada törensel bir atmosferde gerçekleşmektedir. Başkahraman Tadeusz’un uzun yıllar süren eğitimini tamamlamasının ardından Sopllica’ya döndüğü gün aldığı haberlerden biri de konuklar için özel bir akşam yemeği düzenleniyor olmasıdır. Gerwazy da geçmişte malikânede gerçekleşen ziyafetlere ilişkin anılarını özlemle aktarmıştır. Ormanda avlanma sonrası gerçekleşen geleneksel kahvaltılar ve mantar toplamanın ardından gelen öğle yemekle-

rine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Soplica'ya gerçekleşen akınlar sırasında ise ölçüsüzce yemek yenildiği ve büyük sarhoşluklara neden olacak biçimde alkollü içecekler tüketildiği görülmektedir. Subay, Tadeusz ile Zosia'nın nişan töreni hazırlıkları sırasında sözkonusu dönemde gündemde olan iki aşçılık kitabından yararlanmışlardır. Bunlardan biri Stanisław Czerwiecki'nin 1628 yılında yayımlanan "Zebranie potraw" (Yemek Tarifleri), diğeri ise Wojciech Wielqdek tarafından Fransızca'dan çevrilerek 1800 yılında Vilnius'da yayımlanan "Kucharz doskonały" (Mükemmel Aşçı) adlı eserdir. Pan Tadeusz'da yer alan mutfak sahneleri Soplica'ya yapılan ziyaretlerle ilişkilidir. Kutsal Bakire Bayramı, üç çiftin nişan töreni ve General Kniaziewicz ve Dąbrowski'nin askerlerle teşrifinin gerçekleştiği gün özel ziyafet şölenleri verilmiştir (Szczepanowicz).

Ziyafetler genel olarak konukların salona alınışı ve örf ve adetlerin öngördüğü biçimde sofrada yerlerine yerleştirilmeleri ile başlamaktadır. Üç çiftin nişan törenleri ve General Kniaziewicz ve Dąbrowski'nin askerlerle teşrifi dolayısıyla verilmiş son ziyafet şöleni ise şükran doğası ve İncil'den bölümlerle başlamıştır.

*Kahya bir çırpıda komşu aşçıları topladı.
Beş kişiydiler, işlerin başında kendisi vardı.
Mutfak şefi olarak beyaz bir önlükle donanmıştı.
Kepini takıp kollarını dirseklerine dek sıvazladı.
Elinde bir sineksavar, aç gözlülükle lezzetlere dalan
Alçak bir böceği kovaladı.
Diğer eliyle kırık camlı gözlüklerini taktı.
Koynundan bir kitap çekip çıkardı ve açtı.
Kitabın adı "Mükemmel Aşçı" idi.
İçinde Polonya sofralarının bütün spesiyallerinin tarifi
bulunmaktaydı.
Teczyn kontu İtalyan topraklarında
Papa VIII. Urban'ı şaşkınlığa düşüren şu şenlikleri
Bu kitaba göre vermişti.
Ardından sevgili Karol Radziwill
Nieswiz'de Kral Stanislaw'ı kabul ettiğinde
Litvanya'da halk masallarında günümüze değin anılacak
Ünlü ziyafet şölenini
Yine bu kitaba göre vermişti.
Kahya'nın okuyup anlayıp bildirdiğini
Hünerli aşçılar anında yerine getirmekteydi.
İşler hararetli, masada elli adet bıçak tıkırdıyordu.
Şeytana benzeyen kara mutfak çıraqları ortaya çıktı.
Kâh odun taşıyor, kâh süt ya da şarap çömleklerini
Kazanlara, tencerelelere, tavalara döküyorlardı.
Duman bastı.
Ocağın yanı başında oturan iki çırak
Ateşi körüklemekteydi.*

*Kahya alevleri canlandırmak için
Eritilmiş yağın oduna dökülmesini buyurdu.
(Bu imtiyaz varlıklı evlere verilirdi)
Çıraklar ateşe kuru kazayağı tohumları serpti.
Berileri köşede devasa bir fırına muazzam sığır eti,
geyik eti, yaban domuzu ve geyik budu yerleştiriyordu.
Kümes yığınlarını topluyorlardı; tüy bulutları uçuşmaktaydı.
Keklikler, huş tavukları ve tavuklar yolunuyordu.
Ne var ki kana susamış Şahin Dobrzynski’nin
Akın sırasında kümese saldırmış olması nedeniyle
Çok fazla tavuk kalmamıştı.
Zosia’nın çiftliğine girdiğinde ilaç niyetine bir adet dahi bırakmaksızın
Hepsini imha etmişti.
Bir zamanlar kümes hayvanları ile meşhur Soplica köyü
Bir daha yeni tavuklar yetiştirmeyi başaramadı.
Dahası gerek evden, gerek kasaptan
Gerek dükkândan, gerek ormandan
Gerek komşudan, gerek dükkândan
İster uzaktan isterse yakından getiriliyor olsun
Her türlü etin yokluğu hissedilmekteydi
Eksik olan tek şeyin kuş sütü olduğu söylenirdi
Cömert bir adamın Soplica’da ziyafet şöleni vermek için
Gereksinim duyduğu iki şey birdi: Bolluk ve sanat.*

Bölüm XI [109-152]

*Kâhya bu olağanüstü menüyü nasıl hazırlamıştı?
Kâhya tariflerini burada sona erdirdi ve nezaketle işaret vermesiyle
Yemekleri taşıyan uşaklar çiftler halinde gelmeye başladı:
Kral borçu olarak adlandırılan Borç Çorbası ve
Kahya Bey’in gizemli bir anlam eşliğinde
İçine birkaç boncuk ve bir adet sikke atmış olduğu
Et suyuna pişirilmiş yalancı tavuk çorbası-Eski Polonya tavuk çorbası*

Bölüm XII [136-142]

Mickiewicz *Pan Tadeusz*’da bağımsızlığın yitirilmesinin ardından geri-
de kalmış, zihinlerden silinmiş geleneksel değerlerin varlığına dikkat çek-
mek için sofradaki yiyecek çeşitliliğine önem vermiştir. Yapıtta adı geçen
yemek adları döneminin okuyucusuna dahi yabancı gelmiştir. Yapıtta yiye-
cek ve içeceklerle ilgili çok sayıda sahne ve bölümün yer alması Mic-
kiewicz’in geleneksel mutfak kültürünün genişliğine işaret etmektedir.

Pan Tadeusz’da avlanma dönüşü gerçekleşen kahvaltılar ve Peder Ro-
bak tarafından yüzbaşı Płut ve Kaptan Ryków şerefine verilen uzun kahvaltı
olmak üzere iki kahvaltı türünün varlığı dikkat çekmektedir. Avlanma dö-
nüşü verilen kahvaltılarda erkeklerle bayanlara farklı menüler sunulduğu
görülmür. Bayanlar kahvaltıda yumurtalı ve peynirli geleneksel bira çorbası,
erkeler ise ev yapımı sosis, sebzeli ve baharatlı et yemekleri tüketirler. Kah-

valtıya sofranın vazgeçilmez unsuru olan kahveyle devam edilir (Szcze-panowicz).

Eski Polonya’da konukseverlik oldukça önemli bir kültürel unsur olduğundan ziyafet şölenlerinde konukların bol yiyecek ve içecek ikramı eşliğinde görkemli bir şekilde ağırklanmasına özen gösterilirdi. Ziyafetler genellikle toplumun üst tabakaları tarafından evin büyüklüğünü, soyluluğunu, sahip olunan sosyal statüyü, gücü, servetini ya da dindar bir yaşam tarzı sürdürülmekte olduğunu göstermek amacıyla verilirdi. Bu görkemli şölenler özellikle Saksonya Hanedanlığı döneminde oldukça yaygındı.

İşgal yıllarında ise yaşanan ekonomik ve toplumsal çöküşe bağlı olarak ziyafet geleneği bu özel anlamını yitirmiştir. Böylelikle, unutulmaya yüz tutmuş diğer kültürel olgularla birlikte ziyafet şölenlerini de canlandırmanın Polonya’yı bağımsızlığa kavuşturma yolunda bir adım olacağına ilişkin çağdaş bir inanç doğmuştur. Bir ulus olarak var olmanın, toprak sahibi olmayı gerektirmediği, geleneğin, göreneğin ve kültürel birikimin ardı ardına gelen kuşaklar tarafından yaşatılmasının yeniden bağımsız bir ulus devleti olma yolunu açacağı algısı oluşmaya başlamıştır.

Adam Mickiewicz ulus olmaya yönelik bu yeni düşünce sistemine dayanarak, Litvanya mutfağına giderek daha büyük bir tutku ve özlem duymuş, yurttaşlarına geleneksel Polonya mutfağı düzenine odaklanma çağrısında bulunmuştur. Yapıtında “Mükemmel Aşçı” adlı geleneksel Polonya - Litvanya yemek tariflerinin verildiği kitaptan övgüyle söz etmesinin nedeni budur. Romantik Polonya Şairlerinden Antony Edward Odyniec, Mickiewicz’in kütüphanesinde eski yıpranmış bir yemek kitabı bulunduğunu ve şairin bu kitabı yanından ayırmadığını söylemiştir. *Pan Tadeusz*’da yer alan mutfak sahnelerinin bu gizemli kitaptan alındığı düşünülmektedir. *Pan Tadeusz*’da eski gelenekleri koruyan sıradan öğünlerin yanısıra, büyük ziyafet şölenleri de takdim edilmiştir. Gelenek unsuru her iki yemek biçiminin temel taşı olarak ortaya çıkarılmıştır. Soplica köyünde ziyafet şölenlerinin her birinde konukların malikâneye törensel girişi ve masadaki yerini alma biçimi, sözkonusu geleneksellik unsurunun başlıca göstergeleri arasında yer almaktadır (Szczepanowicz).

Yapıtta özellikle ziyafetler sırasında eski Polonya geleneklerinin unutulmaya yüz tuttuğunu gösteren başka unsurlar da göze çarpmaktadır. Sözgelimi, akşam yemeklerinde kadınlar ve erkelerin sofrada yan yana oturdukları fark edilmektedir. Oysa eski Polonya geleneklerine göre, kadınlar ve erkekler masada yan yana değil, karşı karşıya oturmalıdır (Szczepanowicz).

Aşağıdaki dizeler kahvenin bu küçük Litvanya köyünde kahvaltılarının başlıca unsurlarından biri olduğunu göstermektedir. Yapıtta evin her köşesinde alınan kahve aromasının hoş kokusundan özlemle söz edilmektedir:

*“Polonya’daki bu kahve başka hiçbir ülkede yoktur:
Polonya’da saygın bir evde eski geleneklere göre,
Kahve yapmak için özel bir kadın bulunur”
Bölüm II [136-142]*

Eski Polonya geleneklerine göre, saygın bir aile evinde kahve pişirme görevi kadına aittir. Mickiewicz kömür karasında, kehribar saydamlığında, bal kıvamında olmasını, mis gibi aroma kokusu salmasını iyi bir kahvenin sahip olması gereken olmazsa olmaz özellikler olarak vurgulamıştır yapıtında. Eski Polonya’da bu nitelikte bir kahve pişirebilmek için şehirden en iyi kahve tohumları satın alınır, krema yerine koyun sütü kaymağı kullanılırdı. Kahvenin havaya yayılan kokusunun ardıç dumanı ile karışması sonucu ortaya çıkan koku eski Polonya soylu evlerine özlem duyulmasını sağlayan hoş unsurlardan bir diğeri olarak öne çıkarılmıştır. Kahve takımları ve kahvenin sunum biçimi de önem teşkil etmektedir. Polonya soylu mutfağında kahve çiçek desenleriyle donatılmış büyük tepsiler üzerinde, teneke ibrikler ve saksonya porseleninden sarı fincanlarda ikram edilmektedir (Szczepanowicz).

Çiftçilik *Pan Tadeusz*’da Soplica mutfağının temel unsuru olarak öne çıkmıştır. Köy halkı gıda maddelerinin pek çoğunu çiftlikten elde edilebilmektedir. Ancak, toprakta yetiştirilmesi mümkün olmayıp geleneksel Polonya mutfağına lezzet katan tuz, biber ve diğeri baharatlar dışarıdan satın alınmaktadır. Evin sebze bahçesinden, meyve bahçesinden, ahırdan ve kümesten sağlanan gıda maddeleri tüketilmektedir daima. Avdan gelen hayvanlar ise bu beslenme biçiminin tamamlayıcı unsurları olarak öne çıkmaktadır (Szczepanowicz).

Soplica’da kadınlar için hazırlanan yemekler için farklı bir düzenekten faydalanılmaktadır. Öncelikle kemikleri çıkarılmak suretiyle ardıç ateşinde fümelenmiş çiğ yarım kaz eti, füme domuz jambon, hayvan dili gevreği kadınlara yönelik hazırlanan yemekler arasında yer almaktadır. Kuşkusuz bütün bu yemekler ev usulünde pişirilmektedir. Litvanya malikânelerinin mutfaklarında bulunan ocakların, etlerin ardıç ateşinde işlenmesinde kullanılan özel bir oyuğu vardır. Yemekler ince dilimler halinde servis edilmekte ve yalnızca damak zevkine değil, göz zevkine de önem verilmektedir (Szczepanowicz).

“Erkekler için ise yağlı kaz etinden sucuk, füme domuz jambonu ve hayvan dili gevreği

Her biri oldukça lezzetli, her biri ev usulüyle

Ardıç ateşinde işlenmiş” Bölüm II [520]

Yapıtta kahvaltının sonunda konuklara mutlaka rulo sığır eti ikram edildiği görülmektedir. Sığı eti dövülmüş, sarılmış ya da içi doldurulmuş biçimde hazırlanırdı. Doldurma işleminde genellikle soğan, pastırma, salatalık turşusu, turp ya da mantar kullanılmaktadır. Sığır eti kendi sosu içinde ya da soğan ve mantar sosu eşliğinde kıyma olarak da sunulmaktadır (Szczepanowicz).

Yapıtta kültürel algı sınırları ustaca belirlenmiş muhafazakâr soyluların özgün gündelik yaşam tarzları, görenekleri, kutlama biçimleri ve tüm bunlara yükledikleri anlam ve değer açıkça Sarmat zihniyeti doğrultusunda biçimlendirmiştir. Yargıcı’nın, soylu nezaketine sahip olmak uğruna valilik

sarayında on yıl süreli hizmetin mevcut devlet okullarında gençlere uygulanan kitap ilminden çok daha değerli olduğuna ilişkin düşüncesi bu bakımdan dikkate değerdir (Z Stefanowska, J. Tazbir 1978:532).

Polonya Aydınlanma Dönemi edebiyatının dar görüşlü olarak nitelendirildiği eski Sarmat kültürüne karşı tutumu *Pan Tadeusz*'da geçerliliğini yitirmiş, yaşamı eski gelenek ve görenekler doğrultusunda biçimlendirmenin doğru ve uygun olacağı iletisi verilmiştir. Polonya romantik edebiyatında nihai bir otoritenin vurgulandığı ve mantıklı din adamlarının yer aldığı öğretici öyküler yaygınlaşmaya başlamıştır. Romantik yazarlar yüzyılın ilk yarısına hâkim olan zihniyetten oldukça farklı olarak soylu okuyucularının bilinçlerinde oluşmuş bu yeni düşünce sistemine odaklanmışlardır. Dahası bu dönemde geleneksellik olgusu daha da güçlenmiştir. Stanisław August'un hükümdarlığının ilerleyen dönemlerinin, özellikle de "Dört Yıllık Meclis" ve başkaldırma döneminin dar görüşlü soyluları yeterince güçlü bir yurttaşlık bilinci geliştirmiş olmalarının yanı sıra, toplumsal muhafazakârlık ve kültürel gelenekçiliğin temel unsurları konumunu almışlardır. (Z Stefanowska, J. Tazbir 1978:532-533).

Pan Tadeusz'da, genç kuşak kahramanlar Gerwazy ve Subay dışında, daha eski kuşağa, 18.y.y. kuşağına ait olan kahramanlardan Yargıç ve Teşrifatçı da yukarıda sözü edilen anlamdaki gelenekçiliğin temsilcileri arasında yer almaktadır.

Eski soylu geleneklerini evinde kullandığı eşyalar aracılığıyla da muhafaza etme çabasında olan Yargıç ancak gelenek ve göreneklerini yaşatan aile ve ulusların bağımsız ve mutlu bir şekilde yaşayabileceğini, bu değerlerini yitirenlerin ise yok olmaya mahkûm olduğuna inanmaktadır. Geleneksel düzene değer veriyor olsa da, deformasyona sempati duyduğu zamanlar da olmaktadır Yargıç'ın. Sözelimi, Büyük Polmonya Beyi August Kazimierz *Sutkowski*'nin önerisiyle Diyet Meclisi'nin yabancı sınırlarda avlanmayı yasaklayan bir anayasa kabul etmiş olması karşısında, "*Tanrıya şükür ki, eski gelenekler Litvanya'da*" sözleriyle avlanmada sınırsız özgürlükten yana olduğunu belirtmiştir. Nitekim eski alışkanlıklara aykırı olan avlanma yasağının yaşama girmesi çok kolay olmamıştır.

Başkahraman Tadeusz'un Vilnius'dan çocukluğunun geçtiği Soplica köyüne döndüğü gün eve girişini gösteren sahne, Mickiewicz'in nezdinde yurtseverlik olgusunun gelenek ve göreneklere bağlılıkla özdeşleştiğini vurgulaması bakımından önemlidir:

*Koşarak içeri girer
Sevgiyle ve özlem dolu gözlerle
Geçmişteki dostları olan çok eski duvarları izler
Bebekliğinden beri ona mutluluk veren
Aynı eşyaları, aynı döşemeleri görür
Ne var ki şimdi boyutları küçülmüş
Güzellikleri ise azalmıştır gözünde
Aynı portreler duvarda asılı idi
İşte burada Kosciuszko, üzerinde Krakow parkası*

*Cennete çevrilmiş bakışları
İki eliyle birden tuttuğu kılıcıyla
İşte bu şekilde, mihrabın basamaklarında
Polonya’dan üç güçlü adamı bu kılıçla kovacağına
Ya da kendisini onun üzerine atacağına dair
Yemin etmişti.
Ötede Leh tören giysisi içinde
Keskin ucu göğsüne dönük bir bıçak elinde
Rejtan oturmaktaydı, yitirilmiş bağımsızlığın ardından acılı
Onun önünde ise Phaedo ve Cato’nun yaşamı durmaktaydı
Biraz ötede Jasinski, adil ve melankolik genç,
Ve onun sadık yoldaşı Korsak,
Prag siperlerindeki Moskovalı yığınlar üzerinde
Düşmanlarını devirmiş, yan yana duruyorlardı
Prag ise zaten yanmaktaydı
Bölüm I [51-68]*

Yargıç ve Teşrifatçı’nın gelenekçi yaklaşımı eserde yabancı uluslardan alınmış yeni tutum ve davranışları eleştirmek biçiminde de ortaya çıkmıştır. Polonya toplumsal yaşamına yabancı toplumlardan sızmış bu davranışlar “kötü” alışkanlıklar olarak nitelendirilmiştir. Sözgelimi, muhafazakâr bir soylu olan Yargıç, Marszałkowicz⁶’i giysileri ve davranışları ile Fransız modasını yansıtmaması bakımından yalnızca kınamakla kalmamış, şeytanın özelliklerini bu kişinin karakteri ile örtüştürmüştür. Bunun yanı sıra, Yargıç, Marszałkowicz’in tutum ve davranışlarıyla aristokrat görkemini yansıtmıyor olmasından duyduğu mahcubiyeti dile getirmiştir.

Teşrifatçı yalnızca giysileri ve tavırları ile yabancı modasını taklit ediyor olmasından ötürü değil, Polonyalı gençlerin, atalarının inanç, kanun ve geleneklerini ezip geçecek biçimde yabancılaştırılmasını hedef alan reforma duyduğu sempati nedeniyle de Marszałkowicz’e kızgınlık duymaktadır.

Aşağıdaki dizeler Soplica köyünde toplumsal düzenin sağlanmasında etkili, yazılı olmayan kurallara ilişkin bilgi vermektedir:

*Bütün topluluk az önce ormandan dönmüştü
Neşeli, ancak nizam içinde
Öğretmenleri eşliğinde küçük çocuklar önde idi
Ardından Teşrifatçının eşiyle birlikte Yargıç geliyordu
Yanlarında Teşrifatçı Bey’i ailesi çevrelemişti
Genç kızlar yanlarında delikanlılar ile birlikte
Daha yaşlıca bayanların hemen arkasında bulunuyordu
Genç kızlar delikanlıların yarım adım önünde yürüyordu
(Nezakat kuralları böyle gerektiriyordu), ve orada hiç kimse nizam ko-
nusunu tartışmıyordu
Hiç kimse erkekleri ve bayanları yerlerine yerleştirmiyordu*

⁶ Maksymilian z Brzezia Marszałkowicz. 1806-1878 yılları arasında yaşamış Polonyalı ekonomi ve siyaset aktivist, kitap ve sanat eseri koleksiyoncusu, gazeteci ve yazar.

*Ancak her biri bilinçsiz olarak nizamı korumaya özen gösteriyordu
Çünkü Yargıç evinde eski gelenekleri muhafaza ederdi
Ve asla yaş, doğum, zekâ ya da resmi statünün gerektirdiği saygının
İhmal edilmesine izin vermezdi*

Bölüm I [201-221]

Stanisław Pigoń, *Pan Tadeusz* karakterlerinden Kontes (Jacek Soplica'nın annesi), Telimena ve Kont'u, kaynağını önemli ölçüde 18.yy. edebiyatından alan, ilerici görüşün karikatüristik temsilcileri olarak tanımlamıştır. Pigoń, Mickiewicz'in kahramanlarından özellikle Telimena'nın karakterini çizerken kullandığı temel motif ve renkleri yaşamdan değil, edebiyattan aldığını ileri sürmüştür. "*Çağdaş Hanımefendi*" 18. ve 19. y.y. edebiyatının en popüler motifleri arasında bulunur. Bu bağlamda, Telimena, söz konusu dönem Polonya edebiyatının geleneksel nitelikte bir kahramanıdır. Telimena davranışlarındaki gerçekçilik ve ifadelerindeki alaycı ton ile Polonya edebiyatının aydınlanma dönemi ve daha sonraki dönemlerinin kahramanlarını andırmaktadır (Z Stefanowska, J. Tazbir 1978:535).

Pan Tadeusz'ün, düşünsel yapıları Polonya'nın 18.y.y. sosyo-kültürel gerçekleri doğrultusunda biçimlenmiş olan kahramanlarından Jacek Soplica ve diğerleri tipik Sarmat yaklaşımıyla yabancılaşmaya, özellikle de yabancı gelenek ve göreneklerin benimsenmesine karşı durmuşlardır. Mickiewicz yapıtta yabancılaşma olgusuna karşı duran kahramanların konuya ilişkin düşünsel farklılıklarının da özellikle altını çizmiştir. Sözgelimi, Teşrifatçı ve Yargıç'ın algısında yabancılaşma kavramının daha çok Fransızlaşma ile örtüştüğü görülmektedir. Kahramanlardan yaşça daha büyük olan, ancak toplumsal konum bakımından daha düşük bir seviyede bulunan Maciek ve Gerwazy ise yabancılaşmayı daha çok Alman geleneklerini benimseme ile bağdaştırmaktadır. Köylüler, kontesin "*karyjkulka*"sının Alman binek arabası olduğunu iddia etmiştir. Düşünce ve inanç sistemi Saksonya Hanedanlığı dönemi kültürü doğrultusunda biçimlenmiş mütevazı bir ailenin temsilcisi olan Kitowicz, Polonya giysileri dışındaki giysilerin tümünü "*Alman giysisi*" olarak adlandırmıştır. Bunun yanı sıra, Kitowicz, August III hanedanlığı döneminde Polonya'da biri Polonyalı diğeri Alman olmak üzere iki ulusun yaşamakta olduğunu öne sürmüştür. Maciek, ise "riflemen", "sapper" gibi Fransızca kökenli askeri terimlerin Almanca olduklarını öne sürmüştür. Maciek, Varşova Düklüğü'nden söz ederken, "*Burada Polonyalı'dan çok Alman varmış*" ifadesini kullanmıştır. Ancak, Pigoń "fizylier" (*silahlı asker*) teriminin Polonya ordusunda Stanisław August döneminde de kullanılmakta olduğunu belirterek, Maciek'in sözcüğün Almanca kökenli olduğuna ilişkin tezini çürütmüştür (Z Stefanowska, J. Tazbir:532).

Gerwazy ise, köylülerin toprak köleliğinden azat edilmesinin Fransızlardan değil, Almanlardan çıkmış bir fikir olduğunu ileri sürmüştür. Kniaziowicz "*Bırakın şu Alman domuzlarını*" diye haykırmıştır. Subay ise "*Polonya'yı Almanlaştırmak Polonya'yı yok etmektir*" ifadesini kullanmıştır. Mickiewicz Sarmat kültürünü özümsemiş Polonyalı yurttaşlarının düşünce biçimini iyi bilmekteydi. Bu nedenle, Sarmat zihniyetini taşıyan soydaşları-

nın yabancılaşma olgusuna karşı besledikleri nahos duygularının beylerine duydukları saygının önüne geçmeyeceğinin bilincindeydi. Sözelimi, Kont’un Alman stilini benimsemiş olması, Gerwazy’yi rahatsız etmiyordu. Subay ise Czartoryski’lerin yabancı hayranlığını kınıyor, bir ata geleneği olan avcılıktan hoşlanmamalarından rahatsızlık duyuyordu. Adam Kazimierz, Czartoryski’nin kitapları ve kadınlarla tensel ilişkileri avcılığa tercih ediyor olmasını öfkeyle dile getirmiş olsa da, Alman Prensi Nassau tarafından kendisine gösterilen itibar ile övünmekte hiçbir sakınca görmüyordu (Z Stefanowska, J. Tazbir 1978:536).

Pan Tadeusz’da temsil edilen Polonya toplumsal yapısının içeriğinde, 18.y.y.kültürüne ilişkin pek çok unsur bulunur. Söz konusu unsurlar, çağdaş yaşamda uygulamadan tümüyle kalkmış ya da önemli ölçüde biçim değiştirmiş olsalar da, yaşça büyük kahramanların belleklerinde yerlerini korumaktadır. 18.y.y. Polonya’ında soylu sözcüğünün üç anlamı vardı. Sözcüğün ilk anlamı, imtiyaz sahibi olmayan kentliler, köylüler ve Yahudiler dışında kalan soyluların tümünü karşılıyordu. Bu sözcük, ikinci anlamıyla, kodaman olarak da adlandırılan beyleri, yani Polonya Krallığı ve Litvanya Grandüklüğü’nün senato üyesi ya da ruhani lideri olma şerefine nail olmuş yüksek düzeydeki devlet memurlarını dışarıda bırakıyordu. Sözcüğün üçüncü anlamı ise ne toprak sahibi ne de belediye memuru olan bunlardan çok daha aşağıda bir toplumsal sınıf için kullanılıyordu. Mickiewicz’in soylu tarihini içeren bu yapıtında “soylu” kavramının her üç anlamına da yer verilmiştir (Z Stefanowska, J. Tazbir 1978:535-536-537).

Yapıt iyimser bakış açılarıyla sona ermiştir. Polonya birlikleri Napoleon’un yanında Rusya’ya doğru yol almaktadır. Tadeusz ve Zosia’nın aşkı mutlu sona ulaşmıştır. Olumlu yönde, ancak, kökten bir dönüşüme uğrayan yurtsever Jacek Soplica’nın yeniden soylu kimliğine bürünmesi sağlanmıştır. Soplica malikânesinin yeni sahibi Tadeusz köylülerin toprak mülkiyeti hakkı alması konusunda karar almıştır. Bu yepyeni psikolojik alan, bir çöküş döneminden geçiliyor olmasına karşın, ulusal dayanışmanın gerçekleşmesi, doğru siyasi bilince varılması ve bağımsızlığa kavuşulması yolunda gereken tüm etkinliklere katılımın sağlanması halinde, ülkenin önünde aydınlık ve güvenli bir gelecek olduğuna ilişkin umut yaratmıştır.

Mickiewicz *Pan Tadeusz*’da Polonya soylu yaşantısını tüm çıplaklığıyla hiçbir mükemmelleştirme kaygısı taşımaksızın yansıtmıştır. Litvanya doğasının, insanların, insan ilişkilerinin, geleneklerinin, kültürünün ve düşünce tarzının olağanüstü güzelliğini vurgulamıştır. Ancak, Polonya halkının kusurlarını kapama gereği de duymamıştır. Yapıtında Polonya’yı yaşayan bir varlık olarak ele almış, gözlemlerini yansız ve türlü açılardan aktarma yolunu benimsemiştir. Ülke topraklarının artık devlet koruması altında olmadığı düşüncesiyle yurduna ve kültürüne yabancılaşmış olan Polonya ulusuna şiirsel bir terapi yöntemiyle umut, güven ve güç aşlamak istemiştir.

KAYNAKLAR

- AKAN, Kerem, *Czeslaw Milosz'un Polonya Edebiyat Tarihi Üzerine Bir İnceleme*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996
- KÖRPE, Seyyal, *Leh Edebiyatında Romantizmden Realizme Geçiş "Adam Mickiewicz'in Pan Tadeusz Adlı Yapıtı"* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2005
- KÖRPE, Seyyal, *Litvanya Diyarından Romantik Bir Köy Efsanesi*, İstanbul'da Vefat Eden Polonyalı Milli Şairimiz Adam Mickiewicz 1798-1855 "Türk Dostları Arasında Ölmek" Polonya Başkonsolosluğu Yayını, İstanbul, 2015
- KRAJSKI, Stanislaw, *"Pan Tadeusz" na nowo odczytany*, Agencja SGK, Varşova, 1999
- LEMENTOWICZ, Urszula, *Pan Tadeusz Adama Mickiewicza*, Wydawnictwo Biblios, Varşova, 2006
- MICKIEWICZ, Adam, *Pan Tadeusz*, Oficyna Wydawnicza "Promocja", Wstęp Janusz Uhma, Wrocław, 2001
- RATAJCZAK, Wieslaw, *Literatura Polska XIX. Wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2008
- SAWRYMOWICZ, Eugenisz- MALKOWSKI, Stanislaw-LIBERA, Zdzislaw, *Romantyzm*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Varşova, 1978
- WITKOWSKA, Alina - PRZYBYLSKI, Ryszard, *Romantyzm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Varşova, 2003
- YÜCE, Neşe, *Polonya Edebiyatında Aydınlanma, Romantizm, Realizm*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002

İnternet kaynakları

- STEFANOWSKA, Z.- TAZBIR,J., *Osiemnastowieczne realia Pana Tadeusza*, Pierwodruk: *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Z Stefanowska, J. Tazbir „Czytelnik”, Warszawa 1978 http://www.stentor.pl/files/produkty/pliki/167_fragment.pdf Erişim tarihi: 11.11.2014
- SZCZEPANOWICZ, Barbara, *Staropolska Kuchnia, Gastronomiczna Uczta w Soplicowie*, <http://basia.tomp.pl/index.php/inna-tworczosc/24-staro-polska-kuchnia-gastronomiczna-uczta-w-soplicowie>) Erişim tarihi: 10.10.2014

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAĞLAMINDA YUSUF AKÇURA'DAN BİR TARİH YORUMU: “TÜRKLERİN, CERMENLERİN VE SLAVLARIN MÜNÂSEBÂT-I TÂRİHİYYELERİ”

Mehmet Kaan ÇALEN*

ÖZET

Yusuf Akçura, 19 Kasım 1914 tarihinde, Türk Ocağı'nda Türk, Cermen ve Slavların Münâsebât-ı Tarihîyyeleri” başlıklı bir konferans verdi. İlk planda, başlıktan hareketle Akçura'nın bir tarih konferansı verdiği düşünülebilir. Ancak bu tarihî meselenin Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği günlerde ele alınmış olması ilginçtir. Tam da büyük bir savaşın ortasında oldukları günlerde Türklerin, Cermenlerin, Slavların tarihî ilişkilerine dair bir şeyler söylemek kaçınılmaz olarak hâl-i hazırda ilişkiler, bilhassa savaş hakkında da bir şeyler söylemek demektir. Nitekim Akçura, söz konusu ilişkileri tarihî bir çerçevede fakat içinde bulunulan savaş durumunu verecek ve meşrulaştıracak şekilde inceler. Türklerin Almanların yanında savaşa girişini, tarihte gördüğü iki büyük cereyanla izah eder. Bu cereyanlardan ilki Türkler ile Slavlar arasındaki tarihî çatışmadır. Bu çatışmada Cermenleri, Türklerin stratejik müttefiki olarak mütalaa eder. İkinci büyük cereyan ise İslâmiyet ve Hristiyanlık arasındaki mücadeledir. Akçura, İslâmiyet-Hristiyanlık mücadelesinin son safhasında, İslâm dünyasının müttefiki olarak yine Cermenleri görür. Bu durumu da İngiltere-Almanya rekabeti ile açıklar. Neticede Akçura, tarihî verilerden hareketle, Osmanlı devletinin Almanların yanında birinci dünya savaşına girişini haklı ve gerekli bulur. Türklerin savaştaki durumunu “tarihî mevzi” şeklinde kavramlaştırır. Türklerin, Slavlara ve İngilizlere karşı Almanların yanında savaşması çıkarlarına ve tarihî konumlarına en uygun olanıdır. Açıktır ki Akçura'nın uzak ve yakın tarihe dair yorumları Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini meşrulaştırmaktadır. Fakat Akçura'nın bu konferansı sadece savaşı meşrulaştırmak, belki de savaş kararını veren siyasîlere hoş görünmek maksadıyla verdiğini düşünmek haksızlık olur. Akçura, konferanstaki temel düşüncelerini daha Balkan Savaşları'ndan önce yazdığı çeşitli makalelerle işlemeye başlamıştır. Bu açıdan Akçura'nın düşünceleri sadece I. Dünya Savaşı özelinde değerlendirilebilecek pragmatik bir duruşun ürünü değildir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Akçura, Birinci Dünya Savaşı, Türk Alman ilişkileri, Türk Rus ilişkileri, Türk İngiliz ilişkileri.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, mkaancalen@trakya.edu.tr.

ABSTRACT

Yusuf Akcura gave a conference titled "Historical Relations of Turks, Germans and Slaves" on 19 November 1914, at Türk Ocağı. Moving from the title of conference, we can think that Akcura gave a history conference. However this historical issue to be dealt with in the days of the Ottoman Empire entered the First World War is interesting. In the days Ottoman Empire were also in a great war, saying something about historical relations of Turks, Germans and Slaves, was inevitably saying something about war. Indeed, Akcura, analyzed these relations in a historical context but in a way legitimizing the war. He explained Turkey's to the entering the war on the side of the Germans, by two great historical currents. The first of these current was historical conflict between Slaves and Turks. In this conflict, Germans strategic ally of Turks. The second great current was the struggle between Islam and Christianity. Akcura saw the Germans as allies of the Islamic world, in the final phase of the struggle between Islam and Christianity. He explained this situation also, by the England-Germany rivalry. Eventually Akcura, moving from historical data, justified the entry of the Ottoman Empire into the First World War with the Germans and found that it was necessary. He conceptualizes the situation of the Turks in the war, as "historical position". Fighting of the Turks alongside the Germans againsts the British and Slaves was most suitable to the their interests and historical position. Obviously, reviews of Akcura'a about distant and recent history, legitimized the entry of the Ottoman Empire into the war. But, it would be unfair to think about Akcura giving this conference only to justify the war and look nice to politicians who made the decision of the war. Akcura, had begun to develop the basic ideas of the conference with various articles written before the Balkan Wars. From this perspective, Akcura's thoughts was not the product of a pragmatic stance that could be evaluated only in the context of the First World War.

Keywords: Yusuf Akcura, First World War, Turkish-German relations, Turkish-Russian relations, Turkish-British relations.

Yusuf Akçura, 19 Kasım 1914 tarihinde, Türk Ocağı'nda "*Türk, Cermen ve Slavların Münâsebât-ı Târihîyyeleri*" başlıklı bir konferans verir. İlk planda, başlıktan hareketle Akçura'nın bir tarih konferansı verdiği düşünülebilir. Ancak bu tarihî meselenin Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği günlerde ele alınmış olması ilginçtir. Tam da büyük bir savaşın içerisinde oldukları günlerde Türklerin, Cermenlerin, Slavların tarihî ilişkilerine dair bir şeyler söylemek kaçınılmaz olarak hâl-i haırdaki ilişkiler, bilhassa savaş hakkında da bir şeyler söylemek demektir. Nitekim Akçura da söz konusu ilişkileri tarihî bir çerçevede fakat içinde bulunulan savaş durumunu verecek ve meşrulaştıracak şekilde inceler.

Akçura'nın konferans metni aynı yıl İstanbul'da basılarak "Türk Yurdu Kütüphanesi" tarafından dağıtılmıştır. Bu metin makalemizin dayandığı temel belgedir ancak aslında söz konusu metin de büyük ölçüde Akçura'nın

daha önce Sırât-ı Müstakîm mecmuasında yayımladığı “*Türkler ve Slavlar*” ve “*Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslâm*” başlıklı makalelere dayanmaktadır. Ayrıca Akçura, II. Meşrutiyet’ten önce kaleme aldığı çeşitli yazılarda konuyla uzaktan-yakından ilgili bazı düşünce parçaları paylaştığı gibi II. Meşrutiyet’in bilhassa I. Dünya Savaşı’na denk düşen yıllarında konuya temas etmeye devam etmiş ve daha önemlisi Cumhuriyet döneminde de konferanstaki argümanlarına atıfta bulunmaktan imtina etmemiştir. Bu bağlamda II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi birbirinden net sınırlarla ayrılan üç ayrı dönem içinde dahi istikrarlı ve tutarlı bir düşünce yapısı ortaya koyabilen Akçura’nın konuyla ilgili olabilecek çeşitli metinleri de konferans metniyle birlikte okunmuş ve değerlendirilmiştir.

Akçura’nın muhtelif vesilelerle tekrar ettiği ve onun tarih düşüncesine dair ipuçları da veren “*Vekâyiin teferruâtına çok kapılmayıp, heyât-i umûmiyesi ihâtalı bir nazarla kavranmaya çalışılsa, tarihte gayr-ı munkatı’, azîm cereyânlar görmek kâbil olur*” (A.Y. 1326d: 453) önermesi, Türklerin, Cermenlerin ve Slavların tarihî münasebetleri etrafında inşa ettiği tarih yorumunun hareket üssüdür. Nitekim Türklerin Almanların yanında I. Dünya Savaşı’na girişini, ayrıntılara takılmadan “*ihatalı bir nazarla*” kavramaya çalıştığı “tarih”ten iki büyük ve kesintisiz cereyân çıkararak izah eder. Cereyânlardan ilki Türkler ile Slavlar arasındaki tarihî kavgadır. Bu kavgada Cermenleri, Türklerin tarihî müttefiki olarak mütalaa eder. İkinci büyük cereyân ise İslâm âlemi ile Hristiyan âlemi arasındaki, İslâm’ın doğduğu günden beri aralıksız devam eden mücadeledir. Akçura, İslâmiyet-Hristiyanlık mücadelesinin son safhasında, İslâm dünyasının müttefiki olarak yine Cermenleri görür ve bu durumu da bir üçüncü fakat yeni bir cereyânla, İngiltere-Almanya rekabeti ile açıklar. Bu üç cereyânın birleşerek hâsıl ettiği netice ise İslâm âlemi ve Türk dünyası için bir ölüm kalım savaşı şeklinde tavsif edilen Birinci Cihan Harbi’dir.

1. Türk-Slav Kavgası ve Tarihî Müttefik Cermenler

Akçura’nın anlatısındaki kurucu unsurlardan birisi Türklerin batıya doğru hareketleridir. Bu unsuru kuvvetlendirmek, daha görünür, musavver kılabilmek için Ahmed Hikmet Beyin, Türklerin batıyı istila edişinin menkıbevi fakat ruhî itibarıyla tarihî hikâyelerden daha canlı ve doğru bir tasvir şeklinde tavsif ettiği “Altınordu”sundan da istifade etmektedir. Türklerin batıya yürüyüşü, Avrupa’yı istilası Akçura’nın terminolojisi ile bir tarihî cereyandır. Türkler bu yürüyüşte hâkimdir, galiptir, fâtihtir. Türk hâkimiyeti, Atilla’nın Avrupa’nın zihnî dünyasında yarı Tanrı mertebesine çıkmış olması gibi öğelerle somutlaşır. Atilla’nın ve daha eskilerin açtığı yoldan Türkler muttasıl batıya doğru muzafferane yürümüşlerdir (Akçuraoğlu 1330: 5-6).

Kuzgun Denizi (Hazar Denizi) ve Kafkas Dağları Türklerin batıya doğru yürüyüşünü sağ (kuzey) ve sol (güney) olmak üzere iki kola ayırır. Sağ kol Hazar Denizi’nin ve Kafkas Dağları’nın kuzeyinden geçerek doğu Avrupa’yı, sol kol ise Horasan’dan geçerek Azerbaycan’ı, Kafkas Dağları’nın güneyindeki ovaları, İran yaylalarını, El Cezire ve Şam diyarlarını ve nihayet Anado-

lu'yu hâkimiyeti altına alır. Bu iki kol da, iki asırlık bir farkla Slavlarla karşılaşır. Slavlarla ilk teması kuzey kolu yapar: "*Şimâl kolunun pişdârları şarkî Avrupa ormanlarında ağaç kütüklerinden mamûl kulübelerde yaşar, yayan gezer, uzun boylu, ak benizli, sarı saçlı bir kavme, Slavlara rast geldiler.*" (A.Y. 1326d: 454, Akçuraoğlu 1330: 7)

Bu karşılaşma ile birlikte iki büyük ırkın, Türkler ile Slavların, asırlarca süreceği tarihî kavgası da başlar. Akçura, mücadele eden bu iki büyük ırkı, iki ayrı yaşam tarzının ve dünya görüşünün temsilcisi gibi telakki eder: Atlı ve göçebe Türkler ile yaya ve oturak Slavlar mücadele etmektedir (A.Y. 1326d: 454, Akçuraoğlu 1330: 7). Bu denklemde atlı göçebe medeniyetin karşısında yerleşik ve yaya medeniyet yer almaktadır. Türk-Slav kavgasının ilk perdesinde Kuzey Türk kolu, Cengiz ve Batu Hanlar zamanında bütün kuzey Slavlarını hâkimiyetleri altına alırlar; Batu Han'ın kurduğu Altınordu Hanlığı bütün Rusya'ya hâkim olur. Ancak Akçura, Türklerin Slavlar üzerindeki hâkimiyetini taşkın nehirlerin ovayı kaplaması kabilinden çok sathî bulur: "*Türklerin şimâl ovasını istilâsı, o ovalarda akan büyük nehirlerin taşmasına benziyordu: bu nehirler her ilkbahar yataklarından çıkarak ovayı basarlar. Bir iki hafta geçer geçmez zaten az derin olan bu su çekilmeye başlar, ötede beride adacıklar baş gösterir, su yüzü parçalanır, sonra bu adacıklar birbirine bitişirler, nihayet su büsbütün çekilip, kara eski hâliyle tekrar meydana çıkar. Büyük Altınordu Hanlığı da pek çabuk parçalandı. Kasım, Kazan, Astarhan, Kırım küçük hanlıklarına bölündü. Bunların aralarında müstakil Rus beylikleri kendilerini gösterdiler. Sonra bu beylikler büyüyerek, beylerinde ittifaklar akdederek Hanlıkları sıkıştırdılar, nihayet birleşip Altınordu bâkâyasını tamamen yeryüzünden kaldırdılar.*" (A.Y. 1326d: 454, Akçuraoğlu 1330: 8-9)

Üstte han ve mirzalarının liderliğindeki Türk-Tatar ordusu, altta ise knezlerinin idaresindeki Rus avamı olmak üzere Türk hâkimiyeti ile birlikte Rusya'da iki ayrı toplumsal tabaka oluşmuştu (Akçuraoğlu 1329: 49). Türkler, hâkimiyetleri altına aldıkları Slavların dinlerine, siyasî ve içtimâî teşkilâtına karışmamışlar, dinî işleri papazlara, dahilî idareyi de yerel beylere bırakmışlardı. Yerli ahali ile hiçbir münâsebet kurmayan Hanların bu hoşgörülü siyaseti, kuzey Slavlarının bekâsını temin etmiş, hatta onları Katolik medeniyeti içinde eriyerek millî ve dinî kimliklerini kaybetmekten korumuştur (A.Y. 1326d: 454, Akçuraoğlu 1330: 8).

Güneyden ilerleyen Türk kolu ise Osmanlıların idaresinde Balkanlara geçmiş ve kuzeydeki kardeşlerinden iki asır sonra burada yine Slavlarla, güney Slavlarıyla karşılaşmıştı. Güney Slavları da ormanlarda yaşayan, piyade ve ziraatçı adamlardı. Osmanlı Türkleri de kuzeydeki Türkler gibi Slavları Türk töresine göre yönetmişler, aldıkları vergi karşılığı onların dinî ve içtimâî işlerine karışmamışlardı. Akçura kuzeyde olduğu gibi Balkanlarda da Türk idaresinin Slav millî kimliği üzerinde müspet ve koruyucu bir etki yaptığını belirtir. Türklerin hoşgörülü siyaseti hem Slavları Türkleştirmemiş, hem onları Rumlaşmak ve Latinleşmek tehlikelerinden korumuş, hem de zamanı geldiğinde Türk hâkimiyetinden kolayca sıyrılabilmelerini temin

edecek sosyokültürel şartlar için zemin hazırlamıştır (A.Y. 1326d: 454, Akçuraoğlu 1330: 10). Akçura, bu müspet etkinin yanında Slav millî kimliğinin oluşumunda Türklere duyulan kinin tayin edici rolüne de dikkat çeker. Türk hâkimiyeti Slavlar üzerinde bir aksülamel yaratmış, hem kuzeyde hem güneyde Türk ve Müslüman düşmanlığı şekline bürünerek Slav millî kimliğinin oluşumunda negatif yönden de bir tesir icrâ etmiştir. Akçura, Napolyon’un istilâ hareketinin İtalya ve Almanya’da yarattığı neticeyi Türk istilâsının daha 15. yüzyılda Rusya’da icrâ ettiğini ifade eder. “*Türk-Tatar hâkimiyeti küçük, müstakil ve birbirine rakip knezlikler arasındaki münâsebeti arttırıp lisân ve cinsçe farksız bu halkın birleşmelerine yol açmıştı* (Akçuraoğlu 1329: 50).” Ve daha önemlisi “*Türkler aleyhindeki harb, dâima bir nevi ehl-i salîb muhârebesi, bir nevi cihâd-ı mukaddes mâhiyetini almaktaydı* (Akçuraoğlu 1336: 37).” Ezici olmamasına rağmen iki asırlık Türkler hâkimiyeti, sadece siyasî ve ruhanîlerde değil halkta bile Türklere ve Müslümanlara karşı millî bir kin doğurmuştu (Akçuraoğlu 1336: 34-35).

16. asırdan itibaren Türkler ile Slavlar arasındaki hâkim-tâbi ilişkisi değişmeye ve kuzeyden güneye doğru ilerleyen Ruslar hâkim, Türkler mahkûm mevkiine geçmeye başlar (Akçuraoğlu 1336: 19). Son Bizans imparatoru Konstantin Paleolog’un yeğeni Sofya ile evlenerek Bizans’a veraset hakkı kazanmak isteyen Moskova Büyük Knezi 3. İvan, Paleologların iki başlı kartalını da arma ittihaz etmek suretiyle bu veraset hakkını görünür kılmaya çalışıyor ve böylece Rus hedeflerinin nereye kadar uzandığını izhar ediyordu. Torunu 4. İvan ise daha ileri giderek Çar unvanını alır. Daha önemlisi Altınordu Hanlığını yenen 3. İvan, Rusya İmparatorluğu’nun nüvesini teşkil eden Moskova Knezliği’ni Altınordu boyunduruğundan kurtararak dağılık Rusya’yı birleştirmeye çalışırken, 4. İvan da Astarhan ve Kazan hanlıklarını istilâ ederek kuzeyde Kırım Hanlığı’ndan gayri müstakil bir Türk devleti bırakmaz. Netice itibariyle Türklüğün kuzey kolu, 16. asırda Slavlar tarafından yenilip tamamen esaret altına alınır (A.Y. 1326d: 454-455, Akçuraoğlu 1330: 11-13).

Bu noktada Akçura, Cevdet Paşa’ya da başvurarak Osmanlı hâricî siyasetine bazı tenkitler yönelir. Kırım Hanlığı’nı da bu tenkitlerden masun tutmaz. Ancak ilgili metinler iyi okunduğunda, tenkitlerin hâricî siyaset kadar hâricî siyasetin üzerinde yükseldiği dâhilî siyasete de yönelik olduğu ve aslında Akçura’nın daha çok Osmanlı İmparatorluğu’nun kimlik siyasetini/siyasetsizliğini tenkit ettiği anlaşılmaktadır. Fatih devrine kadar birbirlerinden pek haberdâr olmayan Türklüğün kuzey ve güney kolları, İstanbul’un fethinden sonra Kırım süvarileri vasıtasıyla irtibat tesis edebilmişlerdi. Akçura, bu irtibatın gecikmiş olduğunu ancak yine de tümünden ümitsiz bir noktada gerçekleşmediğini belirtir. Osmanlılar, İstanbul’u fethedecek kadar güçlüydüler ve kendi kudretlerinin zirvesine doğru yol almaktaydılar. Dolayısıyla kuzeydeki kardeşlerine yardım etmeleri çok zor değildi (A.Y. 1326d: 454, Akçuraoğlu 1330: 10-12).

15. asrı Türk dünyası açısından en büyük hataların yapıldığı bir zaman dilimi olarak mütâlâa eden Akçura’nın ilk tenkidi kuzey ve güney kolu ara-

sında aracılık vazifesi üstlenen Kırım Hanlığı'nın bu vazifeyi hakkıyla ifâ etmemesine dairdir. Kırım Hanlığı kuzey Türklüğünün vaziyetini ve Rusların emellerini Osmanlı Devleti'ne anlatmakla mükellefti. Oysa Akçura, Kırım Hanlığını, kuzey Türklüğünü kendi çıkarları için gözden çıkaracak kadar bencil davranmakla itham eder. Bu sırada Kuzey Türklüğü kumandanlarının ehliyetsizliği ve geçimsizliği sebebiyle parçalanmış durumdaydı. Hatta Ruslar karşısında her gün gerilemelerine rağmen hanlar birbirlerine karşı Ruslarla ittifak yapacak kadar gaflet içindeydi. Başta Kırım Hanlığı olmak üzere bütün kuzey Türklüğü hakkında bu değerlendirmeleri yapan Akçura, daha yumuşak olmayan bir üslûpla Osmanlı Devleti'ni de tenkit eder. Türk dünyasının kuzeyinde bütün bu hâdiseler cereyan ederken, Osmanlıların onlara yardım etmesi imkân dâhilindeydi. Oysa Osmanlılar kuzeydeki Rus ilerleyişinin kendileri için de tehlikeli olacağını göremiyorlardı. Nitekim 3. İvan kuzey Türklerini yener yenmez güney Türklerine saldırmanın ve bu suretle Osmanlı idaresindeki mahkûm dindaş ve ırkdaşlarını kurtararak bütün Ortodoks âlemine hâkim olmanın yollarını aramaya başlamıştı (A.Y. 1326d: 454-455, Akçuraoğlu 1330: 12-14).

Osmanlıların Kazan ve Deşt-i Kıpçak taraflarına ehemmiyet vermemesini, dikkatlerini Macaristan ve Hırvatistan taraflarına yöneltmesini tenkit eden Cevdet Paşa da Kafkas, Ejderhan ve Kazan ahalisini "*karabet-i mücâneset ve ittihâd-ı mezheb ve diyânet*" (din ve milliyet birliği) sayesinde kolaylıkla Osmanlı idaresi altına almanın mümkün olduğunu, buradan doğacak güç ile Macaristan taraflarını da elde tutabilmenin imkân dairesine girebileceğini iddia eder. Ne var ki Osmanlı Devleti böyle bir siyasete/fikre sahip değildir ve bu husus en çok Rusya'nın işine yaramıştır (Cevdet 1309: 241-242). Akçura, Cevdet Paşa'nın tavsiye ettiği bu siyaseti, "*Devlet-i Osmâniye'nin yalnız dinen değil lisân ve ırk cihetiyle de mütecânis memâlikte tevessüe sarf-ı himmet eylemesi*" şeklinde tanımlar (Akçuraoğlu 1336: 56). Hatta bu düşünceleri sebebiyle Cevdet Paşayı, "*siyâsî Türkçülük*" ve "*bütün Türkçülük*" fikrine uzak görmez (Akçuraoğlu 1928b: 327-328). Cevdet Paşanın bu tezleri, Akçura'nın Osmanlılığa karşı eleştirilerinin önemli bir aracı olur. Akçura, İstanbul'un fethinden sonra Rusların ne kadar üzüldükleri izhâr eden birçok tarihî ve edebî belgenin olduğunu ancak Kazan ve Astarhan'ın düşmesinden sonra Osmanlı Türklerinin neler hissettiklerine dair bir bilginin olmadığını söyler (A.Y. 1326d: 455). Osmanlıların hatası, sadece kuzey Türklüğüne ilgisizliğinden ibaret değildir. Osmanlı Türkleri, kendilerinden 5-6 asır önce orta Tuna havzasına gelip ordu kuran Hun-Ogur kardeşlerini de tanımamışlar, önce Hun-Ogur kardeşleriyle, sonra da Cermenlerle bitmez tükenmez savaşların içine girmişlerdir (Akçuraoğlu 1330: 10-11).

Kuzey ve güney Türklüğünün yukarıda zikredilen hataları, Rusların güçlenmesine ve kuzeyden güneye doğru Türk illerini istilâ etmesine yol açar. Kuzey Türklüğünü hâkimiyeti altına alan Ruslar, Petro ve 2. Katerina zamanlarında güney Türklüğüne yönelirler, Kırım hanlığını ezerler, o zamana kadar bir Türk gölü olan Karadeniz'in kuzey sahilini ele geçirirler ve nihayet Osmanlı idaresindeki Hristiyan unsurları dinî ve millî birlikten isti-

fade ile ayaklandırarak Türkleri Balkanlar’dan tamamen atmanın ve Ortodoks âleminin yegâne hâkimi olarak Ruslar eliyle Bizansı ihyâ etmenin imkânlarını yoklamaya başlarlar (A.Y. 1326d: 455, Akçuraoğlu 1330: 13-15). Türkler 1683 tarihinden itibaren sürekli Avrupa’da gerilemiş ve genellikle de Türklerin bıraktığı araziye Ruslar yerleşmiştir. Coğrafi konumu ve iktisadî menfaatleri gereği sıcak denizlere inmek zorunda olan, aynı zamanda dinî ve millî sebeplerle de İstanbul’u almak isteyen Rusların bu siyaseti, Osmanlı Devleti’nin çöküşündeki en mühim amillerden birisi olmuştur (Akçuraoğlu 1336: 33-35).

Katerina’nın torunu I. Nikola zamanında Ruslar, ricât etmekte olan Türklere üç koldan hücum eder. Birinci kol, Karadeniz’in batısından dolaşarak Balkanlar’dan geçer ve İstanbul’a doğru ilerler. İkinci kol, Türk dünyasını ikiye bölmek üzere Karadeniz ve Hazar Denizi arasından Kafkasları aşarak Erzurum ve Tebriz’e doğru merkezî bir taarruz yapar. Üçüncü kol, Orta Asya’ya yönelerek Türklerin ricât yolunu kesmek ister. Nikola’nın oğlu Aleksandır, bu genel hücumu güney Slavları’nı da katar ve batının kolunun ilerleyişini Karadağlıların, Bulgarların, Sırpaların yardımıyla İstanbul kaplarına kadar getirir. Merkez kol, Kafkas Türklerini tamamen hâkimiyeti altına alır ve Slavlığa Fırat ve Dicle yolunu açar. Kırgız bozkırlarını ve Türkmen çöllerini aşan Şark kolu ise Merv, Semerkand, Hokand gibi en mühim Türk merkezlerini zapt ederek Hive ve Buhara Hanlıklarını hâkimiyeti altına alır ve Türklüğün kaynağı olan Altındağ ve Tanrı Dağları’na kadar ilerlemiş olur. Bu suretle Slavlar, Türk dünyasını sağından ve solundan iki büyük demir kısılcın içine almış ve Türk dünyasının tam kalbine, yani Kafkasya ve Azerbaycan’a, koca bir hançer saplamış olur (A.Y. 1326d: 455, Akçuraoğlu 1330: 15-17).

Türkler, yönettikleri Slavlara tarih boyunca alicenap bir tarzda davranmış, onların dinlerine, adetlerine, içtimâî yapılarına karışmamışlardır. Ancak Slavların Türklere mukabelesi aynı şekilde olmamıştır: “*Slavlar ise bilakis Türkleri Hristiyanlaştırmaya, Slavlaştırmaya, dağıtmaya, hâsılı yok etmeye çalışıyorlar: Asyâ-yı vustâ sahrâlarına, mâverâ-yı Kafkas ovalarına muttasıl Ortodoks misyonerleri gönderiliyor, millî mektebler kapatılıp Slavlığa temsil mektepleri açılıyor, Rus muhâcirleri sevk olunup yerliler sıkıştırılıyor, dağıtılıyor; Avrupa-yı Rûsîdeki Türkler, ictimâen, şimdi Ruslar’dan pek az farklıdır; Sırbîye’de, Karadağ’da Türk hiç kalmadı; Bulgaristan’da Türkler’in hâli günden güne tahammül-fersâ oluyor. El-hâsıl, Türkler’in Slav âlemine hâkimiyetleri sathî ve muvakkat idi; Slavlar ise mukabil istilâlarının derin ve müebbed olmasına çalışıyorlar...*” (A.Y. 1326d: 455)

Türklerle Slavların tarihî münâsebetleri ana hatları ile böyledir. Akçura, Sırat-ı Müstakim’deki “Türkler ve Slavlar” isimli makalesinde ana çatısını bu şekilde kurduğu anlatıya, 19 Kasım 1914 tarihinde Türk Ocağı’nda verdiği konferansta yeni bir unsur olarak Cermenleri de eklemek suretiyle kurguyu günceller. Sırat-ı Müstakim’deki makalenin sonunda Osmanlı Türklerine, “*Slavlığın tarihî düşmanları ile birleşip tedbir kurmayı*” tavsiye ederken (A.Y. 1326d: 455-456), Osmanlıların I. Dünya Savaşı’na dâhil olduğu

günlerde verilen konferansın metninde ise “*Slavlığın tarihî düşmanlarını*” somutlaştırır ve Cermenleri Slavlara karşı Türklerin tarihî müttefiki olarak işaretler. Kuzey Slavları da, güney Slavları da Türkler ile Cermenler arasında bulunuyordu. Bu durum Akçura’nın nezdinde tarihin ve eşyanın doğası gereği Cermenler ile Türkleri Slavlara karşı birer müttefik hâline getiriyordu. “*Bin yıl kadar evvel Slavları şarktan Türk fatihlerinin atik atları çiğnerken garptan da Cermen şövalyelerinin demir elleri sıkıyordu. Türkler ve Cermenler, daha o zamanlar Slavların ileride kendilerine verebileceği zararları görmüşçesine onların gelişmesine müsaade etmek istemiyorlardı* (Akçuraoğlu 1330: 7).” Görüldüğü gibi Akçura’nın anlatısında Türk-Cermen ittifakı bin yıllık bir arka plâna sahiptir ve ortak düşman karşısındaki menfaat birliğinden kaynaklanan oldukça gerçekçi bir zeminde gerçekleşmektedir (Akçuraoğlu 1330: 7-10). Bu kadim Türk-Cermen ittifakının, tam da Osmanlı Türklerinin Almanların yanında Rusya’ya karşı savaşa girdiği günlerde Osmanlı kamuoyuna hatırlatılması manidardır. Aslında anlatının zayıf bölümlerinden birisi burasıdır. İlerde kendilerine verebilecekleri muhtemel zararları hesaba katarak Slavların gelişmesini önlemek için Türklerin Cermenlerle iş birliğine girişi iddiası, Akçura’nın daha önce bahsettiği Türklerin Slavlara yönelik alicenap siyaseti ve Osmanlı Devleti’nin Rusya ve Türk Hanlıklarına ehemmiyet vermemesiyle çelişmektedir.

Akçura, “*şâyân-ı dikkat bir şey vardır ki bin yıl evvel Slav âlemine karşı Türk ve Cermenlerin menâfi-i müşterekesi sabit olmuş olduğu hâlde, son asırlarda bu husus tamamen unutulmuş gibiydi* (Akçuraoğlu 1330: 15).” ifadesiyle uzak tarihten yakın tarihe gelir. Rusların Türkler aleyhindeki büyük harekâtından Cermenlerin ilk başlarda pek etkilenmediklerini belirtir. Macar asıllı Kont Androssy’nin 93 Harbi sürecindeki Türk yanlısı tutumundan hareketle Macarların süreci daha iyi okuduğu kanaatindedir. Savaşın sona Yeni Almanya İmparatorluğu Cermenleri de Türklerin hayatına ve Osmanlı Devleti’nin bekâsına daha fazla önem vermeye başlar, Bismark İstanbul ve Irak yollarını Ruslara kapamaya çalışır ve nihayet 19. asrın son seneleleri itibarıyla tarihî menfaatlere de uygun olarak bir Cermen-Türk ittifakından bahsedebilmek mümkün hâlde gelir (Akçuraoğlu 1330: 16-17, 28). Osmanlıların yerine geçecek gücün Rusya olması ve bu durumun güneyindeki Slavlarla meskûn toprakları kaybetmek tehlikesini doğuracak olması sebebiyle Avusturya’nın menfaatleri de Osmanlı Devleti’nin yaşamasından, yani Türk-Cermen ittifakından yanadır (Akçuraoğlu 1329: 12-13).

Son asırlarda unutilan Türk-Cermen ortak menfaatleri acaba hangi sebeplerle 19. asrın son çeyreğinde yeniden hatırlanıyordu. Akçura’nın ifadesiyle: “*Bin seneden beri Türkler ve Cermenler arasında asla munkatı olmayan iştirâk-ı menâfi muvâfık bu tecellinin acaba esbâbı ne idi?* (Akçuraoğlu 1330: 17)” Sorunun cevabı İslâm ve Hristiyan âlemleri arasındaki bir başka tarihî mücadele ve cereyânda, bu mücadelede Türklerin oynadığı rolde ve 19. asrın sonlarında ekonomik olarak hızla gelişen Yeni Almanya İmparatorluğu’nun Hristiyan âlemindeki mevkiinde gizlidir (Akçuraoğlu 1330: 18).

2. Bin Yıl Muhârebesi: Âlem-i İslâm ile Âlem-i Nasrâniyyet'in Kavgası

Akçura, Türk-Slav münasebetlerinde takip ettiği yöntemi İslâm ve Hristiyan âlemlerinin karşılıklı münasebetlerine de tatbik ederek yani “*vakâyiin tefer-ruâtına kapılmaksızın heyet-i umûmiyyesini ihâtalı bir nazarla kavramaya çalışarak*” bir ana cereyân tespit etmeye çalışır ve şöyle der: “*tâ zaman-ı Peygamberiden bugüne kadar umûmiyet itibâriyle İslâm ve Nasrâniyyet âlemlerinin inkitâsız, fâsılasız musâraasına tesâdüf ederiz* (Akçuraoğlu 1330: 18).”

“*Âlem-i İslâm ile âlem-i Nasrâniyyet arasında*” 13 asırdır aralıksız devam eden bir kavgaya dikkat çeken Akçura (A.Y. 1326d: 453-454), en geniş mânâsıyla bu kavgadan doğan meselelerin bütünü şeklinde tanımladığı Şark Meselesi’ni de İslâm’ın doğuşu ile birlikte başlatır ve bu bağlamda Kudüs’ün Müslümanlar tarafından alınmasını milât sayar (Akçuraoğlu 1336: 10-11). İslâm ve Hristiyan âlemleri, ilk önce Suriye’de karşılaşır ve yeni dinin verdiği yüksek motivasyon ile Arap süvarileri doğu Roma’yı yener, kısa zamanda Suriye ve Mısır’ı alır. İslâm mücahitleri Hristiyan âlemine karşı iki koldan hareket eder. Güney kolu, kuzey Afrika’dan ilerleyerek Cebel-i Tarık’ı geçer ve Katolik Avrupa’yı İspanya ve Fransa’da yenerek güney batı Avrupa’ya yerleşir. Kuzey kolu ise Suriye ve Anadolu’da ilerleyerek Boğazları geçip Ortodoks Avrupa’nın merkezi olan Konstantiniyye’yi zapt eder. Yürüyüşüne devam ederek Katolik Avrupa’ya yönelir ve Viyana’ya kadar gider. Akçura, eğer iki kol yürüyüşlerini başarılı bir şekilde sürdürebilseydiler orta Avrupa’da birbirlerine kavuşacaklar ve belki Roma’yı da alarak Hristiyan âlemini tamamen yenmiş bulunacaklardı der. Ne var ki Müslümanlar, Puvatya ve Viyana’da yenilerek geri çekilmeye mecbur kalırlar. Hristiyan âlemi de ricât eden Müslümanların peşini bırakmaz ve I. Dünya Savaşı’na kadar gelen süreç içerisinde karşı hücumunu aralıksız sürdürür (Akçuraoğlu 1330: 18-19). Bu itibarla Akçura’nın nazarında Şark meselesi, “*Avrupalılar tarafından Müslümanların eteğine bağlanmıştır; Müslümanlar nereye giderlerse Şark meselesi de arkalarından kalmaz, onları takip eder* (A. Y. 1330a: 10).”

Bu büyük tarihî mücadeleyi Akçura, “*bin sene muharebesi*” şeklinde kavramlaştırır. Bazen tek bir savaşı ve safhası bile asırlar süren bu uzun süreç içerisinde iki taraf da zaman zaman ordugâh değiştirir. Meselâ İslâm dünyası adına mücadeleyi ilk asırlarda Araplar yürütürken daha sonra bu vazifeyi Türkler deruhte eder (Akçuraoğlu 1330: 18, 20-21). Bu açıdan Akçura, İslâm tarihini “*Arap devresi*” ve “*Türk devresi*” olmak üzere ikiye ayırır (Akçuraoğlu 1336: 12-13). İslâmiyet’i kabul etmeye başlayan Türkler hızlı bir şekilde İran, Irak, Arabistan ve Suriye’ye geçerek İslâm dünyasında askerî ve mülkî yüksek memuriyetleri ele geçirirler. Hicrî 3. asrın başlarından itibaren İslâm âleminin siyasî hâkimiyeti Türklerin eline geçer, maddî dayanağı da Türk ordusu olur. Akçura bu olguyu, “*İslâm âlemini bir nevi Türk-İslâm feodalitesinin kaplaması*” şeklinde yorumlayarak Türklerin İslâm dünyasındaki mevkileriyle Cermenlerin Roma’yı istilâ ettikten sonra Avrupa’da oynadığı rol arasında benzerlik kurar. Tuğrul Beyle birlikte İslâm dünya-

sında artık halifenin yanında bir de Türk sultanı vardır (Akçuraoğlu 1330: 18-20). Tıpkı Papa'nın yanında bir Cermen imparatorunun bulunması gibi... (A. Y. 1333: 21)

İslâm ve Hristiyan âlemleri arasındaki mücadelenin ilk safhasında Müslümanlar ilerleyen unsur olsa da Hristiyanların ana İslâm memleketlerine hücumu sadece Müslümanların geri çekildiği son asırlarda olmaz. İslâm fetihleri karşısında Hristiyan dünyası tarihte çeşitli reaksiyonlar göstererek karşı hücumla geçer ki bu hücumlar tarihte Haçlı seferleri (Ehl-i Salîb Muhârebeleri) adıyla bilinir. Bu hücumlarda İslâm âlemi topyekün bir savunma hâlinindedir. Araplar, Farslar, Kürtler, Çerkesler vs. bütün Müslüman unsurlar savunmaya iştirak eder ancak İslâm ordusunun büyük kısmını ve bilhassa kumandaların çoğunu Türkler teşkil eder. Sultan ve ümeranın büyük kısmının Türk olması hasebiyle askerî vazifeler de Türklerin elinde olduğu için Haçlılara karşı mukavemet eden gücün ekseriyetini de doğal olarak Türkler oluşturuyordu (Akçuraoğlu 1330: 20-21). Dolayısıyla Haçlı seferlerinde İslâm âlemini en çok Türk sultanları, Türk beyleri, Türk mücahitleri müdafaa etmişti. Akçura, Haçlı seferlerinden başlayarak Şark Meselesi'nde İslâm'ı müdafaa vazifesini Türklerin deruhte etmesi sebebiyle Şark Meselesi'ni bir Türk-Hristiyan kavgası olarak yorumlar (Akçuraoğlu 1336: 15-17).

Hristiyan dünyası, Haçlı seferleriyle cepheden gerçekleştirdiği hücumun başarısız olması üzerine daha stratejik bir düşünceyle İslâm dünyasını arkadan çevirme hareketine başlar. Kristof Kolomb, "âlem-i İslâm'ın menba-ı hayatı, hazine-i lâ yefnâsı itibar olunan" Hindistan'ı ele geçirerek Müslümanları zayıflatmak için "ehl-i salib idealiyle" (Haçlı ruhuyla) okyanusa açılır. Hindistan'da da Avrupalıları, "Büyük Timur" soyundan gelme Türk imparatorları karşılar ve Hristiyanlığın hücumuna karşı İslâm âlemini müdafaa ederler (Akçuraoğlu 1330: 21-22). Akçura bu vurguyla Türklerin İslâm âlemini koruyucu rolünü pekiştirir, doğuda da batıda da İslâm'ı Türkler'in müdafaa ettiğini daha belirgin kılmaya çalışır. 16. asır Türklerin büyük asrıdır. Batıda Osmanlı orduları Viyana'ya kadar gider, doğuda Gûrganî devleti Hindistan'a hâkimdir, kuzeyde de Hanlar bütün Rusya'yı tâbi kılmıştır. Ancak 17. yüzyılın sonlarından itibaren Türklerin ve Müslümanların ricâtı başlar (Akçuraoğlu 1336: 17-18). Akçura, İslâm âleminin bu süreçteki durumunu şöyle tasvir eder: "Müntehâ-yı garbında Avrupa-yı merkezî ve Afrika-yı şimâlîde mütearrız ehl-i salîb ile mütemâdi cenkleşerek ve her fersah mesâfeyi aylarca müdâfaa ederek yavaş yavaş geri çekilen bir Türk İmparatorluğu, Saltanat-ı Aliyye-i Osmâniyye vardır; müntehâ-yı şarkta ise ehl-i salîbin çevirme hareketlerine, Fransız ve İngilizlerin mütemâdi ifsâdât ve muhârebâtına mukâbele ile uğraşan, fakat o da yine yavaş yavaş ricat eden diğer bir Türk İmparatorluğu, Saltanat-ı Aliyye-i Gûrganiye vardır. Avrupalılar bu iki muazzam ve muhteşem Türk-İslâm devletleriyle çarpışıyorlar, onları tanıyorlar, onları takdir ediyorlar ve aynı zamanda mahva çalışıyorlar... Bu iki karakol devlet arasında, onların hıfz ve sıyânetleri sayesinde âlem-i

İslâm'ın kısm-ı mutavassıtı, Mâverâü'n-nehir, İran ve Arabistan daha emin, daha müsterîh bir hayat geçirirler.” (Akçuraoğlu 1330: 22-23)

Bu iki devletten Hindistan Türk İmparatorluğu daha dayanıksız çıkar ve 1858'de İngilizler bu devlete son verirler; Akçura'nın deyimiyle “*Hind İmparatorluğu'nu Türkler elinden gasp ederler*”. Böylece İspanyol ve Portekizlilerin başlattığı âlem-i İslâm'ı arkadan çevirme hareketini başarıyla neticelendiren İngilizler, âlem-i İslâm'ın merkezine doğru ilerlemeye başlar (Akçuraoğlu 1330: 23-24, A. Y. 1327: 118). Altınordu Devleti parçalandıktan sonra yavaş yavaş ilerlemiş bulunan Rusya da nihayet 19. yüzyılın sonlarında İslâm âlemini kuzeyden kuşatır ve böylece kuzeyden Rusların, güneyden İngilizlerin çevirme hareketi karşısında İslâm dünyası iki kavisin içinde sıkışır (Akçuraoğlu 1336: 18-21). Görüldüğü gibi Akçura aslında iki tarihî cereyânı birleştirir. Türkler Müslüman, Slavlar da Hristiyan olduğu için Türk-Slav kavgası, İslâmiyet-Hristiyanlık kavgasının bir parçasıdır. Nitekim bir yazısında Balkan Hristiyanları karşısında Osmanlı ordusunun konumunu İslâm ordusunun şark kolu, Türk ordusunun güney kolu şeklinde belirler (Akçuraoğlu 1328: 767). Şark meselesi de esasen bir Türk-Hristiyan mücadelesidir, İslâm âlemi adına mücadeleyi bin yıldır Türkler yürütmüştür. Akçura'nın cümleleriyle: “*Türkler, Bizansîlerden başlayarak her türlü Hristiyan akvâm ile on asırdan fazla bir müddet çarpışmışlardır ve eylevm çarpışmaktadırlar. Bin sene muhârebesi devam etmektedir. Şark Meselesi bu bin sene muhârebесinin cihet-i siyâsiyyesidir.*” (Akçuraoğlu 1336: 16).

İslâm âleminin kuzeyden Ruslar, güneyden İngilizler olmak üzere Hristiyan âlemi tarafından çembere alındığı bir durumda Akçura, Almanların Müslümanların müttefiki olduğunu söyler. Böylece iki tarihî cereyânı müşterek müttefik üzerinden bir kez daha birleştirmiş olur. Birinci Dünya Savaşı, Türk ve Slav ırkları arasındaki kavgayla İslâm ve Hristiyan âlemleri arasındaki kavganın birleştiği vadide patlar. Türkler tarihî rollerinin yüklediği bir vecibeyle “*bin yıl muhârebесinin*” bu son savaşı için tarihî mevzilerine koşarlar ve Türk dünyası ve İslâm âlemi adına bir ölüm kalım savaşına girerler. Akçura bu savaşta Cermenleri, Slavlara karşı Türklerin, Hristiyan âlemine karşı Müslümanların müttefiki olarak konumlandırır. Slavlara karşı Türklerle ile Cermenlerin ittifakı müşterek menfaatler gibi uluslararası politikada her zaman cari olan anlaşılır unsurlarla izah edilebilirken, Hristiyan Cermenlerin İslâm ve Hristiyan âlemlerinin çarpıştığı bir meydana Müslümanlardan yana olması nasıl açıklanabilir? Yukarıda çizilen tarihî panorama Türkler ve Müslümanlar cihetinden bu ittifakı makul kılar, en nihayet Hristiyan âlemine karşı bir Hristiyan unsuru kullanmakta Müslümanlar açısından bir sıkıntı yoktur. Ancak Hristiyan Cermenlerin, Hristiyan dünyasına ve Hristiyan İngilizlere karşı İslâm âleminin ve onun savaş meydanındaki temsilcisi olan Türklerin yanında bir pozisyon almasını Akçura ikna edici bir şekilde nasıl açıklayacaktır? 1300 yıldır devam ettiği iddia edilen Hristiyan-Müslüman mücadelesinin bu son savaşında Cermenlerin Müslümanlar ile ittifak yapması bir çelişki değil midir? Sorunun cevabı, bu

sefer yakın tarihe ait bir başka cereyânda, İngiliz-Alman mücadelesinde gizlidir. Zirâ Türkleri, tarihî mevzilerine iten önemli bir haricî sebep de “*bütün âlemin rahatını bozan cihânşümûl İngiliz-Alman nizâdır* (Akçuraoğlu 1328: 767-768)”.

3. Almanya-İngiltere Rekâbeti

Hristiyan ve İslâm dünyalarının mücadelesi içinde Hristiyan Cermenlerin, Müslüman Türkler ile İslâm dünyasının müttefiki oluşu bir çelişki yaratmaktadır. Akçura bu çelişkiyi, Hristiyan dünyası içindeki bölünmüşlük ve İngiliz-Alman rekabeti ile aşar. “*Zamanın müruru, efkâr ve mekâsıdın hayli tebeddülüne sebep olmuştur. İngilizler âlem-i İslâm’daki fütuhâtlarını bütün âlem-i Nasrâniyyet nâmına değil kendilerinin, İngilizin hesabına yapıyorlardı.*” Aynı şekilde kuzeyde Ruslar da Hristiyanlık adına hareket ettiklerini söylediler de gerçekte kendi menfaatleri için çalışıyorlardı. Bu suretle maddî menfaatler sebebiyle Hristiyan dünyası kendi içinde bölünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nun umûmî bir Hristiyan taarruzundan masun kalması da bu bölünmüşlük sayesindeydi (Akçuraoğlu 1330: 24). Hristiyan Avrupa’nın kendi içindeki bölünmüşlüğünü ve menfaat çatışmasını açık bir şekilde İngiliz-Alman rekabetinde görmek mümkündür. Akçura bu rekabet için “*Elyevm, siyâset-i âleme hâkim en büyük mesele İngiliz-Alman rekâbet ve nizâdır ve bu rekâbet ve nizân mebnî-i aleyhlerinden biri belki de birincisi, yakın şark yani memâlik-i Osmâniyye ve İslâmiyye’dir.*” der (A. Y. 1326a: 388). Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki münasebetlerini tayin eden en önemli amil Şark meselesi olduğu için (A. Y. 1330a: 12) Hristiyan Avrupa’nın bölünmüşlüğünün temelinde de İslâm dünyasının paylaşımı meselesi yatıyordu. Akçura, Almanların İslâm dünyasının müttefiki olmasını bu manzara içine yerleştirerek şaşırtıcı ve şüpheli bir gelişme olmaktan çıkarır.

İngiliz-Alman rekabeti, millî birliğini kuran Almanya’nın hızla gelişerek sanayi ve ticareti için kaynak ve pazar arayışına girmesiyle başlar. “*Kendisini bütün dünyanın sahib-i meşrûu*” sayan İngiltere, Almanya’nın sömürge arayışından rahatsız olur. Sömürgecilik faaliyetlerine Almanya’dan önce başlayan diğer Avrupa devletleri dünyayı kendi aralarında paylaştıkları için pazar ve kaynak sıkıntısı çeken Almanya, dikkatini Türkiye’ye çevirir. Fakat Türkiye üzerinde diğer büyük devletlerin de çeşitli siyasî ve iktisadî çıkarları vardır (Akçuraoğlu 1329: 27-30). Bu esnada diğer devletlerin şarktaki durumu şöyledir: Ruslar İstanbul ve boğazlara, Avusturyalılar Selanik’e doğru ilerlemeye çalışırken İngiltere ise Hindistan yolunun güvenliği için bu iki gücü Akdeniz’e indirmemek amacıyla Osmanlı devletinin “*tamamiyet-i mülkiyesine*” taraftar görünmektedir. Fransızlar ise Osmanlı dünyasındaki kültürel nüfuzlarından istifade ederek iktisadî ve kültürel sömürülerini devam ettirmektedirler. Bu şartlar içinde Almanya, Osmanlı coğrafyasında söz sahibi olabilmek için özel program hazırlayarak tatbik koyulur. Alman programının esasını Osmanlı’nın Asya toprakları üzerinde Hindistan’ı Avrupa’ya bağlayacak bir demir yolu inşa etmektir. Almanya bu sayede Anadolu, Suriye, Irak gibi bakir bölgelerin zenginliğinden faydalanacak ve daha önemlisi İngiltere’nin en büyük zenginlik kaynağı olan Hindistan’a daha

kısa bir yoldan ve daha hızlı bir şekilde ulaşmak suretiyle İngiltere’ye de büyük bir darbe vurmuş olacaktı (Akçuraoğlu 1330: 25, A. Y. 1326a: 388-389).

İngiltere’nin genel siyaseti, sanayisi için hammadde kaynağı ve mamûl maddeleri için pazar vazifesi gören sömürgelerini muhafaza etmek, ürünlerinin serbest dolaşımını temin ederek büyük sanayi üretimi ve ticari faaliyetinin devamını sağlamak ve bu hususlar için ticaret yollarını denetimi altında tutmaktı. İngiltere’nin doğu ve Türkiye siyaseti de bu çerçevede içerisinde şekilleniyordu (A. Y. 1326a: 389; A. Y. 1326b: 408). Hindistan, İngiltere için çok önemliydi ve “*Hindin en kısa deniz ve kara yolu memâlik-i Osmâniyyeden*” geçiyordu (Akçuraoğlu 1336: 42-43). Hindistan yolunu emniyet altına almak, bunun için de bilhassa Avusturya ve Rusya’nın güneye inmesine mani olmak için İngiltere 18. asrın sonlarından itibaren yaklaşık bir asır boyunca Türkiye ile dostluk siyaseti takip etmiş ve Osmanlı’nın toprak bütünlüğünden yana tavır koymuştu. Çünkü İngilizlerin içtihadına göre Hindistan yolu ya doğrudan İngilizlerin elinde olmalıydı ya da İngiltere için tehlike arz etmeyecek kadar zayıf bir devletin idaresinde kalmalıydı. Bu itibarla Osmanlı devleti İngiltere için uygun bir müttefikti. Akçura, uluslararası politikayı oldukça gerçekçi bir zeminde tahlil eder. İngiltere’nin Türkiye üzerindeki ekonomik çıkarlarına ve daha önemlisi Hilafet ile ilgili tasarılarına dair tespitleri zamanına göre son derece önemlidir. İngiltere, özellikle Rusya’ya karşı Osmanlı İmparatorluğu’nu müdafaa ederken asıl maksadı bir yandan Hint yolunu güvende tutarak Türkiye pazarını kendisine açık tutmak diğer yandan da “*kuvve-i hilâfet*”in kendisi için “*hem pek faydalı, hem de gayet zararlı olabilecek müdhiş bir silah*” olmasından dolayı hilâfeti kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktı. Böylece halifenin dostu sıfatıyla hem Hint Müslümanlarının nezdinde meşruiyet kazanacak hem de halifeliğin kendisi için yaratabileceği muhtemel tehlikeleri önlemiş olacaktı (A. Y. 1326a: 389; A. Y. 1326b: 408-409). Fakat 93 Harbi ve Berlin kongresinden sonra İngiltere, bir asırlık Türkiye siyasetini değiştirir: “*Bundan böyle, İngiltere siyâset-i şarkıyyesi Türk dostluğu esâsından, gittikçe mütezâyid bir süratle ayrılır, uzaklaşır; nihâyet bir dereceye gelir ki artık İngiltere, Devlet-i Osmaniyye tamâmiyet-i mülkiyyesinin müdâfii olmak şöyle dursun, mevcûdiyet-i Osmaniyye’nin bile adüv-i bi-âmânıdır...*” (A. Y. 1326b: 410)

Akçura, Ermeni meselesinin ortaya çıkışının da Türk-İslâm düşmanlığına dayalı yeni İngiliz siyasetinin bir eseri olduğunu, İngiltere’nin bu yeni anti-Türk ve anti-Müslüman siyasetinin Mısır, Makedonya, Girit, Arabistan, Irak ve Akabe meselelerinde de müşahede edilebileceğine işaret ederek iç kamuoyunda bazı yazarların Kırım Harbi’nde takılı kalarak İngiltere’nin hâlâ Türk dostu olduğunu iddia etmelerini eleştirir (A. Y. 1326b: 410).

İngiltere’nin Türkiye siyasetini değiştirdiği bir ortamda, Almanya’nın yeni bir güç olarak yükselişi ve İngiltere ile küresel düzeyde bir rekabete girişi Türkiye’nin menfaatine olur. Almanların Osmanlı Devleti’ne yaklaşım tarzları İngilizlerden farklıydı. Çünkü Osmanlı topraklarını istilâ etmeye diğer devletler müsaade etmeyecekleri için şark programını hayata geçire-

rek Osmanlı mülkünde Hindistan'a kadar uzayan bir demiryolu yapabilmeyenin tek yolu Osmanlı devleti ile yakınlaşmaktan geçiyordu. Bu sebeple Almanlar, Osmanlı topraklarında sadece iktisadî faaliyet ile yetinerek Osmanlı siyasî hâkimiyetine zarar vermemeliydiler. Osmanlı devletinin güçlenmesine çabalamak ve diğer devletlere karşı tamamiyet-i mülkiyesini korumak Almanların menfaatineydi. Bu suretle Almanlar, dünyanın her tarafında rekabete giriştikleri İngilizlere en büyük darbeyi şarkta vuracaklardı. Bağdat demiryolunun İslâm dünyasını Hilâfet merkezine bağlamasıyla birlikte Almanlar halifenin ve bütün Müslümanların dostluğunu kazanacaklar ve böylece şarktan İngilizleri kovabileceklerdi. İşte Almanların şark siyasetinde İngiltere'yi en çok telaşlandıran husus, halifeyle birlikte bütün İslâm âleminin İngiltere aleyhine kullanılmak istenmesi olmuştur (A. Y. 1326a: 389-390, Akçuraoğlu 1330: 26-27).

Akçura, 19. asırda "*fikr-i milliyet*" Osmanlıları Avrupa'dan atınca "*hükümet-i Osmâniyye, on dokuzuncu asr-ı milâdînin sonlarına doğru, şarkı garba, Asya'yı Avrupa'ya, Hilâfet'i pâdişâhlığa tercih eylemiştir*" diyerek Almanların şark siyasetiyle Osmanlıların değişen siyasetini bağdaştırır. "*Avrupa'da Saltanat-ı Osmâniyye'nin tamâmiyet ve satveti aleyhine tesîr eyleyen fikr-i dînî ve millî, Asya'da, bilakis, saltanat-ı mezkûrenin kökleşmesine, kuvvetlenmesine, ihtimâl genişlemesine bile hizmet edebilirdi.*" Tarihin zorlamasıyla Osmanlı siyasetinin yönü değişiyordu. Bu değişimin ilk neticesi de "*siyâset-i hâriciyyede, Devlet-i Osmâniyye'nin İngiltere dâire-i muhâdenetinden çıkıp, Alman dostluğuna geçmesi olacaktı* (A. Y. 1326c: 428)." Nitekim "*Sultan Abdülhamid-i Sâni his olunacak derecede Alman tarafını tutuyordu* (Akçuraoğlu 1328: 768)." İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Boğazlar civarında ve Kafkasya hududunda oyalanmasını istiyordu. Arabistan, Irak ve özellikle Süveyş Kanalı'yla ilgilenecek olsa İngiltere hemen Vilâyât-ı Sitte veya Vilâyât-ı Selâse'de bir iş çıkarıp Osmanlıların dikkatini oraya çekirdi. Şimdi, "*Almanya ve Türkiye müşterekü'l-menâfi' bir siyâset-i İslâmiyye ta'kîb ettikçe, İngiltere'nin şarktaistirâhat ve emniyeti münselib oluyordu* (A. Y. 1326c: 428)."

Görüldüğü gibi Akçura, İngiliz-Alman rekâbetinin verdiği açıklama gücüyle Almanya'yı hem bütün Müslümanların müttefiki yapmakta, hem de Avrupa'dan kovulduğu için bir yandan Anadolu'da tutunmak, diğer yandan yönünü doğuya çevirmek zorunda kalan Türkler için Rus ve İngiliz tehdidi-ne karşı müttefik, Türk birliği ve ittifak-ı İslâm siyasetleri için ise maddî bir dayanak hâline getirmektedir. Akçura daha erken bir tarihte, Üç Tarz-ı Siyaset'te ittifak İslâm ve Türk Birliği siyasetlerinin gerçekleşebilme ihtimâlini uluslararası politika düzleminde tartışmıştı (Akçuraoğlu 2004: 188-191). Akçura'nın Türk birliğinin önündeki tek haricî engel olarak işaretlediği Rusya'ya karşı kuvvetli bir müttefik işlevi yüklenen Almanlar, Türk birliğini mümkün bir proje mevkiine yükselttikleri gibi İslâm âleminin İngiliz ve Fransız sömürsünden kurtulabilmesi için de bir umut ışığı olmaktadır. Bağdat demiryolunun Rusya'nın doğu Anadolu vilâyetleri üzerinden Irak ve İskenderun'a inmek emellerine "*demirden bir mâni*" teşkil ettiğini belirtmek

suretiyle Anadolu'nun savunması açısından da Almanya'nın önemine dikkat çekmektedir (A. Y. 1330a: 13). Akçura'ya ait şu satırlar konumuz açısından oldukça kıymetlidir: *“Almanya Devlet-i Osmâniyye'nin Asya ve Hilâfet siyâsetine kuvvetü'z-zahrdır. Ermeni Vâkası'nda, Girid Meselesi'nde, Makedonya işlerinde menâfi-i Osmâniyye'yi ciddiyetle müdâfaa ederek Saltanat-ı Osmâniyye'nin Avrupa ve Asya hudûdlarını muhâfazaya çalışmış ve bu suretle Şark siyâsetinin devâm ve muvaffakiyetini mümkün kılmıştır.”* (A. Y. 1326c: 428)

4. Üç Kavganın Birleştiği Nokta: Üçlü İttifaklar ve “Tarihî Mevzi”

Türk-Slav mücadelesi, İslâmiyet-Hristiyanlık mücadelesi ve Alman-İngiliz mücadelesi şeklindeki üç tarihî cereyânın hâsıl ettiği netice üçlü ittifaklar sistemidir. Türk-Alman yakınlaşmasından ve Bağdat demiryolu projesinden tedirgin olan İngiltere, Almanya'yı sadece doğuda değil bütün dünyada bir rakip olarak görür ve bu küresel rakiple mücadele edebilmek için Fransa ve Rusya ile anlaşma yoluna gider. İngiltere, İslâm âleminin Afrika kısmını Fransa'ya bırakmak suretiyle 1904'te Fransa ile anlaşır. Almanya'yı daha büyük bir tehdit olarak görmesi sebebiyle eski düşmanı Rusya'ya ile de 1907'de anlaşarak İslâm âleminin Orta Asya kısmını Rusya'ya bırakır, yani *“Türklerin tarihî düşmanları olan Slavlarla”* birleşir. Böylece İngiltere'nin ittifaklar sistemiyle *“itilâf-ı müselles”* doğar (A. Y. 1326c: 428-429, Akçuraoğlu 1330: 29, Akçuraoğlu 1328: 768).

Akçura, *“itilâf-ı müsellesin çimentosu, bu üç devleti birbirine yapıştıran madde-i iltisâkiyye, parçalanmış İslâm ve Türk memleketlerinin kanıdır”* der. Üçlü anlaşmanın amacı, *“Türk-Slav mücadelesi”* ile *“İslâmiyet-Hristiyanlık mücadelesi”*ni son noktaya taşıyarak amacına ulaştırmak, yani son Türk hakanlığı ile İslâm hilafetini tamamen ortadan kaldırmaktır (Akçuraoğlu 1330: 29). Bütün bu hususlar Akçura'nın anlatısında neden Türklerin Almanlar birlikte I. Dünya Savaşı'na katılmak zorunda olduğunu açıklar. Gerek Türk-Slav kavgasında, gerekse İslâmiyet-Hristiyanlık âlemlerinin mücadelesinde Türklerin ve Müslümanların stratejik müttefiki Cermenlerdir. Türk-Slav kavgasının ortaya çıktığı ilk günden beri Cermenler ile Türklerin ortak menfaati Slavların gelişmesini önlemek üzerine kuruluydu. İngiliz-Alman rekabeti de İslâm ve Hristiyan âlemlerinin mücadelesinin son aldığı şekilde Cermenleri İslâm âleminin müttefiki yaptığı gibi Türk-Slav mücadelesi de zaten bu mücadelenin bir parçasıydı. İşte İslâm dünyasını yok etmek üzere kurulmuş bulunan *“itilâf-ı müselles”*e karşı tarihin bir zorlaması olarak Türk, Cermen ve Macar ittifakı doğuyordu. Bu iki blok arasındaki çatışma 19. asırda diplomatik olarak başlar. Akçura'ya göre Reval Mülâkatı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi hep bu çatışmanın unsurlarından ibarettir. İtilâf devletleri Osmanlı Devletini zayıflatmaya çalışıp kısmen de başarılı olduktan sonra Almanya imparatorluklarına saldırır ve böylece Cihan Harbi başlar (Akçuraoğlu 1330: 29-30).

Akçura, Türkler açısından Dünya Savaşı'nın iki devreye ayırır. Türkler savaşın ilk devresinde kendi arzu ve iradeleri ile değil, zorla savaş meydana gönderilirler. Ruslar en az 200 bin Müslüman Türk neferi Almanlara

karşı cepheye sürer. Türkler için savaşın ikinci devresi Osmanlı Devleti'nin Alman ve Macar milletlerin yanında savaşa girmesiyle başlar. *"Bu devrede Türkler artık menfaat ve zararlarını, emel ve arzularını iyice ölçerek, şuurlu bir surette harbe iştirâk"* ederler. Osmanlı devlet adamları, *"Osmanlılığın, Türklüğün ve İslâm'ın"* menfaatlerini *"akıllarının erdiği kadar"* düşünerek harbe iştirak kararı verirler (A. Y. 1330b: 380-381). Osmanlı Devleti savaşta tarafsız kalabilir miydi? Bu yakın tarihimizin en tartışmalı konularından birisidir. Akçura'nın kanaati şöyledir: *"İtilâf-ı müselles ve yamaklarının Harb-i Umûmi'den umdukları mâl-ı ganimetin belki en yağlı parçası şark-ı karîb olacaktır; Cihân Harbi de kısmen bizim yorgan için kopmuştu. Bu, böyle iken Devlet-i Osmâniyye'nin harbe iştirâk etmemesi hiç kâbil olabilir miydi? Bir dereceye kadar bizim hayatımız, yurdumuz, istiklâlümüz, istikbâlümüz üzerine çıkan kavgaya yabancı ve seyirci kalmamız, hatta câiz olabilir miydi?.. Sırf askerî ve sevkulceş bir nokta-i nazardan da Devlet-i Osmâniyye'nin 1914-1915 harbinde bîtaraf kalması imkân hâricinde idi; mevzi-i coğrafimiz iktizâsı, bîtaraflığımızı bile mutlakâ tarefyenden biri lehine kullanmak mecburiyetinde kalacaktık..."* (A. Y. 1331: 7)

Akçura daha geç bir tarihte de tarafsızlık meselesine temas eder. 1928 yılında yayımlanan bir yazısında konuyu teferruatlı bir şekilde ele alır, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi ile ilgili yerli ve yabancı belgeleri inceler, İttihat ve Terakki erkânının savaş suçlusu sayılması için vaktiyle kendisinden de görüş alınan ve "Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Tarih-i Harb Küllüyâtı"ndan çıkan "Cihân Harbinde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi" (1338) isimli kitabın mukaddimesi vesilesiyle savaşın çıkışına dair kendi görüşlerini serdedir, Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalabileceği iddiasını tartışır ve nihayet Bolşevik devriminden sonra neşredilen Rus dışişleri bakanlığına ait gizli yazışmalardan hareketle tarafsız kalabilmenin imkânsızlığını beyân eder. Bu belgelere göre Rusya daha savaştan önce İstanbul'da bir karışıklık çıkarıp İstanbul'u zapt ederek boğazları ele geçirmenin plânlarını yapmaktadır (Akçuraoğlu 1928a: 7-13, 26-29).

Tarafsızlığın imkânsızlığını vurgulayan Akçura üçlü ittifakı Türkler açısından *"tarihî mevzi"* olarak kavramlaştırır ve Türklerin savaşta tarafını *"tarihçe hatasız"* ifadesiyle takdir eder. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmek gibi bir şansı yoktur çünkü savaş zaten Türk ve İslam memleketlerini paylaşmak için çıkmıştır. Dolayısıyla Türklerin, kendileri yok etmek isteyen İtilâf Devletlerine karşı Cermenler ve Macarlar ile ittifak yaparak savaşa girmesi tarihî cereyânlara ve Türklerin bu cereyânlar içindeki tarihî mevzilerine tamamen uygundur. Akçura'ya ait şu satırlar savaş ilgili düşüncelerini anlamak için oldukça öğreticidir: *"Hilâfet makâmı, Türk İmparatorluğu meselenin mâhiyet-i hakikiyyesini, bu muhârebenin en ziyâde âlem-i İslâm ve Türklük üzerine koştunu pekiyi derk ettiğinden hemen tarihî mevziine koştı. Almanlara muâvenet eylemek üzere ordularını hudûda sevk ettiği gibi, manevî silâhını da kullanarak cihâd-ı ekberi ilân eyledi. Devlet-i Osmâniyye'nin bugün tuttuğu mevzi tarihçe hatâsızdır... Cihân Harbi'nde beşeriyetin şimdiye kadar hiç görmediği, tufânlardan daha müdhiş olan bu hâilede, beşe-*

riyyetin efrâdı, binlerce senelik tarihlerinin mümessili sıfatıyla sahne-i târihe çıkıyorlar.” (Akçuraoğlu 1330: 30-31)

Akçura, Türklerin savaşta konumunu sadece stratejik olarak onaylamaz, hak ve hukuk açısından da doğru bulur ve şöyle der: *“Bu hengâmede mevki-i siyâsî ve askerimiz hatâsız olduğu gibi, emelimiz, idealimiz de mücerred ve mutlak hak nokta-i nazarından haklıdır. Ben İslâmların, Osmanlıların bundan daha haklı bir harb ettiklerini bilemiyorum. Biz bu harbde bütün muhâriblerin kabul ve tazîm ettikleri bir esâsı, milletlerin istiklâl ve hürriyetini, dinlerin istiklâl ve hürriyetini, yani yalnız gasb ve zabta müstenid fiilî vakâyie karşı, vicdân ve esâsât-ı mutlakanın metâlibini müdâfaa ediyoruz; bu mutlak mebdelerin kuvveden file çıkmasını istiyor ve onun için kan döküyoruz. Türkleri, İslâmları, kendilerinin arzusu veçhile kurtarmak, yaşatmak istiyoruz.”* (Akçuraoğlu 1330: 31)

Görüldüğü gibi Akçura, I. Dünya Savaşı'nı Türklerin ve İslâm âleminin kurtuluş savaşı olarak mütâlaa eder. Osmanlı Türkleri sadece vatanlarının müdâfaa etmemekte, imparatorluk haricinde kalan Türk ve Müslüman kardeşlerini mahkûmiyet ve sömürüden kurtarmaya da çalışmaktadırlar (A. Y. 1330b: 381-382). Türkçülerin bu savaşı, bir *“mefkûre savaşı”* telakki etmeleri bu noktada manidârdır (A. Y. 1331: 9-10). Nitekim savaşın Türk ve İslâm âleminin uyanışı için bir başlangıç olabileceği düşünülmektedir: *“Osmanlı Devleti, Türk hakanlığı ve İslâm hilâfeti hayatının mutlak bir sûrette en mühim bir devresini geçirmektedir. Çok kullanılarak biraz aşınan hayât ve memât kavgası tabirini, girdiğimiz harb-i mehîbe tam ve hakiki manâsıyla tatbîk edebiliriz: Bugünün ferdâsı necât veya memâttir.”* (A. Y. 1331: 8)

Akçura, savaşa oldukça geniş bir pencereden bakarak bütün Müslümanların esaret ve sömürüden kurtuluşu şeklinde bir gaye ve ideal yükler. Türklerin bin yıldır İslâm âlemi adına aralıksız sürdürdüğü muharebenin, Türk-Slav ve Hristiyan-Müslüman kavgasının, Şark meselesinin son cengidir bu savaş. Akçura, Haçlı Seferleri'nde İslâm dünyasını Türkler ile birlikte diğer Müslüman kavimlerin de müdâfaa ettiklerini söylemişti. Şimdi bunu hatırlatırcasına Cihâd-ı ekberin ilân edildiği bir zamanda İslâm dünyasına şöyle bir çağrıda bulunur: *“Türk, Arap, Kürd ve Lazların, bütün Osmanlı ve Müslümanların Rus ve İngiliz'e karşı kılıç çekmeleri, coğrafyanın, tarihin, etnografyanın, Aġaoġlu'nun [Ahmet Aġaoġlu] sevdiği bir tabiri ile mukadderât-ileyhenin ilcââtıdır.”* (Akçuraoğlu 1330: 30)

Akçura, I. Dünya Savaşı bağlamında serdettiği bu mülahazalarının esasını teşkil eden bazı fikirlerini savaştan önce ve sonra da açıklamıştır. Bu bağlamda Akçura kendi fikrî serüveni içerisinde tutarlıdır. Daha 1909'da Almanya ile ittifak düşüncesini dillendirerek II. Abdülhamid'in Alman dostluğu siyasetini över (Georgeon 1999: 117). 1910 yılında ise Slav/Rus tehlikesine karşı şunları yazar: *“Eğer Türkler, al-el-husûs Osmanlı Türkleri, Fâtih ve Kânûnîler zamanında olduğu gibi bu sefer de istikbâli düşünmek istemezlerse, Türklüğün kuvvetinin birleştirilmesi için çâreler aramazlarsa, Slavlığın târihî düşmanlarıyla birleşip bir tedbîr kurmazlarsa, Slavlığın yarım asırdan beri devam eden ihâta ve tefrîk hareketi muvaffakiyetle biter, kısıçlar sıkışıp,*

merhametsiz kama kalbi yarar ve Türklük de o zaman -Allah esirgesin- son nefesini vermiş olur..." (A. Y. 1326d: 455-456)

Akçura I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, 1919 yılında, yine İstanbul Türk Ocağı'nda verdiği "*Cihân Harbine İştirâkimiz ve İstikbâlimiz*" konulu bir konferansta, beş yıl önceki "*Türk, Cermen ve Slavların Münâsebât-ı Tarihiyyeleri*" konferansını hatırlatarak buradaki iddialarının doğru çıktığını ifade eder (Akçuraoğlu 1924: 8). Sadece Osmanlı Türklüğü değil, Türklüğün diğer kısımları da düşünüldüğü takdirde Cihan Harbi'nden Türklerin kazançlı çıktığını iddia eder. Türklerin savaşa girişinin bir "*mecburiyyet-i tarihiyye*" olduğunu, Türkiye'nin doğru ve hatasız bir mevzide yer aldığını yineleyerek Rusya'nın bugünkü siyasî ve ikisadî krizini Türkiye'nin Rusya aleyhine savaşa girerek boğazları kapamasına bağlar. Osmanlı Türklerinin savaşta pozisyonunu, büyük bir meydan muharebesinde düşmanın hücumuna maruz kalan bir askerî birliğe benzetir; birlik ağır yara almıştır ancak muharebe de kazanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Türkleri ağır zayıat almıştır fakat bu sayede Türk dünyasının geri kalan kısımları Rus hâkimiyetinden kurtularak büyük bir millî uyanış sürecine girmiştir (Akçuraoğlu 1924: 1-14, 20).

1921 yılında Sebilü'r-Reşâd mecmuasında yayımlanan ve 1924 yılında çıkan "*Siyaset ve İktisat*" isimli kitabına da koyduğu "*Vaziyetimiz ve Vazîfele-rimizden Birisi*" başlıklı hitâbesinde de aşına olduğumuz bazı düşüncelerini tekrarlar. Cihân Harbi'nin "*memâlik-i Osmâniyye*"yi paylaşmak için çıktığını, Osmanlı Türklerinin hem hayat ve hürriyetleri, hem de esaret altındaki bütün İslâm dünyası için savaşa girdiğini, Türklerin haçlı seferlerinden beri İslâm âlemi adına Hristiyan Batı ile bilâ-fâsıla savaştığını, Cihân Harbi'nin de "1000 yıl muhârebesi"nin bir devamı olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Mustafa Kemâl'in de son haçlı seferine karşı zafer kazanarak Selahaddin Eyyubî gibi Müslüman ordusunun büyük kumandanlarından biri sayılacağını ekler (Akçuraoğlu 1924: 44-50).

Netice

Akçura, I. Dünya Savaşı'nı uzun bir tarihî plân ile birlikte ele alır. Savaşın ortaya çıkışını ve bilhassa Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini, birincisi "*tarihî Türk-Slav mücadelesi*", ikincisi "*tarihî İslâm âlemi-Hristiyan âlemi mücadelesi*" olmak üzere iki büyük tarihî cereyânla izah eder. Yakın tarihe ait üçüncü bir cereyânla, "*Alman-İngiliz rekâbeti*" ile de kurduğu yapıyı destekler. I. Dünya Savaşı bu tarihî cereyânların birleştiği noktada patlar. Savaş büyük ölçüde Türk-İslâm dünyasının paylaşımı için çıkmıştır. Dolayısıyla bin yıldır Slavlarla ve İslâm âlemi adına bütün Hristiyan dünyasıyla çarpışan Türklerin, I. Dünya Savaşı'na girmeleri Akçura'ya göre kaçınılmazdır, tarihî bir zorunluluktur. Türklerin ve Müslümanların tarihî düşmanları, bin yıllık mücadeleyi neticeyi bağlamak için bu savaşı çıkarmışlardır. Savaşın tarafları, tarihlerinin birer temsilcisi sıfatıyla savaş meydanına çıkmaktadır. Kendi tarihlerinin büyük cereyânları ve bu cereyânların yüklediği misyon Türkleri bu savaş meydanına taşımış, Türkler de şuurlu bir şekilde "*tarihî*"

mevzilerine” koşmuşlardır. Asırlardır verdikleri ölüm-kalım mücadelesinin son safhası olan bu savaşta Türkler tarihen haklı ve doğru taraftadır.

Akçura, hem Türk-Slav mücadelesinde, hem İslâm ve Hristiyan âlemlerinin kavgasında Cermenleri Türklerin ve Müslümanların tarihî ve stratejik müttefiki olarak mütalaa eder. Uluslararası politikayı gerçekçi bir zeminde tahlil eden Akçura'nın kuru bir Alman taraftarlığı yoktur. Almanların Osmanlı ve İslâm dünyasındaki menfaatlerinin ve emellerinin farkındadır; ancak bu emelleri diğer devletlerinki gibi sınırsız sömürüye ve yok etmeye matuf bulmaz. Almanlar Türklerin, Türkler de Almanların düşmanlarının düşmanıdır, Türkler ve Almanlar arasında bir kader ve menfaat ortaklığı vardır. Kısmen II. Abdülhamid devrinde, ama özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra yüzünü İslâm âlemine ve Türk dünyasına dönen Türkiye'nin değişen siyaseti için Almanlar, Rusya ve İngiltere'ye karşı kuvvetli bir dayanak vazifesi görmektedir.

Akçura, söz konusu iki tarihî kavganın ona temin ettiği imkânla dönemin hâkim ideolojileri olan Turancılık ve ittihad-ı İslâm siyasetlerine ait unsurları birlikte kullanarak aynı anda hem İslâm âlemine seslenir, hem de onun bir parçası olan Türk dünyası için daha özel bir ton kullanır. Son tahlilde bu iki kavgayı da Türkler üzerinden birleştirir. Türk-Slav mücadelesinde Türk dünyasını bir bütün olarak görür. Rus ilerleyişi karşısında da Türk dünyasını yekvücut olarak seferber etmek ister. Rusların nihâf hedefini Türk dünyasını önce bölmek, sonra çevirmek ve nihayet bir bütün olarak yok etmek şeklinde anlatarak Rusların gözünden de Türk dünyasını bir bütün olarak ihsas ettirmeye çalışır. Türklerin tarih boyunca birlikte hareket etmeyişi de ısrarlı bir şekilde tenkit eder. Bu husus ona hem Osmanlı Türklüğü özelinde, hem de Türk dünyası genelinde bir tarih eleştirisi alanı açar. Buradan da Türk birliğine dayalı gelecek vizyonunu besleyerek tahkim eder. Türkler ve İslâm âlemi arasında kurduğu ilişki, Türk milliyetçiliğinin “Türkler ve İslâmiyet” bahsindeki temel argümanları açısından son derece temsil edicidir ve belki de bu vadideki ilk örneklerden birisidir. Türklük ve Müslümanlığı, Slavlık ve Hristiyanlık karşısına koyarak, Türk ve İslâm kelimelerini sık sık birlikte telaffuz ederek, “millî ve dinî”nin, Türkçülüğe ve İslâmcılığa ait öğelerin birlikte yer aldığı ve bu açıdan ilk Türk-İslâm sentezi denemelerinden birinin yapıldığı bir metin inşâ etmiştir. Arap ve Türk devresi olarak iki kısma ayırdığı İslâm tarihinin son bin yılını Türk devresi olarak kabul eder ve bu bin yıllık süre içinde İslâm'ın yayılması ve korunması vazifesini Türk-İslâm sentezi çizgisindeki metinlerin mutâd olarak yaptığı gibi Türklerin uhdesine verir. Türkler Birinci Dünya Savaşı'na, sadece Osmanlı Türkleri veya Türk dünyası için değil, bin yıllık misyonlarının ve 1300 yıllık İslâmiyet-Hristiyanlık kavgasının tabii bir devamı olarak İslâm âlemi adına girmektedirler. Akçura, Haçlı seferleri örneği üzerinden Müslümanların kolektif hafızasını canlandırmak ve tıpkı Türk dünyasını bir bütün olarak Ruslara karşı hareket ettirmek istemesi gibi İslâm dünyasını da bir bütün olarak Hristiyan devletlere karşı seferber etmek ister. Bu amaçla bütün Müslümanları Hristiyan dünyasına karşı İslâm'ın muhafazası için Haçlı se-

ferlerinden olduğu gibi yine Türklerin yanında savaşmaya davet eder. Esasen I. Dünya Savaşı da yeni bir Haçlı seferinden başka bir şey değildir, bütün Müslümanlar Türklerin yanında cihad-ı ekbere katılmalıdır.

Akçura'ya ait bu düşüncelerin sadece savaşı meşrulaştırmak, belki de savaş kararını veren siyasilere hoş görünmek maksadıyla ileri sürüldüğünü düşünmek haksızlık olur. Akçura, konferanstaki temel düşüncelerini daha Balkan savaşlarından önce yazdığı çeşitli makalelerle işlemeye başlamıştır ki konferans metni de büyük ölçüde bu metinlere dayanmaktadır. Ayrıca I. Dünya savaşından sonraki senelerde de hem bu metinlere atıfta bulunmuş, hem de metinlere ruhunu veren düşünceleri yinelemiştir. Dolayısıyla Akçura'nın söz konusu düşünceleri sadece I. Dünya Savaşı özelinde değerlendirilebilecek pragmatik bir duruşun ürünü değildir. Onun farklı dönemlerde ve zeminlerde kaleme aldığı metinler bu bağlamda bir bütün olarak tutarlıdır. Akçura, sadece Birinci Dünya Savaşı'na girdiğimiz günlerde bu düşünceleri ileri sürmüş ve savaştan sonra vazgeçmiş değildir. Onun düşünce dünyası, idealleri, fikirleri, mücadeleleri ve tabii ki kökeni bir bütün hâlinde düşünülmelidir. Üç Tarz-ı Siyâset'te Türk birliğinin önündeki tek haricî engel olarak gördüğü Rusya'nın, Türkler üzerindeki dört asırlık hâkimiyetine son vermek ve bu yolla da memleketini esaretten kurtarmak Akçura'nın zihin dünyasındaki temel motivasyonlardan birisidir.

KAYNAKÇA

- AHMED CEVDET (1309). *Târih-i Cevdet*, Tertîb-i Cedîd, Cild-i Evvel, Dersaadet.
- AKÇURAOĞLU YUSUF (1328). "Târihî Mevzimizde", *Türk Yurdu*, Y.1, S. 24, s. 766-772.
- , (1329). *Eski "Şura-yı Ümmet"de Çıkan Makalelerimden*, İstanbul.
- , (1330). *Türk, Cermen ve Slavların Münâsebât-ı Târihiyyeleri*, İstanbul.
- , (1336). *Târih-i Siyâsî Notları: Şark Meselesine Dâir*, İstanbul.
- , (1924). *Siyâset ve İktisâd Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makâle*, İstanbul.
- , (1928a). "Osmanlı Devleti Umûmî Harbde Bîtaraf Kalabilir miydi?" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Nu: 19 (96), s. 1-29.
- , (1928b). "Türklük Fikri, Türkçülük Cereyânı, Türk Ocakları", *Türk Yılı 1928*, İstanbul.
- , (2004). "Üç Tarz-ı Siyaset", *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, Çeviri-yazı: Recep Duymaz, İstanbul, s. 167-192.
- A. Y. [Akçuraoğlu Yusuf] (1326a). "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslâm", *Sırât-ı Müstakîm*, Aded: 101, s. 388-390.
- , (1326b). "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslâm 2", *Sırât-ı Müstakîm*, C. 4, Aded: 102, s. 408-410.
- , (1326c). "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslâm 3", *Sırât-ı Müstakîm*, C. 4, Aded: 103, s. 427-429.
- , (1326d). "Türkler ve İslavlar", *Sırât-ı Müstakîm*, C. 4, Aded 104, s. 453-456.
- , (1327). "Türk Âleminde", *Türk Yurdu*, Y. 1, S. 4, s. 116-120.

“Türklerin, Cermenlerin ve Slavların Münâsebât-ı Târihiyyeleri”

- , (1330a). “Geçen Yıl-1329 Senesinde Siyâset-i Umûmiyye”, *Türk Yurdu*, Y. 3, C. 6, S. 1 (61), s. 3-17 (2019-2033).
- , (1330b). “Cihân Harbi ve Türkler”, *Türk Yurdu*, Y. 3, C. 7, S. 13 (73), s. 379-384 (2425-2430).
- , (1331). “Geçen Yıl”, *Türk Yurdu*, Y. 4, C. 8, S. 1 (79), s. 5- 10 (2515-2520).
- , (1333). “Akvâm-ı Müslime Târihinin Devrelere Taksimi”, *Türk Yurdu*, Y. 6, C. 13, S. 15 (143), s. 19-23 (3569-3573).
- Cihân Harbinde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi Cüz-1 Çanakkale Muhârebâtı* (1338). Dersaadet.
- GEORGEON, François (1999). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, İstanbul.

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ EKSENİNDE TÜRKİYE'DE İKTİDARLARIN “SOL” ALGISI (1923-1960)*

Zehra ASLAN**

ÖZET

Türk Kurtuluş Savaşı'nda başlayıp, Cumhuriyetin ilanı ile sürdürülen ve 1925 tarihli dostluk antlaşması ile pekiştirilen Türk-Sovyet dostluğu, 1930'lu yılların ortalarına kadar pürüzsüz bir şekilde devam etmiştir. Fakat 1930'lu yılların başından itibaren değişen dünya şartlarına paralel olarak iki ülkenin öncelikleri de değişmiştir. Özellikle 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile başlayan ve II. Dünya Savaşı ile devam eden süreçte iki ülke arasında konvansiyonel Türk-Rus politikasına adeta geri dönüş yaşandı. Savaş sonrası Montrö Boğazlar Rejiminde değişiklik, Boğazlardan üs talep eden Sovyet notaları ile ilişkiler çıkmaza girdi ve Türkiye'nin 1960'lı yıllara kadar dış politikasını temellendiren ve iç politikasını da yansıyan unsur, Sovyet dolayısı ile komünizm korkusu oldu. Bu korku, "sol" kelimesinin bile tehdit unsuru olacak derecede algılanması sonucunu doğurmuş ve basın başta olmak üzere bu ideolojiyi destekleyen yayınlara yasaklamalar getirilmiştir. 1940'lı ve 1950'li yıllarda komünist propagandası yapıldığı gerekçesi ile kitaplar, takvimler ve yayınlanan çeşitli türden metinlerin toplatılmasına dair çok sayıda karar alınmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM Arşivi, basın ve araştırma eserlerden yararlanılarak hazırlanan bu çalışma ile 1923-1960 yılları arasında Türkiye'nin SSCB ile olan ilişkilerine paralel olarak "komünizm" tehdidi algılanması ve bunun sonuçlarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Komünizm, politika, tehdit, yayın, yasak

ABSTRACT

Turkish-Soviet friendship, which started during the Turkish War of Salvation and strengthened with the friendship agreement signed in 1925, had kept alive trouble-free until mid-1930s. However, since the beginning of 1930s, the priorities of the two coun-

* Bu çalışma, ATINER (Athens Institute for Education and Research) tarafından 21-24 Temmuz 2014 tarihleri arasında Atina'da düzenlenmiş olan International Turkish Studies sempozyumunda "The Policy Inherited by Democrat Party from Republican People's Party: The Fear of Communism" başlığı altında sunulmuş ve bu adla ilgili enstitünün sitesinde yayınlanmış bildirinin, yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Zehra_arslan2009@hotmail.com.

tries differed in parallel to changing world conditions. As a result of the process starting with the Montreux Convention signed in 1936 and continuing with the World War II, there had been almost a return to the conventional Turkish-Russian politics between two countries. Soviet notes requesting changes in Montreux Convention and ownership of the bases along the Bosphorus, led to a stalemate in the relations between parties in the post-war period. As a result, Soviet or communism fear had become one of the central tenets shaping Turkish foreign policy till 1960s, as well as it has some reflection on the Turkish internal politics. This fear even led to the perception of the word "left" as a source of threat and some bans were applied on the publications, mainly on the press, supporting this ideology. Many decisions were taken regarding the pulling of the books, calendars and various forms of published documents from the shelves on the basis of the claims about communist propaganda during 1940s and 1950s. This article, which has been prepared by benefitting from the Republican Archive of Prime Ministry, The Archive of Turkish Grand National Assembly, press and research studies, aims to put forth the threat perception related to "communism" and its results in parallel to Turkish-USSR relation.

Keywords: Communism, policy, threat, publication, forbidden

Rusya'da 1917 yılında ilki Şubat (12 Mart) ikincisi ise Ekim (Kasım) olmak üzere gerçekleştirilen iki ihtilal sonrası 26 Ekim (8 Kasım) 1917 tarihinde toplanan Sovyetlerin II. Kongresi'nde ilhaksız, tazminatsız ve demokratik barış düsturlarının ilan edilmesi (Kılıç 23-31), Türk kamuoyunda büyük bir umut yaratmıştı. Bu ilanın hemen ardından Bolşeviklerden gelen barış teklifi üzerine Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu İttifak Devletleri ve Bolşevik Ruslar arasında Brest Litovsk müzakerelerine başlanmış ve çetin geçen görüşmelerin sonucunun alındığı 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk Antlaşması'na kadar olan süreçte, genel olarak Türk kamuoyunda Bolşevik Ruslara sempati ile yaklaşan yorumlar yapılmıştı.

Böylece asırlardır süregelen Türk-Rus düşmanlığından sonra Rusya'da Çarlık rejiminin yerini alan Sovyetler Birliği ile yeni bir döneme girileceğinin işaretleri daha 1918 yılında verilmiştir. 19 Mayıs 1919 tarihinde, Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basması ile başlayan Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk zamanlarında ise Bolşeviklerle ilk temas gerçekleşmiştir. Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919) alınan bir kararla, Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lütfi Beyler, Sivas Kongresi'nden sonra da, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa Moskova'ya gönderilmişlerdir. Temaslar bundan sonra da devam etmiş ve Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından 13 Eylül 1919'da "Türk İşçi ve Köylüsüne Çağrı" adlı gizli antlaşmaları ve Türk topraklarındaki işgalleri eleştiren bir demeç yayınlanmıştır (Şen 2006:7). İlk olumlu adımlar atıldıktan sonra Türk Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren Sovyetler Birliği, Türkiye için en büyük dost devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede iki devlet arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması, ilişki-

lerin yardım, destek, güven ve dostluk temellerinde gelişimine katkıda bulunmuştur. Cumhuriyet Döneminde ise imzalanan 1925 tarihli Dostluk Antlaşması, aynı zamanda yeni rejimlerini oturtmak gibi ortak bir kaderi de paylaşan iki sınır komşusunu daha çok birbirine kenetlemiştir.

Fakat 1930’lu yılların başından itibaren değişen dünya şartlarına paralel olarak iki ülkenin öncelikleri de değişmiştir. II. Dünya Savaşı’nın başında, savaş süresince ve savaş sonrasında iki ülke arasında geleneksel Türk-Rus politikasına adeta geri dönüş yaşanmıştır. Bunun sonucunda da Türkiye için ana tehdit, Sovyetler Birliği olmuştur. Nitekim Türk devlet adamları endişelerinin boşuna olmadığını SSCB Lideri Stalin’in notası ile görmüşlerdir. Dışarıdan gelen tehditlerin de etkisi ile yurt içindeki sol oluşumlara karşı sert bir tutum izlenmiştir. CHP Döneminde birçok sol görüşlü yayın yapan gazete ve dergiler kapatıldığı gibi Tan Matbaası yakılmıştır. Öte yandan 1946 yılında kurulduktan sonra sol kesimin göz kırptığı ve umut beklediği DP, bu hususta CHP’den farklı bir politika izlememiş ve on yıllık iktidarı döneminde hem iç hem de dış politikasında "komünizmle mücadele" hedefinden taviz vermemiştir.

Belirtmek gerekir ki hem CHP hem de DP Dönemlerinde sadece bu ideolojiye mensup kişilere, örgütlere ve yayınlara karşı yasaklamalar getirilmemiştir. Dış politikada yaşanan gelişmelerin de etkisiyle ülke içerisinde 1944 yılında Türkçü-Turancı kesime karşı olduğu gibi farklı ideolojilerin destekleyicilerine sindirici uygulamalar yapılmıştır. CHP’nin bu noktada politikası aşırı sağ ve sol hareketlerin frenlenmesi olmuştur. Özellikle DP’nin son döneminde ise sol kesim ile bağlantısı olmadığı halde muhalif basına, muhalefete ve gazetecilere yönelik baskılar olmuştur. Fakat çalışmamız “sol” faaliyetlere karşı izlenen politika olduğundan konu sadece bu noktada irdelenecektir.

1. Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sol Faaliyetlere Karşı Tutumu

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) açılmasından sonra Türkiye ile Sovyet Rusya arasında resmi ilişkiler başlamıştır. Bu bağlamda Türk Kurtuluş Savaşı Lideri Mustafa Kemal Paşa’nın, Bolşeviklerin Lideri Lenin’e çektiği ve emperyalistlere karşı birlikte hareketin teklif edildiği 26 Nisan 1920 tarihli telgrafa Çiçerin’in 2 Haziran 1920 tarihinde verdiği cevap, Sovyet Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasındaki resmi diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Çolak 2010: 50). Bu girişimlerin etkisi ile 1920 yılının bahar aylarından itibaren Sovyetlerle anlaşma çabaları "sol" ideolojiye de sempati ile bakılmasını sağlamış ve Türkiye’de sol örgütlenmelerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

1920 yılının ilkbaharında Anadolu’da ortaya çıkan sol kökenli Yeşil Ordu Örgütü’nün¹ feshedilmesi ile Son Osmanlı Meclisi ve ilk TBMM’de Denizli

¹ Asıl Yeşil Ordu Cemiyeti ise Mayıs 1920’de ortaya çıkmıştır. Gizli gibi görünmekle birlikte Mustafa Kemal Paşa bu Cemiyet’ten haberdardır (Tuncay 1978:132-141).

Milletvekili olarak görev yapan Hakkı Behiç (Bayiç) arkadaşlarıyla birlikte², Mustafa Kemal Paşa'nın Yeşil Ordu ve Halk Zümresi gibi sol grupları dağıtmak amacıyla 18 Ekim 1920 tarihinde kurduğu Resmi Komünist Fırkası'na (TKF) girmişlerdir (TBMM Albümü 2010: 21). Bu oluşumu samimi bulmayan Yeşil Ordu'nun kurucularından Tokat Milletvekili Nazım Bey³ ise 7 Aralık 1920 tarihinde Halk İştirakiyun Fırkası (HİF) adlı başka bir oluşum ortaya çıkartmıştır. İştirakiyuncular, Bolşevik Fırkası programını benimseydiğini açıklamışlar ve 16 Ocak 1921 tarihinden itibaren çıkarttıkları "Emek" adlı yayın organı ile de propagandalarını yapmışlardır. Faaliyetleri sonucunda Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanan Nazım Bey, 9 Mayıs 1921 tarihinde 15 yıl sürgün cezasına çarptırılmışsa da 29 Eylül 1921 tarihinde çıkartılan bir aflu serbest kalmıştır (Tuncay 1978: 148).⁴

Türk Kurtuluş Savaşı Dönemindeki sol faaliyetler, Çerkes Ethem olayı ve Londra Konferansı'na hazırlanılması gibi nedenlerden dolayı kesintiye uğramış ve 1921 yılının başından itibaren Türkiye'de solu bastırma politikası izlenmiştir. İsyân sırasında Resmi TKF'nin yayın organı Yeni Dünya gazetesi, hükümete cephe almış ve Ethem'e karşı asker sevkini önlemek amacıyla işçileri greve çağırmıştır. Bunun sonucunda da Gazete'nin başyazarı Arif Oruç ile arkadaşları tutuklanmışlar ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) ile Emek gazetesine de sıçrayan tevkifler sonucunda kalabalık bir grup, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır (Tuncay 1978:123-126). Bu süreçte kendi otoritesini öncelikle içeride tesis etmeye çalışan TBMM'nin, sol harekete karşı aldığı tavır, Mustafa Suphi'nin öldürülmesi gibi gelişmeler Sovyet Hükümeti ile ilişkilerini zedelememiştir. Lenin ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalar devam etmiş ve Moskova Antlaşması'nın imzalanması ile TBMM, beklediği diplomatik atılımı gerçekleştirmiştir.

Londra Antlaşması'nın sonuçsuz kalması, iç isyanlara karşı başarı elde edilmesi, yeni oluşturulan düzenli ordunun I. İnönü ve II. İnönü'de Yunan Ordusu'na karşı başarı elde etmiş olması, Moskova Antlaşması'nın imzalanması gibi gelişmeler gittikçe TBMM Hükümetinin otoritesini ülke içerisinde sağlamlaştırmıştır. Sakarya ile Dumlupınar Savaşları arasındaki dönemde ise Anadolu'da solculuk yeniden ortaya çıkmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu bir seyirde ilerlediği bu süreçte 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Sovyet Hükümeti, TBMM Hükümetine askeri ve maddi yardımlarda bulunmuştur (Tuncay 1978:131-132). İlişkilerdeki seyir, TBMM'nin solculara karşı izlediği politikayı da değiştirmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp mahkûm edilen solcular serbest bırakılmış ve Yeni Hayat dergisi yayın hayatına başlamıştır. Fakat Başvekil Rauf Orbay'a karşı tavır alan THİF ile bu Parti'nin yayın or-

² Hakkı Behiç Bayiç (1886-12 Ekim 1943), Denizli delegesi olarak Sivas Kongresi'ne katılmış ve Heyet-i Temsiliye'ye üye olmuştur. Behiç, Yeşilordu Cemiyeti'nin kurucularındandır. Türkiye Resmi Komünist Fırkası'nın Genel Sekreterliğini yapmıştır.

³ Semih Yalçın, "Dahiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi.

⁴ Mustafa Kemal Paşa, Çerkes Ethem'i de Resmi Komünist Fırkası'na davet etmiştir.

ganı Yeni Hayat, bu ortamda varlıklarını sürdürememişlerdir. Tokat Milletvekili Nazım Bey ve arkadaşlarından oluşan parti kurucuları Askeri Ceza Mahkemesi’nde yargılanarak mahkûm edilmiştir (TBMM 29.01.1947: 67).

Büyük zaferden sonra Türk siyaset adamı Dr. Şefik Hüsnü’nün öncülüğünde Türk sosyalistleri tarafından 1919 yılında kurulup, Türk Kurtuluş Savaşı’na destek veren Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, 1 Mayıs 1923 tarihinde "*Türkiye İşçi ve Köylü ve orta halli halk kitlelerine*" başlığı ile bir beyanname yayınlamıştır. Hükümetin ise bu beyannameye tepkisi sert olmuştur. Önce Kurtuluş, Aydınlık ve Orak Çekiç gibi açık neşriyatla Marksist fikirleri yaydığı ileri sürülen Parti’nin, Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde yayınları engellenmiştir. Sonra da TBMM’nin 2 numaralı yasası olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu (İstiklal Mahkemeleri 2015: 43-55)⁵ hükümleri kapsamında Dr. Şefik Hüsnü ve Aydınlık dergisindeki yazılarından ötürü ünlü Türk şair ve yazar Nazım Hikmet başta olmak üzere 38 kişi İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmıştır (TBMM 19.11.1951:12).⁶ Mahkeme, Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının gıyabında 15'er yıl hapis cezası verince Şefik Hüsnü Avrupa'ya kaçmış, Nazım Hikmet de Rusya'ya gitmiştir. Böylece Türkiye’de 1919-1925 arasında devam eden Mustafa Suphi ve Dr. Şefik Hüsnü’nün başını çektikleri ilk dönem sosyalist faaliyetler sonlandırılmıştır (TBMM 29.01.1947:67).

Dış politikada ise Türkiye'nin Musul meselesinde İngiltere ile yaşadığı problemler, Avrupa’da Locarno Antlaşması’nın imzalanması gibi gelişmeler Sovyetler Birliği ve Türkiye’yi birbirine daha çok yaklaştırmış ve böylece üç madde ve üç protokolden oluşan Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması 17 Aralık 1925 günü imzalanmıştır (Yüceer 2016: 274-275); (Şen 2006: 58); (Gürün 2010: 109-118). Bir taraftan Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler olumlu bir seyirde ilerlerken diğer taraftan tüm muhalif odakların sindirildiği Takrir-i Sükûn⁷ Döneminde, komünist faaliyetlerde bulunanlara karşı özellikle 1927 yılında geniş çaplı tutuklamalar yapılmıştır. Dr. Şefik Hüsnü, ceza kanununda yapılan değişiklikler sonrası Türkiye’ye dönerken, 1927 yılında grev ve ihtilal teşvik edici "Bolşevik" adlı bir broşürün işçilere dağıtılması sonrası bu tür faaliyetlerde bulunanlar, başta Şefik Hüsnü ve Marksis-Leninist kimliği ile tanınan Türk siyasetçi ve yazar Hikmet Kıvılcımlı olmak üzere, 89 kişi tutuklanmıştır (TBMM 29.01.1947:67).

⁵ TBMM tarafından çıkartılan 2 Numaralı Kanun’dur. 29 Nisan 1920 tarihinde kabul edilmiştir. TBMM, bu kanunla kendi meşruiyetini garanti altına almıştır. TBMM’ye yönelik direnişi kırmak ve kanunu daha iyi uygulamak için 18 Eylül 1920 tarihinde 14 yerde İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu ile de irtica, isyan, memleketin huzur ve güvenliğini bozmaya yönelik hareketlerin ve yayınların yasaklanmasına karar verildi. Bu fiillerde bulunanlar gerekirse İstiklal Mahkemelerine gönderileceklerdi.

⁶ Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının yayınları İstanbul’da neşir edilmediğinden dava düşmüştü.

⁷ Takrir-i Sükûn Kanunu, Şeyh Sait İsyanının yarattığı tehlikeli durumu gidermek ve yeniden iç düzeni sağlamak amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilmiştir. Önce iki yıl süreyle çıkarılmış olmasına rağmen süresi uzatılmış ve 4 Mart 1929 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1925 Antlaşması'nın iki yıl süreyle uzatılmasına dair ek bir protokolün imzalandığı ve Takrir-i Sükûn Döneminin sona erdiği 1929 yılında da tutuklamalar olmuştur. 30 Ekim 1931 tarihinde Türk-Sovyet Antlaşması'nı uzatan bir başka protokol imza edilirken ülke içerisinde sosyalistlere karşı takipler sürdürülmüş, bu çerçevede 1933 yılına kadar Bursa, İzmir, Samsun, Zonguldak, Trabzon gibi illerde komünist faaliyetlerde bulunanlar tutuklanmıştır (TBMM 29.01.1947:67; Gürün 2010:121).

Öte yandan Cumhuriyetin onuncu yılında çıkartılan af kanunu ile hapisanelerde komünizm lehinde faaliyette bulunmaktan tutuklu olanların serbest bırakılmaları, sola karşı sindirici uygulamalara ve gizli açık sol faaliyetlere rağmen, 1930'lu yılların sonuna kadar komünizmin, hükümet için henüz büyük bir tehdit olarak algılanmadığını göstermektedir. Nitekim İzmir Milletvekili Halil Menteşe'nin hem işçiler hem de öğretmenler arasında komünizm cereyanının gün geçtikçe yayıldığını belirttiği ve komünizm tehlikesine dikkat çektiği konuşmasına cevap veren Eğitim Bakanı Aydın Milletvekili Abidin Özmen,⁸ komünist ideolojiyi benimsemiş öğretmenlerin sayısının çok az olduğu yönünde düşüncesini dile getirerek, bu durumu tehdit olarak görmediklerini söylemiştir (TBMM 25.05.1935:265); (TBMM 05.02.1937).

Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olan 1932 yılının 24-10 Mayıs tarihleri arasında, Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın da bulunduğu kalabalık bir Türk Heyeti, Moskova'yı ziyaret etti ve bir dizi görüşmeler yaptı. Taraflar 8 Mayıs 1932 tarihinde yayınladıkları ortak bildiriye siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliği içerisine girileceğini açıkladılar. 1933 yılında da Rus Heyeti, Ankara'yı ziyaret etti (Yüceer 2016: 280-281). 1934 yılında Musollini'nin Rusya ile yakınlaşma politikası ve Rus-İtalyan Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması sonucunda Sovyetlerin, Türkiye'ye karşı tutumunda değişiklikler gözlemlenmeye başlandı. Nitekim Balkan Paktı'nın son aşamasında çıkarttığı güçlükler bunun göstergesiydi (Yüceer 2016: 285). Yine de Türkiye ve Sovyetler Birliği hükümetleri arasında 1935 yılında, 1925 Antlaşması son defa uzatıldı. İmzalanan protokollere, yapılan karşılıklı ziyaretlere ve dostluk vurgusu üzerine verilen demeçlere rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler gittikçe kaygan bir zeminde seyir etmiştir. 1928 yılından itibaren Türkiye'nin Batı ittifakları sistemine yakınlaşmayı tercih etmesi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde etkisini güçlendirmeye yönelik politikaları, 1934 Balkan Paktı, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 1937 Nyon Konferansı, iki ülke basınının birbirine karşı sert münakaşaları gibi sebepler Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri dostluk temelinden uzaklaştırmıştır.

Türk-Rus ilişkilerinde, inişli-çıkışlı bir seyir izlenen 1930 yılından itibaren Türkiye'de sol faaliyetlere karşı sert bir tutum izlendi. Gerçi bu du-

⁸ Abidin Özmen, 9 Temmuz 1934-11 Haziran 1935 tarihleri arasında Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır.

rumu, yalnızca Rus-Türk ilişkileri çerçevesinde açıklamak tarihi seyre aykırıdır. Çünkü sadece sol faaliyetlere karşı değil, 1925 yılından itibaren özellikle de Mustafa Kemal Paşa’ya karşı 1926 yılında düzenlenen İzmir Suikastı sonrasında her türlü muhalefete karşı tavizsiz bir yaklaşımın söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Her ne kadar 1930 yılında bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in desteği ile Serbest Fırka (12 Ağustos 1930-17 Kasım 1930) adında bir muhalefet partisi oluşturulmuşsa da bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmış ve demokrasiye geçiş beklentileri başka bahara kalan Türkiye’nin kurucu partisi olan CHP’nin “Tek Parti” iktidarı pekiştirilmiştir.

1930’lu yıllarda iktidar tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmasa da yönetimin sol faaliyetlere karşı daha sert tedbirler almasının bir diğer önemli nedeni, bu ideolojinin gittikçe eğitim kurumlarına ve daha da tehlikeli Ordu’ya sızmasından duyulan endişedir. Nitekim yapılan soruşturmalar sonucunda 1933 affından yararlanan Dr. Şefik Hüsnü’nün Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’nin, teşkilât kollarını muhtelif işyerleri, müesseseler, devlet teşekkülleri, okullar ve ordu içinde yerleştirerek faaliyet alanını genişletmeye devam ettiğini ortaya çıkartmıştır (TBMM 19.11.1951:13). Bu çerçevede komünist faaliyetlerin ordu içerisine sızmasından endişe edilmiştir. Harp Okulu ve Donanma Davaları da bu ortam içerisinde gündeme gelmiştir. 1938 yılında Ömer Deniz adlı bir Harp Okulu öğrencisinin şiirlerini okuduğu Nazım Hikmet’i ziyareti ile başlayan Harp Okulu Davası sonucunda Nazım Hikmet’e 15 yıl hapis cezası verilmiştir. Hamdi Alevdaş adında Yavuz Gemisi’nde görevli bir astsubay, Nazım Hikmet’i tanıdığını ve görüşmelerini söylemesi ile de Donanma Davası başlamıştır. İddialara göre komünist ideolojiyi benimseyenler orduya sızmak yolu ile isyan çıkartmayı amaçlamışlardır. Yargılamalar sonucunda pek çok tutuklama olmuş Nazım Hikmet de 20 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Mahkemeler boyunca kendisine kumpas kurulduğunu ispatlamaya çalışan Nazım Hikmet’in Harp Okulu Davası’ndaki 15 yıl cezası göz önüne alınarak toplam 28 yıl 4 ay hapsine karar verilmiştir. Hikmet Kıvılcımlı ve Yazar Kemal Tahir de Donanma Davası’nda mahkûm edilen diğer ünlü sanıklardandır (Aydınlık 30.07.2012); (Köktürk 21.04.2014); (Koçak 2011: 141-142).

Atatürk’ün sağlığında tehlikeli görülen bazı sol yayınlara karşı da tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, 8 Nisan 1938 tarihinde Halkevi Başkanlıklarına bir “Tamim” göndermiştir. Tamimde Halkevi kütüphanelerinde bulunması yasaklanan 19 kitabın adı vardır. Kitapların tümü komünizm ve sosyalizmle ilgili olup beşi Hikmet Kıvılcımlı’ya, biri Nazım Hikmet’e, ikisi de yazar ve gazeteci solcu çift Sabiha ve Zeki Sertellere aittir (Koçak 2011:155-156).

2. Atatürk’ten Sonra Sol Faaliyetlere Karşı CHP’nin Tutumu (1938-1950)

1939 yılının ilk aylarından itibaren dünyada yaşanan gelişmeler, yeni ittifak arayışları Türk-Sovyet ilişkilerini derinden etkilemiştir. Rusya’nın 23 Ağustos 1939 tarihinde imzaladığı Saldırmazlık Paketi ile Almanya’ya yönelmesi,

Fransa ve İngiltere ile savaş öncesi işbirliği görüşmeleri yapan ve Sovyetler Birliği'nin de bu yönde tutum takınmasını bekleyen Türkiye'de şaşkınlık yaratmıştır. O güne kadar Fransa ve İngiltere ile yakınlaşmasını Sovyetler Birliği ile olan dostluğuyla bağdaştırmaya çalışan Türkiye, Rus-Alman anlaşmasının imzalanması sonucunda zor bir seçim yapmak durumunda kalmıştır. Batı ile ittifak ve Sovyetler Birliği ile dostluğunu devam ettirmek arasında bocalama yaşasa da Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren dostluğunu sürdürdüğü Rusya ile bir yardımlaşma anlaşması yapılması umudunu kaybetmemiştir. Fakat gelişmeler böyle bir paktın imzalanmasını zora sokmuştur (Ertem 2011:253). Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşması sürecinde Sovyet Rusya gelişmelerden haberdar edilmiş ve iki ülke arasında sonuç alınamayan görüşmeler yapılmıştır (Gürün 2010:184-185). Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun karşılıklı bir yardımlaşma paketi teklifi, Sovyet Hükümetinin özellikle Boğazlar üzerinde Türkiye'nin kabul edemeyeceği taleplerinde ısrarı ve ittifakı bunların gerçekleşmesine bağlaması sonucunda gerçekleşmemiştir (Ertem 2011:254).⁹ Buna mukabil Rusya, 1925 Tarafsızlık Antlaşması'nın teyit edilmesini istemiştir. Fakat halen yürürlükte olan bir anlaşmanın teyit edilmesi Türkiye'ye göre gereksizdi. Bunun üzerine Rusya, Türkiye'nin kendisine karşı düşmanca bir politika izlemeye başladığı düşüncesini ileri sürmüş, hatta 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türk-İngiliz-Fransız karşılıklı yardımlaşma anlaşmasının imzalanmasını kendisine karşı bir hareket olarak göstermiştir (Gürün 2010: 197-214).

Öte yandan Rusya, savaşa girene kadar Türkiye'nin tarafsız tutum izlemesinden memnundu. Hatta Almanya ile imzaladığı paktın uzun ömürlü olmayacağını bilincinde olan Rusya, 9 Mart 1941 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda Rusya'nın dostluğuna güvenebileceğini bildirerek tutumunu yumuşattığını göstermişti (Ertem 2011: 257).¹⁰ 22 Haziran 1941 tarihinde Almanların saldırısı üzerine Rusya savaşa dahil olmuş ve Türkiye'nin de Almanya'ya karşı savaşa girmesini istemeye başlamıştır. Fakat bu durum iki ateş arasında kalan Türkiye'nin takip ettiği denge politikası ile örtüşmüyordu. Üstelik Türkiye, 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile dostluk paketi imzalamış ve bu ülkeye 20 Nisan 1944 tarihine kadar devam edecek olan krom satışına başlamıştı. 23 Şubat 1945 tarihinde Mihver Devletlere resmen savaş ilanını etmekle birlikte savaş süresince de denge politikasını sürdürmüştü.

⁹ Sovyetlerin talepleri şunlardı: Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması, Türk Boğazları Rejimine Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçmeyeceğine dair bir hüküm eklenmesi, İngiltere ve Fransa ile Türkiye'nin yaptığı görüşmelerin istişareye çevrilmesi ve Rusya'nın İngiltere ve Fransa ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifakın (Türkiye-Fransa-İngiltere) geçersiz olması.

¹⁰ Almanya'da Rusya'nın bu tutumu karşısında 17 Mart 1941 tarihinde Türkiye'ye, Berlin'de Almanya ve Rusya arasında yapılmış olan görüşmelerde Sovyetlerin Türkiye üzerinde öne sürdüğü talepleri açıkladı. Bunun üzerine Türkiye, Sovyetler Birliği'nden Moskova Büyükelçisine söylenen sözleri resmen açıklamasını istedi. 25 Mart 1941 tarihinde Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu talebini yerine getirdi.

Dış politikada Türk-Rus ilişkilerinin yeniden gergin bir döneme girdiği bu süreçte Türkiye’de sol ideoloji, daha çok yayın ve propaganda yolu ile yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bunların başını çeken Komünist Parti de faaliyetlerini bu noktada yoğunlaştırarak sürdürmüştür. 1939 yılından itibaren "Yeni Edebiyatçılar" kadrosuyla açık bir neşriyat faaliyetine başlamış, Yeni Ses gibi dergilerde şiirler, yazılar yazılmıştır. Sıkı Yönetim Komutanlığı, Dergi’yi sürekli gözetim altında tutmuş ve yazılarını sakıncalı bulduğu Suat Derviş, Hasan İzzet, Dinamo, Rifat Ilgaz, Ömer Faruk Toprak gibi yazarları mahkemeye sevk etmiştir. Bu yazarlar yapılan yargılamalar sonunda mahkûm olmuşlar fakat Askerî Yargıtay davada altı aylık zamanaşımından dolayı mahkemenin hükmünü esastan bozmuştur (TBMM 19.11.1951):14).

II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de sosyalist faaliyetler, Rusya ile ilişkilerin gidişatının da etkisi ile "büyük tehdit" olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu dönemde yurt içindeki sol faaliyetlerin yayılma alanı da gittikçe genişlemiştir. 1943 yılının sonlarına doğru Ankara’da Yedek Subay Okulu’nda bir öğrencinin üzerinde "*3 Adındaki ve Saraçoğlu Hükümeti*" adını taşıyan bir bülten bulunmuş, soruşturma sonucunda Yedek Subaylar içinde ikisi öğrencilerden, birisi erlerden oluşan üç hücre meydana çıkarılmıştır. Gizli hücre teşkilatı olarak faaliyet gösteren bu teşkilatın kolunun, Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Ziraat Fakültesi’ne ulaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca Ankara’daki fakültelere ulaştırılan bültenlerin İstanbul’dan gönderildikleri belirlenmiştir (TBMM 19.11.1951:15). İstanbul’da yapılan soruşturmalar sonucunda bir kolu Karabük Fabrikası’ndaki işçilere ve Akhisar Ortaokulu’na uzanan Merkez Komünist Vilayet Komitesi’nin, İstanbul, Beyoğlu, Kadıköy ve Üsküdar mntıklarındaki faaliyetleri ortaya çıkartılmıştır. Çoğunluğu öğrenci olan 31 kişilik bir grup yakalanmış ayrıca Reşat Fuad ve Suat Derviş tarafından yazıldığı anlaşılan ve içeriğinde komünizm propagandasının yer aldığı bültenler ele geçirilmiştir. Tutuklamalar olmuş ve Ankara Garnizonu İki Numaralı Askeri mahkemesindeki yargılamaların sonucunda 32 kişi çeşitli cezalara çarptırılmıştır (TBMM 19.11.1951:15); (TBMM 29.01.1947:68). Yapılan tahkikatta komünist faaliyette bulunanların şifreli yollardan haberleştikleri anlaşılmış ve haberleşmeyi sağlayan Posta Telgraf Müdürlerinden Tevfik Dilmen’in üzerinde bulunan not defterinden yeni zırhlı birliklerin teşekkül etmek üzere olduğu yazısı ele geçirilmiştir (TBMM 19.11.1951:16). 1943-1944 yılında İstanbul Üniversitesi’nde de Gençlik Teşkilatı Kolu vasıtasıyla sol faaliyetler etkisini göstermiştir. 1945 yılında İleri Gençler Birliği Teşkilatı’nın faaliyetleri sonucu başlarında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde asistanlık yapan Mihri Belli’nin bulunduğu 60 kişi tutuklanmıştır (TBMM 19.11.1951:156). Buradan anlaşılacağı üzere artık okullara, orduya, işçilere kadar ulaşan geniş bir ağda gizli olarak yürütülen sol faaliyetlere sıklıkla rastlanmaktaydı.

II. Dünya Savaşı’nın sonuna gelindiğinde Türkiye ve Rusya arasında aşılması zor büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Rusya öncelikle 19 Mart 1945 günü Türkiye’ye 1925 Dostluk Antlaşması’nın geçerliliğini yitirdiğine dair

bir nota vermiştir. 7 Haziran 1945 tarihinde yeni bir işbirliği antlaşmasının imzalanması için Türkiye'den Kars, Ardahan ve Boğazlardan imtiyaz isteyen Rusya, 8 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihlerinde de Boğazlar konusunda Türkiye'ye sert notalar vermiştir (Cumhuriyet 27.06.1945); (Cumhuriyet 28.11.1945); (Akşam 08.01.1946); (Vakit 23.08.1946)¹¹. Türkiye her iki notayı da bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğunu belirterek reddetmiştir (Ertem 2011:266).¹²

Bu gelişmeler sonucunda eski dostu ve müttefiki, Türkiye için en büyük tehdit olarak ortaya çıkarken Türkiye gittikçe İngiltere ve ABD'ye daha çok yaklaşmıştır. Bunun yansıması olarak da CHP Döneminde Türkiye'nin ilerleyen yıllarda dış politikasına ve içeride ve dışarıda sola karşı tutumuna da etki edecek iki önemli anlaşmaya imza atılmıştır. Bunlardan ilki 1947 yılında ABD Başkanı Harry Truman tarafından Sovyet tehdidine karşı hazırlanmış olan ve tarihe "Truman Doktrini" olarak geçen plandır. Bu Doktrinle, ABD uluslararası politikasının değiştiğini ve Sovyet karşıtlığının bu yeni politikada temel esas olduğunu ilan etmiş ve "komünizm tehdidi" altındaki devletlere mali ve askeri yardım yapacağını açıklamıştır. Truman, Kongre'den 400 milyon dolar kullanma izni istemiş ve Kongre'nin 22 Mayıs'ta bu isteğini kabul etmesi üzerine Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a ise 300 milyon dolar yardım yapılmıştır (Ertem 2009: 388-390).¹³ İkincisi Marshall Planı'dır. Bu plan aslında antikomünist hedefleri olan bir ekonomik yardım paketidir. ABD 3 Mart 1948 tarihinde Dış Yardım Kanunu'nu çıkartmış ve 16 ülke içerisinde bulunan Türkiye'de 1948-1951 yılları arasında bu yardımdan yararlanmışır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikada sancılı bir süreç yaşayan Türkiye, iç politikada ise demokrasiye geçişte önemli adımlar atmıştır. Siyasî partiler kurulduğu bu ortamdan sol örgütlenmeler de yararlanmışlardır. CHP'nin Mayıs 1946 tarihli kurultayında alınan karar gereğince de Parti programındaki, sınıf fikirlerini yayma ve sınıf mücadelesini uyandırma amaçlı cemiyet kurulamayacağına dair madde kaldırılmıştır (Son Posta 12.05.1946). Türkiye Komünist Partisi'nin önemli isimlerinden Zekeriya Sertel'in sahibi olduğu Tan gazetesi cesurca ideolojisine uygun yayınlar

¹¹ Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 7 Haziran 1945 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile görüşmüş ve Sarper'in hükümete bildirmeye dahi gerek görmeden reddettiği şu talepleri sıralamıştı: 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması Sovyet Rusya'nın güçsüz olduğu bir dönemde yapıldığından, Sovyetler lehine Kars ve Ardahan'ı içine alacak şekilde sınırların değiştirilmesi. Boğazların savunmasında Sovyetler Birliğinin de ortak olması. Boğazlarda Sovyetlere kara ve deniz üsleri verilmesi. Türk Boğazları Rejimi yerine Türkiye ve Sovyet Rusya arasında yeni bir ikili anlaşma yapılması.

¹² Sovyetler Birliği ilk notanın kopyalarını İngiltere ve ABD'ye de gönderirken ikinci notayı göndermedi. Türkiye, bu notaları ABD ve İngiltere'ye gönderince bu ülkeler SSCB'ye cevabi notaları sunup Boğazların Türkiye ve SSCB tarafından ortak savunulması talebini reddettiler.

¹³ Antlaşmanın dördüncü maddesine göre Türkiye'ye gönderilen yardım malzemesi Türkiye'nin mülkiyetinde değildir. Malzeme, verilen amacın dışında kullanılamazdı. 1948 yılında Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım, ABD tarafından Dış Yardım Masası'na aktararak sürekli hale getirildi.

yapmaya başlamıştır. Türk Sosyalist Esat Adil¹⁴ tarafından Türkiye Sosyalist Partisi kurulmuş ve hemen arkasından Doktor Şefik Hüsnü de “Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi” adıyla parti kurmuştur. Fakat Türkiye Komünist Partisi’nin örtüsü altında faaliyet gösterdikleri gerekçesiyle Sıkıyönetim Komutanlığınca iki parti de kapatılmış ve kurucuları ile üyelerinden bir kısmı Sıkıyönetim Mahkemesine verilmişlerdir. Duruşmaları sona gelmek üzere iken, Sıkıyönetim kaldırılmış ve dava dosyaları İstanbul Ağır Ceza Mahkemesine nakledilmiştir. Davalar sonucunda Esat Adil beraat ederken bazı parti üyeleri ve Şefik Hüsnü mahkûm olmuşlardır (TBMM 29.01.1947:68); (TBMM 19.11.1951). Sıkıyönetim Komutanlığı ve Mahkemesinin 16 Aralık 1946 tarihinde iki sosyalist parti ve onlara bağlı sendikalar ile yayınlarının kapatılmasına dair kararı, bir sözlü soru üzerine TBMM Genel Kurulu’nda da görüşülmüştür. VII. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini kuran Recep Peker’in Başbakanlığı döneminde İçişleri Bakanlığı yapan Erzincan Milletvekili Şükrü Sökmensüer,¹⁵ CHP’nin attığı demokratik adımların komünist zihniyettekileri cesaretlendirmesi ve bundan faydalanmaları sonucunda bu partilerin kapatıldığını savunmuştur: “*Türkiye’deki komünistler, hürriyeti boğmak için en tesirli tedbir olarak... hürriyeti vasıta olarak kullanmayı esas taktik olarak kabullenmişlerdir... Demokrasinin geliştirilmesi yolunda Halk Partisi tarafından atılan her adımdan komünist taktiğine uygun şekilde faydalanmakta tereddüt etmemişlerdir.*” (TBMM 29.01.1947:68)

Bakan, konuşmasında 1945 yılına ait olan bazı belgeleri de açıklamıştır. Bunlardan ilki, Sıkıyönetim Komutanlığı’nın emri ile yapılan aramalarda Şefik Hüsnü’ye ait olduğu iddia edilen ve gençlik teşkilatlarına verilen talimatları kapsayan belgedir. Hükümete göre tehdit barındıran vesikanın içeriğinde, demokrasinin kökleşmesi, partilerin oluşması, faşist faaliyetlere karşı mücadele edilmesi gibi hususlar vardı (TBMM 29.01.1947:69). İkinci vesika ile TKP’nin Türkiye’nin bir Sovyet Cumhuriyeti olmasına yarayacak şartları oluşturmayı amaçladığı bunun için de Ankara’da Yurd, Dünya, Adımlar ve İstanbul’da Tan gazetelerinden yararlanıldığı ileri sürülmüştü. Diğer vesikalar Atatürk’ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın, gazeteci ilk Türk kadın yazar olarak bilinen Sabiha Sertel’e ve yine onun gazeteci eşi Zekeriya Sertel’e gönderdiği mektuplardı. Bunların yanında da Demokrat Parti Lideri Celal Bayar ve yine DP’nin kurucularından Aydın Milletvekili Adnan Menderes de dahil bazı kişilerin Sertellerle görüştüklerine dair bilgilerin yer aldığı mektuplar vardı (TBMM 29.01.1947:71). Bu noktada Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinde “Serteller” gibi solcu aydınların desteği olduğu söylenebilir. Fakat Cami Baykurt (TBMM Albümü 2010: 13)¹⁶,

¹⁴ 1945 Marti’nda, dönemin tek sol muhalif gazetesi Tan’da Esat Adil’in “Adiloğlu” takma adıyla yazdığı kroniklere İsmet Paşa’nın tepkisinin “Susturun şu köpeği!” şeklinde olduğu söylenir. <http://www.kitaptek.com/kitap/unutulmus-sosyalist-esat-adil-p514158.html>

¹⁵ 7 Ağustos 1946- 5 Eylül 1947 tarihleri arasında İçişleri Bakanlığı yapmıştır. VIII. Dönemde Gümüşhane Milletvekili olarak Meclis’e girmiştir.

¹⁶ Abdülkâdir Cami Baykurt, Osmanlı Meclis-i Mebusânı’nda I. ve II. Dönemlerde Fizan, ilk TBMM’de Aydın Mebusu olarak 1. İcra Vekilleri Heyeti’nde kısa süre İçişleri Bakanlığı yaptı (3 Mayıs-13 Temmuz 1920).

Zekeriya Sertel ve Tefvik Rüştü Aras'ın TBMM'nin meşru olmadığını göstermek için Meclis'i terk etme konusunda DP Grubunu teşviklerine Grubun olumsuz bakması onları, Mareşal Fevzi Çakmak'ı kazanmaya yönlendirmişti (TBMM 29.01.1947:73).¹⁷ Solcuların, CHP'ye karşı DP'yi ve Mareşal Fevzi Çakmak'ı elde etmeye çalıştıklarına dair yazışmalar, İçişleri Bakanı tarafından Meclis'e getirilmişti. Bunların birisinde Şefik Hüsnü 29 Temmuz 1946 tarihli yazısında şöyle diyordu:

"Mareşali ve Demokrat Partiyi desteklememiz.. teşkilâtımızı ve faaliyetimizi... ayarlamamız icap eder. Dikkat edeceğimiz nokta, Demokrat Partinin idarecileri olmağa namzet olanlarını mümkün olduğu kadar Sosyalist demokrasiye doğru çekmeğe gayret etmek ve bu içtimai bünye değişikliklerinin gerçekleştirilmesine bizzat iştirak edebilen unsuru saklamağa uğraşmaktır..." (TBMM 29.01.1947:72)

Sol görüşlü olduğu için daha I. TBMM Döneminde Mustafa Kemal Paşa ile araları açılan Cami Baykurt ile Zekeriya Sertel'in Mareşal Fevzi Çakmak'a yazdıkları 2 Eylül 1946 tarihli mektupta ise CHP ve DP'nin Fevzi Çakmak'ın halk nazarında itibarını sarsmak için birlikte hareket ettiklerine dair iddialar mevcuttu (TBMM 29.01.1947:71). İçişleri Bakanı Sökmensüer, Sertellerin öncülüğünde komünist ideolojinin destekçilerinin, bir taraftan DP yöneticileri ile diğer taraftan da Fevzi Çakmak'ı yanlarına çekmeye çalışmak suretiyle CHP'ye karşı bir ittifak oluşturmayı amaçladıkları düşüncesindedir. Bu faaliyetlerde de Tefvik Rüştü Aras'ın, Serteller'e yardım ettiğini söyleyen İçişleri Bakanı bu iddiasını Aras'ın, "*Aziz Dostlarım*" diye hitap ettiği Cami ve Zekeriya beylere mektuplarını bizzat Mareşal'e kendisinin götürdüğünü bildirdiği 9 Eylül 1946 tarihli bir başka mektupla desteklenmiştir (TBMM 29.01.1947:76).

Hükümete göre yurdun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan ve gün geçtikçe yayılan solcu hareketler, örtülü şekilde çalışan TKP tarafından organize edilmekteydi. Bu çerçevede 1946 yılında "Sosyalist, Emekçi ve Köylü Partisi"nin Gaziantep Şubesi kurucuları ile Eskişehir'de "Serbest Sanayi İşçileri Sendikası" kurucuları komünist propaganda yapmak, nizamı bozmak gibi suçlardan tutuklanıp hapis cezalarına çarptırıldılar (TBMM 29.01.1947:72).

Gelişmelerle birlikte sol basında da hükümete yönelik ağır eleştirilerin bulunduğu yazılar yayınlanmış ve bu tür yayın yapanlar, komünist propagandası yapmak suçlaması ile karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda Tan gazetesinde, A.Metin takma adı ile Sabahattin Ali'nin de yazıları yayınlanmıştır. Örneğin Ali'nin "*Bu Memleketi Kurtarmak İçin*" başlığı altında kaleme aldığı ve 9 Şubat 1944 tarihinde yayınlanan makalesinde, hükümetin nüfus artışını teşvik eden politikaları ve bunu destekleyen basında yer alan yazılar şöyle eleştiriliyordu: "*...Bu vatan yüz milyonu besler deniliyor ve bu yüz milyona beş on tane çocukla katılmak için derhal icap eden tedbiri almayan-*

¹⁷ Fevzi Çakmak'a Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel tarafından yazılıp, T.Rüştü tarafından götürülen mektubun içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

lar vatan haini sayılıyor...Bu vatan yüz milyonu besler, doğru! Ama bugünkü haliyle on sekiz milyonu zor besliyor...” (Ali 2015: 127).

Hükümet çevrelerinde ise sert eleştirilerin yapıldığı sol yayınlara karşı tepkiler gelmekte gecikmiyordu. Özellikle de “Marko Paşa” gazetesinin¹⁸ adeta bir muhalefet gibi siyasi baskıları eleştiren yayınlarına karşılık, bu tür yayınların köklerinin dışarıda olduğuna dair açıklamalar yapılmıştı. Açıklamalara cevap niteliğinde Gazete’nin 18 Aralık 1946 tarihli yayınında Sabahattin Ali, “Ayıp” başlığı altında kaleme aldığı yazısında tepkisini şöyle dile getiriyordu: “...Vatanımızın istiklali üzerine en küçük bir gölge düşmesin, istiklal anlayışımız Atatürk’ün çizdiği yoldan ayrılmasın dediğimiz için mi kökümüz dışarıda? Bin bir hileli yoldan bağrımıza sokulup bizi tekrar yarı müstemlekeliğe sürüklemek isteyen sömürücü yabancı sermayeye karşı uyanık bulunmayı istediğimiz için mi kökümüz dışarda?...” (Ali 2015: 208, 140).

Basında ayrıca İsmet İnönü’nün 1 Kasım 1945 tarihli Meclis açılış konuşmasında yeni bir partinin kurulmasından söz etmesi ile birlikte de “komünistlik-faşistlik” suçlamaları altında sert tartışmalar ve bölünmeler de başlamıştı. 11 Şubat 1944 tarihli Tan gazetesinde “Milliyetçinin Tarifi” başlığı ile yayınlanan yazısında, milliyetçilik kisvesi altında örgütlenen ırkçı oluşumlara, faaliyetlere ve onların destekçilerine adeta savaş açan Sabahattin Ali, toplumun sosyal seviyesinin yükselmesini engelleyici demagojiden cinayete kadar her vasıtaya başvuranların, hak edilmemiş servetlerini korumak için yabancı emellere hizmet edenlerin, vatanına saldıran düşmanla işbirliği yapanların milliyetçi olarak adlandırıldığını ileri sürmüştür: “...Hulasa; insanlık namına mukaddes ne varsa hepsini keyifleri ve menfaatleri uğruna çiğneyenlere “milliyetçi” dediler...” (Ali 2015: 130-131).

Özellikle Tan gazetesinin yazarlarından Sabiha Sertel ile iktidar yanlısı Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın arasındaki tartışmalar tehlikeli gerginliklerin başlamasına zemin hazırlamıştı. Yalçın’ın Tanin’de “*Kalkın Ey Ehli Vatan*” başlıklı yazısının yayınlanmasından bir gün sonra Tan gazetesinin matbaası, 4 Aralık 1945 günü, binlerce kişi tarafından taşlı sopalı saldırıya uğradı. “Tan Olayı” adı ile tarihe geçen saldırılar sırasında Sabahattin Ali ile Cami Baykurt’un 1 Kasım’da çıkarmaya başladıkları Yeni Dünya ve La Turquie, ABC ve Berrak kitapevleri de tahrip edildi (Ali 2015: 212). CHP İstanbul İl Örgütü tarafından düzenlendiği yönünde iddiaların olduğu olayda, Türk siyasetinin ilerleyen yıllarda iki önemli siması olacak olan Süleyman Demirel ile Necmettin Erbakan da yer almışlardı. Olaylara karışan ve çoğunluğu üniversiteli gençlerden oluşan gruptan kimse tutuklanmazken, matbaaları yakılan Serteller’in cezalandırılması ilerleyen yıllarda da devam edecek tartışmalara yol açtı. Yıllar sonra bu olayla ilgili Demirel, “...*elebaşı değildik...bir öğrenci hareketiydi...o zamanki havadan etkilenmemek mümkün değildi..Anti-komünizm çok revaçtaydı. Bizim de hissiyatımız öyleydi...*” diyecektir (Uskan 05.12.2010).

¹⁸ Markopaşa’nın ilk sayısı 25 Kasım 1946 tarihinde yayınlandı. Kapatılması dolayısıyla, Merhumpaşa, Malûmpaşa, Alibaba adları ile de yayınlandı.

Bu olaydan sonra komünistlik suçlamalarının hükümet çevrelerinde daha çok sıklıkla dillendirilmesi gittikçe baskıların artması sonucunda, Sabahattin Ali tarafından 20 Ocak 1947 tarihli Marko Paşa gazetesinde suçlamalara karşı cevap niteliğinde bir yazı yayınlanmıştır. "*Akkoyun, Karakoyun!*" başlıklı yazı, hem sert üslubu hem de içeriği bakımından dikkat çekicidir:

"...İnsanların alnını karışlayarak, kafataslarını santime vurup: Bizdensin bu yana. Sen bizden değilsin, şu yana, diyen milliyetçi kalpazanları vaftiz babası kesildiler. Asıl milliyetçilere: Ajan, milliyetsiz, vatansız! Diye seksen çeşit ad takıyorlar... Yerli filmleri tenkit edemezsiniz; suratlarına beş kilo pamuk tutkallayıp, beyaz perdede şaklabanlık etmenin adı milli filmdir... En mukaddes müdafaa yardımını satışa çıkararak kumar kâğıtları milli piyangodur... Karaborsa! Ağzınıza almayın, milli ticarettir. Verem, sıtma, frengi... Sakın ha! Milli hastalıktır... Millet aç! Diyemezsiniz, açlık milli gıdadır..." (Ali 2015: 145).

CHP'nin, komünizmle mücadelede sol ideolojiye mensup gençlere karşı milliyetçi gençleri desteklemeye başladığı "Tan Olayı" ile anlaşılmıştı. Gerçekten de sol ideolojiye karşı hükümetin milliyetçi gençliği yanına çektiğine dair Meclis'te açıklamalar da olmuştu. 22 Aralık 1947 tarihinde CHP Yozgat Milletvekili İhsan Olgun, Genel Kurul'da "*...komünist akımlara karşı vatan sınırlarını koruyacak tek kale milliyetçilik zirhidir...*" diyerek CHP'nin bu tutumunu açıkça belirtmiştir. Dahası Ankara ve İstanbul üniversitelerindeki gençliğin komünist propagandalarına karşı koymak için harekete geçmeleri yönetim tarafından teşvik edilmiştir (TBMM 22.12.1947:139); (CHP 9. Kurultay Beyannamesi ve Rapor, 30.11.1951).

Dönemin bakış açısının doğal bir sonucu olarak CHP iktidarının son dönemlerinde sol yayınlara karşı kuşkulu yaklaşım ve yasaklar devam etmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse Cahit Saffet Irgat tarafından kaleme alınıp, 1946 yılında yayınlanan "*Rüzgarlarım Konuşuyor*" adlı şiir kitabı, komünist propaganda yapıldığı suçlamasıyla soruşturmaya uğramıştır. İddiaya göre sol fikirler taşıyan Irgat'ın şiirleri, diyalektik materyalizm ruhu-na uygun olarak kaleme alınmış ve kitabın içeriğinde yer alan bazı dizeler, bu kanaati destekleyici deliller olarak gösterilmiştir:

"Ağzımızdan dilimizi çaldılar. Cebimizden paramızı. Alnımızdan Terimizi. Ve renk renk ayırmadan. Gözlerimizi."

"Kaç dostumun kanındansın nar? Kan kardeşi bir halin var"

Gelincikle-Kızılıcıkla, Karpuzla-İçimiz Karpuz İçi-Gelincik ve Kızılıcık Korkuyor".

"Sabır sürgündeki, zindandaki dostlara-Yeni bir gün doğuyor" (B.C.A. 30.12.1946).

Yine İstanbul'da Baha Töven tarafından yayınlanan 1947 yılı takvimi Sıkıyönetim tarafından (B.C.A. 04.01.1947) ve 1947 yılında Emin Türkelci'nin Almanca'dan çevirdiği "*Altın Zincir*" (B.C.A. 19.02.1947) Zararlı Eserler Komisyonu tarafından komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle

yasaklanan yayınlardan sadece birkaçıdır. Komünizmle örgütlü mücadele yolunda da ilk adımlar da CHP Döneminde atılmıştır. Bu çerçevede 1947 yılında Milli Türk Talebe Birliği bünyesinde "Komünizmle Mücadele Komisyonu" oluşturulmuş ve 1948 yılında Zonguldak'ta başvurusu yapıp gayri resmi olarak 1950 yılında faaliyete geçirilen Komünizmle Mücadele Derneği kurulmuştur (Atılğan 2009:8).

2. Demokrat Parti'nin Sol İdeolojiye Bakışı

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılında, 1947 yılından imzalanan Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan yararlanan Türkiye ile bu ittifaklara tepki gösteren ve 1946 yılından itibaren verdiği notalarla Türkiye'yi tehdit eden Rusya arasındaki ilişkilerde gerginlik sürmekteydi (Ulus 13.03.1947); (Cumhuriyet 23.04.1947); (Son Posta 03.05.1947); (Ulus 05.02.1948). Güvenliğini sağlamak isteyen Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) girmek için müracaatta bulunmasına, Rusya'nın reaksiyonu sert olurken Türkiye, NATO'ya müracaattaki amacının düşmanlık değil güvenlik olduğunu bildirmişti. Nihayet Türkiye, Kore'ye asker göndermesinin mükâfatı olarak 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'nun bir üyesi olmuştur (Son Posta 28.07.1950). İki ülke arasındaki ilişkiler böylece yeniden geleneksel düşmanlık politikası üzerine şekillenmişken 5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümü ile Rusya, 30 Mayıs 1953 günü Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik bir bildirme yayınlamıştır (Gürün 2010:308-311). Türkiye ise bu notaya 18 Temmuz 1953 tarihinde yanıt vermekle birlikte ABD ve batı yanlısı çizgisini sürdürmüştür.

Dış politikada DP'nin Sovyet Rusya'ya bakışı, iç politikada solculara karşı tutumunu da belirlemiştir. Bu bağlamda komünizmle mücadelede DP mensupları öncelikle kavramları netleştirdiler. "Aşırı solculuk" tabirinin yerine, komünizmin kullanılması uygun görüldü (DP Meclis Grup Zaptı, 02.06.1950). Bu mücadelede yol haritasının çizilmesini belirlemek amacıyla Adalet Bakanlığı bünyesinde bir komisyon oluşturuldu. Komisyon, vakit geçirmeden komünizmin vatana ihanet sayılması yönünde karar aldı (Milliyet 12.08.1950). Son olarak da CHP Döneminde başlatılan komünizmle örgütlü mücadele bu dönemde de sürdürülmüş ve 1948 yılında kurulan Komünizmle Mücadele Derneği'nin (Cumhuriyet, 27.01.1948) ilk şubesi 7 Aralık 1956 tarihinde İstanbul'da açılmıştır (Atılğan 2009: 8).

Oysa DP, iktidara gelişinin ikinci ayında oldukça kapsamlı bir af yasası çıkartmıştı. Parti Grubu'ndaki yoğun tartışmalardan sonra komünizm propagandası yapmak suçundan cezalandırılanların da af kapsamına alınmaları kararlaştırılmıştı (DP Meclis Tutanakları 11.07.1950). Böylece, 1949 yılında Şemsettin Günaltay Hükümeti Döneminde çıkartılan af yasasından yararlanamayan Nazım Hikmet, 15 Temmuz günü bu yasa sayesinde hapisten çıkabilmişti (Turan 1999: 30); (Hürriyet 06.07.1950); (Milliyet 16.07.1950)¹⁹.

¹⁹ Bu yasa ile seçim gününe kadar işlenmiş bir takım suçlar affedildi. İdam cezaları 20 yıl hapse çevrilmiş, af kapsamı dışında bırakılan suçlar 2/3 oranında azaltılmıştı.

Fakat Nazım Hikmet, 25 Temmuz 1951 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile komünizmi yaymak, Sovyet Hükümetine hizmet etmek gibi suçlamalarla vatandaşlıktan çıkartılmıştır (T.C. Resmi Gazete 15.08.1951); (Karar 25.07.1951).

DP'nin de tıpkı CHP Döneminde olduğu gibi sosyalist aydınlara ve kuruluşlara karşı savaş bayrağını açması çok uzun sürmemiştir. Nitekim "*Hapiste ve Hürriyet İçinde Bir Türk Komünistin Notları*" adlı kitabın Türkiye'ye sokulması ve dağıtılmasında olduğu gibi DP Döneminde de sol içerikli yayınlara yasaklamalar getirilmiştir (B.C.A. 18.09.1952). Ayrıca "Yeni Baştan", "Nazım Hikmet", "Hür Marko Paşa" gazeteleri ile milli menfaatlere aykırı yayınlar yaptığı gerekçesiyle "Hür Gençlik" gibi dergiler kapatılarak yazarları tevkif edilmiştir (Milliyet 08.08.1950); (Milliyet 09.08.1950).

TBMM'de 19 Kasım 1951 tarihinde kapalı yapılan bir toplantıda hükümet adına Meclis'i bilgilendiren (TBMM 19.11.1951) Askeri Yargıç Şevki Mutlugil, dünyayı istila etmekte olan komünizmin Türkiye'de de faal olduğunu söylemiştir. Açıklamalar, hükümetin de görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir. Nitekim aynı oturumda Adnan Menderes komünizmle ilgili düşüncelerini "... *bugün komünizm bir fikir hürriyeti mevzuu olmaktan çoktan çıkmıştır... İlk hedefi memleketimizi ele geçirmektir...*" sözleriyle dile getirmiştir. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri de komünizmle mücadele gibi bir dava karşısında tüm partilerin birleşmesi gerektiğini söylemiştir (TBMM 19.11.1951:39).

DP Hükümetine göre komünizm, sadece siyasi ve iktisadi bir doktrin değil bunun çok daha ötesinde emperyalizmin öncüsü hatta beşinci kolu ve casus şebekesi idi. Dünyanın bütün hür bölgelerine sızarak buralara hâkim olmak gibi bir amacı barındırmaktaydı. Türkiye'de teşkilatlanmaya çalışan komünizmin destekçileri "vatan haini" olarak görülmeliydi (TBMM 19.11.1951:6-7). Bu ideolojinin destekçiliğini yapan TKP başta olmak üzere Nazım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı gibi sosyalistlerin hedefi, rejimi değiştirerek Türkiye'yi tıpkı Sovyet Rusya'daki gibi sosyalist bir cumhuriyet haline getirmektir. Bu noktada gerek TKP'nin 1945 yılında teşkilatlarına gönderdiği gizli direktiflerde yer alan Türkiye'de sınıf kavgası oluşturmak, SSCB ile ittifak, komünizme ulaşmak, ABD oligarşisine karşı mücadele etmek gibi hususlarla ve gerekse komünizmin savunuculuğunu yapan solcu aydınlar tarafından kaleme alınıp yayınlanan metinlerde bu hedefin açık olarak ifade edildiği iddia ediliyordu. Bu iddialara Nazım Hikmet'in İngilizce ve Fransızca'ya çevrilen bir şiirindeki "*Kalbimin yarısı burada ise Doktor. Diğer yarısı da Çin'dedir. Ordular Sarı Irmağa iniyor. Ve sonra bütün sabahlar Doktor. Her sabahlar şafakta. Kalbim vurulmuştur Yunanistan'da. Çok uzakta bir yıldızla kalbim atıyor*" şeklindeki ifadeleri delil olarak gösterilmişti. Burada Nazım Hikmet'in kast ettiği kalbini attıran uzaklardaki yıldızın ise Rusya olduğu parantez içerisinde belirtilmişti. Nazım Hikmet gibi komünizmi benimseyenlerin "Türkiye Sovyet Cumhuriyeti" gibi bir oluşum tasavvur ettiklerine dair sav, TKP'nin 1936 tarihli faaliyet programından birinci, onuncu ve on

birinci maddelerin içeriklerinden verilen örneklerle desteklenmeye çalışılmıştı (TBMM 19.11.1951:10-11).

TBMM'deki oturumdan kısa bir süre sonra DP Hükümeti Türk Ceza Kanunu'nun "komünizm suçu" olarak adlandırılan aşırı sol faaliyetler ve propagandalarına verilecek cezaları kapsayan 141. ve 142. maddelerini değiştirdi (TBMM 20.12.1951: 273-274). Sosyal sınıflar üzerinde baskı kuran, nizamı bozan türde cemiyetler kuranlar veya sevk ve idare edenlere 15 yıla kadar ağır hapis, bu türden cemiyetlerin birden fazlasını idare edenlere ise idam cezası verilebilecekti. Milli duyguları yok etme amaçlı cemiyetler kurup bunları sevk edenlere üç yıla kadar, Cumhuriyetin niteliklerine aykırı cemiyetler kuranlar 8 ila 15 yıla kadar, devletin siyasi nizamını yok etmeyi amaçlayan cemiyetleri kurup sevk edenlere de 15 yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmüştü. Ayrıca bu tür cemiyetlere üye olmanın cezası altı ay ila 12 yıl arasında ağır hapis olarak belirlenmişti. 142. madde ile de devletin siyasi ve hukuki nizamı, cumhuriyet prensiplerine, milliyetçilik ve demokrasi aleyhinde propaganda yapanlara altı ay ila 10 yıl arasında hapis cezası verilebilecekti (Kanun 03.12.1951); (T.C.Resmi Gazete, 11.12.1951).

Kanuni düzenlemeden sonra komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle askeri mahkemeler tarafından terhis edilmiş veya görev başında bulunan personele yönelik verilen cezalar dikkat çekicidir. Örneğin terhis olanlardan Piyade Teğmen Mehmet Ruhi Su, 1954 yılında 5 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldıktan sonra 1957 yılında da tüm amme hizmetlerinden mahrum bırakılmıştır (B.C.A 29.01.1957). Askeri mahkemenin kararlarında ağırlıklı olarak verilen cezaların gerekçelerine bakıldığında Komünist Parti'de faaliyette bulunmak başı çekiyordu. Bu gerekçeyle askeri öğretmen Abdülkadir Demirkan ordudan uzaklaştırılmış (B.C.A 02.11. 1956), Yedek İstihkâm Asteğmen Hilmi Ertan üç yıl ağır hapis cezasına çarptırılmış (B.C.A 02.11.1956), askeri öğretmen Behçet Pekmertol'a da dört ay hapis ile ordudan uzaklaştırılma cezaları verilmiştir (B.C.A 24.12. 1958).

DP, iktidarı süresince yaşanan tüm olumsuzlukların nedeni olarak komünizmi ve CHP'yi görmüştür. Hatta Menderes başta olmak üzere hükümet üyeleri, 1955 yılının 6-7 Eylül günlerinde, başta İstanbul'da yaşayan Rumlara karşı olmak üzere, azınlıklara yönelik gerçekleştirilen yağma hareketlerinin dahi komünistlerce düzenlendiğini açıklamışlardı (Vakit 08.08.1951). Ayrıca Halkevleri ve Köy Enstitüleri başta olmak üzere komünizm ile ilişkilendirilen tüm kurumlara savaş açılmıştı (Vakit 08.08.1951).²⁰ DP'ye göre 1926 yılından itibaren öğretmenlerin maddi ve özlük hakları bakımından memnuniyetsizliği sonucunda İstanbul ve İzmir'de yayılmaya başlayan sosyalist düşünceler Köy Enstitüsü'ne sirayet etmişti. Enstitülerin başına getirilen İsmail Hakkı Tonguç, sol ideolojiye mensuptu. Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin sol görüşlü hocaları, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde konferanslar vererek, başta Şefik Hüsnü'nün "Adımlar" olmak üzere sol ideolojinin pro-

²⁰ Halkevleri ve Köy Enstitülerine sadece komünizmle ilişkilendirildikleri için değil aynı zamanda CHP'nin arka bahçesi oldukları için de savaş açılmıştır.

pagandasının yapıldığı dergiler gönderilerek ve en ilginç de Milli Eğitim vasıtası ile sol eserler Enstitülere sokularak buralarda nüfuz elde edilmişti (TBMM 19.11.1951: 32-34). Bu anlayışın sonucunda komünizmin arka bahçesi olarak görülen Halkevleri gibi Enstitüler de 1954 yılında kapatıldılar. 1950 yılından itibaren de Milli Eğitim başta olmak üzere eğitim kurumları ve üniversitelerde, solculara karşı tasfiye hareketi başlatıldı (Milliyet, 13.08.1950).

DP, komünizmle mücadelede aldığı yasal önlemlerin dışında din ve milliyetçilikten de yararlanmıştı. CHP Döneminde Başbakanlık yapmış olan Recep Peker'in "*Din bir zehirdir, komünizm de bir zehirdir. Zehir, zehirle tedavi edilemez*" şeklindeki sözleri CHP'nin hem dine, hem de komünizme bakış açısının yansıması olmuştu. DP'ye göre tek zehir komünizm idi. Ve bu zehri yok etmenin yolu da Peker'in değerlendirmesine göre bir başka zehir olan din faktöründen geçiyordu. Nitekim DP'lilerin konuşmalarında, komünizm propagandası yapmanın İslam dinine uygun olmadığı, bu ideolojinin kızıl bir sel gibi kuzeyden güneye aktığı, bu beladan kurtulmanın tek yolunun Müslümanlık olduğu gibi hususlar vurgulanıyordu. DP Milletvekili Burhanettin Onat'ın "*...komünizm bir yıldırım ise bunun paratoneri dindir, Komünizm bir zehirse, onun panzehiri dindir, komünizm bir mikropsa onun serumu, aşısı yine dindir..*" sözleri DP'nin bakış açısının en açık yansıması olmuştur (TBMM, 22.02.1951: 446). DP bu konuda mücadelede Ortadoğu ülkeleri ile de ittifak arayışlarına girmiş ve 10 Ağustos 1957 tarihinde Tahran'da Lübnan, Ürdün, Irak, İran ve Türkiye arasında "komünizmle mücadele" konulu bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştı (B.C.A., 030.18.01/146.41.8).

Sonuç

II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren Türkiye için ortada, iç ve dış güvenliğini etkileyen büyük bir tehdit vardı ve bunun adı "komünizm" idi. Gerçekten de 1940'lı yılların sonunda Türkiye'ye karşı Sovyet Rusya ve lideri Stalin bir dış tehditti. Rusya, sadece Boğazlarla ilgili tadil istemekle kalmıyor Kafkaslara ve Bulgaristan'a yığınak yaparak askeri baskısını şiddetlendiriyor ve verdiği notalarla Türkiye'ye yönelik tehditlerini yineliyordu. Bunun sonucunda da Türkiye, komünizmi önemli, 1945 yılından itibaren de birincil tehdit olarak algılamış, Rusya ile yaşanan krizler iç politikada sol faaliyetlere karşı daha şüpheli ve sert bir yaklaşımı getirmiştir.

Dolayısıyla Türkiye'de ortaya çıkan, teşkilatlanmış sol ideolojiye mensup ve komünizmin destekçiliğini savunan siyasi oluşumların hayat sahaları, Türk-Rus ilişkilerindeki seyrin de etkisi ile hükümetler tarafından engellenmiştir. Legal olarak varlıklarını sürdüremeyeceklerinin bilinciyle gizli teşkilatlanmalara gidilmiş bunun sonucunda da devlet ile çatışma kaçınılmaz olmuştur. Sadece siyasi oluşumlar değil yayınlanan sol görüşlü yayınlar sinsi, tehlikeli olarak değerlendirilmiştir. Takibe alınan bu tür yayınlar kapatılmış veya toplattırılmışlardır. CHP'nin politikalarına karşı muhalefeti destekleyen solcular, DP'ye karşı da aynı yolu benimsediler ve 27 Mayıs

1960 darbesine gidişte rol oynadılar. Sola karşı açılan savaş ise Türkiye’de solu yok edemediği gibi, basın-yayın, örgütlenme, gizli propaganda gibi yollarla daha çok güçlenmesini sağlamıştır.

Bazı farklılıklar olmakla birlikte CHP ve DP için, komünizmle mücadele ortak amaçtır. 1951 yılının başından itibaren DP’ye göre, komünizme karşı savaş, milli bir mücadeledir. O nedenle matbuat ve diğer hürriyetlerin bu yolda aksatılması, önlemler alınması Hükümetin en doğal hakkı olarak görülmüştür. CHP de 1938-1945 döneminde tüm aşırı ideolojileri tehdit olarak görmüştü. Sadece komünistler değil Almanya ile ilişkilerin kesildiği 1944 yılında Turancılık ve ırkçılık suçlamasıyla, Türkçü aydınlar da ağır cezalara maruz kalmışlardı. 1945 sonrası CHP bu tutumunu değiştirmeye başladı. Hatta Türk milliyetçiliğini komünizme karşı ağırlık oluşturmayı dahi düşündü. DP’den farklı olarak irticayı da komünizm kadar büyük bir tehdit olarak gördü. CHP’nin 9. Kurultayında bir ölüm-kalım mevzu olarak görüldüğü belirtilen komünizme karşı şiddetle mücadele edilmesi kararı alındı. DP ise CHP’den farklı olarak komünizme karşı milliyetçilikle birlikte din faktörünü de ön plana çıkartmıştır.

Sovyet tehdidine karşı ABD’nin başını çektiği Batı ülkeleri ile ittifak arayışlarına giren CHP’nin politikasını, DP iktidarı NATO’ya girerek, sonradan CENTO’ya dönüşecek olan Bağdat Paketi’nin kurulmasında önemli rol oynayarak sürdürdü. CHP’den farklı olarak ABD’ye ve Batı’ya gereğinden fazla bel bağlaması özellikle sol kesimin tepkisine neden oldu. Gerçekten de DP, tamamen ABD’nin ekseninde dönen bir dış politika benimsemişti. Bu durum Türkiye’de var olan anti-komünizmin yanında anti-Amerikancı bir yaklaşımı ortaya çıkardı. Sonuç olarak Türkiye’de sola karşı iktidarların uyguladığı sindirici politikalar ile 1960-1980 döneminin temeli atılırken, anti-komünizm ve anti-Amerikancı bölünmeler ise bu dönemin nedeni ve sonucu oldu.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A)

B.C.A., 030.18.01/130.90.14, 18.09.1952; B.C.A, 30.11.1/273.35.11,24.12.1958; B.C.A, 30.11.1/262.45.5,02.11.1956; B.C.A,030-0-011-001/26 3-5-11,29.01.1957; B.C.A., 030.10/88..572.3, 19.02.1947; B.C.A., 030. 10/87.576.1, 30.12.1946; B.C.A., 030.10/87.576.2, 04.01.1947.

(Türkiye Büyük Millet Meclisi) TBMM Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi, B: 37, O:1, 29.01.1947; B:6, O:2-3, 19.11.1951; B: 37, O:1, 29.01.1947; B:48, O:1, 22.02.1951; B:21, O:1, 20.12.1950; B: 20, O:1, 22.12.1947; İ:29, C:1, 25.05.1935; D:5, İ: 2, C:16, 05.02.1937.

T.C. Resmi Gazete Arşivi

T.C.Resmi Gazete, Sayı: 7979, 11.12.1951; Sayı:7885, 15.08.1951

Kanun ve Kararlar

Zehra Aslan

Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142nci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Numara: 5844, 03.12.1951

Bakanlar Kurulu Kararı, Sayı: 13401, 25.07.1951.

Parti Kurultay Raporları ve Tutanakları

Gazeteler

Akşam, Aydınlık, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Son Posta, Takvim (Arda Uskan, *Takvim*, 05.12.2010), *Ulus, Vakit*

Tetkik ve Telif Eserler ve Tezler

Ali, Sabahattin (2015). *Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler*, YKY, İstanbul.

Atılğan, Gökhan (2009). "Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 64 (3): 1-26.

Çolak, Özlem (2010). *Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Ertem, Barış (2009). "Türkiye ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/21, 377-397.

Ertem, Barış (2011). "Türkiye Üzerinde Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/11, Spring 2010.

Gürün, Kamuran (2010). *Türk -Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK, Ankara.

Kılıç, Selami Kılıç (tsz.), *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke, İstanbul.

Koçak, Cemil (2011). *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim, 2.baskı, İstanbul.

Köktürk, Abdullah (21.04.2014). "Donanma Davası ve Nazım Hikmet", aynahaber.org

İrtem, Okan (30.07.2012). "1938 Harp Okulu ve Donanma Davası", *Aydınlık*.

Neziroğlu, İrfan (TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına) (2015). *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, -I-, Ankara.

Şen, Cenk (2006). *Stalin Döneminde Türk Sovyet İlişkileri (1923-1953)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

TBMM (2010). *TBMM Albümü (1920-1950)*, Cilt: 1, Haziran.

Tuncay, Mete (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 3.baskı, Ankara.

Turan Şerafettin (1999). *Türk Devrim Tarihi (4.kitap)*, Bilgi yayınevi.

Yalçın, Semih, "Dâhiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi", *Atam Dergisi*, Sayı: 32, www.atam.gov.tr

Yüceer, Saime (2016), *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Sentez Yayınevi, 2. baskı, İstanbul.

UKRAYNA KRİZİNİN DİNİ TEMELLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Şir Muhammed DUALI*

ÖZET

16. yüzyılın sonlarına doğru Katolik Kilisesi'nin yoğun çabası neticesinde günümüz Ukraynası'nın Batı coğrafyasında mevcut kiliselerinin ekseriyeti Vatikan'ın hukuki üstünlüğünü tanıma kararı almıştır. Bu karar sonucu dönemin Ukrayna sınırları içerisinde mevcut kiliseler resmen ikiye ayrılmıştır. Papa'nın hukuki üstünlüğünü kabul eden kiliseler, doğal olarak papalığın kontrolü altına girerken, bu anlaşmaya karşı çıkan ve genellikle ülkenin doğu kısımlarında bulunan kiliseler, Rus Ortodoks Kilisesi'nin yanında saf tutmayı yeğlemişlerdir. Bu makale bir taraftan 16. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına değin, Ukrayna Ortodoks Kilisesi bünyesinde meydana gelen ideolojik ve siyasi ayrışmaların gerekçelerini irdelerken diğer taraftan da söz konusu ayrışmanın günümüze yansımalarını değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda 16. yüzyıldan beri varlığını devam ettiren Ukrayna Grek Katolik Kilisesi ve bu kiliselerin Vatikan'a olan bağlılığını sonlandırmak amacıyla Sovyet rejiminin izlediği katı politikaların inançlar üzerinde bıraktığı derin izlerin günümüze yansımaları değerlendirilirken, bugün Ukrayna'da ortaya çıkan siyasi krizde mevcut kilise oluşumlarının rolü üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Grek Katolik Kilisesi, Brest Konsili, Papalık, Moskova Patrikliği.

ABSTRACT

Towards the end of the 16th century, due to the intense efforts of the Catholic Church the majority of the Western Ukrainian churches decided to recognize the legal supremacy of the Vatican. As a result of this decision, the churches in Ukraine were actually divided into two groups. While churches that accept the Pope's judicial supremacy began to be governed by Papacy, the churches that were in the eastern part of the country and that were also against this agreement allied themselves with the Russian Orthodox Church. This article analyzes the split and decomposition that occurred from the end of the 16th century to the mid of the 20th century in Ukrainian Orthodoxy. On the other hand, it evaluates the reflections of the same decomposition to today's world. This article also analyzes the policies of the Soviet regime to solve the problem of Greek Catholic Church in Ukraine and the role of the churches in political crisis in Ukraine.

* Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi,
muhammed.duali@gop.edu.tr

Keywords; Ukrainian, Greek Catholic Church, Brest Council, Vatican, Moscow Patriarchate

2014 yılında Ukrayna sınırları içerisinde meydana gelen iç savaş ve ayrışma sürecinin sosyo-politik ve ekonomik boyutunun yanı sıra kuşkusuz dini/kilise ayağı da mevcuttur. Bu çerçevede ülke sınırları içerisinde tarihi süreçte ortaya çıkan çeşitli kilise oluşumları ve bu oluşumların Moskova Patrikliği ve Vatikan ile olan ilişkilerin aydınlatılması konunun daha doğru bir zeminde tartışılmasını kolaylaştıracaktır.

1991 yılı itibarıyla Sovyet rejiminin yıkılması sonucu bağımsızlığını kazanan Ukrayna'da, yıllardan beri baskı ve takip altında tutulan kilise/din sorunu yeniden gün ışığına çıkmıştır. Kuşkusuz bu kiliselerin başında 1596 yılında Brest Kilise Birliği anlaşması sonucu Papalığın hukuki üstünlüğünü kabul eden Ukrayna Grek Katolik Kilise sorunu gelmektedir. Ukrayna milliyetçiliğinin de özünü oluşturan Grek Katolik Kilisesi isminden de anlaşılacağı üzere Roma Katolik Kilisesi'nin hukuki üstünlüğünü kabul etmesi sebebiyle Ortodoksluk çizgisinden çıkmakla itham edilegelmiştir. Nitekim bu tarihsel gerçeklik, Ortaçağ'dan günümüze, Doğu Avrupa coğrafyasını Katolik-Ortodoks çatışmasının merkezi haline getirmiştir. Brest Birliği sonucu ülke genelinde mevcut kiliselerin Grek-Katolik ve Ortodoks olmak üzere ikiye ayrılması, Ukrayna toplumunun dini, siyasi, kültürel ve geleneksel açıdan keskin bir biçimde ayrışmasıyla sonuçlanmıştır. Brest Kilise Birliği Anlaşması üzerinden dört asır geçmiş olmasına rağmen bu anlaşma sonucu ortaya çıkan toplumsal ayrışma/bölünme güncelliğini korumaya devam etmekle kalmamış, ayrıca Ukrayna'nın birlik ve beraberliğini de ciddi manada tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Nitekim Sovyetlerin tarih sahnesinden silinmesini bir fırsat olarak değerlendiren Vatikan, Grek Katolik Kilisesi üzerinde etkinliğini yeniden artırma yoluna gitmek suretiyle bölgenin hassas dengelerini harekete geçirmiştir. Bu durum, doğal olarak Moskova Patrikliği ve dolayısıyla da Rusya Federasyonu'nu ciddi manada rahatsız etmiştir. Mevcut soruna sosyo-politik ve ekonomik çıkarların da eklenmesi ile birlikte Batı yanlısı Ukraynalılarla Rusya yanlıları arasında ortaya çıkan kamplaşmalar daha da geniş bir coğrafyayı içine çekme riski taşımaktadır. Nihayetinde bugün Ukrayna toprakları her iki gücün (Batı ve Rusya) çatışma alanına dönüşmüş vaziyettedir. Her ne kadar yaşanan bu sorun Batı yanlısı Ukraynalılarla Rusya yanlılar arasında cereyan ediyormuş gibi algılanıyorsa da sorunun temelinde dini farklılıkların da önemli yerinin olduğu görülmektedir. Zira bugün itibarıyla Ukrayna'da yaşanan iç savaşın bir tarafında Grek Katolik Kilisesi'nin Batı'nın da desteği ile her geçen gün etkinliğini artırıyor olması ve Kiev Patrikliğinin bağımsızlık mücadelesi varken, diğer tarafında da Moskova'nın Ortodoks Rus toplumu üzerinden bölgedeki hâkimiyetini sürdürme hırsı yatmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, sorunun temelinde 1596 Brest Kilise Birliği Anlaşması yatmaktadır ki bu anlaşma sonucu ortaya çıkan Grek Katolik Kilisesi, ülkenin dini, ulusal ve siyasi tarihinde çok önemli bir rol oy-

namış ve günümüz itibarıyla da oynamaya devam etmektedir. Siyasi ve dini nedenlerden dolayı ortaya çıkan Brest Kilise Birliği Anlaşması Rus siyasi ve kilise tarihi açısından Ortodoksluğa yapılan bir ihanet olarak takdim edilmiştir ki bu durum günümüz Ukrayna'nında ortaya çıkan toplumsal kamplaşmanın temelini oluşturmaktadır. Gerçekten de bu anlaşma Ortodoksluğa yönelik bir ihanet anlaşması mıdır? Yoksa tarihi ve sosyolojik gereksinimlerin bir sonucu mudur? Ya da bu anlaşma, Papalığın yürüttüğü misyonerlik faaliyetinin doğal bir neticesi olarak mı değerlendirilmelidir? Kuşkusuz günümüz Ukrayna'sında meydana gelen ve ülkenin Batı ve Rusya yanlısı olarak iki kutba ayrılmasına neden olan gelişmeler sadece Brest Birliği Anlaşması sonucu ortaya çıkan inanç farklılığına ve Kiev Patrikliğine bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin Moskova karşıtı tutumuna indirgemek isabetli olmayacaktır. Muhakkak sorunun sosyo-politik ve ekonomik boyutunun çok daha belirginlik kazandığı inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak 16. yüzyıldan günümüze, Ukrayna toplumunu iki farklı kutpa ayıran kilise/inanç faktörünün gözardı edilmesi, meydana gelen hadiselerin tam manasıyla anlaşılmasını zorlaştıracaktır.

1. 1596 Brest Kilise Birliği Anlaşması

14. yüzyıl içerisinde Ukrayna ve Rusya arasında meydana gelen siyasi kriz, Kiev Metropolitiği'nin Moskova ve Litvanya Büyük Düklüğü olmak (1236-1795) üzere iki farklı siyasi yapının kontrolü altına girmesi ile sonuçlanmıştır. 1322 yılı itibarıyla Kiev Metropolitiğinin Moskova'ya taşınması Litvanya Büyük Düklüğü'nü harekete geçirmiş ve nihayetinde 15. yüzyıl içerisinde ortaya Moskova ve Kiev olmak üzere iki otokefal¹ Ortodoks kilise yapılması çıkmıştır. 1453 yılında Doğu Roma imparatorluğunun Müslümanlarca fethedilmesi sonucu İstanbul Kilisesi'nin, diğer Ortodoks Kiliseler üzerindeki etkisinin azalması, papalığın bölgeye yönelik faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Mevcut otorite boşluğunu bir fırsat olarak değerlendiren papalık, özellikle Doğu Avrupa coğrafyasının Katolikleştirme sürecini hızlandırmıştır (M. V. Dmitriev 2003: 30). Yapılan kapsamlı çalışmalar sonucu 1590 yılı itibarıyla şimdiki Ukrayna ve Belarus coğrafyası piskoposlarından oluşan bir heyet kilise ritüelleri ve hiyerarşik yapısının geleneksel Ortodoksluğa bağlı kalması şartıyla papalığın hukuki statüsünün ve dogmatik teolojisinin kabul edilmesi konusunda uzlaşmaya varmışlardır (A. V. Kartaşev 1993: 447).

Bu ruhbanların başında Ukrayna'nın Batı bölgesinde bulunan Vladimir-Volynski kent Piskoposu ve 1599 yılı itibarıyla da Kiev Metropoliti görevini yürüten Hypatia Potey (ö. 1613) gelmektedir. Potey, hayatı boyunca Brest Anlaşması'nı desteklemiş ve bu konuyla ilgili makaleler kaleme almıştır. Potey ile aynı dönemde yaşayan ve Brest Anlaşması'nı savunan bir diğer ruhban ise Volyn bölge piskoposu Kiril Terlecki'dir (ö. 1607). Hem Potey hem de Kiril, 1595 yılında Brest Anlaşması'nın temellerini oluşturmak mak-

¹ Otokefal veya Otosefal; genellikle Doğu kiliselerine özgü bir terim olup tarih içerisinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Günümüz itibarıyla yönetim açısından her hangi bir diğer kiliseye bağlı olmamayı ifade etmektedir. Bkz. Vladislav Tsipin, (2000). Avtokefalya, Pravoslavnaya Entsiklopediya, Tom. I, Moskova, s.199-102.

sadıyla Vatikan'a giden ve Papa ile görüşen Ortodoks ruhbanlar arasında yer almışlardır (Dmitriev 2003: 90-91).

Peki, X. yüzyıl içerisinde Hıristiyanlığı Doğu Roma İmparatorluğundan kabul eden ve XVI. yüzyıla kadar da İstanbul'a bağlı kalan Batı Ukrayna Ortodoks Kiliseleri hangi gerekçelerden dolayı Papalığın hukuki otoritesini kabul etmiştir? Kuşkusuz bu konu 1596'dan günümüze çeşitli polemiklere konu olmuştur. Nitekim bu süreç içerisinde Ortodoks yazarlar Brest Anlaşması'nı kendi açılarından değerlendirirken, Katolik veya birleşme yanlısı ruhbanlar da tam tersi bir pozisyon izlemişlerdir. Ancak Batı Ukrayna Ortodoks Kiliseleri'nin Papalığın etki alanına girmesini şu başlıklar altında sıralamak mümkündür: Birincisi, 16. yüzyıl içerisinde Batı'da meydana gelen rönesans ve bunun etkisi ile ortaya çıkan protestan hareketinin bölgeyi etki altına almış olması hususudur. Ayrıca Ortodoks Kiliseleri'nin sahip oldukları geleneksel eğitim sisteminin ve kilise yapılanmasının reform ihtiyacı, Batı Ukrayna Ortodoks Kiliseleri'nin Latin dünyasına meyletmesine ön ayak olmuştur. Örneğin, Potey ve Kiril gibi Roma Katolik Kilisesi'nin otoritesini benimsemiş yoluna giden ruhbanlara göre kilise eğitimi alanında gecikmiş reformun gerçekleştirilebilmesi ancak Latin teoloji doktrininin benimsenmesi ve Katolik kilisesinin desteği ile mümkün olacaktır. Bu konuda görüş belirten Slav düşünür ve Piskopos Meletius Smotrytsky (ö. 1633) söz konusu dönemde Ortodoks toplumunun dini/kilise hayatının adeta anarşi içerisinde olduğunu, ruhban sınıfının saygı görmediğini, yöneticilerin kilise yetkililerini ciddiye almadığını ve hatta kilisenin kendi içerisinde itaatsizliğin had safhada olduğunu yazmaktadır (A. A. Turilov, B. N. Florya 1999: 15). Meletius'un Ortodoksluğa yönelik bu suçlamaları abartılı da olsa ortada önemli ölçüde otorite boşluğunun yaşandığı bir gerçektir. Dolayısıyla Lehistan-Litvanya Birliği bünyesindeki Batı Ukrayna'da bulunan ve uzun zamandan beri Katolik dünyası ile dirsek teması içerisinde olan Ortodoks kiliseler, kilise içerisinde düzenin ancak Papalığın otoritesi ile sağlanacağına inanmış/inandırılmışlardır.

Batı Ukrayna kiliselerini Papalığın otoritesine iten önemli konulardan bir diğeri ise 16. Yüzyıl içerisinde ortaya çıkan ve Doğu Avrupa coğrafyasında dini-siyasi açıdan etkin olan Ortodoks Kardeşlik² teşkilatları ile kilise hiyerarşisi arasında meydana gelen anlaşmazlıklardır. Zira bir taraftan kilise hiyerarşisi kendi etki alanlarında eğitim ve yayın faaliyetlerini yürüten kardeşlik kurumlarını kontrol altına alma çabası içerisinde iken, söz konusu kurumlar da kilisenin iç işlerine etkin bir biçimde müdahil olmaya ve piskoposları denetim altında tutmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bir tarafta kardeşlik kurumlarının kendi aralarında ve laik yöneticilerle yaşadıkları

² Ortodoks Kardeşlik teşkilatları özellikle Batı'da M. Lüter'in kilise reformunun etkisi sonucu Batı Ukrayna Ortodoks Kiliselerini de ciddi anlamda etkilemiştir. Bu çerçevede 1580'lerden itibaren birden fazla Ortodoks Kardeşlik teşkilatları ortaya çıkmıştır. Çeşitli grupların ortaya çıkması sonucunda Ortodoks birliğini sağlamak adına teşkilatlanmışlardır. Söz konusu kardeşlikler temel ideolojilerini Kiril ve Mefodey'e dayandırmışlar ve kişinin bireysel aydınlanmasını Kutsal Kitabın okunmasına bağlamışlardır. Bkz. A. A. Papkov, (1900). Bratistva, Oçerki İstorii Zapadno-Ruskih Pravoslavnikh Bratstv, s. 1-65.

anlaşmazlıklar diğer tarafta da piskoposlarla yürütülen mücadeleler adeta ruhban sınıfını Brest Anlaşması'na itmıştır (Turilov 1995: 19). Tüm bunlara ilaveten Batı'da meydana gelen gelişmelerin de etkisi ile kilisede kullanılan dilin standartlaştırılması için Latin tecrübesinden yararlanma isteği de Batı Ukrayna kiliselerinin Papalığın kontrolü altına geçmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim önde gelen Brest Birliği savunucularından Hypatia Potey, yazılarında özelden Batı Rus kiliselerinin genelde ise Grek dünyasının sadece Vatikan'la birlik neticesinde bilimsel geri kalmışlıktan ve Grek etkisiyle geleneksel Slav kilise metinlerine giren heretik öğretilerden kurtulacağını öne sürmüştür (Turilov 1995: 19).

Son olarak da bu süreçte içerisinde papalık yanlısı ruhban sınıfının Lehistan-Litvanya Birliği yöneticilerince desteklenirken halkın önemli bir bölümü de anlaşmayı olumlu karşılamıştır. Zira birlik yanlısı ruhbanların yanı sıra şimdiki Batı Ukrayna ve Belarus bölgelerinde yaşayan halkın bir bölümü de Moskova Rusyası'nı Lehistan-Litvanya Birliği'nin düşmanı olarak görmüşlerdir. Birlik taraftarı Ruhbanlar anlaşma yapıldığı takdirde İstanbul ve Moskova'nın kontrolünden kurtulacaklarına ancak bu sefer de Papalık ve Polonya Katolikliğinin etkisi altında kalacaklarını iyi bildiklerinden Vatikan'da yapılan 11 Haziran 1595 tarihli görüşmede bazı şartlar öne sürmüşlerdir. Örneğin Anlaşmanın 16. Maddesine göre bir Ortodoks Rus'la Katolik birinin evliliği din değiştirme ile sonuçlanmamalıdır. Yine 25. Maddeye göre herhangi bir Ortodoks mabet Katolik Kilisesine çevrilmemelidir. Bir diğer önemli husus ise 30. Madde yer almaktadır ki buna göre anlaşma yanlısı kiliseler tarafından aforoz edilen herhangi bir Ortodoks kilise Katolik kilisesince kabul edilmeyecektir. Ayrıca ortodoksluğa ait inanç ve ibadet konuları değiştirilmeden korunmalıdır. Yine Ortodoks Hıristiyanlığında kabul gören papazların evlenmeleri kuralı değiştirilmeyecektir. Son olarak da Ukrayna ve Belarus'a özgü dini ve kültürel değerlerin korunması ön görülmektedir (Dmitriev 2003: 96). Özetle Brest taraftarı ruhbanlara göre mevcut düzensizlik ve kilise içerisinde vuku bulan anarşinin ortadan kaldırılması ancak papalığın tecrübelerinden yararlanmakla mümkün olacaktır. Ancak tüm bunlar gerçekleştirilirken dini ve geleneksel değerlerin de korunması gerekmektedir. Yukarıda belirtilen maddelerden de anlaşılacağı üzere Brest Anlaşması ile Ukrayna'nın Batısı milli ve dini değerlerini yok etmeden Papalığın hukuki statüsünü kabul etmek suretiyle bir taraftan Moskova Rusyası'nın ve kilise düzeninin geri kalmışlığından kurtulurken diğer taraftan da kendine özgü bir milli kilisenin temellerini atmıştır.

Netice itibarıyla 1596 yılında Brest Birliği Anlaşması sonucunda Papalığın etki alanına giren Batı Ukrayna Kiliseleri özellikle eğitim konusunda Latin geleneğini benimseyerek Grek kilise anlayışından önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Ayrıca 1620'lerden itibaren birçok Brest yanlısı kilise ve tebaasının Ortodoksluğu terk ederek Katolikliğe geçtiği görülmektedir. Her ne kadar Brest Anlaşması gereğince bu kiliselerin Katolikliğe geçişleri yasaklanmışsa da pratikte bunun uygulanması mümkün olmamıştır. Bu durum Katolikliğin giderek bölgede etkinliğini artırmasıyla sonuçlanmıştır B. N. Florya

2003: 124). Katolikliğin bölgeyi etki altına alması bir taraftan Lehistan-Litvanya Birliği bünyesindeki Ortodoks tebaayı ikiye ayırırken diğer taraftan da Rus etkisinin yoğun olduğu Doğu Ukrayna coğrafyasında ve özellikle de Çarlık Rusyası'nda ciddi bir tepki ile karşılanmıştır. 19. yüzyıl içerisinde Ukrayna'nın Batı kesimlerinin de çarlığın kontrolüne girmesi Katolikliğin bölgedeki etkisini kısmen dahi olsa kontrol altına almıştır.

2. SSCB Döneminde Ukrayna'nın Batısındaki Kiliselerin Durumu

Çarlık Rusyası'nın yıkılmasıyla birlikte, Ukrayna topraklarının Batı kesimleri yeni oluşturulan Sovyetler Birliği'nin kontrolü dışında kalmıştır. Dolayısıyla bölgede mevcut kiliseler herhangi bir baskıya maruz bırakılmaksızın faaliyetlerini sürdürmeyi başarmışlardır. Sovyet kontrolünde kalan Doğu Ukrayna'da ise 1924 yılı itibarıyla Moskova Patrikliğinin yerine İstanbul Patrikliğini muhatap alan Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilisesi tesis edilmiştir. Ancak çok geçmeden rejimin uygulamaya koyduğu din karşıtı politikalar neticesinde Ukrayna Otokefal Kilisesi tamamıyla ortadan kaldırılmıştır (Chuchalin http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2963/1/avtokefalia_church.Pdf (06 Ocak 2015)).

Ukrayna'nın Batı bölgelerinin Sovyetlerin kontrolü dışında kalması sebebiyle bölgede faaliyet gösteren Grek Katolik Kiliseleri konusunda herhangi bir yaptırım gerçekleştirilememiştir. Ancak 1943'ün sanlarına doğru Sovyetlerin II. Dünya Savaşı'nın kaderini değiştirecek bir hamleyle Almanlar nezdinde büyük bir başarı elde etmesi, Ukrayna dâhil birçok Batı ülkesinin Sovyet kontrolü altına girmesiyle sonuçlanmıştır. Geniş coğrafyanın Sovyet etki alanına girmesi, bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu coğrafyalarda yaşayan halkın büyük bölümü Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Bunların başında ise Vatikan etkisi altında olan Grek Katolik Kiliseleri gelmekteydi (M. V, Dimitriev 1996: 88). Özellikle Ukrayna'nın Almanlarca işgali sırasında güçlenen ve etkinliğini artıran Grek Katolik Kiliseleri ateist ideolojiyi benimseyen Sovyet yönetimi açısından ciddi sorun teşkil etmekteydi. Nitekim Papanın otoritesini kabul eden bu kiliseler, Ukrayna milliyetçiliğinin de besleyici unsuru konumundaydı (D. Pospelovcky 1996: 311). SSCB yönetim kadrosuna göre söz konusu kiliseler Vatikan güdümünden çıkarılmadan bölgenin kontrol altına alınması zor olacaktı. Zira Grek Katolik Kiliseleri uzun yıllardan beri Ukrayna milliyetçiliği yapmakla ve özellikle II. Dünya Savaşı sırasında, ayrılıkçıları desteklemekle itham edilmekteydi (Pospelovcky 1995: 260).

Sovyetlerin bölgeye intikalinin Grek Katolik Kilisesi açısından son derece sakıncalı olduğunu gören dönemin Grek Katolik Kilise metropoliti Andrey Şeptytsky (ö. 1944), 17 Ağustos 1944 tarihinde Stalin'e bir mektup yazarak ondan Grek Katolik Kilise inananlarının Sovyetler Birliği'nin sadık vatandaşları olarak kabul etmesini istemiştir (R. Yarema 2005: 7). Şeptytsky'nin bu yaklaşımı Moskova yönetimince olumlu karşılanmış ve Sovyet rejiminin Batı Ukrayna'da tesis edilmesi sürecinde kendisinden azami ölçüde yararlanılması kararlaştırılmıştır (Dualı 2014: 179). Bu konuda Sovyet istihbarat servisi KGB'nin gizli yazışmalarında bu konunun önemine vurgu

yapılmış ve metropoliten sahip olduğu otoritenin gereken yönde değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır (V. İ. Petruško 2008: 255). Ancak Şeptytsky'nin ölümüyle birlikte Sovyetlerin bölgeye yönelik politikalarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere söz konusu kiliseler Ukrayna milliyetçiliğini körüklemiş ve bölgenin Sovyet entegrasyonuna engel teşkil etmiştir (O. Y. Vasilyeva 2004: 75). Ayrıca 1941-1943 yılları arasında Sovyetlere karşı Nazi Almanyası ile işbirliği içerisinde bulunmakla itham edilmiştir.³ Sorunun ortadan kaldırılması için radikal bir yönetime başvuran Sovyetler, Grek Katolik Kiliseleri'ni zor kullanarak Rus Ortodoks Kilisesi bünyesine katmaya karar vermiştir. Dolayısıyla plan başarıyla sonuçlandığı takdirde bölgenin temel iki sorunu ortadan kaldırılmış olacaktı. Bu sorunun ilki Grek Katolik Kiliseleri'nin desteklediği milliyetçilik hareketiyken, bir diğeri ve en önemlisi de Vatikan'ın bölgedeki varlığına sona erdirilmesiydi (Petruško 2008: 265). Bu çerçevede İçişleri Halk Komiserliği'nin bünyesinde oluşturulan "Yeraltı Silahlı Ulusalçılar ve Eşkıyalarla Mücadele Teşkilatını" devreye sokan Sovyet yönetimi, Grek Katolik Kilisesi ve Ukrayna milliyetçilerine yönelik amansız bir mücadeleyi başlatmıştır. Ayrıca bu mücadeleye Rus Ortodoks Kilisesi'nin de aktif bir biçimde müdahil olması sağlanmıştır. Bu bağlamda Batı Ukrayna'da Ortodoks piskoposluk bölgesi tesis edilirken bölgede piskopos ve rahiplerin misyonerlik faaliyetleri için gereken olanaklar sağlanmış ve ayrıca söz konusu Kiliselerin Vatikan'ın öncülüğünden ayrılarak Moskova Patrikliğinin himayesine girmelerini hızlandıracak bir oluşum tesis edilmiştir (M. V. Şkarovsky 2000: 299). Dönemin Moskova Patriği I. Aleksî (ö. 1970), bu süreçte etkin bir rol üstlenmiş ve her fırsatta Grek Katolik Kiliseleri'ni Rus Ortodoks Kilisesi bünyesine dönmeye davet etmek suretiyle üzerine düşen görevi yerine getirmiştir (V. Tzıpin 1997: 344). Uygulanan bu siyaset neticesinde 1945'te 2 bin civarında olan Grek Katolik Kilisesi ruhbanından 1946'ya geldiğinde 706'sı gözaltına alınmış, 997'siyse Ortodoksluğa geçmeyi kabul etmek mecburiyetinde bırakılmıştır (Rastislav 2005: 57).

Sonuç olarak Sovyetlerin telkini neticesinde Şubat 1946'da oluşturulan Grek Katolik Kilise Konseyi bir karar alarak Brest Anlaşmasını ilga etmiştir (Paspelovcky 1996: 312). Aslında Sovyetlerin Grek Katolik Kiliseleri'ne yönelik yürüttüğü bu politika, Rus Ortodoks Kilisesi'ni ziyadesiyle memnun etmiştir. Nitekim 1596'dan beri gündemde olan ve Moskova Patrikliği ile Vatikan'ı karşı karşıya getiren bu sorun, güç ve tehdit yoluyla dâhi olsa giderilmiştir. Aynı yöntemin uygulanması sonucu 1948 yılında Romanya Grek Katolik Kilisesi, 1950'de de Çekoslovakya'da faaliyet gösteren Grek Katolik

³ Grek Katolik Kilise önderlerinin II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile iş birliği içerisinde olduğunu gösteren 14 Ocak 1942 tarihli belge, dönemin Grek Katolik Kilise metropoliti Andrey Şeptytsky ve Ukrayna milliyetçilerinin önderlerinden olan Albay Andriy Melnyk'nin (ö. 1964) imzasını taşımaktadır. A. Hitler'e gönderilen metnin tamamı için Bkz. Rostislav Yarema, (2012). Lvovskiy Tserkovniy Sobor 1946 goda v Svete Torjestva Pravoslaviya v Zapadnoy Ykraine, Kiev, Kit, s. 321-318.

Kilisesi resmen ortadan kaldırılmıştır (Dualı 2014: 177). Her ne kadar resmîyette varlığından söz edilmemişse de söz konusu kiliselerin asla yok edilemedikleri, sadece yeraltına çekildikleri Sovyetlerin son dönemlerinde açıkça ortaya çıkmıştır (Pospelovsky 1996: 262). Nitekim Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bölgede yüzlerce Grek Katolik Kilisesi'nin yeniden faaliyete geçtiği görülmektedir. Sovyetlerin Batı Ukrayna'da mevcut Grek Katolik Kiliseleri'ni ilga girişimi ve Vatikan'ın bölgedeki varlığının sonlandırılması Avrupa ülkelerinde rahatsızlığa neden olmuştur. Özellikle Vatikan bu gelişme karşısında sessizliğini bozmuş ve Batı Ukrayna Kiliseleri'nin Rus Ortodoks Kilisesi'yle birleştirilmesini sert bir dille eleştirmiştir (Vasilyeva 2004: 154). Kuşkusuz Sovyetlerin bu uygulaması, bölgenin Moskova'ya olan nefretini daha da derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştır.

3. Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin Bağımsızlık Mücadelesi

1985 yılı itibarıyla Politbüro'nun başına M. Gorbaçov'un gelmesiyle yeniden yapılandırma süreci başlatılmıştır. Dönemin konjonktürü gereği dini ve siyasi alanda kısmi serbestliğin sağlanmasıyla Ukrayna sınırları içerisinde 4000 civarında dini oluşumun faaliyete geçtiği görülmektedir. SSCB sınırları içerisinde bu dönemde toplam 6 bin civarında dini cemaatin kayıtlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Ukrayna'nın dini çeşitlilik konusunda çok daha hassas bir dağılıma sahip olduğu görülecektir. SSCB'nin son dönemlerinde Ukrayna sınırları içerisinde artarak çoğalan dini oluşumlar, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte örgütlenme yoluna giderek yeni kiliselerin faaliyete geçmesi hususunda Moskova ve Kiev yönetimine baskı uygulamışlardır. Buna ilaveten Moskova Patrikliği'nden ayrılarak bağımsız bir Ukrayna Ortodoks Kilisesini oluşturma amacı güden Kiev merkezli kalkışma, Moskova yanlısı Ortodoks tebaa arasında da ciddi gerginlikler vuku bulmuştur (Elensky 2013: 27). Bu çerçevede Grek Katolik Kilisesi'nin faaliyetleri sonucu 1991 yılının sonlarına doğru Ukrayna'nın Batısında bulunan 597 civarında Ortodoks Kilise yeniden Katoliklerin kontrolüne geçmiştir. Buna ilaveten 1930'lu yıllarda ortadan kaldırılan ve Moskova Patrikliğine muhalif tutumlarıyla bilinen Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilise oluşumu da 351 kilise bölgesini kontrol altına almak suretiyle kendi bağımsızlığını ilan etmiştir (Tsipin 1996: 507).

Kuşkusuz tüm bu gelişmeler içinde Moskova'yı en fazla rahatsız eden durum, yukarıda da bahsedildiği üzere Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nde meydana gelen ve Moskova Patrikliği'nin hukuki üstünlüğünü reddeden gelişmeler olmuştur. Zira 22 Ocak 1992'de bir araya gelen Ukrayna Ortodoks Kilise piskoposları Moskova Patrikliği'nden Ukrayna Kilisesi'nin otokefallığı konusunda nihai bir karara verilmesini istemiştir. Moskova Patrikliği'nin bu isteğe olumlu bakmaması üzerine 1-4 Nisan 1992 tarihinde metropolit Filaret başkanlığında bir araya gelen Ukrayna Piskoposlar Konseyi, Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin otokefal statüye yükseltilmesinin zorunlu bir hal aldığını dolayısıyla bu sorunun ivedilikle çözüme kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir. Metropolit Filaret, Rus Ortodoks Kilisesi ile Ukrayna Ortodoks Kilisesi arasında herhangi bir münakaşaya zemin hazırlamadan, kardeşlik

ilişkilerinin korunması gerektiğinin de altını çizmiştir (Archiereyskiy <http://www.sedmitza.ru/lib/text/429439/> (07 Ocak 2015). Konsey oturumları Rusya yanlısı ruhbanlarla Ukrayna milliyetçisi ruhbanlar arasında hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Tüm bu gelişmeleri değerlendiren Moskova Patriği II. Aleksî, Metropolit Filaret'i istifaya davet etmiştir. Bu sırada Moskova'da bulunan Metropolit Floret, Ukrayna Ortodoks Kilisesi temsilciliğinden istifa edeceğini beyan etmişse de Kiev'e döner dönmez bu görüşünden vazgeçmiş ve kendisinin istifaya zorlandığını açıkça ifade etmiştir (Tsipin 1996: 511). Tüm çabalarına rağmen bağımsızlık yanlısı Metropolit Filaret'in görevinden uzaklaştırılmaması, Moskova Patriklîği'ni harekete geçirmiştir. Nitekim 6-7 Mayıs 1992 tarihinde Moskova'da bir araya gelen Kutsal Sinod, Metropolit Filaret'i kınayarak bir önceki piskoposlar toplantısında alınan kararlara uymaya davet etmiş, aksi takdirde yargılanacağı konusunda uyarmıştır. Durumu değerlendiren Filaret, Kutsal Sinod'un⁴ kararlarını tanımayacağını ve Moskova'dan bağımsız otokefal statüsünün kazanılması için çalışmaya devam edeceğini beyan etmiştir. Daha sonra bağımsızlık yanlısı bir grup piskoposu İstanbul Patriği I. Bartholomeos'a müracaatta bulunarak Ukrayna'nın 1991 yılından itibaren bağımsızlığını elde ettiğini ve buna rağmen Moskova Patriklîği'nin hukuk dışı müdahalelerine maruz kaldığından yakınılmıştır. Tüm bunları gerekçe gösteren piskoposlar I. Bartholomeos'dan 1686 yılında kararlaştırılan ve Ukrayna Kilisesi'ni Moskova Patriklîği'ne bağlayan kararın durdurulması talebinde bulunmuşlarsa da Patrik Batholomeos, sadece Moskova'ya bağlı Kiev Metropolitliği'ni yasal olarak kabul ettiğini resmen açıklayarak Rusya karşıtı kilise oluşumunu hayal kırıklığına uğratmıştır (A. Kochetov http://www.ng.ru/ng_religii/2005-04-06/1_kiev.html (26 Kasım, 2014).

Patrik Filaret ve destekçilerinin bu hamlesine karşılık olarak 27 Mayıs 1991 tarihinde Rusya yanlısı ruhbanların yoğunlukta olduğu Harkov kentinde piskoposlar toplantısı düzenlenmiş ve bu toplantıya Filaret davet edilmemiştir. Toplantı sonucu Metropolit Vladimir, (Sabodan) Kiev Metropoliti ve Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin başı olarak seçilmiştir. Bir gün sonraysa Moskova Patriklîği bu seçimi onayladığını ilan etmiştir (Tsipin 1996: 516). Filaret'in dışlanması ve yetkisinin elinden alınması, onu bağımsız Ukrayna Kilisesi davasından alıkoyamamıştır. Ukrayna milliyetçiliğinin desteğini de alan Filaret, Ukrayna'nın Batı kesimlerinde varlık gösteren Otokefal Ortodoks Kilisesiyle dirsek temasına girmiştir. Milliyetçilerin de desteğiyle yeni bir konsey toplanmış ve Ukrayna Ortodoks Kilisesi "patriklik" statüsüne yükseltilmiştir. Netice itibarıyla yaşanan zıtlasmalar sonunda ülkede etnik ve dini açıdan dört farklı kilise yapılanması ortaya çıkmıştır. Bunların başında Doğu Ukrayna bölgesinde varlık gösteren ve Moskova Patriklîği'ne bağlılıklarıyla bilinen kiliseler gelmektedir. Yine bu dönemde Kiev Patriği Filaret'in kontrolü altında faaliyet yürüten Ortodoks kiliseler bulunurken, statü yönüyle üçüncü sırada ülkenin Batısı'nda etkin olan Grek

⁴ Kutsal Sinod; Rus Ortodoks Kilisesinin Patrik tarafından değil de oluşturulan özel kurul tarafından yönetilmesini ön gören sistem.

Katolik Kilisesi ile Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilisesi gelmektedir (Tsipin 1996:521).

Kiev Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin otokefallık hususunda Moskova yerine İstanbul Patrikliği'ne meyletmesi, 2000'li yıllarda yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilisesi'nin İstanbul Patrikliği'nin hukuki statüsü altına girme isteği hem Kiev Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi hem de Kiev yönetimince desteklenmiştir <http://www.sedmitza.ru/text/391118.html> (07 Ocak 2015). Bu çerçevede Ukrayna'dan İstanbul'a gelen üst düzey bir heyet, Patrik I. Bartholomeos'la görüşmüş ve dönemin Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma'nın özel davetini ileterek Patrikten Ukrayna'da tek bir yerel kilisenin oluşturulması konusunda yardım talebinde bulunmuştur. İsteği olumlu karşılayan Patrik, kısa zaman içerisinde Ukrayna'ya bir ziyarette bulunacağını belirtmiştir. Ancak Moskova Patrikliği'nin girişimleri sonucu İstanbul Patriği'nin Ukrayna ziyareti askıya alınmıştır (V. Burega <http://www.kiev-orthodox.org/site/churchlife/1839/> (26 Kasım 2014). Bu tarihten itibaren Moskova karşıtı Ukrayna Ortodoks Kiliseleri'yle İstanbul Patrikliği arasında ciddi bir temas söz konusu olmamıştır. Ancak 2005 yılından itibaren dönemin Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yuşçenko'nun Türkiye ziyareti sırasında Patrik I. Bartholomeos ile görüşmesi sürecin yeniden başlamasına neden olmuştur. Kiev yönetimi ile İstanbul Patrikliği arasında sürdürülen ikili ilişkiler sonucu Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin İstanbul Patrikliği hukuki statüsü altına alınması hususunda mutabakata varılmıştır. Bu çerçevede Patrik I. Bartholomeos 2008 yılında düzenlenen Rusların Vaftiz edilmesinin 1020. yılı etkinliklerine katılmak üzere Kiev'e davet edilmiştir. Ukrayna yönetimi ve Kiev Patrikliği bu ziyaret sırasında Patrik I. Bartholomeos'un 1686 yılında kararlaştırılan ve Ukrayna Ortodoks Kilisesini Moskova Patrikliği'nin bünyesine katan anlaşmayı ilga ederek yeniden İstanbul Patrikliği'nin hukuki statüsü altına almasını istemişlerdir (⁵ İlk aşamada süreç belirlenen plan çerçevesinde ilerlemişse de Patrik I. Bartholomeos'un Moskova Patriği II. Aleksiy'e baş başa görüşmesi süreci yeniden sekteye uğratmıştır. Nitekim söz konusu görüşmenin ertesi günü I. Bartholomeos İstanbul'a Aleksiy'e Moskova'ya dönmüştür.

I. Bartholomeos'u Ukrayna Ortodoks Kilisesi konusunda geri adım attıran nedenler konusunda fikir beyan eden Kiev Teoloji Akademi Üyesi Profesör Dmitry Stepovyk, Moskova'nın bu süreçte Türkiye'ye doğalgaz ve petrol üzerinden siyasi bir baskı uyguladığını iddia etmektedir. Ona göre I. Bartholomeos'a geri adım attıran bir diğer gerekçe ise Patrik Aleksiy'nin Kıbrıs'ın birleşmesi hususunda Rus yetkililer üzerinde etkili olabileceği hususunda güvence vermiş olma ihtimalidir (Gazete 24 <http://inosmi.ru/>

⁵ Viktor Yuşçenko'nun Patrik I. Bartholomeos ile teması ve ondan Ukrayna'daki kiliselerin tek çatı altında toplanması hususunda istekte bulunması hususu hem Rus hem de Türk basınında yer almıştır. Bu konuda Bkz. T.C. Başbakanlık basın yayın ve enformasyon genel müdürlüğü, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/trkiye-fener-rum-patrkanesnn-kevde-temsclck-ama-ina-kar350i-ikiyor/13434> (05 Ocak 2015).

world/20080730/242904.html (27 Kasım, 2014). Nitekim Fener Rum Patrikhanesi'nin buna benzer bir süreci daha önce de yaşadığı bilinmektedir.⁶ Yukarıda zikredilen gerekçelerle birlikte Patrik I. Bartholomeos'un Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ni kendi hukuki statüsü altına alma girişimini sekteye uğratan asıl neden Kiev Patriği Filaret'in İstanbul Patriği'nin şartlarını kabul etmemesi olarak öne sürülmektedir. Nitekim Patrik I. Bartholomeos'a göre Ukrayna'da mevcut Kiev Patriğine bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'yle Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilisesi bir çatı altında birleşecek ve bu süreç sonucunda Kiev Patriği Filaret görevinden azledilerek yeniden seçimler düzenlenecektir (Elensky 2013: 37). Anlaşılacağı üzere Filaret'in makamından vazgeçmemesi Patrik I. Bartholomeos'un geri adım atmasıyla sonuçlanmıştır. Netice itibarıyla günümüz Ukrayna Ortodoks Kilisesi tüm çabalarına rağmen ne Moskova ne de İstanbul Patrikliği'nden otokefallık statüsü alabilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere her ne kadar İstanbul Fener Rum Patrikhanesi inisiyatif olarak Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ni otokefallık statüsüne yükseltmek istemişse de Moskova Patrikliği'nin muhalefeti ve Ukrayna Ortodoks Kiliseleri arasındaki bölünmüşlük de bunun gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır. Diğer taraftansa Moskova Patriği Kiril, göreve geldiği 2009 yılında Ukrayna Kilisesi için otokefallık statüsünün söz konusu dâhi edilmeyeceğini açıkça beyan etmiş ve Ukrayna'ya Batı yanlısı tutumunu tekrar gözden geçirmeyi ve küresel ölçekte bir politik güç olma adına oluşturulmak istenen "Rus Dünyası" birliğine katılmayı önermiştir. Ayrıca Kiril'in *Kiev'i Rus Ortodoksluğunun Güney başkenti*, Rus dünyasının Kudüs ve Konstantinopolis'i olarak tanımlaması (Elensky 2013: 35), Moskova'nın Ukrayna'dan asla vazgeçmeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

4. Ukrayna Krizinde Kiliselerin Tutumu

Günümüz Ukraynası'nda çeşitli dini organizasyonlar ve kilise yapılanmaları faaliyet yürütmektedir. Bunların başında yukarıda da bahsedildiği üzere üç Ortodoks Kilise oluşumu ve Grek Katolik Kilisesi gelmektedir. Bu Ortodoks Kilise oluşumlarının ilki Moskova Patriği Kiril'e bağlı faaliyet gösterdiğinden, genelde Rus etnik kökenli tebaaya hitap etmektedir. Günümüz itibarıyla 12 bin 430 civarında kilise topluluğunu bünyesinde barındıran bu kurum, genellikle Ukrayna'nın Doğu kesimlerinde faaliyet yürütmektedir. Ayrıca 10

⁶ Sovyet rejimine muhalif tutumundan dolayı itibarsızlaştırılan dönemin Moskova Patriği Tikhon'un (ö. 1925) temsil ettiği Rus Ortodoks Kilisesi'ne alternatif yenilikçi bir kilise oluşumu Fener Patrikliği tarafından desteklenmiştir. Ayrıca bu durumu fırsata çeviren Fener, Polonya, Estonya ve Finlandiya Ortodoks kiliselerini Moskova Patrikliğinin tüm itirazlarına rağmen otokefallık statüsüne yükseltmiştir. Yine buna benzer bir gelişme 1996 yılında Estonya Ortodoks Kilisesi konusunda meydana gelmiştir. Estonya hükümetinin de desteğiyle oluşturulan Ortodoks Kilise Moskova Patrikliğinin itirazlarına rağmen İstanbul Patrikliğince otokefallık statüsüne yükseltilmiştir. Bu süreçte de Rusya Federasyonunun içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi kriz Fener'in elini güçlendiren önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Şir Muhammed Dualı. (2014). Fener Rum Patrikhanesi'nin Moskova Patrikliğiyle İlişkilerinde Ortaya Çıkan Gerginlikler (1922-1925): Tarihçesi ve Sebepleri, İslam Araştırmaları Dergisi, No: 31 s. 135-136.

bin civarında ruhban, 200'ün üzerinde manastır ve 20 Kilise Okulu Moskova Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesinin kontrolü altında bulunmaktadır ve Ortodoks dünyası tarafından meşru bir kurum olarak kabul görmektedir (A. Okara 2012: 314).

Kiev Patriği Filaret önderliğinde organize olan ve temel felsefesini Moskova karşıtlığı üzerine şekillendiren Kiev Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi ise 4482 kilise topluluğuyla ikinci sırada gelmektedir. Bu kilise bünyesindeyse 3000'in üzerinde ruhban, 59 manastır ve 16 civarında da Kilise Okulu mevcuttur.

Üçüncü sırada 1924 yılında ortaya çıkan 1930'lu yıllarda Sovyet yönetimi tarafından tasfiye edilen ancak 1991 yılından itibaren yeniden canlanan Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilise oluşumudur ki bu kurum bünyesinde toplam 1200 civarında kilise, 730'un üzerinde ruhban, 11 adet manastır ve 7 kilise okulu bulunmaktadır (Elensky 2013: 32). Buna ilaveten ülkenin Batısı'nda çok etkin olan ve aşırı milliyetçiliğin de dini önderliğini üstlenen Ukrayna Grek Katolik Kilisesi 3000'den fazla (1534'u L'viv vilayetinde, 772'si Ternopil vilayetinde, 687 ise İvano-Frankivs'k vilayetinde) kilise oluşumuyla dördüncü sırada yer almaktadır (A. Yurash 2005: 193)

2001 verilerine göre 45 milyon civarında olan Ukrayna nüfusunun % 25'lik bir kesimi her hangi bir inanca sahip olmadığını beyan etmektedir (M. Tulskiy <http://demoscope.ru/weekly/2002/061/analit02.php> (27 Ocak, 2015). Nüfusun % 48'i ise ki bu tahmini 20 milyonu kapsamaktadır, kendilerini Ortodoks inancına mensup vatandaşlar olarak deklere etmektedirler. Bunlardan tahmini 15 milyonu Moskova Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne mensup müntesipten oluşurken, Kiev Patrikliği'ne bağlı nüfusun sayısal karşılığı 4 milyona tekabül etmektedir. Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilisesi toplamda 1 milyon müntesip ile son sırada yer almaktadır. Grek Katolik Kilisesi 4,5 milyon civarında inananiyla Ukrayna'nın batısında en etkin dini organizasyon konumundadır (Tulskiy, <http://demoscope.ru/weekly/2002/061/analit02.php>).

Ancak şu hususu da belirtelim ki her ne kadar Moskova Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilise topluluğu diğerlerine oranla daha büyük olsa da yapılan araştırmalarda Ortodoks tebaanın önemli bir bölümünün kendilerini Ukrayna Patrikliği'ne ait gördükleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2011 yılında gerçekleştirilen bir araştırmaya göre Kievlilerin % 49,8'nin kendilerini Kiev Patrikliği bünyesinde gördüğünü ortaya koymaktadır (Garan 2012: 2). Bu durum Ukrayna etnik kökenli halkın Moskova yerine Kiev'i tercih ettiğini göstermektedir.

Tüm bu dini ve etnik farklılıkları göz önünde bulundurmak suretiyle diyebiliriz ki, 2013 yılının sonlarına doğru Ukrayna, din, etnik, dil, sosyo-kültürel ve politik anlamda Doğu ve Batı olmak üzere iki farklı kutuba ayrılmıştı. Bu dini ve etnik ayrışmanın tezahürleri krizin ortaya çıktığı ilk günlerden itibaren kendini açık bir biçimde göstermiştir. Bu çerçevede dönemin Viktor Yanukoviç iktidarına karşı Kiev merkezli halk ayaklanmalarını hem Grek Katolik Kilisesi hem Kiev Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks

Kilisesi ve hem de Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilisesi açık bir biçimde desteklemiştir (2004: 13). Özellikle gösterilerin yoğun bir biçimde yaşandığı Maydan'a yakın bir bölgede bulunan ve Kiev Patrikliğine bağlı Mykhaylivskiy Zolotoverkhyy Manastır'ında yaralı göstericilerin himaye ve tedavi edilmesi Kiev Patrikliği'nin pozisyonunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca ayaklanmaları açıkça destekleyen Kiev Patriği Filoret (Michael Antonovich Denisenko), bir demecinde Avrupa Birliği'nin öneminden bahsetmiş ve halkı bağımsızlık uğruna sokaklara çıkmaya davet etmiştir. Ukrayna Grek Katolik Kilisesi ise yaptığı açıklamada her iki tarafı da itidale çağırarak birlikte halkı bağımsızlık ve demokrasi için dua etmeye davet etmiştir (A. Elayev <http://gazeta39.ru/kld/people-n-events/1783-ukr.html> (25 Kasım, 2014). Sürece nispeten itidalli yaklaşan Moskova Patrikliği ise her iki tarafı da sükûnete davet ederken Moskova Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi açıkça Yanukoviç iktidarının yanında yer aldığını deklere etmiştir (A. Makarkin 2014: 37). Söz konusu demeçlerden de anlaşılacağı üzere Kiev Patrikliği ve Grek Katolik Kilise yetkilileri halkın Rusya yanlısı iktidara karşı ayaklanmasını "bağımsızlık ve demokrasi" mücadelesi olarak telakki etmekte ve tebaalarını bu hususta yönlendirmektedir.

Buna karşın Moskova Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ye mevcut yönetimin yanında yer almak suretiyle iki tebaa arasında öteden beri var olan ayrışmanın daha da derinleşmesine zemin oluşturmaktadır. Moskova Patrikliği her ne kadar bu süreçte daha temkinli politika izlemeyi yeğlemişse de özellikle Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını açıkça desteklemiştir. Bu hususta beyanat veren dönemin Patriklik sözcüsü Chaplin, tarihsel topraklarda bulunmuş bir ulus olan Rus halkının tek devlet çatısı altında birleşme hakkının olduğunu ifade etmek suretiyle Rus Ortodoks Kilisesi'nin pozisyonunu açıkça ortaya koymuştur (Makarkin 2014: 40). Ayrıca Ukrayna'da giderek ivme kazanan Rusya karşıtlığından oldukça rahatsız olan Moskova Patriği Kiril, 28 Mayıs 2014 tarihli beyanatında Ukrayna Grek Katolik Kilisesi'ni hedef almıştır. O söz konusu kiliseyi Rus karşıtlığını körükleyen politik tutum izlemekle suçlamış ve bu durumun Vatikan ile Moskova arasındaki ilişkilere gölge düşürdüğünü belirtmiştir (Patrik Kiril 2014: 6). Patrik Kiril'in Ukrayna ile ilgili bu sert tutumu bir taraftan Rus kamuoyunda takdirle karşılanırken, diğer taraftan da Patrik Kiril politika üzerinde etkinliğini artırmıştır.

Sonuç

Kuşkusuz günümüz Ukrayna Cumhuriyeti sınırları içerisinde meydana gelen ve ülkeyi Batı ve Doğu olmak üzere iki kampa ayıran krizin temellerinde sosyo-ekonomik ve politik nedenlerle birlikte etnik ve özellikle de dini farklılıklar yatmaktadır. Özellikle 1596 Brest Birliği Anlaşmasından günümüze değin Ukrayna toplumu temelde iki farklı- Rus- Ukrayna Ortodoks ve Katolik- etnik ve dini ayrışma üzerine tesis edilmiştir. Etnik açıdan Doğu Ukrayna'da, Rus kökenli nüfusun yoğun bir biçimde varlık gösteriyor olması sebebiyle Rus kimliği daha fazla öne çıkarken, Batı Ukrayna bölgesi milli reflekslerle hareket eden ve ideolojisinin temelini Rusya karşıtlığına dayan-

dırmak suretiyle Batıdan yana tavır takınan ulusalcıların yoğunlukta yaşadığı bölgelerden oluşmaktadır. Sorunun dini boyutu göz önünde bulundurulduğunda ise Rusya yanlısı Ukrayna Ortodoks Kilise mensupları, Moskova öncülüğünde bir Ortodoks birliğinden yana tavır sergilerken, bağımsızlık yanlıları ve özellikle de Grek Katolik Kilise temsilcileri, milli reflekslerle hareket ederek yönlerini Batıya çevirmiş durumdadır. Bu durum tıpkı 1596'da Brest Anlaşması ile sonuçlanan ve kurtuluşun Katolik dünyasında aranmasını ön gören düşünceyle birçok açıdan paralellik arz etmektedir. Zira gününüz Ukraynası'nın iki farklı kutuba ayrılmasının temelinde de yine Batı uygarlığı ve demokrasisi anlayışı yatmaktadır. Bu bağlamda sorunun arka planında İstanbul ve Moskova Patrikliği arasında cereyan eden alan mücadelesiyle birlikte Vatikan'ın Batı'nın desteği ile bölgeye yönelik emelleri de dikkatlerden kaçmamalıdır.

Yukarıda değinildiği üzere İstanbul Patrikliği'nin Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ni etkisi altına alma girişimleri, Moskova-İstanbul hattında görülmeyen bir gerginliğe yol açmaktadır. Özetle bugün itibarıyla Ukrayna sınırları içerisinde mevcut kilise yapılanmaları bir taraftan Moskova ve İstanbul patrikliklerinin mücadele alanına dönüşmüşken, diğer taraftan da Vatikan'ın kısıfı altına alınmış durumdadır. Kilise nezdinde cereyan eden bu çatışma süreci doğal olarak ülkenin politik ve kültürel açıdan da ayrışmasını hızlandırmaktadır. Dolayısıyla Ukrayna sınırları içerisinde meydana gelen ve ülkeyi Batı ve Doğu olmak üzere iki ana kampa ayıran çatışmaların bir tarafında etnik ve dini açıdan Moskova'ya bağlı Ortodoks tebaa varken, diğer tarafta da Ukrayna milliyetçiliği ile bilinen ve Batılı değerleri ön plana çıkartan Kiev Patrikliği ve Grek Katolik Kilisesi'ne bağlı tebaa yer almaktadır. Kuşkusuz bu süreçte Ukrayna'ya Rusya'nın bir parçası olarak bakan Rusya Federasyonu'nun takındığı tavır ve izlediği yıkıcı politika, yaşanan krizin giderek derinlik kazanmasına yol açmaktadır. Unutulmamalıdır ki ilk Rus devlet yapılanması VII. yüzyıldan itibaren şimdiki Kiev merkezli Ukrayna sınırları içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Moskova Patriği Kiril'in siyasi hedeflerinin başında Rus birliğinin yeniden tesis edilmesi gelmektedir. Buna göre Rus dünyasının çekirdeğini Rusya, Belarus ve Ukrayna oluşturmaktadır. Kiril'in ifadelerine göre bu üç ülke Kutsal Rusya'yı temsil etmektedir. Örneğin Şubat 2012'de Putin'le bir araya gelen üst düzey kilise yetkilileri, Moskova Patrikliği'nin temel hedefinin Kutsal Rusya'nın yeniden bir araya getirilmesi olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla Rusya'nın Ortodoks kimliğini ön plana çıkarmak suretiyle yeni bir güç haline gelme hedefinin olduğu açıkça görülmektedir. Ancak bu durum, bağımsız bir ülke konumunda olan Ukrayna açısından kabul edilemez bir boyuta ulaşmıştır. Zira 1991'den itibaren bağımsız bir ülke olmasına rağmen bünyesinde bulunan ve önemli ölçüde kilise topluluğunu kontrolü altında tutan Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin hukuki açıdan Moskova Patrikliği'ne bağlı olması, Ukrayna Devleti'nin bağımsızlığını önemli ölçüde tehdit etmektedir. Bu nedenden 1991 yılından itibaren iktidara gelen hemen her Ukrayna Cumhurbaşkanı, ülkedeki kiliselerin bir çatı altında birleşerek bağımsızlık

kazanması hususunda çaba sarf etmişse de başarılı olamamışlardır. Buna ilaveten bir taraftan Moskova ve İstanbul Patriklikleri'nin alan mücadelesi, diğer taraftan da Batı ile Rusya'nın Ukrayna üzerinde güç mücadelesi yürütmeleri süreci çıkmaza sokmakta ve ülkenin giderek bölünmesine ve parçalanmasına zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu iki güç (Batı ve Rusya) arasında kalan Kiev yönetimi, hem dini hem de siyasi açıdan tam anlamıyla bağımsızlığını elde edemezken, amaçlamış olduğu hedefe de bir türlü ulaşamamaktadır. Özetle belirtilecek olursa, bir yandan Rusya'nın siyasi ve dini açıdan Ukrayna'nın iç işlerine bölgede meskûn Ortodoks Rus tebaa üzerinden müdahil olması, diğer yandan da Batı'nın Vatikan üzerinden Ukrayna'yı kendi tarafına çekme çabaları, mevcut krizin giderek derinleşmesine ve süreklilik kazanmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- DİMİTRİEV M. V, (1996). *Brestskaya Uniya 1596 g. İ Obşestvenno-Političeskaya Borba na Ukraine i v Belorussii v Kontse XVI-Perviy Polovine XVII v*, Moskova, Çast II, İzdatelstvo İndrik.
- ARHİEREYSKİY Sobor Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi, 1992, (07 Ocak 2015). <http://www.sedmitza.ru/lib/text/429439/>
- BUREGA Vladimir, "Kiev Mejdu Btorim i Tretim Rimom," (26 Kasım 2014). <http://www.kiev-orthodox.org/site/churchlife/1839/>
- DMİTRİEV M. V, (2003). *Mejdu Rimom i Tsargradom, Genezis Brestskoy Tserkovnoy unii 1595-1596 gg*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- DMİTRİEV M. V, (2003). *Uniya i Porojdeniye eyu Konfilikti v Osmislenii Lide-rov Unyatskogo Lagerya*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- DUALI Şir Muhammed, (2014). Fener Rum Patrikhanesi'nin Moskova Patrikliğiyle İlişkilerinde Ortaya Çıkan Gerginlikler (1922-1925): Tarihçesi ve Sebepleri, *İslam Araştırmaları Dergisi*, No: 31 s. 135-136.
- DUALI Şir Muhammed, (2014). Rusya'da Din-Devlet İlişkileri, İstanbul, İz yayıncılık.
- ELAYEV Aleksey, "Ukrainskiy Krizis i Tserkovnoye Pravo", (25 Kasım, 2014). <http://gazeta39.ru/kld/people-n-events/1783-ukr.html>
- ELENSKY Viktor, (2013). Ukrainskoe Pravoslavie i Ukrainskiy Proyekt, *Pro Et Contra*, Tom 17/3-4, Mayıs-Ağustos, s. 25-36.
- FLORYA B. N. (2003). *Vopros o "Novoy Unii" v Ukrainsko-Beloruskom Obşestve 20-h-40-h gg. XVII v*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- GARAN Aleksey, (2012). Russkiy Mir i Buduşey Ukrainskoy Pravoslavnoy Tserkvi, *Ponars Eurasia*, No: 234, Eylül, s. 1-9.
- KARTAŞEV A. V, (1993). *Oçerki po İstorii Russkoy Tserkovi*, Tom I, İzdatelstvo Terra, Moskova.
- KİRİL Patrik, (2014). UGKTS Brosayet Ten na Svyazi Russkoy Tserkvi i Vatikan, *Sedmitsa Pravoslavnie Novosti za Nedelyu*, Mayıs, 22/358, s. 23-30.

- KOCHETOV Aleksey, "Pravoslavniy Kiev Mejdu Btorim i Tretim Rimom," *Gazeta NG Religii*, 06.04.2005, (26 Kasım, 2014). http://www.ng.ru/ng_religii/2005-04-06/1_kiev.html
- MAKARKİN Aleksey, (2014). Patriarkh Kiril i Postmaydannaya Ukraina, *Pro et Contra*, 3-4(63), Mayıs-Ağustos, s. 36-44.
- OKARA Andrey, (2012). Ukrainskaya Pravoslavnaya Tserkov Moskovskogo Patriarkhata, *Pravoslavnaya Tserkov Pri Novom Patriarkhi*, Moskova, s. 311-340.
- PAPKOV A. A, (1900). *Bratistva*, Oçerki İstorii Zapadno-Ruskih Pravoslavnikh Bratstv.
- PETRUŞKO V. İ, (2008). Greko Katoliçeskaya Tserkov i Sovetskoe Gosudarstvo v 1944-1945 godakh, *Vestnik Tserkovnoy İstorii*, 2/10, s. 250-259.
- POSPELOVCKY D, (1995). *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v XX veke*, İzdatelstva Respublika, Moskova.
- POSPELOVCKY D, (1996). *Pravoslavnaya Tserkov v İstorii Rusi, Rossii i SSSR*, Moskova.
- ŞKAROVSKY M. V, (2000). *Ruskiy Pravoslavniy Tserkov 1939-1964 god*, II. c, Moskova.
- TULSKIY Mihail, Religiozniy Sostav Naseleniya Ukraini, (27 Ocak, 2015). <http://demoscope.ru/weekly/2002/061/analit02.php>
- TURİLOV A. A, Florya B. N, (1999). *K Voprosu ob İstoriiçeskoj Alternative Brestskoy Unii*, Biblioteka İnituta Slavyanovedeniya, İndrik, Moskova.
- TZIPİN V, (1997). *İstoriya Russkoy Tserkovi 1917-1997*, İzdatelstva, Spaso-Preobrajenskogo Vallamskogo Monastırya, Moskva.
- VASİLYEVA O. Y, (2004). *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i II Vatikanskiy Sobor*, Moskova.
- YAREMA Rastislav, (2005). *Vlast i Tserkov Nakanune Lvovskogo Tserkovno-go Sobora (1944-1946 g)*, Moskova.
- YAREMA Rastislav, (2005). *Vlast i Tserkov Nakanune Lvovskogo Tserkovno-go Sobora (1944-1946 g)*, Moskova.
- YAREMA Rostislav, (2012). Lvovskiy Tserkovniy Sobor 1946 goda v Svete Torjestva Pravoslaviya v Zapadnoy Ykraine, Kiev, Kit.
- YURASH Andrey, (2005). Orthodox-Greek Catholic Relations in Galicia and their Influence on the Religious Situation in Ukraine, *Religion, State & Society*, Vol. 33/3, September, ss. 185-205.

UKRAYNA KRİZİ VE YENİ NATO

Şafak Oğuz*

ÖZET

Rusya'nın Ukrayna krizindeki rolü ve Kırım'ı ilhakı NATO'nun askeri sistemde yapısal ve işlevsel değişim öngören etkili tedbirler almasına yol açmıştır. Hazırlık Eylem Planı olarak adlandırılan bu tedbirler Soğuk Savaş döneminin hatırlatan bazı uygulamalarla sonuçlanmıştır. Bu çalışma ittifakın herhangi bir Rus konvansiyonel veya karma savaş tehdidi ile mücadelesine yönelik yeteneklerini artıran Hazırlık Eylem Planı kapsamında şekillenen Yeni NATO'yu ele almaktadır. Çalışma mevcut güvenlik ortamında herhangi bir üye devlete yönelik Rus karma savaş tehdidi karşısında NATO'nun askeri açıdan hazır olduğunu ancak bu tehdit karşısında başarının esas olarak ittifakın dayanışma ve işbirliği konusundaki karar verme sürecine bağlı olduğunu iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Hazırlık Eylem Planı, Karma Savaş, Uyum Tedbirleri, Güvence Tedbirleri

ABSTRACT

Russia's involvement in the Ukrainian crisis and its annexation of Crimea prompted NATO to implement effective measures that required structural and functional changes in the alliance military system. These measures, called "Readiness Action Plan," yielded various implementations reminiscent of Cold War military policies. This study analyses the "New NATO" as shaped by the Readiness Action Plan that enhances alliance capabilities against both a Russian conventional confrontation as well as hybrid warfare. It argues that in the present security environment, NATO is militarily ready against a Russian hybrid warfare threat in a member country, but success against that threat depends mainly on the consensus for solidarity and cooperation of the Alliance.

Keywords: NATO, Readiness Action Plan, Hybrid Warfare, Adaptation Measures, Assurance Measures

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'nın doğusunda yaşanan olaylardaki rolü tarihin en kuvvetli askeri ittifakı olarak nitelendirilen NATO'nun siyasi ve özellikle de askeri kanadında önemli değişimlere yol açmıştır. 2010 Lizbon ve 2012 Şikago Zirvelerinde NATO 3.0 olarak adlandırılan yeni bir döneme girmeye hazırlanan ve ittifakın daha çok yeteneğe sahip olmasını ve başta

* Dr., USGAM Güvenlik Uzmanı

Rusya olmak üzere ortak statüsündeki devletlerle daha fazla işbirliğine girmesini öngören ittifak, Ukrayna krizi sonrasında Soğuk Savaş dönemi benzeri bazı uygulamaları da içerecek şekilde büyük bir değişim ve dönüşüm hamlesine karar vermiştir. NATO bir anlamda 3.0 versiyonu eşliğinden dönerek NATO 1.5 olarak nitelendirilebilecek modern Soğuk Savaş zihniyetine bürünmüştür. NATO Genel Sekreteri Stoltenberg'in ifadesi ile "Soğuk Savaşın tarihi tecrübeleri ile Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya ile stratejik ortaklık kurmaya çalıştığı dönem arasında bir yerde kalmıştır." (Press Conference by Stoltenberg, 22 June 2015) En önemlisi bu büyük değişim kararı çok kısa bir zaman diliminde ve her ne kadar Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki gelişmeler de sebep olarak gösterilse de esas olarak Rusya'nın Ukrayna'daki eylemleri karşısında alınmıştır.

04-05 Eylül 2014 tarihlerinde Ukrayna Krizi gölgesinde toplanan Galler Zirvesi "Yeni NATO" için bir dönüm noktası olmuştur. Zirvede liderler tarafından "Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırgan eylemlerin, Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar ittifakın güney sınırlarında meydana gelen istikrarsızlıkların ve uluslararası ve çok boyutlu tehditlerin NATO'nun güvenliğini tehdit ettiği" ifade edilerek ittifakın bu tehditlerle daha iyi mücadele edebilmesi için Hazırlık Eylem Planı (Readiness Action Plan) adı altında bir dizi önlem alınmasına karar verilmiştir. Yakın tehdit altında bulunan müttefiklerin desteklenmesini sağlayan Güvence Tedbirleri (Assurance Measures) ve özellikle de uzun vadeli ve yapısal değişimler öngören Uyum Tedbirleri (Adaptation Measures) olarak iki temel bölümden oluşan plan ile Yeni NATO'nun temelleri atılmıştır.¹

Hazırlık Eylem Planı kapsamında şekillenen Yeni NATO daha çok konvansiyonel muharebeye yönelik esaslar üzerine odaklanmıştır. 2015 yılı Aralık ayında yapılan Kuzey Atlantik Konseyi (KAK) toplantısında ise "Karma Savaş ile Mücadele Stratejisi" onaylanarak batılı devletler tarafından karma savaş olarak adlandırılan Rus askeri stratejilerine karşı ittifakın alacağı tedbirler ortaya konmuştur.

Sahip olduğu nükleer ve konvansiyonel silahlar ile silah teknolojisi konusunda Rusya'dan açık bir şekilde üstün olan NATO'nun herhangi bir Rus konvansiyonel saldırısı durumunda mukabele koşul ve yöntemleri İttifak Antlaşmasında açıkça ortaya konmuştur. Hazırlık Eylem Planı ise ittifakın mukabele gücü ve yöntemlerini daha hızlı ve etkin bir yapıya kavuşturmuştur.

Ancak akademisyenler tarafından henüz teorisi konusunda görüş birliğine varılamamış olan (Erol ve Oğuz, 2015) ve Rusya tarafından yeni bir boyut kazandırılan karma savaş ile mücadele konusunda NATO'nun nasıl bir rol oynayacağı konusu bu tehditle mücadelede önemli rol oynayacaktır. Rusya'nın önümüzdeki dönemde ittifak üyelerinden birine örtülü faaliyetler, aldatma ve inkâr politikasına dayalı karma savaş tehditi oluşturması

¹ Hazırlık Eylem Planına yönelik kararlar için bkz. Galler Zirvesi Sonuç Belgesi, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm, 11 Kasım 2014 tarihinde erişilmiştir.

durumunda NATO zorlu bir sınav ile karşı karşıya kalacaktır. Özellikle Rusya'nın hangi eylemlerinin karma savaş kapsamında değerlendirileceği ve ortak savunma sisteminin hangi koşullarda ve nasıl çalıştırılacağı konusu 29 üyeli ittifakın karşı karşıya kalacağı en önemli sorunların başında gelecektir.

HAZIRLIK EYLEM PLANI

Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra NATO'ya yönelik tartışmaların başında ittifakın varlığını devam ettirip ettirmeyeceği yada yeni misyonunun ne olacağı konuları gelmiştir. Sovyetler Birliği tehdidinin sona ermesi NATO'nun Avrupa'nın güvenliğindeki konumunun sorgulanmasına yol açmıştır. Başını Fransa'nın çektiği Kıta Avrupası bir grup ülke Batı Avrupa Birliği ekseninde Avrupa devletlerinin oluşturacağı bir güvenlik örgütünün NATO'nun yerini almasından yana tavır alırken, ABD ve İngiltere başta olmak üzere diğer bir grup NATO'nun varlığını savunmuştur. (Webber vd.,2012: 3) Ancak önce Bosna sonra da Kosova'da yaşanan insanlık trajedileri ve Avrupalıların katliamları durdurmadaki yetersizlikleri Avrupa devletlerinin askeri limitlerini (Dobson, Marsh: 2001:151) ve her ne kadar bölgesel, etnik yada dini çatışmalardan kaynaklanan tehditlere maruz kalmış olsa da Avrupa'nın güvenliğinin ABD'nin liderliği ve askeri gücü olmadan sağlanamayacağını ortaya koymuştur.

1999 yılında Soğuk Savaş sonrası ilk genişleme dalgasını yaşayan NATO 2001 yılında ilk defa 5. maddeyi uygulamaya koyarken, 2002 yılında kabul ettiği "Alan Dışılık" kavramı ile müdahaleye yönelik coğrafi sınırlarını genişletmiş ve hemen arkasından Afganistan'da uluslararası koalisyonun görevi devralarak uzun soluklu ve zor bir görevi devralmıştır. 2009 yılına kadar bünyesine sekiz ülke daha katmış ve 2010 yılında önemli bir karar alarak ittifaka Füze Savunma Sistemi yeteneği kazandırılması çalışmalarını başlatmıştır. Operasyon, ortaklık ve eğitim/danışmanlık faaliyetleri kapsamında ise Irak'tan Afganistan'a, Orta Asya'dan Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada etkin bir şekilde rol almıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında ittifakın siyasi kanadında önemli değişimler yaşanırken askeri alandaki çalışmalar daha yavaş ilerlemiş ve Soğuk Savaş sona ermiş olmasına rağmen NATO'nun komuta ve birlik yapısında önemli değişimler görülmemiştir. 1950 yılında kurulan Avrupa Müttefik Komutanlığı (Allied Command Europe-ACE) ve 1951 yılında kurulan Atlantik Müttefik Komutanlığı (Allied Command Atlantic-ACLANT) yapıları ile coğrafi esaslara göre düzenlenmiş ve ulusal ordu yapısına dayalı birlik yapısına yönelik değişim kararı ancak 2002 Prag zirvesinde alınabilmiştir.

2002 Prag zirvesinde alınan kararlar gereğince Avrupa Müttefik Komutanlığı Müttefik Harekat Komutanlığı'na (Allied Command Operations-ACO) dönüştürülerek tüm operasyonlar Amerikalı bir generalin komuta ettiği ve Belçika'da bulunan Karargahın komutasında tek çatı altına alınmıştır. ABD'de bulunan diğer komutanlık ise Müttefik Dönüşüm Komutanlığı (Al-

lied Transformation Command-ACT) haline getirilerek ittifakın dönüşümü- ne ve gelişimine yönelik esasları belirlemekle görevlendirilmiştir.

NATO'nun bu dönemde 5. madde kapsamındaki ortak savunma görevinden ziyade kriz yönetimine ve terörizmle mücadeleye ağırlık vermesi coğrafi esaslara göre belirlenmiş ve ulusal ordulardan oluşan kuvvet yapısından ziyade çevik, esnek, hızlı ve daha çok yeteneğe sahip bir birlik yapısı ihtiyacı ortaya koymuştur. Prag Zirvesi terörle mücadele yetenekleri ile caydırıcılığın artması ve kitle imha silahlarının tespitine özel vurgu yapmıştır. Çok uzak noktalara ulaşan ve uzun süre görev yapabilen daha küçük, hızlı ve güçlü birliklere ihtiyaç duyulduğu dönemin en büyük sloganı olmuştur. (Krejci, 2005: 432)

Bu ihtiyaç ışığında çokuluslu ve birleşik bir yapıya sahip, kolordu seviyesinde ve emir komutası gerektiği zaman NATO'ya tahsis edilen NATO Mukabele Kuvveti (NMK) yapısına geçilmiştir. İttifakın askeri yapısında o döneme kadar askeri açıdan alınan en önemli yapısal değişim kararlarından birisi olan NMK ile çok hızlı bir şekilde göreve hazır olacak ve NATO'nun muhtemel her türlü görevini yerine getirebilecek yüksek hazırlık seviyeli bir birlik yaratılmak hedeflenmiştir. NMK'nın ayrıca ittifak içerisinde yetenek geliştirilmesine yönelik bir katalizör rolü üstlenmesi umut edilmiştir. (Deri, 2007: 98) Ancak hedeflenen seviyeye ulaşmak konusunda üye ülkeler tarafından yeterince çaba harcanmamıştır.

Rusya-Ukrayna krizi NATO'nun bir süredir ihmal ettiği yapısal askeri değişimleri ve yetenek kazanım sürecinin tekrar ivme kazanmasına yol açmıştır. Rusya kaynaklı tehditlerin azalması ve Rusya ile ilişkilerin iyi seviyede sürdürülmesi üzerine son dönemde askeri konulardan ziyade ortaklık gibi askeri olmayan konulara odaklanan ittifak için kriz NATO eski Genel Sekreteri Rassmussen'in ifadesi ile bir uyarı niteliği taşımış (Young, 2014) ve ittifak askeri tedbirlere yeniden odaklanmıştır. Ortaklıktan rekabete dönüşüm NATO'yu üye devletlerin halklarına tekrar güvence verme ve Rusya'yı ittifakın toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek başka hamlelerden caydırmaya yönelik tedbirler almaya zorlamıştır. (Calha,2015: 2) Kriz döneminde toplanan Galler Zirvesi bu görevi üstlenmiş ve ittifakın özellikle askeri kanadında yapısal değişiklikler öngören önemli kararlar alınmıştır.

Galler Zirve Deklarasyonu Hazırlık Eylem Planının temel amacını ittifakın yeni tehditlere hızlı ve kararlı bir şekilde mukabele etmeye hazır olmasını sağlamak olarak tanımlamış ve NATO'nun sınırlarında ve müttefikleri yakından ilgilendiren diğer bölgelerdeki güvenlik ortamındaki değişimlere cevap verecek tutarlı ve kapsamlı tedbirler paketi sağladığı ifade edilmiştir. Planın Rusya ve stratejik uygulamaları ile ittifakın güneyinde meydana gelen tehditlerle mücadele etmeye yönelik olduğu, ortak savunma ve kriz yönetimi yeteneklerini pekiştirdiği ve NATO'nun mevcut ve gelecekteki tüm tehditlerle mücadele edebilecek güçlü, hazır ve zinde bir ittifak olarak kalmasını sağlayacağı belirtilmiştir. Hazırlık Eylem Planı güvence ve uyum tedbirlerinden olmak üzere iki temel sütundan oluşmaktadır.

a. Güvence Tedbirleri

Planın ilk ayağını Rusya'nın Ukrayna'daki eylemleri karşısında endişeye kapılan Doğu Avrupa ülkelerine ittifakın desteğini ve dayanışmasını göstermek amacıyla bölge ülkelerinde dönüşümlü bir şekilde kara, deniz ve hava unsurlarının bulundurulması ve çeşitli askeri faaliyetler icra edilmesi olarak tarif edilen güvence tedbirleri oluşturmaktadır. Bu faaliyetler esas olarak Baltık Devletleri, Polonya, Romanya ve Bulgaristan topraklarında yoğunlaşmıştır. Güvence tedbirleri kapsamında Mayıs 2014'ten sonra Doğu Avrupa'daki müttefiklerin topraklarına dönüşümlü olarak birlik gönderilmeye ve bu bölgede ortak savunma ve kriz yönetimine ilişkin yoğun bir şekilde tatbikatlar yapılmaya başlanmıştır.

Güvence tedbirleri konusunda NATO hava kuvvetlerinin faaliyetlerine öncelik vermiştir. Baltık Devletleri hava sahasında 2004 yılından beri devam eden hava devriyesi görevi için tahsis edilen savaş uçağı sayısı artırılmış ve Polonya'ya gönderilen savaş uçakları ile bu ülke de hava devriyesi kapsamına alınmıştır. Ayrıca Romanya hava kuvvetleri ile eğitim ve tatbikat uçuşları yapmak üzere bu ülkeye savaş uçakları gönderilmiştir. Romanya ve Polonya üzerinde Havadan Erken İkaz ve İhbar Uçakları (AWACS) uçuşları başlamıştır. Bu bölge üzerinde uçuşlar ile aynı zamanda Ukrayna'daki krizi havadan takip imkânı da sağlanmıştır. Bu görev için NATO'nun kendi uçağına ilave olarak Fransa ve İngiltere AWACS; ABD, Hollanda ve Türkiye havadan yakıt ikmal uçağı desteği sağlarken NATO'nun uçağı dönüşümlü olarak Türkiye, Yunanistan ve Norveç meydanlarından kalkarak devriye uçuşu yapmaktadır. Ayrıca denizlerde devriye uçuşları başlatılmıştır.

Deniz birlikleri kapsamında ise NATO'nun dönüşümlü bir şekilde sürekli olarak devriye gezen Daimi Deniz Birlikleri (Standing Naval Forces – SNF)'nin faaliyetleri yeniden düzenlenmiştir. İki adet fırkateyn grubu ve iki adet mayın gemisi grubundan oluşan bu birliklerin faaliyetleri Kuzey Denizi, Baltık Denizi, Akdeniz ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi esaslarına göre Karadeniz'de yoğunlaştırılmıştır. Birlikler güvence tedbirleri kapsamında bu bölgelerde liman gezisi ve devriye görevlerini artırırken bu denizlere kıyısı olan müttefiklerle de çok sayıda tatbikat icra ederek NATO'nun bu ülkelere desteğin altı çizilmiştir. Ayrıca başta ABD olmak üzere müttefik ülkelerden bu gruplara takviye gemiler gönderilmiştir. Bu durum ABD'nin bir süredir devam ettirdiği Karadeniz'e genişleme politikalarına da destek sağlamıştır. (Erol, 2012)

Kara birlikleri açısından ise müttefikler NATO kapsamı dışında ikili anlaşmalar dâhilinde bölgedeki ülkelere tatbikat ve eğitim amaçlı birlik ve silah göndermiştir. Mesela ABD ilk aşamada Baltık Devletleri ve Polonya'ya 150'şer askerden toplam 600 asker göndermiştir ve bu askerler dönüşümlü olarak bu ülkelerde eğitim ve tatbikat icra etmeye başlamışlardır. (Harper, 2014) Diğer yandan hem NATO hem de ülkeler bireysel ya da grup olarak Doğu Avrupa'da yaptıkları tatbikatlar ile Rusya'ya NATO'nun dayanışması göstermeyi amaçlamıştır.

Hava sahasını işgal eden bir Rus uçağını düşüren Türkiye'nin talebi üzerine NATO Türkiye'ye yönelik güvence tedbirleri de almaya başlamıştır. 01 Aralık 2015 KAK toplantısında Türkiye'ye destek olarak alınması gereken tedbirler görüşülmüştür. NATO'nun Türkiye'ye yönelik planlarının güncellenmesi, Türk hava savunmasının desteklenmesi, Akdeniz'de deniz gücü varlığının artırılması gibi konularda planlamalar yapıldığı ifade edilmiştir. (Press conference by Stoltenberg, 01 December 2015) Toplantıda İngiltere İncirlik'e savaş uçağı gönderme teklifinde bulunmuştur. Nitekim bu tedbirler kapsamında NATO'nun AWACS uçağı belirli periyotlarla Türk semalarında devriye görevine başlamıştır. (Milliyet, 12 Mart 2016)

Güvence tedbirlerinin Ukrayna'daki kriz sona erinceye kadar devam etmesi muhtemeldir. Ancak Abhazya ya da Güney Osetya'da olduğu gibi Rusya'nın bu krizi "dondurulmuş çatışma" haline getirmesi durumunda uzun vadede müttefiklerin ekonomik kaygıları öne alarak faaliyetleri asgari seviyeye indirme ihtimali ortaya çıkacaktır. Böyle bir senaryo krizleri uzun vadeye yayarak NATO'nun dayanışmasını zayıflatmak isteyen Rusya'yı amacına ulaştıracaktır.

b. Uyum Tedbirleri

Güvence tedbirleri daha çok kısa süreli ve geçici tedbirleri kapsamakta olup Ukrayna'daki krizin sona ermesinden sonra kademeli olarak sonra erdirileceği tahmin edilmektedir. Ancak Hazırlık Eylem Planının ikinci ayağını teşkil eden ve NATO'nun mevcut ve muhtemel tehditlere daha hızlı ve daha etkin bir şekilde cevap vermesini sağlayacak altyapının hazırlanmasını amaçlayan uyum tedbirleri ittifakın yapısında ve fonksiyonlarında önemli, kalıcı ve uzun vadeli değişiklikler öngörmektedir. Uyum tedbirleri aynı zamanda Yeni NATO'nun temellerini atmaktadır. Galler zirvesinde alınan ve Varşova zirvesinde deklare edilen kararlar esaslarında öngörülen uyum tedbirleri şunlardır;

- a. *NATO Mukabele Kuvvetleri (NMK)'nin etkinliğinin artırılması,*
- b. *Bu yapı içerisinde başta NATO'nun sorumluluk sahası olmak üzere tehdidin meydana geldiği bölgeye bir kaç gün içerisinde intikal edebilecek yeni bir Çok Yüksek Hazırlık Seviyeli Müşterek Görev Kuvveti (Very High Readiness Joint Task Force – VJTF) kurulması,*
- c. *Doğu Avrupa'daki müttefik topraklarında ortak savunmaya ilişkin planlama ve tatbikatlara odaklanacak ve müttefiklerin dönüşümlü olarak katkı sağlayacağı uygun komuta ve kontrol unsurları ile kolaylaştırıcı unsurlar hazırlanması,*
- d. *NATO'nun bölgedeki müttefikleri hızlı ve etkin bir şekilde takviye edebilmesi amacıyla altyapının önceden hazırlanması dahil teçhizat ve malzemenin önceden bölgeye konuşlandırılması ve bazı üslerin bu faaliyet için tahsis edilmesi,*

e. *Denizlerde farkındalığı artırmak ve her türlü konvansiyonel deniz hareketini icra amacıyla Daimi Deniz Birliklerinin (Standing Naval Force - SNF) yeteneklerinin geliştirilmesi,*

f. *Güçlü ve çevik bir NATO Komuta Yapısının sağlanması kapsamında Polonya'da bulunan Çok Uluslu Müsterek Kuzeydoğu Karargahına (Headquarters Multinational Corps Northeast – HQ MNC Northeast) destek veren ülkelerin bu karargahın hazırlık durumunu ve yeteneklerini artırmaları ve bölgesel işbirliği için bu karargahın merkez haline getirilmesi,*

g. *NATO'nun istihbarat ve stratejik farkındalığının artırılması ve önceden planlamaya yeniden önem verilmesi,*

h. *Karmaşık sivil-asker işbirliği senaryolarına kapsamlı bir şekilde cevap verecek şekilde tatbikatlara ağırlık verilmesi ve bu tatbikatların Chicago zirvesinde kabul edilen İrtibatlandırılmış Kuvvetler İnisiyatifi (Connected Forces Initiative - CFI) kapsamında icra edilmesi.*

Liderler Galler zirvesinde Hazırlık Eylem Planı'nın takip ve uygulama sorumluluğunu Savunma Bakanlarına vermişlerdir. Zirve deklarasyonunda temeli atılan konulara ilişkin NATO'nun sivil ve askeri karargahlarında yapılan detaylı çalışmalar müteakip KAK toplantılarında ele alınmış ve bir çok somut karar bu toplantılarda kabul edilmiştir. Planda yer alan hususların büyük bölümünün 2016 Varşova zirvesine kadar tamamlanmıştır.

Uyum tedbirleri kapsamında en büyük yenilik herhangi bir tehdit durumunda NATO'nun çok hızlı bir şekilde reaksiyon göstermesine olanak sağlayacak olan Çok Yüksek Hazırlık Seviyeli Müsterek Görev Kuvveti'nin kurulması olmuştur. 5.000 personele sahip tugay seviyesindeki kara birliğinin çekirdeğini teşkil ettiği ve deniz, hava ve özel kuvvetler birlikleri ile yaklaşık 20.000 kişilik bir mevcuda sahip olması öngörülen çok uluslu bu birliğin ilk unsurlarının 48-72 saatte, geri kalan unsurlarının ise 5-7 güne kadar istenilen bölgeye intikal etmesi öngörülmüştür.

Ülkeler bu birliğe dönüşümlü olarak destek vereceklerdir. Her yıl bir ülke çerçeve ülke olacak ve diğer ülkeler dönüşümlü olarak birlik desteği sağlayacaktır. 2015 yılı için Almanya, Hollanda ve Norveç geçici birliğin çerçeve ülke sorumluluğunu kabul etmiş ve birliğin 2015 yılı tatbikatları bu kapsamda planlanmıştır. 2016 yılında ise bu görevi İspanya üstlenmiştir. Önümüzdeki dönemler için ise Fransa, Almanya, İtalya, Polonya, İspanya ve İngiltere NATO'ya bu görevi üstlenmek istediklerini bildirmişlerdir. Mayıs 2015'te Antalya'da yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında NATO Genel Sekreteri tarafından Türkiye'nin bu görevi üstlenecek ülkelerden birisi olacağı ifade edilmiştir.

Haziran ayında yapılan Savunma Bakanları toplantısında ülkelerden bu birliğe yönelik destek taahhütleri de deklare edilmiştir. ABD Savunma Bakanı ülkesinin stratejik hava ikmali, havadan ikmal, özel kuvvetler birlikleri desteğinin yanısıra keşif, gözetleme ve istihbarat konularında da birliğe katkı sağlayacağını; İngiltere Savunma Bakanı 2020 yılına kadar ülkesinin bu birliklere her yıl 1.000 personel tahsis edeceğini (The Wall Street Jour-

nal, 25 June 2015); Kanada Savunma Bakanı ise Kanada'nın yakıt ikmali, keşif ve nakliye uçağı sağlayacağını ifade etmiştir. (Reuters, 24 June 2015)

Görev Kuvveti'ne yönelik çalışmalar hızlı bir şekilde devam etmektedir. Nisan-Haziran 2015 tarihlerinde yapılan "Noble Jump" tatbikatı Rus karma tehdidi esas alınarak Polonya'ya yapılacak bir gayrınızami harp saldırısına karşı ittifakın fiili olarak müdahalesi senaryosuna dayandırılmıştır. Tatbikat senaryosunda Baltık ülkeleri ve Polonya'nın karma savaştan konvansiyonel birliklere kadar elindeki tüm imkânları kullanarak bölgede güç sahibi olmayı hedefleyen Bothnia kod adlı ülke tarafından tehdit edildiği konusu ele alınmıştır. NATO ise birliğin Polonya'ya konuşlandırılması ile güç gösterisinde bulunmuştur. Tatbikatla Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı (SACEUR) Philip M. Breedlove müşterek görev kuvvetinin operasyonel hale geldiğini deklare etmiştir. 2018 yılında Görev Kuvveti'nin tugay seviyesinde iki birlik ile desteklenmesi ve NMK'nın aşamalı olarak toplam üç tugaylık bir güce kavuşması hedeflenmektedir. Böylece daha önceki sistemde bir tugay büyüklüğünde öngörülen hızlı reaksiyon birliğinin büyüklüğü toplam üç tugay büyüklüğüne çıkartılmış ve mevcut yetenekleri oldukça artırılmış olacaktır. Ayrıca bu görev kuvvetleri doğası gereği savunma maksadı ile teşkil edilmiş olsa da caydırıcılık sağlamak maksadıyla diğer harekât çeşitlerini de icra edebilecek yeteneklere sahip olacak şekilde planlama yapılmıştır.

Görev Kuvveti'ne yönelik en tartışmalı konuların başında bu birliklerin kullanılmasına ilişkin karar mekanizmasının nasıl kurulacağı ve yetkinin kimde olacağı hususu gelmiştir. Her ne kadar NATO'daki karar mekanizmasının yavaşlığının bu birliğin reaksiyon süresini etkileyeceği tüm müttefikler tarafından bilinse de ülkelerin büyük bölümü bu yetkiyi Amerikalı generale verip ulusal inisiyatifi elden bırakmayı istememişlerdir. Nitekim 2015 yılı Haziran ayındaki Savunma Bakanları toplantısında birliği alarm durumuna geçirme, bölgeye intikal ettirme ve eğitim sorumluluğu ve yetkisi Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı'na verilmişken, harekât yetkisi örgütün en yüksek siyasi organı olan KAK'a bırakılmıştır. Böylece karar süreci hızlanırken siyasi kontrol muhafaza edilmiştir.

Görev Kuvveti 2002 Prag zirvesinde ittifakın ortak savunmaya ya da karar verilmesi halinde 5. madde dışı operasyonlara daha çabuk ve etkili bir şekilde müdahale edebilmesi amacıyla kurulan NMK'nın bir parçası olacaktır. Böylece Hazırlık Eylem Planında öngörüldüğü gibi NMK'nın hazırlık ve reaksiyon kabiliyetlerinin ve sonuç olarak etkinliğinin artması beklenmektedir. NMK'nın etkinliğinin artırılması kararı kapsamında ayrıca personel sayısı mevcut 13.000 seviyesinden 40.000 seviyesine çıkarılmıştır. Eski sistemde 7 gün olarak öngörülen reaksiyon süresi ise Görev Kuvveti sayesinde 48 saate kadar düşürülmüştür. Ayrıca NMK birliklerine keşif, istihbarat, gözetleme, havadan yakıt ikmali gibi birçok konuda yeni yetenek kazandırılarak bu birliklerin etkinliği artırılmıştır.

Hazırlık Eylem Planına ilişkin kararlar daha çok Doğu Avrupa'ya yönelik bir Rus tehdidi kapsamında şekillenmiş ve NATO'nun muhtemel harekât alanı Doğu Avrupa olarak görülmüştür. Bu amaçla Doğu Avrupa'da NA-

TO'nun herhangi bir harekâtını kolaylaştırmak ve NATO birlikleri ile harekâtın yapılacağı ülkenin milli birlikleri arasında koordinasyon ve işbirliğini sağlamak amacıyla bu bölgede NATO Kuvvet Entegrasyon Birimleri (NATO Force Integration Unit – NFIU) adı verilen komuta ve kontrol unsurlarının tesis edilmesi planlanmıştır. Nitekim 2015 yılı Eylül ayında Baltık Devletleri, Romanya, Bulgaristan ve Polonya'da bu tesisler hizmete girmiştir. Bu birimlerde yarısı ev sahibi ülke ve diğer yarısı diğer üye ülkelerden gelen 40 kadar personel görev yapacaktır. Müteakip aşamada ise Macaristan ve Slovakya'da da bu tesisler açılmıştır.

Hazırlık Eylem Planı denizlerde farkındalığı artırmak ve her türlü konvansiyonel deniz harekâtını icra edebilmek amacıyla Daimi Deniz Birliklerinin yeteneklerinin geliştirilmesini öngörmüştür. Bu kapsamda NATO'nun dönüşümlü olarak denizlerde sürekli olarak devriye gezen firkateyn ve mayın birliklerinin gemi sayısı ve gemi çeşidinin artırılmasına karar verilmiştir. Daha da güçlendirilen bu birliklerin VJTF'in deniz bölümünü oluşturması ve böylece NMK'nın denizlerdeki etkinliğinin artırılması hedeflenmiştir.

Haziran ayında yapılan Savunma Bakanları toplantısında ittifakın birliklere sağlanacak lojistik desteğin hızlandırılması amacıyla Avrupa'da lojistik karargâhları kurulması kararı alınmıştır. Bu amaçla NATO Komuta yapısı içerisinde, yani Müttefik Avrupa Yüksek Komuta'nına doğrudan bağlı yeni bir Müşterek Lojistik Karargâhı (Joint Logistics Headquarters)'nın kurulmuştur.

Herhangi bir kriz durumunda NMK'nın sevk ve idaresi halen birisi İstanbul'da olan ve başında Türk bir generalin görev yaptığı 9 adet NATO Yüksek Hazırlıklı Kolordu Karargâhları (NATO Rapid Deployable Corps HQ) tarafından sevk ve idare edilmektedir. Bunlardan bir tanesi Almanya, Danimarka ve Polonya'nın çerçeve ülke olarak 1999 yılında kurduğu ve 2006 yılından itibaren NATO'ya tahsis ettikleri Çok Uluslu Müşterek Kuzeydoğu Karargâhı'dır. Halen 13 farklı ülke personelinin görev yaptığı karargâh 90-180 gün içerisinde göreve hazır olacak şekilde eğitim görmektedir. Gelişmeler ışığında bu karargâhın önemi artmış ve Hazırlık Eylem Planı ile karargâhın NATO'nun Baltık ülkeleri ya da Polonya'ya birlik konuşlandırılması durumunda bu birlikleri sevk ve idare etmesine karar verilmiştir. Ayrıca Doğu Avrupa merkezli geniş bir bölgeyi kapsayacak harekâta ise merkez karargâh gibi faaliyet göstermesi planlanmıştır.

Her ne kadar Galler zirvesinde öngörülmemişse de Romanya, NATO'nun güneydoğu bölgesinde yapacağı bir harekâta birlikleri sevk ve idare etmek amacıyla Çok Uluslu Güneydoğu Tümeni Karargâhı (Multinational Division South-East HQ) kurmaya talipli olduğunu beyan etmiştir. 23 Haziran 2015 tarihinde Romanya parlamentosunda 283 milletvekilinin tamamı Romanya'ya NATO Kuvvet Entegrasyon Birimi ile birlikte bu karargâhın kurulmasını kabul ederek Romanya'nın bu konudaki kararlılığını ortaya koymuşlardır. 01 Aralık 2015 yılında göreve başlayan bu karargâhta yaklaşık 280 personel görev yapacaktır.

Galler Zirvesi NATO'nun bölgedeki müttefikleri hızlı ve etkin bir şekilde takviye edebilmesi amacıyla altyapının önceden hazırlanması dâhil teçhizat ve malzemenin önceden bölgeye konuşlandırılması ve bazı üslerin bu faaliyetler için tahsis edilmesi gerektiğini öngörmüştür. Bu konuda en somut destek ABD'den gelmiştir. ABD Savunma Bakanı Ash Carter Haziran 2015'te yapılan Savunma Bakanları toplantısı öncesinde ABD'nin Doğu Avrupa ülkelerine 250 adet tank ile çeşitli sayıda zırhlı muharebe aracı ve top göndermeyi planladığını ifade etmiş (The Wall Street Journal, 23 June 2015) ve toplantı sonrasında Genel Sekreter Stoltenberg tarafından bu teyit edilmiştir. Bu silahların bölgeye dönüşümlü olarak tatbikata gelen ABD'li askerleri tarafından kullanılması planlanmıştır.. Soğuk Savaş döneminin ileri savunma stratejisinin andıran bu uygulamaya yönelik açıklamanın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 2015 yılı içerisinde ülkesinin 40 adet Kıtalararası Balistik Füze'yi envantere katacağını açıklamasından (The Independent, 16 June 2015) sonra gelmesi de dikkat çekmiştir.

Başta Polonya olmak üzere Doğu Avrupa devletleri NATO'nun kendi ülkelerinde birlik bulundurmasına yönelik ısrarları üzerine NATO Savunma Bakanları 10 Şubat 2016 tarihinde yaptıkları toplantıda Doğu Avrupa ülkelerinde dönüşümlü olarak birlik bulundurulmasına karar vermişlerdir. Konuşlandırılacak bu birliğin çok uluslu bir birlik olacağı ve böylece müttefiklere yapılacak saldırının tüm müttefiklere yapılmış sayılacağı mesajı verildiği ifade edilmiştir. Bu taleplere en büyük destek ABD'den gelmiş ve ABD Savunma Bakanlığı 2014 yılında başlatılan ve Avrupa'daki müttefiklerine yönelik taahhütlerine ilişkin başlattığı girişimin bütçesini 2017 yılında üç katına çıkararak 3.4 milyar dolara ulaştırmayı planlandığını ifade etmiştir. (Wall Street Journal, 02 February 2016) Varşova zirvesinde 2017 yılından itibaren bu ülkelerde müşterek birlikler konuşlandırılacağı ve ABD, Kanada, Almanya ve İngiltere'nin ilk aşamada çerçeve ülke olacakları ifade edilmiştir.

Galler Zirvesinde NATO'nun istihbarat ve stratejik farkındalığının artırılacağı ve önceden planlamaya yeniden önem verileceği ifade edilmiştir. Tüm ulusal askeri yapılarda olduğu gibi ittifakın askeri yetkilileri de belirli kriterlere ve tehdit durumlarına göre önceden askeri planlama çalışmaları yapmaktadır. Yeni durumda ittifakın önceden her türlü ihtimale karşı planlama yapması ve bu planların detaylandırılmasına karar verilmiştir. Böylece siyasi ve askeri yetkililerin karar süreci ve birliklerin harekât bölgesinde daha hızlı bir şekilde tertiplenmeleri planlanmıştır. Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi düşmanın ve savaşın meydana gelmesi muhtemel bölgenin belirli olması önceden ve detaylı planlamaya imkân vermiştir.

Hazırlık Eylem Planı ittifakın kriz yönetimi ve kolektif savunmaya yönelik tatbikatlara odaklanmasını öngörmüştür. Her ne kadar Ukrayna Krizi öncesinde de NATO birliklerinin ISAF misyonu esnasında kazandıkları birbirleri ile uyumlu bir şekilde çalışabilme yeteneklerinin muhafazası için İrtibatlandırılmış Kuvvetler İnisiyatifi adı altında tatbikatlara odaklanması

zaten öngörmüş olsa² da o dönem için tasarlanan tatbikat senaryolarının daha çok kriz yönetimini esas alması beklenmekte idi. Yeni NATO sürecinde ise tatbikat senaryoları kriz yönetiminden ziyade NATO'nun esas görevi olan ortak savunma konusuna odaklanmıştır. Nitekim Kasım 2015'te İtalya, Portekiz ve İspanya'da ittifakın son dönemlerdeki en büyük tatbikatı olan Trident Juncture tatbikatı yapılmıştır. 30 ülkeden 36.000 asker katıldığı tatbikatta NATO'nun uyum tedbirleri kapsamında değişen yeni unsurlarının da denemesi yapılmıştır. 2015 yılında ittifak ve üye ülkeler 300 civarında tatbikat icra etmiştir.

c. Karma Tehdit İle Mücadele

Galler Zirve deklarasyonu Rus karma savaşına yönelik alınacak tedbirleri Hazırlık Eylem Planından farklı bir kategoride tutmuştur. Zirve deklarasyonunda ittifakın eylem planından ayrı olarak "çok farklı şekillerde açık ve üstü örtülü askeri, paramiliter ve sivil tedbirlerin etkili bir şekilde entegre edilerek uygulanmış hali" olarak tarif edilen Rus karma savaş tehdidini caydıracak yada bu tehditle etkili bir şekilde mücadele edebilecek her türlü imkan ve yöntem ile müttefiklerini takviye etme yeteneğine sahip olmasının önemine vurgu yapılmıştır. Karma tehdit ile mücadelenin stratejik iletişimi geliştirmek, karma tehditler ışığında tatbikat senaryoları geliştirmek ve NATO ile diğer organizasyonlar arasındaki koordinasyon artırmak çalışmalarını da içereceği ifade edilmiştir.

Bu konuya yönelik en somut gelişme 01-02 Aralık 2015 tarihinde yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında "Karma Savaşla Mücadele Stratejisi"nin kabul edilmesi olmuştur. Toplantıda Genel Sekreter Stoltenberg karma savaş ile mücadelenin hazırlıklı olmak, caydırmak ve savunmak olmak üzere üç temel sütundan oluştuğunu belirtmiştir. Stoltenberg NATO birliklerinin hazırlık ve mukabele seviyesinin artırılmasının karma savaş ile mücadelede önemli rol oynadığını ifade ederken aldatmanın ve örtülü operasyonların karma savaşın önemli özelliklerinden olmasından dolayı istihbarat, keşif ve durumsal farkındalık yeteneklerinin geliştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca özel kuvvetler birliklerinin bu mücadelenin önemli bir unsuru olduğunun altını çizmiştir. (Press conference by Stoltenberg, 01 December 2015)

Stoltenberg 10-11 Şubat 2016 tarihlerinde yapılan Savunma Bakanları toplantısında ise ittifakın karma savaş stratejisi için detaylı bir uygulama planına sahip olduğunu ve NATO'nun karma savaş eylemlerini tespit etme, tanımlama ve nitelendirme yetenekleri ile hızlı bir şekilde karşılık verme kabiliyetlerini geliştirdiği vurgulanmıştır. Genel Sekreter ittifakın karma savaş ile mücadelesinde üye devletlerin hükümetin devamlılığı, enerji tedariği, yiyecek ve su kaynakları, iletişim ve siber ağlar ile ulaştırma sistemleri gibi alanlarda temel gereksinimleri ortaya koyarak esnekliklerini artırdıkları

² Connected Forces Initiative hakkında daha fazla bilgi için bkz. http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_98527.htm

rını ancak bunun milli bir sorumluluk olduğunu ifade etmiştir. Stoltenberg ayrıca karma savaflara karşı esneklik ve sivil hazırlık konularının önemine dikkat çekmiştir. (Press conference by Stoltenberg, 11 February 2016)

Bu bağlamda NATO'nun karma tehditle mücadelede en çok önem verdiği ve en çok atıfta bulunduğu konu başta AB olmak üzere diğer uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği konusu olmuştur. Nitekim Genel Sekreter Stoltenberg karma savaşın sivil boyutunun olmasından dolayı AB ile işbirliğinin önemine vurgu yaparak, karma savaşta sivil unsurlara yönelik konuların öncelikle AB tarafından ele alınacağını altını çizmiştir.

İttifak bilgi savaşını Rus karma savaşının önemli unsurlarından birisi olarak görmekte ve buna karşı tedbirler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Galler Zirvesinde liderler stratejik iletişimin önemine vurgu yaparak Latviya'nın başkenti Riga'da Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi'nin kurulmasını memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Mayıs ayında yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında İngiltere'nin NATO'nun stratejik iletişim çalışmalarını desteklemek amacıyla bir destek fonu oluşturmayı kabul ettiği deklare edilmiştir.

Galler Zirvesinde Rus karma savaşının etkili bir siber saldırı boyutunun olduğunu altını çizen liderler ittifakın siber savunmaya yönelik yeteneklerini artırmak amacıyla Gelişmiş Siber Savunma Politikası'nı onaylamıştır. Bu politika kapsamında NATO üyelerinden herhangi birisine yönelik siber saldırıyı ortak savunma kapsamında değerlendirebileceği belirtilerek Yeni NATO için çok önemli değişiklikler öngörülmüştür. Ayrıca üye ülkelerin siber güvenlik yeteneklerini geliştirmeye yönelik olarak çeşitli çalışma başlatılacağı, siber saldırısı konusunun hareket planlamalarına dahil edileceği ve müttefikler arasında bu konuya yönelik bilgi paylaşımının artırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca AB ile siber savunma konusunda teknik bir düzenleme yapılmıştır. Her iki örgütün acil durum uzmanlarının bilgi alışverişi ve uygulamaları paylaşımına yönelik yapısal bir sistem kurulmuştur. Bu hamle Stoltenberg tarafından karma savaş tehdidine karşı somut bir işbirliği adımı olarak görülmüştür.

Karma savaşla mücadele kapsamında Galler Zirvesinde kabul edilen Savunma ve İlgili Güvenlik Yetenekleri Oluşturma Girişimi (Defence and Related Security Capacity Building Initiative)'nin önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Amacı ittifakın ortak devletlere yönelik taahhütlerini desteklemek ve büyük çaplı askeri birlik kullanmadan uluslararası güvenlik ve istikrara katkı sağlamak olarak nitelendirilen bu girişim ilk aşamada Gürcistan, Ürdün ve Moldova'yı kapsayacak daha sonra ise diğer ortaklara da genişletilecektir. Ayrıca bu konuda diğer uluslararası kurum ve kuruluşların da işbirliğinin talep edileceği ifade edilmiştir. NATO Genel Sekreter Yardımcısı ise bu görev için özel koordinatör olarak görevlendirilmiştir. Mayıs ayında Antalya'da yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında İngiltere'nin bu girişime yönelik bir fon oluşturduğu ve Türkiye'nin de bu fona katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.

Her ne kadar Gürcistan ve Ürdün bu girişim kapsamına dahil edilmişse de ittifak Rus karma savaşının bir sonraki hedefinin Moldova ve özellikle de Trandinyester bölgesi olacağı beklentisi ile önceliği Moldova'ya vermiştir. Nitekim Savunma Bakanları Haziran ayı toplantısında Moldova'nın savunma ve güvenlik kurumlarının etkinliğinin artırılması için "Savunma Yeternekleri Oluşturması Paketi" oluşturulmasına karar verilmiştir. NATO bu faaliyet kapsamında Moldova'nın silahlı kuvvetlerini modernize etmek ve güçlendirmeyi taahhüt etmiştir. Rus karma tehdidine en hassas ülke konumundaki Moldova'nın savunmasına yardım etmek fırsatı ele geçirmiştir.

SONUÇ

Son dönemde NATO-Rusya ilişkileri etki-tepki prensibi esaslarında gelişmektedir. İttifakın Ukrayna ve Gürcistan'ın üyeliğine yönelik ısrarı ile Füze Savunma Sistemi çalışmaları yepyeni bir Rusya doğururken, Rusya'nın Ukrayna'daki faaliyetleri ve Kırım'ı ilhak etmesi Yeni NATO'yu ortaya çıkarmıştır. Güvenlik algısı değişen NATO'da Genel Sekreter Stoltenberg'in de vurguladığı gibi Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana ortak savunmaya ilişkin en büyük takviye yapılmıştır. (Closing Press Conference by the NATO Secretary General, 14 May 2015) Yaşanan gelişmeler adeta kaba güce dayalı Yeni Soğuk Savaş'ı akıllara getirmiştir (Erol, 2014).

Ukrayna Krizi sonrasında Rus tehdidine karşı yürürlüğe konan Hazırlık Eylem Planı ile Yeni NATO'nun temelleri atılmıştır. Planın ilk bacağı olan güvence tedbirleri ile Rus tehdidine maruz kalma riski yüksek ülkeler başta olmak üzere ittifak toplumuna NATO'nun göreve ve desteğe hazır olduğu mesajı verilmiştir. Planın ikinci ve esas bacağı olan uyum tedbirleri ile ise ittifakın askeri yapısında yapısal ve kalıcı tedbirler alınmıştır. Ayrıca Karma Savaşla Mücadele Stratejisi kabul onaylanmıştır. Böylece Yeni NATO muhtemel bir Rus konvansiyonel yada karma savaş tehdidine karşı ittifakın askeri açıdan hazırlık seviyesinde önemli gelişme sağlamıştır.

Ancak Karma Savaş ile ittifakın ortak savunmasına yönelik bağ NATO'nun bu tehditle mücadelede en kritik konuların başında gelmektedir. NATO Askeri Komitesinin başındaki Çek General Petr Pavel'in karma savaşın temel hedefini "çok güçlü ancak ortak savunma eşliğinin hemen altında bir etki yaratarak karşı tarafın (NATO'nun) ortak savunma sistemini harekete geçirmeden hedeflerini ele geçirmek" (Wall Street Journal, 08 February 2016) şeklinde tanımlayarak ittifakın karma savaş stratejisine bakış açısını ortaya koymuştur. Varşova zirvesinde ise karma tehdit ile mücadelenin esas olarak bu savaşa maruz kalan ülkenin sorumluluğu olduğu ancak talep edilmesi durumunda ittifakın herhangi bir safhada bu duruma müdahil olabileceği ifade edilmiştir..

Bu açıdan bakıldığında herhangi bir karma savaş faaliyetinin ittifaka yönelik tehdit teşkil edip etmediği, tehdidin ortak savunma sistemini harekete geçirip geçirmeyeceği ve geçirilmesine karar verilmesi durumunda nasıl karşılık verileceği konusu ittifakın önümüzdeki dönemde karşı karşıya kalacağı en önemli sorunlardan birisi olacaktır. Farklı tehdit algısı ve hassa-

siyetine sahip 29 üyeli örgüt üyelerinin belirsizlik, gizlilik ve inkara dayalı Rus karma savaş stratejileri karşısında diğer üyelere desteği ittifakın dayanışması için önemli bir sınav olacaktır.

Üstü örtülü operasyonlara dayalı karma savaş tehdidi karşısında oy birliği ile karar alan bir ittifakın bu konuya ilişkin karar verme ve alınacak tedbirlerin belirlenmesi sürecinde büyük zorluklar ve görüş ayrılıklarının olması muhtemeldir. Bu durum ve meydana gelebilecek en ufak bir tereddüt ittifakın dayanışma ve işbirliğini zayıflatmayı amaçlayan Rusya'yı daha başarılı hale getirecektir. Nitekim Rusya'nın karma savaş tedbirlerine başvurmasının altında yatan temel nedenlerinden birisi de budur.

Bu durum gözönüne alındığında herhangi bir üye devlete yönelik karma savaş tehdidinde ortak savunmayı harekete geçirmenin eşliğinin tespit edilmesi ya da bu eşikten daha düşük tehditlerde alınacak tedbirlere yönelik esasların belirlenmesi Rus karma savaşı ile mücadelenin temelini oluşturacaktır. İttifakın tereddütsüz dayanışma ve işbirliği gösterme yeteneği ittifakın bu başarısında temel rolü oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- "Baltic Nations Request Permanent NATO Troop Presence", *The New York Times*, 14 May 2015.
- Barnes, Julian E. "NATO Works to Adapt to More Ambiguous Warfare Techniques", *Wall Street Journal*, 08 February 2016.
- Closing Press Conference by the NATO Secretary General for the Meetings of NATO Foreign Ministers 14 May 2015, Antalya, Turkey, http://www.nato.int/cps/fr/natohq/photos_119403.htm, 22 Kasım 2015 tarihinde erişilmiştir.
- Boyer, Dave "Obama wants to quadruple military spending in Europe to counter Russian aggression", *The Washington Times*, 02 February 2016.
- Calha, Julio Miranda Hybrid Warfare: NATO's New Strategic Challenge?, General Report for NATO Parliamentary Assembly Defence And Security Committee, 10 October 2015, <http://www.nato-pa.int/default.asp?SHORTCUT=3778>. 02 Ocak 2016 tarihinde erişilmiştir.
- Deri, John R. *Alliance Management and Maintenance: Restructuring NATO for the 21st Century*, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2007.
- Dobson, Alan P. and Steve Marsh, *US Foreign Policy since 1945 (Second Edition)*, London and New York, Routledge, 2001.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Sertif Demir, "Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6 Sayı 11 Kış 2012.
- Erol, Mehmet Seyfettin "Ukrayna-Kırım Krizi ya da İkinci Yalta Süreci", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2014, Sayı 41, s.1-14.

- Erol Mehmet Seyfettin ve Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 17, Kış 2015, s. 261-277.
- Harper, John "1st Cavalry soldiers headed to Poland, Baltics", *Stars and Stripes*, 13 August 2014.
- Krejci, Oskar *Geopolitics of the Central European Region: The View from Prague and Bratislava*, Bratislava, Veda, 2005.
- Lubold, Gordon and Doug Cameron, Ash Carter Offers Peek at 2017 Pentagon Budget, *Wall Street Journal*, 02 February 2016.
- NATO ramps up response to Russia, *Wall Street Journal*, 25 June 2015.
- NATO says won't be dragged into arms race with Russia, *Reuters*, 24 June 2015.
- NATO AWACS uçağı Türk hava sahasında, *Milliyet*, 12 Mart 2016.
- Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg ahead of the NATO Defence Ministers meetings, 22 June 2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_120869.htm, 28 Kasım 2015 tarihinde erişilmiştir.
- Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council in Foreign Ministers session, 01 December 2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_125362.htm?selectedLocale=en, 12 Aralık 2015 tarihinde erişilmiştir.
- Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Defence Ministers, 11 February 2016, http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_127972.htm?selectedLocale=en, 02 Şubat 2016 tarihinde erişilmiştir.
- U.S. Sends Tanks, Military Equipment to Deter Russian Aggression, *The Wall Street Journal*, 23 June 2015.
- Vladimir Putin announces Russia will add more than 40 Intercontinental Ballistic Missiles to Nuclear Arsenal in 2015, *The Independent*, 16 June 2015.
- Young, Karen de, "Russia's Moves in Ukraine are 'Wake-up Call', NATO's Rasmussen says in Speech", *The Washington Post*, 19 March 2014.
- Webber, Mark, James Sperling and Martin A. Smith, *NATO's Post-Cold War Trajectory: Decline or Regeneration?*, London, Palgrave Macmillan, 2012.

KIRIM-KAFKASYA İLİŞKİLERİNDE “ATALIK” KURUMUNUN KÖKENİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Ufuk TAVKUL*

ÖZET

Atalık, Kafkasya’da bir ailenin çocuğunun bir başka aileye verilecek orada büyütülmesi ve yetiştirilmesi geleneğini ifade eden ve *baba* anlamına gelen *ata* isminden türetilmiş bir terimdir. Göktürkler zamanından itibaren örneklerine rastlanılan bu Türk geleneği Selçuklularda da *Atabek* adıyla bulunmaktaydı. Atalık geleneği Kafkasya ve İdil bölgelerinde yaşayan Bulgar Türklerinde de görülmüştü. Altın Ordu ve Kırım hanlarının şehzadelerinin Kafkasya’da büyütüldükleri, burada silâh kullanmayı, ata binmeyi, aile terbiyesini öğrendikten sonra ailelerine teslim edildikleri bilinmektedir. Bu şehzadeleri Kafkasya’da eğiten aileler onların manevî babaları, *atalıkları* sayılırdı. Atalık geleneğinin kadim devirlerden beri Adigelere (Çerkeslere) özgü bir toplumsal kurum olmadığı, kuzeyden gelen atlı-göçebe bozkır savaşçıları tarafından Kafkaslara taşındığı açıktır. Atalık adının bir terim ve kurum olarak Göktürkler, Bulgarlar, Kıpçaklar ve Selçuklularda mevcut olduğu ve Moğolların da kültürel etkileşim aracılığıyla atalık kurumunu kendi bozkır kültürlerine uyarladıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kafkasya, gelenekler, atalık

ABSTRACT

Atalık (fatherhood) is a term derived from the Turkic name *ata* which means *father* that expresses the tradition of raising a family’s child in another family in the Caucasus. That old turkic tradition can be seen in Göktürk, Seljuk, Bolgar and Kuman-Kipchak Turks as well. It is known that the princes of Golden Horde and Crimean Khans were grown up in the Caucasus. The institution which is named as *Atalık* is not peculiar to Adige (Circassian) people but it has been carried from the North steppes by the nomadic warriors.

Keywords: Crimea, Caucasus, traditions, atalık (fatherhood)

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya’dan Anadolu’ya göç eden Adige (Çerkes) kökenli *Metçunatuko* ailesine mensup bir Osmanlı generali olan Yusuf İzzet Paşanın meşhur “Kafkas Tarihi” adlı eserinde Kırım Tatarları ile Adige (Çerkes) boyları arasındaki ilişkilere dair şöyle bir bilgi vardır: “Özellikle Kırım Tatarları ile Çerkesler arasında yakın ilişkiler kurulmuş, siyasî sebepler-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. tavgul@gmail.com

le Kırım'dan kaçmak zorunda kalan Kırım hanzadelerinin çoğu Çerkezistan'a atalıklarının yanına gelerek yerleşmiş ve tamamiyle Çerkesleşmişlerdir. Çerkesler arasında özellikle Kabardey ve Bjeduğlarda bu gibi hanzadelere Hanuko adıyla bir asalet makamı verilmiş ve onların soyundan gelenler Hanuko (Han oğlu) adıyla anılmışlardır. Başka kavimlerin asilzade sınıfından Çerkeslerin arasına gelip yerleşenlere de asilzade unvanı verilerek Çerkesler arasında asimile edilmeleri kolaylaştırılmıştır" (Metçunatuko 1975: 9).

"Kırım Hanlığı ile Kuzey Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri" başlıklı makalesinde Sayın Ali Barut şunları aktarmaktadır:

"Kırım hanları tarafından Çerkezistan'a özellikle Sahib Geray Han (1512-1551) Kaplan Geray Han (1707-1707) ve Saadet Geray Han (1717-1724) dönemlerinde bir dizi seferler düzenlenmiştir. Kırım hanlarının başarıları elde ettikleri bu seferlerde yer yer ağır mağlûbiyetler aldıkları da olmuştur. Kırım Hanlığı ile Çerkezistan arasında bu siyasî mücadelelerin yanı sıra dostâne ilişkilerin de söz konusu olduğu görülmüştür. Bu dostâne ilişkilerin tesisinde rol oynayan önemli faktörlerden birisi de, kısaca bir nevi "çocuk eğitime ve yetiştirme" sistemi şeklinde özetlenebilecek olan "Atalık" müessesesidir. Atalık müessesesi, Çerkezistan'da yerleşmiş eski bir geleneğe göre yeni doğan bir çocuğun belli bir süre sonunda, iki - üç yaşını geçmeden başka bir aileye verilerek, delikanlılık çağına yani, on beş - on altı yaşlarına gelinceye kadar eğitilip yetiştirilmesinden sonra tekrar asıl ailesine teslim edilmesi sürecidir" (Barut 1997: 21).

Her iki kaynaktan verilen bilgilerden, atalık kurumunun Kafkasya'da Çerkeslere özgü bir gelenek olduğu ve Kırım Hanlarının çocuklarının Kafkasya'da Adige-Çerkes geleneklerine göre büyütülüp yetiştirildikleri gibi bir düşünce doğmaktadır. Atalık Kafkasya'da konuşulan Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar dilinde bir ailenin çocuğunun bir başka aileye verilerek orada büyütülmesi ve yetiştirilmesi geleneğini ifade eden ve *baba* anlamına gelen *ata* isminden türetilmiş bir terimdir. Göktürkler zamanından itibaren örneklerine rastlanılan bu eski Türk geleneği Selçuklularda da *Atabek* adıyla bulunmaktaydı. Atalık geleneği Kafkasya ve İdil (*Volga*) bölgelerinde yaşayan Bulgar Türklerinde de görülürdü. 922 yılında Bulgarlar arasında bulunan İbn Fadlan bu konuda bilgi vermektedir (Doğan 1954: 72). Atalık adı Kuman-Kıpçak Türkçesinin meşhur sözlüğü Codex Cumanicus'ta *atalih* adıyla karşımıza çıkarken, Memluk-Kıpçak edebiyatı eserlerinden İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'de *atalık* olarak geçmektedir (Toparlı 2003: 15).

Altın Ordu ve Kırım Hanları'nın şehzadelerinin Kafkasya'da büyütüldükleri, burada silâh kullanmayı, ata binmeyi, aile terbiyesini öğrendikten sonra ailelerine teslim edildikleri bilinmektedir. Bu şehzadeleri Kafkasya'da eğiten aileler onların manevî babaları, yani *atalıkları* sayılırdı. Kafkasya'da Karaçaylılardan Abhaz-Abaza ve Adige toplumlarına da geçen bu gelenek onlar arasında da *atalık* ya da *atelikh* adıyla Türkçe bir isimle benimsenmiş ve yaygınlaşmıştı (Çelikkıran 1991: 17; Habiçev 1980: 15).

Özellikle Kabardey, Besleney ve Bjeduğ prensleri Kırım Hanlarının şehzadelerinin 'atalıkları' olarak onları yetiştiriyor ve bu sayede Kafkasya

için her zaman bir tehdit unsuru olan Kırım Hanlığı ile aralarında iyi ilişkiler kuruyorlardı. Kafkasya’da eğitim gören Kırım Hanlarının oğulları Kafkasya’daki ‘atalıklarını’ her zaman kendileri için gerçek bir baba olarak kabul ediyorlardı. Taht kavgaları yüzünden Kırım’dan kaçmak zorunda kalan şehzadeler Kafkasya’daki atalıklarının yanına sığınıyorlardı.

Atalık geleneğinin kadim devirlerden beri Adigelere (Çerkeslere) özgü bir toplumsal kurum olmadığı, bu geleneğin kuzeyden gelen atlı-göçebe bozkır savaşçıları tarafından Kafkaslara taşındığı açıktır. Nitekim Kırım Hanlarının henüz Kafkasya’daki Adige (Çerkes) boylarıyla ilişkiye geçmeden önce de çocuklarını bir başka kabileye emanet ederek orada yetiştirdikleri, Ahmed Cevdet Paşa’nın Kırım ve Kafkas Tarihçesi başlıklı risâlesinde şöyle anlatılmaktadır:

“Kırım Hanlarının isimlerine Geray lafzının ilavesi önceleri âdet değilken hicri 841 (miladi 1438) yılında tahta çıkan ve 30 yıl kadar hüküm süren Hacı Geray Han’dan sonra örf ve âdet olmuştur. Tatar hanları, sultanları ve âyânı eski bir âdetlerine göre süt emen çocuklarını ergenlik çağına kadar kabilelerden birinin terbiyesine vermekteydiler. Hacı Geray’ın babası olup, soyu yedi göbekte Cengiz Han’a ulaşan Gıyaseddin Sultan da bu âdet üzere Geray kabilesi tarafından yetiştirilmişti. Geray kabilesinin ileri gelenlerinden Devletgeldi Sufi’nin hacdan döndüğü gün oğlu dünyaya geldiği için “Hacı Geray” adını koymuştur. Böylece kendini yetiştiren kabilenin adını ve Devletgeldi Sufi’nin haccı-şerifini anmak ve yüceltmek istemiştir. Zaman gelip Hacı Geray tahta geçince Devletgeldi Sufi bu olayı ona anlatmış ve Geray kelimesinin Cengiz Han neslinden sultanların isimlerine ilavesini istemiştir. Yerinde görülen bu istek üzerine Geray lafzının hanların isimlerine ilave olunması bir âdet olmuştur” (Ahmed Cevdet Paşa 1997: 9).

Atalık kurumunun atlı-göçebe bozkır kültüründeki izlerini sürdürdüğü müzde ise Cengiz Han dönemi Moğol toplumsal yapısında bununla ilgili gelenekler karşımıza çıkmaktadır. B.Y. Vladimirtsov’un “Moğolların İçtimai Teşkilatı – Moğol Göçebe Feodalizmi” adlı eserinde atalık kurumu hakkında şunlar nakledilmektedir:

“Dikkat çekicidir ki, Hakanların (efendilerin) çocukları çoğu zaman kendi evlerinde, babalarının karargâhlarında değil, onların feodal tebaaları nezdinde terbiye ediliyorlardı. Efendiler kendi çocuklarını iki sebepten dolayı terbiye etmeye veriyorlardı:

1- Bu suretle tebaalarını kendilerine ve sülalelerine daha sıkı bağlamak istiyorlardı.

2- Devamlı saldırılara maruz kalabilen karargâhlarından çocuklarını uzaklaştırarak daha küçük yaşlardayken onların hayatlarını tehlike altında bulundurmamayı düşünüyorlardı.

Diğer taraftan feodal senyörler, kendi evlerinde büyük hakanların çocuklarını eğitmek meselesini, sadık bir tebaanın görevi olarak kabul ediyorlardı. Çoğu zaman tebaa, eğitici durumunda bulunmasından dolayı, başkalarına nazaran daha fazla imtiyazlı oluyordu” (Vladimirtsov 1987: 263).

KARAÇAY-MALKAR TOPLUMUNDA ATALIK KURUMU VE GELENEKLERİ

Kafkaslarda, Karaçay-Malkar'da bir beyin (*Biy'in*) çocuğu Kara Özden tabakasından bir ailenin evinde büyütülür, dağlı gelenekleri ve âdetleri öğretirdi. Bazen çocuk Azat tabakasından bir aileye de verilebilirdi. Çocuğa 'atalık' olan ailenin reisine *emçek ata* denirdi. Onun karısı da çocuğun sütannesi olurdu.

Bir beyin (*Biy'in*) karısı hamile kaldığında çeşitli aileler doğacak çocuğu alıp yetiştirmek için onun 'atalığına' talip olurlardı. Çeşitli hediyeler alarak beyin evine gider ve dileklerini bildirirlerdi (Karaçayevtsı 1978: 211).

Beyin annesi torununu kendi eliyle atalığa verirdi. Atalığa verilen erkek çocuğa *emçek ulan*, *emçek caş*, kıza ise *emçek kız* denirdi. Büyüyüp yetiştikten sonra atalıktan çıkan çocuğa ise *emildeş* adı verilirdi. Atalığa verilen çocuklar yetişkin bir genç olana kadar atalıkta kalırlardı. Bazen kız çocuklar evleninceye kadar atalıklarının yanında kalabilirdi.

Çocuğun bütün bakım masrafları atalık evine aitti. Atalık evi çocuğa hayatı için gerekli her şeyi öğretir, onu yetiştirirdi.

Atalığa gelen çocukla evin çocukları sütkardeş olurlardı. Atalığa gelen çocuğun beşiği evin kendi çocuklarının beşiklerinden daha yüksek ve süslü olurdu. Onun beşiği ayakla değil elle sallanırdı. Evin çocuklarından önce atalığa gelen çocuk emzirilirdi (Karaçayevtsı 1978: 212).

Çocuk atalık evinden ayrılırken atalığı ona eğeri ile birlikte bir at ve elbise armağan ederdi. Çocuğun atalık evinden ayrılmasına *nühden çıkğan* denirdi. Bu sırada atalık evinde kurban kesilir, şölen (toy) düzenlenirdi.

Atalıktan çıkarak *emildeş* adını alan çocuk baba evine giderken onu babası olan *biy* (bey) ve emrindeki *özdenler* (asiller) karşılarlar ve *emildeş* eve özdenlerle beraber girerdi. Evde onu ilk önce annesi, sonra babası kucaklardı.

Çocuğunu büyütüp yetiştiren atalığa *biy* (bey) at, silâh, giyim, toprak parçası armağan ederdi. Buna *emçeklik* denirdi. Beyin çocuğu kendisini yetiştiren atalığına ömür boyu saygı duyar, onu korurdu. Atalık alt tabakadan da olsa büyüttüğü beyin yanında yemek yiyebilirdi.

Karaçay-Malkar'da *atalık* olacak aile akraba olmayan soylardan seçilirdi. Beyler (*Biylar*) atalıklarını alt tabakalardan seçerek halkla iyi ilişkiler kurma yoluna giderlerdi (Tavkul 1993:152).

Karaçay-Malkar'da beylerin (*Biylarin*) çocuklarını büyütüp eğiterek onların atalıkları olan alt tabakalar arasında *emçekler* adı verilen bir sosyal tabaka ortaya çıkmıştı. Özgür sınıfı oluşturan *emçeklere* beyler her zaman destek verirlerdi (Miziyev 1991:110).

Kan davası söz konusu olduğunda iki sülâle birbirini affetmezse, katil öldürdüğü adamın akrabalarından küçük bir çocuğu kaçırap ona *atalık* yapar, çocuğu büyüttükten sonra geri getirirdi. Buna '*Kan Emçek*' denirdi. Çocuk geri getirildiğinde 'atalık' geleneklerine göre geri getirilen çocuklarda olduğu gibi şölen (toy) düzenlenmezdi. Ancak artık her iki sülâle akraba sayıldıkları için kan davası yürütülemezdi (Karaçayevtsı 1978: 213).

ADİGE (ÇERKES) TOPLUMUNDA ATALIK KURUMU VE GELENEKLERİ

Kabardey toplumunda, Kabardey prenslerinin çocuklarının terbiyeleri ve bakımı için asillerin (vorkların) evlerine gönderilmesi âdeti. Prensın çocuğunun terbiyesini üstüne alma şerefine erişen vork (asilzade) kendisini çok mutlu sayardı. Çocuk gelenek uyarınca *bof hakue* denilen terbiyecisinin yanında yedi yıl kalırdı. Böylece eğitim gören çocuğa *Pur* adı verilirdi. Çocuk 16 yaşına gelince atalığı ona en iyi elbiseyi giydirir ve en iyi ve asil ata bindirir, en gösterişli silâhları takar ve çocuğu evvelce hiç gitmediği baba evine geri verirdi.

Genç prensin baba evine dönüşü özel tören ve şartlar altında gerçekleşirdi. Baba prens, oğlunun atalığına pahalı ve değişik hediyeler bağışlar ve kendi mevkiine, ekonomik gücüne ve cömertlik derecesine göre de at, öküz, inek ve köleler verirdi. Atalığın evine ve yurduna büyük bir alay ve merasimle ağırlanarak geri gönderilmesi prensin görevi idi. Terbiye gören çocuk (*pur*) da kendi atalığının bütün isteklerini yerine getirmekte tereddüt etmezdi (Noghumuka 1974: 38).

J. Bell, 19. yüzyıl başlarında Batı Kafkaslardaki Adigeler arasında yaşatılan atalık geleneği ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

‘Bir atalık öğrencisini beslemek, giydirmek ve eğitmekle sınırlı kalmaz, fakat aynı zamanda ona bir at ve silâhlar verir. Kısacası her bakımdan bir babanın yerini alır ve ondan da büyük bir saygı görür. Bunun örneklerini, oldukça ateşli bir yapıya sahip olan, bu ailenin en küçük oğlunun davranışlarında görüyorum. Atalığın yaptığı bütün bunlara karşılık, evlatlığının katılacağı savaşlardan elde edeceği ganimetlerden pay alabilir ve öğrencilik günlerinin sona ermesinden sonra onun ve ailesinin minnet hislerini bekleyebilir. Bu eğitim altı ilâ sekiz yıl sürer. Bu durum elbette ki, babanın oğulları için seçeceği atalığa bağlıdır. Atalıkların hiçbir uygunsuz harekette bulduklarını duymadım. Fakat Adegum yakınlarında yaşayan bir soylu sesini kaybedip onu tedavi etmem için bana geldiğinde, başına gelen bu felâketin kendisinin gönderildiği atalığın fakirliğinden, gereken şekilde giyinmemesinden kaynaklandığını söyledi. Kızlar da, çok seyrek olarak bu tür bir eğitim için dışarı gönderilirler’ (Bell 1998: 158).

Kafkasya halklarının etnik ve sosyo-kültürel açılardan birbirlerine yakınlaşmalarında ve bütünleşmelerinde *atalık* geleneğinin son derece önemli rolü olmuştur. Atalık kurumu bütün Kafkasya halkları arasında geçerliydi. Bütün halklar çocuklarını eğitmek üzere birbirlerine gönderirlerdi. Bu durum Kafkas halklarını birbirine daha da yakınlaştırırdı. Örneğin bir Oset çocuğu Adige ailesi içinde, ya da Kabardey çocuğu Karaçaylılar arasında eğitildiğinde bu aileler birbirine yakınlaşır ve gelecekte de birbirlerini akraba ve kardeş kabul ederlerdi.

Karaçay-Malkarların Gürcü-Svan, Abaza, Kabardey ve Osetlerle etnik ve kültürel yönden yakınlaşmasında atalık geleneği vasıtasıyla tesis edilen *süt akrabalığı* kurumu etkili olmuştur. Süt akrabalığına özellikle Malkar beylerinden *Abaylar* ile Kabardey prenslerinden *Kaytuklar* arasında ve Malkar beylerinden *Orusbıy* soyu ile Gürcü-Svan beylerinden *Dadeşkeliyani*

soyu arasında rastlanırdı (Miziyev 1991:110). Tarihî belgeler Kabardey prensleri ve Malkar beyleri arasında süt akrabalığı kurulmuş olduğunu belgelemektedir. Sözelimi, 1747 yılında Kabardey prensi Kasay Hatohşuk ile Malkar beyi Azamat Abay süt kardeşi olmuşlardı. 1768 yılında da Kabardey prensi Kaziy Kaysın ile Malkar beyi Muhammat Biy süt kardeşi olmuşlardı (Miziyev 1993: 80). Karaçay beyleri ve soyluları da özellikle Kabardey ve Gürcü-Svan beylerinin çocuklarını atalığa alarak onlarla sosyal ve siyasî ilişkilerini iyi tutmaya çalışırlardı. Örneğin XIX. yüzyılda Karaçay'ın özden (aşilzade) tabakasından *Aliy* soyu Kabardey prenslerinden *Hatohşukların* oğullarını, Karaçay beylerinden *Duda* soyu da Gürcü-Svan beylerinden *Da-deşkelianilerin* oğullarını atalığa almışlardı (Karaçayevtsı 1978:212). Kabardey prensi Hatohşukların Canbolat da XIX. Yüzyıl başlarında Karaçay'ın Uçkulan köyünde Çotçaların Canbolat adlı Karaçaylı atalığının yanında büyüüp yetişmişti (Tavkul 2004: 443).

KIRIM-KAFKASYA İLİŞKİLERİNDE ATALIK KURUMU

Ahmed Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi* adlı risâlesinde Kırım Hanlarının çocuklarının Kafkasya'da Çerkesler (Adigeler) arasında büyütülüp yetiştirilmesini şöyle anlatır:

'Kabileler arasında gönüllü akrabalığa pek ziyade riayet edilir. Bir çocuk hangi kabilede süt emmişse ona mensup sayılır ve o kabile de onun destekçisi olur. Bu örf gereğince Kırım Sultanlarının da çocuklarını Çerkes kabilelerinden birine besleme vermeleri kadim âdetlerdendi. İbretnüma-yı Devlet adlı tarihçede yazıldığına göre, Çerkes kabileleri Kırım Hanının çocuğunun dünyaya geldiğini duyduklarında bir sahrada toplanırlardı. İhtiyarları huzurunda yapılan bu toplantıda içlerinden bir hatunu dadılığa seçerler ve yanına 'sipahi' ve 'özden' ve başkalarından birkaç yüz kadar süvari vererek Kırım'a gönderirlerdi. Gidenler üç gün Kırım Hanının misafiri olurlar, ancak Kırım Hanının mutfağından bir şey yemezlerdi. Yanlarında getirdikleri un, bal, 'gumul'¹ ve 'boza' ile hem kendilerini idare ederler, hem de Hana ve dairesi halkına bu yiyecek ve içeceklerle ziyafet verirlerdi. Daha sonra içlerinden birini Hana elçi olarak göndererek, bu cemaatle Kırım'a gelmelerinin maksadının Hanın yeni doğan oğlunu atalığa almak amacına dayandığını ve almayınca gitmeyeceklerini bildirirlerdi. Örf ve âdet gereği bu istek mecburen kabul olunur ve çocuk anasından ayrılarak dadı olarak seçilen hatuna verilince, Çerkesler memnun bir şekilde yurtlarına dönerlerdi. Çerkesler o çocuğu kendi çocuklarına tercih ederler ve terbiyesinde asla kusur etmezlerdi. Çocuk yedi yaşına gelince ata binmeyi, kaçıp kovalamayı, kavgâ ve savaş sanatını öğretirlerdi. Süt anası ve süt babası o çocuğa azar kabilinden bir şey söylemez ve onu fitratı üzre yetiştirirlerdi. On beş yaşına gelince babasına teslim zamanı gelir ve ne zaman isterse, hemen yeni elbise ve silâhla donatılıp, süslü bir ata bindirilirdi. Süt babası (atalığı) çocuğu alıp yine aynı şekilde Kırım'a götürürdü. Kırım'da yine önceki gibi üç gün kendilerini idarelerine ve Hanın halkına ziyafet çekmeye yetecek miktarda yiyecek ve içeceği yanlarına alırlardı. Bah-

¹ Gumul: alkollü ince boza.

*çesaray'a vardıklarında yine kazanlarını kaynatıp, üç gün Han dairesine ziyafet çekerek, bu şekilde Hana oğlunu teslim ederlerdi. Han da onların hepsine bol miktarda meşin, sahtiyan, tüfek, yay, kılabdand² ve çuha hediye eder ve Çerkesler de bunları aralarında paylaşıp yurtlarına dönerlerdi. Kabile âdetlerine göre, isimleri anıldıkça düşmanlarına korku salmak için Cengizlilerin çocuklarına yırtıcı hayvan isimleri verirlerdi.*³ (Ahmed Cevdet Paşa 1997: 10).

Atalık kurumunun ve bununla ilgili geleneklerin atlı-göçebe bozkır savaştı topluluklarına özgü bir yaşam tarzı olduğu ve Kafkasya'ya kuzeyden gelip yerleşen bozkır kökenli etnik topluluklara ait bulunduğu anlaşılmaktadır. Atalık adının bir terim ve kurum olarak Göktürkler, Bulgarlar, Kıpçaklar ve Selçuklularda mevcut olduğu ve Moğolların da kültürel etkileşim aracılığıyla atalık kurumunu kendi bozkır kültürlerine uyarladıkları görülmektedir. Altın Ordu devletinin dağılmasının ardından Kıpçak bozkırından Kafkaslara gelip yerleşen ve Karaçay-Malkar halkının tarihteki atalarının son halkasını oluşturan Kıpçakların atalık geleneğini Kafkasya'ya taşıdıkları düşünülmektedir. Karaçay-Malkar toplumunda atalık geleneği XX. yüzyıl başlarına kadar az da olsa yaşatılmıştır (Korkmazov 1970).

Atalık kurumunun ve geleneklerinin Adige-Çerkes boyları arasında en güçlü bir biçimde Kabardeyler, Besleneyle ve Bjeduğlarda korunduğu ve yaşatıldığı görülmektedir. Bu Çerkes boyları toplumsal yapılarındaki derin sosyal tabakalaşma sistemleriyle Abzeh, Şapsığ gibi diğer Çerkes boylarından ayrılmaktadırlar. Kabardey, Besleneyle ve Bjeduğlarda toplumun en üst tabakasını “pşi” adı verilen prens soyları oluşturmaktadır. Prens soylarının atası XV. Yüzyılda yaşadığı rivayet edilen *İnal* adında bir beye dayanmaktadır. Kırım Hanlarının şehzadelerini Çerkesler arasında eğiten atalıklar genelde İnal soyundan gelen Kabardey, Besleneyle ve Bjeduğ prensleri arasından çıkmıştır.

Bu durumda şu soruları sorarak bir cevap arayabiliriz:

1- Kırım Tatarları Türk dilinin Kıpçak lehçesinde konuşmaktadırlar. Şehzadelerini bebeklik çağından itibaren yetiştirilmek üzere Kafkasya'da gönderdikleri Kabardey, Besleneyle ve Bjeduğlar ise bir Kafkas dili olan Adige-Çerkes dilinde konuşmaktadırlar. Her iki dilin birbiriyle en ufak bir benzerliği ve akrabalığı yoktur. Bu durumda Kırım Hanlarının şehzadeleri ana dili olarak hangi dili öğrenerek Kırım'a dönüyorlardı? Atalıklarından ve sütannelerinden Çerkesçe öğrenerek mi yetişiyorlardı yoksa atalıkları onlarla Kıpçak Türkçesiyle mi konuşuyordu ve böylece şehzadeler Kırım'a döndüklerinde öz anne ve babalarıyla Kıpçak Türkçesiyle mi konuşup anlıyorlardı? Ya da Kafkasya'da Çerkesçe konuşarak büyüyüp yetişen şehzadeler Kırım'a döndüklerinde kendi dillerini sonradan mı öğreniyorlardı?

2- Kırım Hanlarının şehzadelerinin atalıkları olan Kabardey, Besleneyle ve Bjeduğ prensleri şayet atalık yaptıkları Kırım Hanlarının şehzadelerini

² Kılabdand: sırma ile karışık ipek veya pamuk iplik.

³ Kabardey Çerkesleri arasında Aslanbek, Aslangeriy, Aslankir, Aslanmırza, Aslanuk, Kaplangeriy, Kaplanmırza gibi Türkçe isimler yaygındı.

Kıpçak Türkçesi öğreterek büyütüp yetiştiriyorlarsa, kendileri Kıpçak Türkçesini nereden ve nasıl öğrenmişlerdi?

14. yüzyıldan itibaren feodalizmin gelişmeye başladığı Kabardey'de ve diğer Adige boylarında sosyal tabakalaşma sistemi içindeki sınıflar şu hiyerarşik düzene göre diziliyorlar ve şu adları alıyorlardı:

- 1- Pşi (Prens)
- 2- Vork (Soylu, asilzade)
- 3- Fekol (özgür köylü)
- 4- Pşıtl (serf, toprağa bağlı köle)
- 5- Vuneut (hiçbir hakka sahip olmayan köle) (Aşemez 1973: 45).

'Pşi' adı verilen prensler toplumun en üst tabakasını oluşturuyorlardı. Siyasî güç tamamen pşilerin elindeydi. 'Vork' adı verilen soylular prenslerin vassalları durumunda idiler ve onların şovalyelik hizmetinde idiler. 'Fekol' adı verilen özgür köylü tabakası halkın büyük çoğunluğunu oluştururdu. Tarım ve sanatta uğraşan bu sınıf prenslere vergi vermezdi. 'Pşıtl' adı verilen toprağa bağlı köleler (serfler) prenslerin işlerinde çalışır ya da onlara vergi öderlerdi. Toprakla birlikte ailece el değiştirirlerdi. Kendi mülkleri de bulunurdu. Prense karşı yükümlülüklerini yerine getirip özgürlüğünü satın alanlara 'pşıtl şheşefij' denirdi. 'Vuneut' adı verilen kölelerin hiç bir hakları ve mülkleri yoktu. Bunlar alınıp satılabilirlerdi (Tavkul 2009: 257-258).

Adigelerin çoğunluğunu teşkil eden Şapsığ, Natuhay, Abzeh gibi boylarda ve Ubıhlarda Pşi (Prens) tabakasının bulunmaması ve Pşilerin Kabardeyler ile onların etkisi altındaki Besleney, Bjeduğ, Temirgoy (Kemirkuey) ve Hatikuey kabilelerinde ancak bir kaç ailede yer alması, Adigelerin sosyal yapılarına tabakalaşmanın yabancı kavimlerin etkisi ile girdiğini göstermektedir (Baj 1969:106).

Kabardeylerin 7-8. yüzyıllarda Taman Yarımadası ile Kırım'ın kuzeyinde yaşadıkları, 14. yüzyılda Terek bölgesine göç ettikleri bilinmektedir. Diğer Adige kabilelerinin aksine Kabardeyler arasında güçlü bir sosyal tabakalaşma ve askerî teşkilatlanmanın olması onların yönetici sınıfının kökenini Hazar Türklerinin 'Kabar' boyuna bağlayan görüşleri desteklemektedir.

15- 16. yüzyıllarda komşu halkların etkisi altında Kabardeylerin maddi ve manevi kültürü bir dereceye kadar değişmiş olup, antropolojik tipleri bile değişime uğramıştır. Bu dönemde ve daha öncesinde Kabardeyler üzerinde Moğolların ve Kıpçak-Nogay gibi eski Türk topluluklarının etkisi olmuştur. Kabardey dilindeki Türkçe yer adlarının çoğu Altın Ordu döneminden kalmıştır. Geç ortaçağda Kabardey feodalleri ve soylularının çocukları genelde Türk adları taşıyorlardı (Betrozov 2009: 232). Dolayısıyla, Kabardeylerin en azından üst tabakalarının etnik oluşum sürecinde Türk unsurlarının etkili olduğu tespit edilmiştir (Betrozov 2009: 239).

Adigeler arasındaki rivayetler prens soylarının atası olan İnal'ın Adigelerin ve Kabardeylerin başına dışarıdan gelerek hâkim olduğunu anlatırlar. J. Klaproth da, Kabardey prenslerinin Kırım asıllı olduklarını ve Kafkasya'ya Kırım'dan geldiklerini kaydetmektedir (Klaproth 1814: 311).

19. yüzyıl başlarında Rusya hizmetinde çalışan bir Fransız olan Leonti Lyulye'nin, Kafkasya'da Adigeler arasında yaptığı araştırmaların içinde Kabardey prenslerinin cediti İnal'a dair bilgiler de yer almaktadır. Kabardeyler arasında Kabardeylerin bir zamanlar Kırım'da yerleşmiş olduklarına dair bir rivayetin bulunduğundan söz eden Lyulye, Kabardeylerin Kırımdan Kafkasya'ya geçişleri sırasında prensleri İnal'ın oynadığı rolü şöyle anlatır:

'15. yüzyıl başında Anapa'da Kabardey prenslerinin soylarının başlangıcı olarak kabul ettikleri ve nâmı bütün Kafkasya'ya yayılmış Prens İnal-Tigin⁴ şanı ve şöhretiyle hüküm sürüyordu. Bu prensin hükümdarlık dönemini çok sayıda dere, kaynak ve kuyunun adı da belgeliyor. İnal-i-psin'in (yani İnal'ın pınarı) bulunduğu Anapa kalesinden başlayarak Kabardey'e giden yol boyunca birçok yer onun adını taşır. Urup'da dağlardan çıkan bir dere ve Elbruz yakınlarındaki bir tepe İnal diye adlandırılır⁵' (Lyulye 1998: 42).

İnal soyundan gelen Kabardey prenslerinin etnik kökenleriyle ilgili şüpheleri ise genetik bilimi ortadan kaldırmıştır. DNA analizleri sonucunda Adige (Çerkes) boylarının büyük çoğunluğu G2a ve J2a1b olarak adlandırılan Batı ve Orta Kafkasya'ya özgü genleri taşırken, İnal soyundan gelen Karamırza-Misost (Karamurzin), Tav Sultan (Tlostanov) gibi ailelerin R1a1 olarak adlandırılan Avrasya genlerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır⁶.

Bu bilgilerin ışığında, Kafkasya'da Kırım Hanlarının şehzadelerinin atalıkları olan ve onları yetiştiren Adige-Çerkes prenslerinin etnik ve kültürel açıdan Kafkasya'nın yerli halklarına değil, Avrasya bozkırlarından gelen kuzeyli atlı-göçebe bozkır halklarına akraba olduklarını ve dolayısıyla kendi ailelerinde Kıpçak Türkçesi konuşma geleneğini devam ettirdiklerini söyleyebiliriz. Bu durumda, Kırım Hanlarının şehzadelerinin Kafkasya'da atalıklarının yanında Çerkesçe değil Kıpçak Türkçesi öğrenerek büyütüldükleri de aşikârdır. Ancak bu şehzadelerin Adige (Çerkes) diline vakıf oldukları da şüphesizdir.

Sonuç olarak, Kıpçak Türkçesi gibi “atalık” kurumu ve geleneği de Kafkaslara kuzeyden, atlı-göçebe bozkır hayat tarzının sürdürüldüğü Avrasya steplerinden gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa (1997), 'Kırım ve Kafkas Tarihçesi'. (haz. Ahmet Özyaydın). *Emel*, (221) Temmuz-Ağustos, 9-30.
- Aşemez, H. (1973), 'Adıgey (Çerkesya)'in Kısa Tarihi.' *Kafkasya Kültürel Dergi* (İstanbul), X (39-42): 36-89.
- Baj, Jabagi (1969), *Çerkesya'da Sosyal Yaşayış-Âdetler*.-Ankara: Kafkasya Kültürel Dergisi Yayınları.
- Barut, Ali (1997), "Kırım Hanlığı ile Kuzey-Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri", *Emel Dergisi*, 219, 21-24.

⁴ İnal'ın unvanı olduğu anlaşılan 'Tigin' kelimesi eski Türkçede 'Prens' anlamına gelmektedir.

⁵ Karaçay'da Elbruz Dağı yakınlarında bir yayla İnal Sirt adını taşır.

⁶ <http://www.familytreedna.com/public/Adyghe/default.aspx?section=yresults>

- Bell, James S. (1998), *Çerkesya'dan Savaş Mektupları*. (Çev. Sedat Özden).- İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları.
- Betrozov, Ruslan (2009), *Çerkeslerin Etnik Tarihi* (Çev.Orhan Uravelli).- Ankara: KAFDAV Yayınları.
- Çelikkıran, Mehmet Yasin (1991), *Türkçe-Adigece Sözlük=Tırku-Adıge Guşçial*.-Maykop.
- Doğan, Lütfi (1954). "İbn Fadlan Seyahatnamesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1-2), 59-80.
- Habiçev, M.A. (1980), *Vzaimovliyanie Yazıkov Narodov Zapadnogo Kavkaza*.-Çerkessk.
- Karaçayevtsı* (1978), L.I. Lavrov (Ed.).-Çerkessk
- Klaproth, J. (1814), *Travels in The Caucasus and Georgia*.-London.
- Korkmazov (Korkmazlı), Kökköz (1970). *Gorda Bıçak*.- Çerkessk: Stavropol Kitab İzdatelstvo-Karaçay-Çerkes Bölüm.
- Lyulye, Leonti (1998), *Çerkesya* (Çev. Murat Papşu).-İstanbul: Çiviyazıları.
- Metcunatuko, İzzet (1975), 'Kafkas Tarihi' *Kuzey Kafkasya* (İstanbul), VI (33-34): 4-9
- Miziyev, İ.M. (1991), *Oçerki İstorii i Kulturu Balkarii i Karaçaya XIII-XVIII vv*.-Nalçik: Nart.
- Miziyev, İ.M. (1993), *İstoriya Karaçayevo-Balkarskogo Naroda s Drevneyşih Vremen do Prisoyedineniya k Rossii*.-Nalçik: Mingi Tav.
- Noghumuka, Şora (1974), *Çerkes Tarihi*. (Çev:Vasfi Güsar).-İstanbul: Baha Matbaası.
- Tavkul, Ufuk (2009), *Kafkasya Gerçeği*.-İstanbul: Selenge Yayınevi.
- Tavkul, Ufuk (1993), *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*.-İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Tavkul, Ufuk (2004). *Karaçay-Malkar Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep - Hanifi Vural - Recep Karaathlı (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vladimirtsov, B.Y. (1987), *Moğolların İçtimai Teşkilatı ve Moğol Göçebe Feodalizmi*.-Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KIRIM TATARLARININ KÜLTÜREL KİMLİKLERİNİ YENİDEN İNŞA ÇABALARI

Ahmet KANLIDERE*

ÖZET

Kırım'da Tatarlara ait tarihî eserlerin çoğu siyasi hadiseler ve baskımsızlık yüzünden yok olmuştur. Uzun mücadeleler sonunda vatanlarına dönebilen Kırım Tatarları geriye kalan eserlere sahip çıkmakta ve ihya etmeye çalışmaktadırlar. Kırım Tatarlarının geçmişiyile bugünü arasında sıkı bir alâka vardır. Onlar bunu herhangi bir milletten daha fazla hissetmekte, günlük hayatlarında daima tarihle yüz yüze gelmekte, milli hafızalarının korunmasında tarih bilmenin gerekli olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktadırlar. Tatarların kültürel miraslarını ihya çabaları, 1944'teki toplu sürgün hadisesi yüzünden yaralanan kültürel ve milli kimliklerini yeniden inşa etme mücadelesinin bir parçasıdır. Tatarların kültürel ve tarihî şahsiyetlerini yâd eden anıtlar dikmeleri, Sovyetlerin despotik yıllarında unutturulan ve yok sayılan milli hafızayı yeniden canlandırma girişimlerinin en canlı numuneleridir. Bu araştırmanın amacı, Akmescit, Bahçesaray, Gözleve, Kefe ve Kırım'ın güney sahillerindeki Kırım Tatar tarihî eserlerinin ayağa kaldırılmasının Kırım Tatarları için ne kadar önemli olduğunu ve bunun ne ölçüde başarılı olduğunu değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Kırım Tatarları, tarihî hafıza, milli kimlik, restorasyon, tarihî eserler

ABSTRACT

The majority of Crimean Tatar historical monuments have been destroyed due to political events and neglect. Crimean Tatars, who were only able to return to their homeland after a long struggle, claim ownership of the remaining monuments and are trying to restore them as well. There are strong ties between the past and present situation of the Tatars. They feel these ties much more than any other nation and they always encounter their historical past in their everyday lives. Also, they know the reality and value of historical consciousness and the protection of historical memory. Tatars' efforts to revive their cultural heritage is a part of their struggle to rebuild their cultural and national identities, which were damaged because of their total deportation in 1944. Their special efforts to revive their memorial monuments and historical figures are the most vivid examples of recovering national memory, which was intentionally annihilated and made to be forgotten under the despotic years of the Soviets. Therefore, the aim of this study is to analyze the value and meaning of Crimean Tatars' efforts to revive their historical heritage in the cities of

*Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

Aqmesjit (Simferopol), Bakhchesaray, Gözleve (Yavpatoria) and Kefe (Feodosia).

Keywords: Crimean Tatars, historical memory, national identity, restoration, historical monuments

1944 sürgünüyle Sovyet yönetimi Kırım Tatarlarını köklerinden söküp atmakla kalmamış, onların eserlerini de büyük oranda yok etmiştir. 1945'te Sovyet hükûmeti Kırım Muhtar Cumhuriyeti'ni lağvettikten sonra, Kırım'ın Tatar geçmişi hatırlatacak ne varsa ortadan kaldırmak üzere harekete geçerek onları silmeye çalışmıştır. Kütüphanelerde ve evlerde bulunan Tatar kitapları yok edilmiş, Müslüman mezarlıkları, camiler ve çeşmeler tahrip edilmiştir. Sadece büyük camiler bu tahribattan kurtulabilmiştir.¹ Akmesic'teki Kebir Camii, Gözleve'deki Cuma Camii, Kefe'deki Müftü Camii, Bahçesaray'daki Han Camii, Eski Kırım'daki Özbek Han Camii bu yıkımın dışında kalabilmiştir. Bunlar Sovyet döneminde ateizm müzeleri veya depolar olarak kullanılmıştır.

Söz konusu kültürel tahribat, 1980'li yılların sonundan itibaren vatanlarına dönen Tatarlar tarafından telafi edilmeye çalışılmaktadır. Büyük bir kısmı yok edilen tarihî mirası geri getirmek mümkün olmasa da, Tatarlar elde kalan eski camilerini, mezarlıklarını, medreselerini, kütüphanelerini canlandırmaya, Rusçaya çevrilen yer adlarının Tatar asıllarını geri getirmeye çalışmaktadırlar.

Türkiye, Rusya, Ukrayna ve Avrupa kökenli bazı uzmanlar ve kurumlar da Tatarların bu çabalarına yardımcı olmaktadır. Türk kurumları, Bahçesaray'da bulunan tarihî eserlerin onarılması için cömert destekler vermiştir. Çeşitli projelerle Kırım Tatar eserlerinin envanterinin çıkarılması, muhafazasının sağlanması, mevcut mimari durumlarının tespit edilmesi ve restorasyonu amaçlanmaktadır.² Petersburg'daki Hermitaj Müzesi ise Kırım'da düzenli bir şekilde arkeolojik ekspedisyenler yapmaktadır.³

¹ Gurzuf'taki görkemli tarihî cami bu tahribattan kurtulamamıştır (Williams 2001: 404).

² Bu sayede Zincirli Medrese'nin son derece profesyonel bir şekilde restore edilmesi sağlanmıştır. 2013 Ekiminde Türkiye ve Kırım'da bulunan akademisyenler ve kurumlar işbirliği yaparak Kırım Tarihi ve Kültürel Miras Projesini yürüttüler. Türkiye'den Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'nın desteklediği bu projede Bilkent Üniversitesinden Hakan Kırmı, İstanbul Şehir Üniversitesinden Dr. Nicole Nur Kaçal, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB) Balkan ve Doğu Avrupa Ülkeler Koordinatörü Mehmet Kılıç, YTB çalışanları Yeliz Öz ve Veysel Gündüz, Vakıflar Genel Müdürlüğünden sanat tarihçileri Gökçe Günel ve Gülşen Dişli, Kırım'dan ise Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesinden Nariman Abdulvahap ve İbrahim Abdullayev, Kırım Tatar Sanat Müzesi Müdürü Safiye Eminova yer almıştır (*Qırım Haber Ajansı* 2013).

³ Kırım'da şehir kültürü konusunda yıllar süren çalışmaları olan Mark Kramarovsky bu projeleri yürütmektedir. Stalin dönemi sonrasında Kırım tarihi çalışmak netameli bir konuydu. Bu dönemdeki tek çalışma, Mirkasım Osmanov'un 14.-16. asırlarda Kırım'ın tarihî mirası hakkında yazdığı monografidir. İl'ya Zaitsev, 15.-19. yüzyıllarda Kırım'daki tarih geleneği hakkında önemli bir monografi yayınlamıştır. Yerel tarihçi Oleksa Gaivoronskii ise Kırım hanları hakkında bir eser kaleme almıştır (Bustanov 2014).

Kırım'daki tarihî eserler konusunda birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın amacı, 2013 yılı sonunda Kırım'a yaptığım gezi sırasında dikkatimi çeken durumları paylaşmak, Akmescit, Bahçesaray, Gözleve, Kefe ve Kırım'ın güney sahillerindeki seyahatim sırasında gördüğüm tarihî eserleri, kültürel mirasın ayağa kaldırılmasının Kırım Tatarları için ne kadar önemli olduğunu ve bunun ne ölçüde başarılı olduğunu değerlendirmektir.

Tatarların geçmişiyle bugünü arasında sıkı bir alâka vardır.⁴ Kırım Tatarları bunu herhangi bir milletten daha fazla hissetmekte, günlük hayatlarında daima tarihle yüzyüze gelmekte, milli hafızalarının korunmasında tarih bilmenin gerekli olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktadırlar. Bu yüzden, Kırım tarihinin Tatar bakış açısıyla yeniden yazılması büyük önem taşımaktadır.⁵ 2013'te Rusça yayınlanan bir Kırım tarihi kitabında Tatarları II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla işbirliği yapmakla suçlayan ifadeler yer alıyordu (Prohorov 2013: 372-73). Aynı yılın Ağustos ayında bu tartışmalar yeniden gündeme geldi. Kırmımlı Tatar yazarlar bunun doğru olmadığını ispat etmek durumunda kalmaktadırlar.

Bugün Kırım Tatarlarının karşılaştığı en büyük sorun, anadilin genç kuşağa öğretilmesidir. Kırım Tatarları bir millet olarak kabul edilmedikleri için,⁶ kendi milli okullarını oluşturma imkânlarından mahrum kalmışlardır. Bu da yeni nesillerin kendi dillerinden ve dolayısıyla kültürlerinden kopmalarına yol açmakta, çoğu Tatar genci kendi dilini konuşamamaktadır. Tatar ileri gelenleri bu duruma bir çare bulmak için birçok girişim yapmışlarsa da, şu ana kadar olumlu bir sonuç alamamışlardır. Bazı aileler büyük gayretler sarf ederek dillerini öğretmeye çalışsa da, önemli bir kesim kendi ana dilini bilmeden yetişmektedir. Bunca eziyet çekerek anayurda dönen Tatar ailelerin temel endişelerinden biri budur.

Kırmımlı meşhur yazar ve romancı Cengiz Dağcı'nın (1919-2011) Kırım Tatarları arasında pek fazla bilinmemesi oldukça şaşırtıcıdır. Sürgün sonrası dönemde ondan söz edilmesi mümkün olamazdı. Zaten Cengiz Dağcı'nın kitapları "yasak eserler" arasındaydı. Fakat Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonraki 23 yıl içinde Cengiz Dağcı'nın yeniden keşfedilmesi ve Kırmımlı Tatar gençleri arasında çok okunan yazarlardan biri olması beklenirdi. Dağcı'nın kitapları okunduğunda onun yurdunu ve kendi halkını sevmekle beraber, bunu hiçbir zaman şovenizme vurdurmadığı açıkça görülebilir.⁷ Dağcı hakkındaki haksız önyargıyı kırmak için, Kırmımlı Tatar aydınlar onun kitaplarını Rusçaya da çevirmektedirler.

⁴ Kırım konusunda Rus, Sovyet ve Sovyet-sonrası tarih yazımı tarzlar hakkında bkz. (Sasse 2007: 65-81).

⁵ Sovyet yönetimi Kırım Tatarlarının tarih çalışmalarını yasakladığı için, Tatar aydınları tarih araştırmalarını filoloji kisvesi altında yapmak zorunda kalmışlardır.

⁶ Kırım Tatarları sürgün döneminde Orta Asya'da Kazan Tatarlarının bir alt grubu olarak görüldüler (Williams 2001: 422).

⁷ İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusu saflarında savaşan Cengiz Dağcı'nın Almanlara esir düştükten sonra onların safında yeniden cepheye gitmek zorunda kalması, onun Sovyetler'de bir hain olarak görülmesi için yeterliydi. Bugün de, Dağcı'ya olan bakışın pek fazla değişmediği anlaşılmaktadır.

Tekrar, tarihî eserlerin ihyası meselesine dönersek, vaktiyle 1700 kadar caminin bulunduğu Kırım'da bugün çok az sayıda eski cami kalmıştır. 1903'te Kırım'a seyahat eden Kazanlı Fatih Kerimî, Akmescit'te 12 cami olduğunu ifade etmektedir (Kerimî 2004: 65-67).⁸ Bu hâliyle, şehrin en az yarısının Müslüman görünümüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ama şimdi şehirdeki camilerden sadece Kebir Camii ayakta kalabilmiştir. 1508'de yapılan bu cami, bugüne gelene kadar birkaç defa tahribat ve tamir görmüş, 1920'li yıllarda bakımsızlığa terk edilmiştir (Kraçkovskaya 1996: 24). Cami, bir ara hamam, daha sonra matbaa olarak kullanılmıştır (Albayrak 2004: 41). Sürgünden döndükten sonra Tatarlar bu camiye yeniden kazanmak için mücadele vermişler, gösteri ve protestolardan sonra 1990 yılı başında yeniden kazanmışlardır (Emel 1990: 36). 1991'de harap bir vaziyette olan bu cami,⁹ Türkiye'den de gelen yardımlar sayesinde restore edilmiş ve yeniden ibadete açılmıştır.¹⁰

Sovyet yönetimi Kırım Tatarlarının yazılı birikimleri olan kütüphanelerini de yok etmeye çalışmıştır. Kırım Tatarları, büyük uğraşlar vererek Mart 1991'de Akmescit'te Kırım Milli Kütüphanesi oluşturmayı başarmışlar ve adını İsmail Bey Gaspıralı Kütüphanesi olarak belirlemişlerdir (Emel 1991: 47). Bugün de faaliyetleri aktif bir şekilde sürdüren kütüphane, eski Tatar eserlerini yeniden toparlamaya, eski Sovyetler Birliği'nin başka yerlerine dağılan eserleri yeniden bir araya getirmeye çalışmaktadır. Aynı tarihlerde Karasubazar'da da bir kütüphane kurulmuş ve Bekir Çobanzade'nin adı verilmiştir.

Çarlık ve Sovyet dönemi sırasında yaşanan felaketler Kırım'ın diğer şehirlerinden epey şeyleri alıp götürmüşse de, Bahçesaray bu rüzgâra direnç göstermiştir. Tarihî ve mistik güzellikleriyle insanı geçmiş asırların derinliğine ve kültür zenginliğine götüren bu şehir, Kırım hanlarının gücünün ve ihtişamının merkezidir. Gaspıralı İsmail Bey'in Türk fikir hayatında çığır açtığı muhit burasıdır. Kırım hanlarının sarayı önceleri daha müstahkem ve yüksek bir yer olan Salacık'ta iken, Mengli Giray sarayı buraya taşımıştır. Şimdi güzel bir müze olan sarayı Tatarlar büyük bir itina ile korumaya çalışmaktadırlar.¹¹

Sarayın hemen üst tarafındaki yol üzerinde XVIII. yüzyıldan kalma Tah-talı Mescit bulunmaktadır (1707'de inşa edilmiştir) (Albayrak 2004: 71). Sürgünden dönen Tatarlar bu camiye yeniden kazanmak için epey bir mücadele vermişlerdir.¹²

⁸ Kerimî, ayrıca Karaim kenesasından ve Ermeni kiliselerinden de bahsediyor.

⁹ Akmescit'teki büyük kiliseleri gören Türkiyeli ziyaretçiler, şehirdeki tek caminin çok küçük olması karşısında hayretlerini gizleyememişlerdir (Dede 2008: 13-15).

¹⁰ Tamir işine önyak olan Nevzat Yalçıntaş hoca, tamir sürecini ayrıntılı olarak yazmıştır (Yalçıntaş 2013: 32-4).

¹¹ 1989'da kaleme alınan bir yazıda Han Sarayı'nın çok kötü durumda olduğu, kısa zamanda tedbir alınmazsa Tatarların bu tarihi eserden mahrum kalacakları anlatılmaktadır (Emel 1989: 40).

¹² Bu caminin ve yanındaki imam evinin aslına rücu ettirilmesi hakkında bkz. Yalçıntaş, 66-8.

Caminin biraz yukarısında İsmail Gaspıralı'nın matbaası bulunmaktadır. Sovyet döneminde burası dispanser olarak kullanılmıştır. Şimdi müze haline getirilen bu yapı iki katlı, taş bir binadır. Alt katta matbaa, üstte Gaspıralı'nın çalışma odasının bulunduğu bu müzede Gaspıralı'nın eserlerinden bazıları ve resimleri sergilenmektedir. 2013 yılı Temmuzunda müzede düzenlenen düzenlemeler devam etmekteydi. Matbaanın hemen yan tarafında Gaspıralı'nın evi vardır. Fakat bu ev, eski resimlerde gördüğümüz eve benzemektedir.

Gaspıralı'nın mezarının sürgünden sonra tahrip edildiği,¹³ 1970'lerde ise tamamen ortadan kaldırıldığı bilinmektedir. Sürgünden dönen Tatarlar mezar yeri üzerindeki domuz ahırını kaldırmak için uğraşmışlar ve bunu başarmışlardır. Yaşlı kimselerin ifadelerine ve eski resimlere dayanılarak mezar yeniden yapılmıştır. Mezarın üstüne konulan kitabede "*Mustafa oğlu İsmail Gasprinski'nin ruhuna el-Fatiha*" yazısı bulunmaktadır.

Bahçesaray'ın Salacık mahallesinde bulunan 1500 yılından kalma Zincirli Medrese,¹⁴ 1990'ların başında virane halindeymiş.¹⁵ Tatarlar, tımarhane olarak kullanılan bu binayı uzun uğraşlar sonunda kurtarmış ve restore edilip müze haline gelmesini sağlamışlardır (Bektöre 1991: 25). Medrese içinde, ortada toplanmış kalıntılar arasında yatan, celf ta'lik hatla yazılmış güzel bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabedeki ifadeler dikkatle okunursa, Kırım hanlarının da Osmanlı hükümdarları gibi baba ve dedelerinin isimlerini sıraladıkları görülür.

Medresenin tam karşısında bulunan iki katlı bina, XX. yüzyıl başında inşa edilmiştir. Bu bina, yeni usulde eğitim veren mektepler için "model" vazifesi görmüş, 1917 yılına kadar bu amaçla kullanılmıştır. Şimdi müze haline getirilmiştir.

Tatarların sahipsiz kalmış bir tarihî mezarlığı Cufutkale yolu üzerinde bulunmaktadır. Gazi Mansur Mezarlığı adını taşıyan mezarlığın XV.-XIX. yüzyıllar arasında kabristan olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶ Eski taş merdivenlerden yukarı doğru çıkarken buranın çok eski zamanlardan kalma olduğu hemen fark edilebilir. Son derece bakımsız bir durumda olan bu kabristanın tepe kısmına varıldığında, mezar taşlarının bazıları hâlâ ayakta, bazıları yatık ve kırık durumda olduğu görülmektedir (Timçenko 2010:

¹³ Yalkın Bektöre, 1954'e kadar mezarın mevcut olduğunu, fakat daha sonra tahrip edildiği, sadece etrafındaki demir parmaklıkların kaldığını söylemektedir (Emel 1991: 25).

¹⁴ Gaspıralı İsmail'in 1868'de Rusça dersleri vermeye başladığı Zincirli Medrese, Sovyet döneminin ilk 20 yılında tıp okulu olmuş, 1939'da ise akıl hastanesine dönüştürülmüştür. 2009 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) desteğiyle restore edilmiştir (Kaçal-Ferrari 2006: 446).

¹⁵ Zincirli Medrese'nin eski hâlini gösteren fotoğrafları vermek lütfunda bulunan ve 1990'ların başında Kırım'daki gelişmelerden haberdar olmamı sağlayan Zafer Karatay Bey'e teşekkür ederim.

¹⁶ Gazi Mansur Kabristanı hakkında bkz. (Zaytsev 2012: 61-62). XVII. yüzyıl Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, Bahçesaray'a geldiğinde sahabeden Şeyh Mansur'un ziyaretgâhını görmüş ve seyahat kitabında onun hakkında malumat vermiştir. İsmail Gaspıralı da bu konuda iki ayrı yazı kaleme almıştır.

557-558). Bu arada, bazı mezarların kazıldığı da dikkati çekmektedir. Burası kesinlikle restorasyonu öncelik arz eden bir yerdir.

Çoğu kırık dökük olan Müslüman mezar taşları Kırım'ın değişik yerlerine dağılmıştır. Bunlardan birkaç tanesi Simferopol Tarih Müzesi'nde bulunmaktadır. Akmescit'te ise bir benzin istasyonu altında ve çevresinde kalan Tatar mezarlığı bulunmaktadır. Bu tarihî mezarlığı kurtarma çalışmaları devam etmekteydi.

Gözleve'de kalan en önemli eser, Mimar Sinan'ın 1552'de yaptığı meşhur Cuma Camii, Kırım'daki Türk eserlerin en önemlisi ve gösterişlisidir. 1937'de kapısına kilit vurulduktan sonra, minareleri yıkılmış ve ateizm müzesi olarak kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşında şehri işgal eden Almanlar, Müslüman halka hoş görünmek için minareleri yeniden yaparak camiyi ibadete açmışlardır (Yalçıntaş 2013: 17). Savaştan sonra bakımsızlığa terk edilen cami 1991 yılı başında, Gözleve şehir sovyetinin aldığı bir kararla Kırım Tatarlarına iade edilmiştir (Emel 1991: 43).

Bu caminin yakınında, Osmanlı sur kalıntısının yakınında bulunan Odunpazarı Camisi, Kırım'da ayakta kalabilen az sayıdaki camilerden biridir. Caminin duvarında kırık mezar taşları sıralanmıştır. Cami yanında kurulan mütevazı müzede buranın Tatar kimliğini hatırlatan resimler ve eşyalar sergilenmektedir.

Vaktiyle birçok caminin bulunduğu Kefe'de şimdi sadece Müftü Camii kalmıştır. Günümüze ulaşan az sayıdaki Osmanlı yapılarından biri olan bu cami, 1623'te inşa edilmiştir. 1783 yılındaki Kefe'nin Ruslar tarafından işgalinin ardından önce Rus Ortodoks Kilisesi, daha sonra ise Ermeni Katolik Kilisesi olarak kullanılmıştır. 1995 yılında Kırım'a dönen Tatarlar camiyi sahiplenmiş ve yeniden ibadete açmışlardır (Kaňal-Ferrari 2006: 508). Caminin hemen dışında kırık-dökük birkaç mezar taşı bulunmaktadır. Osmanlı mezar taşlarından kurtulabilenler Kefe Şehir Müzesinde bulunmaktadır.

Kırım'daki Tatarca olan yer isimleri de sürgünden sonra hafızalardan silinmek istenmiş, belli başlı şehir ve bölgelere Rus ve Sovyet generallerinin ismi verilmiştir. Bahçesaray ve Aluşta'nın bile adları değiştirilmiş ise de, bunlar tutmamıştır. Bahçesaray'a burayı ziyaret eden Rus şairi Puşkin'in (Puşkinski), Aluşta'ya ise Rus generali olan Kutusovski'nin adı verilmiştir (Williams 2001: 404). Tatarlar, değiştirilen Tatar yer isimleri tabelalarının yanlarına onların eski Tatar adlarını koymaya çalışsalar da, bunlar engellenmekte ve Tatarca tabelalar kesilip atılmaktaydı.

Sonuç olarak, Tatarların bütün bu kültürel ihya çabaları, sürgün yüzünden yaralanan kültürel ve milli kimliklerini yeniden inşa etme faaliyetleri olarak ortaya çıkmaktadır. Zira tarihî miras, onların kültürel kimliklerinin çok önemli bir parçasıdır. Tatarların edebî ve tarihî şahsiyetlerini yâd eden anıtlar dikmeleri, Sovyetlerin despotik yıllarında unutturulan ve yok sayılan milli hafızayı yeniden canlandırma girişimleridir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK Mehmet Akif (2004). *Yeşil Kırım*, Ankara: Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi Yayınları.
- “Akmescit'teki Kebir Camii Kırım Tatarlarına İade Edildi”, *Emel*, 178 (Mayıs-Haziran 1990): 36.
- “Akmescit'te Açılan Kırım Milli Kütüphanesine İsmail Gaspıralı'nın Adı Verildi”, *Emel*, 182 (Ocak-Şubat, Mart-Nisan 1991): 47.
- ASLANAPA Oktay (2003). “Kırım Türk Eserleri”, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Aslanapa, Oktay (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 11-57.
- “Bahçesaray'daki Hansaray Çok Kötü Durumda Bulunuyor”, *Emel*, sayı 174 (Eylül-Ekim 1989): 40.
- BEKTÖRE Yalkın (1991). “Kırım'da Referandum'da Deliler Oy Kullandı”, *Emel*, 182 (Ocak-Şubat, Mart-Nisan).
- BUSTANOV Alfrid K. (2014). “Muslims in Crimea and the Challenges of Cultural Legacy”, 14 Mayıs 2014, <http://leiden-islamblog.nl/articles/muslims-in-crimea-and-the-challenges-of-cultural-legacy>.
- DİŞLİ Gülşen (2013). “Muslim Tombs in Crimea: a Typological Analysis”, *Journal of Architectural Conservation*, XIX (3): 182-197.
- KANÇAL-FERRARİ Nicole (2006). “Müftü Camii (Kefe)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, s. 508.
- FISHER Alan W (1978). *The Crimean Tatars*, California: Hoover Institution Press.
- KERİMÎ Fatih (2004). *Kırım'a Seyahat*, haz. Hayri Aktaş, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KRAÇKOVSKAYA V (1996). “Kırım Tatarlarının Sanatı ve Gündelik Hayatı”, çev. Aida İslam, *Emel*, 216, s. 24.
- PROHOROV Dimitriy; Hrapunov, Nikita (2013). *Kratkaya istoriya Krıma*, Simferopol': İzd. Dolya.
- SASSE Gwendolyn (2007). *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- TİMÇEMKO Victor (2010). “Bahçesaray Çevresinin Yazıtları: Salacık Varoşu ve Gazi Mansur Mezarlığı (XV.-XX. Yüzyılın Başı)”, *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Eylül 2006)*. II, Ankara: T.T.K. Yayınları, s. 553-58.
- YALÇINTAŞ Nevzat, Mehmet Cemal Çiftçigüzeli, Zafer Karatay (2013). *Kırım Ey Güzel Kırım: Gezi-Anı*, İstanbul: Postiga Yayınları.
- WILLIAMS Brian Glyn (2001). *The Crimean Tatars: Diaspora Experience and the Forging of a Nation*, Leiden: Brill.
- ZAYTSEV İlya (2012). “Şayx Gazi-Mansur”, *İslam na territorii bivşey Rossiyskoy imperii: Entsiklopedičeskiy slovar'*, 5, Moskva: izd. firma Vostochnaya literatura, s. 61-62.

Bahçesaray'da Zincirli Medrese'nin tamir olmadan önceki durumu. Foto: Zafer Karatay

Zincirli Medrese'nin 1991'deki hâli. Foto: Zafer Karatay

Bahçesaray'daki Zincirli Medrese içinde bulunan kitabe:
Sâhibu'l-hayr ve'l-ihsan es-Sultan el-Gâzi
Mehemmed Giray Han ibn Selamet Giray Han ibn
Devlet Giray Han dâme ömruhû ve devletuhû ilâ nihayeti'z-zemân. Âmîn.
Yâ Muînü yâ Müste'ân. Fî senetin 1070.

Bahçesaray'da Tahtalı Camiinin kitabesi:
"Bek Han Sultan Hanım binti el-Hac Selim Giray Han
Cihanda eyledi bu hayrâtı ide Hüdâ ecrin ukbâda.
İlahi rahmet ü mağfiretin eyle elf ziyade
Yâ Rab makamın yüce eyle ahiretde. Fî sene 1135."

Cufutkale yolunda bulunan Gazi Mansur mezarlığında bir mezartaşı.

Üzerinde şunlar yazılıdır:

Fî 17 mâh-ı Şa'bân

(Tuğra: Hüve'l-Hakku'l-Bâkî ?) sene 1264 Hû (müsennâ)

İş bu hânkah binasında sa'y iderken bu gedâ

Cismi bunda defn olundu irişüp emr-i Hudâ

Olduğyçün âzimi (?) ol Gazi Mansûr'un

Putablıda (?) makâmı ola yâ Rab cennetü'l-me'vâ

el-merhûm vel-mağfûr el-Hâc Ahmed

bin Monla ...d (?) rûhına el-Fâtiha.

Kefe'de Müftü Camiinde bulunan mezar taşları

Kefe Müzesi bahçesinde bulunan Kefe Müftüsü Mustafa Efendi b. Seyyid Ârif'e ait mezar taşı

KIRIM'IN SEMBOL ŞAHSİYETLERİNDEN: GERÇEKLE KURGU ARASINDA ALİM AZAMATOĞLU

Kamelya KESKİN*

ÖZET

Tarihinin her döneminde sayısız kahraman yetiştiren Türk milleti sahip olduğu bu değerleri daima yaşatmıştır. Köklü bir geçmişe sahip olan Kırım Tatar Türklerinin sözlü kültüründe kahramanlık, yiğitlik, cesaret gibi değerleri vurgulayan sayısız efsane ve destan ile millî karakteri temsil eden pek çok figür bulunmaktadır. Daha yakın bir geçmişte bakıldığında Kırım Tatar Türklerinin hayatında XIX. yüzyılın ikinci yarısında Alim Azamatoğlu adlı bir kahramanın ortaya çıktığı görülür. Alim, zamanla tarihi hafızada yer etmiş, efsaneleşmiş ve her daim millî bir kahraman olarak yaşarak itibar görmüştür. Haksızlığa karşı tek başına mücadele eden Alim Azamatoğlu XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırım'da son derece popüler bir tarihi şahsiyet olup 1813 veya 1815 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Bilindiği üzere Kırım Tatarları Hanlık döneminden sonra uzun süren Rus işgali ve baskısı altında kalmıştır. Bu işgal sadece fiziksel mahiyette olmayıp kültürel bir boyut da kazanmıştır. İşte bu ortamda maruz kalınan kültürel işgal neticesinde diğer pek çok kültürel değer gibi Alim Azamatoğlu hakkında da sınırlı bilgilere sahibiz. Hakkında bilinenler daha ziyade Onu tanıyanların söyledikleri ile zamanla bu hatıralara dayalı olarak ortaya çıkan rivayetlerden oluşmaktadır. Bu kahraman cesaretinin yanı sıra gerek Çarlık yetkililerinin gerekse toplumun varlıklı kesiminin haksız ve keyfi uygulamalarına karşı güçsüzleri himaye eden, onları gözeten kısıcası zalimden alıp mazluma veren karakteri ile tanınmaktadır. İçinde yaşadığı toplumun desteğini arkasına alan Alim, dönemin yetkilileri tarafından bir haydut olarak tanıtılmaya çalışılsa da bu propaganda başarılı sonuçlar vermemiştir. Maksudumuz belli bir tarihi dönemde yaşamış Kırım Tatar Türkleri'nin içinden çıkan ve efsaneleşerek günümüze kadar yaşayan bu kahramanı hayatı, uğruna mücadele ettiği değerler, hayat felsefesi bakımından tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Alim Azamatoğlu, Kırım Tatar Edebiyatı, Millî Kahraman, Halk Kahramanı, Kültür

ABSTRACT

Turkish nation who raised countless heroes throughout history always kept those values alive. There are numerous myths and epics emphasizing values such as heroism, bravery and courage, and a number of figures representing the national characters in the verbal culture of the Crimean Tatars who have a deep-rooted history. When we look at the more recent past we see that in the second half of the 19th century a hero named Alim Azamatoglu came to light in the life of

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
kamelya.keskin@klu.edu.tr

Crimean Tatars. Over time, he took part in the historical memory, became a legend and was always respected as a national hero. Alim Azamatoglu, who fought against injustice on his own, became an extremely popular historical personage in Crimea in the second half of the 19th century and he was thought to have had been born between 1813-1815. As is known, after the khanate era the Crimean Tatars had a long period of time under the Russian invasion and oppression. The invasion not only was physical but also had a cultural dimension. As a result of the very cultural invasion happened in this setting, we have so limited information about Alim Azamatoglu as many other cultural values. What is known about him rather consists of what was told by his acquaintances and the rumors that arose over time based on these memoirs. Along with his courage, this hero is known with his character defending and guarding the weak against the unjust and arbitrary treatment both by the Tsardom authorities and by the wealthy segment of the society, in brief, taking from the oppressor giving to the oppressed. Backed with the support of the society he lived in, Alim was tried to be infamized as a brigand by the authorities of the era; however, this propaganda did not result in success. Our objective is to introduce this hero, who emerged from Crimean Tatars that lived in a specific historic period, and came to this day as a legend, with respect to his life, world-view and the values he fought for.

Keywords: Turkish, Alim Azamatoglu, Crimean Tatar Literature, Natural Hero, Folk Hero, Culture

Alim'in hayatı ve faaliyetleri hakkında bilinenler daha ziyade onu tanıyanların hatıralarından ve buna dayalı olarak söylenegelen çeşitli rivayetler ile devlet arşivinde bulunan bir dizi belgeden ibarettir. Bunlara Kırım Tatar Edebiyatındaki yeri, tiyatro oyunları ve hayatını konu alan film de dahil edilebilir. Son dönemlerde Alim hakkında müstakil olarak yazılmış ve Ona dair hatıraları, rivayetleri ve hikayeleri içeren tek eser Rıza Fazıl'ın *Alim-Kırım Yigiti / Alim-Krımskiy Cigit* (Simferopol: Kırımdevokurpedneşir, 2005) adlı çalışmasıdır.

Namı St. Petersburg'a (Çar II. Aleksandr'a) kadar ulaşan Alim Azamatoglu (Babasının adı bazı yerlerde Bekir olarak geçmektedir.)'nun tam olarak ne zaman doğduğu bilinmese de 1925 yılında 110-111 yaşlarında vefat etmesi 1813-1815 yıllarında doğduğunu düşündürmektedir. Kırım'ın en eski ve meşhur şehirlerinden olan, Karasubazar (Belogorsk) Şehrine 15 km. uzaklıktaki Köpürlüköy (Köpürlüköy Felaketi (Toprak Davası): Köpürlüköy sakinleri, 1889-1890 yıllarında başlayıp 1905 yılına kadar süren bir toprak davası yaşamıştır. Ellerinden hile ile alınan topraklar 1905 yılında sonuçlanan hukuki süreç sonucunda zalimlerin ve haydutların eline geçmiştir. Bunun sonucunda halk topraksız, evsiz-barksız kalmıştır.) (Çeremisovka) (Kefe Uyezdi (İlçesi), Sala Volostı (Nahiyesi)'de dünyaya gelmiştir. Alim'in dünyaya gözlerini açtığı Köpürlüköy, köy sakinlerinin kendi topraklarından 1905 yılına kadar faydalanabildiği bir özellik taşımasıyla bilinir (Fazıl 2005: 17-18; Seityagyayeva 2012: 120). Bu durum yaşamının ilk dönemlerinde

tanıklık ettiği haksızlıkla dolu atmosferi ve belki de Onu millî bir kahraman olma yolundaki çizgisini anlamak açısından önemli olmalıdır.

Alim çocukluğundan beri zeki, eli işe yatkın ve beceri sahibi bir kişilik olup ufak tefek işler olan ev ayakkabılarını yamaması, söküklerini dikmesi kısacası onların tamirini en iyi şekilde yaparak yenilemesi babasının gözünden kaçmamış ve onu zanaat sahibi olması için tanınan bir Karasubazar esnafı olan Hacı Hasan ustanın yanına çırak olarak vermiştir. (Alim'in çalışmaya başlaması ile ilgili, daha çocukluk döneminde dericilik sanatını öğrenmesi için deri atölyesinde çalıştığı da söylenir (Bkz. Alim Azamatoğlu 2000). Küçük yaşlarda çalışmaya başladığı bu yerde yine kendisi gibi çırak olan ustanın oğlu Eyüp ve Abdurazak ile dost olmuştur. Alim her ne kadar yaptığı işte başarılı olsa da dağ eteklerindeki yemyeşil tarlalarda, ormanlarda arkadaşlarıyla at bakıp serbestçe hareket etmeye alışkın bir hayat tarzına sahip olması bir süre sonra yaşaması için burasının pek de cazip gelmemesi sonucunu doğurmuştur. Çıraklıktan ustalığa geçtiği dönemde ise babasının ani ölümü ile ondan kalan toprağı işlemeye mecbur kalmıştır. Annesinden başka kimsesi olmayan (Akmescit'te yaşayan K. İ. Çernayeva, 1939 yılında "*Pereval Tübünde*" adlı hatıralarında Alim'in bir de kız kardeşi olduğunu ancak bir mirza tarafından kaçırıldığını ve bunu engellemeye çalışan babası Azamat Akayın çubuklatılarak dövüldüğü ve bir süre sonra da öldüğünü ifade etmiştir. Bu olaydan bir süre sonra da genç kızın da ortada bırakıldığı bilgisini vermiştir (Alim Azamatoğlu 2000: 56). Alim bir süre sonra toprağını amcası Muhtar Aga'ya devretmiş ve daha sonra da annesini de kaybetmiştir. Âlim Karasubazar'ın güneyinde Karaağaç kırı civarında büyük saraylar, topraklar, ormanlar, bahçeler sahibi olan Babacan (Baboviç) adlı zengin bir Karaim'in¹ hizmetine girmiştir. Babacan bu dönemde aynı zamanda Karasubazar Şehrinin galavası (subayı) olup önemli bir nüfûza sahiptir.

Alim Azamatoğlu'nun millî bir kahraman olma yolundaki hikâyesinin başlangıcı ise şöyledir:

Karaim âdetlerine göre, kadınlar Müslümanlardaki gibi erkeklerden gizlenir, görünmez, görünse bile yüzlerini örter ve yabancı erkeklerle konuşmazlardı. Babacan'ın tek kızı olan Sara her sabah ahırdan atını çıkarıp binip giden Alim'i pencereden seyretmeye başlamış, uzun boylu, geniş omuzlu, düzgün gövdeli, karakaşlı, zeytin gözlü, gür bıyıklı görünümüyle yakışıklı bir delikanlı olan Alim'e kısa zamanda gönül vermiştir. Duygularını anlatmak isteyen Sara, hizmetkârlara güvenemediğinden bunu onlar vasıtasıyla değil de kendisi anlatmaya karar vermiş, bu yüzden de bir gün sofaya çıkıp Alim'i el işaretiyle huzuruna çağırmıştır. Alim, ilk kez gördüğü kızın karşısına geldiğinde Sara Ona olan sevgisini söyleyememiş ve birden boy-

¹ Karaimler (Kırım Karayları) Hazarların bünyesinde yaşamış Türk topluluklarından birisi olup adları, mensubu oldukları Musevi mezhebinden gelmektedir. Hazarların dağılmasından sonra ise çoğunlukla Kırım'a yerleşmişlerdir. Karaim tarihi ve kültürü konusundaki araştırmaların başlangıcı Prof. Sergey Markoviç Şapsal'a ait olan çalışmalardır. Bkz. Gülsevin 2007: 301; Baskakov ve Tinfoviç 2004).

nundaki inci kolyeyi koparıp kendisini sessizce yere bırakmıştır. Gördüklerine bir anlam veremeyen Alim yoluna devam etmiştir. Bir süre sonra yerde boğuk sesler çıkaran Sara'nın başına hizmetkârlar toplanmış ardından da annesi gelmiştir. Kendisine geldiğinde annesi neler olduğunu sormuş Sara sonucunun getireceği ağır neticeleri düşünmeden Alim'in boynundaki incileri almaya çalıştığı ve vermemek için mücadele ettiği yalanını söylemiştir.

Durumu öğrenen Babacan, Alim'i hemen hapse attırmış, işin böyle sonuçlanacağını öngöremeyen Sara ise attığı iftiradan pişman olmuş ve gerçeği annesine anlatmıştır. (Fazil 2005: 18-19) Alim'in suçsuz yere hapsedilmesi sebebiyle Sara devamlı şu yırı (türküyü) söylemeye başlar:

"Alim, Alim deyalmam,

Men Alimni köralmam.

Dünya tolu dülber olsa,

Alim kibi tapalmam.

Aman da, Alim, of...of.

Yandım da, Alim, of...of. (Alim Azamatoğlu 2000: 56)

Babacan gerçeği öğrendikten sonra Alim'i hapisten çıkartmış ve işine devam etmesini istemiştir. Konunun bu kısmı hakkında biraz daha farklı açıklamalar da söz konusudur. Buna göre bazı yayınlarda kızının itirafından sonra, adının çıkmasını istemeyen babanın, Alim'i cezaevine gönderdiği de ifade edilir (Alim Azamatoğlu 2000: 56). Fakat bu yaşananlar Alim'in hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bundan sonra adaletsizliklerle mücadele etme dönemi başlarken aynı zamanda o günden sonra Babacan ve ailesinin düşmanı olmuştur. Alim tarafından takip edildiklerine inanan Babacan, ailesini de alarak Akmesic'te göç etmek zorunda kalmıştır.

Alim bütün fakirlerin, ezilenlerin kısacası kendi gibilerin ne durumda olduğunu anlamış ve bundan sonra tüccarların, mirzaların, pomeşçiklerin (toprak ağalarının) ve büyük devlet memurlarının Babacan'dan bir farkı olmadığı anlayışıyla hareket etmiştir. Alim'in Babacan'a ve Karaimlerin büyük zengin tüccarlarına olan düşmanlığı hükümet yetkilileri tarafından Karaim halkının düşmanı gibi anlatılsa da, tanıtılsa da Alim yalnız Babacaların, zenginlerin, fırsatçıların düşmanı olmuştur (Fazil 2005: 18-19).

Alim'in sadece Kırım Tatarlarını değil millet ayrımı gözetmeksizin tüm aciz durumda olanları himaye ettiği söylemek mümkündür. Buna bir örnek olarak halk arasında bilinen bir vak'ayı aktarmaya çalışalım:

"Borç batağına saplanan Akmesic'li bir Ermeni borçlu olduğu zengin Rum'un *"ya parayı verecen ya da kızını"* seçeneği karşısında uzun süre direnir ve teklifi kabul etmez. Ancak sonunda senetlerini geri alabilmek için kızını vermeye razı olur. Genç kız ağlayıp sızlasa da toy günü belirlenir. Bu arada birisi Ermeniye, *"Alim'e müracaat et"* diye akıl verir. Ermeni Tatarların yardımıyla Alim ile görüşür. Bunun üzerine Alim, bir gece Rum'u takip edip Ermeni'nin senetlerini alıp kızdan vazgeçmesini buyurur. Alim'in adı bile o dönemde korku salmakta o kadar etkiliydi ki Rum, onun bu emrine karşı tek bir söz dahi söyleyemez." (Kırım Tatar Halk Efsaneleri 1999: 12-13).

Kırım'da Alim Azamatoğlu'na karşı geçmişten günümüze ölümsüz bir ilgi var olagelmıştır. Alim'in Kırım'daki faaliyetlerine ilişkin bir dizi arşiv belgesi de bulunmaktadır. Kırım Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde saklanan bu belgeler 1846-1849 yıllarında Alim'in Kırım yollarında gerçekleştirdiği hırsızlık ve soygunlara dair polis suçlamaları, mahkeme kayıtları ve raporları içermektedir. Bu arşiv malzemesi arasında Kırım'ın asıl soyguncusu olan Çar yetkilileri ve zengin toprak sahiplerine karşı yapılan soygun faaliyetlerinin bir delil listesine ise rastlanamamıştır. Bu belgelerden, Alim'in adaleti sağlama üslubunun polislerin hoşuna gitmediği anlaşılmaktadır.

Alim'in tarihi bir kişilik olduğunu tastikleyen, 30 Eylül 1848 tarihli, Karasubazar Şehrinin Başkanı olan Tavrida Valisine sunulan raporlardan biri ise şöyledir: *"Bir zamandan beri Karasubazar'dan Simferopol ve Feodosiya'ya kadar uzanan yollarda çok soygun olayları olmaya başladı ve buralardan geçmek tehlikeli oldu. Duyumlara göre belli ki bu soygun faaliyetlerini Karasubazar'ın sakinlerinden olan ve sürgünden kaçan Alim yapmaktadır. O, soygun yaptığı insanların yanında övünerek bana kötülük yapacağını söylemiş ve insanlar Onun evimin bahçesinde silahlı bir şekilde dolaştığını gördüklerini söylediler. Bu olay 29 Eylül gecesi gerçekleşmiş. Onun için ben, kendi evimde tehlike altında olduğumdan Alim'in de Karasubazar Şehrinde annesinin evinde olmasından dolayı yukarıdakileri açıklamayı gerekli gördüm ve siz ekselanslarına sunuyorum. Bu konu hakkında Karasubazar polisine de haber verdim."* (Seityagyayeva 2012: 154-155).

Alim ile ilgili bilinenlerden dikkat çekici hususlardan birisi de ünlü ressam ve deniz manzaracısı Ayvazovskiy ile olan münasebetidir. Ayvazovskiy *Kırım Robin Hood'u* ile şahsen tanışmıştır (Seityagyayeva 2012: 155).² Alim ile dünyaca ünlü ressam İvan Konstantinoviç Ayvazovskiy arasındaki münasebet *Tavrida Alimleri Arşivi Komisyonunun* 1905 yılında yaptığı toplantı ile ilgili haberlerde ortaya çıkmaktadır. Bu komisyona ait zabıtlar arasında karakul (astragan) kalpak giymiş, kara bıyıklı bir Kırım Tatarının resmi dikkat çekmektedir. Yine bu resimde kolundan kalın bir zincirin halkasının yere sarkması tasvir edilmiştir. Resmin bir köşesinde ise Fransızca yazılar yer almaktadır. Bu yazıların sahibi Kırım tarihçisi ve aynı zamanda etnograf Ludving Petroviç Kolli'dir. L. P. Kolli Alim'e ait olan bu resmi Fransız ressam Leoni Leloren'den hatıra olarak almış ve Kefe Müzesi'ne bağışlamıştır. (Sluçanko 1989: 33; Doronin <http://kartamirakrym.blogspot.com.tr>)

Alim'in Ayvazovskiy ile tanışması ve Alim Azamatoğlu'na ait resmin hikâyesi ise şöyledir: Bir yaz günü resim yapmakta olan Ayvazovskiy'nin yanına hizmetçisi gelir ve bir Kırım Tatarının kendisiyle görüşmek istediğini söyler. Fırçasını bırakıp salona gelen ressam karşısında, üzerinde kara bıçağı, doğu motifleriyle bezenmiş çeşitli renklerdeki gömleği, bol paçalı pantolonu olan geniş omuzlu, biraz uzunca yüzlü, otuz yaşlarında bir Kırım Tatarını görür. Aralarında konuştuktan sonra resim atölyesine girerler.

² Alim'in Kırım'daki faaliyetleri Robin Hood'a benzetilir. Soyduğu kişilerden aldıklarını yoksullara bağışlayarak ödüllendirir. Orman ve dağlarda gizlenir (Seityagyayeva 2012: 120.)

Ayvazovskiy o sıralarda Türk sultanının sipariş verdiği Boğaziçi manzaralı resimleri yapmaktadır. Alim ise duvarda asılı duran Kırım dağlarının, Sudak'ın ve Yalta'nın resimlerine dikkat kesilir. Alim Kırım âdetleri gereğince kendisine ikram edilen bir fincan kahveyi içer ve o sırada bekar olan Ayvazovskiy'in toyuna (düğününe) mutlaka geleceğini söyleyerek oradan ayrılır. Gerçekten de Ayvazovskiy 1849 yılında Grevs adındaki bir İngiliz kızıyla evlenir. Nikah bittikten sonra Alim atıyla karşılına çıkarak bıçağının altından kıymetli bir mendil çıkarır ve bunu faytonda oturan gelinin dizleri üzerine bırakır. Bu olaydan bir kaç ay sonra ise Alim'in Akmescit'te yakalandığı duyulur. İşte bu sıralarda Fransız şarkıcı Leloren Akmescit'te bir dizi başarılı konserler verir. Konserler için geldiği Akmescit'e yanında annesi ve bir ressam olan kız kardeşi de bulunur. Ekim 1849 tarihinde Tavrida Başkanının evinde yapılan bir toplantıda Ayvazovskiy ile genç ressam Leoni Leloren'in resim hakkındaki sohbeti Alim konusuna gelir. Leoni, Ayvazovskiy'in nüfuzunu kullanarak Akmescit Hapishanesine girerek Alim'i tasvir ettiği portresini çizer. Böylece Alim Azamatoğlu'na ait olan resim bu şekilde ortaya çıkmış olur (Sluçanko 1989: 34-35).

Belirttiğimiz gibi Alim ile ilgili bildiklerimiz sadece hatıra ve rivayetlerden ibaret değildir. Alim ile ilgili 1848-1849 yıllarına ait mahkeme tutanaklarına göre annesinin adı Kerime'dir. Yine bu tutanaklara göre Alim, cinayetten tutuklandığı ve hapsedilmek üzere önce 1844 yılında Bender Kalesine daha sonra da Kişinov Garnizonuna gönderilmiştir. 20 Mayıs 1848 tarihinde ise buradan kaçmıştır. Yine tutanaklara göre Eski Kırım (Solhat) yakınlarına kaçtığı, Kefe, Akmescit, Kezlev, Or-Kapı (Perekop), Dnepro ve Herson taraflarında dolanarak yolcuları ve evleri bastığı belirtilmiştir. Mirza ve pomeşçiklerin yoğun çabası sonucu Alim yakalanmış ve dövüldükten sonra sürgün cezası verilerek Sibiry'a gönderilmiştir. Son günleriyle ilgili bilgilerimizin bulunmadığı Alim'in tekrar kaçarak Türkiye'ye gittiği de söylenenler arasındadır (Alim Azamatoğlu 2000: 54; Kerimova 2003: 46).

Alim'in bilinen iyi dostları Abdurazak Usta, Çoruk Hasan ve Ogenes Ağa (Karasubazar'da Ermeni Kilisesinin Papazı)'dır. Karasubazar'da bulunduğu zamanlarda Alim bu papazın evinde kalmıştır. Her şeyden (halkın kendisi için söylediği sözler, polis idaresinin tedbirleri gibi) bu evde haberdar olan Alim'in başlıca haber kaynağı Ogenes Ağa olmuştur. Alim'in Karasubazar'a geldiği haberi duyulunca polis idaresi her yeri alt üst etmiş fakat bir türlü Ermeni Papazının evinde olabileceğini tasavvur edememiştir. Bu üç kişi dışında Alim'in gittiği bazı şehirlerde ve pek çok köyde de dostları ve onu ağırlayan konakbay (ev sahibi)ların varlığı da söz konusudur (Fazil 2005: 19-20). Alim'in zenginlerden aldıklarını fakirlere dağıtması ve elinden geldiğince adaleti sağlamaya çalışması sebebiyle insanlar onu kendisini takip eden yetkililerden korumak için evlerine alarak saklamıştır. Yani bir nevi yaptığı iyiliğe iyilikle karşılık vermek istemişlerdir. İleriki dönemlerde yaşlılar hatıralarını anlatırken çocuklarına Alim'i nasıl sakladıklarını ve yetkililerden koruduklarını ifade etmişlerdir (Seityagyayeva 2012: 154).

Alim öylesine büyük bir şöhrete ve etkiye sahip olmuştur ki ezilenler, “*seni Alim’e şikayet ederim*” diyerek zalimleri korkutma yoluna gitmişlerdir. Hatta zaman zaman bu korkutma gerçeğe dönüşmüş, Alim böylelerini cezalandırmak üzere evlerini basıp girmiş ve onlara rahatsızlık vermiştir (Kırım Tatar Halk Efsaneleri 1999: 12-13). Yaşadığı dönemde Alim’in cesaretine, zekasına hayran olan halk, Alim’in kendisine özgü ilahi bir kuvveti olduğuna da inanmışlardır. Örneğin bir anlatı da geçen Nazar Hoca Kabristanından çıkıp yol basan cini kamçılması gibi. Halk ile sıkı bağlara sahip olması ve onlara mülayim bir üslûpta davranmasına rağmen zamanla Alim’den korkma durumu da baş göstermiştir. Örneğin bazı kadınlar çocuklarını “*Alim geliyor*”, “*Alim’e söylerim*” gibi ifadelerle korkutmuşlardır (Fazil 2005: 19-20). Bu bilgilere ek olarak çocukluklarında “*Alim-Kırım Aydamagı*” denen oyununu oynayanlar da mevcuttur (Sluçanko 1989: 33).

Alim’in millet önünde itibarını düşürmek için Çar yetkilileri ona Rus dilinde *razboynik* şeklinde telaffuz edilen *aydamak* lakabını takmıştır. Kırım Tatar lehçesinde aydamak ifadesi *baskıncı* manasına gelmektedir (Qırımtartarca’nın Tercümeli İmlâ Qılavuzu: 49). Bu lakap Alim hakkında yaratılmak istenen kötü algının açık bir göstergesidir. Alim’in zalimden alıp mazluma veren karakterinin en önemli hususiyeti, belki de onu diğer kahramanlardan ayıran durumu zengin-zadeganlarla uzun süren mücadelesi boyunca hiç kimseyi öldürmeyişidir. Bu da Onun asıl maksadının korkutarak gözdağı vermek olduğunu düşündürmektedir (Fazil 2005: 20-21).

Alim Azamatoğlu Kırım’da öylesine büyük bir şöhret kazanmıştır ki XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırım’da popüler olan bu kahraman romanlara, tiyatro oyunlarına ve sinema filmlerine konu olmuştur. Böylece bu millî kahramanın Kırım Tatar edebiyatı ve sanatına da tesir ederek bir fenomen haline geldiğini söyleyebiliriz. Rus yazar N. A. Popov’un “*Alim-Kırım Soyguncusu*” (1895), Yusuf Bolat’ın “*Alim*” (1940)³ ve onun ikinci bölümü olan “*Alim Atka Mindi*” (1980) adlı romanları bu çalışmalardandır (Seityagyayeva 2014: 444). Bu romanlar kurgusal yanlarının yanı sıra gerçek yönlere de dokunmuştur. 1901 yılında Bahçesaray’da tiyatro temsilleri için bir binanın ayrılması Kırım Tatar tiyatro sanatının pek çok yönüyle gelişmesine katkı sağlamıştır. Kırım Tatar tiyatrosunda, daha ziyade tarihî dramaların sahnelendiği 1905-1908 yıllarını kapsayan dönemde, 1907 yılında Kezlev’de “*Alim Azamat Oglu*” adlı oyunun sahnelendiğini biliyoruz (Kerim 2003: 5). Bu bilgiler bir tarafa bırakılırsa Kefe’de oynanan “*Alim-Kırım Aydamagı*” temsili ilginçtir ki bir komedy tarzında anılır. Sebebi tam manasıyla bilinmemekle birlikte 4 Şubat 1907 tarihinde bu temsilin Kırım Tatar lisânında oynandığı ancak Karaim gençlerinin sahneye koyduğu bilinmektedir (Kerimova 2003:46). Alim’i konu edinen folklor eserlerinde sadece Onun kahramanlıkları, cesareti hakkında değil aynı zamanda yaşadığı dö-

³ Yusuf Bolat’ın “*Alim*” adlı romanı 1941 yılında Sovyet Edebiyatı dergisinde, “*Alim Atka Mindi*” adlı romanı ise Yıldız dergisinde neşredilmiş olup 1983 yılında kitap halinde basılmıştır. Bu eser Kırım Tatar Türklerinin Sovyet dönemindeki ilk tarihi romanı olma özelliği taşımaktadır. Bkz. Alim Azamatoğlu 2000: 38).

nemin Karasubazar Şehri ile ilgili, onun mahalle ve sokakları, millî esnafları hakkında bilgi sahibi olmak da mümkündür (Bekirova 2012: 44). Hatta Çilterli Mahallesi'nin bir toyunda Alim Azamatoğlu'nun davul çalıp şu yırı (türküyü) söylediği bilinir:

*“Men Karasuvga toyga barıp
Davulga oynadım
Oynay-oynay toyalmadım
Çarşısın boyladım”* (Bekirova 2012: 42)

Nihayet Alim, sinema filmlerinde de işlenmiştir. 1914-16 yıllarında rejisör V. K. Viskovskiy tarafından *“Alim Kırmskiy Razboynik”* adlı filmin yapıldığı bilinmektedir (Kerimova 2003: 46). 1926 yılında ise Kırım Tatar edebiyatının önemli isimlerinden Ömer İpçi, tanınmış hocalardan Numan Şeyhzade'nin de yardımıyla halk arasında söylenen rivayetlerin bir kısmını düzenleyerek *“Alim”* adlı filmi gösterime koyabilmek amacıyla senaryosunu yazmış ve rejisörlüğünü Georgiy N. Tasin'in yaptığı bu film gösterilmiştir. Filmin baş rolü olan Alim karakterinin ise Hayri Emirzade tarafından canlandırıldığı bu film Alim'in gerçek hayatını büyük ölçüde yansıtmayı başarmıştır (Fazıl 2005: 11; Veliyev <http://ilmiyqirim.blogspot.com.tr>). Ayrıca bu film hakkında dönemin millî basınında, Yañı Dünya gazetesinde yazılar da çıkmıştır. Bu yazılar 30 Temmuz 1926 tarihli sayısında *“Alim Filması”*, 11 Ağustos 1926 tarihli sayısında *“Alim Filmasını Kordik (Memet Umer-zade)”* ve 22 Ağustos 1926 tarihinde *“Alim Filmi Akkında”* başlıkları ile yayınlanmıştır (Kerim 1977: 71-74).

Kırım Tatar Türklerinin hayatında tarihi ve sembol şahsiyetlerden biri olan Alim Azamatoğlu, Rıza Fazıl'ın aşağıdaki şiirinde yukarıda anlattıklarımızı kapsayıcı bir biçimde ifade edilmiştir:

ALİM ATKA MİNGENDE

*Halk içinden törep çıkkan, avam halknı kaygırgan,
«Alim Aydamak» adını el-alemge caydırgan.
Köpürlüköylü batırnı bilmegenler bilsinler,
Atlar bunı kulagına küpe etip ilsinler.
Halk aksızlık içersinde inlegende, alk etip,
Alim çıktı alk kanını sorganlarınııtalk etip.
Aman bermez edi Alim mırzalarga, baylarga,
Bir korkuzsa, yeter edi aftalarga, aylarga.
Celal mırza, babacanlar-halknın akın yegenler,
«Siz çılışın, ekin, saçın-biz aşayık»- degenler.
Alim adın eşitkende çırayları bozuldı,
Olar için boyle ahval çok yıllarga sozuldı.
Etraft tım-tınç olur edi Alim atka mingende,
Zenginlerge: «Fukarenin akın kaytar!»- degende.
Bay-mırzalar oti patlap, ne yapmaga bilmedi,
Alim atka mingenden son, bahtları iç kulmedi.
Uner oldı Alim halka, yigitlerge, gençlerge,
Ne acayip iz kaldırdı kelecük nesillerge!*

*Aygidi, şimdi olsa edi Alim kibi pelvanlar,
Başka türlü olur edi bugün bizim devranlar.
Acep, kene, adet uzre, neslimiz soy kuvar mı!
Tez vakıtta Alimdayın bir karaman dogar mı?!
Dogar! Çünkü halk keçmişin ogrenmege beslene,
Hatramızda en ilahiy adlar daim eslene.
İsmail Bey, Aşık Umer, Çoban-zade, Alimge,
Tiklenildi abideler, bilinsin dep alemge.
Alem bilsin Ana-yurtnın Alim kibi merdlerin,
Ozu cesur, halkı cesur Kırım Tatar erlerin.” (Fazil 2005: 10)*

Bu şiirden de anlaşılacağı üzere, Alim Kırım Tatarlarının kültürel hayatında cesaret, yiğitlik kavramlarıyla özdeşleşen ve karşılaşılan zor zamanlarda gelecek nesiller için bir ilham kaynağı teşkil eden sembol bir şahsiyettir. Tüm hayatını milletin hakkını yiyenlerle mücadele etmeye adanmıştır.

SONUÇ

Alim'in zalimlerle olan mücadelesinin temelleri doğduğu Köpürlüköy'ün sakinlerinin topraklarına haksız bir şekilde el konulmasına şahitlik etmesiyle atılmıştır diyebiliriz. Ardından ailesinin başına gelenler ve çalıştığı Karaim tüccarının evinde iftiraya uğraması ile hayatının sonuna kadar sürecek bitmek bilmeyen bir kaçak hayatı yaşamasına sebep olmuştur. Bilinenlerden yola çıkarak Alim'in bir dava adamı olduğunu söylemek pek de abartılı olmayacaktır. Mücadelesi uğruna tehlikeleri göze almış, milliyet ayrımı yapmaksızın ezilenlerin yanında olmuştur. Alim'in hayat felsefesi adalet kavramı etrafında şekillenmiştir. Yaşadığı dönemin ve toplumun gerçeklerine kayıtsız kalmamıştır. Sahip olduğu vasıfları, ki cesaret bu vasıfların başında gelmektedir, bu uğurda kullanmaktan geri durmamıştır. Uğradığı türlü iftiralar ve ona yakıştırılan razboynik ya da aydamak kavramı ile toplumun gözünden düşürülme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Tüm engellemele-re, unutturulma çabalarına rağmen Alim Kırım Tatar Edebiyatında konu edilmiş hatta tiyatro oyunları ile sinema filmlerine kaynaklık etmiştir. Tarihi bir şahsiyet olan Alim'i konu edinen tüm türler gerçeğin izlerini taşımaktadır. Çağdaş dönem Kırım Tatar yazarı Cengiz Dağcı'nın romanlarında da çeşitli vesilelerle yer alan, bazen doğan bir bebeğe verilen isim, bazen de Alim'in türküsüne rastlıyor olmak, Kırım Tatar Türklerinin manevi dünyasında Alim Azamatoğlu'nun yaşayan bir değer olduğunun göstergesidir.

Resim 1 Alim Azamatovlu'nun anısını yaşatmak için dünyaya geldiği Köprüliköy yakınlarında dikilen ve Alim'in kendisiyle bütünleşen at üzerindeki figürünü canlandıran anıt (<http://crimeaplus.ru/razboynik-alim-azamat-oglu-kryimtatarskiy-robin-gud/> 28.07.2015.)

Resim 2 Alim Azamatovlu'na ait Leoni Leloren tarafından yapılan portre (<http://sugdeya.ru/index.php/enciklopedia/a/87-alimazamatoglu>, 21.07.2015.)

Resim 3-4 1926 yılında Gösterime Giren "Alim" Adlı Filmin Posterleri
(<http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/12371/poster/74957/>, 25.07.2015.)

KAYNAKÇA

- Alim Azamatoğlu Halk Edebiyatında Alim Azamatoğlu (2000). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. 13, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 56.
- BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç – TİNFÖVİÇ, Mihail S. “Sergey Markoviç Şapsal”, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol06_Issue11-2_2004/sbd-11b-10.pdf, 12.09.2015.
- БЕКИРОВА, Зера (2012). “Къарасувбазар – Къырымтатар Халкъ Агъыз Яаратыджылыгъында”, *Мир Бекира Чобан-заде Сборник Материалов Крымской Международной Тюркологической Конференции*, Белогорск (Карасувбазар), 23-25 Мая 2012 Г., 42-45.
- ДОРОНИН, Иван. “Две встречи”, [http://kartamirakrym.blogspot.com.tr/search/label/алим %20 айдамак](http://kartamirakrym.blogspot.com.tr/search/label/алим%20айдамак), 30.08.2015. (Ivan Doronin, “Dve Vstreči”)
- FAZIL Riza. *Alim Aqqında Hatırlavlar*, pdf, (Çevirimiçi) <http://medeniye.org/sites/default/files/filedoc/Alim%20aqqında%20hatırlavlar%20lat.pdf>, 15.01.2015.
- ФАЗИЛ, Риза (2005). *Алим-Къырым Йигити / Алим-Крымский Джигит*, Симферополь, Къырымдевокъувпеднешир.
- GÜLSEVİN Selma (Spring 2007). “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, *Turkish Studies*, Vol. 2/2, 300-306.
- КЕРИМ, Исмаил Асан-огълу (1977). *Медений Еснас: 1920-1938*, Симферопол: Таврия.
- КЕРИМ, Исмаил Асаногълу (2003). “Бинъ Бир Кучълуклерни Енъип”, *КъырымТатар Миллий Театри*, Симферопол: Къырымдевокъувпеднешир, 4-7.
- КЕРИМОВА, Светлана - Исмет Заатов - Аблязиз Велиев (2003). *Къырымтатар Миллий Театри*, Симферопол: Къырымдевокъувпеднешир.
- Kırım Tatar Halk Efsaneleri: Halk Kahramanlarımızdan Alim Aydamak (1999). *Kalgay*, S. 11, Bursa, 12-13.
- “Qırımtatarca'nıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzu” (Noyabr-Dekabr 1999). *Haz. Kemâl Qoñurat. Günsel*, S. 3, 49.
- СЕЙТЯГЪЯЕВА, Тамила Решатовна (2012). “Предварительный Анализ Архивных Документов Связанных с Деятельностью Алима Азамат оглу в Крыму”, *Ученые Записки Таврического Национального Университета им. В. И. Вернадского*, Серия «Филология. Социальные Коммуникации», Том. 25 (64), № 2, ч. 2., 154-157.
- СЕЙТЯГЪЯЕВА, Тамила Решатовна (2012). “Штрихи к Литературному Образу Алима - Героя Крымскотатарских Преданий”, *Ученые Записки Таврического Национального Университета им. В. И. Вернадского*, Серия «Филология. Социальные Коммуникации», Том. 25 (64), № 3, ч. 1., 120-124.
- СЕЙТЯГЪЯЕВА, Тамила Решатовна (2014). “Алим Азамат Оглу в Романах Ю. Болата «Алим» и в Романах Н. А. Попова «Алим-Крымский

Рзбойник»", *Ученые Записки Таврического Национального Университета им. В. И. Вернадского*, «Серия Филология. Социальные Коммуникации», Том. 27 (66), № 3, 444-449.

SLUÇANKO, Boris (1989). "Alim Aydamak ve Ayvazovski", Çev. Tuncay Kalkay. *Emel*, S. 174, 33-35.

VELİYEV, Ablaziz. "Alimnen Qırım Boylap 30 Kün", <http://ilmiyqirim.blogspot.com.tr/2014/05/alimnen-qrm-boylap-30-kun.html#more>, 1.12.2014.

DEDE KORKUT KİTABI'NDA ALPLIK KAVRAMI VE ALP TİPİ İNSANLARIN ÖZELLİKLERİ*

Servet KARÇIĞA**

ÖZET

Dede Korkut Kitabı, Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere bütün Türk dünyasının önemli eserlerinden biridir. Bu eserin önemli olmasında eserde dil, anlatım ve estetik işçiliğinin mükemmel olmasının yanı sıra Oğuz Türklerinin gelenek ve göreneklerine, törelerine, ahlaki değerlerine, inanç sistemlerine, hüzünlerine, sevinçlerine, kahramanlıklarına, zaaflarına kısacası bu toplum hakkında hemen her konuda bir bilginin bulunması etkili olmuştur. Dede Korkut Kitabı'nda önemli kavramlardan biri de alplık/yiğitlik kavramıdır. Fütuhât ve kahramanlıkla doğrudan ilgisi olan bu kavram, eserin kurgusuna hem bünyesindeki farklı kelimelerle (er, eren, alp eren (?), bahadır, cılasun, yiğit, alp) hem de bu kavramın özelliklerine sahip insanlarla doğrudan etki etmektedir. Bu çalışmada öncelikle Dede Korkut Kitabı'nda alplık kavramına giren kelimeler, kavram alanı kuramı yöntemiyle sözcük ve metin bağlamında ele alınacak; sonra da bu kavrama bağlı alp tipi insanların özellikleri anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Kavram, Alplık Kavramı, Alp Tipi, Yiğit

ABSTRACT

Dede Korkut Book is one the significant literary works of Turkish World particularly of Turkey and Azerbaijan. What makes this work so important that is language, telling and esthetics manners being portrayed terrifically and also information regarding Ghuzz Turks' conventions, customs, moral values, belief systems, sorrows, joys, weaknesses e.t.c. Bravery is an important concept in Dede Korkut book. This concept which is directly related to chivalry and conquests has a deep effect on the plot of the work with not only usage of different words such hero, saint, galahad, valiant but also description of the people who have these characteristics. In this study firstly, the words which can be considered as having the same meaning with bravery will be handled by the method of conceptual field theory within the context of word and text. Then, characteristics of the people who are considered as alp (brave) in Dede Korkut Book will be told.

Keywords: Dede Korkut Book, Concept, Bravery Concept, Valiant, Brave

* Bu makale, yazarın 2015 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Dede Korkut Kitabı'nın Anlam Bilimsel Çözümlemesinde Kavram Alanının Rolü" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Dr., Türk Dili ve Edebiyatı, servetkarciga@gmail.com

1. Dede Korkut Kitabı'nda¹ Alplık/Yiğitlik Kavramına Giren Kelimeler

Dede Korkut Kitabı'nda alplık/yiğitlik kavramına alp, eren, alp eren (?), yiğit, cılasun ve bahadır, kelimeleri girer. Bu kelimelerin metin bağlamındaki anlamlarını ve metnin kurgusuna etkisini vermeden önce bu kelimelerin farklı dönemlere ait sözlüksel anlamlarını vermek hem dönemler arası kelimelerin anlamsal tekâmülünü görmek hem de bu anlamlarla bağlamdaki anlamlarını mukayese etmek açısından faydalı olacaktır.

1.1. Er, Eren, Alp Eren

Sözlük	Er
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (Caferoğlu 1968)	1. Erkek kimse. 2. Efendi, bey, şehzade. 3. Zevce, koca (s. 73)
Clauson (1972)	(Cesur) adam, kahraman, deneyimli erkek (s.232)
Yeni Tarama Sözlüğü (Dilçin 2013)	1. Koca, zevç. 2. Erkek, kişi. 3. Yiğit, kahraman. 4. Bektaşî şeyhi, mürşit, erenler. 5. Sahip (s. 95)
Muharrem Ergin (2009)	Er, adam, kişi, yiğit, erkek, koca
Türkçe Sözlük (TDK 2011)	1. Erkek. 2. <i>mec.</i> İşini iyi bilen, yetenekli kimse. 3. <i>mec.</i> Kahraman, yiğit. 4. <i>Ask.</i> Rütbesiz asker 5. <i>hlk.</i> Koca. (s. 805)

Sözlük	Eren
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	Yiğit, asil kimse, kahraman, asaletli er, eren, erkek (s. 73)
Clauson	(Er kelimesinin düzensiz çoğul olan eren kelimesi genelde tekil isim olarak kullanılmıştır.) Erkek olmuş, gerçek anlamda erkek savaşçı (s.232)
Yeni Tarama Sözlüğü	1. Erkek. 2. Kahraman, bahadır, babayiğit. 3. Erler, yiğitler, kahramanlar. 4. Allaha ermiş kimse. 5. Rical, tecrübeli, akıllı kimseler (s.96)
Muharrem Ergin	Eren, er, yiğit, kahraman (s.106)
Türkçe Sözlük	Ermış; olağanüstü sevgileriyle birtakım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse. (s.896)

Sözlük	Alp eren
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	Yok
Clauson	Yok
Yeni Tarama Sözlüğü	Yiğit, bahadır (s. 20)
Muharrem Ergin	(k.a.) Alp Eren (bk. alp, eren) (s. 14)
Türkçe Sözlük	a. 1. Derviş. 2. Mücahit (s. 104)

Er, kelimesinin Eski Türkçedeki anlamlarından biri de "yiğit"tir. (Ergin, 2013: 124) Tarama Sözlüğünde de bu kelimenin üçüncü anlamı yiğit, bahadır, kahraman olarak verilir. (Dilçin, 2013: 95) Eren kelimesi er+en (kız+an, oğul+an ilgisiyle yapılmış ama çoğul anlamda kullanılmamıştır) kök ve ek morfeminden oluşmuş ve rüştünü ispat etmiş yiğitler ve kahramanlar için

¹ Bu çalışmada Özçelik'in *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin* adlı eser esas alınmıştır.

söylenmektedir. Eski Türkçede güç kuvvet anlamına gelen erk kelimesi ile güçlü, kuvvetli anlamına gelen erklig kelimesinin anlamlarını yiğitlik anlamına gelen *er* kök morfeminden aldığı aşikârdır. *Dede Korkut Kitabı*'nda *er* kelimesinin adam mı yoksa yiğit mi anlamına geldiğini kestirmek zordur. Yine de metnin bağlamına bakıldığında “Ol gün ciğerinde olan er yiğitler belürdi.” (Drs/33b/6) “Kazan, gönünden eydür: El-hamdulillâh, menüm oğlançuğum büyük er olmuş, dedi” (Drs/145b/6) cümlelerinde olduğu gibi *er* kelimesinin kahraman, cesur anlamına geldiği görülmektedir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki eserde geçen *eren* kelimesi hem Eski Türkçedeki *er*, *yiğit*, *kahraman* (erkekliliğini kanıtlamış, gerçek savaşçı) anlamıyla hem de *ermiş*, *olağanüstü* sezgileriyle birtakım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin ikinci anlamı Muharrem Ergin'in dikkatinden kaçmıştır. “Erenler evreni Karaçuk Çoban sapanının ayasına taş kodı, atdı.”(Drs/22b/8), “Bu mahalda erenlerin meydânı arslanı pehlevânların kaplanı Boz Oğlan yetdi” (Drs/38a/4) cümlelerinde *eren* kelimesi eski Türkçeki anlamıyla kullanılmıştır. “Dede eydür: Allâhun inâyeti, erenlerin himmeti oldı, kızı aldum, dedi” (Drs/45a/3), “Kan Turalı eydür: Bu dünyâyı erenler ‘aklıla bulmuşlardır.” (Drs/93a/8) cümlelerinde *eren* kelimesi ise İslam'ın tesirinde gelişen *mücahit*, *derviş* anlamında kullanılmıştır.

Günümüzde bitişik yazılan *alperen* kelimesi, *Dede Korkut Kitabı*'nda ayrı yazılır. Ayrı yazılmasındaki maslahat bu kelimenin birleşik bir kelime olmayışıyla ilgilidir. Kelimenin dinî değerler için savaşan *mücahit* anlamıyla bir ilgisi yoktur. Bu nedenle Muharrem Ergin *alp eren* kelimesini sözlüğe kişi adı olarak eklemiş ve okuyucuyu *alp* ve *eren* kelimelerine yönlendirmiştir. Eserde *alp*, *eren* kelimesinin sıfatı olarak yer alır ve cesur, *babayiğit*, *kahraman* anlamına gelir.

Alp eren erden adın yaşurmak ‘ayb olur (Drs/117b/9)

Üç yüz altmışaltı alp erenler yanına yığnak oldı (Drs/148b/12)

Nitekim eserde “*Alp ere korku vermek ‘ayb olur*” (Drs/126b/12) cümlesi *alp* kelimesinin *er*, *eren*, *yiğit* gibi kelimelerin sıfatı olarak kullanıldığının kanıtıdır.

1.2. Cılasun

Sözlük	Cılasun
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	Yok
Clauson	Yok
Yeni Tarama Sözlüğü	Kahraman, babayiğit, gürbüz delikanlı (s.58)
Muharrem Ergin	Yiğit, kahraman, babayiğit (s.66)
Türkçe Sözlük (cılasun)	Moğ. 1. Yiğit kimse. 2. Eli çabuk, becerikli kimse

Cılasun “[Moğ. Calagu (yiğit)/eT. Çal-mak (yere vurmak, yıkmak) >celâsın> çal-ık-sın [Tietze] > celâsın>cılasın is. 1. (eAT) (OsT) Kahraman; yiğit; gürbüz delikanlı” (çağbayır, 2007: 794) anlamına gelmektedir. *Dede Korkut'ta* *cılasun* kelimesi bir ismin sıfatı olarak kullanılır ve kahraman ve cesur anlamına gelir.

Beg yiğitler cılasunlar birbirine kuyulan çağda (Drs/7b/6)

*Cılasun yiġitleriyle Kara Göne oġlı Deli Budak soldan depdi (Drs/34a/1)
Oġuz zemânında Kanlı Koca derleridi bir gürbüz er varıdı. Yetişmiş bir
cılasun oġlı varıdı.” (Drs/87a/5)*

1.3. Bahadır

Sözlük	Bahadır Kavramı
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	Yok
Clauson	Yok
Yeni Tarama Sözlüğü	Yok
Muharrem Ergin	f.(behâdır) bahadır, yiġit, cesur (s.35)
Türkçe Sözlük	Savaşlarda gücü ve yılmazlığıyla üstünlük kazanan veya yiġitlik gösteren kimse, batur (s.233)

“Bayındır Hân yigirmi dört bahadır sancak begini Yegen[eg]ile yoldařlıġa bile koşdı. (Drs/105b/5) “Meġer Hânım, Uşun Kocanın ġiçi oġlı Segrek eyü bahadır, alp, delü yiġit kopdı” (Drs/130a/6-7) ve “Menüm erliġüm, bahadır-lıġüm cılasunlıġüm, yiġitliġüm Rûma, şama gide çavlıana deridi.” (Drs/79b/7-8) cümle örneklerinde görüldüğü üzere bahadır erlik, cılasunluk, yiġitlikle eş anlama gelecek şekilde kahramanlık anlamında kullanılmıştır.

1.4. Yiġit

Sözlük	Yiġit Kavramı
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	Delikanlı, yiġit, genç (s. 296)
Clauson	Genelde genç, enerjik, güçlü erkekler için kullanılan bu kelime bazen de genç kadınlar için kullanılır. Yiġitlik, gençlik zamanı anlamına gelir. (s. 912)
Yeni Tarama Sözlüğü	Genç, delikanlı (s.257)
Muharrem Ergin	Yiġit, genç, delikanlı, babayiġit, genç adam (s.332)
Türkçe Sözlük	Yiġit 1. Güçlü ve yürekli, kahraman, alp; 2. Mec. Gözü pek, düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmeyen (kimse); 3. Delikanlı, genç erkek. (s. 2596)

Dede Korkut Kitabı'nda yiġit kavramı genelde genç insan anlamında kullanılır. “Çaya baksa çalımlı, çalkara kuş erdemli bir güzel yahşı yiġit oldu. Ol zemânda bir oġlan baş kesme, kan dökmese ad komazlarıdı”. (Drs/37a/5-6) cümlesinde daha kahramanlık göstermemiş, on beş yaşlarında bir oġlan çocuġu için yiġit denilmektedir. “Ol obada bir yahşı hüb yiġit sayru düşmiş idi. Allah emriyle ol yiġit öldi” (Drs/79b/9-10) cümlesinde yiġit kelimesinin genç anlamında kullanıldıġı aşıkârdır. “Oġuz zemânında bir yiġit ki evlense oh atardı, ohı [ne] yerde düşse anda gerdek dikeridi.” (Drs/46b/4-5) cümlesinde de yiġit gençlik çaġı, anlamında kullanılır. *Dede Korkut*'ta özellikle bey çocuklarına ithafen yiġit kelimesi kullanılır. Bey çocukları, hikâyelerde genelde on beş-on altı yaşlarındadır ve bu yaşlar onların gençlik dönemine denk gelmektedir. Bu gençlerin bu dönemde kahramanlık göstermesi, baş kesmesi, kan akıtması ve bunların neticesinde isim alması, beylik sahibi olması ve namının yürümesi gibi etkenlerden sonra hala onlara yiġit

denilmesi bu kelimenin genç anlamında mı yoksa kahraman, cesur anlamında mı kullanıldığı sorusunu akla getirmektedir.

Dede Korkut'ta kimi yerlerde yiğit kelimesi, kahraman anlamında kullanılır. "Beg yiğitler cılasunlar birbirine kuyulan çağda" (Drs/87a/5), "Dirse Hân yerinden örü turdı, eydür: Kalkubanı yiğitlerüm, yerünüzden örü turun" (Drs/8a/5), Cılasun yiğitlerle Kara Göne oğlu Deli Budak soldan depdi" (Drs/34a/1), "Menüm erliğüm, bahadırılığüm cılasunlığıum, yiğitliğüm Rūma, şama gide çavlıana deridi." (Drs/79b/7-8) cümlelerinde yiğit kelimesi kahraman anlamında kullanılmaktadır.

Eski Türklerde yiğit kelimesinin genç anlamında kullanılmasında o dönemin siyasi hayatında gençlerin her an savaşa hazır bir biçimde yetiştirilmesi de (hem genç hem yiğit anlamında) etkin bir rol oynamış olabilir.

1.5. Alp

Sözlük	Alp Kavramı
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	1. Yiğit, cesur alp; 2. Şiddetli (tehlikeli); 3. Güç zor, müşkül (s. 12)
Clauson	Alpın geleneksel karşılığı cesurdur ama esas itibariyle alp dirençli, güçlü, yenmesi veya başa çıkılması zor insanlar ve cansız varlıklar hatta tehlike gibi soyut kavramlar için de kullanılır (s. 127)
Yeni Tarama Sözlüğü	Kahraman, babayiğit, bahadır, pehlivan (s.20)
Muharrem Ergin	Alp, kahraman cesur (s. 14)
Türkçe Sözlük	sf. yiğit, kahraman (s.104)

Yukarıda tabloda belirttiğimiz üzere, Eski Türkçede alpın geleneksel karşılığı cesurdur ama esas itibariyle alp dirençli, güçlü, yenmesi veya başa çıkılması zor insanlar ve cansız varlıklar hatta tehlike gibi soyut kavramlar için de kullanılır (Clauson 1972: 127). *Dede Korkut Kitabı'nda* alp; yiğit, kahraman, cesur anlamında ya bir ismin sıfatı, ya adlaşmış sıfat ya da unvan olarak kullanılır.

"Eylik Koca oğlu Alp E[v]ren çapar yetdi" (Drs/33a/13), "Dozan oğlu Alp Rüstem şehîd oldı." (Drs/111a/10) cümlelerinde alp kelimesi ismin unvanıdır.

"Alp Uruz çadırların açdurdı, cebe-hânesin yükletdi." (Drs/143b/8), "Üç yüz altmışaltı alp erenler yanına yığnak oldı" (Drs/148b/12), "Menden sonra alp ozanlar söylesün, alnı açuk cömerd erenler dinlesün!" (Drs/86b/10), "Alp yiğitler savaş günü karîminden kayurur mı?" (Drs/9a/6) cümlelerinde alp sıfat olarak kullanılmıştır.

"Ağ boz atlar çapdurur alpan-lar gördüm,/Ağ ışıklı alpları yanuma saldum" (Drs/105a/10-11) cünlesinde alpanlar ve alplar adlaşmış sıfattır. Buradaki alpan kelimesi eren, kızan, oğlan örneklerinde olduğu gibi çoğul bir kelimedir. "**Alplar** başı Kazana zarb urdı, dünyâ başına tar oldı. (Drs/111a/7), "Hay, ne oturursın? itüni ulıtmayan, çetüğüni mavlatmaya **alpan-lar başı** Kazan oğlancuk ile serhoş olup yaturlar, dedi." (Drs/67b/3-4), cümlelerinde de görüldüğü üzere alpan, alplar kelimesine denk gelmekte-

dir. *Alpan-lar* örneğinde çoğul olan bir kelimenin tekrar *-lar* çoğul ekini olması kelimeye ek yığılmasına örnek oluşturmuştur.

Orhan Şaik Gökyay haberci, postacı anlamına gelen çapar kelimesinin *Dede Korkut Kitabı*'nda tıpkı alp gibi kahramanlara verilen bir unvan olarak kullanıldığını düşünmektedir. Gökyay'ın böyle düşünmesinde ikinci hikâye-deki, Oğuz beylerinin harbe girişi tasvir olunurken, bu beylerin hepsinin bir alp gibi çapar lakabını taşımaları etkili olmuştur. (Gökyay, 1973: CCXXIV)

2. *Dede Korkut Kitabı*'nda Alp Tipinin Özellikleri

Türk tarihinde alplık kavramı önemli yer tutmaktadır. "Beylik duygusu, insan sevgisi, gerçekçilik şeklinde özetlenebilecek olan eski Türk düşüncesinin esaslarını ahlak prensibi yapmış, yani hayatında düstur edinmiş insana Eski Türkçede alp denirdi. Türkçede er, erkek, cesur kişidir, fakat alp yiğit insan demektir." (Kafesoğlu, 1998: 347) Alp bir sıfat, bir unvan ve kabile teşkilatı içinde askeri bir asalet zümresinin adı olarak da kullanılır. (Gökyay, 1973: CCCLVI) Türklerin yaşam felsefesinde olan alplık sonradan kazanılan bir haslet değeridir. Her Türk asker doğar düşüncesinin temeli gerek Türk erkeklerinin gerekse Türk kadınlarının daha çocukluk döneminden itibaren alplık kavramının prensipleri doğrultusunda hayata hazırlanmasıyla ilgili bir durumdur. "Türklerin Orta Asya'da yaşadıkları zor ve mücadeleye dayanan hayat şartlarında kahramanlık, cesaret, iyi silah kullanma, töreye bağlılık gibi özelliklere duyulan ihtiyaç sebebiyle, bu niteliklere sahip kimseler birinci derecede değer kazanırlar. (Güngör, 2006: 98) Zaten "göçebe ve akıncı kimliği olan bir toplumda, çocukların alp tipine uygun olması yani kahraman, korkusuz, çevik ve yiğit olması istenilir. Sadece erkek çocukların değil, kızların da korkusuz, yiğit ve kahraman olmaları yani alp tipine uygun olmaları istenilir." (Başar, 2012: 1016) Bu istekleri gerçekleştiren alplar, süreğen savaş şartlarında yaşayan göçebe boylarda önderlik ve savaşçılık yetenekleriyle sivrilen kimselerdir. (Karatay-Aygün, 2012: 3) Burada bozkır-göçebe hayatına yön veren bazı geleneklerin de alp karakterinin ortaya çıkmasında ve alp ruhunun yaygınlaşmasında etkili olduğu görülmektedir. (Kocar: 2012: 126) Türk destanlarına, efsanelerine, hikâyelerine ve tarihî vesikalarına bakıldığında bu milletin inşasında alp kavramının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Alp tipi insanların içinde neşet ettiği topluma karşı görev ve sorumlulukları vardır. "Oğuz Kağan, Manas, Dede Korkut Kitabında temsilcilerini gördüğümüz alp tipi, diğer kültürlerdeki kahramanlık insanı gibi bu dünyayı fethetmek, değiştirmek, diğer insanlara galebe çalmak isterse de bu kendi benlik iradeleri veya benlik doyumunu için değil, kendilerine Tanrı tarafından verilen görev olduğuna, yaradılış sebeplerinin bu olduğuna inandıkları içindir." (Günay, 1998: 3-4)

Dede Korkut Kitabı'nda alplık kavramı gerek kavramın anlam bilimsel özelliğiyle gerekse kavramın özelliklerine haiz Oğuz Türkleriyle önemli bir yer teşkil etmektedir. Zaten "Oğuz Toplumu alplığa değer vermiş ve bunu yaşama biçimi olarak seçmiş bir toplumdur. Hatta alplar topluluğu Oğuzlar içinde ayrı ve özel ve özel bir örgüt gibidir. Bu bakımdan her Oğuz delikan-

lısının alp olaması söz konusu değildir, ancak tek oğullar, bey oğulları gibi bazı değerleri taşıyan alplığa teşvik edilir." (Duymaz, 2000: 110) Alp adayı ciddi imtihanlardan geçer ve gerekirse ciddi bir eğitime tabi tutulur. *Dede Korkut Kitabı*'nın Türk kültürü tarihi bakımından en kıymetli taraflarından ikisi "alp tipinin nasıl yetiştirildiğini gösteren sahneleri ihtiva etmesi" (Kaplan, 2005: 46) ve "alp gazilerin hayatları hakkında epeyce bilgi" vermesidir. (Köprülü, 1989: 525

Dede Korkut Kitabı'nda bir insanın alp olması sadece güce ve kahramanlığa bağlanmamıştır. Bir kişinin alp olabilmesi için erdemli ve hünerli (Duymaz, 1998: 187-198) olmasının yanı sıra farklı özelliklerin de bulunması gerekir. Bu özellikler şunlardır:

2.1. Cömert Olmak

Dede Korkut'ta alp özellikleri gösteren hemen her Oğuz Türk'ü gerekli hallerde, çocuk sahibi olmak için, av öncesinde, avda, av sonrasında, düğünlerde, yılın muayyen günlerinde, izzeti ikramda bulunur. "Bir yiğidün kara tağ yumrısınca mâlı olsa, yağar derer taleb eyler, nasîbinden artuğın yeye bilmez." (Drs/3b/1-3) anlayışına sahip olan Oğuz beyleri "Er mâlına kıymayınca adı çıkmaz" (Drs/3b/11) düşüncesiyle beyliğini göstermek adına toy düzenler, ikramda bulunurlar. "Hânlar Hânı Hân Bayındır yılda bir kerre toy edüp Oğuz beglerin konuklarıdır. Gene toy edüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuşıdır." (Drs/7a/4-6), (Dirse) "Hân dahı ehlinün söziyle ulu toy eyledi" (Drs/9a/11) cümleleri, Oğuz beylerinin cömert olduklarının bir göstergesidir.

"Dirse Hânun hatunı, oğlançuğumun ilk avidur deyü atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdu." (Drs/13b/6-5), "Kara tonlı dervişlere nezirler verdüm. Aç görsem toyurdum, yalıncağ görsem tonatdum. Depe gibi et yağdum, göl gibi kırmız sağdurdum. Dilek ile bir oğul gücile buldum. (Drs/14a/11-13) cümlelerinden Oğuz kadınlarının da cömert oldukları anlaşılmaktadır.

2.2. Töre ve Yönetime Sadık Olmak

Dede Korkut'ta tam anlamıyla babadan oğula geçen bir padişahlık sistemi yoktur. "Başat kavimlerde olduğu gibi, Türkler, babadan oğula geçen irsî bir liyakat tanımazlar. Her çocuk adını ve yerini bizzat kazanmak zorundadır." (Kaplan 2005: 47) Bundan dolayıdır ki bir bey çocuğu on beş-on altı yaşına gelmiş ve hâlâ bir yiğitlik göstermemişse kendisine beylik verilmez.

Dede Korkut Kitabı'nda kut inancının etkisi devam etmektedir. "Pâdişâhlar Tangrınun gölgesidür. Pâdişâhına 'âsî olanun işi rast gelmez." (Drs/122a/3-4) düşüncesinin gereği olarak beye karşı gelmek, beyin sözünü ikiletmek hoş karşılanmamıştır. İster bey isterse beyin çocuğu olsun bir alp, töreye ve üstündeki amirine saygısızlık ederse mutlaka cezalandırılır. Nitekim kırk namert yiğidin iftira ve telkinleriyle Dirse Han'ın Oğlu Boğaç Han'ı öldürmek istemesinde bu görüş hâkimdir.

Dirse Hân, senün oğlın yerinden örü turdı, göğsi güzel kaba ava çıkdı. Sen var iken av avladı, kuş kuşladı, anasının yanına alup geldi, aş şerâbın itisin-

den aldı içdi. Anasıyla sohbet eyledi. Atasına kasd eyledi. Senün oğlun kür kopdı, erçel kopdı, arkurı yatan Ala Tağdan haber giçe, Hânlar Hânı Bayındıra haber vara: Dirse Hânun oğlı bidat eylemiş deyeler. Seni çağırdılar Bayındır Hânun katında sana kazap ola. Böyle oğul nene gerek? Öldürsene! (Drs/12a/1-9)

Oğuzlarda bir çocuğun başındaki beye asi olmasındansa olmaması daha iyidir. Bir oğlun Oğuz törelerini hiçe sayması, bidat eylemesi mutlak itaatsizlik olarak değerlendirilir ve özelliğe sahip çocuk bir beyin oğlu da olsa öldürülmek istenir.

2.3. Mert Olmak

Dede Korkut Kitabı'nda bir alp sözünün eridir ve bu alp bir insanı tuzağa düşürerek öldürmeyi namertlik sayar. Nitekim on ikinci hikâyede Dış Oğuz beyi olan Aruz Koca, Bamsı Beyrek'e tuzak kurmuş ve Kazan Bey'e düşman olmasını teklif etmiştir. Bamsı Beyrek teklifi reddeder ve oradaki beyler tarafından öldürüleceğini anlayınca "Aldayuban er tutmak 'avrat işidir. (Drs/150b/6)" der. Çünkü kendisi bir Oğuz beyinin böyle bir tuzak kuracağını düşünememiş ve davet edilen yere silahsız gelmiştir. Zaten Dede Korkut'un mukaddime bölümünde geçen "Sarp yöririken kazılık ata nâ-merd yiğit bine bilmez binince binmese yeg. Çalup keser uz kılıcı muhannatlar çalınca çal(ma)sa yeg." (Drs/4a/4-6) cümlesinden bir kişinin namert ve kötü huylu olmasındansa o kişinin hiç olmaması evla görülmüştür.

2.4. Gururlu Olmak

Dede Korkut Kitabı'nda alp tipi Oğuz beylerinin özelliklerinden biri de gururlu olmalarıdır. Bir Oğuz beyi bir yiğitlik veya kahramanlık gösterecekse bunu tek başına yapmalıdır. Nitekim Salur Kazan, eşi ve oğlunu tutsaklıktan kurtarmaya giderken "Eğer çobanla varacak olurısam kalın Oğuz begleri benüm başuma kakinç kaharlar: Çoban bile ol[ma]sa Kazan kâfiri alımazdı" (Drs/27a/1-2) düşüncesiyle kendisiyle gelmek isteyen Karaçuk Çoban'ı yanına almak istemez. Kan Turalı benzer bir mülahazayla düşmanla savaşırken kendisine yardım eden ve kendisini atının terkisine alan görklüsü Selcan Hatun'u kendi anasının, babasının ve boyundaki diğer insanların yanında "er varken avrat iş gördü, düşman bastı" düşüncesiyle övünür diye öldürmek ister.

2.5. İyi Bir Rol Modeli Olmak

Dede Korkut Kitabı'nda beyin iyi bir alp olması kadar oğlunun da iyi bir alp olması beklenir. Oğlun iyi bir alp olarak yetişmesinde birinci dereceden mesul kişi babadır. Baba öncelikle oğluna karşı iyi bir alp modeli olmalı, sonra da iyi bir yiğit olması için gerekli eğitimi vermelidir. Kazan Bey, bir mecliste oğlu Uruz'un on altı yaşına geldiği halde yiğitlik göstermemesine, baş kesip kan akıtmamasına içerlenir ve ağlar. Uruz babasının bu tavrına anlam veremez ve ona "Hüneri oğul atadan mı öğrenir yohsa atalar oğuldan mı öğrenir? Kaçan sen beni alup kâfir ser-haddına çıkardun, kılıç çalup baş kesdün? Men senden ne gördüm, ne öğrenem" (Drs/64b/9-11) diye sual eder. Uruz'u haklı bulan Kazan Bey, "Men bu oğlanı alayın, ava gedeyin. Yedi

günlük azuğla çıkayın. Oh atduğum yerleri, kılıç çalup baş kesdüğüm yerleri göstereyim. Kâfir ser-haddına Cızıglara, Aglagana, Gökçe Tağa aluban çıkayın. Sonra oğlana gerek olur, a begler!" Drs/65a/3-7) diyerek oğlunu eğitmek için onunla ava gider. Buradan avın Oğuzlar için bir talimgâh yeri olduğu düşüncesi de çıkarılabilir.

2.6. Güçlü Olmak

Dede Korkut Kitabı'nın tasvir dünyasında alp olan kişi güçlü tasvir edilir: Hamîdilen Mardîn Kal'asın depüb yıkan/ Demür yaylı Kıp[cak Melike kan kusduran/ Gelüben Kazanın kızını erliğile alan/ Oğuzun ak sakallu kocaları görende ol yiğidi tahsinleyen/ Al mahmûdi şalvârlı, ati bahrî hotazlı Kara Göne oğlu Kara Budak çapar yetdi. (Drs/32a/5-10)

Oğuz Beyleri yiğitliklerini göstermeyi severler. Nitekim bir kuru çay üzerine bir köprü yaptıran ve bu köprüden geçenden otuz üç akçe, geçmeyenden zorla döve döve kırk akçe alan Deli Dumrul'un bundan maksadı şudur ki 'Menden deli menden güçlü er varmıdır ki çıka menümile savaşa' deridi. Menüm erliğüm, bahadırılığım cılasunluğum, yiğitliğüm Rûma, Şâma gede çavlıana deridi" (Drs/79b/6-7) söyleminde olduğu gibi kendisinin güçlü olduğunun herkesçe bilinmesidir.

2.7. Gayretli Olmak

"Baba, oğul kazanur ad için; oğul da kılıç kuşanur baba gayretiyçün." (Drs/67b/3-4) cümlesinde olduğu gibi bir alp hep gayretlidir. En zor durumda bile pes etmez. Nitekim Kan Turalı, Sarı Tonlu Selcan Hatun'la evlenebilme adına üç canavar diye adlandırılan aslan, boğa ve deveyle mücadele eder. Kan Turalı bu mücadelenin her safhasında etrafındaki diğer Oğuz Türklerinin kendisini övmesini ister ve aynı zamanda Hz. Muhammed'e salavat getirir. Gerek övülmekle gerekse salavatla girişeceği mücadeleye motive olan Kan Turalı böylece gayreti hiç elden bırakmaz.

Dede Korkut Kitabı'nda iki yerde gayrete gelmek deyimini geçer. Bamsı Beyrek güreşte tam Banı Çiçek'e yenilmek üzereyken gayrete gelir ve Banı Çiçek'i son anda yener. Salur Kazan'da kendisiyle gelmek isteyen Karaçuk Çobanı alıkoymak için gayrete gelir ve onu bir ağaca muhkem bağlar.

2.8. Ata Binmek, Ok Atmak, Kılıç Kullanmak

Türkler için "at, avrat, pusat (silah)" kavramlarının ne kadar ehemmiyetli olduğu bilinir. Savunmak ve saldırmak amacıyla kullanılan araç anlamına gelen silah kavramı, Dede Korkut Kitabı'nda önemli bir yer tutmaktadır. Silah kavramı, eserde at ve avrat kelimelerinin tamamlayıcısı olarak yer alır. İyi bir avradı, iyi bir atı ve iyi bir silahı olan Oğuzların önünde kimse durmaz. Türklerin fütihat hislerinin gelişmesinde ve gerçekleşmesinde bu üç kavram önemli rol oynamaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nda her Oğuz beyi atının özelliğiyle anılır. At, bir oğuz alpinin yoldaşdır, ona kardeşinden daha yakındır. Gerektiği zaman sahibini düşmana karşı korur ve ona düşmanın geldiğini haber verir. At, beyini on altı yıl bekleyecek kadar da vefalı bir hayvandır. "At işlemezse er öğünmez" (Drs/121a/5) sözünden de anlaşıldığı üzere bir eri başarılarla

götüren iyi bir attır. Bu yönüyle “atla alpın önemlilik derecesi eşite yakındır. ‘hünerin erin midir, yoksa atın mıdır?’ veya ‘at kazanır, er öġnür’ sözleri bu gerçeġin ifadesidir. Bunlar birbirini tamamlayan iki varlıktır. Biri olmazsa diġeri olmaz. Türklerin atla kahramanı aynı mezara defnetmeleri bu gerçeġe dayanır. (Çınar, 2002: 155) Dede Korkut Kitabı’nda Oġuz beylerinin atları kendileri gibi alp tipi özelliġi gösterir. Savaşçı atı anlamına gelen kazılık at, aġ bedevi at, gök bedevi at, deniz kulunu at, kazaguç at, şehbaz at alp tipi atlara örnek olarak gösterilebilir. Eserde Karagöne oġlu Karabudak’ın atı için de bahri hotazlı denilmektedir. Bahri hotaz “Savaşta kahramanlık gösteren beylerin atlarına takılan altınlı gerdanlık” anlamına gelir. (Özçelik: 2005: 307) Oġuz’un yiġitlik göstermesinde iyi bir ata sahip olması ve bu atı iyi kullanması kadar iyi ok atması ve iyi silah kullanması da etkilidir.

“Oġlumun at segirdişin, kılıç salışın, ok atışın göreyim, sevineyim, kıvanayım, güveneyim, dedi” (Drs/13a/1-2) cümlesinden de anlaşıldığı üzere *Dede Korkut’ta* atı iyi sürmek, kılıcı iyi kullanmak ve oku iyi atmak övünülecek bir meseledir. Nitekim *Dede Korkut Kitabı’nda* farklı hikâyelerde at binme ve ok atma yarışları yapılmaktadır.

2.9. Alp Tipi Bir Kadınla Evlenmek

“Alplara mahsus evlilik, epik başkahramanın kendisine uygun eşi arayıp bularak her türlü şartı yerine getirip, sınavlardan geçtikten sonra onunla evlenmesidir.” (Kıdırbayev-Muratoy, 1998: 78) *Dede Korkut’ta* da alp olan bir bey kendisi gibi alp bir kadınla evlenmek ister. Bamsı Beyrek ve Kan Turalı evleneceği kızın özelliklerini söylerken aynı zamanda alplık ve yiġitlik kavramının adeta tanımını yapmaktadırlar.

Bamsı Beyrek için:

Babası eydür: Oġuzda kimün kızını alı vereyin? dedi. Beyrek eydür: ‘Baba, mana bir kız alı ver kim men yerümden turmadın ol turmah gerek, men kazaguç atuma binmedin ol binmah gerek men karîmüme varmadın ol mana baş getürmek gerek. Bunun gibi kız alı ver, baba mana, dedi. Babası Bay Büre Hân eydür: ‘Oġul, sen kız dilemezsin, gendüne hempa istermişsin. (Drs/42b/1-5)

Kan Turalı için:

Oġlan eydür: Baba, çün meni evereyim dersin, mana lâyik kız nece olur? [Koca eydür: Nece olur?] Kan Turalı eydür: Baba men yerümden turmadın ol turmuş ola, men kazaguç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kâfir eline varmadın ol varmış mana baş getürmüş ola, dedi. Kanlı Koca eydür: Oġul, sen kız istemezmişsin, bir cılasun bahadır istermişsin anun arkasında yeyesin, içesin, hoş geçesin. (Drs/87b/1-5)

Gerçekten de gerek Bamsı Beyrek’in evlendiği Banı Çiçek gerekse Kan Turalı’nın Selcan Hatun birer cılasun, bahadır kimselerdir. Banı Çiçek at sürmede, ok atmada, güreş tutmakta Beyrek kadar mahirdir. Dirse Han’ın eşi oġlunu kâfir elinden kurtarmak için savaşmaya hazır ve istekli bir cengâverdir. Boyu Uzun Borla Hatun oġlu Uruz’u kurtarmaya giden Kazan Bey’i evinde beklemeyecek ve eşinin peşi sıra savaşa gidecek kadar gözü kara bir alp kadındır. *Dede Korkut’ta* alp kadın özelliğiyle zirveleşen kişi

Selcan Hatun'dur. Düşman ordusunun bir bölümüyle savaşıyor ve zor durumda olan Kan Turalı'yı düşman elinden kurtaracak kadar yiğit bir kadındır.

Selcan Hatun at oynatdı, Kan Turalının önüne geçdi. Kan Turalı eydür: Görklüm, kanda gidersin? dedi. Eydür: Beg yiğit, baş esen olsa börk bulmmaz mı olur? Bu gelen kâfir çok kâfirdür. Savaşalum döğışelüm, ölenümüz ölsün, diri kalanumuz odaya gelsün, dedi. Bu arada Selcan Hatun at saldı, karîmin basdı. Kaçanın kovmadı, aman diyeni öldürmedi. Eyle sandı kim yağı basıldı, kılıcının balçağı kan, odaya geldi. Kan Turalı bakdı görđi kim bir kimesne yağıyı önüne katmış kovar... (Kan Turalı) Selcan idüğün bilmedi, kakıdı. Bu arada soylamış, görelüm Hânım, ne soylamış, eydür: Kalkubam yerinden turan yiğit, ne yiğitsin? Yelisi kara kazılık atına binen yiğit, ne yiğitsin? Gâfil-lüce başlar kesen, destürsuzca menüm yağuma giren yiğit, ne yiğitsin? Destürsuzca yağıya girmek bizüm ilde 'ayb olur... Alp yiğitler beg yiğitler görklüsine kıyar mı olur? Yiğidüm, beg yiğidüm, bu yağının bir ucın bana, bir ucın sana! dedi. Kan Turalı bildi kim bu yağı basup tağıdan Selcan Hatundur. Bir tarafına dahı gendü girdi, kılıç tartup yöridi, kâfir başın kesdi. Yağı basıldı, düşmen sındı. Selcan Hatun Kan Turalıyı at ardına aldı, çıkıdı (Drs/99a-/100b)

Dede Korkut hikâyelerindeki Selcan Hatun, Banı Çiçek gibi kadınlar, hakikatte bir alp'tan başka bir şey değildir diyen Mehmet Fuad Köprülü, alp kadınlarla ilgili "O devir alpların istediği kadın, sonraları saz şairlerinin tahayyül ettikleri tarzda bir sevgili değil, cengâverlik hisleri bakımından tamamen farksız bir kahramandır; hakikaten, alplar devrinin, yani ozanlar zamanının kadınları ancak böyle destanî seviyede olabilirdi." (Köprülü 1993: 245) değerlendirmesinde bulunur.

2.10. İyi Bir Ozan Olmak

"Kolça kopuz götürüp ilden ile begden bege ozan gezer, er cömerdin er nâkesin ozan bilür ileyünüzde çalup eyden ozan olsun!" (Drs/4b/9), "At ayağı küllük, ozan dili çevük olur." (Drs/4b/6) cümlelerinden anlaşıldığı üzere ozanlık, *Dede Korkut Kitabı*'nda önemli yer tutmaktadır. Kısaca kopuz eşliğinde manzum (boy boylayan, soy soylayan, Oğuz-name düzen) sözler söyleyen kişiye ozan denir. Mehmet Fuad Köprülüye göre, "Alplar devrinin asıl tabii müterennimleri ozanlardır. Daha başlangıcı bilinmeyen zamandan beri kopuzlarıyla eski Oğuz menkıbelerini yani Oğuz Türklerinin milli destanlarını çalıp söyleyen bu ozanlar, ordularda, obalarda, hulasa her türlü toplantı yerlerinde mutlaka bulunuyorlardı." (Köprülü 1993: 245) Bu değerlendirmeden alp kişileri destekleyen, yüreklendiren, eğlendiren, onlara moral motivasyon veren kişilerin ozanlar olduğu sonucu çıkmaktadır. Ayrıca, *Dede Korkut'ta* alp olan beyler aynı zamanda kopuz çalmayı bilen birer ozandır. Nitekim on altı yıl tutsak kalan ve yavuklusu Banı Çiçek'in yalancı Oğlu Yaltacuk'la evleneceğini duyan Bamsı Beyrek, düğüne eline kopuz alarak ozan kılığında gelir ve düğünde kopuz eşliğinde manzum sözler söyler.

*Kara kıyma gözlerün çöngelmeseydi, ağam
Beyrek deyeydüm, ozan, sana.*

*Yüzünü kara sac örtmeseydi, ağam
Beyrek deyeydüm, ozan sana.
Kunt kunt bileklerin solmasaydı,
Ağam Beyrek deyeydüm, ozan sana.
Apul apul yürüşünden, aslan gibi turuşundan,
Kanrılıban bakışundan
Ağam Beyrege benzedürem, ozan seni.
Sevindürdün, yerindürme, ozan meni, dedi. (Drs/55a/5-11)*

Dede Korkut'ta alp beyler, savaş öncesinde ve esnasında zor durumda kaldıklarında bile kopuz eşliğinde manzum sözler söylemesi onların iyi bir ozan olduğunun ayrıca göstergesidir.

Sonuç

Dede Korkut Kitabı'nda alp kavramına er, eren, cılasun, yiğit, bahadır ve alp kelimesi girmektedir. Eserde, er seksen sekiz, alp ve eren kelimeleri otuz üç, cılasun on, bahadır altı, yiğit iki yüz doksan defa geçmektedir. Er kelimesi eserde adam (erkek kişi) yiğit ve koca (zevce) anlamlarında kullanılmıştır. Bu kelimenin anlamsal sıklığında adam (erkek kişi) kelimesi dikkat çekmektedir. Er kelimesinin düzensiz çoğulu olan ve eserde daha çok tekil anlam gibi kullanılan eren kelimesi bahadır, cılasun, alp kelimesiyle aynı anlamda kullanılmıştır. Yiğit kelimesi, eserde hem genç hem de cesur anlamında kullanılmıştır. Alp kavramını ifade etmek için eserde farklı kelimelerin kullanılması Oğuz Türklerinin dil ve estetik anlayışlarının gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. Sistematik bir eğitim görmeyen Oğuzlarda kavramların eş anlamlı, yakın anlamlı, ilgili anlamlı kelimelerle ifade edilmesi, bağlama göre farklı kelimelerin tercih edilmesi ve bu kelimelere yan anlamların yüklenmesi onlarda kültüre bağlı birikimsel ve zihinsel bir zekânın olduğunu göstermektedir.

Bir milletin bir kavrama bakış açısı o milletin o kavramla ilgili kullandığı kelimelerle doğrudan orantılıdır. Kavramlar üzerinden bir eser incelendiğinde dile bağlı o eser hakkında kültürel sonuçlar da elde edilmektedir. Bu bağlamda bozkır-göçebe yaşam tarzının ve geleneklerin bir gereği olarak "Dede Korkut hikâyelerinde Oğuz toplumunun sosyal, ahlâkî, mukaddes değerleri belirlenmiş, Oğuz delikanlılarının yetişkin olmak ve toplum üyeliğine kabulü için bu değerleri tanınması, kendini ispat etmesi ve bunlarda istikrar göstermesi tavizsiz bir şart olarak talep edilmiştir. Bu şartları yerine getiren kişiler, alp olarak nitelenmiş, sıradan insanlardan ayrılmış, toplum tarafından ödüllendirilmiş, ad, san, servet ve statü sahibi edilmiştir" (Duymaz, 2000:122)

Dede Korkut Kitabı'nda alp kavramı sadece güce ve cesarete dayanan bir kavram değildir. Gerçek anlamda bir kişinin alp olabilmesi için hünerin yanı sıra merhamet, insan sevgisi, yardımlaşma, erdem, saygı gibi ahlaki değerlere ve bir dünya görüşüne sahip olması gerekir. Eserde alp tipi olan insanların cömert, töreye ve yönetime sadık, mert, gururlu, kızı ve oğlu için iyi bir model, güçlü, gayretli ve iyi bir ozan oldukları gözlenmiştir. Bu insanlar, seçkin bir ata sahiptir ve at onların alplığını tamamlayan en önemli un-

surlardan biridir. Ok atmada ve kılıç kullanmada mahir olan bu kişiler, evlenecekleri müstakbel adaylarının da kendileri gibi olmasını ister. Ayrıca eserde alp tipi özelliklerine sahip insanlar kendi çocuklarını daha küçük yaştan itibaren kendileri gibi yetiştirir. Bu yetiştirmede sosyal öğrenmenin rolü büyüktür. On beş, on altı yaşlarına gelmiş çocuklardan kahramanlık beklenilmesi, bu çocukların bu yaştan itibaren hayata atılması günümüz insanların üzerinde düşünmesi gereken konulardan biridir.

Dede Korkut Kitabı'nda alp kavramına giren kelimeler her ne kadar Boğaç Han, Bamsı Beyrek, Kan Turalı, Basat, Uruz gibi erkek karakterler için kullanılsa da metnin bağlamına bakıldığında Selcan Hatun, Borla Hatun, Banı Çiçek gibi kadın karakterlerin de alp tipi insan özellikleri gösterdiği aşikârdır. Bu yönüyle Dede Korkut Kitabı'nda alp kavramının cinsiyeti yoktur.

KAYNAKÇA

- BAŞAR Kerem Lütfü (2012). Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Eğitimi, *Turkish Studies*, Volume 7/4, p. 1009-1017.
- CAFEROĞLU Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınevi.
- CLAUSON Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press, 1972
- ÇAĞBAYIR Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇINAR, Ali Abbas (2002) , "Türk Destanlarında Alp Tipi At" *Milli Folklor*, Yıl 14, Sayı 56, s. 153-157.
- DİLÇİN Cem (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*, 3.bs., Ankara: TDK Yayınları
- DUYMAZ Ali (1998), "Dede Korkut Kitabı'nda "Hüner" ve "Erdem" Kavramları Üzerine", *IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildiriler 5-6 Kasım 1998*, s. 187-198.
- DUYMAZ Ali (2000), "Dede Korkut Kitabı'nda Alpların Eğitimi ve Geçiş Törenleri", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (19-21 Ekim 1999, Ankara)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 109-122.
- ERGİN Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı- 2 indeks-Gramer*, 4.bs., Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN Muharrem (2013). *Orhun Abideleri*, 47. bs., Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- GÖKYAY Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÜNAY Umay (1998). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili" *Milli Folklor*, Cilt: 5, Yıl: 10, S: 38, s.3-12.
- GÜNGÖR Şeyma (2006). *Türk Halk Edebiyatına Dâir*. İstanbul: Çantay Yayınları.
- KAFESOĞLU İbrahim (1998). *Türk Milli Kültürü*, 17. bs., İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KAPLAN Mehmet (2005). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- KARATAY Osman, AYGÜN Emre (2012). "Alplar ve Elfler: Türk ve İskandinav Dünyalarında Kahramanlık Olgusu", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 33, s.1-12.
- KIDIRBAYEVA Burul, MURATOY Abdikerim (1998). "Alplara Mahsus Evlilik", Akt. Mehmet AÇA, *Milli Folklor*, Cilt: 5, Yıl: 10, S: 38, s. 78-84
- KOCAR Kürşat (2012), "Bozkır Kültüründe Alp Karakterlerin Ortaya Çıkmasında Türk Geleneklerinin Etkisi", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, s. 125-135
- KÖPRÜLÜ Fuad (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: TTK Yayınları.
- KÖPRÜLÜ Orhan F. (1989.) "Alp", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, s. 525
- ÖZÇELİK Sadettin (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.

ERZİNCAN-KEMALİYE (EĞİN) SIRA GEZME SOHBET TOPLANTILARI VE “EĞİN FASIL GRUBU”

Sagıp ATLI*

ÖZET

Geleneksel sözlü kültürün yaşatılması, sürekliliğinin sağlanması ve yeni nesillere doğru bir şekilde aktarılması bakımından sohbet toplantıları önemli bir yere sahiptir. Sohbet toplantıları, Türkiye'nin farklı bölgelerinde; “Barana, Kürsübaşı, Yârân, Erfene/Ferfene, Oturak Âlemleri, Sıra Yârenleri, Cümbüş, Oda Sohbetleri, Sıra Gecesi, Gezek, Sıra Gezme, Velime Geceleri (Eyvan Geceleri), Ateş Gezmesi (Birikme Geceleri), Oturmah” gibi çeşitli isimlerle, Türkiye dışında da; “Geşdek, Coro Bozo, Meşrep, Konuşma ve Muhabbet” gibi farklı adlarla bilinmektedir. Farklı bölgelerde aynı veya değişik isimlerle bilinen sohbet toplantıları, bölgelerin sahip oldukları sosyokültürel yapılarına bağlı olarak benzer ya da farklı uygulamalarla sürdürülmüştür. Çalışmamızın konusunu meydana getiren Sıra Gezme sohbetleri, Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde icra edilen bir gelenektir. Günümüzde geleneksel yapısı içerisinde sürdürülmeyen bu toplantılar, “EğİN Fasil Grubu” tarafından sadece musikî yönüyle devam ettirilmektedir. Bu yazıda, ilk önce sohbet toplantıları hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, konuyla ilgili Kemaliye’de yaptığımız alan araştırması ve diğer çalışmalardan elde edilen veriler; “Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının Gelişimi ve Güncel Durumu”, “Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının Genel Özellikleri”, “Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının İcra Düzeni” ve “Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının İşlevleri” başlıkları altında incelenecektir. İkinci başlık altında; toplantıların üyeleri ve yönetim yapısı, katılma şartları, kuralları, zamanı, mekânı, oturma düzeni, toplantı çeşitleri, giyim-kuşam âdâbı, sofrâ âdâbı ve cezaları değerlendirilecektir. Son olarak derleme, araştırma ve inceleme neticesinde ulaşılan verilere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Erzincan-Kemaliye, Sohbet Toplantısı, Gelenek, Sıra Gezme, EğİN Fasil Grubu.

ABSTRACT

In terms of the Sohbet meetings has an important place in keeping oral traditional culture alive, ensuring continuity and transferring correctly to the new generation. In different regions of Turkey it is known such as: “Barana, Kürsübaşı, Yârân, Erfene/Ferfene, Oturak Âlemleri, Sıra Yârenleri, Cümbüş, Oda Sohbetleri, Sıra Gecesi, Gezek, Sıra Gezme, Velime Geceleri (Eyvan Geceleri), Ateş Gezmesi (Birikme Geceleri), Oturmah”. Outside of Turkey; it is known diffe-

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, sagipatli@hotmail.com.

rent names such as: “Geşdek, Coro Bozo, Meşrep, Konuşma and Muhabbet”. Sohbet meetings is known by the same or different names in different regions was carried out, depending on the region’s socio-cultural structure, with similar or different applications. Sıra Gezme Meetings the subject of our research, performed in Kemaliye in Erzincan is a tradition. Nowadays, that is not conducted within the traditional structure of meetings is continued with the only musical aspect by “Eğın Fasil Group”.

In this research, after giving general information about the sohbet meetings, we do field research on the subject in Kemaliye and the data obtained from other studies will be examined as titles including Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Meetings, “Development and Current Status of the Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Meetings”, “General Characteristics of Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Meetings”, “The Executive Order of Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Meetings”, “Functions of Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Meetings”. In the second title; the members of meetings and management structure, conditions of participation, rules, times, space, seating arrangements, meeting types, clothing, etiquette, table manners and fines will be evaluated. Finally, the findings obtained as a result of assembly, research and investigation will be included.

Keywords: Erzincan-Kemaliye, Sohbet Meeting, Tradition, Sıra Gezme, Eğın Fasil Group.

İçinde bulunduğu coğrafi yapı ve tarihsel geçmişi itibariyle zengin bir kültüre sahip olan Türkiye’de, kültürel ürünlerin yaşatılması, devamlılığının sağlanması ve yeni kuşaklara doğru bir şekilde aktarılabilmesi için “dost meclisleri” ve “sohbet toplantıları”nın oldukça büyük bir işleve sahip olduğu bilinmektedir. Ortaya çıkış noktası itibariyle aynı kaynağa dayanan sohbet toplantıları, zamanla buldukları bölgelerin yerel değerlerini de bünyelerine katmışlardır. Buna bağlı olarak bu meclis ve sohbet toplantıları çeşitli bölgelerde bazı biçim ve kavram farklılıkları ile değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Fedakâr 2011: 21).

UNESCO tarafından 2010 yılında “Somut Olmayan Kültürel Miras” adı altında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne alınan Türkiye’deki geleneksel sohbet toplantıları, her yörede değişik isim ve uygulamalarla bilinmektedir. Bu sohbet toplantıları Çankırı (Üçok 2002: 35-118), Kastamonu-Tosya (K.K.13), Manisa-Kula (Tosun, 1969: 38-43), Manisa-Soma (İnan 1966: 47) ve Afyon-Sandıklı (K.K.14, 15) “Yâran”; Konya-Akşehir’de “Sıra Yârenleri”(Yüzbaşıoğlu 1952: 635); Kütahya ve yöresinde “Yâren Teşkilatı” (Er 1988); Nevşehir (Eroğlu 1994: 197-203) ve Elazığ’da “Kürsübaşı” (K.K.16, 17, 18); Urfa’da “Sıra Gecesi” (K.K.35, 36, 37); Balıkesir-Dursunbey (Dağlı 1935: 212-216) ve Konya’da (Yakıcı 2010: 94-100) “Barana”; Afyon (Nasrattınoğlu 1976: 40-42), Bursa (K.K.10, 11, 12), Isparta-Senirkent (Erbilek 1941: 287-288) ve Kütahya’da (Uzunoğlu 1950: 222-223) “Gezek”; Sivas (Üçer, 2001: 587-588), Çorum (Ertekin 1940: 824-829), Gaziantep (Ünler 1941: 10), Mardin (Akbıyık 2006: 351-354), Kastamonu (Abdulkadiroğlu 1997: 31-46), Erzincan-Kemaliye (K.K.1, 2, 3) ve Tokat’ta

(Yakupoğlu vd. 1968: 104) “Sıra Gezme”; Gaziantep’te “Oda Sohbetleri” (K.K.19, 20, 21); Gümüşhane, Bayburt (K.K.22, 23, 24), Sivas (Üçer 2001: 587-588), Bolu-Gerede (K.K.19, 20, 21), Sinop-Boyabat (Başoğlu 1980: 20), Tokat-Erbaa Üzümlü (K.K.25, 26, 27), Kırşehir (Öztürk Merdin 2016: 1-10) ve Karabük-Safranbolu’da (Acar 2011: 79-80) “*Ferfene*”; Balıkesir-Pamukçu’da “*Erfene*” (K.K.31, 32, 33, 34); Artvin’de “*Arfana*” ya da “*Harfana*” (Turhan-Tan 2001: 42); Kastamonu’da “*Oturma*” (Abdulkadiroğlu 1984: 5-12) ve “*Oturak*” (Tezcan 1989: 6); Bolu-Mudurnu’da “*Ateş Gezmesi (Birikme Geceleri)*” (Erkut 1958: 46-51); Konya (Kışmir 1966: 9-10) ve Edirne’de “*Helva Sohbetleri*” (Kazancıgil 1993); Diyarbakır’da “*Velime Geceleri (Eyvan Geceleri)*” (K.K.28, 29, 30); Konya (Sural 1963: 3203-3206) ve Aksaray’da (Akbiyık 2006: 346) “*Oturak Âlemleri*”; Bolu-Gerede’de (Yalçın 1944: 55-58) “*Sohbet Toplantıları*”; Ankara ve yöresinde “*Cümbüş*” (Ataman 1973: 315-339); Van’da “*Oturmah*” (Ataman 1973: 316); Ankara-Beypazarı (Yönetken, 2006: 15), Karabük-Safranbolu (Ataman 1994: 44-50), Kırıkkale-Keskin ve Kırşehir’de (Yönetken, 2006: 45) “*Muhabbet (Sohbetleri)*”; Kırşehir’de (Öztürk Merdin 2016: 1-10) “*Helebiş*”; Karabük-Safranbolu’da “*Sıra Âlemleri*” (Acar 2011: 77-78); Isparta ve Antalya’da “*Kef (Keyif)*” (Ataman 1973: 316) adı ile bilinmektedir.¹

Türkiye dışındaki sohbet toplantıları ise Kırgızistan’da “*Coro Bozo*” (Arstanbek, 2004: 74-79’tan Ekim 2012: 97); Özbekistan’da “*Geşdek*” (Cenikoğlu 1998: 59); Uygur Türklerinde “*Meşrep*” (Turdi 1982: 559-582); Kırım Karay Türklerinde “*Konuşma*” (Altınkaynak 2004: 60-65), Bulgaristan’da “*Muhabbet*” (Hasan 1998: 46’dan Ekim 2012: 97), Romanya Dobruca’da “*Talaka*” ve “*Ciyın*” adıyla, Suriye-Halep’te, Irak-Kerkük ve Erbil’de, İran-Tebriz, Merağa ve Mahabat’ta farklı isimlerle icra edilmektedir (Akbiyık 2006: 366-371).

İçinde bulunduğumuz çağın gelişmelerine bağlı olarak radyo, televizyon, internet, telefon gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bunlara paralel şekilde ortaya çıkan farklı eğlence sektörleri, geleneksel kültürün icra bağlamlarını da zamanla değiştirip dönüştürmeye kimi zaman da ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bazı geleneksel yapılar kendilerini çağın şartlarına uyarlayarak sürerliliklerini korurken büyük bir kısmı ise zamanla uygulama dışı kalmaktadır. Böyle bir ortamda Türkiye’nin farklı bölgelerinde daha önceden var olan ve günümüzde icra edilmeyen ya da çok nadir olarak yapılan sohbet toplantılarını yaşatmak amacıyla gönüllü kişilerin öncülüğünde birçok dernek, grup gibi oluşumlar meydana getirilmiştir.

Metin Ekici, herhangi bir geleneğin içinde bulunan zamanın şartlarına, dar veya geniş anlamda mekâna ve mevcut sosyoekonomik yapılara uygun olarak yeniden ortaya çıkarılmasını “*güncelleme*” kavramı ile açıklamaktadır. Bunu, yeni bir yaratmayı hiç yoktan oluşturmak düşüncesinden ayırarak sadece daha önceden var olan bir geleneğin güncellenebileceğini vurgulamaktadır (2008; 36).

¹ Sohbet toplantılarının Türkiye’deki mahallî isimleri hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Atlı 2015: 7-25.

Güncelleme kavramı bağlamında Kemaliye Sıra Gezme sohbetleri ele alındığında, bu gelenek Eğin Fasil Grubu tarafından sadece musikî yönüyle icra edilmeye başlanmıştır. Bu toplantıların icracılarının ve icra zemininin zamanla ortadan kalkmasıyla birlikte, günün şartlarına ve toplumun beklentilerine göre uyarlanıp güncellenerek toplumun büyük bir kesiminin ilgi odağı hâline getirilmiştir. Günümüzde Eğin Fasil Grubu'nun yaptığı gibi geleneksel uygulamaların çağın gelişmelerine uyarlanarak sunulmasının sonucunda farklı bölgelerde birçok kültürel yapının tanıtımı yapılmış ve yeniden uygulama alanı bulabilmiştir.

Erzincan-Kemaliye'nin dışında "*Sıra Gezme*" adıyla yapılan sohbet toplantıları da vardır. Fakat aynı isim altında icra edilmesine rağmen toplantıların zamanı ve süresi, içeriği, icracıları gibi özellikleri bakımından birbirinden farklılıkları bulunmaktadır. Mardin, Gaziantep, Sivas, Çorum, Kastamonu ve Tokat'ta da aynı isimle sohbet toplantılarının düzenlendiği tespit edilmiştir. Bu yerlerde icra edilen sohbet toplantıları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Mardin'de *Sıra Gezme Sohbetleri*; erkekler arasında yapılmakla birlikte bazen toplantılara ailenin yakın akrabalarından olan kadınların da katıldığı, belirli bir sırayla genellikle akşamları yapılan, yöreye özgü klasik ve halk müziği eserlerinin belirli bir makam sırasına göre icra edilerek yöresel oyunların oynandığı toplantılardır. Bu toplantıların kadınlar arasında genellikle kına gecelerinde ve özel olarak toplanıp yapılanına ise "*Sabahiyeye*" adı verilmektedir (Akbiyık 2006: 351-352).

Gaziantep'te *Sıra Gezme Sohbetleri*; yakın akrabalar veya belirli arkadaş grupları arasında sıra ile düzenlenen, çoğunlukla evlerde, havaların iyi olduğu zamanlarda ise bağ ve bahçe gibi mesire yerlerinde yemekli ve alkolsüz olarak tertip edilen ilahi, türkü, gazel ve barak havalarının icra edildiği, çeşitli seyirlik oyunların oynandığı toplantılardır (Akbiyık 2006: 354-357).

Kastamonu'da *Sıra Gezme Sohbetleri*; ailece samimi şekilde görüşen kişiler tarafından oluşturulan ya da belirli arkadaş çevresinin bir araya gelmesiyle teşekkül eden grupların kış gecelerini iyi bir şekilde geçirmek için aralarında yemekli ya da yemeksiz olarak sıra ile tertip ettikleri sohbet toplantılarıdır (Abdulkadiroğlu 1997: 31).

Tokat'ta *Sıra Gezme sohbetleri*; aynı yaş grubundaki 20 ila 30 arasındaki kişiden oluşan toplulukların özellikle kış gecelerinde her akşam bir evde (büyük salonlu evlerde) toplanarak yemekli, sazlı-sözlü, fıkralı, eğlenceli bir şekilde icra edilen ve güncel konuların konuşulup tartışıldığı toplantılardır (Yakupoglu vd. 1968: 104).

Bu yazı, 15-19.03.2014 tarihleri arasında Erzincan-Kemaliye'de doktora tezi kapsamında yapılan alan araştırması ve kütüphane çalışmaları neticesinde elde edilen verilere dayanılarak oluşturulmuştur. Sıra Gezme sohbetleri, Kemaliye'de günümüzde düzenlenmediği için bu konuyla ilgili bilgiler kaynak kişilerden mülakat yönetimi kullanılarak elde edilmiştir. Eğin Fasil Grubu hakkında ise hem mülakat hem de gözlem tekniği (Ekici 2007:

67-73) ile bilgi toplanmıştır. Eğin Fasıl Grubu’nun icra ettiği müzik faslına katılarak hem video kaydı hem de gözlem yapılmıştır.

Literatür tarama ve saha araştırması yöntemleriyle gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda elde edilen veriler; “Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının Gelişimi ve Güncel Durumu”, “Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının Genel Özellikleri”, “Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının İcra Düzeni” ve “Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının İşlevleri” başlıkları altında incelenmiştir.

1. Kemâliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının Gelişimi ve Güncel Durumu

Kemaliye, Erzincan iline bağlı bir ilçe olup il merkezinin güneybatısında yer almaktadır. İlçenin eski adı “Eğin”dir ve 1922 yılında bakanlar kurulu kararı ile “Kemaliye” olarak değiştirilmiştir (<http://www.kemaliye.bel.tr/belde.htm>). Tarihi bakımdan köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Sıra Gezme sohbetlerinin Kemaliye’deki gelişimi hakkında yazılı herhangi bir belge ya da bilgiye ulaşılamamıştır. Edinilen bilgiler de yakın geçmişe ait olup sözlü kaynaklara dayanmaktadır. Kemaliye, coğrafi yapısı gereği ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu bir kenttir. Bundan dolayı yaşayan halk her dönem kendi bünyesinde sosyal ve kültürel etkinliklerini düzenleme yoluna gitmiştir. Bu bakımdan yörede uzun kış gecelerinde hem sohbet etmek hem eğlenmek hem de birlikteliği sağlayarak sorunları çözmek amacıyla; “Sıra Gezme Toplantıları”, “Sıra Odası Toplantıları”, “Oda Gezme Toplantıları”, “Sıra Gecesi Toplantıları” gibi farklı adlar verilen belirli bir sohbet grubu tarafından icra edilen toplantılar tertip edilmiştir.² Evlerde yapılan Sıra Gezmeleri, Kemaliye’de kışın teknoloji ve ulaşım yetersizliğinin önemli ölçüde şekillendirdiği yaşam şartlarında, günlük yaşam içinde yer alan bir zorunluluktan ortaya çıkmış görünen bir ritüeldir. Ritüelin başlıca sebebi, özellikle kış aylarındaki yalnızlık ve sıkıntıların üstesinden gelebilmek için bir araya gelmek ve beraber bir şeyler yaparak vakit geçirmektir. Bu performans sırasında, ritüeli oluşturan en önemli etken ise, sanatsal bir performans olan müziktir, ritüelin en özenli özelliklerinden birisi ise bu performansın beraber yapılması durumudur (Eken Küçükaksoy 2012: 52) Kemaliye’de nüfusun şimdiye göre daha fazla olduğu, teknolojik eğlence araçlarının yaygınlaşmadığı, yörede tarım ve hayvancılığın günümüze göre daha fazla sürdürüldüğü dönemlerde Sıra Gezme toplantıları gençler, orta yaşlıları ve yaşlılar olmak üzere üç farklı sohbet grubu hâlinde yapılmıştır. Daha sonraki zamanlarda dışarıya verilen göç neticesinde nüfusun azalması, radyo, televizyon gibi eğlence araçlarının ortaya çıkması gibi nedenlerden dolayı tek bir sohbet grubu hâlinde devam ettirilmeye başlanmıştır. 1980’li yılların sonlarına kadar bu şekilde sürdürülmeye devam etmiştir (K.K.1, 5, 7).

Sıra Gezme toplantılarının geleneksel yapısı içerisinde icra edilmesi günümüzden yaklaşık olarak yirmi-yirmi beş sene evvelinde son bulmuştur.

² İncelememiz boyunca “Sıra Gezme Sohbetleri” ifadesi kullanılacaktır.

Kemaliye'nin İstanbul başta olmak üzere büyük kentlere göç vermesi sonucunda nüfusunun giderek azalması, genç nüfusun eğitim amacıyla ilçe dışına çıkması, ulaşım imkânlarının artması, televizyon, radyo vb. eğlence araçlarının yaygınlık kazanması gibi temel sebeplerden dolayı Sıra Gezme sohbetleri unutulmuştur (K.K.5).

Ulaşım ve iletişim araçlarının daha iyi duruma gelmesiyle birlikte Kemaliye'nin içe dönük yaşam tarzından biraz daha ayrılması, eğitim sorunlarının iyileştirilmesi, Kemaliye'de yaşamın biraz daha hareketlenmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra büyük şehre göç eden kesimin maddî durumunun iyileşmesi ve duydukları aidiyet hissi ile birlikte geçici sürelerle de olsa zamanlarını sıklıkla ilçede geçirmeye başlamışlardır. Duyulan aidiyet hissi ve Kemaliye'de gözle görülür şekilde var olan bölgesel milliyetçilikle birlikte ilçeye gelen Kemaliyeliler, eskiden orada yaşadıkları kültürü tekrar yaşamak amacıyla, oturak âlemleri ve müzik fasıl grupları gibi toplu icra özelliği taşıyan eğlenceler düzenlemeye başlamışlardır. Bu eğlenceler "sıra odası" gibi özel isimlerle anılmazlar ancak gerçekleştirildikleri mekân itibarıyla ya "*Bağ Eğlencesi*" ya "*Oturak Âlemi*" ya da "*Fasıl Grubu Eğlencesi*" olarak adlandırılmaları mümkündür (Eken Küçükaksoy 2012: 62-63).

Günümüzde Sıra Gezme toplantıları geleneksel yapısı içerisinde icra edilmeyip sadece Kemaliye (Eğin) türkülerinin çalındığı mûsikî yönü ile devam ettirilmektedir. Kemaliye'nin kültürüne ve musikisine gönül vermiş kişilerden oluşan küçük bir grup, belirli zamanlarda Eğin türkülerini hem çalıp hem de söylemeye başlamıştır. Bu grubun icra etmekte olduğu müzik faslını 1992 yılında dönemin Erzincan valisi Recep Yazıcıoğlu da bir vesile ile izleme fırsatı bulmuştur. Ardından amatör olarak icra edilen bu müzik faslının daha profesyonel bir şekilde sürdürülmesi için vali teşvikte bulunmuştur. Bu gelişmeler sonucunda 1992 yılında Ümit Yiğengil'in başkanlığında "*Kemaliye Kültür Turizm ve Folklor Derneği*" adında kurulan derneğin çatısı altında 15-16 kişiden oluşan "*Eğin Fasıl Grubu*" oluşturulmuştur (K.K.1). Diğer yandan teknolojik gelişmeler ve iletişim araçlarının bölgede yaygınlaşmasının bir sonucu olarak televizyon, radyo ve hatta internet gibi medya araçlarıyla zaman geçirmenin giderek arttığı da bilinen bir gerçektir. İşte böyle bir dönemde halka kış aylarında haftanın belirli günlerinde fasıl yapan bu grup, daha sonra ilçeye gelen devlet adamlarına ve belirli dönemlerde ilçe genelinde yapılan doğa ve kültür festivallerinde ilçe müziğini temsil eden kültürel bir sunum şeklinde performanslar gerçekleştirmiştir (Eken Küçükaksoy 2012: 78).

Kemaliye (Eğin)'de sahnede yapılan fasıl performansları ise sözlü tarih anlatılarında bahsedilen kültürel gösterimlerde, başka bir deyişle ritüel özellik taşıyan sıra odası gecelerinde, daha sonraki dönemlerde de oturak âlemi, kısır düğünü gibi adlandırmalarla bahsedilen gecelerde yapılan icraların sahnelenmiş şeklidir (Eken Küçükaksoy 2012: 77-78).

Kemaliye (Eğin) Fasıl Grubu, kurulduğu dönemde profesyonel sanatçılardan oluşmak üzere kurulmamış, asıl amacı kurumsal bir kimlik kazanarak, Kemaliye (Eğin) kültürünün bir düzen içinde yapılan performanslarla,

gelen misafirlere sunulması amacını taşımaktadır. Bu düzen ise sanatsal icradan, oturuş şeklinde ve performansın sahne kurallarına kadar her şeyde geçerli olmaktadır. Fasil grubu yörede enstrüman çalabilen ve halk arasındaki özel eğlencelerde de rastladığımız, ancak asıl geçimlerini esnafılık ya da memurluk yaparak sağlayan Kemaliye (Eğin) halkından insanlarla kurulmuştur (Eken Küçükaksoy 2012: 79). Fasil denilen müzikal icralar her hafta Cuma akşamları, özel ve olağanüstü durumlar dışında, düzenlenmeye devam edilmektedir (K.K.1).

2. Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının Genel Özellikleri

2.1. Üyeleri ve Yönetim Yapısı

2.1.1. Üyeleri

Sıra Gezme toplantıları geleneksel yapısına uygun bir şekilde icra edildiği dönemlerde; gençler, orta yaşlılar ve yaşlılardan oluşan üç farklı sohbet grubu hâlinde tertip edilmiştir. Bu bakımdan her yaş grubunun kendi arasında herhangi bir hususa bağlı olarak ortaya çıkan bir mertebeye bulunmamaktadır. Sıra Gezme'ye katılacak kişilerin aynı mahalleden ya da yakın çevreden olması, diğer grup üyeleri ile herhangi bir aykırı tavır ve düşüncesinin bulunmaması gibi özelliklere sahip kişiler olması gerekmektedir. Her sene dönem başında yapılan toplantıda o seneki sohbet grubu belirlenir. Genellikle mahallenin büyüklüğüne bağlı olarak sohbet grubundaki kişi sayısı 20 ile 30 arasında değişirdi. Her yaş kesiminin meydana getirdiği sohbet grubunda ise bu sayı biraz daha artmaktadır (K.K.1, 5).

2.1.2. Yönetim Yapısı

Sıra Gezme sohbetlerinde, genel olarak toplantının yönetimi, hem oyunlara özgü hem de diğer cezaların belirlenmesi gibi temel kuralların oluşturulması yönetici konumunda bulunan kişi tarafından yerine getirilirdi. Üç farklı yaş grubuna göre icra edilen Sıra Gezme toplantılarının her birini, genellikle sıra sahibi olan kişi ya da grubun yaş itibarıyla en büyüğü yönetmiştir. Daha sonraki zamanlarda ise her yaşta kişilerin katıldığı tek bir sohbet grubu tertip edildiğinde, grup içerisinde bulunan en yaşlı ve sözü dinlenen kişi toplantıya başkanlık etmeye başlamıştır. Başkan konumundaki kişinin temel görevleri arasında; sohbetlerin akışını belirleme, oyunların sonundaki cezaları verme, kişiler arasındaki husumetleri çözüme kavuşturma, yapılacak olan herhangi bir yardım ya da işe öncülük etme ve toplantıların düzenli bir şekilde devam etmesini sağlama yer almaktaydı (K.K.1, 5, 7).

2.2. Katılma Şartları

Sıra Gezme sohbetleri, belirli bir düzen ve disipline bağlı olarak kendi kuralları içerisinde icra edilen toplantılardır. Bu bakımdan sohbet grubuna katılabilmenin birtakım kural ve şartları bulunmaktadır. Sıra Gezme toplantılarına bir kişinin katılabilmesi için sohbet grubundaki kişiler ile aynı mahallede ya da yakın bir çevrede ikamet etmesi gerekirdi. Ayrıca sohbet grubunun belirli bir yaş ortalaması varsa ona uymak, grubun içkili/içkisiz olması gibi nitelikleri taşımak, toplantı esnasında genel kurallara riayet etmek,

toplum nazarında hoş karşılanmayan fiilleri işlememiş olmak, iş ortamında ve çevresinde sevilen birisi konumunda bulunmak gibi temel özellikleri barındırması aranan diğer vasıflar arasındaydı (K.K.1, 3, 5, 7).

Sıra Gezme sohbetleri, alkollü ve alkolsüz Sıra Gezme sohbetleri olarak farklı şekillerde icra edilirdi. Alkollü sıra toplantılarına aynı yaş grubundan, bekâr ve bir iş sahibi olan kişiler katılabilirdi. Çünkü gece geç saatlere kadar süren bu âlemlerin evli olanların aile kurumuna zarar vermemesi için bekârlar arasında yapılırdı. Tüketilen içkinin parası ortaklaşa karşılandığı ve belirli bir meblağ gerektirdiği için iş sahibi olan kişilerin olması istenirdi. Yapılan sohbetin içeriği ve kişilerin rahat edebilmeleri için de aynı yaş grubundan kişilerin bulunması gerekmekteydi (K.K.1, 3, 5).

2.3. Kuralları

Sıra Gezme toplantıları geleneksel bir yapı içerisinde icra edilen toplantılar olmasından dolayı yazılı herhangi bir kuralı bulunmamaktadır. Gelenek içerisinde oluşmuş, nesilden nesile aktarılan söz kültür yoluyla devamlılığını sürdüren belirli kuralları vardır. Yapılan derleme ve araştırmalar neticesinde tespit edilen kurallar maddeler hâlinde verilmiştir:

- Sıra Gezme toplantılarına kadın ve çocukların katılması yasaktır.
- Toplantılarda verilen cezaların itiraz edilmeden yerine getirilmesi zorunludur.
- İçkisiz olarak tertip edilen Sıra Gezme toplantılarında içki tüketmek ve sohbete alkollü gelmek yasaktır.
- Oturak Âlemi toplantılarının insanlara rahatsızlık vermemesi için yerleşim yerine uzak bir yerde yapılması gerekmektedir.
- Sıra Gezme sohbetleri bir kişinin evinde ard arda üç gün yapılır.
- Evi müsait olmayan kişilerin sıraları tanıdığı bir kişinin evinde yapılır. O kişi de yakacak (odun-kömür) ve diğer masrafları karşılamakla yükümlüdür.
- Sohbet grubu üyelerinin ya da mahallede herhangi bir kişinin yakını vefat etmesi durumunda Sıra Gezme sohbetlerine belirli bir süre ara verilir.
- Önemli bir mazeret dışında sohbet grubunda bulunan kişiler aynı anda sıra evinden ayrılmak zorundadır.
- Sıra Gezme toplantılarındaki her türlü hizmetten ev sahibi ve gençler sorumludur.

2.4. Zaman

Geleneksel sohbet toplantıları genellikle iş yoğunluğunun en aza indiği sonbahar ve kış aylarında icra edilirdi. Sohbetler için bu zaman aralığının seçilmesinde; insanların çalışma şartlarının bu dönemlerde daha rahat olması özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan kırsal bölgelerdeki insanların iş yoğunluğunun azalıp boş vaktinin artması, bu zaman aralığında günlerin kısa gecelerin uzun olması, mevsim şartlarına bağlı olarak dış mekânlarda icra edilen eğlence aktivitelerinin yapılamaması gibi sebepler yer almaktadır.

Kemaliye’de Sıra Gezme sohbetleri, Mevsim şartlarına bağılı olarak kış mevsimiyle birlikte genellikle Kasım ayı gibi başlayıp Nisan ayı içerisinde de son bulurdu. Havaaların ısınmasıyla birlikte su kenarlarında içkili ve mangallı olarak yapılırdı. Fakat bu içkili âlemler sadece alkol kullananlar tarafından organizasyonu yapılırdı (K.K.1, 4).

Evlerde yapılan Sıra Gezme toplantıları, her kişinin evinde art arda üçer gün olmak kaydıyla gerçekleştirilirdi. Sohbeta katılan kişiler akşamları yatsı namazından sonra daha önceden belirlenen sıra evinde toplanır ve sohbetin akışına göre gece yarısı gibi de dağılılarak evlerine giderlerdi (K.K.1, 4). Kış aylarında alkollü olarak tertip edilen Sıra Gezme sohbetleri, bekâr evinde ya da kimseye rahatsızlık vermeyecek müsait bir mekânda yapılırdı. Toplantılar, herkes kendi akrabalarıyla haftada bir ya da iki sefer olmak kaydıyla gerçekleştirilirdi. Sohbetin akışına göre sabaha kadar devam ettiği de olurdu (K.K.3).

Günümüzde *Eğin Fasıll Grubu* tarafından icra edilen toplantılar, olağüstü durumlar yaşanmaması hâlinde her Cuma akşamı yapılmaya devam edilmektedir.

2.5. Mekân

Mekân, her şeyden önce gösterimlerin icra edildiği ve olayların gerçekleştiği bir dekordur. Genel olarak vakanın varlık bulduğu yer, şahısların içinde yaşadığı ve kendi oluşlarını fark ettikleri bir alandır (Narlı 2002: 98). Mekânın dekoru, eşyaları, fizikî şartları gibi unsurlar şahısların ya da yörenin içinde bulunduğu ekonomik durumu, sosyal yaşantıları ve yaşam tarzları hakkında çıkarımlar yapılmasına yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan eğlence mekânları; Türk kültürünün yaratıldığı, icra edildiği ve değiştirildiği; çoğunlukla geleneksel, sözel bilginin aktarıldığı ve yerel hayatın canlı tutulduğu, özetle geleneğin egemen olduğu “*kamusal alanlar*”dır. Bu tarz eğlence mekânlarının meydana gelmesini ve şekillenmesini sağlayan ekonomik, kültürel, siyasî, coğrafi ve teknolojik etkenler başta olmak üzere birçok faktör bulunmaktadır (Özdemir 2005: 93-94).

Türkiye’deki sözlü kültürün veya geleneksel yaşamın egemen olduğu yerleşim yerlerinde, erkek toplantı ve eğlencelerinin genellikle “köy odası, kahvehane, varlıklı kimselere ait konaklar, geniş odalı veya hayatlı evler, bağ evleri, geniş odalı düğün evleri” gibi geniş ve kapalı mekânlarda gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Özdemir 2005: 99).

Sıra Gezme toplantıları, özel olarak düzenlenmiş bir mekânda icra edilmeyip sohbet grubu üyelerinin evlerinde yapılırdı. Sıra toplantılarına katılan kişi sayısının fazla olmasından dolayı her mekânda bu sohbetlerin icra edilebilmesi gibi bir durumu söz konusu değildi. 20 ila 30 kişiyi alabilecek genişlikte geniş bir mekânın olması gerekmektedir. Bu nedenle sohbet grubu içerisinde olup da evi toplantı yapmaya müsait olmayan kişilerin evlerinde sıra düzenlenmemektedir. Sıra toplantıları halkın sosyokültürel değerlerine göre özdeşleşmiş “*Selamlık Odalar*” ve “*Başodalar*” olarak bilinen evin bölümlerinde gerçekleştirilirdi (Her Yönüyle Kemaliye (Eğin) 1996: 169).

Kemaliye’de yöreye özgü olarak yapılan evlerin alt kısmı belirli seviyeye kadar taş, diğer bölümü de ahşaptandır. Üst kısmı toprakla örülür ve bu bölüme “*çağlı*” adı verilir. Çağlının etrafı da bir muhafaza ile çevrilir ve buralarda da loğ taşı bulunmaktadır. Bu evlerin en fazla dört katlı olarak inşa edildiği ve on ile on beş odalı olanları vardır. Yöreye özgü olarak inşa edilen bu evlerin bir odası “*selamlık*” olarak tabir edilir ve sadece misafirler için kullanılmaktadır. Bu odanın kapısı da esas hane kapısından ayrı olarak yapılmıştır. Eve gelen erkek misafirler bu kapıdan girerek selamlık odasına geçerler. Odalarda eşya olarak halı ve kilim, mobilya yerine de tahtadan yapılan sedirler kullanılır. Sedirlerin üzerine aynı genişlikte yataklar yapılır, bunların üzerine de sedir halıları ve özel olarak dikilen yastıklar koyulmaktadır (Akdağ 1962: 21).

2.6. Oturma Düzeni

Sıra Gezme toplantılarında, özellikle Yâren sohbetlerinde olduğu gibi mer-tebeleşmeye bağlı olarak teşekkül etmiş belirli bir oturma düzeni yoktur. Toplantı esnasında, genel olarak salonun başköşesine yaşlılar, yüksek mer-tebeye sahip kişiler ve misafirler oturmaktaydı. Diğer kişiler de yaş sırasına göre onların yanlarına sıralanırlardı. Ev sahibi ile gençler sohbet esnasında yapılacak hizmette herhangi bir aksamanın yaşanmaması, toplantının sek-teye uğramaması ve diğer kişilerin rahatsız edilmemesi için kapıya yakın bir yerde bulunurlardı (K.K.6).

Eğin Fasil Grubu’nun gösterilerindeki oturma düzeni ise şu şekildedir. Yaklaşık 15-20 kişiden oluşan grup üyelerinin belirli bir oturuş şekli bulunmakta ve performans sırasında; keman, klarnet, def, cümbüş (ya da ud), kanun, ud (ya da cümbüş), darbuka, def ve davul sırasıyla oturulur. Vokal müzik yapacak grup ise ya enstrümanların sahnenin boyutu ve şekline göre çalgıların arkasında ya da yanında oturacak şekilde yer alır (Eken Küçükak-soy 2012: 80).

2.7. Toplantı Çeşitleri

Sıra Gezme toplantıları, bir dönem içerisinde yapıma zamanı, içeriği ve katılımcıları bakımından değerlendirildiğinde; “*Hazırlık Toplantısı*”, “*Genel Sıra Gezme Toplantıları*”, “*Alkollü Sıra Gezme Toplantıları*” ve “*Oturak Âlemi Toplantıları*” olmak üzere dört farklı şekilde icra edilmiştir.

Hazırlık Toplantısı: Mevsim şartlarına bağlı olarak yörede tarım ve hay-vancılık işlerinin bittiği Ekim ayı içerisinde bir önceki yıl sohbet grubu oluş-turmuş yörenin önde gelen kişileri herhangi bir yerde toplanırlar. Burada Sıra Gezme toplantılarının ne zaman başlayacağı, kimlerin katılacağı ve ilk kimin evinde yapılacağı gibi konular görüşülerek karara bağlanırdı (K.K.1, 3, 5).

Genel Sıra Gezme Toplantıları: Sıra Gezme toplantıları, mevsim şartlarına bağlı olarak Kasım ayı gibi başlayıp Nisan ayı içerisinde son bulurdu. Sohbet grubu içerisindeki maddî durumu iyi ve evi müsait olmayan kişiler hariç diğerlerinin evinde üçer gün şeklinde yapılırdı. Daha önceleri Kemâliye nüfusunun fazla olduğu dönemlerde yaşlılar ve gençler ayrı ayrı grup kura-

rak Sıra Gezme yapmıştır. Fakat nüfusun azalmasına bağlı olarak zamanla tek bir grup oluşturulup toplantılar yapılmaya başlanmıştır. Toplantılar çoğunlukla yemeksiz olarak icra edilirken özel kutlamalar ve maddî durumu çok iyi olan kişilerin sıralarında bazen yemek ikramı da yapılmıştır. Yatsı namazından sonra başlayan bu toplantılar sohbetin akışına göre gece on iki gibi sona ererdi (K.K.5).

Alkollü Sıra Gezme Toplantıları: Alkollü Sıra Gezme toplantıları aynı yaş grubundaki kişiler tarafından tertip edilerek icra edilirdi. Bu tarz toplantılara genellikle genç ve bekârların diğer yaş gruplarına göre daha fazla rağbet gösterdiği bilinmektedir. Aile ortamından ziyade bekâr evinde ya da kimseye rahatsızlık vermeyecek müsait bir mekânda haftada bir ya da iki sefer olmak kaydıyla bu toplantılar yapılırdı. Toplantıların masrafları dönem başında grup içerisinde alınan karara bağlı olarak ya ortaklaşa ya da sıra sahibi tarafından karşılanırdı. Bu toplantıların içkisiz olarak tertip edilen Sıra Gezme sohbetleri gibi belirli bir işleyiş düzeni yoktur (K.K.1, 3).

Oturak Âlemi Toplantıları: Sıra Gezme sohbetlerinin sona ermesiyle birlikte mevsim şartlarına bağlı olarak Mayıs ayının sonları gibi başlayıp Eylül ayına kadar süren içkili ve içkisiz âlemlerdir. Genellikle ırmak ya da dere kenarlarında aynı yaş grubundan kişiler tarafından alkollü/alkolsüz ve yemekli olarak yapılan toplantılardır. Çoğunlukla hafta sonları öğleden sonra başlayan bu âlemler, mangal yakılarak ve yanında da içki veya meşrubat tüketilerek gerçekleştirildi. Aynı ırmak/çay kenarı boyunca belirli aralıklarla birkaç grubun âlem düzenlediği de olurdu. Grup içerisinde klarnet çalmayı bilen varsa onun eşliğinde müzik de icra edilirdi. Aksi durumda radyo dinlendiği de olurdu. Bu toplantıların bütün masrafları grup içerisindeki kişiler tarafından ortaklaşa karşılanırdı. Akşam da mezelerin bitmesine ve sohbetin durumuna göre gece yarısına kadar sürdüğü de olurdu. Nadir de olsa bazı sohbet gruplarının sabahladığı da bilinmektedir (K.K.1, 3, 4).

2.8. Giyim-Kuşam Âdâbı

Sıra Gezme toplantılarına katılan sohbet üyelerinin uymak zorunda olduğu bir kıyafet şekli yoktur. Fakat sohbe gelen kişilerin diğerlerine rahatsızlık vermeyecek şekilde temiz ve düzenli bir elbise ile toplantıya katılmaları gerekmektedir. Aksi bir şekilde gelen(ler)in olması hâlinde ise sohbet grubunun önde gelen kişileri ve ev sahibi tarafından o kişi(ler) uygun bir dille uyarılırdı. Sohbe alınmayan bu kişilerden, elbiselerini değiştirip sohbet evine gelmesi istenirdi (K.K.1, 2, 6).

2.9. Sofra Âdâbı

Sıra Gezme sohbetleri genel olarak yemekli olarak düzenlenen toplantılar değildir. Sadece maddî durumu çok iyi olan kişiler kendi sıralarında yemek ikramında bulunabilirlerdi. Yemek ikramı sohbet grubunun sıra evinde toplanıp kısa bir sohbet gerçekleştirmesinin ardından yapılırdı. Sofraların hazırlanması ve yemeklerin servisinden ev sahibi ile gruptaki gençler sorumluydu. Genellikle Kemaliye'nin; tarhana çorbası, aşlık çorbası, yoğurtlu çorba, bürüceli çorba, pıt pıt, çılıbır, kuzu içi, kenger dolması, doldurma

kaburga, Eğin piyazı, çökelek piyazı, sırın, yarma (dövme) pilavı, kör dolma gibi yöresel yemekleri arasından seçilerek oluşturulan bir menü ikram edilirdi (K.K.1). Yemekli olarak tertip edilen sohbetlerde bir önceki akşam herkese toplantının yemekli olduğu bildirilerek sıra evine yemek yemeden gelmeleri istenirdi. Yemeksiz olarak icra edilen toplantılarda yemek yerine meyve, çerez ve lög ikramı yapılırdı. Lög, malzemeleri pahalı olmasından dolayı her toplantı yer almayı maddî durumu iyi olan veya ceviz ve dut yetiştiren kişilerin sıralarında bulunmaktaydı. Kemaliye'nin meşhur yiyeceği olan lög, toplantının başında dövülmeye başlanarak sohbetin sonuna doğru da ikram edilirdi. Sadece ceviz ve dut kurusundan oluşan lög, özel olarak imal edilmiş aletlerle belirli bir süre tokmakla dövülerek yapılırdı (K.K.1, 2, 6).

2.10. Ceza

Sıra Gezme toplantılarında, Yâren sohbetlerinde bulunan mahkeme şeklinde herhangi bir yargılama sistemi yoktur. İçkisiz olarak icra edilen sohbet grubu içerisindeki en yaşlı ve sözü dinlenen kişi, toplantının sevk ve idaresinden sorumluydu. Toplantı esnasında sohbetin akışını bozma, ortama huzursuzluk verme, saygı kurallarına uymama, oyunlarda verilen cezalara itiraz edip yerine getirmeme gibi fiilleri işleyen kişiler, grubun önde gelen büyükleri tarafından uyarılırdı. O kişinin bu durumları tekrar ettirmesi hâlinde ise bir daha sohbele çağırılmamaktaydı. İçkisiz tertip edilen sıra toplantılarına alkollü gelen kişiler ise bir daha sohbele davet edilmezdi. İçkili olarak düzenlenen sıralarda ise alkolün miktarını fazla kaçırıp grup içerisinde tartışmaya sebep olmak, yerleşim yerindeki insanlara rahatsızlık vermek gibi olumsuz durumları sergileyen kişiler de gruptan dışlanarak bir daha davet edilmezlerdi (K.K.1, 2, 3, 5).

3. Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının İcra Düzeni

Sıra Gezme toplantılarının icrası başından sonunda kadar belirli düzen ve kurallar içerisinde gerçekleştirilmektedir. Toplantıların genel yapısı; "*Sıra Evinde Toplanma*", "*Lög Dövülmesi*", "*Dinî İçerikli Sohbet*", "*Yiyecek-İçecek İkrâmı*", "*Eğlence Faslı*" ve "*Kapanış*" şeklindedir:

3.1. Sıra Evinde Toplanma

Sıra Gezme sohbetine katılan kişiler akşamları yatsı namazından sonra daha önceden belirlenen sıra evinde toplanırdı. Herkesin belirlenen saat aralığında sohbet evine gelmesi gerekmektedir. Gelen kişileri ev sahibi kapıda karşılayıp sohbetin yapılacağı salona kadar götürür. Herkes mekânın durumuna göre kendi yaşına uygun düşen bir yere otururdu. Genellikle büyükler ve mertbe sahibi kişiler baş tarafta yer alırken diğerleri de yaş sırasına göre kapı tarafına doğru otururlardı. Her gelen kişi öncelikle salonda bulunanlara genel bir selam verdikten sonra yerine oturur ve önce büyüklerden başlamak üzere herkesi tek tek selamlardı. Bu şekilde selamlaşma faslı gerçekleştirilirdi. Ardından güncel olaylardan konu açılarak kısa bir sohbet ortamı oluşturulur. Bu arada sıra sahibi lög için malzemeleri hazırlardı (K.K.1, 2, 5).

3.2. Lög Dövülmesi

Sıranın başında misafirler gelip sohbet grubu tamamlandıktan sonra ev sahibi tarafından hazırlanan malzemeler ile gençler tarafından lög dövülmeğe başlanırdı. Lög toplantısının sonuna kadar hazır hâle getirilerek misafirlere ikram edilirdi. Lög her Sıra Gezme sohbetinde yapılmayıp sadece maddî durumu iyi olan kişilerin sıra toplantılarında dövülürdü. Çünkü içerisine katılan kuru dut ve ceviz maliyeti yüksek olan yiyeceklerdir. Ayrıca bir kişide üç gün boyunca toplanıldığı ve kişi sayısının da fazla olduğu düşünüldüğünde masraf daha da artmaktadır (K.K.1, 5).

3.3. Dinî İçerikli Sohbet

Sıra Gezme toplantıları içerisinde alkol kullanılmayanlarına mahalle imamı ya da dinî bilgi yönünden ehliyetli kişiler de davet edilirdi. Genellikle toplantının başında selamlaşma ve kısa hâl hatır sormanın ardından ortalama on beş yirmi dakika dinî sohbet yapılırdı. Sohbeti genellikle imam yaparken onun olmadığı zamanlarda dinî bilgisi iyi olan kişilere söz verilirdi. Eğer sohbet esnasında her iki seçenek de yok ise o gece dinî sohbet yapılmazdı. Burada genellikle temel dinî bilgiler anlatılmasının yanında Hz. Peygamber’in hayatı ve hadisleri, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, Hz. Ali cenkleri gibi konulara da yer verilirdi (K.K.5).

3.4. Yiyecek-İçecek İkramı

Sıra toplantılarına katılan kişiler akşam yemeğini evlerinde yiyip geldikleri için herhangi bir yemek ikramı yapılmazdı. Fakat yabancı bir misafirin gelmesi durumunda o kişiye ayrıca yemek hazırlanıp ikram edilirdi. Bunun yanında herhangi bir kutlama yapacak olan kişiler tarafından misafirlere yemek verildiği de olurdu. Toplantılarda yemeğin yerine kuruyemiş, meyve ve çay ikramı yapılırdı (K.K.5).

3.5. Eğlence Fası

Yiyecek içecek ikramının ardından sıra eğlence bölümüne geçilirdi. Bu bölümde eğlence unsuru olarak “müzik”, “halk oyunları”, “seyirlik oyunlar” ve “mâni atışması”na yer verilirdi.

Müzik

Müzik, Sıra Gezme toplantılarının belirli bir bölümünü teşkil eden önemli bir eğlence unsurudur. Sohbet grubu içerisinde türkü söylemesini ve enstrüman çalmasını bilen kişilerin eşliğinde müzik icrası gerçekleştirilmektedir. Oturak Âlemi olarak ve gençler tarafından tertip edilen eğlencelerde müzik unsurunun daha çok ön planda olduğu görülmektedir. Sıra Gezme sohbetlerindeki müzik icrasında; cümbüş, klarnet, davul, kaval, zilli def ve keman icra edilirken günümüzdeki fasıllarda bunlara ek olarak darbuka, ud ve kanun da kullanılmaktadır (K.K.5)

Sıra Gezme sohbetleri, tamamen erkeklerin kendi aralarında eğlence için yaptıkları, genellikle klarnet ve yanında bir ritim veya grupta enstrüman çalan kişi varsa onun da icra ettiği müzik aleti eşliğinde gerçekleştirilirdi. Genel olarak Kemaliye (Eğin) türküleriyle başlanan performansta arada sesi güzel olan ve iyi söyleyen kişiler de varsa maya, hoyrat, uzun hava

gibi serbest türlerden de eserler okunur. Kemaliye (Eğin) türkülerinde, mutlaka yörenin iyi oynayanları oyunlarla türkülere eşlik ederlerdi (Eken Küçükaksoy 2012: 65).

Toplantılarda Elagözlü söylenmesi, toplu icranın gerektirdiği bir özelliktir. Fasil performanslarında okunan türkülerin arasında ağır formda bir performans olması gerektiği için Elagözlü okunurdu. Onun ölçüsü ise iki maya, bir hoyrat şeklinde açıklanırken (K.K.1) bir başka kaynak kişi de, her Elagözlü okunduğunda arkasından mutlaka bir maya okunması gerekliliğinden “Bir de mayala derler.” şeklinde bahseder (K.K.7).

Halkın yöre türkülerini çalıp söyledikleri bu müzikli Sıra Gezme toplantılarının, fasıl performanslarının da kökenini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu toplantıların bugün yapılan eğlencelerle bağlantılı olduğunu düşündüren musikî yönünden iki nokta vardır: Birincisi, toplu çalıp söyleme geleneği, diğeri ise yine yöre türkülerini içeren repertuar açısından benzerlikler arz etmeleridir. Bugün bu eğlencelerde yer alan repertuarının tam anlamıyla ortaya konulmamış olmasına rağmen, içe dönük bir yapı olan Kemaliye (Eğin)’de yapılan bu eğlencelerde özellikle yöre türkülerinin kullanıldığını düşünmek mümkündür. Bir diğer özellik de bugünkü devam niteliğindeki icralarda görülen Elagözlü performanslarıdır. Elagözlü adı verilen uzun hava tarzı serbest icralar belirli bir melodik kalıptadırlar. Ancak sözleri özellikle göç eden, uzakta olan eşe, sevgiliye ya da çocuklarına yazılmış/söylenmiş hasret sözlerini içerir (Eken Küçükaksoy 2012: 50-51).

Bu eğlencelerdeki repertuarlar öncelikli olarak Kemaliye (Eğin) türküleri ve uzun havalarından oluşmaktadır. Festivaller ya da sadece halka yönelik yaptıkları bir saatlik fasıl programlarında özellikle bu türküleri birbirine bağlı olarak seslendirirler ve programın uzaması durumunda başta Elazığ-Harpur ve Malatya Arguvan olmak üzere kendilerine kültürel olarak en yakın yörelerin türküleriyle devam ederler. İcra sırasında yörenin en önemli performanslarından olan Elagözlü adıyla anılan ve uzun hava tarzında okunan eserler ya da hoyratlar yer alır. Bu özellik, Eğin Fasil Grubu’nun icralarının repertuar ve sıra odalarındaki müzik performansları ile bağlantısının kurulması açısından önem arz eder. Elagözlü veya hoyrat performansları, içki masasında ya da yakınlar arasında yapılan toplantılarda, iyi okuyanlardan özellikle arzu edilen icralardır. Bu sırada diğer grup üyelerinin attıkları nara benzeri “*ahey ahay*” ya da “*yaşa*” benzeri etkilenme nidaları da bu toplu icranın özelliklerinden biridir (Eken Küçükaksoy 2012: 71).

Fasil Grubu, yaklaşık 15-20 kişiden oluşmaktadır. Grup üyelerinin belirli bir oturuş şekli bulunmakta ve performans sırasında; keman, klarnet, def, cümbüş (ya da ud), kanun, ud (ya da cümbüş), darbuka, def ve davul sırasıyla oturulmaktadır. Fasil Grubu’ndaki enstrümanlara bakıldığında, grubun bir incesaz geleneğinden etkilenmesi durumu ortaya çıkar ki bu etkileniş, uzun yıllar orada varlıkları bilinen Ermeni nüfusunun etkisiyle olması muhtemeldir. Söyleyen grup, ya enstrümanların sahnenin boyutu ve şekline göre enstrümanların arkasında ya da yanında oturacak şekilde yer alır. Sahnede performansın sorunsuz bir şekilde ilerleyebilmesi için çalan

ve söyleyen grubun bir şefinin olması gerekir ve grup şefleri performans sırasında birbirleriyle devamlı olarak iletişim hâlinde bulunurlar (Eken Küçükaksoy 2012: 80).

Günümüzde icra edilen Fasil Grubu, performanslarına “Eğin Dedikleri” türküsüyle başlamaktadır. Bu türkünün özellikle seçilmesinin sebebi, hem performans başlangıcı için daha ağır seyreden bir türkü olması hem de yerel bir kimliğin icranın en başında belirtilmesi olarak düşünülebilir. Beraber söylenen türkü bittikten sonra diğerine hemen bağlantı yapılır. Bu bağlantıda bir önceki parçadan sonra bir anlık duraksamanın ardından “Sabahın Seher Vaktinde” türküsüne geçilmektedir (Eken Küçükaksoy 2012: 81-83). Ardından sırayla; “Şafak Söktü Yine Sunam Uyanmaz”, “Bahçeye İndim Ki Gülleri Derem”, “Ay Doğar Kemerinden”, “Elinde Süt Küreği Var”, “Karşıda Yonca Bitmez Mi?”, “Büyük Cevizin Dibi”, “Meşenin Tepelisi”, “Kaleden Kaleye”, “Gama Çekerim Gama”, “Duran Ağabey”, “Erzurum’da Gül Ahmet” ve “Türkiye’em” türküsü ile fasıl sona erer. Sıra Gezme toplantılarında ise bu gibi belirli bir repertuar düzeni bulunmazken Oturak Âlemi olarak düzenlenen sohbetlerdeki müzik icrası “Sabahın Seher Vaktinde” türküsü ile sonra ererdi (K.K.1, 4). Bunların dışında ortamın durumu ve zamana bağlı olarak hem Kemaliye hem de diğer yörelere ait parçalar da icra edilmektedir.

Mâni atışması

Sıra Gezme toplantılarında mâni atışması eğlence bölümleri arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle Kemaliye’ye özgü “Elagözlü” adı verilen 11 heceli mâniler atılmaktadır. Ayrıca bunların türkü formatında olup uzun hava şeklinde de icra edilenleri vardır. Bu mânilerin atılması, toplantıların hasret ve özlem sıkıntılarının üstesinden gelebilmek için yaptıkları bir ritüel olma özelliğini kuvvetlendiren bir simgedir. Kültürün temelinde bulunan hasret ve özlem duygusunun da aynı zamanda bu sembollerle kendilerine yansımaları şeklinde de görülebilir. Burada sembolik olarak yer alan mânilerin önemli bir durumu da sunum şeklidir. Bir ritüel başka bir deyişle kültürel gösterim biçimi altında yer alan simgenin sunumu sanatsal bir performans şeklinde karşımıza çıkar (Eken Küçükaksoy 2012: 51).

*“Çıkıp yüce dağda karlar düşürem
Bağrım atas olmuş kahve pişirem
Merhamete gel de bir sile eyle
Ben de eller gibi kahkül düşürem
Bahçeye endim de kokmuyor gülüm
Ah çeksem semayı doldurur ünüm
Ela gözlerini sevdiğim aşam
Seni anmadıkça geçmiyor günüm
Bir mektup yazdırdım karakuşlara
Aşam beni kattın başıboşlara
Nasip ola dolana da gelesin
Ben de garışayım gönü hoşlara*

*Akşam oldu tren kalkar garından
Yandım Allah ayrılığın zarından
Kimi yavrusundan kimi yarından
Yine bugün ayrılığın günüdür
Sabahın erinde yolcu ettiler
Aklımı başımdan aldı gittiler
Götüren katırcı görmesin cennet
Beni nazlı yardan ayırt ettiler”
(Ataman ve Bilgiç [ty]: 72-73)*

*“İstanbul yolları bükülür gider
Zülüfler gerdana dökülür gider
Bir güzel de sevdiğini alamazsa
Genç çağında ömrü sökülür gider
Yüce dağ başında seni beklerim
Yüküm yıkılınca gene yüklerim
Kömür gözlerini sevdiğim yârim
Senden ayrılmış arttı dertlerim
Seher yeli her yellerden serindir
Yârdan ayrılanın derdi derindir
Ağlama güzelim dökme yaşını
Gider de gelirim Mevlâ kerimdir”
(Önder 1959: 1839-1840)*

Halk Oyunları

Sıra Gezme toplantıları içerisinde özellikle düğün ve sünnet gibi kutlama amacıyla tertip edilenlerde bilen kişiler tarafından halk oyunu da icra edilirdi. Halk oyunları genellikle 5-10 kişinin katılımıyla oynanırdı. Halay başlarken en usta oyuncu başı çekerken sıra ile diğer oyuncular da ona katılır. Oyunlar davul ve klarnet eşliğinde icra edilir. Oyunlara önce ağırdan başlanır ardından ritim artmaktadır. “Tekayak”, “İkiyak”, “Üçayak”, “Sıklama”, “Gecegü”, “Hayriye”, “Havaçor”, “Tamzara”, “Sinanlı”, “Kasap” (Demir vd. 2002: 33), “Pingan Kınası”, “Rumdiki”, “Tırnana”, “Meşenin Tepelisi”, “Sarhoş Barı”, “Temur Ağa”, “Karsın Kalesi” ve “Hırponi” (Çelikmen-Ünal [ty]: 37) gibi oyunları en meşhur olanlarıdır. Bunların yanında karşılık olarak oynanan ağır kol oyunları da vardır.

Seyirlik oyunlar

Sıra Gezme sohbetleri içerisinde alkol kullanılmayan genellikle genç ve orta yaşlıların toplantılarında sadece yüzük oyunu icra edilmektedir. Toplantının ortasında iki grup hâlinde oynanan oyunda kaybeden tarafa çeşitli cezalar verilmektedir. Genellikle bir sonraki toplantı için baklava, kadayıf, lög gibi yiyecek ile yanında içecek getirilmesi, kazanan tarafı sırtlarında evlerine götürmeleri, bir sonraki toplantının hizmetini yapmaları ya da masrafını karşılamaları, kaybeden tarafın başkanının sırtına semer vurulup diğer grubun başkanı da üzerine biner ve yenilen gruptan bir kişinin evine gidilerek yemek yedirilmesi, geceleyin inşaat hâlindeki bir binaya ok atılarak

herhangi bir aydınlatıcı aygıt kullanmadan oku bulup getirmeleri, kaybedenlerin sırtına odun sarılarak belirli bir mesafeyi yürüyüp gelmeleri, gösterilen bir yeri istenilen seviyede kazıp ardından doldurmaları, bahçe duvarı ördürülmesi gibi farklı cezalar verilirdi (K.K.2, 5, 6).

Yüzük oyunu Sıra Gezme toplantılarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Hem eğlenerek hoşça vakit geçirmek hem de ceza verilecek olan kişilerin belirlenmesi için yüzük oyunu toplantıların en önemli eğlencesidir.

Oyuncuları: Eşit sayıda kişiden oluşan iki grup hâlinde oynanır.

Malzemeleri: Dokuz fincan, bir tepsi, bir yüzük ve küçük sofraya iskemlesi.

Kuralları: Belirlenen sayıyı bulan taraf oyunu kazanır. Oyuna ilk güldeste usulü ile başlanır. Yüzüğü arayan taraf ya ilk fincanda ya da son iki fincanda bulursa sıra kendilerine geçer. Diğer sayılarda bulurlarsa kapalı olan fincan kadar sayı karşı tarafa yazılır. Yüzüğü arayan kişinin fincanı açmadan önce “dolu” ya da “boş” olarak tahmin etmesi gerekir.

İşlevleri: Eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek, sohbet esnasında ceza alacak tarafı belirlemek.

Kurgusu: Yüzük oyununu oynayacak olan gruplar belirlendikten sonra oyunun biteceği sayı kararlaştırılır. Ardından oyuna kimin başlayacağı “güldeste” adı verilen bir uygulama ile belirlenir. İki grup dışından bir kişi dört fincandan birisine yüzüğü saklayarak salona getirir. Hangi grup yüzüğü bulursa o taraf ilk önce oyuna başlayıp yüzüğü saklar. Fincanlardan bir tanesinin tepesi sökülür ve bu parça yüzük olarak kullanılır. Bu fincana “*godik*” adı verilmektedir. Diğer fincanlara da “*karabaş*”, “*akbaş*”, “*büyükbaş*” vb. isimler verilir. Yüzük tepsideki dokuz fincandan bir tanesine saklanarak oyun başlar. Bir kişi fincanı kaldırmadan önce “dolu” ya da “boş” diyerek tahminde bulunur. Yaptığı tahmin tutmazsa karşı taraf yüzüğü saklamaya devam eder. Yüzüğü ilk ya da son iki fincanda bulan taraf yüzüğü saklama hakkını kazanır. Bir kişinin yanlış tahmin etmesi sonucunda kapalı olan fincan kadar sayı karşı tarafa verilir. Bu şekilde oyun belirlenen sayıyı bulana kadar devam eder (K.K.5). Yüzük buldukça oyuna uygun şekilde nükteli ve oyun sırasına göre türkü söylenir. Bir taraf 6 veya 7 defa bilmiş/bulmuş, öteki taraf 12 defa bulmuş ise damga vurma hakkında en çok bulan taraf sahip olur. Karşı taraftan bilhassa şakaya tahammülü olan bir oyuncunun alınına fincanın alt tarafı siyahlatılarak damga basılır. Oyun bu şekilde devam ederek 22 sayıyı bulan taraf oyunu kazanır ve bu sayıya “*destegül*” adı verilir. Destegülü birinci bölümü kaybeden taraf kazanırsa damgayı vuran taraftan bir kişi dili ile onu yalayarak temizler (Gür 1968: 4662).

“Yüzük oyunu yöresel Eğin türküleri eşliğince icra edilmektedir. Yüzük oyununun türküleri, yerine göre takdir hisleriyle dolu, yerine göre alaylı, bazen de müstehcen denecek kadar dokunaklıdır. Bu türküler vasıtasıyla taraflar birbirlerini överler veya yererler. Türküler yapı olarak dört mısradan oluşurken herhangi sabit bir hece vezni yoktur. Son mısra, yüzük bulunduğu zaman; “*Yalelli yalelli ağam çelebi*”, bulunmadığı zaman ise sakla-

yan taraftan; “*Yalelli yalelli bir vah zavallı*” nakaratıyla söylenir. Yüzük oyunun icra edilirken söylenen türkülerde “bir” sayısının olduğu dörtlükten başlanmaktadır:

Gelin *birden* başlayalım
Ayva turunç taşlayalım
Biz yüzüksüz nişleyelim³
Yalelli yalelli ağam çeledi
Sedirin köşe minderi
Altını üste dönderi
Yüzükçülerin mindarı⁴
Yalelli yalelli bir vah zavallı⁵
Yüzüğüm iki
Şu zarfta belki
Yüzüğüm kurnazdır tilkidir tilki
Yalelli yalelli bir vah zavallı⁶
Biner atın semizine
Gider yolun temizine
Bakın yüzükçü benzine
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Yüzüğüm üçtür
Zarfları tunçtur
Bulması güçtür
Yalelli yalelli ağam çeledi
Uzadan çıkar yollanır
Kürkünün peşi sallanır
Dinginsiz eşek kullanır
Yalelli yalelli bir vah çeledi
Mürde oh yalellim mürde
Yüzük mü uğrattı sizi derde
Duydunuz mu çıktık dörde
Yalelli yalelli ağam çeledi⁷
Bir turnacık bir turnacık
Yüzüğe yeni başladık⁸
Oyuncu başı utan azcık
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Meşeden meşeye şahin uçurdum
Ah ile vah ile ömrüm geçirdim

³ Nişle-: Ne yapmak.

⁴ Mindar: Murdar.

⁵ Gür, s. 4662: “*Yalelli yalelli, ağam çeledi*”

⁶ Gür, s. 4662: “*Yüzüğüm iki*

Şu zarfta belki

Yüzüğüm tilki

Yalelli yalelli, ağam çeledi”

⁷ Bu dörtlük yüzük bulununca söylenir.

⁸ Gür, s. 4662: “*Oyuna şimdi başladık*”

Yüzükçülere ben şerbet içirdim
Yalelli yalelli ağam çeılebi⁹
Karşıdan gelir kıratlı
Bu oyun bize beratlı
Yüzükçü başı pek suratlı¹⁰
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Biner atın etlisine
Gider yolun otlusuna
Bakın yüzük dertlisine
Yalelli yalelli bir vah zavallı

Çiğ süıten kaymak olmaz
Didarından doymak olmaz
Misafirdir kıymak olmaz¹¹
Yalelli yalleli bir vah zavallı¹²
Yalelli canım olduk yedi
Yüzükçüler boku yedi¹³
On bir yedi yetmiş yedi
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Tokat'tan gelir torbası
Acı soğanın ortası
Budur yüzükçü zorbası¹⁴
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Seksen koyun aldım bir yanı toklu
Bağımızın arkı mermer oluklu
Ne tez mahzun oldun bıyığı boklu
Yalelli yalelli bir vah zavallı¹⁵

Avazdan geliyor katır
Tırnakları kuma batır
Yüzükçü başı tanımam hatır¹⁶
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Tepsiıde gezer elleri
Uzundur pabuç dilleri

⁹ Gür, s. 4662:

*“Meşeden meşeye şahin uçurdum
Ah ile vah ile ömrüm geçirdim
Yare şeker ezdim şerbet içirdim
Yalelli yalelli ağam çeılebi”*

¹⁰ Gür, s. 4662: “Oyuncu başı pek suratlı”

¹¹ Gür, s. 4663: “Yüzükçüdür kıymak olmaz”

¹² Bu dörtlük takımında sohbet grubu dışından yabancı bir kişinin olması hâlinde söylenir.

¹³ Gür, s. 4663: “Yüzükçüler neler yedi”

¹⁴ Gür, s. 4663: “Yüzükçülerin zorbası”

¹⁵ Gür, s. 4663: “Seksen koyun aldım bir yanı toklu

*Bahçemizin arkı mermer oluklu
Ne tez mahzun oldun sırma bıyıklı
Yalelli yalelli bir vah zavallı”*

¹⁶ Gür, s. 4663: “Yüzükte tanımam hatır”

Tanrı'nın şaşkın kulları
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Pencereden bakışlılar
Ayva turunç atışlılar
Şimdi onlar tutuşurlar
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Parmağıyla işkil tutar
İşkilini müşkül tutar
Yüzük çıkmaz hapı yutar
Yalelli yalelli bir vah zavallı

Sen niye girdin araya¹⁷

Alırlar seni sıraya

Ben girmem sonra araya

Yalelli yalelli bir vah zavallı

Gemiye çekerler tayı

Gemiciler alır payı

Seyreyleyin bedir ayı

Yalelli yalelli bir vah zavallı¹⁸

Berberlerde vardır leğen

Namerd olsun sana değen

Yüzükçü başı fincan beğen

Yalelli yalelli bir vah zavallı

Evlerinin önü tağar

Teraziye koysan ağar

Kondikgilin bitli zağar

Yalelli yalelli bir vah zavallı

"Bizmişen'de vardır cami

Ardıç kabuğundan damı

Nerde yüzük çabuk tanı

Yalelli yalelli bir vah zavallı"¹⁹

Evlerinin önü üzüm

Yaprakları düzüm düzüm

İşte kör mü gözün

Yalelli yalelli ağam çelesi²⁰

Başına giyinmiş kavuk

Kulakları almış savuk²¹

¹⁷ Gür, s. 4663: "Sen neden geldin buraya"

¹⁸ Bu dörtlük daha ziyade damga vurulunca söylenir. Fincanın altı isle siyahlatılarak karşı tarafın oyuncularından birinin alınına damga vurulur.

¹⁹ Gür, s. 4663.

²⁰ Gür, s. 4663:

"Evlerinin önü üzüm

Salkımları düzüm düzüm

Çıktı yüzük kör mü gözün

Yalelli yalelli ağam çelesi"

²¹ **Savuk:** Soğuk.

Kondikgilin bitli tavuk
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Bu burun da burun mıdır?
Delikleri fırın mıdır?
Cart curt eden gerin midir?
Yalelli

Tepeler tepeler yüksek tepeler
Bazen yağmur bazen de kar sepeler
Takmış kulağına Mengûş küpeler
Yalelli

Biz beraber olduk size
Tepsiyi gönderin bize
Saklayıp verelim size
Yalelli yalelli ağam çelebi²²
Çarşıda helva satarsın
İçine hiyle²³ katarsın
Usul otur top atarsın
Yalelli yalelli ağam çelebi
Biz beraber olduk geçtik
Karlı buzlu sular içtik
Biz yüzükten vaz mı geçtik?
Yalelli yalelli ağam çelebi

Gezdim Urum’u, Kırım’ı
Gördün mü böyle burunu²⁴
Mübarek Moskof fırını
Yalelli yalelli bir vah zavallı
Bu tilki tilkinin şahı
Tuttu feriklerin ahı
Gine kömese²⁵ tıkarım vallahi
Yalelli yalelli ağam çelebi
Bir gemi aldım Mısır’dan
Yükünü tuttum hasırdan
Yüzüktür seni osurtan
Yalelli

Dimyat’tan aldım pirinci
Hıdivin keskin kılıncı
Sıvazla havucu havucu
Yalelli

Dama çıktım dam değil
Penceresi cam değil
Bundan sonra yenilsem gam değil

²² Oyunda beraberlik olması durumunda bu türkü söylenmektedir.

²³ **Hiyle:** Hile.

²⁴ Gür, s. 4663: “Görmedim böyle burunu”

²⁵ **Kömes:** Kümes.

Yalelli

Tepsiyi aldın mı sandın
Yokuşu yayla mı sandın
Berber Ali'nin taş ayva mı sandın
Yalelli

Ceplerinde kuru üzüm
Oturmuşlar düzüm düzüm
Yüzükçüsün iki gözüm
Yalelli

Tarlalarda top top diken
Dikenin boynunu büken
Dar sokakta eşek s...n
Yalelli

Çerezden aldım bir kutu
İçi dolu sıçanotu
Darıldın mı itin g..ü
Yalelli

Altında atın yağızı
Yüzükçülerin yavuzu
Yala mındar damganızı
Yalelli yalelli ağam çelebi"²⁶

3.6. Kapanış

Sıra Gezme toplantısı bir kişinin evinde üç gün boyunca yapılmaktadır. Üçüncü gecenin bitiminde grup dağılmadan önce bir sonraki sohbetin kimin evinde yapılacağı belirlenir. Sıra ya kura ile ya bir kişinin istekli olması ya da grup içerisinde bulunan sözü geçen kişinin söylediği birinde sonraki toplantı yapılır (K.K.1, 5).

4. Kemaliye Sıra Gezme Sohbet Toplantılarının İşlevleri

Kemaliye Sıra Gezme sohbetlerinin işlevlerini, halk bilgisi ürünlerinin işlevleri üzerine William Bascom tarafından hazırlanan "*Folklorun Dört İşlevi*" (Bascom 2005: 125-151) isimli makaleden hareketle dört ana başlık altında toplayıp değerlendirmek mümkündür (Fedakâr 2011: 30).

4.1. Eğlenme, Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi

Kemaliye Sıra Gezme toplantılarının en başta gelen işlevi eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirmektir. Günlük hayatın yoğun temposundan yorulan, maddî ve manevî olarak birtakım sıkıntılar yaşayan insanlar, bir araya gelip düzenledikleri toplantılarda belirli bir süre de olsa yaşadıkları zorluklardan kurtularak eğlenirler. Toplantılardaki en büyük eğlence şekli müzik, yüzük oyunu ve mâni atışmasıdır. Ayrıca bunların yanında anlatılan fıkralar, anekdotlar ya da hatıralarla üyelerin ve misafirlerin eğlenmeleri sağlanmış olmaktadır. Üyeler ve misafirler birlikte şarkılar söyleyerek güzel

²⁶ Bu dördlük karşı tarafa damga yalattırken söylenmektedir. *Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)*, Kemaliye Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını, İstanbul, 1996, ss. 475-480.

dakikalar geçirirken verilen yemek arasında hoş sohbetler edilip kaynaşmanın yanında insanların dert ve sıkıntıları da paylaşılır.

4.2. Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması İşlevi

Folklorun bu işlevi, özellikle yazılı kültür geleneği olmayan veya sözlü kültür ortamının tek kültür ortamı olduğu toplumlarda, folklor ürünlerinin taşıdığı bilgiler tarihsel olarak gerçek ve öğretimleri son derece önemli olarak kabul edilir. Bu bağlamda folklor, kültürün aynası ve insanlara yönelik pratik kurallar ve klavuz olarak düşünülmektedir (Çobanoğlu 2010: 257).

Sıra Gezme sohbetleri içerisinde müzik icrasının yapılması, özellikle yöresel türkülerin çalınarak yeni nesillere aktarılmasında önemli bir etkenidir. Bu şekilde icra edilen türkülerin ezgisi ve sözleri doğru bir şekilde gençlere aktarılır. Bunun yanında yüzük oyunu başta olmak üzere çeşitli seyirlik oyunların icra edilmesi, halk oyunlarının oynanması, mâni atışmasının yapılması gibi yerel kültürel özellikler yeni nesillere katılımcı ve gözlemci yöntemleriyle aktarılmaktadır/öğretilmektedir. Çünkü insanların hafızalarında görsel ve işitsel öğeler daha kalıcı etki yaptığı için bu toplantılardaki aktivitelerde bir kişi katılımcı olmasının yanında ortamda izleyici olarak da bulunması geleneği öğrenmesi açısından önemlidir.

Sıra Gezme sohbetlerinin düzenlendiği dönemlerde kültürün bir parçası olan sosyal yardımlaşma faaliyetleri çok sık olarak yapılırdı. Sohbet grubu, toplantı esnasındaki görüşmelerde yörede özellikle kış aylarında odun, kömür sıkıntısı çekenlere yakacak yardımı, maddî zorluklar nedeniyle çocuğunu okutamayan, askerdeki evladına para gönderemeyen, nişanını ve düğününü yapamayan vb. durumda bulunan kişilere imkânları ölçüsünde maddî yardımda bulunulurdu. Mahallenin varsa sorunları tespit edilerek çözümü için gerekli mercilerle görüşmeler yapıp halledilmeye çalışılırdı. Sohbet grubu içerisinde ya da yörede herhangi bir sebepten dolayı aralarında husumet bulunan kişi veya aileler arasındaki sıkıntı çözülerek dargınlık ve kırgınlık ortadan kaldırılırdı (K.K.1, 4, 7).

Sıra Gezme sohbetlerine katılan gençler, toplum içerisinde nasıl davranıp nelere dikkat etmeleri, oturup kalkma ve yeme-içme âdâbının nasıl olduğu, genel görgü kurallarının neler olduğu gibi konularda görerek ve uygulamalı olarak tecrübe kazanırlardı. Sıra Gezme toplantıları, bu yönüyle sosyal bir eğitim yuvası sayılabilirdi (K.K.1, 2, 4).

4.3. Toplumsal Kurumlara ve Törenlere Destek Verme İşlevi

Folklorun bu işlevi, içinde yer aldığı kültürdeki icraları yapanlara ve bu icraları seyredip dinleyenlere, söz konusu kültürdeki ritüellerin toplumsal kurumları ve değerleri doğrulayıp onaylamasıdır. Böylece toplumsal kurum ve değerlerin güncelleşmesini, güçlenip kök salmasını sağlamaktadır (Çobanoğlu 2010: 256).

Eğin Fasil Grubu, ilçe merkezinde belirli aralıklarla düzenlenen Kemaliye (Eğin) Kültür Festivali'ne katılarak gösteri yapmaktadır. Bunun yanında valilik, kaymakamlık ve diğer resmî ve özel kurumların düzenlemiş oldukla-

rı toplantılar ve kültürel etkinliklerden davet alınması hâlinde gösteri icra edilmektedir. Bu şekilde hem yerel yönetim ve kurumların etkinliklerine bir destek verilmiş hem de fasıl grubunun tanıtımı yapılmış olmaktadır.

4.4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi

Folklorun yerine getirdiği bir başka işlev ise önemli olmasına rağmen çoğunlukla gözden kaçırılan, kabul edilmiş davranış kalıplarına uygun hareket ediyor olmak ve bu yolla da meydana gelen toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulmayı sağlamaktır (Çobanoğlu 2010: 257). İnsanlar özellikle iş hayatında uyulması gereken prosedür ve kurallar neticesinde, çağın getirilerine bağlı olarak zaman zaman yerel ve ulusal sosyoekonomik yaptırımlara bağlı, günlük hayatta toplum tarafından oluşturulmuş genel kabullerin ortaya koyduğu çizgilere göre hareket etmek zorunda olduğu için sürekli bir baskı altında bulunmaktadır. Bu bakımdan Sıra Gezme toplantılarına katılan kişiler, yapılan eğlence ve sohbet ortamı içerisinde, günlük hayatta, iş, toplum ve aile ortamında meydana gelen baskılardan belirli bir süre de olsa kurtulabilmektedir.

SONUÇ

Sohbet toplantılarının Türkiye genelinde icra zemininin ve icracılarının azaldığı şu dönemde, Erzincan-Kemaliye Sıra Gezme sohbetlerinin geleneksel yapısına uygun olarak tertip edilmediği tespit edilmiştir. Kemaliye Sıra Gezme toplantılarının, yörede genç nüfusun fazla olmaması, kışı geçirmek için insanların farklı yerlere gitmesi, radyo, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarıyla alternatif eğlence unsurlarının ortaya çıkması gibi sebeplerden dolayı günümüzde geleneksel yapısına uygun bir şekilde devam ettirilmediği gözlemlenmiştir. Fakat 1990'lı yılların başında ilk önceleri daha amatör bir şekilde Kemaliye'nin kültürüne ve müzikine gönül vermiş kişilerden oluşan küçük bir grup, belirli zamanlarda Eğin türkülerini hem çalıp hem de söylemeye başlamıştır. Daha sonra bu grubun faaliyetleri ilgili görmesiyle birlikte, 1992 yılında Ümit Yiğengil'in başkanlığında "*Kemaliye Kültür Turizm ve Folklor Derneği*" adında kurulan derneğin çatısı altında ortalama 15-16 kişiden oluşan "*Eğin Fasıl Grubu*" oluşturulmuştur. Her hafta Cuma akşamları, Eğin türkülerinin icra edilmesiyle gerçekleştirilen fasıl ile bu geleneğin müzik kısmı devam ettirilmektedir (K.K.1).

Kemaliye Sıra Gezme sohbetlerinin yapısı ve genel özelliklerinden hareketle, yöredeki zaman içerisindeki eğlence şekillerinin, toplu olarak yapılan sosyal organizasyonların, yardımlaşma ve dayanışma hassasiyetinin nasıl değiştiği tespit edilebilmektedir. Geleneksel tarzdaki eğlence şekillerinin amatör seviyede canlı olarak veya elektronik cihazlardan faydalanılarak müzik icrasının yapıldığı kafeterya tarzı mekânlara ya da çeşitli eğlence ağırlıklı organizasyonlara dönüştüğü, sosyal yardımlaşmanın daha çok devlet kanalıyla ya da bireysel olarak daha çok yapılmaya başlandığı görülmektedir. Buradan hareketle sohbet toplantılarının toplum üzerinde birleştirici ve çeşitli kültürel unsurların yaşatılmasına öncülük ederek geleneksel yapının korunmasına büyük bir katkısının olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU Abdülkerim (1997). *Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazıları*, Ankara: Akademi Kitabevi.
- ACAR Mustafa (2011). *Karabük Safranbolu Folkloru*, Ankara: Anıt Matbaa.
- AKBIYIK Abuzer (2006). *Şanlıurfa Sıra Gecesi*, Şanlıurfa: Elif Matbaası.
- AKDAĞ Hüseyin (1962). “Kemaliye Folkloru (Köy Tetkikleri)”, *Emekli Öğretmen Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 35, ss. 20-23.
- ALTINKAYNAK Erdoğan (2004). “Çankırı’da ‘Yâren’ Kültürünün Kırım Karay Türklerindeki Benzeri ‘Konuşma’”, *Yâren Kültürü ve Çankırı, Çankırı Valiliği II. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, Çankırı, 17-18 Eylül, ss. 60-65.
- ARSTANBEK Karsten (2004). *Kırgızskiye İğri, Razvleçeniye*, Bişkek: İlim Yayınevi.
- ATAMAN Sadi Yaver (1973). “Anadolu Efe ve Yâren Dernekleri, Seymen Kuruluşları, Oyun ve Musikileri”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Millî Folklor Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss. 315-339.
- BASCOM William (2010). “Folklorun Dört İşlevi”, çev: Ferda Çalış, red: Selcan Gürçayır, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, yay. haz. M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır, Geleneksel Yay., Ankara, ss. 71-86.
- BAŞOĞLU Bekir (1980). “Boyabat Yöresi Folkloru: Ferfene”, *Türk Folkloru*, Cilt: 2, Sayı: 15, s. 20.
- ÇAĞATAY Neşet (1974). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇELİKMEN Mustafa Feridun ve Günhan ÜNSAL [ty]. *Kemaliye (Eğin) Kent Rehberi*, Bizim Matbaa.
- ÇOBANOĞLU Özkul (2010). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DAĞLI Hikmet Turhan (1935). “Sohbetler ve Gezekler”, *Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı: 45, 15 Şubat, ss. 212-216.
- DEMİR Cemal, Zeki AVŞAR, İbrahim SALAR ve Nesrin GÜLEN (2002). *Kemaliye*.
Eğin Türkülerinde Yaşayan Adam: Mustafa Özgül, der. Necdet Özgül, hzl. Hacı Ali Ataman ve Tahsin Bilgiç [ty], Ankara: Kemaliye Kültür ve Kalkındırma Derneği Kültür Yayını.
- EKE Metin (2014). *Erzincan Folkloru*, İstanbul: Can Yayınları.
- EKEN KÜÇÜKAKSOY Merve (2012). *Kültürel Kimliğin Müzik Yoluyla Sunumu: Kemaliye (Eğin)’de Kültürel Gösterim Biçimleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EKİCİ Metin (2007). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- EKİCİ Metin (2008). “Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme”, *Millî Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 80, ss. 33-38.
- EKİM Gökhan (2012). “Sohbet Toplantılarında, Topluluğun Kuruluşuna Yönelik Gerçekleştirilen İlk Toplantı ve Önemi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 97-110.

- ER Tülay (1988). *Simav İlçesi ve Çevresi Yâren Teşkilatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- ERASLAN Nurettin (1943). "Kemaliye 'Eğin' Mani ve Türküleri", *Kopuz Dergisi*, Sayı: 8-9, ss. 197-198.
- ERBİLEK İsmail Nami (1941). "Senirkent'te Gezek", *Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı: 120, Birinci Teşrin, ss. 287-288.
- ERKUT Selami (1958). *Mudurnu Tarih Coğrafya ve İctimaî Durum*, Ankara.
- EROĞLU Türker (1994). "Nevşehir ve Elazığ'da Sıra Odaları ve Kürsübaşı Sohbetleri", *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri, Halk Edebiyatı, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, Gelenek, Görenek, İnançlar*, Cilt: 2, 22-23 Aralık 1994, ss. 197-203.
- ERTEKİN Eşref (1940). "Çorum'da Yüzük Oyunu (1), Sıra Gezme ve Sıraya Dizme ve Söylenilen Çığsaklar (2)", *Çorumlu*, 3/27, ss. 824-829.
- FEDAKÂR Selami (2011). "Dursunbey Barana Geleneği", *Somut Olmayan Kültürel Miras: Barana Dursunbey-Balıkesir*, İzmir: Egetan Bas. Yay. Tan. Rek. San. Tic. Ltd. Şti., ss. 21-34.
- GÜR Mehmet Hilmi (1968). "Eğin'de Yüzük Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt: 11, Sayı: 223, ss. 4662-4663.
- HASAN Fahri İbrahim (1998). *Yasenkovo Folkloru*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şumen: Şumen Ediskup Konstantin Üniversitesi.
- Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)*, İstanbul: Kemaliye Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını, 1996.
- <http://www.kemaliye.bel.tr/belde.htm>. (erişim tarihi: 09.11.2015)
- İNAN Rauf (1966). *Köylerde Boş Zamanı Değerlendirme (Köyümüzün Kaderi)*, Boş Zamanları Değerlendirme Semineri Halk Sağlık Eğitimi Komitesi, İstanbul.
- KAZANCIGİL Ratip (1993). *Edirne Helva Sohbetleri ve Kış Gecesi Eğlenceleri*, Edirne: Türk Kütüphanecileri Derneği Edirne Şubesi Yayınları.
- KİŞMİR Celaleddin (1966) "Folklor: Konya'da Helva Sohbetleri", *Çağrı*, Sayı: 100, ss. 9-10.
- NARLI Mehmet (2002). "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 7, ss. 91-106.
- NASRATTINOĞLU İrfan Ünver (1976). *Afyonkarahisar Folklorundan Damlalar*, Ankara: Aşık Matbaası.
- ÖZDEMİR Nebi (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNDER Ali Rıza (1959). "Eğin Manileri", *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt: 5, Sayı: 155, ss. 1839-1840.
- ÖZTÜRK MERDİN Alev (2016). "Ahilikten Kaynaklanan Kırşehir Sohbet Toplantıları", *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yaren Sempozyumu*, Basılmamış Bildiri Metni, Çankırı, ss. 1-10.
- SURAL Mahmut (1963). "Konya'da Eski Oturak Âlemleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: 15, Cilt: 8, Sayı: 171, Ekim, ss. 3203-3206.
- TEZCAN Mahmut (1989). *Sosyal Değişme Sürecinde Çankırı Yârân Sohbetleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

- TOSUN İsmail (1969). *Tarihi Sosyal Kültürel ve Turizm Yönü İle Kula*, İzmir: Abajoli Matbaacılık ve Ticaret Koll. Şti.
- TURDİ Abdülşekür (1982). “Halkın Sanat Okulu Uygur Halk Meşrepleri”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt: IV, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yay., ss. 559-585.
- TURHAN Salih ve Nail TAN (2001). *Artvin Halk Müziğine Giriş*, Ankara: Artvin Valiliği Kültür Yayınları.
- UZUNOĞLU Sadık (1950). “Kütahya’da Gezek Âlemleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl 2, Cilt: 1, Sayı: 14, Eylül, ss. 222-223.
- ÜÇER Müjgan (2001). “Sivas’ta Eski Evler ve Oda Açma Geleneği”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi, ss. 583-595.
- ÜÇOK Hacıseyhoğlu Hasan (2002). *Çankırı Tarih ve Halkiyatı*, Ankara: Okuyan Adam Yayınları.
- ÜNLER A. Nadi (1941). “Gece Toplantıları”, *Başpınar Aylık Kültür ve Edebiyat Mecmuası*, Yıl: 2, Sayı: 24, Şubat, ss. 10-11.
- YAKICI Ali (2010). “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Somut Mekânı: Konya Barana Odaları”, *Millî Folklor*, Yıl: 22, Sayı: 87, ss. 94-100.
- YAKUPOĞLU Yusuf, Mahmut SAMAROĞLU, Süreyya BEDESTENLİOĞLU ve Halis CİNLİOĞLU (1968). *Tokat İl Yıllığı 1967*, Ankara: Doğu Matbaacılık ve Ticaret Ltd. Şirketi Matbaası.
- YALÇIN Hayrettin (1944). “Gerede’de Folklor Denemeleri: Sohbet”, *Abant*, Cilt: 1, Sayı: 2, Eylül-Birinci Teşrin, Bolu, ss. 55-58.
- YÖNETKEN Halil Bedi (2006). *Derleme Notları I*, Ankara: Sun Yayınevi.
- YÜZBAŞIOĞLU Muammer (1952). “Akşehir ve Sıra Yârenleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt: 2, Sayı: 40, Kasım, ss. 635-637.

KAYNAK KİŞİ DİZİNİ²⁷

- K.K.1:** Şevket GÜLTEKİN, 1961, Lise, Emekli Memur, Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.2:** Mustafa HAZNEDAR, 1947, Lise, Emekli (Dönemin Belediye Başkanı), Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.3:** Sami AYTEKİN, 1950, Ortaokul, Emekli Memur, Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.4:** Nuri GÜLTEKİN, 1953, Ortaokul, Nakliyeci, Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.5:** İbrahim KARAMÜRSEL, 1968, İlkokul, Berber, Akçağa Köyü-Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.6:** Naci BÜLENT, 1946, Ortaokul, Emekli, Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.7:** Abdullah ATAMAN, 1944, Üniversite, Emekli-Gazeteci, Taybelen Köyü-Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.8:** Ahmet Mesut KARACA, 1992, Üniversite, Otelci, Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.9:** Nurettin Oğuz ERDAL, 1992, Üniversite, İşçi, Kemaliye-ERZİNCAN.
- K.K.10:** İsim yok, Kemaliye-ERZİNCAN.

²⁷ Çalışmamızda bilgilerinden yararlandığımız kaynak kişilerin künyeleri “ad, soyad, doğum tarihi, eğitim durumu, meslek, adres” sıralamasına göre verilmiştir. Metin içerisinde ise “K.K.1” örneğinde olduğu gibi belirtilmiştir.

- K.K.11:** İsim yok, Kemaliye-ERZİNCAN.
K.K.12: İsim yok, Kemaliye-ERZİNCAN.
K.K.13: Recep ÇAKMAK, 1962, Üniversite, Emekli, Tosya-KASTAMONU.
K.K.14: Ekrem ÇAVUŞ, 1958, Üniversite, Ziraat Mühendisi, Sandıklı-AFYON-KARAHİSAR.
K.K.15: Ahmet NAYAN, 1964, Lise, Ticaret Odası Genel Sekreteri, Sandıklı-AFYONKARAHİSAR.
K.K.16: Nihat KAZAZOĞLU, 1941, Üniversite, Emekli Öğretmen, Merkez-ELAZIĞ.
K.K.17: Mehmet DEMİRBAĞ, 1932, Ortaokul, Emekli (Mahallî Ses Sanatçısı), Palu-ELAZIĞ.
K.K.18: Lokman TASALI, 1929, Üniversite, Emekli Albay, Harput-ELAZIĞ.
K.K.19: Ahmet MENGÜÇ, 1960, İlköğretim, Gazeteci-Yazar, Yukarı Güneyse Köyü-Oğuzeli-GAZİANTEP.
K.K.20: Mustafa İNAL, 1955, Ortaokul, Çiftçi, Akça Köyü-Karkamış-GAZİANTEP.
K.K.21: Bülent AĞCABEY, 1969, Lise, Gazeteci-Yazar, Merkez-GAZİANTEP.
K.K.22: Sabahattin ŞEKER, 1970, Yüksekokul, Memur, Esenyurt Köyü-GÜMÜŞHANE.
K.K.23: Osman NEBİOĞLU, 1951, Lise, Esnaf, Dört Konak Köyü-GÜMÜŞHANE.
K.K.24: Turan TUĞLU, 1935, Lise, Gazeteci, Kelkit-GÜMÜŞHANE.
K.K.25: Şehri KARA, 1967, Ortaokul, Şoför, Üzümlü Kasabası-Erbaa-TOKAT.
K.K.26: Mustafa HAZNEDAR, 1972, İlkokul, İşçi, Üzümlü Kasabası-Erbaa-TOKAT.
K.K.27: Zülgayır DOĞRU, 1958, Lise, Memur, Üzümlü Kasabası-Erbaa-TOKAT.
K.K.28: Vedat GÜLDOĞAN, 1950, Üniversite, İnşaat Mühendisi, Karşıyaka-İZMİR.
K.K.29: Mevlüt MERGEN, 1944, Lise, Matbaacı/Gazeteci, Merkez-DİYARBAKIR.
K.K.30: Aziz Kadri ÖZYILDIZ, 1960, Yüksekokul, Turizm İşletmecisi, Gazi Köşkü-DİYARBAKIR.
K.K.31: Halit AYDOĞDU, 1966, İlkokul, Çiftçi, Pamukçu Kasabası-BALIKESİR.
K.K.32: Beyhan KIZMAZER, 1947, Üniversite, Emekli Öğretmen, Merkez-BALIKESİR.
K.K.33: Aydın KARAGÖZ, 1967, Yüksekokul, Memur, Pamukçu Kasabası-BALIKESİR.
K.K.34: Ahmet TEKİN, 1940, İlkokul, Emekli, Pamukçu Kasabası-BALIKESİR.
K.K.35: Mehmet Sait KÜÇÜK, 1950, Ortaokul, Müzisyen, Merkez-URFA.
K.K.36: Musa KALDI, 1959, Ortaokul, Esnaf, Merkez-URFA.
K.K.37: Hasan AÇIKGÖZ, 1959, Üniversite, Biyolog, Merkez-URFA.

XV-XVI. YÜZYILLARDA KIRŞEHİR'DE BULUNAN KONAR-GÖÇER GRUPLAR

Rafet METİN*

ÖZET

Anadolu'nun birçok bölgesi gibi Kırşehir, ilk çağlardan beri çeşitli kültür ve medeniyetlerin izlerini taşıyan bir yer olmuştur. 1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu ve Türkistan arasında yaşanan yoğun göç dalgasının arasında kalan Kırşehir Osmanlı Devletinden önceki beylikler döneminde Türk Nüfusunun korunduğu yerlerden birisi olmuştur. Bu durumun oluşmasında konar-göçer gurupların etkisi büyük olmuştur. Bölge, Osmanlıların eline geçmesinden sonra doğudan ve Kuzey Suriye'den gelen konar-göçerlerin uğrak yeri olmuştur. Zamanla hayvancılığı tarımla tamamlama imkânını bulan bu guruplar yerleşik hayatın temellerini de atmışlardır. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Tokat Livasının nüfus ve hasılatı ile, tımar ve malikane ve evkafını mübeyyin TD 19 (H. 890/M. 1485) Mufassal Tahrir Defteri ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan TD139 (H. 992/M. 1584) numaralı mufassal tahrir Defterde istifade etmek suretiyle XV-XVI. Yüzyıllarda Kırşehir İl bölgesinde bulunan konar-göçer gurupların bölgede yerleşik hayata geçişte oynadıkları rol izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konar-göçer guruplar, Tahrir defteri, Kırşehir

ABSTRACT

Just like many parts of Anatolia, Kirsehir, too, has been a place that has carried the traces of various cultures and civilizations. After the 1071 Malazgirt war, were migrated excessively between the Anatolia and Turkistan. Existed in this migration field, Kirsehir where has been a place, has kept Turkish population. Migrant settlers has effected largely to this situation. After Ottoman had conquered to field, Many migrant settlers came from East and North Syria. Those groups who were engaged in agriculture and ranching, laid the foundation of the settled life. Benefiting basically from the population and revenue of Tokat's group, declared TD 19 (H. 890/M. 1485) Mufassal register of foundation and number TD139 (H. 992/M. 1584) mufassal tahrir register belong to general directorate of land registry and cadastre, this study attempts to explain the migrant settlers' role about the foundation of the settled life in Kirsehir in 15. and 16. century.

Keywords: Migrant Settler Groups, Tahrir Register, Kirsehir.

* Doç. Dr., Kırkkale Üniversitesi, rafet_metin1@hotmail.com

Son yıllarda Anadolu kentlerinin Osmanlı Devleti dönemindeki durumunu inceleyen çalışmalar oldukça hız kazanmıştır. Sancak bazında ele alındığında Anadolu sahası ile ilgili olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar dikkatle incelendiğinde, çoğu araştırmacının kentlerle çevrelerindeki kırsal bölge arasındaki ilişkileri dikkate almama eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak, Anadolu kentlerinin ilgi çekici bazı özellikler yansıttığı ve hiçbir kentin kırsal çevre ile bölgedeki kentlerden kopuk olmadığı görülmektedir (Faroqhi, 2004:14). XVI. yüzyılda Anadolu kentlerinin kent-kır ilişkisi bu çarpıcı özelliği gösterirken, bu kentlerin daha çok akarsu yakınlarında kurulmuş oldukları da dikkat çekmektedir. Yine, bu kentlerin eski yerleşim merkezlerinin üzerinde kuruldukları da bir gerçektir. Özellikle, Ege kıyısında Gediz Çayı ile Büyük Menderes arasındaki bölge ile Kızılırmak-Yeşilirmak vadisi, Dicle ve Fırat Vadileri örnek olarak gösterilebilir (Faroqhi, 2004:14). Bizim çalışma sahamız olan Kırşehir 'in içerisinde bulunduğu Kızılırmak Havzası, Fırat Havzasından sonra Türkiye'nin en büyük havzasıdır. Güney-kuzey-doğrultulu akarsuların suladığı verimli topraklar büyük yer kaplamaktadır. Doğal ortamın uygunluğu dolayısıyla anılan yerleşim yeri, tarihin her devresinde cazibe merkezi olmuştur. Hititler, Frigler, Persler, Galatlar ve Romalılar anılan bölgede egemenlik kurmuşlardır. Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra Bizans İmparatorluğunun Asya'daki toprakları içerisinde kalan ve Orta Çağın en uzun bölümünü Bizans'ın egemenliği altında geçiren bölge, 1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu ile Türkistan arasında oluşan göç kanalının içinde kalmıştır. Bu kanaldan aşağı yukarı 200 yıl içerisinde Oğuz Türklerinin büyük çoğunluğu Anadolu'ya göç etmiştir. Göçler, kısa bir zamanda ve toplu bir halde cereyan etmemiş, anılan yıllar boyunca kümeler halinde gerçekleşmiştir. Anadolu'nun fethi ve anılan yerdeki Türk yerleşmesi de buna paralel olarak cereyan etmiştir. Türkler bu uzun göç zamanı içerisinde göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayat yaşayanlardan olmak üzere kümeler halinde Anadolu'ya gelirken, çadırlarını, yetiştirdikleri hayvanları, göçebe ve yerleşik yaşayışa ait kültürlerini, silahlarını ve elbette edebi değerlerini Anadolu'ya getirmişlerdir (Sümer, 1960:196). Bu göçlerden sonra Anadolu'nun diğer kesimlerinde olduğu gibi çalışma sahamız olan Kırşehir 'e de önemli miktarlarda Türk nüfusu yerleşmiştir. Kendi bey ve idarecilerinin komutasında hareket eden bu kitleler, kısmen şehir merkezine daha çok da tamamen sahipsiz arazilerden uygun buldukları yere yerleşmişlerdir. Yine bu kitlelerden önemli bir kısmı da yarı göçebe hayatlarını devam ettirmişlerdir (Köprülü, 1994:46). Anadolu Selçukluları döneminde ise Kırşehir önemli bilim ve sanat merkezleri haline gelmiştir. Ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması dolayısıyla Kırşehir'de kısa zamanda hanlar, dükkânlar ve pazar yerlerinin kurulduğu görülmektedir. Bu durum Kırşehir'de şehirleşme düzeyinin hızlı bir şekilde yükselmesine neden olmuştur. Doğudan batıya doğru gelişen büyük Moğol istilası, Tokat Amasya, Çorum, Bozok, Kırşehir, Kayseri ve Sivas civarlarında etkin olsa da mevcut Türk yapısını bozamamıştır (Sümer, 1960:183). Hatta çalışma sahamız olan Kırşehir başta olmak üzere Anadolu'daki diğer bölgele-

rinde Türk nüfusunun artmasını sağlamıştır. Osmanlı Devletinden önceki beylikler döneminde bölgedeki mevcut Türk nüfusu korunmuştur. Bölgenin, Osmanlıların eline geçmesinden sonra doğudan ve Kuzey Suriye’den gelen aşiretler, bu bölge sayesinde hayvancılığı tarımla tamamlama imkânını bulabilmişlerdir (İnalçık, 2000:79). Böylece yerleşik hayatın vazgeçilmez unsuru olan tarım ile konar-göçer hayatın temel faktörü olan hayvancılık birlikte yapılmaya başlanmıştır. Bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli değişikliklere yol açan bu hareketlilik çalışma dönemimiz olan XVI. Yüzyıl boyunca sürmüştür. Bu durumun Kırşehir sancağının oluşmasında önemli etkisi olmuştur.

Osmanlı Devletinde, konar-göçerler buldukları coğrafyaya göre, Yörük veya Türkmen olarak isimlendirilmişlerdir. Buna göre, Kızılırmak yayından güneye doğru çekilecek bir çizginin batısında kalan bölgede, konar-göçer hayat yaşayanlar “Yörük”, belirtilen çizginin doğusunda kalanlar ise, “Türkmen” diye adlandırılmıştır. Türkmen Sahası, Doğu, Güneydoğu, Orta Anadolu, Kuzey Suriye toprakları, Maraş, Bozok ve çevresi ile, Çukurova sahaları olmuştur (Gündüz, 2005:19).

KIRŞEHİR SANCAĞINDA BULUNAN KONAR-GÖÇERLER

İncelediğimiz Kırşehir bölgesi Orta Anadolu’nun önemli Türkmen yerleşim yerlerinden birisi olmuştur. Kızılırmak Vadisinin iç kesiminde yer alan Kırşehir’in Güney ve Orta Anadolu’yu birbirine bağlayan güzergâh üzerinde olması erken dönemlerden itibaren yoğun bir Türk iskânının yaşanmasına sebep olmuştur (Şahin, 2002:482). 1485 yılında 88 adet konar-göçer grubu tespit edilmiş olup, 91 mezraayı ekinlik olarak kullanmışlardır. XVI. Yüzyılın sonunda ise bu mezraaların % 41’i köye dönüşmüştür. Bu durumda Kırşehir sancağında yerleşik hayata geçişin hızlı bir şekilde gerçekleştiği söylenebilir. Çalışmamızda ilk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan, Tokat Livasının nüfus ve hasılatı ile, tımar ve malikane ve evkafını mübeyyin TD 19 (H. 890/M. 1485) Mufassal Tahrir Defterinden istifade edilmiştir. Defterin 279-330 sayfaları arası “Vilayet-i Kırşehri Nefs-i Kırşehri Hass-ı Alaüddeve Bey” olarak Kırşehir Vilayetine ayrılmıştır. Defterde ilk olarak muaf gruplardan ehl-i hırfet, derbend-i şehri ve hizmetkeran-ı subaşı ve hariçten gelip de, Kırşehirde mütemekkin olan dört nefer zikredildikten sonra vilayet dâhilinde bulunan köyler kaydedilmiştir.¹ Daha sonra 88 adet konar-göçer grupla birlikte ziraat yaptıkları mezraalar kaydedilmiştir.

Kırşehir Sancağı ile ilgili değerlendirdiğimiz ikinci defter, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan TD139 (H. 992/M. 1584) numaralı mufassal tahrir defterdir. 281 varak olan defterin başında II. Selim’e ait bir tuğra vardır. Defterin başında Kırşehir Sancağına ait mahalleler kaydedilmiştir. Bu tahrirde, “nefs” yani Kırşehir Kaza Merkezi

¹ Bu tahrirde Vilayet dâhilinde 13 adet köy tespit edilmiştir (BOA TD 19, s. 281). Bu köyler, daha sonraki tahrirde büyük yerleşim birimlerine dönüşecektir. Örneğin Hacim nd. Kara Öyük Köyü Hacı Bektaş Nahiyesinin oluşmasında, Mucur Köyü, günümüzdeki Kırşehir İli’nin İlçelerinden Mucur’un; Orta Köy ise, günümüzde Aksaray İline bağlı Orta Köy İlçesinin oluşmasında etkili olmuştur.

yer ile bu kaza merkezine bağılı olarak, Hacı Bektaş, Süleymanlı, Konur, Günyüzü, Dinek, Keskin ve Çiçek Dağı Nahiyelerinin kurulduğu görülmektedir. Bu nahiyelerin kurulmasında TD 19'da bahsedilen 88 adet konar-göçer cemaatlerin önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır.²Çalışmamızda Kırşehir merkez kazasında yer alan konar-göçer gurupların yanı sıra Kırşehir'in nahiyeleri olan Hacı Bektaş, Süleymanlı, Konur, Günyüzü, Dinek, Keskin ve Çiçekdağı Nahiyelerinde bulunan konar-göçer guruplar da ele alınacaktır.

1. I. Tahrirde (1485) Konar-Göçerler

XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın ortalarından itibaren konar- göçer gruplar, Kırşehir Sancağında yerleşme ve nüfus konusunda etkin bir rol oynamışlardır. Şöyleki; I.Tahrirde (1485) Kırşehir'de bulunan 13 adet köyün yanın da 91 adet konar-göçer cemaat bulunmaktadır. Bu tahrirde yer alan toplam 2754 neferden 2344'ü çeşitli nedenlerle bölgeye yerleşmiş konar-göçer cemaatlerdir. Bu cemaatlerin en belirgin özelliği, bölükler halinde bölgeye yerleşmeleri ve her bölüğün başında kethüda adı verilen idarecilerinin bulunmasıdır. Aynı cemaatin bölükleri oldukları için bunlar, aynı zamanda akraba sayılmakta idiler. Örneğin Belgede, İki bölük halinde bulunan "Todurga Cemaatinin" bölüklerin den birisinde "Cemaat-i nısf-ı Todurga, bölük-i Evliya Kethüda veled-i Mustafa ve Ali veled-i Musa".³ Olarak kaydedilmiştir. I. Tahrirdeki (1485) konar-göçer cemaatler tablodaki gibidir.

CEMAAT	NEFEREN
Varsak ⁴	129
Avcı Bey ⁵	104
Gözler ⁶	31
Kara Başlı ⁷	59
Keşkara ⁸	58
Beğendük ⁹	74
Nısf-ı Todurga ¹⁰	36

² KKA TD 139, s. 247. Örneğin Çiçek Dağı Nahiyesinde bulunan 101 köyün yaklaşık yarısı konar-göçer gruplar tarafından kurulmuştur.

³ BOA TD19,s.300 diğer bölüğü içinde "Nısf-ı Todurga tâbi-i Ali Kethüda ibaresi düşülmüştür. Aynı defter s.301

⁴ Kırşehir Bölgesinde önemli bir nüfus kesafetine sahip olan Varsaklar idarî ve sosyal bakımdan "Cemaat"adı ile bilinen temel birimlerden meydana gelmekte idi. Ayrıca bu cemaatin bir alt birimi olarak "Bölük" bulunmakta idi. bkz.İ. Şahin, Osmanlı Döneminde konar-göçerler, İstanbul 2006, s.165-171

⁵ Aynı Defter, s.292-293 Belgede "Bölük-i Kethüda Adilhan" ibaresi kaydedilmiştir.

⁶ Aynı Defter, s.293-297 Bu Cemaatin Bölükleri 1.Kethüda SeyyidAhmedveled-i Güzler (32 nefer) 2.İsa Kocalu (25 nefer) 3. Erdukanı(24 nefer) 4.Nusretlü (43 Nefer) 5.Yunuslu (7 nefer) 6.Gögsü Yassı (32 nefer) 7.Ömer Fakih (8 nefer) 8.Kozcaklu tâbi-i Güzler Danışmendli-ler ziraat ederler.(33 nefer) 9.Ali Kocalu (30 nefer) 10. Rumlu (35 nefer) 11.Hamidlü (14 nefer) 12.Danışmendlü (24 Nefer) 13.Tahirlü (12 Nefer) 14.Hacı Musalu (13Nefer) 15.Kara İbrahimplü (8 Nefer) Varsak Güzler Cemaati olarak son kısımda toplam 383 nefer kaydedilmiştir.

⁷ Aynı Defter, s.298.

⁸ Aynı Defter, s.299.

⁹ Aynı Defter, s.299.

¹⁰ Aynı Defter, s.300 Belgede "bölük-i Evliya Kethüda veled-i Mustafa ve Ali veled-i Musa

XV-XVI. Yüzyıllarda Kırşehir’de Bulunan Konar-Göçer Gruplar

CEMAAT	NEFEREN
Nısf-ı Todurga ¹¹	36
Aşr	24
Okçu Mehmed	14
Güperdi?	26
Günler	28
Ahtarcı	20
Mir Bey	15
Babaş ¹²	28
Süleymanlu	44
Yağcılar	43
Çanakçı	31
Turasanlu ¹³	21
Gözler	11
Şahna	12
İlyaslu ¹⁴	39
Gören	71
Dokuz	16
Toklu Gömi	48
Barak	18
Kara Balı	29
Yarınca?	14
Kızkapan	16
Yanıkça?	34
Dana	73
Yörükçe	10
Çongar	23
Kara Kocalu	92
İncük	13
Kabağlı	11
Tat	43
Kaman	42
Kıllı	5
Yenice	14
Özkeş	82
Gökçe Dünderlu	27
Kırk Hacılı	11
Konur ¹⁵	10
EyneKocalu (tâbi-i Konur)	11
İnal	9
Bulgarlu	44

¹¹ Aynı Defter, s.301 Belgede “bölük-i tâbi-i Ali Kethüda” kaydı düşülmüştür. Bölükleri 1.Ahi İshak (Nefer 32), 2.Kara Hızır (23 nefer)

¹² Aynı Defter, s.304 “Tâbi-i Yahşihanlu”

¹³ Aynı Defter, s.305 “Bölük-i Bayramlı Kethüda”

¹⁴ Aynı defter,s. “tâbi-i kethüda Mustafa veled-i İlyas malikane vakf-ı Zaviye-i Aşık Paşa

¹⁵ Aynı defter, s.318 Bölükleri 1- İzzet tâbi-i mezkûr (18Nefer), 2-Selim tâbi-i Konur 10 nefer), 3-Nureddin Büzürg (4Nefer),4- Hüseyin Fakih (21 nefer), 5-Mehmed Fakih (11 Nefer), 6-Süleyman Fakih (39 Nefer), 7.Hamza Eşşeyh (5 nefer), 8-İshak Fakih (12 Nefer), 9- Ali veled-i Filan (9 Nefer), 10-Söklen (18 Nefer) 11.Sadi Fakih (4 Nefer), 12- Ya’kub (9 Nefer)

CEMAAT	NEFEREN
Boz-Tat ve diğeri	43
Çakırlı	11
Beğendük	20
Cebe	18
Güzel Hanlı	14
Alpi	11
Kırık	16
Edigü	101
Dumlan?	23
Boz-Beylü	21
Bulduklu	14
Eflak	24
Selimler	21
Borna?	38
Yuvalu	15
Kırıklı	7
Sığırlı (Sakarlı)	32
Kırıklı	11
Toturğa?	20
Cemillü Fakih ¹⁶	0
Süpür	17
Talakçı	12
Aksakal	4
Baş Getüren	18
Haymane-i Aladağ	4
Hezik-i Haymane	8
Çanakçı (Yörüğan-ı Kaza-i Cemele)	22
Kuştemür	16
Uzun Yusuf	17
Üzen	35
Hacı Bayezidlü	8
Bıçağı Uzun	18
MehmedVeled-i Sarı Bey	12
Okçu Varsak	10
Güldeğen oğlu	5
Salur	5
Şadman	5
Kara Bacak	5
Bıçağı Uzun	4
Bozkırlı	10
TOPLAM	2344

2. II. Tahrirde (1584) Konar-Göçerler Kırşehir Merkez Kazasında Konar-Göçerler

Kırşehir merkez Kazasında ne zaman ve kim tarafından yapıldığını bilemediğimiz tahrir defterlerinde sadece “Cemele Kal’ası” olarak geçen kalenin

¹⁶ BOA TD 19 s. 329 “Buldukları yerlerinden perakende olmuşlar haricden gelüb, mezraada kırk tevabisiyle ziraat ideler”.

güvenliğinden sorumlu konar-göçer gruplar, 1485’te 5 cemaat idi. Bunlar; Çanakçı,¹⁷ Kuştemür,¹⁸ Uzun Yusuf,¹⁹ Üzen²⁰ ve Hacı Bayezidlü²¹ cemaatleri toplam doksanı bulan neferen sayısı ile merkezde önemli bir yere sahipti.²² 1584’te ise Cemele, Kırşehir merkez kazaya bağlı bir köy olarak karşımıza çıkmaktadır. 131 neferi olan köyde, Dizdar-ı Kal’a:1, Kethüda-i Kal’a:1 Merd-i Kal’a:1 ve 38 adet kale görevlilerinin aileleri ile birlikte 41 adet “Mustahfızan-ı Kal’a” bulunmaktadır.²³ Tabloda da belirtildiği üzere Kırşehir sancak merkezinde toplam 43 köyde 1668 nefer konar-göçer tespit edilmiştir. Toplam neferen sayısının 3535 olduğu dikkate alınacak olursa yaklaşık %50 oranında konar-göçer neferin bu toplamda yer aldığı görülür. Tespit ettiğimiz köylerden biri olan Salur Köyünde 38 neferlik yörük için Belgede bu grubun ata ve ecdatlarının Aksaray Sancağı’nınEyüb İli Nahiyesinde ve Ak Pınar Mezraasında mütemekkin oldukları belirtilmektedir.²⁴ Ayrıca Göynücek Köyünde ise²⁵ 1 nefer Adana perakendesini kaydı yer almaktadır. Belgede “Perakende-i Adana hukuk-ı şer’iyelerin hassa arz, rüsumların Adana beyine eda ideler.” İfadesi kullanılmaktadır.

Bu cümleden olmak üzere Kırşehir merkez nüfusunun oluşmasında zamanla bölgeye gelip yerleşen cemaatlerinde etkisi olduğu söylenebilir. 1584 tarihi itibarıyla Kırşehir merkez kazasında yer alan köylerle birlikte o köylerin kurulmasında rol oynayan cemaatler ve vergi nüfusları aşağıdaki gibidir.

YERLEŞTİĞİ KÖY	CEMAAT	NEFEREN
Kızılca	Yörük	95
Ala Dinek	Yörük	127

¹⁷ BOA TD 19 s.334 Belgede “ Cemaat-i Çanakçı resm-i ganem ve bad-ı heva, cemaat-i mezkure tımar-ı Tursun veled-i Turak ve Hacı Kaya veled-i Hacı Yakub, an mustahfız-ı Kal’a-i Cemelehasılğallat ve resm-i cevr ve resm-i bennak, fail-i mezkure tımar-ı Mustafa ve Bali oğlu’nun ve Pir hasan ve Lütfi an mustahfız-ı Kal’a-i mezkure bölük-i Kethüda Mehmedveled-i Yusuf” Bu cemaatin 22 neferi vardır.

¹⁸ BOA TD 19 s. 334 Belgede “Cemaat-i Kuştemür, resm-i ganem ve bad-ı heva, mezkure tımar-ı Turmuş veled-i Turak ve Hacı veled-i Hacı Ya’kub an mustahfız-ı Kal’a-i Cemelehasıl-ı adet ve resm-i cevr tımar-ı der Cemele Bölük-i Kethüda Davud veled-i Kuştemür” ibaresi geçmektedir.16 neferi vardır.

¹⁹ BOA TD 19 s.335 Belgede “ Cemaat-i Uzun Yusuf hasıl-ı Cemaat-i mezkure tımar-ı Mustafa ve Bali ve oğlunun ve Pir Hasan ve Lütfi an mustahfızan-ı Kal’a-i Cemele bölük-i kethüda Yusuf veled-i Eyne Bey 17 neferi vardır.

²⁰ BOA TD19 s.335 Cemaat-i Üzen resm-i ganem ve bad-ı heva tımar-ı Turmuşveled-i Turak ve Hacı Kaya veled-i Hacı Ya’kub, an mustahfızan-ı Kal’a-i mezkure 35 neferi vardır.

²¹ BOA TD 19 s.336 Belgede “Cemaat-i Hacı Bayezidlüresm-i ganem ve bad-ı heva tımar-ı Turmuş veled-i Turak ve Hacı Kaya veled-i Hacı Ya’kub ve mustahfızan-ı Kal’a-i Cemeleresm-i cevr tımar-ı Mustafa ve Bali ve oğlunun ve Pir Hasan ve Lütfi an mustahfızan-ı Kal’a-i mezbu-re” 8 neferi vardır.

²² H. 890’da Kırşehir bölgesinde bulunan konar- göçerlerin tamamı yukarıda zikredilmiştir.

²³ KKA TD 139 s.16/a

²⁴ Aynı defter, 31/a .Belgede “İşbu 38 nefer kimesneler bu karye reayasından olub, lakin ata ve ecdatları göçüb, Aksaray Sancağında Eyüb İli Nahiyesinde, Ak Pınar nam mezraada mütemekkin idüb, hukuk-ı şer’iyelerin hassa arz, rüsumlaringiru has eminlerine eda ideler.”Küçük Cemaati mütemekkindir.” Kaydı yer almaktadır.

²⁵ KKA TD, 139 s.32/b

Çoğun(Büyük) ²⁶	Uzun Yusuf	42
Çoğun (Küçük) ²⁷	Kuştemür	49
Varsak	Varsak	24
Çakırlar	Yörük	25
Çanakçı	Çanakçı	73
Alpi Viran nd. Hisarcık	Yörük	46
İl Suyu Pınarı	Aşır	41
Taş Ahu	Aksakal	37
Turasan	Talakçı	76
Salur	Küçük	56
Bügdüz	Karabaşlı	22
İğdecik	Yüzde pare	109
Germe	Ağcalu	83
Ökkeş Pınarı	Özlu	37
Seba Sıracı	Yüzde pare	113
Köşker	Yüzde pare	16
Ahmed Viranı	Yüzde pare	46
Çukur Tarla	Kurdbaş	16
Alaca	Kırıklı	15
Tavuğu Yalvaç	Özlu	17
Reyhan	Yüzde pare	6
Ala Pınar	Köşklü	2
Ağca Viran	Yüzde pare	103
Şa'banlı Kışlası	Yüzde pare	12
Kenelüce	Yüzde pare	30
Beliklik	Karalök	53
Baran Ağıl	Şa'banlı	22
Beş Ağıl	Yörük	15
Kerpiç Ağıl	Özlu	28
Ahi Yüzlü	Özlu	10
Gökçe Öz nd. Bağdadlı	Yüzde pare	36
Durla	Özlu	38
Budak Fakih	Yüzde pare	15
Gökçe Özlu	Kuştemür	54
Gökçe Öyük	Kuştemür	23
Maden Öyüğü	Yüzde pare	27
Kaya Fakih	Yüzde pare	24
Çaylak	Yüzde pare	8
Kızıl Viran	Yörük	42

²⁶ Aynı defter, s.13/a 42 neferi olan köy daha önce zikredilen BOA TD 19 s.335 'de 17 neferi ile Cemele Kalesi'nin muhafızlığını yapan Uzun Yusuf Cemaati'nin kurmuş olduğu köydür. Belgede "Karye-i Çoğun (Büyük) Cemaat-i Uzun Yusuf, malikâne, Vakf-ı Zaviye-i Şeyh Süleyman divani, hass-ı hümayun tâbi-i Kırşehir, malikâne Vakf-ı Zaviye-i Şeyh Süleyman" kaydı düşülmüştür.

²⁷ KKA TD 139 s.13/b 49 neferi olan köy daha önce zikredilen BOA TD Nr 19 s.334'te 16 neferi ile Cemele Kalesi'nin muhafızlığını yapan *Kuştemür* Cemaati'nin kurmuş olduğu köydür. Belgede " Karye-i Çoğun (küçük)"an Cemaat-i KuştemürVakf-ı Zaviye-i Şeyh Süleyman divani hass-ı hümayun tâbi-i Kırşehir" kaydı düşülmüştür.

XV-XVI. Yüzyıllarda Kırşehir’de Bulunan Konar-Göçer Gruplar

Boz Viran	Kuştemür	4
Gökçe Öz Baş	Özlü	13
TOPLAM		1730

a. Diğer Nahiyelerde Konar-Göçerler

aa. Hacı Bektaş Nahiyesi

KÖY	CEMAAT	NEFER
Güllüce Asma	Yüzde pare	29
Dur Şeyh (Şih)	Yüzde pare	28
Burun Ağıl	Kuzu Güdenlü....	15
Gök Öyük	Osman Fakihlü	6
Çatal Arkaç	Yüzde pare	7
İki Kuyu	Yüzde pare	7
Çuça	Kuzu Güdenlü...	29
Baş Köy	Yörük	12
Çukur Viran	Kuru Göllü.....	6
Gök Ağıl	Kuru Göllü....	8
Karaca Kaya	Kuzu Güdenlü..	12
Hatip	Kuru Göllü	58
Küçük Yakacık	Kuru Göllü	4
Yassı Öyük	Kara Eyüplü	18
İki Kuyu meayah-yalu	Kuru Göllü	6
Yeni Yapan	Kuru Göllü	4
Köse Çöken	Kuru Göllü	12
Damcı Pınarı	Kuru Göllü	11
Ağca Kışla	Hızırlu	6
TOPLAM		278

Hacı Bektaş nahiyesinde toplam 79 köyden 19 adeti Türkmenler tarafından kurulmuştur. Toplam nefer sayısı ise 278 dir. 1584 tarihinde nahiyede 3716 neferin bulunduğu bilinmekle birlikte anılan tarihte konar-göçerlerin nahiyede genelinde yaklaşık %9 gibi düşük bir oranda kaldığı görülmektedir. Bunların yanında Cemaat-i Gariban Kavm-i Evlad-ı İskender olarak anılan 95 neferlik bir konar-göçer grubu da vardır. Defterde “*Cemaat-i Kavm-i Evlad-ı İskender ve resm-i bennak caba ve aded-i ağnam ve bad-ı heva ve resm-i arus şimdiki her neferden elliser akçe alınmak nizam eyledüklericildenevlülerinden on ikişer akçe bennak ve mücerredlerinden elliser akçe caba resmi alınub, ziraat eyledükleriöşrin hassa arz sair rüsumların, kanun üzere sipahilerine eda itmek üzere defter-i cedide kayd olundu.*” ibaresi düşülmüştür.²⁸

Yine Cemaat-i gariban kavm-i Ecdad-ı Bağdad olarak anılan bir cemaate daha tesadüf edilmektedir. 56 neferi olan cemaat için belgede “*resm-i bennak ve resm-i caba ve adad-ı ağnam ve nisf-ı öşr-i kovan ve nisf-i bad-ı heva ve resm-i arus*” kaydı düşülmüştür.²⁹ Taife-i Garibana mensup olan sipahi-zadeganın 34 neferi vardır. Belgede “*Cemaat-i Sipahi-zadegan taife-i*

²⁸ Aynı defter, s.66/b

²⁹ Aynı defter, s.84/b

*Gariban tahrir-i cedide gelmeyüb, atikden nakl olunmuştur.*³⁰ Bu Nahiye'de Adana perakendelerine tesadüf olunamamıştır.

bb. Süleymanlı Nahiyesi

Köy	Cemaat	Nefer
Mandallu	Yüzde pare	40
Ağca Şehir	Yörük	113/1
Mescid	Yüzde pare	9

Süleymanlı Nahiyesi: Mandallu köyünde 40 nefer³¹, Ağca Şehir köyünün Irakallu mahallesinde 1 nefer³²Mescid ? Köyünde 9 nefer,³³ olmak üzere toplam 50 nefer olarak diğer nahiyelere nazaran az bir yörük Cemaatine tesadüf edilmektedir. Bunların yanında 6 adet konar-göçer cemaat ayrıca kaydedilmiştir. Bunlar sırası ile; 1-Kürekçi ve Kara Ya'kublu cemaatleri,³⁴ 2-Kayacılı cemaati,³⁵ 3- Kızıl Hasanlı cemaati,³⁶ 4-Balkanlı nd. Gazilü cemaati,³⁷ 5-Balkanlı nd. Sarı Koyunlu cemaati,³⁸ 6- Halil Hasanlı cemaati³⁹

Bu Cemaatlerin toplam nüfusu ise, 41 neferendir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bu cemaatler başka bir yerde ziraat etmektedirler. Tahrir esnasında tahrire gelmedikleri için bir önceki tahrirde ne durumdalar ise o şekilde aktarılmışlardır.

cc. Konur Nahiyesi

KÖY	CEMAAT	NEFEREN
Gökçe Pınar	Yörük	21
Ala Durak	Derbentçi	24
Dört Delü	Derbentçi	33
Yoğun Pelid	Derbentçi	36
Kuyuluk	-	34
Sorkun	-	4
Koz Oluk	-	25
Arkad		
TOPLAM		177

³⁰ Aynı defter, s.86/a

³¹ KKA TD, 139 s. 97/b Yüzde pare taifesindedir.

³² Aynı defter, s.101/b 113 neferi olan köyde 1 nefer yörük olarak kaydedilmiştir.

³³ Aynı defter 134/a 77 neferi olan köyde 9 nefer yüzde pare yörüklerindedir.

³⁴ Aynı defter, 135/b 26 neferi olan cemaat için belgede " Tâbi- i Süleymanlukarye-i mezbure ahalileri tahrir-i cedide gelmeyüb, atikdennakl olunmuşlardır. Mezkurlar, Karaman Toprağında ziraat itdiklerinden gayri mezraa-i Altın Pınar ve Mermerlüce, Kuyucak ve Gügercinlik ve Çanlıca nam mezraalarda ziraat iderler."

³⁵ Aynı defter, s.135/b 6 neferi olan Cemaat, "tahrir-i cedide gelmeyüb, atikdennakl olunmuşlardır."

³⁶ Aynı defter, s. 135/b 9 neferi olan Cemaat, için belgede "der Zemin-i mezraa-i Kara Kilise cemaat-i mezbure ahalileri tahrir-i cedide gelmeyüb, atikdennakl olunmuşlardır."kaydı düşünülmüştür.

³⁷ Aynı defter, s.136/a nefer kaydı yoktur. Belgede "Cemaat-i Balkanlınd. Gazilü an kabile-i mezbur der nahiye-i Haymaneatikdennakl olunmuşlardır."

³⁸ Aynı defter, s.136/a Nefer kaydı yoktur. "An Kabile-i süleymanlı" tâbiri kaydedilmiştir.

³⁹ Aynı defter, s.136/a nefer kaydı yoktur."An Kabile-i Süleymanlı" kaydı mevcuttur.

Konur Nahiyesi: Konar-göçer gruplar oldukça azdır. 21 neferi olan Gökçe Pınar 2 neferenyörük kaydedilmiştir.⁴⁰ Ayrıca Gözlu cemaatinden 17 neferenlik Hacı Musa bölüğü resm-i ağnam ve resm-i arus vermek kaydıyla anılan nahiyede mütemekkindir.⁴¹ Ala Durak, Dört Delü, ve Yoğun Pelid⁴² köyleri için belgede şöyle bir kayıt düşülmüştür. “*Karye-i mezbure ahalileri muhavvef ve muhatara zabtlazımolanÇaşnigir Köprüsü derbendden hıfz idüb, mademki ebna-i sebinin mallarına ve canlarına zarar irişdirmeyele- ra’sar-ı şer’iyedenma’da rüsum ve avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf olalar deyu maliye tarafından verilen hükm-i şerif mucebince muafiyetlerin deftere kayd eylesin deyu sene 991 şa’banü’lmuazzamevahiri ile, hükm-i hümayun ibraz itmeyin hüccet, gallat ve cevgan ve resm-i çift ve bad-ı heva ve resm-i arusaneleri mirлива-ıyı hassa kaydolunub, mademki, debend-i mezburi- kemayenbağı hıfz idüb, kimesnenin mallarına ve canlarına zarar erişdirmeye- ler. Hizmetleri mukabelesinde resm-i bennak ve caba, ve adad-ı ağnam ve avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye vermiyeler. Deyuemr-i şerif mucebince defter-i cedide muaf kayd olundular.*⁴³ ibaresi düşülmüştür. Açıklamadan da anlaşılacağı üzere, o dönemde stratejik öneme sahip olan Çaşnigir köprüsü- nün⁴⁴ muhafazası için 93 nefer derbendçi vazifelendirilmiştir. Ayrıca yukarıda zikredilen Kuyuluk, Sorkun Koz Oluk ve Arkad köylerinin ahalileri “tahrir-i cedide gelmeyip, atikden nakledilmişlerdir.”⁴⁵

dd. Günyüzü Nahiyesi

KÖY	CEMAAT	NEFER
Küçük Viran nd. Müderrislü	Yörük	47
Kara Ömerlü	Yörük (yüzdeci)	24
Sarı Çoban	Yörük (yüzdeci)	32
TOPLAM		103

Gün Yüzü Nahiyesi: Küçük Viran nd. Müderrislü köyünde⁴⁶ 47 neferenden 5 neferen Yüzde Pare taifesindedir. Kara Ömerlü köyünde⁴⁷ ise, 24 neferenden 4’ü Yüzde Pare taifesindedir. Sarı Çoban köyünde⁴⁸ 32 nefer bulunmakla birlikte şöyle bir kayıt düşülmüştür. “*Şehr-i der Kaza-i Koç Hisar tâbi-*

⁴⁰ KKA TD 139 s.160/a “İşbu 2 nefer kimesne hukuk-ı şeriyelerin hassa arz rüsumların has eminlerine eda ideler.”

⁴¹ Aynı defter, s.174/b.

⁴² Aynı defter, s.154/b, 155/a, 155/b

⁴³ Aynı defter, s.154/b Ala Durak köyü için çıkarılan muafiyet emri diğerleri için de geçerlidir.

⁴⁴ Çaşnigir Köprüsü Ankara ile Kırşehir arasında Kızılırmak üzerinde kurulmuştur. Bu noktada ırmağın iki yanındaki kayalık tepeler soyguncular için çok uygun bir gizlenme yeri idi. Ankara Kadılığı kayıtları kervanların bu noktada uğradığı saldırılara ilişkin belgeleri içermektedir. Köprü yakınında kurulacak bir yerleşim merkezinin gelişeceği, can ve mal güvenliğinin sağlanacağı umuduyla, cami yapmak isteyen bir saray çavuşuna devletçe destek bile sağlanmıştır. Bknz. SuraiyaFaroqhi, Osmanlıda Kentler ve Kentliler, İstanbul, 2004, s. 80.

⁴⁵ KKA TD 139 s.173/a-b

⁴⁶ KKA TD 139 s.179/b “Hukuk-ı şer’aların hassa arz, rüsumların kendü kaza beylerine vereler.”

⁴⁷ Aynı defter, s.190/a “Hukuk-ı şer’aların hassa arz, rüsumların kendü kaza beylerine vereler”

⁴⁸ Aynı defter, s.195/a

i Gün Yüzü” bu 32 nefer muhtemelen Aksaray nahiyesine tâbi Koç Hisar Kazası yüzdecilerindendir.1571’de Koç Hisar konar-göçerlerinin Ankara Sancağındaki “Ulu Haymana” idarî birimine Katıldığı, 1584’te ise, “Yüzdeciler” başlığı altında toplandığı bilinmektedir (Yörük 2005:106). Ayrıca 40 neferenlik Kızıl Kaya köyünde 10 neferen Adana perakendesi de bulunmaktadır.⁴⁹

ee. Dinek Nahiyesi

KÖY	CEMAAT	NEFER
Yazı	Mihmadlu	50
Dam Asma	Kara Pınarlu-Hasan Abdallu	17
Doğan Kışla	Mihmadlu	51
Kara Öyük nd. Kilise	-	20
TOPLAM		138

Dinek Nahiyesi, konar-göçerin sayıca az olduğu görülmektedir. Toplam 1029 neferenden ancak 148’i anılan grup içerisinde yer almaktadır. 50 neferi bulunan Yazı köyünde⁵⁰ Mihmadlu Cemaati eskiden beri ikamet etmektedir. Muhtemelen bu 50 neferen anılan cemaatin bir bölümüdür. Çünkü 51 neferenlik bir başka Mihmadlu cemaati Kengiri Sancağına tâbi Doğan Kışla Köyünde ikamet etmektedir. Ancak, bu köy Keskin Nahiyesi içerisinde değerlendirilmiştir.⁵¹ 20 Neferen olan Kara Öyük nd. Kilise Kengiri sancağında olmasına rağmen Dinek nahiyesi içerisinde değerlendirilmiştir.⁵² Dam Asma köyünde ise, 17 nefer bulunmaktadır. Belgede “*Kara Pınarlu ve Hasan Abdallu taifesinden temekkünidüb, eyyam-ı şitada burada kışlarlar. İki bölük otururlar. Karye-i mezbure ahalileri tahrir-i cedide gelmeyüb, atikden nakil olunmuşlardır*”.⁵³ İbaresini kaydedilmiştir. Yine 2 Neferi olan Taş Depesi köyü ahalisi ile 8 neferi olan Kara Pınar ahalisi “*tahrir-i cedide gelmeyip, atikden nakil olunmuşlardır.*” Aynı şekilde Ahilü cemaati 15 nefer ile anılan nahiyeye yerleşmiştir. Belgede “*Cemaat-i Ahilü der zemin-i Kızıl Saray cemaat-i mezbure ahalileri tahrir-i cedide gelmeyübatikdennaklolunmuşlardır. Tâbi-i Dinekmezkurların ziraatları Kengiri Canibinde olmağın tahrir olunmadı.*”⁵⁴ kaydı düşülmüştür.

ff. Keskin Nahiyesi

KÖY	CEMAAT	NEFER
Ali Şeyhlü	Yüzde Pare	30
Hasan Bey nd. Eriklüce	Karpuzlu	2

⁴⁹ KKA TD, 139 s.193/b Belgede “ İşbu 10 nefer kimesne hukuk-ı şer’aların hassa arz, rüsumların Adana Beyine eda ideler.” Kaydı yer almaktadır.

⁵⁰ KKA TD 139 s. 215/a

⁵¹ Aynı defter, s.215/b “Cemaat-i Mihmadlu der Karye-i Doğan Kışla tâbi-i Kengiribermuceb-i defter-i atik tâbi-i Keskin

⁵² Aynı defter, s.215/b.

⁵³ Aynı defter, s.218/a.

⁵⁴ Aynı defter,s.218/a.

Beşbıçak	Yüzde pare	22
Eşme-i sarım Beylü	Yüzde Pare	41
Avşar-ı Zir	Avşar	42
Avşar-ı Bala	Avşar	89
Öyük nd. Künbed	Adalu	12
Gökçe Kışla	Şeyh İsmailü	26
TOPLAM		264

Keskin Nahiyesi: Nahiyeye bağlı, 30 Neferlik Ali Şeyhlü köyünde⁵⁵ 1 nefer yüzde pare yörüklerindedir. 2 nefere sahip olan Hasan Bey nd. Eriklüce köyü ise Karpuzlu ahalisi tarafından haricden ziraat olunmaktadır.⁵⁶ 16 neferi olan Toprak Pınarı köyü Kengiri Sancağında olmakla birlikte Keskin nahiyesi içerisinde değerlendirilmiştir.⁵⁷ 22 Neferi olan Beş Bıçak köyünün tamamı yüzde pare yörüklerinden olmakla birlikte *“hukuk-ı şer’iyelerin hassa arz, rüsumlarınınhass-ı hümayuna eda ideler.”*⁵⁸ Develü Kavurgalu köyü⁵⁹ ile Karhanlu (Gürhanlu) Köyü⁶⁰ Kengiri Sancağında olup, Keskin nahiyesi içerisinde değerlendirilmiştir. Eşme-i Sarım Beylü Köyünde bulunan 41 neferden 4 neferi Yüzde Pare yörüklerindedir.⁶¹ Sarım Beylü diğer köyünde 52 neferen vardır. Kengiri sancağında olmasına karşın Keskin nahiyesi içerisinde değerlendirilmiştir.⁶² Avşar cemaati Yüzdecıyan olarak bilinen Mes’udlu Kabilesine bağlı olarak 1530’da Bozok Bölgesinde yer alan Avşar-ı Zirin ve Avşar-ı Bala mezraalarına yerleşmiştir.⁶³ 1584 yılında ise Avşar-ı Zirin⁶⁴ 42 nefer ile Keskin Nahiyesine tâbi bir köy iken Avşar-ı Bala⁶⁵ iki bölük halinde yerleşmesini tamamlamıştır. İlk köyde 83 nefer, ikinci Köyde ise 6 nefer nüfus Potansiyeline sahip olmuştur. Karaca Ocaklı Cemaati 49 nefer ile Kara Ucmezraasını ekinlik olarak kullanmak suretiyle Keskin nahiyesine yerleşmiştir. Ancak, *“Cemaat-i mezbure ahalisi tahrir-i cedide gelmeyüb, atikdennakl olunmuşlardır.”*⁶⁶ Öyük nd. Künbed 12 neferi olan köyde Adalu cemaati mütemekkindir.⁶⁷ Gökçe Kışla köyü 26 neferi olan köyde Şeyh İsmailü cemaati mütemekkindir.⁶⁸ Seydi Kavağı köyü, 29 neferi olan köy Kengiri sancağında olmasına rağmen Keskin nahiyesi içerisinde değerlendirilmiştir. Bu yüzden *“resm-i bennak, caba, resm-i ganem, bad-ı heva ve*

⁵⁵ Aynı defter, s.222/a. *“Hukuk-ı şer’asın hassa arz, rüsumların Kaza Beyine eda ide”*

⁵⁶ Aynı defter, s. 224/a.

⁵⁷ Aynı defter,s.225/b.

⁵⁸ Aynı defter s.226/b. Beş Bıçak Köyü bugün Kırıkkale’nin Balı Şeyh ilçesine tâbidir.

⁵⁹ Aynı defter,s.229/b.

⁶⁰ Aynı defter, s.230/a.

⁶¹ Aynı defter, s. 231/a *“İşbu 4 nefer hukuk-ı şer’iyelerin hassa arz rüsumların kadı askerlerine vereler. Resm-i bennak,caba ve adad-ı ağnam ve bad-ı heva ve resm-i arusresm-i gayr-i ez çift ve tapu ve öşr Anadolu canibine olmağın tahrir olunmadı.”*

⁶² KKA TD 139 S.231/a

⁶³ BOA TD,155 s.171-172

⁶⁴ KKA TD 139 s.231/b

⁶⁵ Aynı defter, s.236/a-b

⁶⁶ Aynı defter, s.240/b

⁶⁷ Aynı defter,s.245/b

⁶⁸ Aynı defter,s 240/b

resm-i arus, gayr-i ez resm-i çift ve tapu ziraatleriKengiri sancağındadır.”⁶⁹
Nahiyede bulunan köylerden Hasan Hacılı, Bahaeddinlü, Dinle Bey, Gazi Kavağı, Kavak, Ali Kethüda, Güder Yimez, Bayazıt Hacılı, Kulaksız, Kılıç Kışla, Yörük Hasan, Halil Edelü ve Elmalund. Aşçı Yusuf ahalileri “Tahrir-i cedide gelmeyip atikden nakl olunmuşlardır.”

gg. Çiçekdağı Nahiyesi

KÖY	CEMAAT	NEFEREN
Sarular	Yüzde Pare	39
Eriklilü	Yüzde Pare	37
Avcılar	Yüzde Pare	0
Kara Demirci	Yüzde Pare	7
Dereli	Yüzde Pare	13
Orta Köy	Yüzde Pare	26
Kısır	Yüzde Pare	19
Ağca	Yüzde Pare	4
Dere Kışla	Yüzde Pare	11
Boğaz Kesen	Yüzde Pare	9
Ahilü	Yüzde Pare	38
Budak Kethüda	Yüzde Pare	0
Yazılı	Yüzde Pare	22
Birecik Oğlu	Yüzde Pare	12
Çavundur	Yüzde Pare	38
Kızılcalu	Yüzde Pare	69
Kızılca Alan	Yüzde Pare	4
Evlad-ı Kırk nd. Kızıl Mehmed	Yüzde Pare	56
Karacalar nd. Yörük İlyas Kışlası	Yüzde Pare	32
Durdular	Yüzde Pare	16
Kalaycılı	Yüzde Pare	14
Delüler	Yüzde Pare	7
Bektaşlı	Yüzde Pare	21
Bekmezci	Yüzde Pare	43
Ezmenlü	Yüzde Pare	27
Künküş	Yüzde Pare	18
İn Kuyu	Yüzde Pare	13
Sırıklı	Yüzde Pare	16
Yonca	Yüzde Pare	5
Tiftik-i Zir	Yüzde Pare	33
Tiftik-i Bala	Yüzde Pare	54
Depeciklü	Yüzde Pare	26
Hasıblü Yörük	Yüzde Pare	8
Kanaklu	Yüzde Pare	115
AynaluKünbed	Yüzde Pare	26
Dana Dilü	Yüzde Pare	20
Koruca Eflak nd. Gözü Kızıl Kışlası	Yüzde Pare	11

⁶⁹ Aynı defter,s.240/a

XV-XVI. Yüzyıllarda Kırşehir’de Bulunan Konar-Göçer Gruplar

Haydar Fakih Kadı Kışlası nd. Hamza Fakihlü	Yüzde Pare	14
Sakallu	Yüzde Pare	23
Demircüler	Yüzde Pare	67
Tatarlu	Yüzde Pare	54
Hüseyinlünd. Şeyhlü	Yüzde Pare	74
Ilaca-i Haydar	Yüzde Pare	6
Şuayıblü	Yüzde Pare	36
Kışlak-ı Tatar	Yüzde Pare	35
Murad Viranı	Yüzde Pare	45
Pınar nd.Karacalar	Yüzde Pare	34
Yaruk	Yüzde Pare	26
Ali Hacılı	Yüzde Pare	25
Bedirlü	Yüzde Pare	20
Kıçikal’ası	Yüzde Pare	30
Dillü (Dinlü) Hacı	Yüzde Pare	40
Kara Seydi	Yüzde Pare	46
Ümmetoğlu	Yüzde Pare	49
Azizler nd. Tatar	Yüzde Pare	13
Kara Hasan	Yüzde Pare	13
İl Suyu	Yüzde Pare	33
İl Suyu diğfer	Yüzde Pare	49
TOPLAM		1641

1584 tarihi itibarıyla 101 adet köyü olan Çiçekdağı nahiyesinde tablodan da anlaşılacağı üzere 58 köy Yüzde Pare taifesi tarafından kurulmuştur. Bu köylerin hemen hepsinin der kenarlarında “Karye-i mezbure ahalipleri Yüzde Pare taifesinden olmağın hukuk-ı şer’iyelerin hassa arz ve rüsumların has eminlerine eda ideler” kaydı yer almaktadır. Bu köylerin toplam nefer sayısı, 1641’dir. Nahiyenin genelinde 2315 neferin bulunduğu göz önünde tutulacak olursa yaklaşık %50’nin üzerinde konar-göçer grubun yer aldığı görülmür. Ayrıca 33 köy ahalipli ise tahrir-i cedide gelmeyip de atikdennaklı olunmuşlardır. Geriye kalan 10 köyden birisi Niğde’ye tâbi olmakla birlikte Çiçek Dağı Nahiyesi içerisinde değerlendirilmiştir. ⁷⁰ Bu köylerin toplam nüfusu da yaklaşık 182 civarındadır (Türkay, 1979:784).⁷¹

SONUÇ

1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu ve Türkistan arasında yaşanan yoğun göç dalgasının arasında kalan Kırşehir, Osmanlı Devletinden önceki beylikler döneminde Türk Nüfusunun korunduğu bir yer olmuştur. Osmanlıların eline geçmesinden sonra doğudan ve Kuzey Suriye’den gelen konar-göçerler bu bölge sayesinde hayvancılığı tarımla tamamlama imkânını bul-

⁷⁰ KKA TD 139 s.255/b Kurdlar Köyü 19 nefer olarak Çiçek Dağı Nahiyesinde olmasına rağmen der kenarında “Tâbi-i Niğde” kaydı yer almıştır.

⁷¹ Yüzdepare Cemaati, Kırşehir Sancağı ile birlikte, Adana, Rakka, Kayseri, Karaman, Aydın, Kengiri Niğde, (Yahyalu ve Develü Nahiyeleri) Harmancık mevki (Kayseri), Zamantı Kazası (Maraş Sancağı), Çukurova Talas Nahiyesi (Kayseri) civarlarında da görülmektedir

mak suretiyle yerleşik hayatın temellerini atmışlardır. Özellikle XVI. yüz yılın başlarından itibaren Kırşehir Sancağı yoğun bir konar-göçer akınına uğramıştır. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren daha önce ekinlik olarak kullandıkları mezraaları köylere dönüştürmek suretiyle anılan bölgeleri meskûn alanlara dönüştürmüşlerdir. Kırşehir Sancağındaki bu iskân süreci, devletin doğrudan müdahalesi olmadan kendiliğinden gerçekleşmiştir. Özellikle çoğu yerleşim biriminin büyük bir kısmının cemaat liderinin adı ile anılıyor olması ki, bu liderlerin büyük kısmı dini liderlerdir.(Kemal Fakihlü, İvaz Hacılı, İsmail Hacılı, Hamza Fakih, Hasan Şeyh Ağılı vb.) bu fikri doğrular niteliktedir Anılan kabile ve cemaat liderleri sancak bölgesinde kendi adları ile bilinen oldukça fazla yerleşim birimi kurmuşlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Tahrir Defteri

TD, 19 (H. 890/M. 1485)

B. Kuyûd-ı Kadime Arşivi Tahrir Defteri(KKA)

TD, 139.

II. Yararlanılan Kaynaklar

Faroqhi, Suraiya. (2004). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gündüz, Tufan. (2005). *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İnalçık, Halil. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 1 (1300-1600)*. İstanbul: Eren Yayınları.

Köprülü, Fuad. (1994). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Sümer, Faruk. (1960). Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?. *Bellekten*, 24 (96).

Şahin, İlhan. (2002). *Kırşehir" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) Cilt 25*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.

Türkay, Cevdet. (1979). *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Yörük, Doğan.(2005). *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı 1500-1584*), Konya.

KARADENİZ'İN EN ÖNEMLİ METROPOLLERİNDEN SAMSUN'UN MERKEZ İLÇESİ CANIK'IN DEMOGRAFİK YAPISININ SOSYOLOJİK TAHLİLİ*

D. Ali ARSLAN**

ÖZET

Karadeniz Bölgemizin Orta Karadeniz bölümünde, Yeşilirmak ve Kızılırmak deltaları arasında yer alan Samsun ili, yalnızca coğrafi açıdan değil, tarihsel ve toplumsal bakımdan da bölgenin en önemli yerleşim birimlerindedir. Bunun da ötesinde Samsun ilimiz, Türk milletinin yirminci yüzyılın başlarında, dünyanın emperyalist güçlerine karşı verdiği amansız ve onurlu mücadelenin de en önemli sembollerindedir. Bu bağlamda Samsun, Milli Mücadele'deki yeri ile de yakın siyasi ve toplumsal tarihimize açısından hayati bir önem taşır. Canik de, Samsun'un toplumsal ve siyasi yapısı içinde, önemi her geçen gün artmakta olan bir ilçesidir. 2015 yılı TÜİK-ADNKS verilerine göre, 2014 yılı itibarıyla Canik'te toplam 95.560 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 48.291'ini erkekler ve 47.269'unu kadınlar oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Canik ilçesinin nüfusunun sosyolojik açıdan incelenmesi hedeflenmiştir. Belimleyici bir sosyolojik bakış açısı ile gerçekleştirilecek olan araştırmada, temel veri kaynağı olarak TÜİK verileri kullanılmıştır. Bu veriler, ikincil veri analizi tekniği kullanılarak Canik ilçesinin demografik yapısı, sosyolojik açıdan tahlil edilecektir. Ayrıca, belirlenen hedefler doğrultusunda ortaya konan bulguların Samsun ili ve Türk toplumu geneli içinde ifade ettiği anlam da tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Samsun, Canik, Canik'in Demografik Yapısı, Canik'in Demografik Yapısının Sosyolojik Analizi, Orta Karadeniz Bölgesi, Demografik Yapı.

ABSTRACT

Samsun is located within the Central Black Sea Region. It takes place between Yeşilirmak and Kızılırmak deltas. Samsun province is one of the most important settlements of the region not only geographically, but also historically and socially. Furthermore, Samsun also has a very special place within the Turkish national history. It symbolizes the beginning of the Turkish Independence Movement. Canik is one of the most populous and the most important districts of the Samsun province. According to the Official data of TSI, Canik has a population of 95.560 people within the year of the 2014. The size of

* Bu makale, 15 - 17 Mayıs 2015 tarihinde, Samsun'da, Canik Belediyesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen, Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk temalı IV. Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan "Bir Şehrin Nüfusunun Sosyolojik Analizi: Canik'in Demografik Yapısının Sosyolojik Tahlili" konulu bildiri temel alınarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü öğretim üyesi.

the female population is 47.269 people. The remaining 48.291 are male. The age groups of the 15-19 and 30-34 constitute the largest age group within in the population of Canik.

It has crucial importance to know the demographic structure of society in order to better understanding the social structure of the society and to take better decisions in the future. In light of this determination, it was aimed to analyse demographic structure of Canik within this paper. A sociological perspective was used to realise the aim. Official data of TSI were used as the main data source. The secondary data analysis and the archive research techniques were applied for the analysis.

Keywords: Samsun, Canik, Demographic Structure of Canik, Sociological Analysis of the Demographic Structure of Canik, Samsun, Central Black Sea Region.

Samsun, Orta Karadeniz Bölgesi'nin en önemli yerleşim birimi konumundaki Samsun, Türkiye'nin en kalabalık illeri arasında ilk 20 içinde yer alır. Kuzeyinde Karadeniz'in yer aldığı bu güzide ilimiz doğuda Ordu, güneyde Amasya ve Tokat, batıda Sinop ve güneybatıda Çorum illeri ile komşudur (Zeybek, 2006). Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin Karadeniz'e döküldüğü deltalar arasında yer alan Samsun ili 9,083 Km²'lik bir yüz ölçümü mevcuttur. Ülkemizin en önemli ve en mümbit ovalarından olan ovalarından Bafra ve Çarşamba ovaları, Samsun ili sınırları içinde yer alır (Samsun Valiliği, 2015).

Kaynak: <http://www.tatilyerleri1.com/wp-content/gallery/samsun-resimleri/samsun-harita.jpg>

Çok zengin bir tarihi mirasa ev sahipliği yapan Samsun'un tarihsel kökleri 8000 yıl öncesine kadar uzanır. Samsun ve havalisi Milli Mücadele yıllarında da son derece önemli roller üstlenmiştir. Bünyesinde on yedi ilçe ve belediye barındıran Samsun (TÜİK, 2014-a) kimi zaman, "Karadeniz'in Baş-

kenti" ve "Atatürk'ün Şehri" olarak da tanımlanır. Siyasal dokusunda sağ siyaset geleneğinin ağır bastığı Samsun ve yöresi, hem toplumsal ve ekonomik açıdan ve hem de, tarihi ve coğrafi açıdan bölgenin en önemli şehirlerindedir. Kıyılarında tipik Karadeniz ikliminin hüküm sürdüğü ilin, iç bölgelerine doğru gidildikçe karasal iklim ağır basmaya başlar.

Kaynak: www.blogcu.com/samsun01

Türkiye İstatistik Kurumu 2013 yılı değerlendirmelerine göre ilde işsizlik oranı % 6,6, işgücüne katılma oranı % 50,5 ve istihdam oranı % 47,2 olarak tahmin edilmektedir. Samsun'un toplam tarımsal alanı 369.241 hektardır. Bunun 275.673 hektarlık kısmı işlenen tarım alanı, geri kalan bölümü ise uzun ömürlü bitkilerle kaplıdır. Başlıca gelir ve geçim kaynakları arasında tarım ve tarıma dayalı sanayi ön plana çıkmaktadır (TÜİK, 2014-a). İlde ticari hayat oldukça canlıdır. Bununla birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türk Cumhuriyetlerine yakınlığına, buna ilaveten deniz, kara, hava ve demir yolu ulaşım imkânlarına rağmen Samsun'un, sanayide hak ettiği seviyelere ulaştığı söylenemez (Samsun Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2014). Samsun, 2010 yılı illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 32. Sıradaki yer alır (Temiz, 2011).

Kaynak: <https://www.google.com.tr/maps/dir/Samsun/>

2015 yılı TÜİK-ADNKS verilerine göre, 2014 yılı itibariyle Samsun'un nüfusu 1.269.989 kişidir. İlin 2013 yılı nüfusu ise 1.261.810 kişidir. Son bir yıllık süreçte Samsun'un nüfusunda 8179 kişilik bir artış gözlemlenmiştir. Öte yandan, Samsun'un en önemli ilçelerinden biri konumundaki Canik'te ise toplam 95.560 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 48.291'ini erkekler ve 47.269'unu da kadınlar oluşturmaktadır. İlçenin 2013 yılı nüfusu 93.721'dir (TÜİK, 2014). Bütün bu bulgular 2014 yılında Canik'in nüfusunun, 1839 kişilik bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu ise bir yıllık süreç içinde ilçenin nüfus artış hızının 1,96 olduğuna işaret etmektedir. Samsun'da il bazında yaşanan toplam nüfus artışının yüzde 0,65 olduğu hatırlanırsa, Canik ilçesinde yaşanan nüfus artışının, ilin nüfus artışından 3 kat daha fazla olduğu gerçeği ile karşılaşılır.

2009 yılına kadar Samsun merkeze bağlı bir belde konumunda olan Canik, 2009 yılında Samsun merkezden ayrılmış ve ilçe olmuştur (Canik Belediyesi, 2015). Bu çalışmada, Samsun'un Canik ilçesinin nüfusunun sosyolojik açıdan incelenmesi hedeflendi. Sosyolojik bir bakış açısı (Newman, 2012) ile kaleme alınan çalışmada, temel veri kaynağı olarak TÜİK veri tabanları kullanıldı. Yapısalcı bir yaklaşımla (Giddens, 1992; Haralambos, 1987), betimleyici araştırma türünde (Neuman, 2006-a; Neuman, 2006-b; Güven, 2006) tasarlanan çalışmada, belge taramasına (Denzin, 1986) öncelik verildi. Ağırlıklı olarak arşiv taraması ve ikincil veri analizi (Gilbert, 1994; Gilbert, 1993) tekniğinin kullanıldığı çalışmada, TÜİK'in yanı sıra, öteki kurum ve kuruluşların arşiv, kayıt, belge ve veri setlerinden de faydalanıldı.

1. CANİK'İN DEMOGRAFİK YAPISI

Toplumun temel bileşenlerinden biri nüfustur. Bu bağlamda demografik yapı da, toplumsal yapının varlık şartlarından birini oluşturur. Nüfus yalnızca toplumsal yapının oluşumunda değil, toplumsal değişim sürecinde de oldukça önemli rol oynayan bir toplumsal değişkendir. Ülkemizde ilk nüfusu 1927 yılında yapılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu döneminde, imparatorluğun kuruluş döneminden itibaren nüfus tespitine yönelik çalışmalara rastlanır (Kongar, 1985: 377-8).

Bütün bu hakikatler, toplumu daha iyi anlayıp çözümleyebilmek için, demografik yapının iyi bilinmesi gerektiğini gerçeğini açıkça ortaya koyar. Bu bilgi politika yapıcılar ve uygulayıcısı konumundaki yöneticilerin isabetli kararlar almasında ve bu kararları hayata geçirmesinde de son derece büyük önem arz eder. Bu çalışmada vurgulanan realiteden hareketle, Canik'in toplumsal yapısının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle, öncelikli olarak ilçenin nüfus büyüklüğü ve nüfusunda son yıllarda yaşanan değişim incelendi.

Tablo 1'de de görüldüğü gibi bundan 7 yıl önce CANİK'İN nüfusu 86 bin kişi civarında idi. Nüfusun yaklaşık dörtte biri, kırsal alanlarda yaşamakta idi. 7 yıllık süreçte ilçe nüfusu yüzde 10,7 civarında artmıştır. TÜİK verilerinden hareketle ortaya konan bu bulgular ilçenin nüfusunda, bu kısa süreçte önemli artışlar yaşandığını açıkça göstermektedir. Bir yıllık bir süre içeri-

sinde demografik yapıda meydana gelen değişimi anlamak amacıyla, 2013 ve 2014 yılı nüfusu karşılaştırıldığında önemli bir sonuçla karşılaşılır. Tablo da da görüldüğü gibi, son bir yılda yörenin nüfusunda yaşanan değişim ise yüzde 1,96 civarındadır.

Tablo 1: Canik Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi

Yıl	Toplam	Şehir	Kır
2008	86.290	65.724	20.566
2009	89.758	69.363	20.395
2010	91.052	70.820	20.232
2011	91.861	71.828	20.033
2012	92.201	72.677	19.524
2013	93.721	93.721	-
2014	95.560	95.560	-

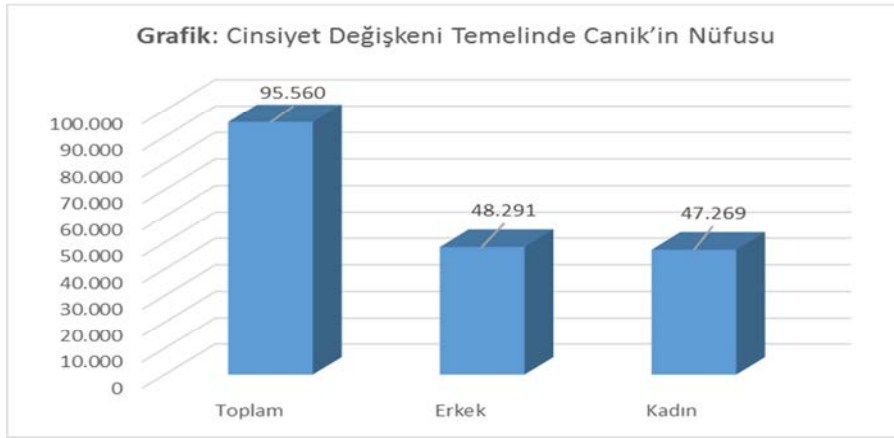
2. CANIK'İN NÜFUSUNUN CİNSİYET GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (2014):

Bilindiği üzere toplum, iki farklı cinsiyetten bireylerin birlikteliğinden vücut bulmuştur. Bu bağlamda, bir sosyolojik olgu olarak cinsiyet, toplumsal yapıyı anlayıp açıklamakta kullanılabilecek en önemli değişkenlerden biridir. Cinsiyet olgusu, toplumsal hayatında ve özellikle de toplumsal hareketlilik imkânları üzerinde son derece etkilidir. Geçmişten günümüze, hemen her toplum türünde bazı cinsiyete mensup bireyler, toplumsal hayatta daha ön planda ve belirleyici konumda olagelmıştır (Arslan, 2015).

Tablo 2: Cinsiyet Değişkeni Temelinde Canik'in Nüfusu

	Erkek	Kadın
Canik	48.291	47.269
Toplam	95.560	47.269

Grafik 1: Cinsiyet Değişkeni Temelinde Canik'in Nüfusu

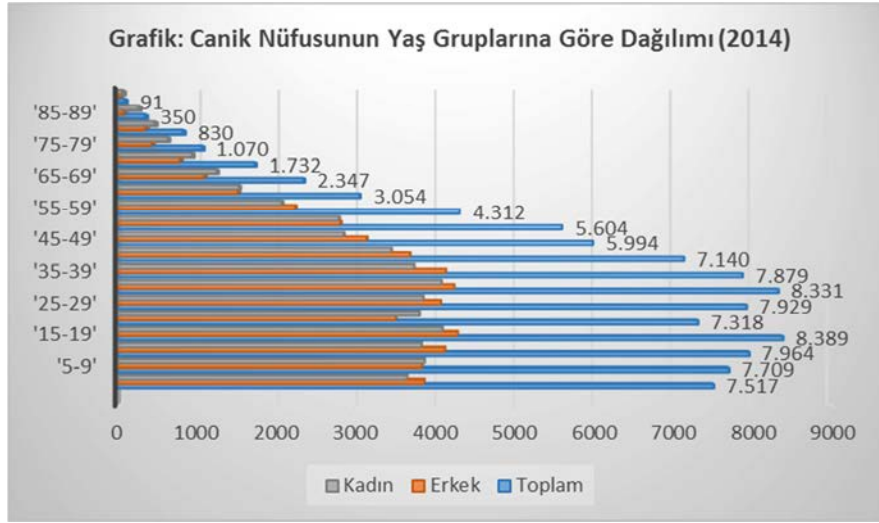
Bu realiteden yola çıkarak çalışmada Canik'in nüfus yapısı, öncelikli olarak cinsiyet değişkeni temelinde incelendi. Tablo 2 ve Grafik 1'de de görüldüğü gibi Canik'in nüfus dengesi erkeklerin lehinedir. Daha net bir ifadeyle, son ADNKS verileri Canik'te yaşayan erkeklerin oranı, kadınların oranından yaklaşık yüzde 2,16 daha fazladır.

3. CANIK'IN NÜFUSUNUN YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (2014)

Bir diğer çok önemli sosyolojik ve demografik değişken ise yaş faktörüdür. Yaş değişkeni toplumun yapısını anlamak ve açıklamayabilmenin yanı sıra, topluma dair geleceğe yönelik ön deyimlerde bulunabilmek için de hayati derecede önemlidir. Geleceği yönelik ön tahminlerde bulunabilmek ise planlayıcılar, politika yapıcılar ve özellikle de yerel-merkezi siyasi elitler açısından son derece büyük öneme haizdir.

Tablo 3: Canik Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2014)

Yaş grubu	Toplam	Erkek	Kadın
'0-4'	7.517	3.867	3.650
'5-9'	7.709	3.838	3.871
'10-14'	7.964	4.131	3.833
'15-19'	8.389	4.291	4.098
'20-24'	7.318	3.510	3.808
'25-29'	7.929	4.075	3.854
'30-34'	8.331	4.246	4.085
'35-39'	7.879	4.140	3.739
'40-44'	7.140	3.688	3.452
'45-49'	5.994	3.143	2.851
'50-54'	5.604	2.812	2.792
'55-59'	4.312	2.240	2.072
'60-64'	3.054	1.521	1.533
'65-69'	2.347	1.096	1.251
'70-74'	1.732	790	942
'75-79'	1.070	437	633
'80-84'	830	359	471
'85-89'	350	83	267
'90+'	91	24	67
Toplam	95.560	48.291	47.269

Grafik 2: Canik'in Nüfusunun Yaş Gruplarına Dağılımı

Bu saptamaların ışığında Canik'in nüfusu, yaş grupları temelinde incelendiğinde, son derece önemli bulgularla karşılaşılır. Tablo 3 ve Grafik 2'de görüldüğü gibi 15-19 ve 30-34 yaş grubundan bireyler, ilçe nüfusu içinden en büyük yaş dilimini oluşturur. Araştırmada dikkat çeken bir bulgu ise son yirmi yıldır ilçede doğum oranlarında, sürekli bir gerileme yaşandığı gerçeğidir. Bununla birlikte, son yıllarda doğum oranlarında yaşanan düşüşe rağmen, son 7 yıllık süreçte ilçe nüfusun sınırlı da olsa artmıştır. Grafik 2'de sergilenen bulgular, son yıllarda, özellikle de 2008'den bugüne Canik'te gözlemlenen bu nüfus artışında, doğum dışı faktörlerin belirleyici rol oynadığına işaret etmektedir. Bu faktörlerin başında ise hiç kuşkusuz göç olgusu gelmektedir.

Araştırmada dikkat çeken bir başka önemli bulgu ise Canik nüfus yapısı içinde, 40 yaş sonrası bireylerin oluşturduğu yaş gruplarının oranlarında düzenli ve kademeli bir azalma eğiliminin varlığıdır. Tablo 3 ve Grafik 2'de net bir şekilde gözlemlenebilen bu durum, bir bakıma ilçenin nüfusunun genç ve dinamik olduğunun bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

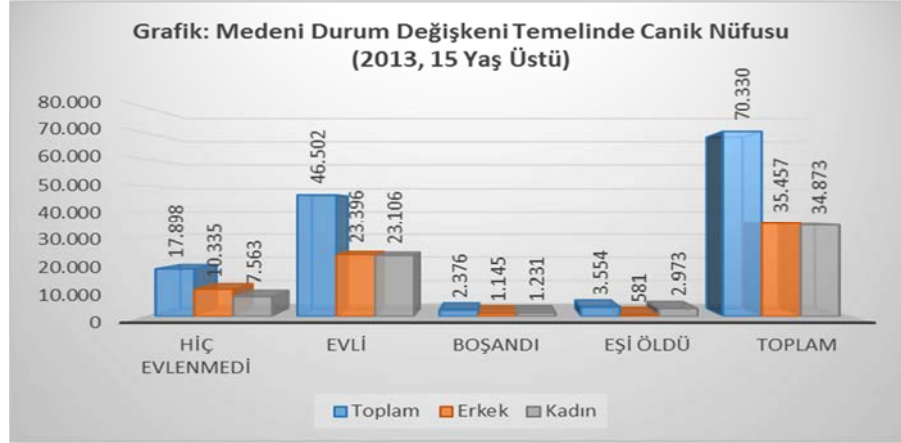
4. MEDENİ DURUM

Tablo 4: Medeni Durum Değişkeni Temelinde Canik Nüfusu (2013, 15 Yaş Üstü)

Medeni durum	Toplam	Erkek	Kadın
Hiç evlenmedi	17.898	10.335	7.563
Evli	46.502	23.396	23.106
Boşandı	2.376	1.145	1.231
Eşi öldü	3.554	581	2.973
Toplam	70.330	35.457	34.873

Sosyolojik araştırmalarda üzerinde önemle durulan bir diğer sosyolojik olgu ise medeni durumdur. Medeni durum değişkeni araştırmacılara hem toplumun genel sosyal yapısına dair ve hem de aile yapısındaki eğilimlere dair son derece önemli ipuçları sunar.

Grafik 3: Canik'te Yaşayanların Medeni Durumu

Bu hakikatlerin ışığında çalışmada Canik nüfusunun, medeni durum değişkeni temelinde sergilediği görünüm de incelendi. Tablo 4 ve Grafik 3'te görüldüğü gibi ilçenin demografik yapısı içinde evli bireyler büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Burada yeri gelmişken vurgulanması gerekli görülen bir husus ise çalışmanın kaleme alındığı zaman diliminde (2015 yılı Nisan ayı başı itibariyle), TÜİK'in 2014 yılına dair ADNKS verilerinin detaylarının henüz açıklamamış olduğu gerçeğidir.

Tablo 5: Türkiye'de Cinsiyete ve Yaşa Göre Beklenen Yaşam Süresi, 2013

Yaş	Seçilmiş yaşlardaki beklenen yaşam süresi		
	Toplam	Erkek	Kadın
0	76,3	73,7	79,4
15	62,8	60,1	65,8
50	29,2	27,0	31,8
65	16,7	14,9	18,5

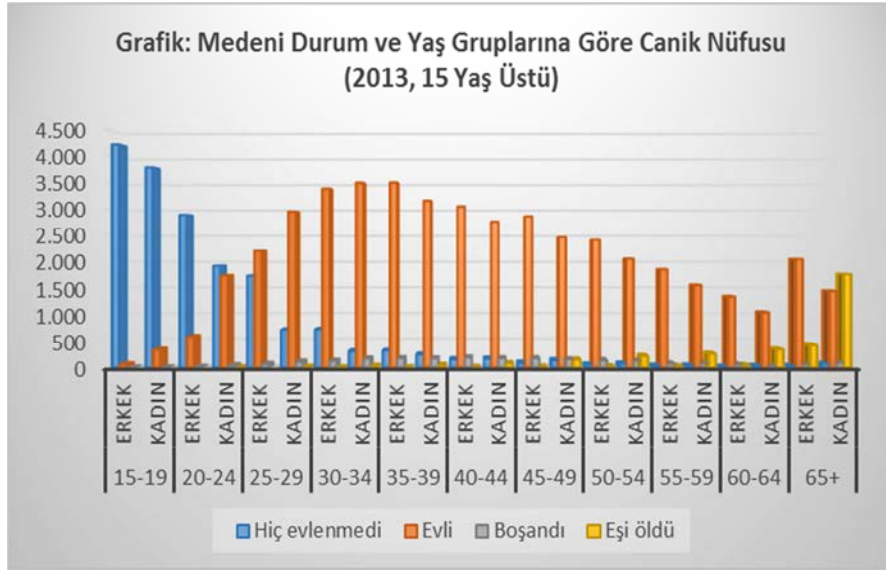
Kaynak: TÜİK, (2015), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18522>

Çalışmada en güncel veriler kullanılmıştır, ancak yukarıda belirtilen mücbir sebeplerden dolayı bazen 2014 yılı ve bazen de 2013 yılı verileri kullanılmıştır. 2013 yılı itibariyle, Canik'te yaşayan boşanmış bireylerin oranı ise yüzde 3,38'i bulmaktadır. Bu konuda dikkat çeken bir bulgu ise Canik'te boşanmış kadınların, boşanmış erkeklerden daha fazla olduğu gerçeğidir. Tablo 6 ve Grafik 3'te de görüldüğü gibi, boşanmış kadınların oranı, boşanmış erkeklerden yaklaşık yüzde 7,5 oranında daha fazladır.

Öte yandan eşi ölmüş bireyler arasında kadınların sayısının fazlalığı, ilçede kadınların ortalama ömürlerinin erkeklerden daha uzun olduğuna işaret etmektedir. Tablo 5'te de görüldüğü gibi, Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, 2013 yılı itibariyle, Türkiye geneli için ortalama ömür toplamda 76,3, erkeklerde 73,7 ve kadınlarda 79,4 yıldır. Canik'in nüfus piramidi incelendiğinde, 60 ve yukarısı yaş grupları içinde kadınların ağırlıkta olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Bu durum yukarıdaki bulgularla birlikte değerlendirildiğinde, Canik'te de kadınların ortalama yaşam süresinin, Türkiye'deki genel duruma paralel bir doğrultuda, erkeklerin yaşam sürelerinin bir hayli üzerinde olduğu gerçeği ile karşılaşılır.

Tablo 6: Medeni Durum ve Yaş Gruplarına Göre Canik Nüfusu (2013, 15 Yaş Üstü)

Yaş grubu	Cinsiyet	Hiç evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi öldü	Toplam
15-19	Erkek	4.233	65	1		4.299
	Kadın	3.801	348	1		4.150
20-24	Erkek	2.896	590	17		3.503
	Kadın	1.930	1.749	48	4	3.731
25-29	Erkek	1.742	2.216	71		4.029
	Kadın	724	2.958	117	14	3.813
30-34	Erkek	732	3.397	133	3	4.265
	Kadın	317	3.510	174	35	4.036
35-39	Erkek	327	3.514	180	2	4.023
	Kadın	253	3.166	177	54	3.650
40-44	Erkek	162	3.057	197	11	3.427
	Kadın	172	2.765	180	88	3.205
45-49	Erkek	96	2.866	181	19	3.162
	Kadın	144	2.472	161	158	2.935
50-54	Erkek	60	2.422	144	27	2.653
	Kadın	77	2.066	137	227	2.507
55-59	Erkek	39	1.864	85	35	2.023
	Kadın	41	1.566	94	270	1.971
60-64	Erkek	17	1.348	66	52	1.483
	Kadın	31	1.051	43	351	1.476
65+	Erkek	31	2.057	70	432	2.590
	Kadın	73	1.455	99	1.772	3.399
	Toplam	17.898	46.502	2.376	3.554	70.330

Grafik 4: Canik'in Nüfusunun Medeni Durum ve Yaş Gruplarına Dağılımı

Öte yandan, medeni duruma dair bulgular, yaş grupları temelinde ayrıntılı olarak incelendiğinde de son derece önemli sonuçlarla karşılaşılır. Tablo 6 ve Grafik 4'te de görüldüğü gibi, Canik'te yaşayan 15 yaş üzeri bireylerde boşanma olayları en sık 40-44 yaş grubunda gözlemlenmektedir. Canik nüfusu içindeki boşanmış 2376 kişinin 197'si bu yaş grubundan bireylerdir. Bir başka tabirle, bu yaş aralığındaki bireyler Canik'teki boşanmış bireylerin yüzde 8,3'ten fazlasını oluşturmaktadır. Bu hususta Canik'e dair dikkat çeken bir başka önemli bulgu da, 15-34 yaş arası bütün yaş gruplarında, boşanmış kadınların oranı erkeklerden çok daha fazladır. Bu yaş grubu bir kırılma noktası oluşturmakta ve 45 yaş sonrası başlayıp 55 yaşına kadar olan bütün yaş gruplarında ise erkeklerin oransal ağırlığı dikkat çekmektedir.

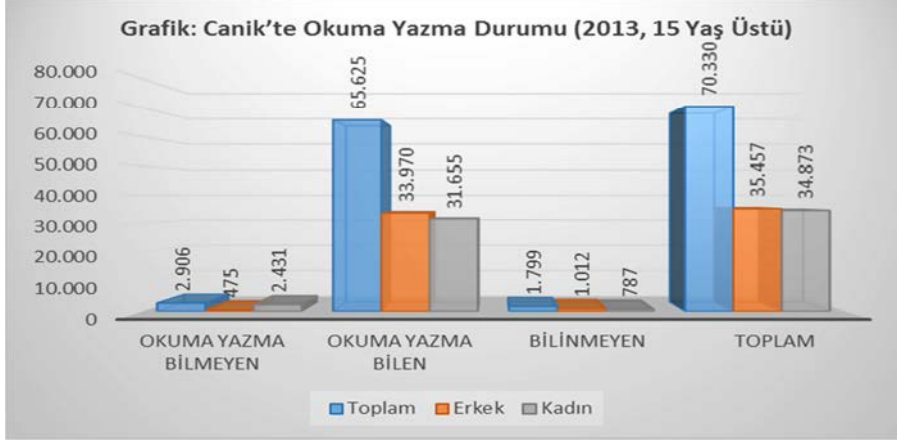
5. OKUMA-YAZMA DURUMU

Toplumların sosyal dokularını anlayıp, toplumsal yapıyı açıklamada üzerinde önemle durulan bir diğer sosyolojik değişken ise eğitim faktörüdür. Eğitim denildiğinde ise öncelikli olarak akla okuma yazma durumu gelir. Toplumların gelişmişlik düzeyinde yaşanan artışa paralel olarak, okuma yazma bilmeyenlerin genel nüfus içindeki oranı da her geçen gün azalmaktadır (Kongar, 1985). Bununla birlikte üçüncü bin yılın ilk çeyreğinin yaşandığı günümüz şartlarında, okuma-yazmanın bir toplumsal sorun olarak halen varlığını sürdürmesi için ayrı bir boyutunu oluşturur. Bu tespitlerin ışığında, Canik'in toplumsal yapısını ve yaşadığı sosyolojik değişimin boyutlarını daha iyi anlayabilmek için, ilçenin demografik yapısı, bireylerin okuma-yazma bilme durumları dikkate alınarak incelendi.

Tablo 7: Canik'te Okuma Yazma Durumu (2013, 15 Yaş Üstü)

Okuma yazma durumu	Toplam	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	2.906	475	2.431
Okuma yazma bilen	65.625	33.970	31.655
Bilinmeyen	1.799	1.012	787
Toplam	70.330	35.457	34.873

Grafik 5: Canik'te Okuma Yazma Durumu

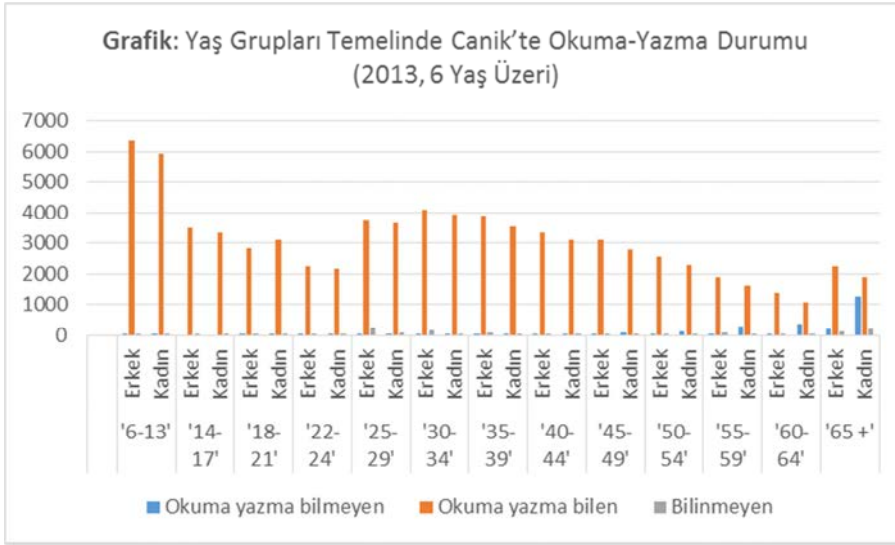
Tablo 7 ve Grafik 5'te de görüldüğü gibi, Canik'te okur-yazarlık oranları bir hayli yüksektir. Daha net bir ifadeyle Canik nüfusu içinde, okul çağına gelmiş olup da okuma-yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 4,1 civarındadır. Buna ilaveten, hakkında bilgi bulunmayan bireylerin de büyük çoğunluğunun okur-yazar olmayacağı gerçeği dikkate alındığında, Canik'te okur-yazarlık oranının yaklaşık yüzde 93,3 civarında olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 8: Yaş Grupları Temelinde Canik'te Okuma-Yazma Durumu (2013, 6 Yaş Üzeri)

Yaş grubu	Cinsiyet	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen	Bilinmeyen	Toplam
'6-13'	Erkek	1	6.353	3	6.357
	Kadın	2	5.933	7	5.942
'14-17'	Erkek		3.518	3	3.521
	Kadın		3.360	7	3.367
'18-21'	Erkek	12	2.827	10	2.849
	Kadın	13	3.101	18	3.132
'22-24'	Erkek	14	2.262	59	2.335
	Kadın	18	2.176	49	2.243
'25-29'	Erkek	33	3.754	242	4.029

	Kadın	55	3.664	94	3.813
'30-34'	Erkek	21	4.078	166	4.265
	Kadın	45	3.923	68	4.036
'35-39'	Erkek	22	3.905	96	4.023
	Kadın	46	3.546	58	3.650
'40-44'	Erkek	28	3.337	62	3.427
	Kadın	66	3.105	34	3.205
'45-49'	Erkek	17	3.102	43	3.162
	Kadın	98	2.786	51	2.935
'50-54'	Erkek	26	2.556	71	2.653
	Kadın	151	2.278	78	2.507
'55-59'	Erkek	37	1.902	84	2.023
	Kadın	293	1.609	69	1.971
'60-64'	Erkek	43	1.385	55	1.483
	Kadın	355	1.060	61	1.476
'65 +'	Erkek	222	2.247	121	2.590
	Kadın	1.291	1.906	202	3.399
	Toplam	2.909	79.673	1.811	84.393

Grafik 6: Yaş Grupları Temelinde Canik'te Okuma Yazma Durumu

Öte yandan, okuma-yazmaya dair bulgular, cinsiyet ve yaş grubu değişkeni temelinde çapraz olarak incelendiğinde, bu hususta çok daha detaylı ve manidar sonuçlara ulaşılır. Tablo 8 ve Grafik 6'daki bulgular incelendiğinde, okuma yazması olmayan bireyler arasında en yüksek oranı 65 yaş üzeri

bireylerin oluşturduğu görülür. Bu hususta en büyük sorunu ise kadınlar yaşamaktadır. Daha net bir ifadeyle 65 yaş üzerindeki okuma yazması olmayan bireyler arasında kadınların oranı kat be kat daha fazladır. Bunun da ötesinde, hemen her yaş grubunda, Canik'te okuma-yazma bilmeyen kadınların oranı erkeklerden daha yüksek olması dikkat çekmektedir.

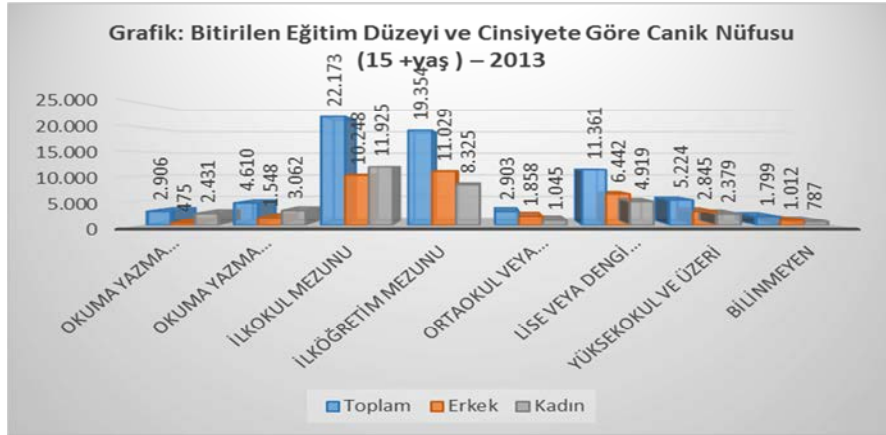
6. EĞİTİM SEVİYESİ

Bilindiği üzere eskiden eğitim denildiğine ilk akla okur-yazarlık oranları gelirdi. Oysa günümüzde, bu konuda en önemli toplumsal olgu, bireylerin eğitim seviyesidir. Eğitim olgusu herkesi yakından ilgilendiren son derece önemli bir sosyolojik olgudur. Bu bağlamda ilk akla gelen bireylerin aldıkları eğitimin miktarıdır. Bununla birlikte günümüz toplumlarında, bireylerin aldıkları eğitimin niteliksel durumunun, en az niceliksel özellikleri kadar önem arz ettiği gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Tablo 9: Bitirilen Eğitim Düzeyi ve Cinsiyete Göre Canik Nüfusu (15 +yaş) – 2013

Bitirilen eğitim düzeyi	Toplam	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	2.906	475	2.431
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	4.610	1.548	3.062
İlkokul mezunu	22.173	10.248	11.925
İlköğretim mezunu	19.354	11.029	8.325
Ortaokul veya dengi okul mezunu	2.903	1.858	1.045
Lise veya dengi okul mezunu	11.361	6.442	4.919
Yüksekokul ve üzeri	5.224	2.845	2.379
Bilinmeyen	1.799	1.012	787
Toplam	70.330	35.457	34.873

Grafik 7: Eğitim Seviyesi ve Cinsiyete Göre Canik'in Nüfusu

Bu tespitleri dikkate alarak Canik'in demografik yapısı, ilçede yaşayan bireylerin eğitim seviyesi temelinde de incelendi. Canik'in nüfusu eğitim de-

ğişkeni esas alınarak analiz edildiğinde çok çarpıcı bulgularla karşılaşılır. Tablo 9 ve Grafik 7 incelendiğinde ilk dikkat çeken husus, dezavantajlı eğitim gruplarında ağırlığı kadınların oluşturduğu gerçeğidir. Buna karşın avantajlı eğitim gruplarında ise erkekler lehine bir durumla karşılaşılır. Daha net bir ifadeyle, ilçe genelinde okuma yazma bilmeyenlerin yüzde 83,65'ini kadınlar oluşturmaktadır. Okur-yazar fakat bir okul bitirmemiş nüfus içinde ise kadınların oranı yine 66,4'ü aşar. Yalnızca ilköğretim almış olanlar incelendiğinde de farklı bir manzara ile karşılaşılmaz: İlçe genelinde yalnızca ilköğretim mezun olmuş bireylerin arasında kadınların oranı yüzde 53,78'den daha fazladır.

Tablo 10: Eğitim Düzeyi, Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Canik Nüfusu (15 +yaş, 2013)

Yaş grubu	Cinsiyet	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen	İlkokul mezunu	İlköğretim	Ortaokul	Lise veya dengi okul	Yükseköğretim fakülte	Yüksek lisans	Doktora	Bilinmeyen	Toplam
'6-13'	Erkek	1	6.330		23						3	6.357
	Kadın	2	5.904		29						7	5.942
'14-17'	Erkek		204		3.294		20				3	3.521
	Kadın		208		3.121		31				7	3.367
'18-21'	Erkek	12	86		1.564		1.101	76			10	2.849
	Kadın	13	159		1.452		1.319	171			18	3.132
'22-24'	Erkek	14	74		1.181		684	317	6		59	2.335
	Kadın	18	111		940		642	477	6		49	2.243
'25-29'	Erkek	33	111	433	1.462		1.129	590	29		242	4.029
	Kadın	55	131	863	1.150		863	625	31	1	94	3.813
'30-34'	Erkek	21	74	1.073	1.103	310	999	468	47	4	166	4.265
	Kadın	45	93	1.801	603	245	711	436	30	4	68	4.036
'35-39'	Erkek	22	55	1.314	1.017	277	821	386	30	5	96	4.023
	Kadın	46	80	1.798	619	207	564	251	17	10	58	3.650
'40-44'	Erkek	28	31	1.213	860	365	552	291	20	5	62	3.427
	Kadın	66	104	1.744	542	229	334	140	8	4	34	3.205
'45-49'	Erkek	17	52	1.288	764	339	423	215	14	7	43	3.162
	Kadın	98	194	1.736	374	173	239	64	3	3	51	2.935
'50-54'	Erkek	26	60	1.410	360	231	351	134	6	4	71	2.653
	Kadın	151	268	1.539	191	106	136	36		2	78	2.507
'55-59'	Erkek	37	103	1.232	133	162	187	80	4	1	84	2.023
	Kadın	293	370	1.055	57	48	48	29	2		69	1.971
'60-64'	Erkek	43	163	933	43	85	101	51	7	2	55	1.483
	Kadın	355	390	604	9	20	17	20			61	1.476

Canik'in Demografik Yapısının Sosyolojik Tahlili

'65 +'	Erkek	222	665	1.352	21	89	74	42	2	2	121	2.590
	Kadın	1.291	1.073	785	7	17	15	7	1	1	202	3.399
	Toplam	2.909	17.093	22.173	20.919	2.903	11.361	4.906	263	55	1.811	84.393

Özetle, toplumsal hayatta erkek egemen bir yapının (Newman, 2012) yansımalarını, Canik'te de gözlemlemek mümkündür. Daha net bir anlatımla, avantajlı sayılabilecek eğitim kategorilerinde Canik'in toplumsal yapısı içinde, erkeklerin açık bir üstünlüğü gözlemlenir. Tablo 10'da da açık bir şekilde sergilendiği üzere, ilçe genelinde lise ve dengi okul mezunlarının yüzde 56,7'sini erkekler oluşturur. Üniversite mezunları arasında erkeklerin oranı ise yüzde 54,4'ü aşar. Aslında kadınlar aleyhine yaşanan bu durum, sadece Canik ilçesine özgü olan bir durum değildir. Günümüz Türkiye'si koşullarında, ülkenin dört bir yanında aynı kanayan yarayı gözlemlemek mümkündür (Arslan, 2014).

Daha net bir ifadeyle günümüz toplumlarının büyük çoğunluğunda, eğitim düzeyi arttıkça, kadınların eğitim imkânlarından aldığı payda ciddi bir azalma gözlemlenmektedir. Bu durumu sadece Türkiye genelinde veya Canik'te değil, gelişmekte olan toplumların neredeyse tamamından gözlemlemek mümkündür. Konu Canik özelinde ele alındığında ise ilçede eğitim fırsatları konusunda erkekler, kadınlara kıyasla daha ayrıcalıklı ve avantajlı durumdadırlar.

7. CANIK'IN GÖÇ ALDIĞI İLLER

Sosyolojik araştırmalarda sıkça belirtildiği üzere göç evrensel bir toplumsal olgudur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanlar, birçok sebepten dolayı, doğduğu toprakları bırakıp başka coğrafyalara göç etmeye devam etmektedir. Bu sebepler bazen kuraklık, işsizlik, bazen alt yapı ve barınma yetersizlikleri şeklinde varlık gösterebilirken; bazen de kız kaçırma, kan davası gibi kültürel sebeplerden kaynaklanabilirken. Göç olayına bazen de salgın hastalıklar, iç savaşlar, doğal afetler, zorunlu iskân politikaları gibi sebeplere bağlı olarak gerçekleşebilmektedir.

Tablo 11: Samsun'un Nüfusu ve Net Göç Hızı (2014)

İl	ADNKS 2014 Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı
Samsun	1.269.989	41.057	44.519	-3.462	-2,72

Öte yandan göç olayı, ülkenin kendi sınırları içinde nüfus devinimi anlamına gelen iç göç şeklinde olabileceği gibi, ülkeler arasında demografik hareketlilik anlamına gelen dış göç şeklinde de olabilmektedir. Göç olgusunu bütün boyutlarıyla ülkemizde de gözlemlemek mümkündür. Özellikle iç göç halen, olanca ağırlığıyla toplumsal yapımızın yadsınamaz bir gerçeği olarak varlığını devam ettirmektedir.

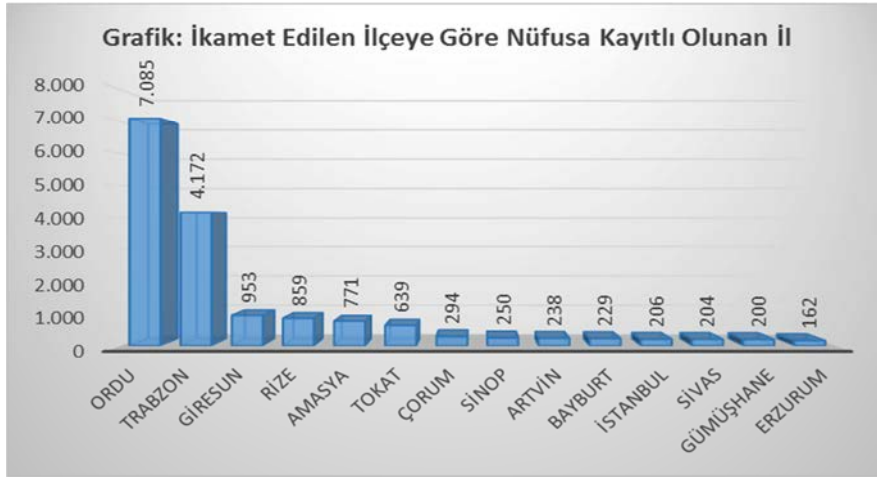
Nüfus büyüklüğü ve gelişmişlik seviyesi bakımından, Karadeniz bölgesinin önemli illerinden biri konumundaki Samsun ise aldığından fazla göç veren illerimizden biridir. Tablo 11'de de görüldüğü Samsun ilimiz 2013

yılında aldığından daha fazla göç vermiştir. Bulgular bu süreçte Samsun'da yaşanan net göç hızının yüzde -2,72 civarında olduğunu göstermektedir.

Tablo 12: İkamet Edilen İlçeye Göre Nüfusa Kayıtlı Olunan İl – 2014 (İlk 15 İl)

	Canik
Samsun	76.199
Ordu	7.085
Trabzon	4.172
Giresun	953
Rize	859
Amasya	771
Tokat	639
Çorum	294
Sinop	250
Artvin	238
Bayburt	229
İstanbul	206
Sivas	204
Gümüşhane	200
Erzurum	162

Grafik 8: Canik'in Nüfusunun Samsun Dışında Kayıtlı Olduğu İller

Samsun, önemli ilçelerinden biri olan Canik'te de, yurdumuzun farklı yörelerinden gelmiş bireyler yaşamaktadır. Tablo 12 ve Grafik 8'de, Canik'e en çok göç veren ilk 15 ile yer verilmiştir. 2013 yılı TÜİK verileri esas alındığında Canik'e en yoğun göçün Ordu ilinden geldiği görülür. Ordu'yu ise Karadeniz bölgesinin önemli illerinden biri olan Trabzon izler. Canik'e göç

veren iller arasında üçüncü sırayı ise Giresun alır. Canik'e göç veren ilk 15 ilin 10'unun Karadeniz bölgesinden iller olması son derece önemli ve anlamlıdır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmada, nüfus bakımından Türkiye'nin ve Karadeniz bölgesinin en önemli illerinden biri olan Samsun'un, en önemli ilçelerinden biri Canik'in demografik yapısı sosyolojik açıdan incelendi. Yapısalcı bir yaklaşımla, betimleyici türden bir sosyolojik araştırma şeklinde gerçekleştirilen çalışmada, temel veri kaynağı olarak Türkiye İstatistik Kurumu'nun, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi kullanıldı. Araştırmada özellikle 2014 ve 2013 TÜİK verileri kullanıldı.

Bulgular, son beş yıllık süreç içinde yörenin nüfusunda, yüzde 5'e yakın bir artış olduğuna işaret etmektedir. Son bir yılda ise yörenin nüfusunda, yüzde 1,96 civarında bir artış yaşanmıştır. Canik'in nüfus yapısı cinsiyet değişkeni temelinde incelendiğinde, kadın ve erkekler arasında dengeli bir dağılım gözlemlenir. Bununla birlikte, Canik'in nüfus yapısı içinde erkeklerin oranı, kısmen de olsa kadınlardan daha fazladır. İlçede, 15-19 ve 30-34 yaş grubundan gençler en büyük nüfus grubunu oluşturmaktadır. Nüfus piramidi, son 20 yıllık süreç içinde, doğum oranlarında kademeli ve düzenli bir azalışa işaret etmektedir.

Medeni durum temelinde yörenin demografik yapısı incelendiğinde, evli bireylerin, ilçenin demografik yapısı içinde büyük bir çoğunluğu oluşturduğu görülür. Öte yandan ilçede, boşanmış kadınların oranı, boşanmış erkeklerden daha fazladır. İlçede okur-yazarlık oranı oldukça yüksektir. Okuma yazma bilmeyenlerin büyük çoğunluğunu, ileri yaş gruplarındaki bireylerin oluşturdukları dikkate alındığında, kısa vadede okur-yazarlık oranlarının daha da artacağı düşünülmektedir.

Yörenin eğitim seviyesi incelendiğinde, kadınların erkeklere kıyasla daha az eğitilmiş olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Okur-yazar olmayan, okur-yazar ve ilkökul mezunu gibi dezavantajlı toplum kesimlerinden bireylerin çoğunluğunu kadınlar oluştururlar. Buna karşın üniversite mezunları gibi avantajlı gruplarda ise erkeklerin ağırlığı göze çarpar. Öte yandan Canik, yurdun farklı yörelerinde göç almaktadır. Bununla birlikte Canik'e en çok göç veren 10 il Karadeniz Bölgesi illeridir.

KAYNAKÇA

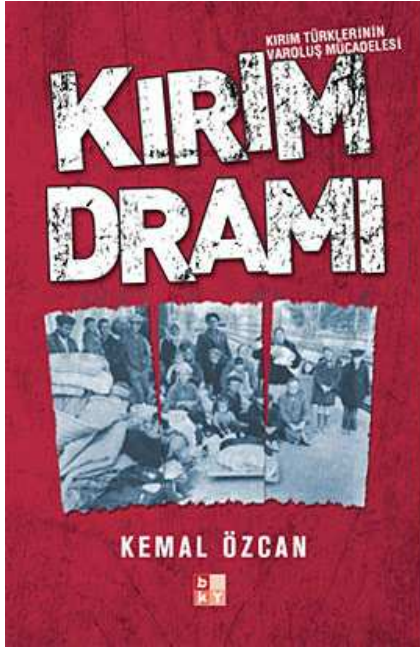
- AHMAD, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.
- AKBULUT, Ö. (2006-a). *Seçim sonuçlarının değerlendirilmesi 1963 yılı raporu*. TODAİE-YERELNET, 07.02.2006
- ARSLAN, D.A. (2015-a). Üçüncü bin yılda Adana milletvekilleri. *International Journal of Human Sciences - Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 12-1, 582-625.
- ARSLAN, D.A. (vd.) (2015-b). Çok partili dönem Türk siyasi tarihinde Bitlis milletvekilleri. *Akademik Bakış, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk*

- Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 47, 71-97.
- ARSLAN, D. A. ve Arslan, G. (2014). Çok partili dönem Tokat milletvekillerinin sosyolojik profilleri, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 43, 117-150.
- ARSLAN, D. A. (2013-a). *Sosyoloji: Günlük yaşamın mimarisini keşfetmek*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- ARSLAN, D.A. (2012-b). *Sosyoloji ve yöntem yazıları*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- ARSLAN, D.A. (2006-b). 1960 ihtilali sonrası ilk yerel seçimlerden, 1980 darbesi sonrası ilk yerel seçimleri kapsayan süreçte, yerel seçim sonuçları temelinde Samsun'un siyasi yapısı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences)*, 3-2, 1-25.
- ARSLAN, D.A. (2006-b). Yerel seçim sonuçları temelinde Samsun'un siyasi yapısı. *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Eğitim Dairesi Başkanlığı, Samsun, 4-6 Mayıs 2006.
- ARSLAN, D.A. (2006-c). Samsun'da yerel seçimler ve siyaset: 1973'ten günümüze, yerel seçim sonuçları temelinde Samsun'un siyasi yapısı. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 3-10, 76-106.
- CANİK BELEDİYESİ (2015). Canik ilçe coğrafyası, 21.3.2015, <http://www.canik.bel.tr/canikdetay.asp?id=15287&katid=58>
- DENZIN, N. K. (1984). *Sociological methods*. London: McGraw-Hill.
- GIDDENS, A. (1992) *Human societies*. Oxford: Polity Press.
- GILBERT, N. (1997). *Analysing tabular data*. London: Sage.
- GILBERT, N. (1994). *Researching social life*. London: Sage.
- GÜVEN, S. (2006). *Toplumbiliminde araştırma yöntemleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- HARALAMBOS, M. (1987). *Sociology: Themes and perspectives*. London: Bell & Hyman
- KONGAR, E. (1986). *Türkiye üzerine araştırmalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KONGAR, E. (1985). *İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı 1*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KONGAR, E. (1985). *İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı 2*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- NEUMAN, W. L. (2006-a). *Toplumsal araştırma yöntemleri 1: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. İstanbul: Yayın Odası.
- NEUMAN, W. L. (2006-b). *Toplumsal araştırma yöntemleri 2: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. İstanbul: Yayın Odası.
- NEWMAN, D. M. (2012). *Sociology: Exploring the architecture of everyday life*. London: Sage.
- SAMSUN VALİLİĞİ (2015). Samsun Şehri. 21.3.2015, <http://www.samsun.gov.tr/>
- SAMSUN ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK İL MÜDÜRLÜĞÜ (2014). *Samsun ili 2013 yılı çevre durum raporu*. Samsun: Samsun Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- TEMİZ, M. (2011). Düzey 2 sınıflandırmasında bölge içi gelişmişlik farklılıkları: TRB1 örneği. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, 22-23 Eylül 2011 Malatya.

- TÜİK (2015). *Canik 2014 nüfusu*, 18.3.2015,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>
- TÜİK (2015). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni: Hayat Tabloları 2013,
26.02.2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18522>
- TÜİK (2014). *Canik 2013 nüfusu*, 11.12.2014,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>
- TÜİK (2014). *Seçilmiş göstergelerle Samsun 2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- ZEYBEK, H. İ. (2006). Sosyo-ekonomik kriterlere göre Samsun ilinin, Karadeniz coğrafi bölgesi ve Türkiye'deki yeri. Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2006, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediye Başkanlığı.

Kemal ÖZCAN, **Kırım Dramı**, İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2014, 272 sayfa, ISBN: 978-9944-118-48-4.

Cem UNCU*

Kırım Karadeniz'in kuzeyinde yer alan stratejik bir konuma sahip önemli bir limandır. Doğu Avrupa ve Karadeniz'de etkin bir siyasi güç olmak isteyen büyük devletler tarih boyunca Kırım'ı kontrol etmek istemişlerdir. Bu büyük güçlerden biri olan Osmanlı Devleti de Kırım Hanlığı vasıtasıyla XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar bu bölgede hâkimiyeti sağlamış, 1783'te ise Ruslar Kırım'ı ilhak etmişler ve bu tarihten itibaren Kırım artık bir Rus limanı olmuştur. Kırım hem Osmanlı hem de Rus idaresindeyken uzun süre Türk-Rus mücadelesinin konusu ve rekabet alanı olmuştur.

Dar anlamda Kırım geniş anlamda ise Doğu Avrupa tarihi Türk tarihinin önemli bir parçasını teşkil eder. Bundan dolayı Türk tarihçiliğinin bu

bölgeye ehemmiyetle eğilmesi beklenirdi. Ancak son döneme kadar Türkiye'de özel olarak Kırım genel olarak Doğu Avrupa'nın, ne tarihi, ne de güncel durumuyla ilgili bir merak oluşmamıştır. Ayrıca Türkiye'de yapılan tarih çalışmalarının büyük bölümünün Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi ile sınırlı kaldığı da bilinen bir vakiadır. Türkiye'de "Doğu Avrupa Türk Tarihi" incelemelerinde XXI. yüzyıla kadar "Doğu Avrupa uzmanı" sayabileceğimiz tek isim Kazan doğumlu Tatar Türk'ü Akdes Nimet Kurat'tır.¹

Kemal Özcan'ın "Kırım Dramı" adlı eserini incelemeyen önce XV. yüzyıldan itibaren Kırım tarihine göz atacak olursak; Altın Orda'nın yerini alan dört hanlıktan biri olan Kırım Hanlığı 1441'de kurulmuş, 1475'te ise Fatih

* Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi Köyceğiz Yerleşkesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı. cemuncu.ege@gmail.com

¹ Kurat'ın 1971'de vefatından daha sonraları ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının sonucu olarak Orta Asya ve Doğu Avrupa Türk Tarihine ilgi artmıştır. Bu alandaki önemli gelişmelerden biri de; alanda uzman on bir tarihçi tarafından yirmi bir bölümde İskitlerden XVIII. yüzyıl sonuna kadar Doğu Avrupa Türk Tarihinin incelendiği, Osman Karatay ve Serkan Acar'ın editörlüğünde 2013'te Kitabevi'nden yayınlanıp 2015'te ikinci baskısı yapılan 896 sayfalık her anlamda hacimli *Doğu Avrupa Türk Tarihi* isimli eserdir. Söz konusu çalışma bu alanda büyük bir eksiği doldurup önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

Sultan Mehmet'in veziriazamı Gedik Ahmet Paşa'nın bölgeyi ele geçirmesiyle Cenevizliler tarafından hapse atılmış olan Mengli Giray zindandan çıkarılmış, Mengli Giray da Kırım Hanı olarak Osmanlı himayesini kabul etmiştir. Böylece Kırım, Fatih Sultan Mehmet tarafından alındıktan sonra Osmanlı-Rus mücadelesinin bir ayağını oluşturmuştur. Bu mücadeleler sonucunda 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım'a özerklik verilmiş fakat Rusya asıl amacını 9 yıl sonra 1783'te gerçekleştirmiş ve bağımsız olan Kırım'ı, XVIII. yüzyıl Rusya'sına damgasını vuran Çariçe II. Katerina'nın emriyle ilhak etmiştir. Osmanlı tahtında bulunan I. Abdülhamit'in dönemindeki bu ilhaki kabul edemeyen Osmanlılar Kırım'ı geri almak için Rusya'ya tekrar savaş açmışlar ve böylece 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır. Ancak tekrar yenilen Osmanlılar 1792'de Yaş Antlaşması ile Kırım'ın Rusya'ya ilhakını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Böylece ilk defa Müslüman bir Osmanlı toprağı Hıristiyanlara terk edilmiş ve Ruslar Karadeniz'de toprak alıp donanma çıkarabilmişlerdir. I.Dünya Savaşı sırasında Rusya'daki Bolşevik İhtilalı sonucu Çarlık'ın devrilmesiyle Kırım Türkleri 1917'de bağımsızlıklarını ilân etseler de 1921'de muhtar Sovyet cumhuriyetleri arasına katılmışlardır. 1783'ten 1917'ye kadar 134 yıl boyunca Çarlık Rusyası tarafından uygulanan Kırım Türklerini ortadan kaldırma politikası, devrimden sonra Sovyet Rusyasında imha hareketleri ve kitlesel sürgün olarak devam etmiştir. İşte bu eserin konusunu da "*Sovyetler Birliği döneminde Kırım Türklerinin maruz kaldığı kitlesel sürgün hareketi*" oluşturmaktadır.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi olup Genel Türk Tarihi bölüm başkanlığını yürüten Prof. Dr. Kemal Özcan'ın doktora tezinin düzenlenmesiyle oluşan incelemekte olduğumuz eser ilk haliyle Tatar-Tarih Ve Tabiat Vakfı Yayınlarından "*Vatana Dönüş: Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1991)*" adıyla 2002 yılında basılmıştır. Ancak daha sonra eser "Kırım Dramı" adıyla 2010'da Babiâli Kültür Yayıncılığı tarafından basılmış Kasım 2014'te ise ikinci baskısı yapılmıştır. Elimizde olan ve incelemekte olduğumuz 2014 basımı bu eserin oldukça zengin kaynakçası olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Arşiv kaynağı olarak Samizdat² Belgeleri ve TsDAGO Ukrainski³ Belgeleri kullanılırken Samizdat Belgesi olarak Yunus Kandımov ve Zafer Karatay'ın özel arşivinden 10 tane

² Samizdat (Rusça: самиздат) Sovyet bloğunu oluşturan ülkelerdeki kaçak yayınları ve bu yayınların el altından dağıtılmasını kapsayan terimdir. Komünist rejim tarafından sansürlenmiş yayınların kopyaları kısa bir sürede basılır ve bu kopyaları alanlar da kopyalayarak dağıtmaya devam ederlerdi. Bu kopyalar çoğunlukla el yazısı ya da daktilo yazısı olmaktadır. Metinlerin kopyalanması, arkadaş-yazar grupları arasında dağıtılması amacıyla yapılmaktaydı. Yasak edebiyat eserlerinin ve süreli yayınların çoğaltılma teknikleri, karbon kâğıdı yardımıyla el yazısı olarak ya da daktiloyla birkaç kopyayla başlayıp daha büyük nicelikte yarı profesyonel baskı makineleriyle çoğaltmaya kadar değişiklik göstermiştir. Glasnost'tan önce bu uygulama çok tehlikeliydi. Çoğaltma makineleri, baskı makineleri ve daktilolar bile KGB'nin kontrolü altındaydı; bu makinelerden alınan referans çıktı örnekleri KGB tarafından teşhis için saklanıyordu.

³ Ukrayna Merkezi Devlet Arşivi

belge kullanılmıştır. Ukrayna Merkezi Devlet Arşivinden de 43 adet farklı belgeden yararlanılmıştır. Arşiv belgelerinin arasında dönemin Ukrayna Merkez Komitesinin mektupları, gizli ve çok gizli ibareli raporlar bulunmaktadır. Bu gizli ve çok gizli belgeler arasında Ukrayna İçişleri ve Adalet Bakanlarının raporları da yer almaktadır. Ayrıca eserin yazımında kullanılan yaklaşık 100 araştırma eser Türkçe, Rusça, İngilizce, Almanca gibi farklı dil ve bakış açılarından oluşmaktadır. Kitabın yazarı Prof. Dr. Kemal Özcan'ın hem doktora sürecindeki Kırım Sürgünü çalışmaları hem de 2005 yılında TİKA aracılığıyla Moldova, ardından Ukrayna'ya giderek çalışmalar yapması ve iyi derecede Rusça bilmesinin bu eserin oluşumunda katkısı büyüktür.

Eser dört ana başlık altında ele alınmıştır, bu başlıklar; I. *II.Dünya Savaşında Kırım Türklerinin Durumu* (s. 19-58), II. *Kırım Türklerinin Topyekûn Sürgüne Gönderilmesi* (s. 59-104), III. *Kırım Türklerinin Sürgündeki Yaşantıları* (s. 105-142), ve IV. *Kırım Türklerinin Yurtlarına Dönme Mücadelesi* (s. 143-258) şeklindedir, ayrıca önsöz, giriş ve sonuç bölümleri bulunmaktadır.

I. *II.Dünya Savaşında Kırım Türklerinin Durumu* (s. 19-58): Kitabın birinci bölümünde yani II.Dünya Savaşındaki ve savaştan önceki durum anlatılırken, Almanların Kırım hakkındaki planlarından bahsedilmiş, daha sonra Alman ordusunun Kırım'ı işgali ve Sovyetlerin Kırım'dan ayrılışı anlatılmıştır. Savaş sırasında Sovyetlerin baskısından bunalan Türklerin bazısının Türkiye'ye bazılarının ise batıya, Avrupa'ya, Almanya'ya gidişine ve Kırım Türkleri ile Almanlar arasındaki ilişkilerin başlangıcına değinilmiştir. Almanların Kırım'a gelmesinden sonra Alman-Türk ilişkileri derinleşmiş ve Kırım Türkleri Alman ordusunda görev almak istemişlerdir. Bu durum Almanların işine gelmiş ve partizan çetelere karşı mücadele etmeleri için "Kırım Türk Nefsi Müdafaa Taburları" kurulmuştur. Ancak bunun yanında Kızıl Ordu ve Partizan çetelerinde yer alan Kırım Türkleri (s. 49-54) de bir bölüm olarak kaleme alınmıştır. Eserde özellikle Rus tarihinin ve tarihçilerinin bunu bilerek görmezden geldiği iddia edilmektedir. Çünkü Ruslar, Kırım Türklerini Almanlarla işbirliği yapmakla yani vatana ihanetle suçlamış ve vatanlarından sürmüştü. Ancak son araştırmalara göre bu bakış açısından bakıldığında bile Almanlarla işbirliği yapan bir kısım Kırım Türkünün aksine, diğer geri kalan Türk halkının "vatanlarına sadık kaldıkları" belirtilmektedir. Bu belgelerde özellikle, savaş sırasında 30 tane Alman uçağını düşüren ve bu kahramanlıklarından dolayı iki defa Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı alan Ahmet Han Sultan'dan övgüyle bahsedilmektedir. Birinci bölüm Kırım'ın Sovyet hâkimiyetine geçişi ile bitirilmektedir.

II. *Kırım Türklerinin Topyekûn Sürgüne Gönderilmesi* (s. 59-104): Kitabın ikinci bölümünde de Kırım Türklerinin topluca sürgüne gönderilmeleri başlığı altında Kırım Türklerinin neden sürgün edildiği, sürgün edilen Kırım Türklerinin sayısı ve sürgün yolunda yaşananlar hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümün sonunda ise sürgünden sonraki Kırım'ın durumu anlatılmış ve alt başlıklar halinde Kırım Türklerinin geri kalan mal varlığı, sürgün sonrası iskân faaliyetleri ve Kırım'daki Türk kültürünün tahrip edilmesi kaleme alınmıştır.

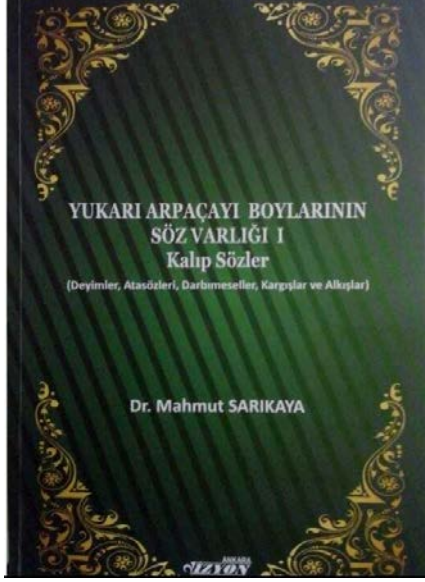
III. *Kırım Türklerinin Sürgündeki Yaşantıları* (s. 105-142): Üçüncü bölüm diğer kısımları göre daha kısadır ve Kırım Türklerinin sürgündeki yaşayışlarını içermektedir. Türklerin açlık ve hastalıklarla mücadelesi, sürgündeki Kırım Türklerine ev ve iş temini, sürgündeki Kırım Türklerinin sosyo-kültürel durumu ve Stalin sonrası dönemde Kırım Türklerinin vaziyeti incelenmiştir.

IV. *Kırım Türklerinin Yurtlarına Dönme Mücadelesi* (s. 143-258): Eserin son yani dördüncü bölümünde genel olarak sürgündeki Kırım Türklerinin yurtlarına dönüş mücadelesi konu edilmiştir. "Vatana Dönüş İçin Kırım Türkleri Gençlik Birliği" kurma teşebbüsleri alt başlık (s. 151-153) olarak incelenmiştir. Daha sonraki dönemde 5 Eylül 1967 kararnamesi ile bazı Kırım Türklerinin Kırım'a yerleştirilmeleri ve itibarlarının iade edilmesi işlenmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen sorunlar tamamen çözülmemiştir. Kırım Türkleri protesto gösterileri düzenlemişler, bu olaylardan sonra tutuklanma ve yargılanma süreçleri izlemiştir. Bu protesto gösterilerine örnek olarak Çirçik ve Moskova Olayları verilmiştir. Kırım Türklerinin lideri olarak Mustafa Cemiloğlu bir başlık altında (s. 193-199) incelenmiştir. Son olarak Sovyetler Birliği yüksek Sovyet'inin deklarasyonu ve vatana dönüş ile Kırım Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden kuruluşu anlatılmış, ardında bulunan sonuç ve bibliyografya kısımlarıyla eser noktalanmıştır.

Anlatılan sürgün ve bu süreçte yaşanan zulüm belgelerle kanıtlandığı gibi fotoğraflarla da desteklenseydi zulmün şiddeti ve gerçekliği gözler önüne daha iyi bir şekilde serilebilirdi. Eklenecek bu fotoğraflar tercihe göre bölüm aralarında veya ekler kısmında bulunabilirdi. Bunun yanı sıra 1944 sürgünü özelinde Kırım tarihi çalışacakların incelemesinde faydalı olacak ve çeşitli kaynaklarıyla ihtiyaçlara cevap verecek, doyurucu bir eser niteliğindedir. Prof. Dr. Kemal Özcan'ın incelemiş olduğumuz hemen herkesin rahatlıkla anlayabileceği bu eseri, Kırım Hanlığının özerklik/bağımsızlık (1774) ve Rusya tarafından ilhakını (1783) andıran olayların 2014 Kırım Krizi sonucu neredeyse aynısının yaşandığı bu yıllarda Doğu Avrupa'nın son kalesi Kırım'a ve Kırım Türklerine olan ilgiyi umarız arttırır.

Mahmut SARIKAYA, **Yukarı Arpaçayı Boylarının Söz Varlığı I Kalıp Sözler (Deyimler, Atasözleri, Darbimeseller, Kargışlar ve Alkışlar)**, Vizyon Yayınevi, Ankara, Şubat 2016, 451 sayfa, ISBN: 978-605-87506-5-4.

Şaziye DİNÇER BAHADIR*

İnsanoğlu, dünden bugüne yaşayışını, düşüncelerini, gelenek ve göreneklerini kısacası hayata dair her şeyini çeşitli yollarla aktarmıştır. Bazen taş üzerinde oluşturduğu figürlerle, bazen ilmek ilmek dokuduğu desenlerle, bazen söz yoluyla, bazen de “Söz uçar, yazı kalır.” esasından hareket ederek yazıyla... Unutulmaya yüz tutmuş birçok şeyi kayıt altına alma konusunda en büyük yardımcımız yazı olsa gerek.

Kimi zaman söylemek istediklerimizi anlatabilmek adına çok çaba harcarız, ardı ardına cümleler kurarız ve anlatmak istediğimizi etkili kılmak isteriz. Az sözle çok şey anlatabilme ve anlatımımızı etkili hale getirebilmenin yollarından biri de kültür hazinemizi

çinde barındıran kalıp sözleri yeri geldiğinde kullanabilmektir. Her ne kadar günümüzde çok kullanılsalar da herkesçe bilinen kalıp sözler yanında yöreye özgü kullanımlar da söz konusudur. Bu çalışma, Yukarı Arpaçayı boylarına özgü kalıp sözleri içinde barındırır.

Kitabın yazarı, Kars/Arpaçayı’da doğmuştur ve ailesi 1920 Gümrü Antlaşmasıyla gelip Kars’a yerleşen Azerbaycan Türklerindedir. Yazar, çalışmasının sınırını oluşturan, doğup büyüdüğü Yukarı Arpaçayı boylarının söz varlığıyla ilgili şu tespiti yapmıştır: “Yukarı Arpaçayı boyları, etnik toplulukların karışıp kaynaşmasının bir sonucu olarak zengin bir halk edebiyatının geliştiği bir yöre olmuş ve bu yönüyle başka yerlerden çok farklı bir konuma yükselmişti. Buralarda birçok iklimin masalları, destanları, efsaneleri, hikâyeleri yaşamaktaydı. Binlerce mani, bayatı, türkü, yüzlerce makamla okunurdu. Bereketli bir âşık toprağıydı bu yerler... Buraların insanı çok işlenmiş, damıtılıp süzölmüş söz kalıplarıyla konuşur olmuştu.” (s.2)

Kitap iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, giriş [5-9], inceleme [10-37], sonuç [37], kalıplaşmış sözler, tanım ve tasnifi [38-43] olmak üzere dört ana başlıktan oluşmuştur. Kalıp sözler sözlüğü adı altındaki ikinci bölümde

* Arş. Gör. Dr., Ahi Evran Üni. Fen Ed. Fak., Türk Dili ve Ed. Böl., saziyedincer35@gmail.com

ise deyimler sözlüğü [44-344], darbimeseller sözlüğü [344-365], atasözleri sözlüğü [365-416], alkışlar sözlüğü [416-428] ve kargışlar sözlüğü [429-448] yer alır. Çalışmanın sonuna kaynakça [449-451] da eklenmiştir.

Giriş kısmında Yukarı Arpaçayı'nın coğrafyası, tarihi ve ekonomisi hakkında bilgi verilmiş, etnik yapı ve bunun dile yansımaları konusunda tespitler sunulmuştur. Sarıkaya, öncelikle Ahmet Caferoğlu'nun Terekeme/Karapapak ağzına ait tespitlerini özetlemiş, ardından yöre ağzının bugünkü ses, şekil bilgisi ve barındırdığı eskicil unsurlarla ilgili bazı özelliklerini belirlemiş ve örnekler vermiştir. Yazar, bu özellikleri vermesinin sebebini şöyle açıklar: "...Burada tespit edilen yapı ve birimlerin daha kolay tanınır ve anlaşılır olabilmesi ve değişme sürecinin ortaya çıkması için bazı tespitler yapmanın yararı da ihmal edilemez. Bu yöre ağzının Azerbaycan Türkçesinin bir parçası olması ve bu çalışmada yer alan malzemenin "kalıplaşmış sözler" olması, içinde Türkiye Türkçesine göre çok fazla eskicil ve farklı öge barındırmasını da beraberinde getirmiştir. İşte bu açıdan sınırlı da olsa bir inceleme gereklidir ve bu çok yararlı olur." (s.18-19)

Sonuç kısmında inceleme bölümünde elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Birinci bölümün sonunda, kalıplaşmış sözlerin tanım ve tasnifi üzerinde duran Sarıkaya, kısaca ağız sözlükleriyle ilgili yapılan çalışmalara ve bu çalışmalardaki eksikliklere değinmiştir. Bunun yanında kalıp sözler sözlüğü ile ilgili olarak yayınlanmış olan çalışmaları da eleştirmiştir. Türkçede kalıplaşmış sözler içinde yer alan deyim, atasözü, darbimesel, kargış ve alkışların dikkatlice tanımlanmamış olduğunu, deyimler başlığı altında atasözü ya da kargış, atasözleri başlığı altında darbimesel ya da alkışın yer alabildiğini belirtmiş ve Ömer Asım Aksoy'un çalışmasını şu şekilde değerlendirmiştir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış olan Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II adlı eserin aynı sayfasında bütün bu türler bir arada ve "deyim" olarak yer almıştır. Söz konusu sayfadan bu ilgi çekici örnekleri dikkatlere sunmakta büyük yarar var:

Ağa bir hatun aldı, belayı satın aldı.

Ağısı varsa tereği de var. (Bunların her ikisi darbimeseldir)

Ağaç deresi ciğer yarası.

Ağaç meşenin, öküz paşanın. (Bunların her ikisi atasözüdür)

Ağaçtan ata binesin. (Aslında kargıştır)

Ağ bahtlı, altın tahtlı olasin. (Aslında alkıştır)...

Bu durumda bu türleri yeniden gözden geçirerek her birinin diğerlerinden ayrılığını ortaya koymak gerek." (s.38-39)

Bu değerlendirmelerin ardından deyim, darbimesel, atasözü, alkış ve kargışla ilgili yapılan tanımlamaları veren Sarıkaya, bu tanımlarda eksik olan yerleri eleştirmiş ve kendi tespitlerini sunmuştur.

İkinci bölümde ise kalıp sözlerle ilgili toplanan malzeme, ilgili başlık altında alfabetik olarak verilmiştir. Deyimler sözlüğü kısmında, deyimlerin

açıklamaları yapılmış birden fazla anlamı olan deyimlerin anlamları numaralandırılarak verilmiştir.

Örnek: **Adama oxşamax**¹ 1. Fiziki olarak gelişip güzelleşmek; 2. Zor ve kötü durumdan iyi duruma gelmek; 3. Kötü özellik ve alışkanlıklarını terk ederek iyi ve olumlu insan olmak.

Söylenişleri farklı ancak anlamları aynı olan deyimlerde “bakınız” (Bk.) kısaltmasıyla ilgili madde başına gönderme yapılmıştır.

Örnek: **Ağa pühmeñ** Bk. Ağa bürümeñ.

Ağa bürümeñ Argo. Kefenlemek.

Bazı deyimlerin olumsuz şekilleri de madde başı olarak verilmiştir.

Örnek: **Allah’a baxmax** Allah’ın bildirdiklerini unutmadan insaf ve vicdan ile hareket etmek.

Allah’a baxmamax Allah’ın bildirdiklerini unutarak insaf ve vicdan ölçülerini terk etmek.

Bazı deyimlerdeki ulamalar, madde başlarında gösterilmiştir.

Örnek: **Alağ almax** Ayrık ayıklamak.

Darbimeseller, atasözleri, alkışlar ve kargışlar sözlüğü kısımlarında ise sadece alfabetik olarak madde başları verilmiş herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Eğer atasözleri sözlüğü bölümünde, deyimler sözlüğü bölümünde olduğu gibi açıklama yapılmış olsa belki bu değerli çalışma daha da zenginleşebilirdi.

Örnek: Ağzını açanda gıllı davşan sığmır. (darbimesel)

Oğul_atadan görmeyince surfa salmaz. (atasözü)

Teze teze bayramlar göreseñ. (alkış)

Allah üsdünjüze od elesin. (kargış)

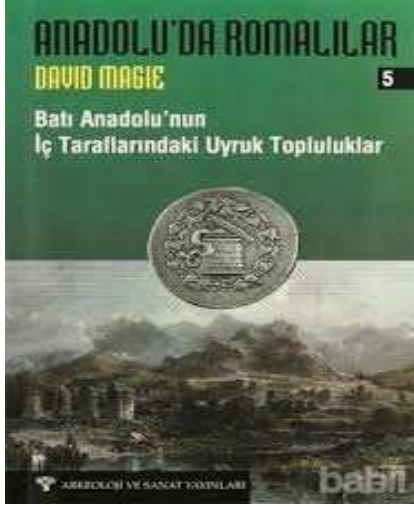
Yukarı Arpaçayı boylarının söz varlığı ile ilgili olarak yapılan bu çalışma, bazı eksiklikleri olsa da (yazım ve dizgi hataları vb.) hem yöre kültürünü hem de bu yörede kullanılan dil malzemesini bizlere sunması yönüyle oldukça önemlidir. Ayrıca, kalıp sözlerin yeniden tanımlanıp tespit edilen malzemenin bu tanımlara uygun olarak tasnif edilmesi, söz konusu çalışmanın dikkat çekici özelliğidir.

Sarıkaya’nın deyimiyle “toplamı ancak orta büyüklükte bir ilçe ve köylerinin arazisi kadar olan dar bir alanı” ilgilendiren bu çalışma sonunda, zengin yöre kültürünün bir yansıması olarak 50.000’den fazla kelime, deyim, ifade ve ibare tespit edilmiştir. Çalışmanın Türklük bilimine faydalı olmasını dileriz.

¹ Sarıkaya bu çalışmasında, A. Bican Ercilasun’un teklifi doğrultusunda Türkiye’de uygulana-gelen transkripsiyon harfleri yanında, Türk Dünyası ortak alfabesi olarak kabul edilen yazı sistemindeki kalın k (art damak k’sı) için Q, q; hırıltılı h sesi için X, x harflerini kullanmıştır.

David Magie, **Anadolu'da Romalılar 5: Batı Anadolu'nun İç Taraflarındaki Uyruk Topluluklar**, Çev. Nezih Başgelen – Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015. IV, 196 s. ISBN: 978-605-396-320-2.

Hüseyin ÜRETEN*

Biz Eskiçağ tarihçilerinin bildiği üzere, David Magie'nin 1950 yılında Princeton Üniversitesi tarafından yayımlanan iki ciltlik eseri *-Roman Rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ*. Volume I, Text; Volume II, Notes. By David Magie. (Princeton: Princeton University Press. 1950. pp. XXI, 723; 725 – 1661, map.)¹- Alman Filoloji Derneği'nce Merit Ödülü'ne layık görülen *"olağanüstü yapıtların en olağanüstü örneği"* olarak nitelendirilmiş olup Roma dönemi Anadolu tarihi için en önemli başvuru kaynaklarından biridir.

Bizim burada tanıtımını yaptığımız kitap, söz konusu eserin beşinci bölümünü kapsamaktadır. Kitabın orijinalinde çevirisi yapılmış olan bölüm *"The Subject Communities of the Interior (pp. 119-970)"* başlığı altında sunulmuştur. Türkçe çevirisinde bu bölüm, *"Batı Anadolu'nun İç Taraflarındaki Uyruk Topluluklar (ss. IV+ 196.)"* başlığı altında *Sardeis, Magnesia ad Sipylum, Thyateria, Stratonikeia, Nakrasa, Philadelpheia, Apameia, Kelainai, Kolossai, Laodikeia, Hierapolis, Antiokheia, Nysa, Tralleis, Alabanda, Akmonia, Aizanoi, Synnada, Aphrodisias, Tabai* kentlerinden oluşmaktadır. Ayrıca kitapta *Kısaltmalar (ss. 54-62)* ve *Dipnotlar (ss. 63-196)* bölümlerine de yer verilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Magie'nin eseri Roma dönemi Anadolu tarihi için en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Ve Eskiçağ tarihi alanındaki bu kaynak kitap bir defada ve tek cilt olarak değil, fakat görüleceği üzere, kitap formatında, 2001 tarihinden başlayarak Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından bölüm bölüm yayımlanmakta ve yayımlanmaya olasılıkla

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı – Aydın (hureten@adu.edu.tr).

¹ Bu kitabın tanıtımı için bkz., Reviewed Work: "Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century After Christ. By David Magie", Review by: T. Robert S. Broughton. *The American Historical Review*, Vol. 57, No. 2 (Jan. 1952), pp. 417-420; ayrıca bkz., "Magie (David). Roman Rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ. Princeton University Press, 1950; 2 vol. in 8, 1662 pp., une carte", M. Fievez, *Revue belge de philologie et d'histoire – Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, Annee 1954, Volume 32, Numero 1, 190-191.

da devam edecektir. Burada bir parantez açarak, tanıtacağımız kitap da dâhil 2001 yılından 2015 yılına kadar toplam 5 kitabın çevirisini yapan iki çevirmen hakkında da şu kısa bilgiyi paylaşmak isterim. Çevirmenlerden Nezih Başgelen, ülkemizde ilk popüler yayın olan Arkeoloji ve Sanat Dergisi'ni çıkaran ve uzun yıllar arkeoloji yayıncılığı yapan tanınmış bir arkeolog; sayın hocam Prof. Dr. Ömer Çapar da bir Eskiçağ tarihi profesörüdür. Çevirinin kalitesi ve güvenilirliği açısından bu bilgi bana göre oldukça önemlidir.

Evet, tanıtımını yaptığımız bu kitap, Magie'nin eserinin beşinci bölümünü kapsamaktadır. Burada söz konusu klasik eserin ilgili bölümünün tanıtım ve değerlendirmesini yapmadan önce ilk olarak kitaplığımızda yerlerini almış olan daha önceki dört bölümün çevirisi yapılan kitapları hiç olmazsa her birinin arka kapağında yer alan bilgileri sizlere hatırlatmak isterim.

Eserin ilk bölümü (*The Bequest of Attalus*), "*Attalos'un Vasiyeti*" başlığıyla 2001 yılında Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından yayınlandı.² Kitabın arka kapak yazısı aynen şu şekildedir: *Ege Denizi'nden yaklaşık 18 km içeride geniş ve verimli Bakırçay Vadisi'nin kuzey ucunda yalçın bir kayalığın üzerinde Bergama Kalesi yer alır. Burada M.Ö. II. ve III. yüzyıllarda bir dizi yetenekli kral Batı Anadolu'nun büyük güçlerinden biri haline gelen bir krallık kurmuşlardır. Bergama krallarının sonuncusu III. Attalos'un vasiyetnamesiyle bu krallık M.Ö. 133'te Roma'nın egemenliğine girmiştir. David Magie'nin anıtsal eserinin bu bölümü Bergama Krallığı'nın tarihine ışık tutmaktadır.*

İkinci bölüm (*The Land and Its Riches*), "*Batı Anadolu ve Zenginlikleri*" başlığıyla 2002 yılında aynı yayınevi tarafından yayınlandı.³ Kitapta; *Mysia'nın, Bergama'nın, Lydia'nın gür ormanlarından elde edilen köknar, meşe, dişbudak, terebent ağacı kerestesi, İda Dağı'ndan toplanan Asia'nın en iyi reçinesi... Bereketli Kyzikos Ovası'nın tahıl, meyve, üzüm ve zeytin gibi zırai ürünleri, Khios'un inciri... Smyrna, Klazomenai, Erythai, Ephesos ve Midilli'nin şarapları... Aiolis ve Lydia'nın kumaşları, Sardeis'in ince dokunmuş halıları... Bergama'nın parşömeni, post ve deri sanayii... Mysia, Bergama, Lampsakos ve Tmolos'daki altın madenleri; Aisepos'un gümüşü, Anderia'nın çinko sülfidi, Lesbos'un demir ve kurşunu, Messogis Dağı'nın antimonu... Thyateria, Tralleis ve Bergama'nın keramik sanayii... Üretilen tüm bu mallar ve bu ürünlerin dolaşımını sağlayan ulaşım yolları, limanlar ayrıntılarıyla ele alınmaktadır.*

Üçüncü bölüm (*The Greek States of the Western Coast*) ise "*Batı Anadolu Kent Devletleri*" başlığıyla 2003 yılında yayınlandı. Bu bölümde David Magie, Batı Anadolu'daki İzmir (Smyrna) ve çevresinde yer alan Eski Foça (Phokaia), Urla (Klazomenai), Lâpseki (Lamsakos), Değirmendere (Kolophon), Behramkale (Assos), Edremit (Adramytteion), Çandarlı (Pitane), Mi-

² Bu kitabın kısa bir tanıtımı, Prof. Dr. Oğuz Tekin tarafından Toplumsal Tarih Dergisi'nde (Sayı: 101/Mayıs 2002) yapıldı.

³ Bu kitabın tanıtımı da Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya tarafından Tarih İncelemeleri Dergisi'nde (Cilt: XIX, Sayı: 2 Aralık 2004) yapıldı.

las (Mylasa), Bodrum (Halikarnassos) gibi pek çok yerleşim yerini ele alarak incelemektedir.

Göçlerle buralara gelenler ne tür lehçeler konuşuyorlardı? Kentlerin idari yapılanmaları nasıldı? Bu kapsamda demos, eponymos, monarkhos, hip-parkes, demiourgos, prytanis, hieropoios, neopoies, stephanephoros, prostatai, strategoi, grammateos, agoranomos, leitourgos, gerousia, vb. adlarla ifade edilen unvan ve devlet organları hangi yetki ve sorumlulukları taşımaktaydı?

Kent devletlerinin gelirleri nereden sağlanmaktaydı?

Antik Çağ'da Batı Anadolu kent devletlerine ilişkin daha pek çok sorunun cevabı bu kitapta bulacaksınız."

Eserin dördüncü bölümü (*The Greek States During the Third and Second Centuries*), "M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu" başlığıyla 2007 yılında yayınlandı. Bu bölümün arka kapak yazısı da aynen şu şekildedir: "1950 yılında Princeton Üniversitesi tarafından yayınlanan ve "olağanüstü yapıtların en olağanüstü örneği" olarak nitelendirilen David Magie'nin Anadolu'da Romalılar adlı eserinin dördüncü bölümünde; Büyük İskender'in ölümünden sonra M.Ö. 323-281 arasında Diadokhoslar arasındaki mücadeleler sırasında Batı Anadolu'ya hâkim olan M.Ö. 323-301 arasında Antigonos Monoptalmos, M.Ö. 301-281 yılları arasında Lysimakhos Dönemi; İskender İmparatorluğunu tekrar birleştirmeyi başarırken M.Ö. 281'de öldürülen I. Seleukos ile Apameia barışı arasında geçen yüzyıl içinde Batı Anadolu'da Seleukos, Attalos, Lagos ve Antigonos hanedanlarının mücadeleleri, Bithynia, Paphlagonia, Pontos ve Kappadokia'da yerel krallıkların ortaya çıkışı irdelenmektedir. M.Ö. 189'da Sipylos yakınında Manisa'da Antiokhos'u yenen Romalılar'ın bu tarihten itibaren nasıl Batı Anadolu'nun kaderini yönlendiren bir güç olmaya başladığı, M.Ö. 188'deki Apameia barışıyla Batısı ile birlikte tüm Anadolu'nun görünümünün nasıl değiştiği, Anadolu'nun kaderini tekrar gerçekten Anadolu'lulu olan yerel devletlerin eline geçişi, Aristonikos İsyanı'na kadar Batı Anadolu'daki tüm olaylar ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır."

Şimdi, tanıtımını yaptığımız kitaba geri dönecek olursak; 2015 yılında yayımlanan bu kitap, yukarıda da belirttiğimiz gibi, "Batı Anadolu'nun İç Taraflarındaki Uyruk Topluluklar" a ayrılmıştır. Diğer bir deyişle, Büyük İskender Anadolu'ya geldiğinde Hellenizmin yayılmasından daha az etkilenen, Sardeis, Magnesia ad Sipylum, Thyateria, Stratonikeia, Nakrasa, Philadelphieia, Apameia, Kelainai, Kolossai, Laodikeia, Hierapolis, Antiokheia, Nysa, Tralleis, Alabanda, Akmonia, Aizanoi, Synnada, Aphrodisias ve Tabai kentleri ele alınmaktadır.

Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunun bu kentler, Pers krallarının özendirmeleri sonucunda Grek göçmenlerinin yerleşimine uğramışlardır. Ancak bu eni gelenlerin etkisi çok hissedilmemiştir. Yani halkının çoğu Grekler olsa bile bunların hiçbirinde bir Grek geleneği ya da Hellas ile gerçek bir bağ yoktu. Bundan dolayı bu yerlerin Hellenik kökenleri Pers yönetiminden önceki döneme uzanan kentlerin hak olarak Büyük İskender tarafından tanınmış bağımsızlıklarına dair herhangi bir iddiaları da yoktu. Dolayısıyla bunlar, krallıklarının ayrılmaz bir parçasını oluşturdukları Helle-

nistik dönem krallarına doğrudan bağlı kalmışlar, içinde yer aldıkları bölgelerin yönetimiyle görevli krallık valilerinin yetkileri altında kalmışlardır. Ve Romalılar da Anadolu'da üstün bir konuma geçtiklerinde özellikle sevilen birkaç topluluk dışında tümünün statüsünde hiçbir değişiklik olmamıştır.

Aslında, sahil kentleriyle ilişki kuran ve Grek kökenli birçok kişiyi yerleşikleri arasında barındıran yerler, özellikle ana ticaret merkezleri yavaş yavaş Hellenik bir karakter almışlardır. Sadece daha uzak bölgeler ile özellikle ülkenin eski bir kabile örgütünü koruyan ya da eski Asianik âdete göre kırsal köy merkezlerinden oluşan bölümleri bu etkiye boyun eğmemişlerdir, çünkü Hellenizmin ışığı, Ege sahil çizgisinden ya da içerilere uzanan büyük yollardan uzaklığa göre azalma eğilimi göstermiştir.

Böylece Hellenleşen kentler, yönetim ya da ticaret merkezleri olarak uzun süredir bir kent karakterine sahip olan eski toplulukları içermiştir. Bununla beraber çoğu stratejik bir değeri olan yerlerde, olasılıkla bazen daha eski yerleşme yerleri üzerinde ya da ticari etkinliklerinin görünümü veya toprak verimliliği gelecekte refah vaat ettiğinden dolayı, krallar tarafından kurulan kraliyet kuruluşlarıydı.

Bu gibi kentler kurmanın örneğini Büyük İskender vermişti. Ve bu uygulamayı hem Antigonos hem de Lysimakhos izlemiştir. Aynı politika Pergamon kralları tarafından da benimsenmiştir.

İşte bu kentleşme sürecinde Anadolu Yarımadası'nın batı kesiminin coğrafya biçimi, Hellenistik krallara bağlı kentlerin durumunu saptamada çok önemli bir etken olmuştur. Böylece, içlerinden ana ırmakların ve büyük karayollarının geçtiği Lydia kent merkezleri ile Mysia ve Karia'nın komşu bölümleri, kuzey ve güneydeki daha az girilebilir bölgelerin merkezlerinden sayı bakımından çok daha fazla idiler. Bu üstünlük, Grek kent-devletlerinin durumunda olduğu gibi, bu kitapta gözden geçirilen birkaç kent - *Sardeis, Magnesia ad Sipylum, Thyateria, Stratonikeia, Nakrasa, Philadelphieia, Apameia, Kelainai, Kolossai, Laodikeia, Hierapolis, Antiokheia, Nysa, Tralleis, Alabanda, Akmonia, Aizanoi, Synnada, Aphrodisias* ve *Tabai* - anlatımında daha açık görülecektir.

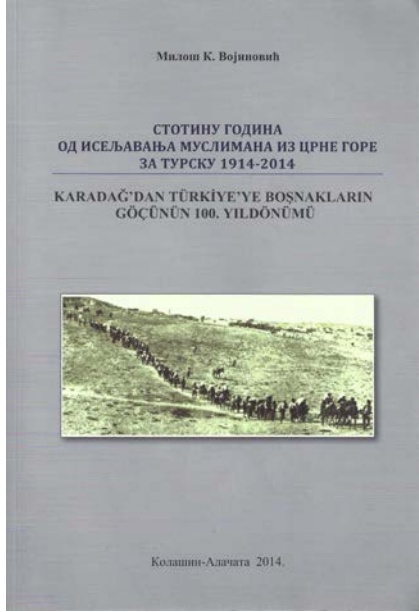
Bu gözden geçiriş, ilkin Hermos (Gediz) (Yukarı Kaikos ile) ve Maiandros (Büyük Menderes) büyük nehir havzalarının ana kentlerini ve sonra da uzakta yer alan bölgelerin, Karia Marsyas (Çine Çayı) Vadisi'nin, Lydia-Phrygia sınır bölgesinin, merkezi ve doğu Karia dağlık ülkesinin kentlerini içermektedir.

Sonuç olarak, kısa bir özet ile tanıtmaya çalıştığımız "**Batı Anadolu'nun İç Tarafındaki Uyruk Topluluklar**" başlıklı bu kitap, dipnotlarındaki bol kaynakçası ve bilimsel tartışmaları ile birlikte, Batı Anadolu'nun Roma dönemini en yetkin bilim adamlarından birinin kaleminden sunmaktadır bize.

Diğer bölümlerinin çevirilerinin de kısa zamanda kitaplıklarımızda ilk 5 bölümün yanında yerlerini almaları ümidiyle ve yararlı olması dileğiyle...

Miloš K. Vojinović, **Stotinu godina od iseljavanja Muslimana iz Crne Gore za Tursku 1914-2014**, Kolašin 2014, 361 s.

Murat KIRMAN

Hepimizin bir göç hikâyesi var. Bizler kaybedilmiş toprakların öksüz, yetim evlâtlarıyız. Kimimizin hikâyesi tozlu yollarda, kimimizin ise hırçın ve dalgalı denizlerde başladı. Kanlı göz-yaşları dökerek çok sevdiğimiz ata topraklarından, yüzlerce yıldır birlikte yaşadığımız komşu ve akrabalarımızdan ayrılıp, hiç bilmediğimiz bir geleceğe doğru hareket ettik. Yorucu ve uzun yollardan sonra dilini, adetlerini bilmediğimiz dindaşlarımızın topraklarına vardık. Köyler ve kasabalarda boş ve soğuk evler bizleri karşıladı. Bizimkine benzer hikâyeleri olan başka insanlar, başka yerlere göçmüşlerdi. Hemencecik yeni evlerimize yerleştik. Çevre ve komşu evlere kardeş ve akrabalarımızın yerleşmesiyle bu ev-

ler bizim evimiz, bu topraklar bizim vatanımız oldu. Terk etmek zorunda kaldığımız memleketimizden komşularımız, köylülerimiz yeni vatanımızda da komşumuz, köylümüz hatta karımız, kocamız yani eşimiz oldu. Jabucno'lu Zari'li ile evlendi. Lepenac'lı Obod'lu ile komşu oldu. Yine eskisi gibi yakın tutuldu herkes. Herşeye rağmen içimizdeki doğduğumuz topraklara olan derin hasret onlarca yıl sürdü. Hatta yeni nesil çocuklarımız memleket hikâyeleri ile büyüdü. Akova topraklarının cömertliğini, hayvanlarının verimliliğini anlatınca, genç beyinler adeta derelerden su değil de süt aktığını hayal eder oldu. Bizleri biz yapan yüzlerce yıllık soy isimlerimizi de Türkçeleştirince, maalesef uzaktaki kardeşlerimiz daha uzak, akrabalarımız kayıp olmuş oldu. Bizler, Boşnaklar, Müslümanlar, Slav Müslümanları, Karadağlı Boşnaklar, nasıl adlandırılırsak adlandırılalım, bu ülkenin sadık ve birinci sınıf vatandaşları olduk. Kimimiz kendini yüzyıllar önce Anadolu'dan Balkanlara göçmüş olan öz Türk evladı olarak görsün, kimimiz Slav Müslüman olarak düşünsün, kimimizse diaspora olarak nitelendirsin, hepimizin ortak paydası bu vatana olan sevgi ve bağlılığımız oldu.

Hemşehrimiz orman mühendisi Miloš Vojinović'e uzun süren devlet arşivleri araştırmaları ve maddi manevi emekleri sonucu oluşan eseri için çok teşekkür ediyoruz. *Stotinu godina od iseljavanja Muslimana iz Crne Gore za Tursku 1914-2014* (Müslümanların Karadağ'dan Türkiye'ye Göçünün 100

Senesi 1914-2014) başlıklı bu değerli çalışma, ilk göç dönemlerini anlatan güzel bir siyasi tarih çalışmasına ilaveten, göçen Boşnakları fert fert bulmayı amaçlamış. Karadağ arşivlerinde korunan belgelerin bir kısmını da eseri-ne derç etmiş. Bu bakımdan, sadece bir göçü değil, aile tarihlerini de bulmak mümkün bu çalışmada. Ayrıca, mezar taşlarına ve aile arşivlerinden resimlere kadar çok sayıda görsel malzeme ile desteklenmiş. Eser her türlü takdiri hak ediyor.

Kökleri oralara dayanan bizler, terk etmek zorunda kaldığımız ata topraklarında başlayan hikâyelerimizden ipuçlarını bulmayı heyecanla arayacağız. Allah'ın yarattığı yerküre hepimize yeterdi; her yer bize secde, her yer ibadethane idi. Maalesef ki, insanın insana yaptığını başka bir canlı yapmadı, ortak dilimiz bile bunu önleyemedi. Oysa Tanrımız bir, duamız farklı idi. Šantić şiirinde ne güzel ifade etmişti: Hiç bir güneş, memleket güneşi gibi ısıtmaz, hiç bilmediğin yabanda ekmek acı ve tuzlu olabilir. Ne yazık ki bazen tek seçenekleri evlerini, topraklarını, yurtlarını terk etmek olan insanlar için ne güneşin ısıtması hissedilebiliyor, ne de ekmeğinin tadına varılabiliyor.